

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊՐՈՑԵՍՈՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻՆԻՍՏՐԱԿՆԵՐԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՆՈՒՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

№ 134 2023

ՀՀ ՊՐՈՑԵՍՈՐԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻՆԻՍՏՐԱԿՆԵՐԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՆՈՒՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Տպագրվում է 1997 թվականից ՀՀ գլխավոր դատախազ Հենրիկ Խաչատրյանի նախաձեռնությամբ

LEGALITY

SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL OF THE PROSECUTOR'S OFFICE
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Published since 1997 at the initiative of RA Prosecutor General Henrik Khachatryan

ЗАКОННОСТЬ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ПРОКУРАТУРЫ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Публикуется с 1997 года по инициативе Генерального прокурора РА Генрика Хачатряна

Պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի սահմանած դոկտորական (2002 թ.) և թեկնածուական (1999 թ.) առենախոսությունների արդյունքների ու դրոյթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The Journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the results and provisions of doctoral dissertation (since 2002) and candidate dissertation (since 1999) established by the Supreme Certifying Committee of the Republic of Armenia.

Журнал включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации результатов и положений докторских (с 2002) и кандидатских (с 1999) диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения.

ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի խմբագրական խորհուրդ

Եղիազար Ավագյան (խմբագրական խորհրդի նախագահ) - ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ

Անահիտ Մանասյան - իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան

Արթուր Ղամբարյան - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայռուսական համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ

Հաննա Սուխոցկա - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) պատվավոր նախագահ, Պոզնանի Ադամ Միցկևիչի անվան համալսարանի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, Լեհաստանի նախկին վարչապետ

Յանիս Պլեպս - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Լատվիայի համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի դոցենտ, Լատվիայի Գերագույն դատարանի դատավոր

Ռոման Մելնիկ - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Մ.Ս. Նա-

րիկբանի անվան KAZGUU համալսարանի իրավունքի բարձրագույն դպրոցի պրոֆեսոր

Լեոնիդ Գոլովկո - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Մ.Վ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական դատավարության, արդարադատության և դատախազական վերահսկողության ամբիոնի վարիչ

Իգոր Կրավեց - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Նովոսիբիրսկի պետական համալսարանի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ

Նորբերթ Բերնսդորֆ - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Մարբուրգի Ֆիլիպսի անվան համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր, Հիմնարար իրավունքների Եվրոպական միության խարտիայի ազգային փորձագետ (Վիեննա), Գերմանիայի դաշնային սոցիալական դատարանի նախկին դատավոր

Անդրես Պարմաս - Էստոնիայի Հանրապետության գլխավոր դատախազ, քրեական իրավունքի դասախոս Տարտուի համալսարանի իրավունքի դպրոցում, Էստոնիայի «Դատական իշխանություն» պարբերականի նախկին գլխավոր խմբագիր

Կոնտակտային տվյալներ

Հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան, 0010, Վազգեն Սարգսյան 5
Էլիհասցե՝ orinakanutyun@prosecutor.am
Հեռ.՝ 010-511-506
www.prosecutor.am

**Editorial Board of the Scientific-Practical Journal “Legality” of the
Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia**

Yeghiazar Avagyan (Chair of the Editorial Board) - Deputy Prosecutor General of the Republic of Armenia

Anahit Manasyan - PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional Law at Yerevan State University, Human Rights Defender of the Republic of Armenia

Artur Ghambaryan - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory of Law and Constitutional Law at the Russian-Armenian University

Hanna Suchocka - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law at Adam Mickiewicz University in Poznań, Honorary President of the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission of the Council of Europe), Former Prime Minister of Poland

Janis Pleps- Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Legal Theory and History, Faculty of Law, University of Latvia, Judge of the Supreme Court of Latvia

Roman Melnyk - Doctor of Law, Professor at M. Narikbayev KAZGUU University Law School

Leonid Golovko - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Criminal Procedure, Justice and Supervision by Public Prosecutor at Lomonosov Moscow State University

Igor Kravets - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory and History of State and Law and Constitutional Law at Novosibirsk State University

Norbert Bernsdorff - Doctor of Law, Honorary Professor at Philipps-Universität Marburg/Hessen, National Key Expert on the European Charter of Fundamental Rights /Vienna/, Retired Judge of the Third Instance Court on Social Affairs of Germany

Andres Parmas - Prosecutor General of the Republic of Estonia, Lecturer of criminal law of the School of Law at the University of Tartu, Former Editor-in-Chief of the yearbook of Estonian judiciary

Contacts

Address- Vazgen Sargsyan Street 5, Yerevan, 0010, Armenia

E-mail- orinakanutyun@prosecutor.am

Tel.- 010-511-506

www.prosecutor.am

**Редакционная коллегия научно-практического журнала «Законность»
Прокуратуры Республики Армения**

Егиазар Авагян (Председатель редакционной коллегии)-заместитель Генерального прокурора Республики Армения

Анаит Манасян-кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Ереванского государственного университета, Защитник прав человека Республики Армения

Артур Гамбарян-доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории права и конституционного права Института права и политики Российско-Армянского университета

Ханна Сухоцка-доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой конституционного права Университета им. Адама Мицкевича в Познани и почетный председатель Европейской комиссии Совета Европы «Демократия посредством права» (Венецианская комиссия), бывший премьер-министр Польши

Янис Плепс-доктор юридических наук, доцент кафедры теории и истории права юридического факультета Латвийского университета, судья Верховного суда Латвии

Роман Мельник-доктор юридических наук, профессор Высшей школы права университета КАЗГЮУ имени М.С.Нарикбаева

Леонид Головкин-доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса, правосудия и прокурорского надзора юридического факультета Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова

Игорь Кравец-доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права и конституционного права Новосибирского государственного университета

Норберт Берндорф-доктор юридических наук, почетный профессор Марбургского университета им. Филиппа, национальный ключевой эксперт Хартии Европейского Союза об основных правах (Вена), судья в отставке федерального суда по социальным делам Германии

Андрес Пармас-Генеральный прокурор Республики Эстония, преподаватель уголовного права в Школе права Тартуского университета, бывший главный редактор ежегодника судебной власти Эстонии

Контактные данные

Адрес: Республика Армения, г. Ереван, 0010, улица Вазгена Саргсяна 5

Эл. почта: orinakanutyun@prosecutor.am

Тел.: 010-511-506

www.prosecutor.am

Ծանոթագրություն

Սույն պարբերականում տպագրված հոդվածները հանդիսանում են հեղինակների մասնագիտական հետազոտության արդյունքը և արտացոլում են վերջիններիս մասնագիտական կարծիքը ակադեմիական ազատության շրջանակում:

Հոդվածներում տեղ գտած վերլուծությունները, դատողությունները և եզրահանգումները չեն արտահայտում և չեն կարող արտահայտել ՀՀ դատախազության դիրքորոշումը որևէ իրավական և (կամ) փաստական հանգամանքների վերաբերյալ:

Disclaimer

The articles published in the Journal are the result of the authors' professional research and reflect their professional opinion within the framework of academic freedom.

The analyses, judgments and conclusions contained in the articles do not and cannot express the position of the Prosecutor's Office of the Republic of Armenia in relation to any legal and/or factual circumstances.

Примечание

Статьи, опубликованные в этом журнале, являются результатом профессиональных исследований авторов и отражают их профессиональное мнение в рамках академической свободы.

Содержащиеся в статьях анализы, постановления и выводы не выражают и не могут выражать позицию Прокуратуры Республики Армения в отношении каких-либо правовых и (или) фактических обстоятельств.

Բովանդակություն

Content

Содержание

Արթուր Ղամբարյան, Պետիկ Մկրտչյան

Ստուգում (վերստուգում) նշանակելը և ստուգման արդյունքների ապացուցողական նշանակությունը ՀՀ քրեական դատավարությունում (հայերեն).....11

Artur Ghambaryan, Petik Mkrtchyan

The Purpose of Audit and the Evidentiary Significance of the Results of Audit in Criminal Proceedings of the Republic of Armenia (in Armenian)....35

Артур Гамбарян, Петик Мкртчян

Назначение проверки (ревизии) и доказательная значимость результатов проверки в уголовном судопроизводстве РА (на армянском)37

Norbert Bernsdorff

A European Bill of Rights: Taking Stock of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (in English)39

Նորբերթ Բերնսդորֆ

Իրավունքների եվրոպական հռչակագիր. Եվրոպական միության հիմնարար իրավունքների խարտիայի վերլուծություն (անգլերեն).....60

Норберт Берндорф

Европейский билль о правах: итоги Хартии Европейского союза об основных правах (на английском)61

Արմեն Փանոսյան

Իրացնելու նպատակով թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի, դրանց պատրաստուկների կամ դրանց համարժեք նյութերի (անալոգի) կամ դրանց ածանցյալների ապօրինի շրջանառության կամ դրանք ապօրինի իրացնելու առանձին դրսևորումների համար քրեական պատասխանատվության տարբերակման հիմնախնդիրները (հայերեն)62

Armen Panosyan

The Issues of Differentiation of Criminal Liability for Illegal Trafficking of Drugs, Psychiatric (Psychoactive) Substances, their Mixtures or their Equivalents (Analogue) or their Derivatives for the Purpose of Illegal Trade or Other Specific Forms of Realization (in Armenian)88

Армен Паносян

Проблемы дифференциации уголовной ответственности за незаконный оборот наркотических средств, психотропных (психовоздействующих) веществ, их препаратов или равноценных им веществ (аналогов) или их производных с целью сбыта или их незаконный сбыт (на армянском)89

Անոն Չարխիֆալակյան

Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու քրեաիրավական ինստիտուտի կիրառման ընթացքում առաջացող գործնական խնդիրները ՀՀ-ում (հայերեն).....90

Levon Charkhifalaky an

Practical Problems of the Criminal Law Institute Arising during Exemption from Punishment on Parole in the Republic of Armenia (in Armenian)111

Левон Чархифалакян

Практические проблемы, возникающие в ходе применения уголовно-правового института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в РА (на армянском)112

Աննա Հովհաննիսյան

Հայաստանի Հանրապետությունում միջազգային պաշտպանություն հայցելու ընթացակարգերի որոշ խնդիրները և կատարված քարտեզագրումները (հայերեն).....114

Anna Hovhannisyan

Sseveral issues and Implemented Reforms for Seeking International Protection in the Republic of Armenia (in Armenian)138

Анна Оганесян

Некоторые проблемы процедуры обращения за международной защитой в Республике Армения и проведенные реформы (на армянском)139

Ծուշանիկ Իսրայելյան

Նկատողությունը՝ որպես քրեադատավարական սանկցիա (հայերեն)140

Shushanik Israyelyan

Consideration as a Criminal Sanction (in Armenian)158

Шушаник Израелян

Замечание как уголовно-процессуальная санкция (на армянском)159

Արայիկ Բրուտյան

Ազատագրվման ձեվով պատժի կիրառման օրինականության
նկատմամբ դատախազական հսկողության հիմնախնդիրները160

Arayik Brutyan

The Issues of Prosecutorial Supervision Over the Legality of the
Application of Imprisonment.....180

Араик Брутян

Проблемы прокурорского надзора за законностью применения
наказания в виде лишения свободы181

Քրիստինե Գաբուզյան

Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի
կիրառության որոշ հիմնախնդիրներ (հայերեն)182

Kristine Gabuzyan

Some Issues of the Application of the Institution of Restoration of the
Limitation Period (in Armenian)205

Кристине Габузян

Некоторые проблемы применения института восстановления
срока исковой давности (на армянском).....206

Եվա Սաղոյան

Ֆինանսական ապահովման ինստիտուտը՝ որպես գրոսաշրջիկների
գույքային շահերի պաշտպանության միջոց (հայերեն)207

Eva Saghoyan

Legal Institution of Financial Security as a Mean of Protection of
Tourists' Proprietary Interests (in Armenian)229

Ева Сагоян

Институт финансового обеспечения как способ защиты
имущественных интересов туристов (на армянском)230

Ալիսա Ամիրխանյան

Ասորինի հարստացումը՝ որպես կոռուպցիայի դեմ պայքարի
գործիք (հայերեն).....231

Alisa Amirkhanyan

Illicit Enrichment as an Instrument in the Fight against Corruption
(in Armenian).....252

Алиса Амирханян

Незаконное обогащение как инструмент борьбы с коррупцией
(на армянском)253

Գայանե Մելիքյան

Քրեական վարույթի փոխանցումը որպես հանձնումը մերժելու հետևանք. հիմնախնդիրներն ըստ ՀՀ օրենսդրության (հայերեն).....254

Gayane Melikyan

Transfer of Criminal Proceedings as a Result of Refusal of Extradition: Main Issues under the Legislation of RA (in Armenian).....271

Гаяне Меликян

Передача уголовного производства как последствие отказа в выдаче: основные задачи по законодательству РА (на армянском)272

Հայկ Հարությունյան

Տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու արդի հիմնախնդիրները (հայերեն).....273

Hayk Harutyunyan

Current Issues Related to Release from Liability Based on the Reconciliation between the Victim and the Offender (in Armenian)294

Айк Арутюнян

Актуальные проблемы освобождения от уголовной ответственности на основании примирения потерпевшего и лица, совершившего преступление (на армянском)295

Սոնա Մարգարյան

Ապացույցների կեղծման համար քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ օրենսդրության ծագումն ու զարգացումը և դրա կիրառելիությանը վերաբերող որոշ հիմնախնդիրներ (հայերեն).....297

Sona Margaryan

The Origin and Development of the Legislation on Criminal Liability for Falsifying Evidence and Some Fundamental Issues Regarding its Applicability (in Armenian).....313

Сона Маркарян

Происхождение и развитие законодательства об уголовной ответственности за фальсификацию доказательств и некоторые фундаментальные вопросы, касающиеся его применимости (на армянском)314

Արգիշտի Սահակյան

Քրեական պատասխանատվությունը խուլիզանության համար (հայերեն)315

Argishti Sahakyan	
Criminal Liability for Hooliganism (in Armenian)	347
Аргишти Саакян	
Уголовная ответственность за хулиганство (на армянском).....	348
Միլենա Առուստամյան	
Շորթման քրեաիրավական բնութագիրը (հայերեն).....	349
Milena Arustamyan	
Criminal-Law Characteristics of Extortion (in Armenian).....	369
Милена Арустамян	
Уголовно-правовая характеристика вымогательства (на армянском).....	370
Сона Амирян	
Общая характеристика роли и места новой модели полицейского дознания в системе досудебного производства (на русском)	371
Սոնա Ամիրյան	
Ոստիկանական հետաքննության նոր մոդելի դերի և տեղի ընդհանուր բնութագիրը մինչդատական համակարգում (ռուսերեն)	386
Sona Amiryanyan	
General Description of the Role and Place of the New Model of Police Inquiry in the System of Pre-Trial Proceedings (in Russian)	388
Лидия Мартынова	
Государственные услуги в Республике Казахстан: понятие и система (на русском)	389
Լիդիա Մարտինովա	
Պետական ծառայությունները Ղազախստանի Հանրապետությունում. հասկացությունը և համակարգը (ռուսերեն)	414
Lidiya Martynova	
State Services in the Republic of Kazakhstan: The Concept and System (in Russian).....	415

<https://doi.org/10.59821/18294219-2023.2-gasn01>

Արթուր Ղամբարյան

*Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան,
ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ*

Պետիկ Մկրտչյան

*ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի իրավաբանական վարչության պետի տեղակալ,
Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի դասախոս,
Արդարադատության ակադեմիայի դասընթացավար*

**ՍՏՈՒԳՈՒՄ (ՎԵՐՍՏՈՒԳՈՒՄ) ՆՇԱՆԱԿԵԼԸ
ԵՎ ՍՏՈՒԳՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՑՈՒՑՈՂԱԿԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ¹**

Համառոտագիր

Հոդվածում քննարկվում է Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում ստուգում նշանակելու ինստիտուտի էությունը, դրա զարգացման պատմությունը, ինչպես նաև ստուգման ակտի ապացուցողական նշանակությունը:

Վերլուծվում է ՀՀ նոր քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված այն դրույթը, ըստ որի՝ ստուգման արդյունքները կարող են որպես ապացույց ճանաչվել «միայն այն դեպքում, երբ առանց դրանց վարույթի համար նշանակություն ունեցող որևէ հանգամանքի պարզումն օբյեկտիվորեն անհնար է»:

Հեղինակների կողմից բացահայտվում են այդ անհնարինությունը ենթադրող իրավիճակները, և ըստ այդմ ներկայացվում է, թե քրեական վարույթում երբ է հնարավոր ստուգման արդյունքները ճանաչել որպես արտավարությային փաստաթուղթ:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում քննիչի որոշման բողոքարկման քրե-

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 28.08.2023 թ., գրախոսվել է 13.11.2023 թ.:

ադատավարական կառուցակարգին, հսկող դատախազի կողմից ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշումը վերացնելու դատավարական հետևանքներին, ինչպես նաև ստուգման ակտը ՀՀ վարչական դատարանում բողոքարկելու միջոցառումներին հարցերին:

Քննարկվում է նաև այն հարցը, թե քրեադատավարական ինչ հետևանքների կարող է հանգեցնել ստուգման ակտի վարչական կամ վարչական դատավարության կարգով անվավեր ճանաչումը:

Կատարված վերլուծությունների արդյունքում հեղինակները եկել են այն եզրահանգման, որ ստուգման ակտի անվավեր ճանաչելը, որը չի առնչվում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների խախտումներին, քրեական վարույթում հիմք չէ այդ ակտը և դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի հիմքով անթույլատրելի ապացույց ճանաչելու համար: Սակայն ստուգման ակտը՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ, կամ դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալը կարող է անթույլատրելի ապացույց ճանաչվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 97-րդ հոդվածի այլ հիմքով:

Հիմնաբառեր- ստուգման ակտ, արտավարության փաստաթուղթ, քրեադատավարական տաքսացիա, վարչական ակտ, իրավունքի ճյուղերի ինքնավարություն:

1. Ընդհանուր դրույթներ

ՀՀ նոր. քր. դատ. օր.-ի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասի 28-րդ կետի համաձայն՝ քննիչը որոշում է կայացնում օրենքով նախատեսված ստուգում կամ վերստուգում (այսուհետ՝ ստուգում) կատարելու մասին: Այս լիազորող նորմով սահմանված ստուգումները վերաբերում են միայն «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքով և դրա հետ փոխկապակցված օրենքներով (օրինակ՝ ՀՀ հարկային օրենսգրքով) սահմանված ստուգումներին:

Քննիչի՝ ստուգումներ նշանակելու լիազորության էությունը և ստուգման արդյունքների ապացուցողական նշանակությունը հասկանալու համար պետք է այն վերլուծել պատմական զարգացման տեսանկյունից:

2. Ստուգում նշանակելու քննիչի լիազորության պատմությունը

2.1. Կարգավորումները 1998թ.-ից մինչև 2009թ.

ԱՊՀ մասնակից պետությունների Քրեական դատավարության մոդելային օրենսգրքի (17.02.1996թ.) 86-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ քննիչը լիազորված է պահանջելու անցկացնել վերստուգում, գույքագրում, գերատեսչական փորձաքննություն, այլ ստուգողական գործողություններ:

1998թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ն ընդհանուր առմամբ հիմնված էր ԱՊՀ մոդելային քր. դատ. օր.-ի վրա, ինչով կարելի է նաև բացատրել այն հանգամանքը, որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 5-րդ կետի սկզբնական խմբագրությամբ սահմանվեց դրույթ այն մասին, որ քննիչը լիազորված է պահանջել կատարելու վերստուգումներ, գույքագրումներ, այլ ստուգողական գործողություններ: Քննիչի այս լիազորությունը գործնականում առաջացրել է բազմաթիվ քրեադատավարական և միջնուղային հարցեր: Մասնավորապես՝ դատավարական օրենքով կարգավորված չէր քննիչի այս լիազորության իրականացման դատավարական ձևը, ինչպես նաև քննիչի հանձնարարությամբ կամ որոշմամբ վարչական մարմինների ստուգողական գործողությունների կատարման ռեժիմը: Հստակեցված չէր նաև ստուգման ակտերի դատավարական, մասնավորապես՝ սպացուցողական նշանակությունը, ստուգման ակտերի և փորձաքննության եզրակացության հարաբերակցությունը: Գործնականում բուռն վեճերի տեղիք տվեց այն դեպքերը, երբ վարույթի մասնակիցները ստուգման ակտերը վիճարկում էին ՀՀ վարչական դատարանում, իսկ վերջինս էլ այն ֆորմալ չափանիշների տեսանկյունից ճանաչում էր անվավեր:

Ընդ որում, «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 6-րդ մասում (մինչև 2010թ. փոփոխություններ կատարելը) սահմանված էր. «Սույն օրենքը չի կարգավորում (...) ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքին համապատասխան իրականացվող ստուգումների նշանակման և անցկացման (...) հետ կապված հարաբերությունները»:

ՀՀ արդարադատության նախարարությունը 20.05.2009թ. «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծով (Պ629-20.05.2009-ՊԻ-010/0), առաջարկում էր նշված օրենքը կիրառել նաև քրեական դատավարության կարգով նշանակված ստուգումների անցկացման նկատմամբ: Նախագծի հիմնավորման մեջ նշված էր.

«ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 5-րդ կետի համաձայն. «Քննիչը, մասնավորապես, լիազորված է (...) պահանջել կատարելու վերստուգումներ, գույքագրումներ, այլ ստուգողական գործողություններ»: Նշված իրավանորմը սահմանում է մեկ լիազորություն. քննիչը կարող է որոշում կայացնել վերստուգումներ, գույքագրումներ, այլ ստուգողական գործողություններ կատարելու մասին: Նշվածից բացի քրեական դատավարության օրենսգրքը որևէ այլ բան չի սահմանում: Այսինքն՝ այդ օրենսգրքը չի սահմանում և չէր էլ կարող սահմանել, թե այդ ստուգումն ի՞նչ կարգով պետք է ընթանա, ի՞նչ ժամկետներում, այդ ստուգման ժամանակ ստուգվողն իրավունքներ ունի, թե՞ չունի, ստուգման ժամանակ կատարվող ապօրինի գործողություններից կարո՞ղ է պաշտպանվել, թե՞ ոչ և ի՞նչ եղանակներով: Այսինքն՝ նշված բազմաթիվ հարցերը, որոնք ուղղակիո-

րեն առնչվում են մարդու իրավունքների հետ, քրեական դատավարության տիրույթից դուրս են, և դա ճիշտ է, քանի որ հնարավոր են դեպքեր, երբ ստուգվող անձը նույնիսկ քրեական դատավարության կարգով կարող է տվյալ վարույթի մասնակիցը չհանդիսանալ²:

Մինչև գործադիր իշխանության այս օրենսդրական փոփոխության նախագիծը կրնա նվազանց, այս հարցին միջամտեց նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը:

2.2. Օրենսդրական փոփոխությունները ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2009թ. որոշումից հետո

Մասնավոր անձը ՀՀ սահմանադրական դատարանում վիճարկել է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55-րդ հոդվածն այն հիմնավորմամբ, որ դատավարական օրենքը ՀՀ Սահմանադրության 83.5.-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջներին համապատասխան բավարար հստակությամբ չի սահմանել քրեական գործի շրջանակներում ստուգումների իրականացման դեպքերը, պայմանները և կարգը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 27.10.2009 թ. ՄԴՈ-836 որոշմամբ նշել է. «Դիմողը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55 հոդվածի 4-րդ մասի 5-րդ կետին անդրադառնում է ոչ թե վիճարկվող նորմերի բովանդակության սահմանադրականության տեսանկյունից, այլ բարձրացնում է օրենսդրական բացի խնդիր: Դիմողի փաստարկները չեն վկայում վիճարկվող դրույթի անորոշության կամ ոչ իրավաչափ լինելու մասին: Տվյալ դրույթը կոչված է կարգավորելու քննիչի՝ որպես քրեական դատավարության մասնակցի և քրեական գործի նախաքննության շրջանակներում դրա բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննության համար լիազորված և պատասխանատու պաշտոնատար անձի լիազորությունը՝ վերստուգումներ, գույքագրումներ, այլ ստուգողական գործողությունների կատարում պահանջելու վերաբերյալ, որպիսիք քննիչի գնահատմամբ կոնկրետ գործով կարող են անհրաժեշտ քննչական գործողություններ հանդիսանալ՝ քրեական գործով օբյեկտիվ ճշմարտության բացահայտմամբ պայմանավորված խնդիրներ լուծելու համար (ապացուցման ենթակա հանգամանքների պարզում, ապացույցների ձեռքբերում, դրանց գնահատում և այլն): Զննիչին օրենքով և վիճարկվող վերոհիշյալ նորմով այդպիսի լիազորություն վերապահելն իրավաչափ է, համապատասխանում է նրա գործառնություններին և ինքնին սահմանադրականության խնդիր չի հարուցում»:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը, արձանագրելով, որ քրեական գործի նախաքննության շրջանակներում վերստուգումների, գույքագրումների և այլ ստուգողական գործողությունների կատարումն օբյեկտիվորեն կարող է առնչվել անձանց իրավունքների և ազատությունների պահպանման խնդրին, որոշել է, որ այդպիսի գործողությունների կատարման պայմանները (հիմքերը, համապատաս-

² <https://www.gov.am/files/meetings/2009/2861.pdf>

խան որոշման կայացման կարգն ու պայմանները) և կարգը (այդ թվում՝ արդյունքների արձանագրման) ենթակա են լրացուցիչ օրենսդրական կարգավորման: Միաժամանակ, ՀՀ սահմանադրական դատարանը փաստել է, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված ընդհանուր կարգը մեխանիկորեն չի կարող տարածվել քրեադատավարական գործընթացների վրա՝ առանց հաշվի առնելու դրանց առանձնահատկությունները, անձանց իրավունքների իրացման ու պաշտպանության երաշխիքների ապահովումը, մյուս կողմից՝ խոչընդոտներ ստեղծել պետական իշխանության մարմինների գործառույթների լիարժեք իրականացման համար:

ՀՀ սահմանադրական դատարանի այս որոշումից հետո ՀՀ ազգային ժողովը 04.02.2010թ. ընդունեց ««Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-17-Ն օրենքը, որով սահմանվեց քրեական դատավարության կարգով նշանակված ստուգումների անցկացման կարգ:

2.3. 2020թ. օրենսդրական փոփոխությունները

ՀՀ քր. դատ. օր.-ում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 01.06.2020թ. ՀՕ-299-Ն օրենքով ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 5-րդ կետը շարադրվեց հետևյալ խմբագրությամբ.

«5) ստուգումներ, վերստուգումներ, գույքագրումներ, այլ ստուգողական գործողություններ կատարելու որոշում ընդունել, եթե առկա են քրեական գործի նյութերից բխող վերաբերելի, արժանահավատ և բավարար տվյալներ այն մասին, որ քրեական գործով սպացուցման ենթակա մի շարք հանգամանքներ (հանգամանք) կարող են (է) հերքվել կամ հաստատվել տվյալ ստուգմամբ, վերստուգմամբ, գույքագրմամբ կամ այլ ստուգողական գործողությամբ: Կայացված որոշման պատճենը 24 ժամվա ընթացքում ուղարկել դատախազին, որի օրինականությունը ենթակա է ստուգման յոթնօրյա ժամկետում»:

Նշված փոփոխության նախաձեռնության հեղինակները հետևյալ կերպ են հիմնավորում այս փոփոխությունը.

«ՀՀ ՊԵԿ ներկայացվող համալիր հարկային ստուգում իրականացնելու մասին որոշումներ շատ դեպքերում ստուգում իրականացնելու առումով պատճառաբանված չեն՝ բացակայում են որոշմամբ նշված հարկ վճարողի մոտ համալիր հարկային ստուգում (վերստուգում) կատարելու հիմքերը, հիմնավորումները: Այսինքն՝ նշված որոշումներում ներկայացվում են քրեական գործ հարուցելու հիմքերը, հիմնավորումները, այնուհետև առաջադրվում է հարկային մարմնի կողմից պարզաբանման ենթակա հարցերի շրջանակը՝ առանց անդրադառնալու այն պատճառահետևանքային կապին, որը կարող է առկա լինել հարկային ստուգմամբ պարզաբանման ենթակա հանգամանքների և այդ քրեական գործի բազմակողմանի և օբյեկտիվ հանգուցալուծման միջև, կամ քննիչի որոշմամբ

առաջարկվում է ստուգում կատարել նաև այն տնտեսվարող սուբյեկտների մոտ, որոնք որոշակի կապ ունեն տվյալ քրեական գործով անցնող անձանց հետ, սակայն նշված ընկերությունների կողմից հարկային խախտումներ կատարված լինելու մասին որևէ տվյալ առկա չէ գործում: Այս դեպքում ևս պարզ չէ, թե դրանք ինչքանով առնչություն ունեն տվյալ քրեական գործի հետ և առաջարկվող ստուգմամբ բացահայտված հանգամանքներն ինչ էական ազդեցություն կարող են ունենալ տվյալ քրեական գործի համար:

Միևնույն ժամանակ, հանդիպում են դեպքեր, երբ, օրինակ, քննիչի կողմից ստուգման որոշմամբ պահանջվում է պարզել շահաբաժին բաշխել-չբաշխելու և համալիր հարկային ստուգման շրջանակներից չբխող հարցեր:

Չնայած վերոնշյալ հանգամանքներին՝ հիմք ընդունելով ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55.1-ին հոդվածի կանոնակարգումը, համաձայն որի՝ քննիչի որոշումները ենթակա են պարտադիր կատարման, այդ որոշումները, ներկայացվում են կատարման, սակայն վերջիններիս պատճառաբանված չլինելու հանգամանքը կարող է հիմք հանդիսանալ հետագայում քննիչի որոշման հիման վրա իրականացված հարկային ստուգման (վերստուգման) արդյունքում կայացված ստուգման ակտի՝ նշված հիմքերով ոչ իրավաչափ ճանաչման համար:

(...)

Նշված օրենսդրական ամրագրումը կարող է իր դրական ազդեցությունն ունենալ տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից իրենց բնականոն գործունեությունն իրականացնելու տեսանկյունից, քանի որ կկրճատվեն հարկային մարմնի կողմից վերջիններիս գործունեության անհարկի միջամտությունները՝ հաշվի առնելով այն, որ այսուհետ ստուգումներ (բացի ըստ ռիսկայնության աստիճանի՝ տարեկան ծրագրով նախատեսված ստուգումների) կիրականացվեն միայն քննիչի կողմից ստուգման անհրաժեշտությունը պատճառաբանելու և հիմնավորելու պարագայում:

(...)

Նախագծով նախատեսվել է ստուգում (վերստուգում) նշանակելու մասին որոշումների՝ վերահսկող դատախազի կողմից վերանայելու հնարավորություն՝ մասնավորապես հիմք ընդունելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 13-րդ կետը: Հսկող դատախազը ՀՀ օրենսդրությամբ իրեն վերապահված իրավասությունների շրջանակներում իրավունք կունենա վերացնել այն որոշումները, որոնք չեն համապատասխանում ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված պահանջներին (քրեական գործի հանգուցալուծման տեսանկյունից չհիմնավորված, չպատճառաբանված՝ հարկային մարմնի կողմից պարզաբանման ենթակա հարցերի անհստակությամբ և (կամ) բացակայությամբ)³:

³ <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=11281&Reading=0>

2.4. Նոր քր. դատ. օր.-ի կարգավորումը

ՀՀ քր. դատ. նոր օրենսգրքի նախագծում ի սկզբանե նախատեսված չէր քննիչի կողմից ստուգում նշանակելու մասին լիազորություն: Նախագծի հեղինակներն իրավացիորեն հիմք էին ընդունել այն հիմնավորումը, որ քննիչն անհրաժեշտության դեպքում կարող է նշանակել փորձաքննություն: Եթե մինչև քրեական վարույթ նախաձեռնելը ստուգումներ չեն կատարվել, ապա քննիչը փորձաքննության համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը կարող է քննչական գործողությունների (առգրավում, խուզարկություն և այլն) միջոցով ձեռք բերել, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նա կարող է փաստաթղթերի ձեռք բերման գործընթացին մասնակից դարձնել նաև փորձագետին:

Այս հարցի վերաբերյալ ՀՀ քննչական կոմիտեում դեռևս 2016-2017թթ. փորձագետների մասնակցությամբ կազմակերպվել էր քննարկում, սակայն փորձագետները և քննիչները դեմ էին առանց ստուգման ակտի անմիջապես փորձաքննություն նշանակելու մոտեցմանը: Փորձագետների և քննիչների ներկայացրած պատճառաբանությունները խիստ վիճելի էին. եթե այդ պատճառաբանությունները ներկայացնենք ուղիղ խոսքով, ապա փորձագետները չէին ցանկանում կորցնել ստուգման ակտը «վերստուգողի» կարգավիճակը և վերածվել առաջնային հաշվարկներ կատարող մարմնի, իսկ քննիչները պարզապես չէին ցանկանում, փորձագետի մասնակցությամբ փաստաթղթեր հավաքելով, ավելացնել իրենց ծանրաբեռնվածությունը:

Թերևս այս տրամաբանությունն աշխատեց, երբ Նախագիծն ընդունելու ժամանակահատվածում ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասի նախավերջին կետում, որպես քննիչի լիազորություն, ավելացվեց հետևյալ դրույթը. «28) որոշում է կայացնում օրենքով նախատեսված ստուգում կամ վերստուգում կատարելու մասին»: Ընդ որում, օրենքով կարգավորվեց նաև վարույթն իրականացնող մարմնի նախաձեռնությամբ կատարված ստուգման կամ վերստուգման արդյունքների ապացուցողական նշանակության հարցը (այս մասին հաջորդիվ):

2.5. Օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծը

Ներկայումս շրջանառվում է օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծ, որով առաջարկվում է ՀՀ հարկային օրենսգրքում վերացնել քննիչի որոշմամբ հարկային ստուգում (վերստուգում) նշանակելու հնարավորությունը, իսկ տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով, չկատարված հարկային պարտավորությունների բնույթը ու չափը պարզել բացառապես փորձաքննություն նշանակելու ճանապարհով:

Թերևս այս օրենսդրական փոփոխության նպատակը քրեական և վարչական վարույթներն իրարից հատակ տարանջատելն է, քրեական վարույթում որևէ հանգամանքի պարզման համար հատուկ գիտելիքների անհրաժեշտության դեպքում այդ վարույթից դուրս վարչական գործիքակազմի օգտագործումը բացառելը, քրե-

ական վարույթի անկախացումը ստուգման ակտի՝ այլ դատավարության կարգով վիճարկման հանգամանքից: Դրանով պայմանավորված՝ նախատեսվում է ՀՀ հարկային օրենսգրքում բացառել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից հարկային ստուգում նշանակելու հնարավորությունը՝ որպես արտապահանջային ստուգման ինքնուրույն հիմք՝ այդ հարցերը թողնելով բացառապես փորձաքննության ճանապարհով պարզելուն:

Այս փոփոխություններով մասամբ փորձ է արվում անցում կատարելու այն վիճակին, որն ի սկզբանե առաջարկվում էր ՀՀ քր. դատ. նոր օրենսգրքի նախագծում:

Նախագծով փոփոխություններ է առաջարկվում բացառապես հարկային ստուգումների մասով, և ստուգումների այլ տեսակների մասով որևէ կարգավորում չի նախատեսվում: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված քննիչի ընդհանուր լիազորությունը՝ օրենքով նախատեսված ստուգում կամ վերստուգում կատարելու մասին որոշում կայացնելու, շարունակելու է գործել այլ ստուգումների մասով:

Կարծում ենք, որ հարցը պահանջում է համընդհանուր մոտեցում և չի կարող սահմանափակվել բացառապես հարկային ստուգումներ նշանակելու քննիչի հնարավորության բացառմամբ:

3. Ստուգման ակտի ապացուցողական նշանակությունը

3.1. Ընդհանուր դրույթներ

Երկար տարիներ քննիչի նշանակված ստուգման արդյունքում կազմված ակտի դատավարական, մասնավորապես՝ ապացուցողական նշանակությունը եղել է անորոշ և վիճելի: Ստուգման ակտն արդյոք ապացո՞ւյց էր, թե՞ ոչ: Այս հարցի պատասխանից էր կախված այն, թե ստուգման ակտից հետո ծագելու է համապատասխան փորձաքննություն նշանակելու անհրաժեշտություն, թե ոչ: Եթե ստուգման ակտն ապացույց չէր, ապա քննիչը ստուգման ակտը «դատավարականացնելու», այսինքն՝ ապացուցողական կարգավիճակ տալու նպատակով ստիպված էր նշանակել դատահաշվապահական փորձաքննություն:

ՀՀ-ում մինչև նոր օրենսգրքի ընդունումը գործնականում ստուգման ակտը չի համարվել ապացույց, որի պայմաններում քննիչը ստուգման ակտի հիման վրա նշանակում էր փորձաքննություն («ստուգում-փորձաքննություն»): Ընդ որում՝ նման փորձաքննությունը ոչ թե իրական դատական փորձաքննություն էր, այլ ավելի շատ նման էր մասնագիտական հսկողության, քանի որ փորձագետը պարզում էր հարկային մարմնի կազմած ստուգման ակտի հիմնավորվածությունը, այլ կերպ ասած՝ փորձագետը վերստուգում էր հարկային մարմինների ստուգման արդյունքները: Ընդ որում՝ փորձագետի եզրակացությունը բովանդակային առումով մեծ մասամբ ստուգման ակտի վերարտադրությունն էր:

«Ստուգում-փորձաքննություն» պրակտիկայի միակ դրական կողմն այն էր,

որ քննիչը հնարավորություն էր ստանում ստուգման ակտի հիման վրա ձեռք բերել քրեադատավարական ապացույց՝ փորձագետի եզրակացություն: Սակայն նման պրակտիկան առավել շատ աչքի էր ընկնում բացասական կողմով, քանի որ «ստուգում-փորձաքննություն» պրակտիկայի դեպքում նախաքննության տևողությունն անհամաչափ երկարաձգվում էր:

Ստուգման արդյունքների ապացուցողական նշանակության հարցում որոշակիություն մտցվեց ՀՀ նոր քր. դատ. օր.-ով:

3.2. Ստուգման ակտը՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ

ՀՀ նոր քր. դատ. օր.-ով ոչ միայն պահպանվեց քննիչի՝ ստուգումներ նշանակելու լիազորությունը, այլև էքսպլիցիտ սահմանվեց, որ դրա արդյունքում ձեռք բերված փաստաթղթերը քրեադատավարական ապացույց են՝ արտավարության փաստաթուղթ: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 96-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն.

«Քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս, այդ թվում՝ վարույթն իրականացնող մարմնի նախաձեռնությամբ կատարված ստուգման կամ վերստուգման արդյունքները կարող են ճանաչվել արտավարության փաստաթուղթ և կցվել վարույթի նյութերին միայն այն դեպքում, երբ առանց դրանց վարույթի համար նշանակություն ունեցող որևէ հանգամանքի պարզումն օբյեկտիվորեն անհնար է»:

Այս նորմում օրենսդիրն առանձնացրել է ստուգման երկու ռեժիմ

1) քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս նշանակված և կատարված ստուգումներ (պայմանական անվանենք՝ վարչական ստուգումներ):

2) քրեական վարույթի շրջանակներում նշանակված և այդ վարույթից դուրս կատարված ստուգումներ (պայմանական անվանենք՝ քվազիդատավարական կամ կիսադատավարական ստուգումներ):

Քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս կատարված ստուգումը վարչական համապատասխան օրենսդրության հիման վրա կատարված ստուգումներն են, այսինքն՝ վարչական վարույթի շրջանակներում կատարված ստուգումները: Եթե վարչական մարմինը ստուգումների արդյունքում պարզում է հանցագործության հատկանիշներ, սպա դատավարական օրենքով սահմանված կարգով հաղորդում է ներկայացնում քննչական մարմիններին, իսկ ստուգման արդյունքները (փաստաթղթերը) կցում է հաղորդմանը կամ հետազայում փոխանցում է վարույթն իրականացնող մարմնին: ՀՀ քր. դատ. օր.-ով թեև նշվել է, որ վարչական և կիսադատավարական ստուգման արդյունքներն արտավարության փաստաթուղթ են, սակայն նույն օրենսդիրն այս հարցում նախատեսել է այնպիսի կարգավորումներ, որոնցով հարվածի տակ է դրել ստուգման արդյունքների ապացուցողական նշանակությունը:

**3.3. Ստուգման ակտի՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ
օգտագործելու խոչընդոտները և սահմանափակումները**

3.3.1. Ապացույցի տեսակի և ձևը բերման եղանակի աններդաշնակությունը: Կիսադատավարական ստուգումների արդյունքները՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ ճանաչելու Օրենսդրի մոտեցումը մասնավորապես անհամերաշխ է արտավարության փաստաթղթերի օրենսդրական բնորոշման և ապացույց հավաքելու դատավարական եղանակների օրենսդրական կարգավորման հետ:

1) Օրենսդիրն արտավարության փաստաթուղթը բնորոշել է հետևյալ կերպ. քրեական վարույթի համար նշանակություն ունեցող փաստերի մասին տվյալներ պարունակող թղթային (...) գրառում, որը **ձևավորվել է տվյալ քրեական վարույթի շրջանակներից** դուրս (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 96-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Կիսադատավարական ստուգումները նախաձեռնում է քննիչը, սակայն այն իրականացնում է իրավասու վարչական մարմինը, օրինակ՝ հարկային մարմինը: Կիսադատավարական ստուգումներն այս իմաստով քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս չեն, իսկ մինչև ստուգում նշանակելը այդ արդյունքներն օբյեկտիվորեն գոյություն չունեն:

Ի տարբերություն կիսադատավարական ստուգման՝ վարչական ստուգման արդյունքները դասական արտավարության փաստաթղթեր են, քանի որ ձևավորվել են քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս:

2) Ըստ Օրենսդրի՝ ապացույցները հավաքվում են քրեական վարույթի ընթացքում՝ օրենսգրքով նախատեսված ապացուցողական գործողությունների կատարման միջոցով (...) (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 103-րդ հոդվածի 1-ին մաս): ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 7-րդ բաժնի (ապացուցողական գործողություններ) կառուցվածքից պարզ է դառնում, որ ապացուցողական են համարվում քննչական գործողությունները, գաղտնի քննչական գործողությունները և փորձաքննությունները: Քննչական գործողությունների սպառիչ ցանկը նախատեսված է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 208-րդ հոդվածի 1-ին մասում, որի մեջ ստուգում կատարելը որպես այդպիսին նախատեսված չէ: Ասվածը նշանակում է, որ քննիչի որոշման հիման վրա ստուգում կատարելն ինքնին չի համարվում ապացույց հավաքելու եղանակ:

Ստացվում է, որ Օրենսդիրը մի կողմից՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի նախաձեռնությամբ իրականացված ստուգման արդյունքները համարել է ապացույց, մյուս կողմից՝ չի նախատեսել այդ ապացույցի հավաքման եղանակը: Այս տեսանկյունից ապացույցի տեսակի և ապացույցի հավաքման եղանակի միջև ծագում է աններդաշնակություն:

3.3.2. Ստուգման ակտը՝ որպես ապացուցման վերջին միջոց: Վարչական և կիսադատավարական ստուգման արդյունքները կարող են որպես ապացույց ճանաչվել **«միայն այն դեպքում, երբ առանց դրանց վարույթի համար նշանա-**

կույություն ունեցող որևէ հանգամանքի պարզումն օբյեկտիվորեն անհնար է» (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 96-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Օրենսդիրը ստուգման արդյունքները ճանաչում է որպես սպացույց, եթե դրանք վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքը պարզելու «վերջին միջոցն են»: Ստուգման արդյունքները կարող են ճանաչվել որպես սպացույց, եթե դատավարական եղանակներով անհնարին է պարզել վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքը:

Օրենսդիրը, «միայն օբյեկտիվ անհնարինության» պայման նախատեսելով, գրեթե զրոյացրել է ստուգման արդյունքների՝ որպես քրեադատավարական սպացույց ճանաչելու և օգտագործելու գործնական հնարավորությունը: Նախ՝ նշված հոդվածում խոսվում է «օբյեկտիվ անհնարինության» մասին, որը նեղացնում է այդ պայմանի գործողության ոլորտը, քանի որ այն վերաբերում է ոչ թե իրավաբանական անհնարինությանը կամ «գործնական» անհնարինությանը, այլ միայն ֆիզիկական անհնարինությանը⁴:

Բացի այդ, ստուգման արդյունքներում նշված և վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները, որպես կանոն, հնարավոր է պարզել նաև դատավարական փորձաքննության միջոցով, այսինքն՝ հնարավոր է վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքը պարզել առանց այդ ստուգման արդյունքների: Իսկ դա նշանակում է, որ ստուգման արդյունքները տվյալ հանգամանքներն սպացուցող վերջին միջոցը չեն, ուստի չեն կարող որակվել որպես դատավարական սպացույց:

Իսկ ո՞ր դեպքերում ստուգման արդյունքները կարող են համարվել վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների սպացուցման վերջին միջոց: Նման բան հնարավոր է բացառիկ դեպքերում, երբ, օրինակ, ստուգումից հետո հաշվապահական, հարկային փաստաթղթերի բոլոր օրինակներն այրվել են, կամ էլեկտրոնային համակարգի խափանման հետևանքով ստուգման համար հիմք հանդիսացած բոլոր էլեկտրոնային փաստաթղթերը ոչնչացվել են, և բացակայում են դրանց թղթային օրինակները: Այս դեպքում ստուգման արդյունքները, օրինակ՝ ստուգման ակտը, դառնում են վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների սպացուցման միակ միջոցը, ուստի պետք է ճանաչվեն որպես արտավարության փաստաթղթեր:

Մեկ այլ հիպոթետիկ իրավիճակ: Վարչական ստուգումն իրականացրել է Հայաստանում տվյալ ոլորտի միակ ձեռնհաս մասնագետը (հանրային պաշտոնատար անձը), որն այդ բնագավառում կրթություն է ստացել արտասահմանում: Զննիչը նշանակում է փորձաքննություն, սակայն փորձագետը կազմում է առաջադրված հարցերին պատասխանելու անհնարինության մասին եզրակացություն

⁴ Այս մասին տե՛ս Ղամբարյան Ա., Հանրային իրավունքի զարգացումն օրենքին հակառակ (contra legem) «օրենքը չի պահանջում անհնարինը» իրավական մաքսիմի հիման վրա // Բանբեր արդարադատության ակադեմիայի, № 1 (9), 2023, էջեր 47-67:

(հիմնավորում), քանի որ իրեն առաջադրված հարցերը դուրս են իր հատուկ գիտելիքների և հմտությունների շրջանակներից (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 259-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Տվյալ պարագայում քննիչը չի կարող փորձագետ նշանակել ստուգում իրականացրած մասնագետին, քանի որ օրենքով սահմանված է, որ փորձագետը չի կարող մասնակցել վարույթին, եթե առկա են այլ հանգամանքներ, որոնք կարող են ողջամիտ կասկած հարուցել տվյալ վարույթի հետ կապված նրա անկողմնակալության մեջ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 71-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Անկասկած, ստուգման ակտը կազմած պաշտոնատար անձը դատավարական փորձաքննության շրջանակներում չի կարող անկողմնակալ լինել իր կազմած ակտի վերաբերյալ: Նման իրավիճակում ստուգման արդյունքները համարվում են վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները պարզելու վերջին միջոցը, ուստի քննիչը դրանք կարող է ճանաչել որպես արտավարության փաստաթուղթ:

4. Ստուգում նշանակելու որոշումը և ստուգման ակտը դատական կարգով բողոքարկելը և դրա քրեադատավարական հետևանքները

4.1. Ընդհանուր դրույթներ

Այս բաժնում անդրադարձ է կատարվում ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման բողոքարկմանը դատավարական կառուցակարգին, հսկող դատախազի կողմից քննիչի այդ որոշումը վերացնելու դատավարական հետևանքներին, ինչպես նաև քննարկվում են քրեական վարույթում ստուգման ակտի գնահատման առանձնահատկությունները և ստուգման ակտի վարչական անվավերության քրեադատավարական հետևանքները:

4.2. Ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման բողոքարկումը

«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է, որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ին համապատասխան ստուգումը նշանակելու մասին քննիչի որոշումը բողոքարկվում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով: Համանման դրույթ է պարունակում նաև ՀՀ հարկային օրենսգրքի 440-րդ հոդվածի 3-րդ մասը:

Քրեական վարույթի շրջանակներում ստուգում, այդ թվում՝ հարկային ստուգում նշանակելու քննիչի որոշման իրավաչափության գնահատումը կարող է իրականացվել բացառապես քրեական վարույթի շրջանակներում և դուրս է ՀՀ վարչական դատարանի իրավասության շրջանակներից: Օրինակ՝ թիվ ՎԳ/4027/05/19 վարչական գործով դատարաններն արձանագրել են, որ Արագածոտնի մարզային քննչական վարչության պետի տեղակալի կողմից թիվ 58156781 քրեական գործի շրջանակներում մասնագիտական ստուգում նշանակելու մասին որոշման իրավաչափությանը կարող էին քննիչի վերոնշյալ որոշման բողոք-

քարկման հիմք հանդիսանալ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով, սակայն ոչ համալիր ստուգման հանձնարարագրի հիման վրա իրականացված ստուգման և դրա արդյունքում կայացված ստուգման ակտի իրավաչափության վիճարկման համար: Դատարանները փաստել են, որ հայցվոր կողմը զրկված չէր քրեադատավարական կառուցակարգերով մասնագիտական ստուգում նշանակելու մասին որոշումը բողոքարկելու իրավունքից:

Ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշումը՝ որպես վարության ձև, ենթակա է բողոքարկման դատախազական հսկողության կարգով: Այսինքն՝ վարույթի իրավասու մասնավոր մասնակիցը քննիչի այդ որոշումը կարող է բողոքարկել հսկող դատախազին, իսկ վերջինիս կողմից բողոքը մերժվելու դեպքում նաև վերադաս դատախազին:

Իսկ ինչ վերաբերում է ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման դատական կարգով բողոքարկմանը, ապա հարկ է նկատել, որ այս որոշումը նախատեսված չէ դատական բողոքարկման ենթակա ակտերի շրջանակում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 299-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Մինևույն ժամանակ դժվար է պատկերացնել իրավիճակ, որ ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման հետաձգված բողոքարկումը՝ վիճարկումը դատաքննության ընթացքում, կլինի անհնար կամ բողոքարկողին ակնհայտորեն կզրկի իր իրավաչափ շահերն արդյունավետ պաշտպանելու իրական հնարավորությունից (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 299-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ասվածից կարելի է ենթադրել, որ ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշումը մինչդատական վարույթում, որպես կանոն, դատական վերահսկողության օբյեկտ չէ:

Պետք է արձանագրել, որ դատաքննության ընթացքում քննիչի՝ ստուգում նշանակելու մասին որոշումը կարող է վիճարկվել հետաձգված ռեժիմով, այսինքն՝ կարող է վիճարկվել ստուգման ակտի՝ որպես արտավարության փաստաթղթի, ինչպես նաև դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալների թույլատրելիության վիճարկման համատեքստում:

4.3. Ստուգում նշանակելու որոշման վերացումը և դրա դատավարական հետևանքները

4.3.1. Ստուգում նշանակելու որոշումը վերացնելու ընդհանուր կարգը:

1998թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ով նախատեսված էր, որ քննիչը ստուգում նշանակելու մասին որոշումը քսանչորս ժամվա ընթացքում ուղարկում է դատախազին: Այդ որոշման օրինականությունը դատախազը ստուգման յոթնօրյա ժամկետում (նախկին ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 5-րդ կետ): 2021թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ում ստուգում նշանակելու որոշման նկատմամբ դատախազական հսկողության հատուկ նորմեր նախատեսված չեն, ուստի դատախազն այդ ակտի նկատմամբ հսկողություն է իրականացնում ընդհանուր կարգով:

Նախաքննության ընթացքում դատախազը ստուգում նշանակելու մասին

քննիչի որոշման մասին կարող է տեղեկանալ ինչպես բողոքի առկայության, այնպես էլ իր նախաձեռնությամբ վարույթի նյութերը ուսումնասիրելու (ստուգելու) դեպքում:

Հսկող դատախազը ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշումը կարող է վերացնել, եթե այն անօրինական է կամ անհիմն (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 38-րդ, մաս 1-ին, կետ 11-րդ): Ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշումը կարող է անօրինական համարվել, եթե, օրինակ, այն կայացրել է տվյալ վարույթով իրավասություն չունեցող քննիչը (այս մասին հաջորդիվ), կամ որոշումը հիմնավորված (պատճառաբանված) չէ :

4.3.2. Ստուգում նշանակելու որոշումը վերացնելու հետևանքները: Դատախազի կողմից ստուգում նշանակելու որոշման վերացնելու հետևանքները կախված են ստուգումն ավարտված (սկսված) լինելու/չլինելու հանգամանքից: Գործնականում դատախազը ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման մասին կարող է տեղեկանել ինչպես այն ժամանակ, երբ ստուգումը դեռ չի ավարտվել (կամ չի էլ սկսվել), այնպես էլ այն ժամանակ, երբ ստուգումն արդեն ավարտվել է, և ստուգման ակտը կցվել է վարույթի նյութերին: Ուստի ստուգում նշանակելու որոշումը վերացնելու հետևանքները պետք է քննարկել հետևյալ իրավիճակների համար.

1) քննիչը նշանակել է ստուգում, սակայն այն դեռ չի ավարտվել (առկա չէ ստուգման ակտ).

2) քննիչի կողմից նշանակված ստուգումն ավարտվել է, և ստուգման ակտը կցվել է քրեական վարույթին:

Այն դեպքում, երբ ստուգումը դեռ չի ավարտվել, իսկ հսկող դատախազը ստուգում նշանակելու որոշումը ճանաչում է ոչ իրավաչափ և վերացնում է այն, սպա դրա հետևանքն այն է, որ հսկող դատախազը, ղեկավարվելով ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 36-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետով, հանձնարարություն է տալու քննիչին նրա անօրինական որոշումը վերացնելու դեպքում դրա հետևանքները չեզոքացնելու կապակցությամբ: Այսինքն՝ հսկող դատախազը որպես անօրինական որոշման վերացման հետևանքի չեզոքացման միջոց կարող է հանձնարարել դեռևս չավարտված ստուգման անկատար թողնելը, որն իրականացվում է վարույթ իրականացնող մարմնի միջոցով՝ վերջինիս այդ մասին հանձնարարություն տալով: Դատախազի այդ հանձնարարության հիման վրա քննիչը գրություն է հասցեագրում ստուգում իրականացնող վարչական մարմնին՝ ստուգումն անկատար թողնելու վերաբերյալ:

Գործնականում քրեական վարույթ իրականացնող մարմնի՝ ստուգումն անկատար թողնելու գրության հիման վրա ընթացքում գտնվող ստուգման վարույթը կարճվում է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 50-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «բ» կետով նախատեսված հիմքով, այն է՝

օրենքի կամ իրավական այլ ակտի պահանջների խախտումների կամ դրանց կանխման հետ չկապված հարցով իրավիճակի փոփոխման կամ օրենքով նախատեսված այլ հիմքով վերացել է վարչական ակտի ընդունման անհրաժեշտությունը:

Ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ ստուգումն արդեն ավարտվել է, և ստուգման ակտը կցվել է վարույթի նյութերին, ապա դատախազը նախ՝ վերացնում է ստուգում նշանակելու որոշումը, երկրորդ՝ ձեռնարկում է օրենքով նախատեսված միջոցներ ստուգման ակտը (եթե ճանաչվել է արտավարությանյին փաստաթուղթ) անթույլատրելի ապացույց ճանաչելու կապակցությամբ՝ որպես անօրինական որոշման հետևանքի չեզոքացման եղանակ: Այլ կերպ ասած՝ որպեսզի այս իրավիճակում արտավարությանյին փաստաթուղթը (ստուգման ակտը) անթույլատրելի ճանաչվի, դատախազը պետք է նախ՝ վերացնի ստուգում նշանակելու մասին որոշումը, այնուհետև՝ անդրադառնա դրա հետևանքների չեզոքացման հարցին:

Այսպիսով, հսկող դատախազի կողմից ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման վերացումը մի դեպքում պետք է հանգեցնի դեռևս չավարտված ստուգումը դադարեցնելուն, իսկ մյուս դեպքում, երբ առկա է ստուգման ակտ, ապա այդ ակտի՝ որպես արտավարությանյին ապացույցի անթույլատրելիության:

4.4. Ստուգման ակտը չ՛վ վարչական դատարանում բողոքարկելու միջնորդային հարցերը

4.4.1. Ստուգման ակտը՝ որպես վարչական ակտ և դրա բողոքարկումը:

Նախ փաստենք, որ նույնիսկ քննիչի նախաձեռնած ստուգման արդյունքում կայացված միջամտող ակտը համապատասխանում է վարչական ակտին ներկայացվող պահանջներին, և այն կարող է վիճարկվել վարչաիրավական հարաբերությունների շրջանակում: Ներկայումս քիչ չեն դեպքերը, երբ քրեական վարույթի տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեցող ստուգման ակտը՝ որպես վարչական ակտ, քրեական վարույթին գուգահեռ վիճարկվում է վարչական կամ դատական կարգով: Վարչական մարմինը կամ չ՛վ վարչական դատարանը կարող են այդ ակտերը ճանաչել անվավեր, որի պարագայում ծագում է այն հարցը, թե վարչական ակտը (ստուգման ակտը) անվավեր ճանաչելն ի՞նչ քրեատավարական հետևանքներ կարող է առաջացնել, մասնավորապես՝ վարչական իրավունքի շրջանակներում անվավեր ճանաչված ստուգման ակտը կարո՞ղ է արդյոք քրեական վարույթում որպես թույլատրելի ապացույց դրվել անձի մեղադրանքի հիմքում:

Այս հարցին պատասխանելու մեթոդաբանական հիմքը վարչական և քրեատավարական իրավունքի ճյուղերի ինքնավարության (ավտոնոմիայի) սկզբունքն է:

4.4.2. Ստուգման ակտի անվավերության հետևանքներն իրավունքի ճյուղերի ինքնավարության սկզբունքի համատեքստում: Իրավունքի ճյուղերի ինքնավարության սկզբունքը հնարավորություն է տալիս իրավունքի տարբեր ճյուղերում միևնույն օբյեկտը ուսումնասիրել և գնահատել իրենց կարգավորման առարկայի և խնդիրների տեսանկյունից: Մի իրավունքի ճյուղի շրջանակներում տրված գնահատականն ինքնին չի տեղափոխվում մյուս իրավունքի ճյուղ, եթե այդ իրավունքի ճյուղի կարգավորման առարկան և խնդիրները էապես տարբերվում են⁵:

Այս տրամաբանությամբ ստուգման ակտի իրավաչափության գնահատման չափանիշները << վարչական իրավունքի և << քրեական դատավարության իրավունքի ճյուղերի կարգավորման առարկայի և խնդիրների տեսանկյունից էապես տարբերվում են: << վարչական դատարանը ստուգման ակտի իրավաչափությունը գնահատում է վարչական իրավունքի նորմերի հիման վրա, որտեղ գործում են քրեադատավարական ապացուցման կանոններից էապես տարբերվող այլ կանոններ: Քրեական վարույթում ստուգման ակտը գնահատվում է ոչ թե իբրև վարչական ակտ՝ << «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի» մասին օրենքով նախատեսված վարչական ակտին ներկայացվող պահանջներին համապատասխանելու տեսանկյունից, այլ այնպես, ինչպես քրեական վարույթում առկա մյուս բոլոր ապացույցները, մասնավորապես, << քր. դատ. օրով սահմանված չափանիշներին՝ վերաբերելիությանը, թույլատրելիությանը, հավաստիությանը համապատասխան:

Ուստի, << վարչական դատարանի կողմից ստուգման ակտն անվավեր ճանաչելու հետևանքներն ինքնաշխատ կերպով չպետք է տեղափոխել քրեական դատավարության ոլորտ: Այլ կերպ ասած՝ << վարչական դատարանի կողմից ստուգման՝ որպես վարչական ակտի անվավերությունն ինքնին չի նշանակում, որ այդ ակտը քրեական դատավարությունում դառնում է օգտագործման համար անպիտան (անթույլատրելի):

Նման իրավիճակում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը քրեադատավարական ապացուցման չափորոշիչների հիման վրա պետք է գնահատի << վարչական դատարանի կողմից արձանագրված խախտումների բնույթը և ինքնուրույն գնահատի, թե՞ արդյոք դրանք խոչընդոտում են ստուգման ակտը քրեադատավարական նպատակներով օգտագործել, թե՞ ոչ:

Քրեական դատավարությունում ստուգման ակտի՝ որպես ապացույցի թույլատրելիությունը որոշելիս ստուգվում է ինչպես այդ որոշման՝ դատավարական

⁵ Гамбарян А. С., Даллакян Л. Г., Трансгрессия законодательных терминов и дефиниций в контексте отраслевой автономии // Государство и право. 2018. № 12. С. 93-103, Ղամբարյան Ա., Խանդանյան Ռ., Վարչական և քրեական դատարանների իրավասությունների (վարույթների ենթակայության) սահմանազատման հիմնահարցերը // Դատական իշխանություն: 2022, № 4-6 (274-276), էջեր 15-29:

եղանակով ձեռք բերելու օրինականությունը, այնպես էլ ստուգման ակտի՝ ճյուղային օրենսդրության ֆորմալ-իրավաբանական պահանջներին համապատասխանելը: Քրեական վարույթի ընթացքում ստուգման ակտը՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ, գնահատվում է ապացույցի ընդհանուր հատկանիշների՝ վերաբերելիության, թույլատրելիության և հավաստիության տեսանկյունից: Եթե քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը եզրակացնում է, որ ստուգման ակտը կայացվել է ճյուղային օրենսդրության այնպիսի էական խախտումներով, որոնք առնչվում են հիմնական իրավունքներին, ապա այն ճանաչում է անթույլատրելի ապացույց:

Ընդ որում, նույն ճյուղային ինքնավարության սկզբունքի տեսանկյունից ստուգման ակտը՝ որպես ապացույց, անթույլատրելի ճանաչելն ունի բացառապես քրեադատավարական նշանակություն. այդ ապացույցը չի կարող դրվել մեղադրանքի հիմքում: Ապացույցն անթույլատրելի ճանաչելը չի առաջացնում վարչաիրավական հետևանքներ, այսինքն՝ ստուգման ակտը վարչաիրավական հարաբերություններում շարունակում է գործել: Ընդ որում, այդ նպատակով պետք է տարբերակել երկու իրավիճակ.

1) քրեական վարույթում՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ ճանաչված ստուգման ակտը ճանաչվել է անվավեր.

2) քրեական վարույթում ստուգման ակտի հիման վրա ձեռք է բերվել փորձագետի եզրակացություն, իսկ ստուգման ակտը ճանաչվել է անվավեր:

4.4.3. Ստուգման ակտի անվավերության հանգեցրած խախտումների քրեադատավարական տաքսացիան: Եթե ստուգման ակտը՝ որպես վարչական ակտ, անվավեր է ճանաչվել, ապա անվավերության հանգեցրած խախտումները պետք է տաքսացիայի (գնահատման⁶) ենթարկվեն նաև քրեական վարույթի շրջանակներում:

Նկատի ունենալով, ոչ վարչական իրավունքում ստուգման ակտը կարող է անվավեր ճանաչվել ինչպես վարության (ընթացակարգային), այնպես էլ նյութական նորմերի խախտումների հիմքով, ուստի դրանք պետք է քրեադատավարական վերլուծության ենթարկել առանձին-առանձին:

(ա) Վարչական իրավունքի վարության նորմերի խախտման քրեադատավարական տաքսացիան: Քրեական դատավարությունում ապացույցների թույլատրելիության և դրանց օգտագործման սահմանափակման հետ կապված հարցերը կանոնակարգվում են ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածով:

⁶ СУЧ(Ф)СУՑԻԱ [таксація < գերմ. Taxation < լատ. taxare գնահատելի գ. 1. (ֆին.): Գնահատում, սակորոշում, սակադրում, գնորոշում: 2. (մսնգ.): Որակի ու քանակի որոշում: Հայրապետյան Ա.Պ., Օտար բառերի բառարան (երկրորդ վերամշակված հրատարակություն): Գիտ. խմբ. Ա.Սարգսյան. Եր.: Հեղինակային հրատ., 2011, էջ 553:

Վարչական իրավունքի վարութային նորմերի խախտումների քրեադատավարական տաքսացիայի պարագայում կարող են մրցակցել ապացույցն անթույլատրելի ճանաչելու երկու տարբեր օրենսդրական հիմքեր՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետը և 4-րդ մասը:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ «օրենքի էական խախտմամբ ստացված են համարվում այն տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել՝ (...) սույն օրենսգրքով նախատեսված ընթացակարգի խախտմամբ, եթե հնարավոր չէ դրա հետևանքը վերացնել այլ ապացուցողական գործողության պատշաճ կատարմամբ:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «ապացույցներ ձեռք բերելիս էական են նաև այն խախտումները, որոնք դրսևորվել են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ոտնահարմամբ կամ քրեական վարույթի սկզբունքների խախտմամբ»:

Վարչական իրավունքի վարութային նորմերի խախտումները չեն կարող գնահատվել ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի տեսանկյունից, քանի որ դատավարական այս նորմը փաստական տվյալը՝ որպես ապացույցի անթույլատրելիություն, կապում է բացառապես քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված ընթացակարգի խախտման հետ: Ինչից հետևում է, որ քրեական դատավարությունից դուրս՝ այլ իրավունքի ճյուղի նորմերի խախտումները հիմք չեն այս կանոնով ապացույցն անթույլատրելի ճանաչելու համար: Հետևաբար՝ ստուգման հարցերը կարգավորող վարչական իրավունքի ընթացակարգային նորմերի խախտման հետևանքով ստուգման ակտի անվավերությունը քրեական վարույթի շրջանակներում մեխանիկորեն չի կարող հանգեցնել այդ ստուգման ակտի, ինչպես նաև դրա հիման վրա ձեռքբերված այլ տվյալների անթույլատրելիության: Օրինակ՝ հարկային ստուգման ընթացքում վարչաիրավական նորմերով սահմանված ժամկետների խախտման հետևանքով ստուգման ակտի անվավերությունը չի բացառում քրեական վարույթի շրջանակներում այդ ակտի, ինչպես նաև դրա հիման վրա իրականացված փորձաքննության եզրակացության՝ որպես ապացույցի օգտագործումը:

Վարչական իրավունքի վարութային նորմերի խախտումները կարող են գնահատվել ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 4-րդ մասի տեսանկյունից: ՀՀ քր. դատ. օր.-ում, բացի դատավարական օրենքի էական խախտումների ցանկից, սահմանվում է նաև օրենքի էական խախտման ընդհանուր ձևակերպում՝ որպես այդպիսին համարելով այն խախտումները, որոնք դրսևորվում են ապացույց ձեռք բերելիս մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ոտնահարմամբ կամ քրեական վարույթի սկզբունքների խախտմամբ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Այս նորմն ունի նաև սահմանադրական հիմքեր:

Օրենսդրի կողմից ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 4-րդ մասում օգտա-

գործված՝ «ապացույցներ ձեռք բերելիս» եզրույթը չպետք է մեկնաբանել բացառապես քրեական վարույթ իրականացնող մարմնի կողմից այդ գործողությունն իրականացնելու իմաստով, այլ պետք է վերաբերի այդ փաստական տվյալի ստացման ամբողջ գործընթացին, այդ թվում՝ քրեական վարույթից դուրս ստուգումն իրականացնող պաշտոնատար անձի կողմից ստուգման ակտի կազմման ընթացքին:

Եթե ստուգման ակտը (որպես վարչական ակտ) անվավեր է ճանաչվել վարչական իրավունքի այնպիսի վարույթային նորմերի խախտումների հիմքով, որոնք առնչվում են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական (հիմնական) իրավունքներին, ապա դրանք հիմք են ինչպես ստուգման ակտը (որպես արտավարույթային փաստաթուղթ), այնպես էլ դրանից բխող և դրա հետ պատճառահետևանքային կապի մեջ գտնվող այլ տվյալներն անթույլատրելի ապացույց ճանաչելու համար: Օրինակ՝ եթե ստուգման ընթացքում խախտվել է անձի լավամ լինելու հիմնական իրավունքը, ապա այդ խախտումը հիմք է նաև քրեական վարույթում ստուգման ակտը՝ որպես արտավարույթային փաստաթուղթ, ինչպես նաև դրա հիման վրա իրականացված փորձաքննության եզրակացությունն անթույլատրելի ապացույց ճանաչելու համար:

Ընդ որում, եթե վարչական ստուգման դեպքում կարող է կիրառելի լինել ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված հիմքը, ապա կիսադատավարական ստուգման դեպքում ստուգման ակտի՝ որպես արտավարույթային փաստաթղթի անթույլատրելիության համար, բացի նշվածից, կիրառելի նաև ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետը՝ տվյալը ձեռք է բերվել՝ տվյալ քրեական վարույթն իրականացնելու, համապատասխան ապացուցողական կամ վարույթային այլ գործողություն կատարելու իրավասություն չունեցող անձի կողմից: Այս կանոնը կարող է կիրառվել այն դեպքում, երբ ստուգումը նշանակել է տվյալ քրեական վարույթն իրականացնելու իրավասություն չունեցող քննիչը: Նման դեպքում ստուգման ակտը կարող է անթույլատրելի ապացույց ճանաչվել ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի հիմքով:

(բ) Վարչական իրավունքի նյութական նորմերի խախտման քրեադատավարական տարասցիան: Ինչ վերաբերում է վարչական իրավունքի նյութական նորմի խախտման հիմքով վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու դեպքերին, ապա նման իրավիճակները ևս ստուգման ակտի՝ որպես արտավարույթային փաստաթուղթն անթույլատրելի ճանաչելու մեխանիկական հիմք չեն: Այն կարող է ազդել ապացույցի հավաստիության գնահատման վրա: Օրինակ՝ դատարանն անվավեր է ճանաչում ստուգման ակտն այն պատճառաբանությամբ, որ ստուգման ընթացքում չի հիմնավորվել կազմակերպության կողմից որոշակի խմբաքանակի ապրանքներ իրացնելու փաստը, ինչի հիման վրա հաշվարկված հարկային պարտավորությունները շահութահարկի և ավելացված արժեքի հարկի մասով գնահատվում են ոչ իրավաչափ: Եթե քրեական վարույթի ընթացքում իրացման

փաստի վերաբերյալ ձեռք են բերվել քրեադատավարական ապացույցներ, ապա դրանք պետք է գնահատվել են ստուգման ակտի հետ համատեղ:

Բացի այդ, եթե հարցին մոտենանք խիստ ձևական-իրավաբանական տեսանկյունից, ապա կարելի է նշել, որ արտավարության փաստաթուղթ ճանաչված ստուգման ակտն ինքնավար է վարչական իրավունքից, քանի որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի արտավարության փաստաթղթերը վերտառությամբ 96-րդ հոդվածի 1-ին մասում ստուգման ակտի անբողոքարկելի դարձած լինելու կամ անվավեր չճանաչելու հանգամանքը՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ ճանաչելու համար, պարտադիր (obligatus) հատկանիշ չէ: Ստուգման ակտը՝ որպես արտավարության փաստաթուղթ, իր ապացուցողական նշանակությունը ձեռք է բերում ոչ թե իբրև վարչական ակտ անբողոքարկելի դառնալու կամ անվավեր չճանաչվելու հանգամանքով պայմանավորված, այլև դրանում բովանդակվող փաստական տվյալների ուժով, որոնք նշանակություն ունեն քրեական կոնկրետ վարույթի համար և ձեռք են բերվել տվյալ քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս:

4.4.4. Ստուգման ակտի և փորձաքննության եզրակացության կապը: Ինչ վերաբերում է այն իրավիճակներին, երբ քրեական վարույթում առկա է փորձագետի եզրակացություն, որը հիմնված է անվավեր ճանաչված ստուգման ակտի վրա, հարկ է նկատել, որ քննարկվող դեպքերում գործ ենք ունենում տեսությանը հայտնի և պրակտիկայում կիրառություն ստացած՝ ապացույցների թույլատրելիությանը վերաբերող «թունավոր ծառի պտուղները ևս թունավոր են» կանոնի հետ: Հետևաբար՝ այս կանոնը կիրառելիս ուղենիշային պետք է լինեն Վճռաբեկ դատարանի սահմանած՝ «բխելու» և «պատճառական կապի» չափանիշները: «Բխելու» չափանիշն առկա է այն դեպքում, երբ ապացույցն անմիջականորեն բխել է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցից: «Պատճառական կապի» չափանիշը նշանակում է, որ անգամ անօրինական ճանապարհով ստացված տվյալի վրա ամբողջությամբ հիմնված (դրանից բխած) ապացույցն անթույլատրելի ճանաչելու համար անհրաժեշտ է, որ բացակայի ողջամիտ ջանքերով այդ ապացույցը ստանալու հնարավորությունը⁷:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ ԿԴ2/0024/01/17 գործով, անդրադառնալով անվավեր ճանաչված ստուգման ակտի առնչությամբ փորձագետի եզրակացությանը՝ որպես ապացույց անթույլատրելի ճանաչելու հարցին, արձանագրել է, որ գործի փաստական տվյալներից հետևում է, որ ընկերության հարկային պարտավորությունների չափը հաշվարկելիս ստուգման ակտը որևէ ազդեցություն չի ունեցել փորձաքննության արդյունքների վրա. նախ՝ փորձաքննությունը կատարելիս ուսումնասիրվել և հետազոտվել են ոչ միայն ստուգման ակտը, այլ ընկերության հարկային գործը, քրեական գործի նյութերը, ընկերության հաշվապահական

⁷ Տե՛ս ՎԲ-07/13 քրեական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ 31.05.2014թ. որոշման 35-րդ կետը:

փաստաթղթերը, անձնական հաշվի քարտերը, բացի այդ՝ ստուգման ակտով և փորձագետի եզրակացությամբ հաշվարկված հարկային պարտավորությունների չափերը տարբեր են:

Վերոնշյալից ակնհայտ է, որ փորձագիտական եզրակացությունը կազմելիս փորձագետներն իրենց տրամադրության տակ ունեցել են բոլոր անհրաժեշտ փաստաթղթերը՝ ընկերության հարկային պարտավորությունների չափը որոշելու և հիմնավորված եզրակացություն կազմելու համար, հետևապես խնդրո առարկա ստուգման ակտը որևէ ազդեցություն չի ունեցել փորձագիտական եզրակացության արդյունքների վրա, մասնավորապես՝ ընկերության հարկային պարտավորությունների չափը որոշելիս:

Նման պայմաններում Վճռաբեկ դատարանն անընդունելի է համարել Վերաքննիչ դատարանի կողմից դատահաշվապահական փորձաքննության եզրակացությունն անթույլատրելի ապացույց դիտարկելը միայն այն պատճառաբանությամբ, որ փորձաքննության եզրակացությունն ըստ էության առնչվում է ստուգման ակտին և, ի թիվս այլնի, հիմնվում է նաև անվավեր ճանաչված ստուգման ակտի տվյալների վրա:

Բացի այդ, Վճռաբեկ դատարանն ընդգծել է, որ անձին մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քր. օր. 205-րդ հոդվածի 1-ին մասով, այն է՝ խոշոր չափերով հարկեր չվճարելու համար, իսկ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող խոշոր չափը որոշվել է հենց դատահաշվապահական փորձաքննության եզրակացությամբ պարզված և արձանագրված հարկային պարտավորության չափով՝ 9.675.183 ՀՀ դրամ, ինչն էլ ընկած է ամբաստանյալին առաջադրված մեղադրանքի հիմքում: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում ապացուցման առարկան ոչ թե հարկային մարմինների գործողությունների իրավաչափության ստուգումն է եղել, այլ ընկերության հարկային պարտավորությունների չափի պարզումը, որն էլ կատարվել է դատահաշվապահական փորձաքննության արդյունքներով:

Վճռաբեկ դատարանի նշված որոշումից կարելի է ենթադրել, որ դատարանը փորձագետի եզրակացության անթույլատրելիությունը բացառող հանգամանք է դիտարկել ստուգման ակտի և դրա հիման վրա իրականացված փորձաքննության եզրակացության միջև ուղղակի և անմիջական պատճառահետևանքային կապի բացակայությունը: Հետևաբար՝ նկարագրված իրավիճակներում քրեական վարույթում ստուգման խնդիրները ներառող փորձագետի եզրակացության՝ որպես ապացույցի հատկանիշները պետք է գնահատվեն՝ անկախ ստուգման ակտի անվավեր լինելու հանգամանքից:

Միևնույն ժամանակ, եթե քրեական վարույթի շրջանակներում նշանակված փորձաքննությունն անմիջականորեն բխում է և պատճառահետևանքային կապի մեջ է գտնվում ստուգման ակտի հետ (պայմանականորեն անվանենք՝ ստուգման ակտի ստուգում), ապա արդյո՞ք ստուգման ակտի անվավեր ճանաչումը բոլոր դեպքերում պետք է հանգեցնի փորձագետի եզրակացության՝ որպես ապա-

ցույցի ինքնուրույն տեսակի անթույլատրելիության: Առաջ անցնելով՝ ցանկանում ենք նշել, որ նման դեպքերում փորձագետի եզրակացության գնահատումը պետք է իրականացվի նաև դրա հիմքում ընկած ստուգման ակտը գնահատելով:

Անվավեր ճանաչված ստուգման ակտի հիման վրա իրականացված փորձաքննության եզրակացությունը գնահատելիս պետք է ուղենիշային լինի այն, թե արդյո՞ք առկա է ստուգման ակտը՝ որպես անթույլատրելի տվյալ գնահատելու ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածով նախատեսված որևէ հիմք: Այն դեպքում, երբ ստուգման ակտն անվավեր է ճանաչվել այնպիսի խախտումների հիմքով, որոնք առնչվում են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքներին կամ ազատություններին, ապա այդ հանգամանքը հիմք է ստուգման ակտից բխող և դրա հետ պատճառահետևանքային կապի մեջ գտնվող փորձագետի եզրակացությունն անթույլատրելի ապացույց ճանաչելու համար: Նույն է իրավիճակը, օրինակ, կիսադատավարական ստուգման դեպքում, երբ ստուգում նշանակել է տվյալ վարույթով իրավասություն չունեցող քննիչը: Մինչդեռ, եթե ստուգման ակտն անվավեր է ճանաչվել այլ վարչաիրավական նորմերի խախտումների հիմքով, որոնք չեն առնչվում քրեադատավարական նորմերի խախտումներին կամ անձի սահմանադրական իրավունքներին կամ ազատություններին, և բացակայում է ստուգման ակտը՝ որպես անթույլատրելի տվյալ գնահատելու ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածով նախատեսված որևէ այլ հիմք, ապա ասվածը չի բացառում անվավեր ճանաչված ստուգման ակտի հիման վրա իրականացված փորձագետի եզրակացության՝ որպես ապացույցի թույլատրելի ճանաչումն ու օգտագործումը քրեական վարույթի ընթացքում:

Եզրակացություն

Օրենսդիրը մի կողմից՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի նախաձեռնությամբ իրականացված ստուգման արդյունքները համարել է ապացույց, մյուս կողմից՝ չի նախատեսել այդ ապացույցի հավաքման եղանակը:

Մինչդատական վարույթում ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշումը՝ որպես վարույթային ակտ, ենթակա է բողոքարկման դատախազական հսկողության կարգով:

Դատաքննության ընթացքում քննիչի՝ ստուգում նշանակելու մասին որոշումը կարող է վիճարկվել հետաձգված ռեժիմով՝ որպես արտավարության փաստաթղթի, ինչպես նաև դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալների թույլատրելիության վիճարկման համատեքստում:

Հսկող դատախազի կողմից ստուգում նշանակելու մասին քննիչի որոշման վերացումը մի դեպքում պետք է հանգեցնի դեռևս չավարտված ստուգումը դադարեցնելուն, իսկ մյուս դեպքում, երբ առկա է ստուգման ակտ, ապա այդ ակտի՝ որպես արտավարության ապացույցի անթույլատրելիության:

Քրեական վարույթում ստուգման ակտը գնահատվում է ոչ թե իբրև վարչա-

կան ակտ՝ ՀՀ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի» մասին օրենքով նախատեսված վարչական ակտին ներկայացվող պահանջներին համապատասխանելու տեսանկյունից, այլ այնպես, ինչպես քրեական վարույթում առկա մյուս բոլոր ապացույցները, մասնավորապես, ՀՀ քր. դատ. օրով սահմանված չափանիշներին՝ վերաբերելիությանը, թույլատրելիությանը, հավաստիությանը համապատասխան:

Ընթացակարգային նորմի խախտման հետևանքով ստուգման ակտն անվավեր ճանաչելը հիմք չէ այդ փաստական տվյալը կամ դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի հիմքով անթույլատրելի գնահատելու համար:

Ստուգման ակտի անվավեր ճանաչելը, որը չի առնչվում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների խախտումներին, քրեական վարույթում հիմք չէ այդ ակտը և դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի հիմքով անթույլատրելի ապացույց ճանաչելու համար: Մակայն ստուգման ակտը՝ որպես արտավարությանին փաստաթուղթ կամ դրա հիման վրա ստացված այլ տվյալը կարող է անթույլատրելի ապացույց ճանաչվել ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 97-րդ հոդվածի այլ հիմքով:

Փրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Ղամբարյան Ա., Հանրային իրավունքի զարգացումն օրենքին հակառակ (contra legem) «օրենքը չի պահանջում անհնարինը» իրավական մաքսիմի հիման վրա // Բանբեր արդարադատության ակադեմիայի, № 1 (9), 2023, էջեր 47-67.
Ghambaryan A., The Development of Public Law Against the Law (contra legem) Based on the Legal Maxim “The Law Does Not Require the Impossibility”. Bulletin of Academy of Justice, № 1 (9), 2023, p 47-46.
2. Гамбарян А. С., Даллакян Л. Г., Трансгрессия законодательных терминов и дефиниций в контексте отраслевой автономии // Государство и право. 2018. № 12. С. 93-103.
Ghambaryan A., Dallakyan L., Transgression of legislative terms and definitions in the context of autonomy of the branch of law, State and Law, 2018. № 12. p. 93-103.
3. Ղամբարյան Ա., Խանդանյան Ռ., Վարչական և քրեական դատարանների իրավասությունների (վարույթների ենթակայության) սահմանազատման հիմնահարցերը // Գատական իշխանություն: 2022, № 4-6 (274-276), էջեր 15-29.
Ghambaryan A., Khandanyan R., Issues of Delimitation of the Jurisdiction of Administrative and Criminal Courts (Subordination to Proceedings), Judicial Power, 2022, № 4-6 (274-276), p. 15-29.
4. ՎԲ-07/13 քրեական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ 31.05.2014թ. որոշում.
Decision of Court of Cassation of the RA from 31.05.2014, Criminal Case VB-07/13
5. <https://www.gov.am/files/meetings/2009/2861.pdf> (access 25.08.2023)
6. <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=11281&Reading=0> (access 25.08.2023)

Artur Ghambaryan

*Chairman of the Department of Theory of Law and Constitutional Law
at the Russian-Armenian University,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of the Republic of Armenia,
Member of the Editorial Board of the Scientific-Practical Journal
“Legality” of the RA Prosecutor’s Office*

Petik Mkrtchyan

*Deputy Head of the Legal Department of the State Revenue Committee
of the Republic of Armenia,
Lecturer at the Yerevan State University, Faculty of Law and the
Academy of Justice*

**THE PURPOSE OF AUDIT AND EVIDENTIARY
SIGNIFICANCE OF THE RESULTS OF AUDIT IN CRIMINAL
PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA¹**

Abstract

The article deals with the essence of the institute of appointment of inspection in the criminal proceedings of the Republic of Armenia, the history of its development, as well as the evidentiary value of the act of inspection.

The article analyzes the provision enshrined in the new Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia, according to which the results of the audit can be recognized as evidence “only if it is objectively impossible to establish any circumstance relevant to the proceedings”.

The authors disclose situations that imply impossibility and, accordingly, present when, in criminal proceedings, the results of verification may be recognized as an extra-procedural document.

The article touches upon the criminal procedural mechanism for appealing the investigator’s decision, the procedural consequences of cancelling the investigator’s decision to order an inspection by the supervising prosecutor, as well as the inter-sectoral issues of appealing the inspection act in the administrative court of the RA.

The question is also considered as to what criminal procedural consequences may result from the invalidation of an inspection act in administrative or judicial proceedings.

¹ The article was presented on 28.08.2023 and reviewed on 13.11.2023.

As a result of the analysis, the authors came to the conclusion that recognition of the inspection act as invalid, which is not related to violations of constitutional rights and freedoms of man and citizen, in criminal proceedings is not a basis for recognising this act and other data obtained on its basis as inadmissible evidence on the basis of point 3, part 3, Article 97 of the RA Criminal Procedure Code.

However, the inspection act as a non-production document or other data obtained on its basis may be recognized as inadmissible evidence on the other basis of Article 97 of the RA Criminal Procedure Code.

Keywords: inspection act; extra-procedural document; criminal procedural taxonomy; administrative act; autonomy of branches of law.

Артур Гамбарян

*Заведующий кафедрой теории права и конституционного права
Российско-Армянского (Славянского) университета,
доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Республики Армения,
член редакционной коллегии научно-практического журнала
«Законность» Прокуратуры РА*

Петик Мкртчян

*Заместитель начальника юридического управления
Комитета государственных доходов Республики Армения,
преподаватель Академии юстиции и юридического факультета
Ереванского государственного университета*

**НАЗНАЧЕНИЕ ПРОВЕРКИ (РЕВИЗИИ) И ДОКАЗАТЕЛЬНАЯ
ЗНАЧИМОСТЬ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРОВЕРКИ В УГОЛОВНОМ
СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РА¹**

Абстракт

В статье рассматривается сущность института назначения проверки в уголовном судопроизводстве Республики Армения, история его развития, а также доказательное значение акта проверки.

Анализируется закрепленное в новом уголовно-процессуальном кодексе РА положение, согласно которому результаты проверки могут быть признаны в качестве доказательства «только в том случае, если установление какого-либо обстоятельства, имеющего значение для производства, объективно невозможно».

Авторами раскрываются ситуации, предполагающие невозможность, и, в соответствии с этим, представляется, когда в уголовном производстве результаты проверки могут быть признаны внепроизводственным документом.

В статье затрагивается уголовно-процессуальный механизм обжалования решения следователя, процессуальные последствия отмены решения следователя о назначении проверки контролирующим прокурором, а также межотраслевые вопросы обжалования акта проверки в административном суде РА.

Обсуждается также вопрос о том, к каким уголовно-процессуальным последствиям может привести признание акта проверки недействительным в порядке административного производства или судопроизводства.

¹ Статья была представлена 28.08.2023 и прошла рецензирование 13.11.2023.

В результате проведенного анализа авторы пришли к выводу, что признание акта проверки недействительным, не имеющим отношения к нарушениям конституционных прав и свобод человека и гражданина, в уголовном производстве не является основанием для признания этого акта и других полученных на его основании данных недопустимым доказательством на основании пункта 3 части 3 статьи 97 Уголовно-процессуального кодекса РА. Однако акт проверки в качестве внепроизводственного документа или полученные на его основании другие данные могут быть признаны недопустимым доказательством на другом основании статьи 97 Уголовно-процессуального кодекса РА.

Ключевые слова: акт проверки; внепроизводственный документ; уголовно-процессуальная таксология; административный акт; автономия отраслей права.

Norbert Bernsdorff¹

*Doctor of Law, Honorary Professor at Philipps-University Marburg,
Faculty of Law,*

*National key expert on the European Charter of Fundamental Rights
(in Vienna),*

*Retired Judge of the Third Instance Court on Social Affairs of Germany,
Member of the Editorial Board of the Scientific-Practical Journal
“Legality” of the RA Prosecutor’s Office*

**A EUROPEAN BILL OF RIGHTS:
TAKING STOCK OF THE CHARTER OF FUNDAMENTAL
RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION²**

Abstract

The Charter of Fundamental Rights of the European Union (EU) was proclaimed at the EU summit in Nice on 7 December 2000. Since 2009, it has been binding for the EU and the Member States. With seven titles and 54 articles, the Charter of Fundamental Rights sets out what the EU and the Member States have to observe.

What is the significance of the Charter? – Is it an inventory of what is already in force and therefore of no tangible benefit to the individual, or does it have “added value”? – Is it a new Bill of Rights? Euphoric advocates of the Charter of Fundamental Rights see it as an instrument for more European democracy and transparency, even as a precursor to a European constitution. Sceptics doubt the necessity of the Charter. Former German Foreign Minister Josef Fischer has called it a “milestone in the history of European unification”.

Keywords: European Charter of Fundamental Rights; Convention; Fundamental rights of the “new generation”; Fundamental social rights; ECJ; EctHR; Prohibition of the death penalty; Right to asylum; Right to protection of minorities; Preamble; German Constitution.

¹ Norbert Bernsdorff is also the author provided technical-scientific support at the working level for the “European Charter of Fundamental Rights Project” in 2000 for the representatives of the German Bundsrat in the Brussels Convention on Fundamental Rights.

² The article was presented on 14.08.2023 and was reviewed on 30.11.2023.

Introduction

With his opinion of 12 December 2013 on the references for a preliminary ruling from the High Court of Ireland³ and the Constitutional Court of Austria⁴, Advocate General Pedro Cruz Villalon has impressively brought the importance of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFREU) to the attention of the (not only specialist) public. In these cases, the European Court of Justice (CJEU) was dealing with (referral) questions on the validity of Directive 2006/24/EC⁵ (“Data Retention”) on the basis of Art. 7, Art. 8 and Art. 52 (1) CFREU. The Advocate General proposed a judicial declaration of the invalidity of the Directive because it was entirely incompatible with Art. 52(1) CFREU and partially incompatible with Art. 7 CFREU.

On 1 December 2009, almost exactly ten years after the Brussels Convention on Fundamental Rights was constituted on 17 December 1999, the Treaty of Lisbon entered into force. According to Article 6 (1) of the (new) Treaty on European Union, the Charter of Fundamental Rights of 7 December 2000, as amended in Strasbourg on 12 December 2007, thus became legally binding⁶.

Since 1 December 2009, Europe has to deal with another fundamental rights text: the European Charter of Fundamental Rights. It is a legal text of European primary law which in principle affects all areas of life; this is the reason for its immense significance. It is not a new “Magna Charta”, as the Charter of Fundamental Rights was euphorically called when it was first proclaimed in Nice on 7 December 2000. However, it is in the tradition of other important human rights documents such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights (ECHR). The “two poles” of fundamental rights protection “Karlsruhe-Strasbourg” for Germans has now become a “triangle”, if you will: “Karlsruhe-Strasbourg-Luxembourg”. A Bermuda Triangle, as the former President of the German Federal Constitutional Court Jutta Limbach once put it, mockingly⁷.

However, the legally binding nature of the Charter of Fundamental Rights and the solemn words with which it was welcomed at various European summits cannot hide the fact that controversies regarding the meaning of this new fundamental rights text persist. What does the Charter of Fundamental Rights represent? Is it a mere inventory

³ Case C-293/12, OJ EU 2012, No C 258, p. 11. See Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-293/12, Digital Rights Ireland Ltd./Minister for Communications etc. and Kärntner Landesregierung etc., 8 April 2014, ECLI:EU:C:2014:238.

⁴ Case C-594/12, OJ EU 2013, No C 79, p. 7. See footnote 1.

⁵ Directive of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC, OJ EC 2006, No L 105, p. 54.

⁶ OJ EU 2007, No C 303, p. 1.

⁷ The term goes back to Chr. Lenz in his comment on the “Gibraltar Judgement” of the European Court of Human Rights of 18.2.1999, EuZW, ISSN 0937-7204, 1999, p. 311 f.

of what is already in force, or does it still represent an opportunity for European constitution-making? The assessments in the media ranged from “fig leaf for brutal globalisation”, “superfluous piece of busywork”, “mere political wish list”, “decorative piece in the European shop window” to “document of a European catalogue of values”, “visiting card for Europe” or, as former German Foreign Minister *Joschka Fischer* described the Charter of Fundamental Rights, “milestone in the history of European unification”. Against this background, it makes sense today - more than twenty years after its proclamation and almost fifteen years after the entry into force of the Charter of Fundamental Rights - to remember the past and to take a look behind the scenes of the Brussels Convention on Fundamental Rights, but also to venture an outlook on the legal and cognitive status of the year 2023 and to examine the acceptance of and response to the Charter of Fundamental Rights.

1. Arguments for a European Charter of Fundamental Rights - Occasion and Background

In the 1970s, the constitutional law teacher Hans-Georg Rupp described the European Community as “rule without fundamental rights”. However, this statement was true in a considerably weakened form until more recent times. The Treaties of Rome (1957), Maastricht (1992) and Amsterdam (1997) created a European public authority endowed with executive and legislative powers. However, there is no explicit recognition of fundamental rights in the form of a written catalogue of fundamental rights. As the CJEU stated early on and is also accepted in principle by the member states of the Union, European law takes precedence over national law. However, an appeal to domestic fundamental rights against European legal acts was and is fundamentally excluded, as its protection of fundamental rights by national constitutional courts; otherwise, the uniform application of European law in the Member States of the European Union (EU) would be called into question. This is the principle that has also been recognized by the German Federal Constitutional Court for a long time.

However, the lack of a catalogue of fundamental rights did not mean that there was a lack of any fundamental rights protection at the European level. In 1969 (Stauder case), the CJEU created fundamental rights protection through judicial law, hesitantly at first, but later more and more emphatically. In doing so, it “borrowed” from other European legal texts, especially those of the Council of Europe. In this context, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) of 1950 and the European Social Charter (ESC) of 1961 are particularly worthy of mention. This jurisprudence of the CJEU was taken up by the Amsterdam Treaty, however not by creating a catalogue of fundamental rights, but by a mere reference in Art. 6 of the Treaty on European Union to fundamental rights enshrined elsewhere (ECHR; national constitutions, insofar as they showed consensus).

A group of experts set up by the European Commission considered the existing legal situation as unsatisfactory despite the changes brought about by the Treaty of Amsterdam and stated in February 1999: “The above-mentioned system of references is confusing and counterproductive. It is unclear what value is attached to such treaty texts that are not mentioned in the references. Fundamental rights as a whole run the risk of not going beyond a mere appeal to the institutions of the EU and the member states”⁸.

This was also the unanimous view of all European institutions and bodies in the end. In the German, and above all in the European public, there have been repeated calls for the EU to accede to the ECHR as an association of states. Such an accession would possibly make the creation of a Charter of Fundamental Rights, i.e. the Union’s own legal text, unnecessary. According to an opinion of the CJEU in 1996, however, this path was blocked; after that, the Union Treaty had to be amended. For a long time, no agreement could be reached on this. In the meantime, however, the legal hurdles have been removed; Article 6(2) of the (new) Treaty on European Union makes EU accession to the ECHR obligatory. The conditions for this under convention law are now also fulfilled.

2. The Content and Institutional Framework - Cologne and Tampere

As is generally known, the initiative to create a Charter of Fundamental Rights came from the German Council Presidency. In June 1999, the European Council, i.e. the assembly of the EU heads of state and government, entrusted a body with this task at its meeting in Cologne. The content and function of the future Charter of Fundamental Rights were paraphrased as follows: “The fundamental rights confirmed and shaped by the CJEU are to be summarized and thus made more visible. Thus, if one takes the wording of its decision seriously, the European Council had in mind the preservation of the existing rather than the creation of something new in terms of content. The Charter was to comprise three groups, in Brussels terminology three “baskets” of fundamental rights: the classical fundamental rights of freedom, equality and procedure (so-called first basket), the Union citizens’ rights (so-called second basket) and the economic and social rights (so-called third basket). On the question of the legally binding nature of the Charter of Fundamental Rights, the Cologne decision was clear. “Whether and, if so, how the Charter should be incorporated into the Treaties” was to be examined only after its proclamation, i.e. in the course of the following intergovernmental conference (so-called two-stage procedure).

The working modalities of the body, later called the “Convention”, were established in October 1999 at the summit in Tampere, Finland: The Convention comprised 62 members and four observers (CJEU/Council of Europe - European Court of Human

⁸ Report “Fundamental Rights in the European Union vouch for - Time to Act”, p. 13 ff.

Rights). It was composed of representatives of the 15 national governments, 30 national parliamentarians, as well as 16 members of the European Parliament and one representative of the European Commission. The Convention was chaired by the former President of the German Federal Constitutional Court, former German President and representative of the Federal Government Roman Herzog, Herzog thus in a double role. Delegated by the German Bundestag were MP Jürgen Meyer, who later made a name for himself in the conception of fundamental social rights, and as his deputy MP, later Federal Environment Minister and Federal Economics Minister Peter Altmaier.

If one wants to take stock and evaluate the Charter of Fundamental Rights, one must also look at the Convention procedure. At the time, it could be gathered from the press that this procedure was celebrated as a success by all those involved. This assessment was and is justified: Having the Charter of Fundamental Rights negotiated by a Convention was an experiment. Admittedly, the Convention was not envisaged as an institution in the founding treaties of the EU. However, in view of its composition — about three quarters of its members were parliamentarians - it provided an additional, unprecedented parliamentary legitimacy. For this reason, the European law expert Meinhard Hilf considered this procedure to be a model and recommended it for imitation in further reforms of the Union⁹. Following on from this success story, the “Convention on the Future of Europe” was formed on 28 February 2002 as a second convention to draw up recommendations for a European constitution.

3. The Deliberations in the Convention on Fundamental Rights -Technical procedure, content-related points of contention

If one intends to give a kind of workshop or laboratory report¹⁰ on the Convention deliberations, one is forced to impose limitations. Too many topics would have to be addressed. The debates held in the 18 sessions of the Brussels Convention will therefore only be briefly outlined here.

The former President of the German Federal Constitutional Court and German President Roman Herzog played a decisive role in shaping the Charter of Fundamental Rights and contributed significantly to the success of the project with his balancing manner. Yet he did not have it easy since he was assigned a double task: as government commissioner he was to represent the German Federal Government in the Convention, and as Convention Chairman he was to coordinate the interests of all member states. After his election as Convention Chairman, he effectively no longer performed the first function; a problem for the German Federal Government, which has since been unable to place its amendments in the plenary session of the Convention with any external effect. Nevertheless, Herzog presented a list of fundamental rights he had drawn up very

⁹ FAZ of 6.12.2000: “Parliaments in a central position”.

¹⁰ Cf. on this topos Die Zeit of 16.3.2000: “Die Wertegemeinschaft Europa im Labor”.

early on and was one of the first to submit a proposal for discussion. He also demanded that the content of the Charter of Fundamental Rights be designed as if it were immediately binding. This was somewhat contradictory to the Cologne resolution, but had a great integrative effect on all those who wanted to discuss the legally binding nature of the Charter of Fundamental Rights in the Convention. In the end, it was his merit that the Charter of Fundamental Rights, at least in its systematics, is based on the German constitution and takes the commitment to human dignity as its starting point: the principle of human dignity as a “mother fundamental right”.

In Germany, the Convention deliberations were flanked by a lively debate. The cooperation between the German Convention members was always a reflection of these discussions in Germany. Until the end of May 2000, the German Convention members pulled together across the parties on all important issues. However, this state of affairs changed when the two major parties in Germany discovered their particular “hobby-horses”. These include, for example, the demand for the inclusion of a fundamental right to a homeland and protection against expulsion on the one hand, and the demand for the inclusion of same-sex partnerships in marriage and family protection on the other.

How democratic and transparent was the Convention procedure really? -This topic was and is one of the least discussed in public, but undoubtedly one of the most sensitive: the Fundamental Rights Convention worked without rules of procedure. It was difficult to establish minority and majority opinions in the Convention. There were no votes in plenary to determine whether individual articles or the Charter as a whole could be approved. It was exclusively in the hands and thus the responsibility of the Praesidium, which did not meet in public, to determine whether a text was capable of consensus or not. The final compromises were therefore not found in the plenary session of the Convention, but in the Praesidium. This is the only way to explain, for example, that the demand for the inclusion of artistic and scientific freedom and a right to conscientious objection, which had been raised by a majority from the beginning, was ignored for months and only taken into account in the final phase of the Convention’s deliberations. A little story on the side: In June 2000, the Praesidium received 371 amendments on 506 pages on fundamental social rights from the midst of the plenum. Just one day later, the Bureau reacted to this flood of amendments with a compromise paper and claimed to have incorporated the amendments. The displeasure in the plenum was great.

The Fundamental Rights Convention has always had to perform a balancing act, whether in the area of classical fundamental rights or fundamental social rights. - Which (extreme) positions had to be brought together?

Opinions are divided on Europe, especially when it comes to projects such as a European Charter of Fundamental Rights. Some really wanted it, others just wanted a “sham”. This was also the way in which the Convention debated the content of the

Charter. Euphoric advocates of the Charter of Fundamental Rights, including many MEPs, saw it as an instrument for more European democracy, closeness to the citizens and transparency, even as a preliminary stage for a European constitution. This commitment of the European parliamentarians was not entirely altruistic since the European Parliament expected the creation of such a constitution to increase its own competences. Sceptics doubted the necessity of the Charter. They feared that this “catalogue of values”, if incorporated into the European treaties, would be enforceable by the citizens of the EU against their national governments and that undesirable national obligations might follow. Interesting alliances emerged in the Fundamental Rights Convention: for example, French and Belgian conservatives, almost the entire left in the Scandinavian countries and the British Tories. However, there were different reasons for these positions in each case. The representatives of the Scandinavian countries, for example, were concerned that their own very high national standard of fundamental rights would be “devalued” by a European Charter of Fundamental Rights with only a “moderate” level of protection. There were long discussions, for example, in the area of environmental protection, which the Finns and Swedes did not want to be anthropocentric but eco-centric and strengthened by an individual fundamental right.

The British government representative Lord Peter Goldsmith, Tony Blair’s spearhead in the Convention, proved to be a constant “brakeman”. From the British government’s point of view, the aim was to allow as little European competence as possible to “pass” without isolating itself. In the European press, this British position was described thus: The British favour a free trade statute, not a catalogue of fundamental rights. However, there was another reason for the stubbornness of the British government representative. For example, the Convention hardly took note of the fact that the ECHR of 1950 was only transposed into English law in the mid-2000s (Human Rights Act of 1998). This can be explained by the British legal tradition, according to which the British legislature was subject to almost no legal barriers until then. For a long time, British citizens were unable to assert violations of the ECHR by the legislature before the courts of their country. It was feared that the fundamental change in British law introduced by the Human Rights Act would be intensified beyond what was intended if a binding Charter of Fundamental Rights were to establish further and possibly higher standards of fundamental rights. Incidentally, there was some sympathy for this position among many accession countries. Since they too had only recently implemented the ECHR in their national legal systems, many accession countries, led by Estonia, were also sceptical about the Charter of Fundamental Rights.

What content-related disputes determined the discussion process? A look at some fundamental rights or groups of fundamental rights shows how sensitively the discussions were conducted in some cases.

a) The Dispute over the so-called Modern Fundamental Rights or Fundamental Rights of the “New Generation

Surprising as it may sound, the Charter of Fundamental Rights is in some places more up-to-date than the German Basic Law. For example, it addresses the new threats in the field of information technology and genetic engineering through a detailed data protection provision in Article 8 of the Charter and the prohibition of eugenic practices and human reproductive cloning in Article 3(2) of the Charter. The fundamental right to good administration in Article 41 of the Charter is also modern in this sense.

The ban on cloning was very controversial. According to its wording, Art. 3 (2)(d) CFREU only prohibits the so-called reproductive cloning of humans. Conservative Convention members particularly saw this as a softening of the general ban on cloning, because it implicitly permitted so-called therapeutic cloning. Both forms of cloning aim to create embryos, the first for the purpose of reproduction, the second for the purpose of research. Corresponding objections were not taken into account in the subsequent period. To this day, there are complaints that this is a “linguistic trick” which opens all doors to the further development of biotechnology under European law in the future. However, the discussion on the value of other forms of cloning and the legislative decision on this is merely shifted to the Member States by Article 3(2)(d) of the CFREU¹¹.

b) Controversies around Fundamental Social Rights

The European Community was created as an economic alliance with a clear focus on the free movement of people, goods, capital and services. Breathing “soul” into it and eliminating the social imbalance in the EU was one of the goals pursued with the Charter of Fundamental Rights. The transformation from an economic community to a community of values and from a community of rights to a community of rights was invoked again and again during the deliberations over the Convention. The former President of the Federal Constitutional Court, Jutta Limbach, therefore received much applause when she stated that the Charter could help to “civilise capitalism”¹².

The area of fundamental social rights contained considerable explosive material. Within the scope of the Convention, all conceivable positions were taken: complete rejection of the enshrinement of social rights, inclusion of social rights at least as programme sentences, structuring of fundamental social rights as genuine performance rights against the Union and the member states. The critics essentially put forward the following argument against a social formulation of the Charter of Fundamental Rights:

¹¹ Cf. on this in detail and with further evidence M. Borowsky, in: J. Meyer/S. Hölscheidt, *Charta der Grundrechte der Europäischen Union*, Commentary, 5th ed., ISBN 978-3-8487-5548-6, 2019, Art. 3 margin note 46.

¹² FAZ of 8.7.2000.

Basic social rights are too expensive because they overburden entrepreneurs and public coffers and endanger “Europe as a business location”. The “right to work”, which was mostly misunderstood as a “right to a job”, also aroused the greatest suspicion.

As a result, the Fundamental Rights Convention chose a middle course. Accordingly, in the chapter on “Solidarity” (Title IV), those fundamental social rights that were already standard in the member states were recognized with restrained, rather tentative formulations. This is undoubtedly the merit of Jürgen Meyer, the representative of the German Bundestag in the Convention. The compromise proposal¹³, which he called the “three-pillar model”, was approved by the majority of the Convention. In the area of the “second pillar”, the model adopted the typology of basic economic and social rights of the international social rights covenants. It was also based on the idea of a “tripartite division of the levels of obligations” developed there and exposed the different “effective layers” of fundamental economic and social rights. According to this, each fundamental social right gives rise to three obligations on the part of the member state or the EU: an obligation to respect, an obligation to protect and an obligation to promote. Applied to the right on work or, as it is called in Art. 15 CFREU, the right “to work”, this means, for example: The duty to respect ensures that exercise of the profession is not disproportionately restricted. The duty to protect, which is primarily directed against third parties, forces appropriate legislation to protect against dismissal. The duty to promote is intended to encourage member states, for example, to organize an employment agency. Thus: not a performance character, but a defensive character of fundamental social rights¹⁴.

Finally, a remark: The inclusion of fundamental social rights in the Charter, i.e. the so-called third basket, was indispensable for the Convention. In a letter dated 27 April 2000, the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights had addressed “cautionary notes” to the Convention Chairman Roman Herzog. The letter stated that a renunciation of the anchoring of fundamental social rights in the Charter of Fundamental Rights would be regarded as a violation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966^{15, 16}.

¹³ Cf. for details N. Bernsdorff, *Soziale Grundrechte in der Charta der Grundrechte der Europäischen Union - Diskussionsstand und Konzept*, VSSR, ISSN 0941-861X, 2001, p. 1, 10 ff.; N. Bernsdorff, *Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union - Notwendigkeit, Prozess und Auswirkungen*, NdsVBl., ISSN 0946-7971, 2001, pp. 177, 179 f.

¹⁴ In detail N. Bernsdorff, in: J. Meyer/S. Hölscheidt, loc.cit., Art. 15 margin note 15 f, with further references.

¹⁵ BGBl 1973 II, 1570.

¹⁶ “The Committee ... would nevertheless like to point out that if economic and social rights were not to be integrated in the Draft Charter on an equal footing with civil and political rights, such negative regional signals would be highly detrimental to the full realization of all human rights at both the international and domestic level, and would have to be regarded as a retrogressive step contravening the existing obligations of Member States of the European Union under the International Convention on Economic, Social and Cultural Rights”.

c) The Dispute over the Ban on the Death Penalty, the Right of Asylum and the Right to Protect Minorities

The fact that the Charter of Fundamental Rights, beyond its legal significance, was also intended to have a political signal effect at the time - for example with regard to Turkey: meaning the Özcalan trial - became apparent in the dispute over the ban on the death penalty. The -Spanish government representative Alvaro Rodriguez-Bereijo had energetically expressed reservations about an absolute ban on the death penalty. Although the death penalty had been abolished in Spain, the Spanish constitution provided for the admissibility of the death penalty in the case of war, in accordance with a law to be created at that time. The human rights acquis of the ECHR may not be exceeded. Article 2 (2) of the CFREU shows that the Spanish government representative could not prevail. According to this, no one may be sentenced to the death penalty or executed. Any other result would have been absolutely unacceptable for the European community of values; today there has long been consensus in Europe that the death penalty is no longer compatible with the “level of member states’ conceptions of justice”¹⁷.

Since the Amsterdam Treaty, the EU is also competent in the field of asylum. For this reason, a provision on the right of asylum was rightly included in Art. 18 CFREU. The enshrinement of the right of asylum was preceded by an impressive controversy which had many facets: Many Convention members wanted to grant the right of asylum not only to third-country nationals, but also to EU citizens. The Kurdish problem in Turkey, which was one of the candidates for accession at the time, was undoubtedly decisive here. Here it was misjudged that the purpose of the right of asylum, to obtain protection from persecution in another country, can in fact already be achieved through the residence provisions of Union law. Nevertheless, in application of Article 18 of the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, nationals of Member States are also entitled to asylum. However, the “Asylum Protocol” referred to above, now No. 24, provides that “in view of the level of protection of fundamental rights and freedoms in the Member States of the Union”, the Member States are to be regarded as safe countries of origin for each other, with the consequence that an asylum application will regularly be unfounded¹⁸.

In particular, the European Greens were of the opinion that the right of asylum should be designed as an individually enforceable right. The majority in the Convention considered this proposal unacceptable; they argued for less and only wanted to tolerate an objective guarantee of the right to asylum. From the point of view of the Federal Republic of Germany, the current wording of Article 18 of the European Convention

¹⁷ Spain has since refrained from introducing the death penalty in times of war: M. Borowski, in: J. Meyer/S. Hölscheidt, loc.cit., Art. 2 margin note 24.

¹⁸ Cf. G. Jochum, in: P. Tettinger/Kl. Stern, Europäische Grundrechte-Charta, Kölner Gemeinschaftskommentar, ISBN 978-3-406-54409-5, 2006, Art. 18 margin note. 15.

on Human Rights still does not accurately reflect this position of the Convention; the term “right to asylum” is particularly objectionable here¹⁹. During this - naturally emotionally charged - debate, turbulent scenes took place during the plenary session of the Convention. Johannes Voggenhuber, a Green MEP from Austria, demanded that the restriction of the right to freedom of movement to EU citizens be abolished and that this right be extended to third-country nationals as compensation for a mere objective guarantee of the right to asylum. If we take a look at Article 45 (2) CFREU, we will see that he has at least partially succeeded with this demand. According to this, third-country nationals with legal residence are granted freedom of movement and residence “in accordance with the Treaties”, i.e. in compliance with the Union’s competence²⁰.

A final word on the right to protection of minorities in Article 22 CFREU! - In this Article, the Union acknowledges the diversity of cultures, religions and languages in Europe. Thus, this provision enshrines elements of minority protection and takes Europe’s cultural heritage into account. From the point of view of a larger group of Convention members, there was a deplorable gap here. The Charter of Fundamental Rights does not respond to the human rights sins of the past century: expulsion and ethnic cleansing. Of course, this was also discussed in the Convention; even the former Vice-President of the European Parliament, Ingo Friederichs, repeatedly called for the inclusion of a right to protection against expulsion. But the drafting of the Charter of Fundamental Rights was also a genuinely political process. Under certain circumstances, a right to return to one’s ancestral territories should have been linked to a right to protection against expulsion: a bad signal against the background that in the course of the eastward enlargement of the Union, the Czech Republic for example, was a candidate for accession. In this respect, it would not have helped to point out that property restitution claims arising from confiscations and land reforms in the war and post-war years could not be based on Article 17 CFREU “*ratione temporis*”. For, as “instantaneous acts”, these no longer cause violations of rights that continue into the present²¹.

d) Disputes over the Preamble

At the last moment, a controversy arose over the wording of the preamble to the Charter of Fundamental Rights. In Roman Herzog’s absence, the representatives of the secular states France and Belgium had the reference to the “religious heritage” in the preamble deleted by the Convention Presidium. This was vigorously opposed by the conservative European parliamentarians, as well as representatives of Austria and Luxembourg. A compromise was found: The final version of the Charter of Fundamental

¹⁹ On its substantive scope N. Bernsdorff, in: J. Meyer/S. Hölscheidt, loc.cit., Art. 18 margin note 13a.

²⁰ Today regulated in Art. 77 et seq. of the Treaty on the Functioning of the European Union.

²¹ See in detail J. Meyer/N. Bernsdorff, *Die Grundrechtecharta begründet keine Eigentumsrückgabeanprüche in Tschechien*, EuZW, ISSN 0937-7204, 2009, p. 793.

Rights invokes the “spiritual and moral heritage” in its English and French versions. There were no objections to “spiritual” being rendered as “spiritual-religious” in the official German language version. Ultimately, however, the question of religious and transcendental references remained unresolved since, according to CJEU case law, the need for uniform interpretation and application of all official texts prohibits any isolated consideration of provisions in one of their language versions. Here, difficulties of interpretation are likely to be pre-programmed²².

4. Outlook: The Charter of Fundamental Rights in Legal Practice

A leaflet from the European Commission, the European Parliament and the German Federal Government recently read: Finally, Europe guarantees your fundamental rights! The citizens of Germany can sue for these rights if necessary. - Of course, the flyer says nothing about the difficulties this poses for the user of the law. What is comforting is the following: All member states are currently struggling over the statics of the new - as it is called “- fundamental rights architecture”.

According to recent research, the Charter of Fundamental Rights has only been applied with restraint by German courts, even though it has been in force for almost fifteen years. The first reason for this is, of course, that the Charter of Fundamental Rights as a legal standard only takes effect “ratione temporis” from 1 December 2009; in principle, it does not apply to circumstances prior to that date. However, this finding can also be explained by uncertainties in the classification of the Charter in the already existing - international and national - fundamental rights and human rights systems. What is the balance? - In several rulings on spousal reunification and protection against deportation, the German Federal Administrative Court merely mentioned Article 7, Article 19 and Article 21 CFREU - as supplementary standards - alongside German fundamental rights. The German Federal Supreme Court has proceeded in the same way, limiting itself in several decisions on the “Walter Sedlmayr” murder trial to stating that freedom of the press is now also protected in Article 11 of the European Charter of Fundamental Rights. In a larger number of decisions by the 3rd Senate and two preliminary references by the 6th Senate, the German Federal Labour Court, referring to the CJEU’s “Küçükdeveci ruling” of 19 January 2010²³, merely notes that the prohibition of age discrimination is now — namely in the Charter of Fundamental Rights - also secured under primary law. And the German Federal Constitutional Court? - In its highly regarded ruling of 6 July 2010 on the “ultra vires control”²⁴, the Second Senate of the Federal Constitutional Court stated - in an obiter dictum - that

²² Cf. the reference to the so-called nonian procedure in J. Meyer, in: J. Meyer/S. Hölscheidt, loc. cit., Preamble, margin note 32; also R. Streinz, in: R. Streinz, EUV/AEUV, 2nd ed, ISBN 978-3-406-69481-3, 2012, Preamble GR-Charta, margin note 9, fn. 15.

²³ Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-555/07, Seda Küçükdeveci/Swedish GmbH & Co. KG, 19 January 2010, ECLI:EU:C:2010:21.

²⁴ BVerfG, decision of 6 July 2010, 2 BvR 2661/06, BVerfGE 126, p. 286.

EU law has, at least since December 2009, contained a fundamental right to protection against age discrimination. In its judgement of 24 April 2013 on the constitutionality of the “Antiterrordatei- Gesetz” (Anti-Terrorism Data File Act)²⁵, which also attracted attention, the First Senate expressed its opinion on the applicability of the protection of fundamental rights under EU law from Article 8 of the CFREU and denied this.

Insofar as references to the Charter of Fundamental Rights can be found in the German specialised courts, they tend to be descriptive. They suggest that German and European fundamental rights have the same protective content. So far, there has been no in-depth discussion on the scope of application, the scope of protection of individual fundamental rights and the system of barriers. The CJEU is less restrained. While it had already taken the Charter of Fundamental Rights into account as “soft law” until it became legally binding, it has been taking it seriously since 2010. For example, it judges custody decisions against the standard of Article 24 (3) CFREU (“rights of the child”) and makes a firm statement on its scope of protection, measures decisions on family reunification against Article 7 CFREU (“respect for private and family life”), comments on the relationship between the right to collective bargaining in Article 28 CFREU and the freedom of association in the German constitution, etc. In response to submissions from Belgium, Greece and Austria, statements on fundamental social rights, such as “health protection” in Art. 35 CFREU, are expected soon.

a) Whom does the European Charter of Fundamental Rights Entitle, whom does it Oblige? - Charter and German Constitution

How does the Charter of Fundamental Rights relate to the fundamental rights of the German constitution? What will happen to the fundamental rights standards that the German Federal Constitutional Court has sensitively “distilled out” in decades of case law? -The question of the remaining significance of national fundamental rights guarantees is rarely answered clearly in politics and jurisprudence, and often evasively. The starting point for considerations on this must be the scope of application of the European Charter of Fundamental Rights (Art. 51 CFREU).

In principle, all people can invoke the fundamental rights of the Charter and not only the nationals of the Member States, i.e. the citizens of the Union. The classic fundamental rights of freedom, equality and procedure as well as the fundamental social rights are thus also available to third-country nationals. This is right, because it was indispensable for these fundamental rights to be defined as “everyone’s rights” in view of the member states’ international human rights obligations. According to the Cologne decision, the Convention on Fundamental Rights should take into account the common constitutional traditions of the member states in its “creation process”. However, these were generally considered to be influenced not only by the national fundamental rights

²⁵ BVerfG, Judgment of 24.4.2013, 1 BvR 1215/07, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2013, p. 174.

catalogues, but also by the international obligations of the member states. For reasons that had found expression in European treaty law (at the time Art. 17 et seq. of the Treaty establishing the European Community), and in accordance with the Cologne Decision, certain Charter rights should exceptionally be reserved for Union citizens. These include the political rights of participation (Art. 39, Art. 40 CFREU) and the (economic) rights of free movement (Art. 15 (2), Art. 45 (1) CFREU).

Who is obliged to respect the European Charter of Fundamental Rights can be inferred from Article 51 (1), first sentence, of the Charter: “This Charter shall apply to the institutions, bodies, offices and agencies of the Union with due regard for the principle of subsidiarity and to the Member States only when they are implementing Union law”. This makes it clear that the Charter of Fundamental Rights binds the EU and its subdivisions. However, legal acts of the EU member states are also subject to its regime under the conditions stated there. Article 51 (1), first sentence, CFREU thus codifies the case law of the CJEU, which has assumed since 1986 at the latest that the fundamental rights of Community law are to be observed as general principles of law “in” the Community. According to all this, there is only room for the application of national fundamental rights where national, and exclusively national, law is “implemented”.

In the euphoria of the Convention’s deliberations, many Convention members “proclaimed” that the fundamental rights of the Charter of Fundamental Rights should not replace national fundamental rights, but only supplement them. Formally speaking, these representatives are right. Both catalogues exist de jure unrelated to each other. This means that their requirements must always be fulfilled cumulatively. Ultimately, European and national fundamental rights act like different networks stretched over one another. Legal scholars, however, raise their fingers in warning and predict that the fundamental rights of the German Basic Law will be superseded and replaced in the long run. And this will also happen outside the scope of the Charter of Fundamental Rights. As early as April 2000, at a hearing of the EU committees of the German Bundestag and Bundesrat²⁶, the constitutional law professor Hans Hugo Klein pointed out that European fundamental rights, by their very existence, would influence the interpretation of national fundamental rights provisions and lead to a certain standardization of the interpretation of fundamental rights in the member states. This “unitarization potential” of a binding Charter of Fundamental Rights should not be underestimated.

In addition, the Convention on Fundamental Rights pursued a clearly restrictive approach in drafting Article 51 (1) CFREU. The originally proposed passage “in the application of Union law” failed early on due to the resistance of the Member States. The members of the Convention wanted to deliberately avoid adopting the CJEU’s case law, which is known as ERT-case law²⁷ and which is perceived as “sucking up compe-

²⁶ Public Hearing of the EU Committees of the German Bundestag and the Bundesrat on 5 April 2000 on the Charter of Fundamental Rights of the European Union, Materials Collection, Part II, p. 17.

tence”, and to call on the CJEU to exercise restraint. The intention was to limit the CJEU’s competence to review fundamental rights in the area of fundamental freedoms and to reassert the old, unproblematic “Wachauf” jurisprudence from 1989²⁸, which only applies to the implementation of Union law. Unfortunately, this signal is in danger of being overheard. Unfortunately, the Convention on Fundamental Rights itself named the European Court of Justice case-law as a reference case-law in its explanations on Article 51 of the European Charter of Fundamental Rights. Following on from this, there are more and more announcements from Brussels (European Commission) and Luxembourg (CJEU) that they want to interpret the scope of the Charter correspondingly broadly, precisely in the sense of this European Court of Justice case law.

These tendencies are the only explanation for the fact that the German Federal Constitutional Court in its judgement of 24 April 2013 on the “Anti-Terrorism Data File Act”²⁹, explicitly referring to the CJEU’s decision in the Akerberg Fransson case³⁰, made it clear that “every factual reference of a regulation to the merely abstract scope of application of Union law” is not sufficient for the Member States to be bound by the fundamental rights laid down in the Charter of Fundamental Rights and that “purely factual effects on Union law” are not sufficient either. The scope of application of the Charter is therefore not necessarily opened just because Member State action takes place in an area that is “somehow” covered by Union competences or has a proximity to them. Furthermore, the area in question must actually be regulated by Union law. The fact that it could be regulated by Union law is also not sufficient in itself.

b) The Relationship between the European Court of Justice (Luxembourg) and the European Court of Human Rights (Strasbourg)

The deliberations over the Convention in Brussels were always followed very closely by Marc Fischbach. Fischbach was a judge at the European Court of Human Rights (ECtHR), which is responsible for monitoring compliance with the ECHR. Judge Fischbach was one of the four non-voting observers in Brussels. His preference would have been for the European Union to join the ECHR. Mere wrangling over competences?

In the past, due to the lack of its own catalogue of fundamental rights, the CJEU had taken into account or adopted the case law of the ECtHR in substance when exercising fundamental rights jurisdiction in the area of application of the ECHR guarantees. Although there was no obligation to refer cases to the Human Rights Court, there was

²⁷ Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-260/89, *Elliniki Radiophonia (ERT)/Dimotiki Etaira*, 18 June 1991, ECLI:EU:C:1991:254.

²⁸ Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-5/88, *Hubert Wachauf/Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft*, 13 July 1989, ECLI:EU:C:1989:321.

²⁹ BVerfG, Judgment of 24.4.2013, 1 BvR 1215/07, *EuGRZ*, ISSN 0341-9800, 2013, pp. 174, 185.

³⁰ Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-617/10, *Aklagaren/Hans Akerberg Fransson*, 7 May 2013, ECLI:EU:C:2013:280.

a loose cooperation relationship. In this way, a divergence of the fundamental rights or human rights situation in Europe was prevented. The ECtHR had a certain “sovereignty of interpretation”.

This has changed with a binding EU Charter of Fundamental Rights: The protection of fundamental rights under Community and Union law became independent. It formally replaced the ECHR. The Union now has its own legal text. This entails the danger of creating two systems of human rights protection or double standards, a “luxury legal protection” for nationals of the 27 member states of the EU and a “basic legal protection” for nationals of those contracting states of the Council of Europe that are not members of the EU³¹. On the other hand, the CJEU, despite its solid work, did not appear to be a “guardian of fundamental rights”³². Thus, measures of the Community Legislator had not yet (at all) failed at the CJEU due to a violation of fundamental rights. The skepticism of the Human Rights Court towards the project of a Charter of Fundamental Rights was therefore not simply the result of “unfruitful competitive thinking”. Rather, it was an expression of serious concern about the potential for conflict inherent in two incoherent systems of protection³³.

Insofar as the Charter in its Art. 52 (3) stipulates that the rights corresponding to the ECHR guarantees have the same meaning and scope as the latter, the problem of (necessary) coherence is only imperfectly solved. The opening clause in sentence 2 of the provision tends to stand in the way of an orientation towards the case law of the ECtHR. The reference in the preamble (fifth recital or paragraph V) also does not readily leave room for its consideration. What legal and above all political dynamics will be inherent in the relationship between the CJEU and the ECtHR in the future is highly uncertain. Whether and “in which direction” the accession of the Union to the ECHR, which is obligatory according to Article 6 (2) of the Treaty on European Union, will tranquilize the relationship, is completely open³⁴.

³¹ Likewise Chr. Alber/K. Widmaier, *Die EU-Charta der Grundrechte und ihre Auswirkungen auf die Rechtsprechung*, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2000, pp. 497, 501 f.; on the public discussion of this question cf. various articles in NZZ of 15.3.2000, FAZ of 25.9.2000 and 27.9.2000 as well as NZZ of 30.9.2000 and 4.11.2000.

³² Cf. for example G. Ress, *Menschenrechte, europäisches Gemeinschaftsrecht und nationales Verfassungsrecht*, in: H. Haller/Chr. Kopetzki/R. Novak/Th. Paulson/B. Raschauer/G. Ress/E. Wiederin, *Staat und Recht, Festschrift für Günther Winkler*, ISBN 3211830243, 1997, pp. 897, 917 ff.

³³ For this reason, and this is interesting, Switzerland, which as is well known is not a member of the European Union, has energetically intervened in the debate on the Charter of Fundamental Rights; cf. for example L. Nabholz-Haidegger in NZZ of 4.11.2000.

³⁴ Instructive on this Kl. Spiekermann, *Die Folgen des Beitritts der EU zur EMRK für das Verhältnis des EuGH zum EGMR und den damit einhergehenden Individualrechtsschutz*, ISBN 978-3-8487-0650-1, 2013, p. 171 ff.

c) Scope for Action of the German Federal Constitutional Court - Change of meaning?

The relationship of the German Federal Constitutional Court to the CJEU has always been a special one. The attributes with which it was labelled were mostly taken from the vocabulary of disaster control³⁵.

There was talk of “confrontation”, “power struggle” and a “conceivable super-disaster”. It is left to more comprehensive publications to trace the chequered history of this relationship³⁶. However, a few basic remarks are necessary at this point:

From the very beginning, the German Federal Constitutional Court expressed its intention to preserve the standard of fundamental rights protection it had achieved, even in the process of European integration. Because it lacked a corresponding standard of fundamental rights at the European level, it saw itself as authorized to review Community legal acts without restriction against the yardstick of the fundamental rights of the German constitution. It then later “scaled back” this power of review it had assumed, after the CJEU had itself developed fundamental rights under judicial law. Admittedly, the Federal Constitutional Court did not abandon its claim in principle to review Community/Union legal acts for their conformity with fundamental rights. However, it no longer exercised its jurisdiction because fundamental rights protection comparable to the standard of the German constitution had been established at the European level in the meantime. This was the message of the “Solange I”-, “Eurocontrol”- and “Solange II”-decisions of the German Federal Constitutional Court. The Federal Constitutional Court continued this case law without a break in thought in the “Maastricht”-ruling (1993) and confirmed it in the “Banana” -ruling (2000)³⁷.

Under the regime of the European Charter of Fundamental Rights, the German Federal Constitutional Court has experienced a “dwindling of tasks”. The protection of fundamental rights in Europe is considerably improved. This means that the final decision-making competence or reserve competence assumed by the Federal Constitutional Court has only theoretical significance; it is hardly conceivable that the CJEU will ever lower its protection of fundamental rights below that of the German Constitution in the future³⁸. In the future, it will obviously be more a matter of “warding off” the latter’s “encroachments” on its own portfolio of tasks with reference to a cooperative relationship between the German Federal Constitutional Court and the CJEU³⁹; the rul-

³⁵ Cf. J. Limbach in FR of 10.8.2000.

³⁶ For an introduction: G. Nicolaysen, *Der Streit zwischen dem deutschen Bundesverfassungsgericht und dem Europäischen Gerichtshof*, EuR, ISSN 0531-2485, 2000, p. 495 ff.

³⁷ Cf. J. Limbach, *Die Kooperation der Gerichte in der zukünftigen europäischen Grundrechtsarchitektur*, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2000, pp. 417, 419.

³⁸ Cf. BVerfG, judgement of 12.10.1993, 2 BvR 2134/92 et al, BVerfGE 89, pp. 155, 174 f.; BVerfG, decision of 7.6.2000, 2 BvL 1/97, BVerfGE 102, pp. 147, 164.

³⁹ Cf. BVerfG, judgment of 24.4.2013, 1 BvR 1215/07, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2013, pp. 174, 185, with reference to BVerfGE 126, pp. 286, 307.

ing of the Federal Constitutional Court of 24 April 2013 on the constitutionality of the “Anti-Terrorism Data File Act” is an eloquent example of this⁴⁰.

In principle, however, the aforementioned changes in competences must be viewed and evaluated from the perspective of the people in the Union, incidentally also in the opinion of the German Federal Constitutional Court. The former judge of the Federal Constitutional Court, Udo Steiner, has made it clear that it is not a question of whether the German Federal Constitutional Court will lose importance as a constitutional body in the course of the future division of judicial responsibility for fundamental rights in the European Union. The only decisive factor was whether the high standards of national constitutional jurisdiction in matters of fundamental rights would be maintained at the level of Community or Union law⁴¹. The former President of the German Federal Constitutional Court, Jutta Limbach, also emphasized this aspect of an effective binding of European public authority by fundamental rights⁴².

Conclusion

The European Charter of Fundamental Rights is still in the “reception phase”! It is no secret that the provisions of the Charter, including its so-called basic texts, i.e. the legal sources from which it is derived, are still not sufficiently taken into account in German legal practice. The enforcement of the standards of the ECHR is still deficient; the same applies, with restrictions, to the rest of European primary and secondary law. Finally, texts such as the ESC and the Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers have a real shadowy existence. Since it has become legally binding, however, the European Charter of Fundamental Rights participates in the primacy of application of Union law. According to the CJEU, this exists without restriction and, in the opinion of the German Federal Constitutional Court, also in principle before national constitutional law. In plain language, this means that the fundamental rights of the Charter take precedence over the fundamental rights of the German constitution within their scope of application and in cases of conflict. For the legal texts just described, the ECHR, the ESC, the Community Charter, etc., this means that insofar as they are materially “received” by the Charter of Fundamental Rights and raised to the level of fundamental rights, they are given direct validity through the Charter, which they did not have before, and they are given a rank above the German system of fundamental rights.

⁴⁰ Critical of this is Th. von Danwitz, *EuGRZ*, ISSN 0341-9800, 2013, pp. 253, 261. However, the Federal Constitutional Court’s preliminary ruling of 14 January 2014 on the “OMT Decision” of the Council of the European Central Bank (2 BvR 2728, 2729, 2730 and 2731/13 as well as BvE 13/13) now appears as a somewhat conciliatory act.

⁴¹ See for example U. Steiner, *Richterliche Grundrechtsverantwortung in Europa*, in: *Staat, Kirche, Verwaltung, Festschrift für Hartmut Maurer zum 70. Geburtstag*, ISBN 978-3-406-47755-3, 2001, pp. 16, 22.

⁴² Thus J. Limbach, *Die Kooperation der Gerichte in der zukünftigen europäischen Grundrechtsarchitektur*, *EuGRZ*, ISSN 0341-9800, 2000, pp. 417, 420.

Since 1 December 2009, German courts in particular have had no choice but to use the fundamental rights of the Charter of Fundamental Rights as a yardstick. In this respect, they act as “Union courts”; their role as the “extended arm” of European jurisdiction is particularly emphasized in Article 19 (1) of the Treaty on European Union. In any case, when applying the fundamental rights of the German Constitution, the German courts must examine what the relevant European fundamental right determines as interpreted by the CJEU⁴³.

The time for criticizing the Charter of Fundamental Rights and measuring it against the yardstick of the fundamental rights of the German Constitution should, after all, be over, as the former President of the German Federal Supreme Court Günter Hirsch rightly points out⁴⁴.

“Critical reviews” had their place in the drafting phase of the Charter, during the Convention deliberations and the subsequent intergovernmental conferences. Now, at the level of law and knowledge of the year 2023, it is important to familiarize oneself with the provisions of the Charter of Fundamental Rights and to contribute to a common European dogmatics of fundamental rights.

⁴³ Accurately G. Hirsch, Die Aufnahme der Grundrechte-Charta in den Verfassungsvertrag, in: J. Schwarze, Der Verfassungsentwurf des Europäischen Konvents, 1st ed., ISBN 978-3-8329-0685-6, 2004, pp. 111, 117.

⁴⁴ G. Hirsch, Die Aufnahme der Grundrechte-Charta in den Verfassungsvertrag, in: J. Schwarze, Der Verfassungsentwurf des Europäischen Konvents, 1st ed., ISBN 978-3-8329-0685-6, 2004, pp. 111, 124.

Reference list (գրականության ցանկ, список литературы)

1. Chr. Alber/K. Widmaier, Die EU-Charta der Grundrechte und ihre Auswirkungen auf die Rechtsprechung, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2000, p. 497.
Chr. Alber/K. Widmaier, The EU Charter of Fundamental Rights and its impact on case law, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2000, p. 497.
2. N. Bernsdorff, Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union – Notwendigkeit, Prozess, Auswirkungen, NdsVBl., ISSN 0946-7971, 2001, p. 177.
N. Bernsdorff, The Charter of Fundamental Rights of the European Union – Necessity, Process, Impact, NdsVBl., ISSN 0946-7971, 2001, p. 177.
3. N. Bernsdorff, Soziale Grundrechte in der Charta der Grundrechte der Europäischen Union, VSSR, ISSN 0941-861X, 2001, p. 1.
N. Bernsdorff, Fundamental social rights in the Charter of Fundamental Rights of the European Union, VSSR, ISSN 0941-861X, 2001, p. 1.
4. Th. von Danwitz, Verfassungsrechtliche Herausforderungen in der jüngsten Rechtsprechung des EuGH, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2013, p. 253.
Th. von Danwitz, Constitutional challenges in the recent case law of the EuGH, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2013, p. 253.
5. H. Haller/Chr. Kopetzki/R. Novak/Th. Paulson/B. Raschauer/G. Ress/E. Wiederin (eds.), Staat und Recht, Festschrift für Günter Winkler, ISBN 3211830243, 1997.
6. G. Hirsch, Die Aufnahme der Grundrechte-Charta in den Verfassungsvertrag, in: J. Schwarze, Der Verfassungsentwurf des Europäischen Konvents, 1. Aufl., ISBN 978-3-8329-0685-6, 2004, p. 111.
- G. Hirsch, The inclusion of the Charter of Fundamental Rights in the Constitutional Treaty, in: J. Schwarze, The Draft Constitution of the European Convention, 1st ed., ISBN 978-3-8329-0685-6, 2004, p. 111.
7. J. Limbach, Die Kooperation der Gerichte in der zukünftigen europäischen Grundrechtsarchitektur, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2000, p. 417.
J. Limbach, The cooperation of the courts in the future European fundamental rights architecture, EuGRZ, ISSN 0341-9800, 2000, p. 417.
8. J. Limbach, FR vom 10.8.2000.
9. J. Meyer/N. Bernsdorff, Die Grundrechtecharta begründet keine Eigentumsrückgabeansprüche in Tschechien, EuZW, ISSN 0937-7204, 2009, p. 793.
J. Meyer/N. Bernsdorff, The Charter of Fundamental Rights does not establish any claims for property restitution in the Czech Republic, EuZW, ISSN 0937-7204, 2009, p. 793.
10. J. Meyer/S. Hölscheidt (eds.), Charta der Grundrechte der Europäischen Union, Kommentar, 5. Aufl., ISBN 978-3-8487-5548-6, 2019.
J. Meyer/S. Hölscheidt (eds.), Charter of Fundamental Rights of the European

- Union, Commentary, 5th ed., ISBN 978-3-8487-5548-6, 2019.
11. L. Nabholz-Haidegger, NZZ vom 4.11.2000.
 12. G. Nicolaysen, Der Streit zwischen dem deutschen Bundesverfassungsgericht und dem Europäischen Gerichtshof, EuR, ISSN 0531-2485, 2000, p. 495.
G. Nicolaysen, The dispute between the German Federal Constitutional Court and the European Court of Justice, EuR, ISSN 0531-2485, 2000, p. 495.
 13. J. Spiekermann, Die Folgen des Beitritts der EU zur EMRK für das Verhältnis des EuGH zum EGMR und den damit einhergehenden Individualrechtsschutz, ISBN 978-3-8487-0650-1, 2013, p. 171.
J. Spiekermann, The consequences of the EU's accession to the ECHR for the relationship between the ECJ and the ECHR and the associated individual legal protection, ISBN 978-3-8487-0650-1, 2013, p. 171.
 14. U. Steiner, Richterliche Grundrechtsverantwortung in Europa, in: Staat, Kirche, Verwaltung – Festschrift für Hartmut Maurer zum 70. Geburtstag, ISBN 978-3-406-47755-3, 2001, p. 16.
U. Steiner, Judicial Responsibility for Fundamental Rights in Europe, in: Staat, Kirche, Verwaltung – Festschrift für Hartmut Maurer zum 70. Geburtstag, ISBN 978-3-406-47755-3, 2001, p. 16.
 15. R. Streinz (ed.), EUV/AEUV, Kommentar, 2. Aufl., ISBN 978-3-406-69481-3, 2012.
 16. P. Tettinger/Kl. Stern (eds.), Europäische Grundrechte-Charta, Kölner Gemeinschaftskommentar, ISBN 978-3-406-54409-5, 2006.
P. Tettinger/Cl. Stern (eds.), European Charter of Fundamental Rights, Kölner Commentary, ISBN 978-3-406-54409-5, 2006.
 17. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case 5/88, Hubert Wachauf/Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft, 13 July 1989, ECLI:EU:C:1989:321.
 18. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-260/89, Elliniki Radiophonia/Dimotiki Etairia, 18 June 1991, ECLI:EU:C:1991:254.
 19. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-555/07, Seda Kükükdeveci/Swedex GmbH & Co. KG, 19 January 2010, ECLI:EU:C:2010:21.
 20. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-617/10, Aklagaren/Hans Akerberg Fransson, 7 May 2013, ECLI:EU:C:2013:280.
 21. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-293/12, Digital Rights Ireland Ltd./Minister for Communications u.a. and Kärntner Landesregierung u.a., 8 April 2014, ECLI:EU:C:2014:238.
 22. Case C-594/12; see No.21.

Նորբերթ Բերնադորֆ

*Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
Մարբուրգի Ֆիլիպսի անվան համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր,
Հիմնարար իրավունքների Եվրոպական միության խարտիայի
ազգային փորձագետ (Վիեննայում), Գերմանիայի դաշնային
սոցիալական դատարանի նախկին դատավոր,
ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի
խմբագրական խորհրդի անդամ*

ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽԱՐՏԻԱՅԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ¹

Համառոտագիր

Եվրամիության հիմնարար իրավունքների խարտիան հռչակվել է 2000 թվականի դեկտեմբերի 7-ին Նիցցայում կայացած ԵՄ զագաթնաժողովում: 2009 թվականից այն պարտադիր է ԵՄ-ի և անդամ պետությունների համար: Յոթ վերնագրերի և 54 հոդվածների սահմաններում Հիմնարար իրավունքների խարտիան նախատեսում է, թե ինչ իրավունքներ պետք է պահպանեն ԵՄ-ն և անդամ պետությունները:

Ո՞րն է Խարտիայի նշանակությունը: Արդյո՞ք դա արդեն գործող իրավունքների ամփոփման փաստաթուղթ է և անձի համար նոր իրավունքների չի ամրագրում, թե՞ այն ունի «հավելյալ արժեք»: Արդյո՞ք այն նոր իրավունքների հռչակագիր է: Հիմնարար իրավունքների խարտիայի ջատագովներն այն համարում են եվրոպական ժողովրդավարության և թափանցիկության ապահովման արդյունավետ գործիք, նույնիսկ որպես Եվրոպական սահմանադրության նախադրյալ, իսկ թերահավատները կասկածում են Խարտիայի անհրաժեշտության մեջ: Գերմանիայի նախկին արտգործնախարար Յոզեֆ Ֆիշերը դա անվանել է «Եվրոպական ունիֆիկացման սկզբնաբար»:

Հիմնաբառեր- Հիմնարար իրավունքների եվրոպական խարտիա, կոնվենցիա, «Նոր սերնդի» հիմնարար իրավունքները, հիմնարար սոցիալական իրավունքներ, Եվրոպական միության արդարադատության դատարան, ՄԻԵԴ, մահապատժի արգելում, ապաստանի իրավունք, փոքրամասնությունների պաշտպանության իրավունք, նախաբան, Գերմանիայի սահմանադրություն:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 14.08.2023թ., գրախոսվել է 30.11.2023թ.:

Норберт Берндорф

Доктор юридических наук, почетный профессор Марбургского университета им. Филиппа, национальный ключевой эксперт Хартии Европейского Союза об основных правах (в Вене), судья в отставке Суда третьей инстанции по социальным вопросам Германии, член редакционной коллегии научно-практического журнала «Законность» Прокуратуры РА

ЕВРОПЕЙСКИЙ БИЛЛЬ О ПРАВАХ: ИТОГИ ХАРТИИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ОБ ОСНОВНЫХ ПРАВАХ¹

Абстракт

Хартия Европейского Союза (ЕС) об основных правах была провозглашена на саммите ЕС в Ницце 7 декабря 2000 года. С 2009 года она является обязательной для ЕС и государств-членов. ЕС и государства-члены должны соблюдать положения, которые изложены в семи главах и 54 статьях Хартии об основных правах.

В чем значение Хартии? Является ли это инвентаризацией того, что уже действует и, следовательно, не приносит ощутимой пользы человеку, или это имеет «добавленную ценность»? Это новый Билль о правах? Рьяные поборники Хартии об основных правах видят в ней инструмент обеспечения прозрачности европейской демократии и даже предшественника Европейской конституции. Скептики сомневаются в необходимости Хартии. Экс-министр иностранных дел Германии Йозеф Фишер назвал это «вехой в истории объединения Европы».

Ключевые слова: Европейская хартия об основных правах; конвенция; фундаментальные права «нового поколения»; основные социальные права; Европейский суд; ЕСПЧ; запрет смертной казни; право на убежище; защита прав меньшинств; преамбула; Конституция Германии.

¹ Статья была представлена 14.08.2023 и прошла рецензирование 30.11.2023.

Արմեն Փանոսյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազության բնակչության առողջության
դեմ ուղղված հանցագործությունների գործերով վարչության պետ*

**ԻՐԱՑՆԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ԹՄՐԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ, ՀՈԳԵՄԵՏ
(ՀՈԳԵՆԵՐԳՈՐԾՈՒՆ) ՆՅՈՒԹԵՐԻ, ԴՐԱՆՑ
ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԿՆԵՐԻ ԿԱՄ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱՐԺԵՔ ՆՅՈՒԹԵՐԻ
(ԱՆԱԼՈԳԻ) ԿԱՄ ԴՐԱՆՑ ԱԾԱՆՑՅԱԼՆԵՐԻ ԱՊՕՐԻՆԻ
ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ ԴՐԱՆՔ ԱՊՕՐԻՆԻ ԻՐԱՑՆԵԼՈՒ
ԱՌԱՆՁԻՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ¹**

Համառոտագիր

Հոդվածը վերաբերում է 05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքով իրացնելու նպատակով թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի, դրանց պատրաստուկների, կամ դրանց համարժեք նյութերի (անալոգի), կամ դրանց ածանցյալների ապօրինի շրջանառության կամ դրանք ապօրինի իրացնելու համար պատասխանատվություն նախատեսող 393-րդ հոդվածի վերլուծությամբ: Հոդվածն ուղղված է նշված հանցատեսակի առանձին դրսևորումների հանրային առավել բարձր վտանգավորությամբ պայմանավորված դրանց համար քրեական պատասխանատվության տարբերակման անհրաժեշտության հիմնավորմանը:

Հոդվածում միջազգային իրավական ակտերի վերաբերելի իրավակարգավորումների, միջազգային կազմակերպությունների զեկույցների, իրավաբան գիտնականների տեսակետների համատեքստում վերլուծվել են Հայաստանի Հանրապետությունում իրացման նպատակով թմրամիջոցների և այլ նյութերի ապօրինի շրջանառության քրեականացման ու պատասխանատվության տարբերակման առանձնահատկություններն ու հիմնախնդիրները:

Հոդվածի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա ներկայացվել են ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածում ամրագրված իրավակարգավորումների դրական առանձնահատկությունները, վեր են հանվել և վերլուծվել են քննարկվող հանցագործության առանձին դրսևորումների, այդ թվում՝ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ կատարված արարքների համար պատասխանատվության տարբերակման

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 02.09.2023թ., գրախոսվել է 01.12.2023թ.:

անհրաժեշտությունը հիմնավորող գործոնները, որի հիման վրա առաջարկվել է փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածում:

Հիմնաբառեր- իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառություն, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների օգտագործում, քրեականացում, քրեական պատասխանատվության տարբերակում:

Ներածություն

Անդրազգային հանցավոր գործունեության տեսակների շարքում թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառությունն առանձնանում է արտադրության և տարածման յուրաքանչյուր փուլում մասնագիտացման և կատարելագործման բարձր աստիճանով²:

Որպես նշված առանձնահատկությունների վառ դրսևորման օրինակ՝ թմրամիջոցների նկատմամբ վերահսկողության միջազգային կոմիտեն 2022թ. վերաբերյալ իր զեկույցում անդրադարձել է «կոկաին» տեսակի թմրամիջոցի արտադրության և շրջանառության ծավալների ավելացմանը՝ արձանագրելով, որ թեև նշված թմրամիջոցի արտադրությունը սկսվում է համապատասխան բույսի աճեցումից, ինչը մասշտաբային կերպով իրականացվում է 3 պետությունների տարածքում (Կոլումբիա, Բոլիվիա, Պերու), սակայն «կոկաին» տեսակի թմրամիջոցի տարածման գլոբալ ցանցը զգալիորեն ընդլայնվել է, իսկ ապօրինի շրջանառությունը հասել է աննախադեպ ծավալների:

Մասնավորապես, նույն զեկույցի համաձայն՝ կոկաինի թփի աճեցման համար օգտագործվող տարածքների մակերեսն ամբողջ աշխարհում 2015-2020թթ. ընթացքում աճել է 156,5 հազար հեկտարից մինչև 234,2 հազար հեկտար, իսկ արտադրված թմրամիջոցի քանակն աճել է շուրջ 2 անգամ՝ 977 տոննայից հասնելով 1982 տոննայի³:

Հումքի աճեցման լոկալ բնույթի պայմաններում թմրամիջոցի ընդամենը մեկ տեսակի տարածման առանձնահատկությունների վերաբերյալ բերված օրինակը վկայությունն է այն հանգամանքի, որ թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառությունը հանդիսանում է գլոբալ համաշխարհային սպառնալիք, որին արդյունավետ դիմագրավելու համար անհրաժեշտ է ողջ միջազգային հանրության ջանքերի համախմբումը:

Ինչպես հանցավորության յուրաքանչյուր տեսակի, այնպես էլ թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի համար առանցքային նշանակություն ունի հասարակության և պետության կողմից հան-

² Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 2022 год (E/INCB/2022/1) (Организации Объединенных Наций, 2023 год), с. 63.

³ Всемирный доклад о наркотиках, 2022 год, брошюра 4, Тенденции рынка наркотиков: кокаин, стимуляторы амфетаминового ряда, новые психоактивные вещества (издание Организации Объединенных Наций, 2022 год), с. 15, 16 и 22.

ցագործություններին հակազդելու հիմնական միջոցի՝ քրեական օրենսդրության համապատասխանությունը գոյություն ունեցող հասարակական հարաբերություններին, առկա սպառնալիքներին:

Միայն հասարակական կյանքի իրողություններին համապատասխանող քրեական օրենսդրությունն է ունակ լիարժեք կերպով լուծել իր առջև դրված պաշտպանական, ընդհանուր և մասնավոր կանխարգելիչ խնդիրները:

Նշված հանգամանքներով պայմանավորված՝ հողվածում վերլուծվել են քրեականացման, քրեական պատասխանատվության տարբերակման էությունը, սահմաններն ու հիմքերը, ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան դրույթները, վեր են հանվել գործող կարգավորումների դրական և բացասական կողմերը, ներկայացվել են կարծիքներ դրանց հետագա կատարելագործման վերաբերյալ:

Թմրամիջոցների և այլ նյութերի ապօրինի շրջանառության քրեականացումը, պատասխանատվության տարբերակումը, միջազգային փաստաթղթերի վերաբերելի պահանջները

Պետության կողմից իրականացվող քրեական-իրավական քաղաքականության մեթոդ (միջոց, եղանակ) հանդիսացող քրեականացումը Ա.Ի.Կորոբենի կողմից բնորոշվում է որպես անհատական վարքագծի՝ հանրության համար վտանգավոր ձևերի վերհանումը, դրանց դեմ քրեաիրավական պայքարի թուլ-լատրելիության, հնարավորության և նպատակահարմարության ճանաչումը և դրանց ամրագրումն օրենքում՝ որպես հանցավոր ու քրեորեն պատժելի:

Նշված հեղինակի կողմից առաջարկվում է քրեականացման միջոցների դասակարգում 2 խմբի: Առաջին խմբում են քրեական պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերի և պայմանների սահմանումը, որն իր մեջ ներառում է այնպիսի կարևոր քրեաիրավական ինստիտուտներ, ինչպիսիք են քրեական պատասխանատվության տարիքը, մեղսունակությունը, մեղքը, հանցակցությունը, հանցագործության նախապատրաստությունը, հանցափորձը և այլն, որոնցից մեծապես կախված է քրեականացման ծավալը:

Երկրորդ խումբը վերաբերում է հանրորեն վտանգավոր կոնկրետ արարքները հանցագործությունների շարքին դասելուն՝ համապատասխան հանցագործությունների հանցակազմերի հատկանիշները քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի նորմերում ամրագրելու միջոցով:

Ընդ որում, հեղինակի կողմից առանձնացվում են քրեական օրենքի հատուկ մասում հանցակազմի հատկանիշների ամրագրման եղանակով քրեականացման դրսևորման 3 հիմնական ձևեր.

1. քրեական օրենքում նոր հողվածների նախատեսումը կամ արդեն նախատեսված հողվածներում մասերի նախատեսումը,

2. դիսպոզիցիաների վերակառուցումը, այդ թվում՝ որակյալ հատկանիշների ներառումը,

3. սանկցիաների վերակառուցումը⁴:

Վ.Ն. Կուդրյավցևը քրեականացումը բնորոշում է որպես ընդհանուր հասկացություն, որը ներառում է ինչպես կոնկրետ արարքների հանցավոր և քրեորեն պատժելի ճանաչելու գործընթացը, այնպես էլ այդ գործընթացի արդյունքը⁵:

Քրեականացման գործընթացի սկիզբը պայմանավորված է որոշակի պատճառներով, որոնք իրավաբանական գրականության մեջ անվանվում են քրեականացման հիմքեր, չափանիշներ, հանգամանքներ կամ գործոններ:

Քրեական իրավունքի ժամանակակից գիտության մեջ որպես քրեականացման հիմքեր ընդունվում են թե՛ օբյեկտիվ, թե՛ սուբյեկտիվ գործոնները, սակայն քրեականացման վրա դրանց ազդեցության առավելության վերաբերյալ միատեսակ մոտեցումը բացակայում է:

Վ.Վ. Լուսենկի կարծիքով՝ արարքների նախատեսումը քրեական օրենսդրությամբ հանդիսանում է իրականում գոյություն ունեցող մարդկային վարքագծի ձևերի իշխանական քրեականացում: Այդ գործընթացն իր հիմքում պետք է պայմանավորված լինի օբյեկտիվ գործոններով, լինի հիմնավորված, սակայն նշված պայմանները երբեմն փոխարինվում են քաղաքական նպատակահարմարությամբ⁶:

Քրեականացման հիմքերի դասակարգման վերաբերյալ մոտեցումները կարելի է պայմանականորեն բաժանել 3 խմբի: Առաջին խումբը կազմում են քրեականացման հիմքերը, որոնք առանձնացվել են Բ.Յա. Գավրիլովի⁷, Ս.Մ. Չուբարյովի⁸, Գ.Ա. Չլոբինի⁹ կողմից: Դրանք են.

1. սոցիալական հիմքերը, որոնց շարքում են արարքի տարածվածությունը, քաղաքացիների իրավագիտակցության մակարդակը,

2. տնտեսական հիմքեր, որոնց շարքում է նաև արարքի հետևանքով պատճառված վնասի չափը,

3. այլ հիմքեր, որոնց շարքում են քաղաքական դրդապատճառները, միջազգային պարտավորությունները և այլն:

Ա.Վ. Նաումովը թվարկված հիմքերը լրացնում է գիտատեխնիկական առաջընթացի բացասական հետևանքներով, որոնք մեծ ազդեցություն են թողնում բնապահպանական իրավիճակի վրա: Բացի այդ, նշված հեղինակի կարծիքով կան քրեականացման լրացուցիչ հիմքեր, որոնք բնորոշ են այս կամ այն պետության զարգացման որոշակի փուլին¹⁰:

⁴ Полный курс уголовного права / под ред. А. И. Коробеева. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2008. Т. 1. Преступление и наказание. С.104.

⁵ Основания уголовно-правового запрета. Автор 1 главы –В.Н. Кудрявцев, с. 17.

⁶ Лунеев В.В., Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. М., 2011. Т. 1: Общая часть. С. 301–302.

⁷ Гаврилов Б.Я., Современная уголовная политика России: цифры и факты. М., 2008, с. 7–8.

⁸ Зубарев С.М., Новое в уголовном и уголовно-исполнительном законодательстве: некоторые аспекты гуманизации карательной политики // Журнал российского права. 2004. № 4, с. 26.

⁹ Основания уголовно-правового запрета. с. 202. Автор § 1 главы 4 – Г.А. Злобин.

¹⁰ Наумов А.В., Российское уголовное право: курс лекций. В 3 т. М., 2007. Т. 1: Общая часть. С. 282.

Վ.Ն. Կուդրյավցևը, Ա.Վ. Նաումովը, Վ.Վ. Լունենը քրեականացման հիմքեր են համարում հասարակական հարաբերությունների նոր տեսակների ծագումը կամ դրանց շոշափելի զարգացումը, նախկինում հազվադեպ հանդիպող որոշակի տեսակի արարքների տարածումը, պետության մեջ սոցիալ-քաղաքական իրավիճակի զգալի փոփոխությունը և այլ հանգամանքներ¹¹:

Քրեականացման հիմքերի դասակարգման 2-րդ խումբը ներկայացված է Ա.Դ Անտոնավի և Ա.Ի. Կորոբենի աշխատություններում: Վերջիններս առանձնացրել են քրեականացման իրավաբանական-քրեաբանական, սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-հոգեբանական հիմքերը¹²:

Իրավաբանական-քրեաբանական հիմքը ենթադրում է կատարված արարքին բացառապես քրեաիրավական ներգործության միջոցներով հակազդելու անհրաժեշտություն, իրավունքի մյուս ճյուղերի միջոցով արդյունավետ հակազդեցության հնարավորության բացակայություն: Սոցիալ-տնտեսական հիմքերին է վերաբերում քրեականացման բացասական և դրական հետևանքների համադրումը՝ վերջինների բացահայտ գերակշռման պայմաններում, քրեաիրավական արգելքի իրականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների առկայությունը: Սոցիալ-հոգեբանական հիմքեր են հանդիսանում հասարակության իրավագիտակցության մակարդակը, հոգեբանական առանձնահատկությունները, պատմական ավանդույթները¹³:

Հիշյալ դասակարգման առավելությունն արտահայտվում է նրանում, որ քրեականացման սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական գործոններից բացի արարքների քրեականացման հիմնավորման համար օգտագործվում են քրեաբանական բնութագրիչներ:

Քրեականացման հիմքերի դասակարգման 3-րդ խումբը ներկայացված է Վ.Ն. Կուդրյավցևի, Ն.Ֆ. Կուզնեցովայի և Ն.Ա. Լոպաշենկոյի աշխատություններում:

Վ.Ն. Կուդրյավցևի կարծիքով՝ արարքների քրեականացման անհրաժեշտության մեջ գերակայում են սոցիալական պատճառները: Վերջինս առանձնացնում է քրեականացման հետևյալ հիմքերը. պատճառվող վնասի չափով պայմանավորված՝ արարքի արգելման անհրաժեշտությունը, արարքի տարածվածությունը, քրեաիրավական արգելքի թույլատրելիությունը՝ պայմանավորված քաղաքական, բարոյական, իրավական, միջազգային պահանջներով, արգելքի իրականացման գործնական հնարավորությունը, արգելքի նպատակահարմարությունը՝ կապված

¹¹ Уголовное право России: Общая часть: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. В. Лунеева, А. В. Наумова. М.: Юристъ, 2005, с. 30

¹² Коробеев А.И., Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток, 1987, с. 69–88.

¹³ Антонов А.Д., Теоретические основы криминализации и декриминализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001, с. 17–19.

կողմնակի բացասական ազդեցությունների առաջացման, բնակչության հոգեբանական արձագանքի, տնտեսական գնահատականի և հեռանկարների հետ¹⁴:

Ն.Ֆ. Կուզնեցովան թվարկում է քրեականացման հետևյալ հիմքերը. սոցիալական (տնտեսական, գաղափարախոսական, քաղաքական, բարոյական, սոցիալ-հոգեբանական, կազմակերպական-կառավարչական), սոցիալական-իրավական (իրավական ավանդույթներ, իրավական հոգեբանություն, հանցավորության վիճակ, դինամիկա և կառուցվածք), իրավական (իրավունքի և իրավաստեղծ գործունեության սկզբունքներ)¹⁵:

Ն.Ա. Լոպաշենկոյի կարծիքով՝ քրեականացման հիմքերն են. արարքի քրեաիրավական արգելքի սահմանման պահանջարկը (վնասի չափ, տարածվածություն, հակազդեցության այլ արդյունավետ միջոցների բացակայություն), արգելքի թույլատրելիություն (քաղաքական, բարոյական, իրավական (ներքին), միջազգային), արգելքի իրականացման գործնական հնարավորություն (տրամաբանական-իրավաբանական, քննչական, դատական, քրեակատարողական), արգելքի նպատակահարմարության գնահատում (կողմնակի բացասական ազդեցություններ, բնակչության հոգեբանական արձագանք, տնտեսական գնահատում, հեռանկարներ)¹⁶:

Քրեաիրավական քաղաքականության իրականացման հաջորդ կարևոր մեթոդը քրեական պատասխանատվության տարբերակումն է (дифференциация): Քրեական իրավունքի գիտության մեջ քրեական պատասխանատվության տարբերակումը դիտարկվում է որպես՝ 1. քրեաիրավական քաղաքականության հիմնական ուղղություն¹⁷, քրեական քաղաքականության սկզբունք¹⁸, օրենսդրական գործունեության արդյունք¹⁹:

Տ.Ա. Լեսնիևսկի-Կոստարևան բովանդակային առումով քրեական պատասխանատվության տարբերակումը բնորոշում է որպես քրեական օրենքում պատասխանատվության դասակարգում, բաժանում, շերտավորում, որի արդյունքում օրենսդրի կողմից սահմանվում են տարբեր քրեաիրավական հետևանքներ՝ կախ

¹⁴ Кудрявцев В.Н., Научные предпосылки криминализации // Криминология и уголовная политика. М., 1985, с. 105.

¹⁵ Кузнецова Н.Ф., Социальная обусловленность уголовного закона // Правовые исследования. Тбилиси, 1977, с. 36.

¹⁶ Лопашенко Н.А., Уголовная политика. М., 2009. с. 103.

¹⁷ Кругликов, Л.Л. Вопросы дифференциации ответственности в уголовном законодательстве, Реализация принципа справедливости в правоприменительной деятельности органов уголовной юстиции. Ярославль: ЯрГУ, 1992, с. 58.

¹⁸ Курляндский, В.И., Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности / В.И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью. Москва: Юрид. лит., 1975, с. 77.

¹⁹ Васильевский, А.В., Дифференциация уголовной ответственности и наказания в Общей части уголовного права: автореф. дис. канд. юрид. наук. / А.В. Васильевский. Нижний Новгород, 2000, с. 9.

ված տիպային հասարակական վտանգավորության աստիճանից և մեղավորի անձից²⁰:

Լ.Լ. Կրուգլիկովը և Ա.Վ. Վասիլևսկին պատասխանատվության տարբերակումը բնորոշում են որպես օրենսդրի կողմից իրականացված տարանջատում՝ հաշվի առնելով որոշակի հանգամանքներ և նպատակ ունենալով իրավակիրառողի համար ստեղծել իրավախախտման համար պատասխանատվության միջոցների ընտրության համակարգ:

Նշված հեղինակների կարծիքով՝ քրեական պատասխանատվության տարբերակման միջոցներ կարելի է առանձնացնել քրեական օրենսգրքի և՛ ընդհանուր, և՛ հատուկ մասում: Քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասին բնորոշ են պատասխանատվության տարբերակման այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են հանցագործությունների տեսակները, քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերը և այլն:

Լ.Լ. Կրուգլիկովի կողմից քրեական օրենքի հատուկ մասում քրեական պատասխանատվության տարբերակման միջոցների շարքն են դասվում որակյալ և արտոնյալ հանցակազմերը, իսկ որպես տարբերակման հիմք՝ դիտարկում են որակյալ և պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանքները²¹:

Յու.Բ. Մելնիկովան քրեական պատասխանատվության տարբերակումը համարում է քրեական օրենսդրությամբ պատասխանատվության տարբեր տեսակների, ձևերի, ծավալների և միջոցների սահմանումը, իսկ պատասխանատվության տարբերակման հիմքեր է համարում հանցագործության հանրային վտանգավորության բնույթը և աստիճանը, մեղավորի անձը, պատասխանատվությունը ծանրացնող և մեղմացնող հանգամանքները²²:

Հեղինակների գերակշիռ մեծամասնության կարծիքով՝ քրեական պատասխանատվության տարբերակումն իրականացնում է օրենսդիրը քրեաիրավական նորմերի ընդունման միջոցով, սակայն առկա են նաև տարբերվող մոտեցումներ: Մասնավորապես, որոշ հեղինակներ թույլ են տալիս քրեական պատասխանատվության տարբերակում և անհատականացում հասկացությունների նույնացումը²³, առանձին հեղինակներ կարծիք են հայտնում, որ պատասխանատվության տարբերակումն իրականացվում է ոչ միայն օրենքում, այլև դատարանում, և ենթադրում է, որ արարքի հանրային վտանգավորությունը և այն կատարողի անձը

²⁰ Лесниевски-Костарева, Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. 2-е изд., перераб и доп. Москва: НОРМА, 2000, с. 368.

²¹ Кругликов, Л.Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс. 2003, с.59-62.

²² Мельникова, Ю.Б. Юридическая ответственность: сущность, понятие, дифференциация / Ю.Б. Мельникова // Дифференциация уголовной ответственности в уголовном праве и процессе сборник научных трудов. – Ярославль: Издательство Ярославского университета, 1994, с. 16.

²³ Карпец, И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И.И. Карпец. Москва: Юридическая литература, 1961, с. 12.

պետք է հաշվի առնվի բոլոր մակարդակներում՝ թե՛ օրենսդիր, թե՛ իրավակիրառ²⁴:

Ամփոփելով ներկայացված տեսակետները՝ կարելի է եզրակացնել, որ քրեականացումը և պատասխանատվության տարբերակումը պետության քրեաիրավական քաղաքականության իրականացման մեթոդներ են (միջոց), որոնք փոխկապակցված են և փոխլրացնում են միմյանց, սակայն չեն նույնանում:

Արարքի քրեականացումը գործընթաց է, որն ուղղված է արարքը որպես հանցագործություն ճանաչելուն, կամ արդեն իսկ հանցավոր ճանաչված արարքի շրջանակների ընդլայնմանը, որի արդյունք է հանդիսանում համապատասխան հանցակազմի ամրագրումը քրեական օրենքում կամ արդեն իսկ ամրագրված հանցակազմի հատկանիշների ընդլայնումը:

Վերոգրյալի համատեքստում, անդրադառնալով Ա.Ի. Կորոբեևի կողմից քրեական օրենքի հատուկ մասում հանցակազմի հատկանիշների ամրագրման եղանակով քրեականացման դրսևորման 3 հիմնական ձևերի դասակարգմանը, հարկ է նշել, որ հեղինակը փաստացի քրեական պատասխանատվության տարբերակումը համարում է արարքի քրեականացման դրսևորման ձև: Նշված մոտեցումը մեր կողմից ընդունելի չի համարվում, քանի որ քրեական պատասխանատվության տարբերակումն արարքի քրեականացման մաս չի հանդիսանում, թեև այն կարող է իրականացվել քրեականացմանը զուգահեռ, սակայն հանդիսանում է օրինաստեղծ գործունեության ինքնուրույն ուղղություն, որի շրջանակներում ինչպես քրեական օրենսգրքում հատուկ նորմերի նախատեսման, այնպես էլ գործող նորմերի կառուցվածքի փոփոխման արդյունքում քրեականացվող կամ արդեն իսկ քրեականացված արարքների համար նախատեսվում են քրեաիրավական ներգործության տարբերակված միջոցներ՝ պայմանավորված տվյալ արարքի, դրա կատարման հանգամանքների, ինչպես նաև այն կատարող անձի օրենքով նախատեսված առանձնահատկություններով:

Ինչ վերաբերում է արարքի քրեականացման հիմքերին, ապա կարծում ենք, որ վերը մեջբերված գրեթե բոլոր գործոններն էական ազդեցություն ունեն քրեականացման գործընթացի վրա, իսկ դրանց դասակարգումները կրում են պայմանական բնույթ: Ավելին, նշված գործոնները քրեականացման գործընթացից բացի էական ազդեցություն ունեն նաև քրեական պատասխանատվության տարբերակման իրականացման առումով, ուստի դրանք կարող են դիտարկվել որպես հիմք և՛ արարքի քրեականացման, և՛ քրեական պատասխանատվության տարբերակման համար:

«Քրեական օրենսգրքի 7-րդ հոդվածում ամրագրված արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքի համաձայն՝ հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվության, պատժի կամ քրեաիրավական

²⁴ Коробеев, А.И., Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы / А.И. Коробеев, А.В. Усс, Ю.В. Голик. Красноярск: Издательство Красноярского ун-та. 1991, с. 9.

ներգործության այլ միջոցների ենթարկելը կամ քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելը պետք է լինի արդարացի՝ ապահովելով ինչպես կիրառվող օրենսդրության, այնպես էլ պետական հակազդեցության համաչափությունը կատարված հանցանքին, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձին:

Քրեական պատասխանատվության տարբերակումը հանդիսանում է հիշյալ սկզբունքի կենսագործման կարևորագույն միջոց:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարը հանդիսանում է համաշխարհային գլոբալ խնդիր, ներպետական օրենսդրությամբ դրա հետ կապված արարքների քրեականացման և դրանց առանձին դրսևորումների համար պատասխանատվության տարբերակման հիմնահարցերի վերլուծությունից առաջ հարկ ենք համարում հակիրճ անդրադառնալ նշված ոլորտում գործող հիմնական միջազգային իրավական ակտերին և դրանցով նախատեսված վերաբերելի իրավակարգավորումներին, ինչպես նաև միջազգային մարմիններին:

Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի միջազգային իրավական հիմքը կազմում են Թմրամիջոցների մասին 1961թ. միասնական կոնվենցիան (1972թ. կատարված փոփոխություններով), Հոգեմետ նյութերի մասին կոնվենցիան, Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի 1988թ. կոնվենցիան, որոնք ընդունվել և Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ են մտել 1993թ.:

Նշված փաստաթղթերը հանդիսանում են թմրամիջոցների նկատմամբ վերահսկողության հիմնական միջազգային պայմանագրերը, որոնք փոխլրացնում են միմյանց:

Առաջին երկու պայմանագրերի կարևորագույն նպատակներն են վերահսկողության միջազգայնորեն ընդունելի միջոցառումների ամրագրումը, բժշկական և գիտական նպատակներով թմրամիջոցների ու հոգեմետ նյութերի հասանելիության ապահովումը, ապօրինի շրջանառության տիրույթ դրանց արտահոսքի կանխումը, նշված նյութերի ապօրինի շրջանառության և չարաշահման վերաբերյալ ընդհանուր դրույթների սահմանումը:

Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի 1988թ. կոնվենցիան տարածում է վերահսկողության ռեժիմը պրեկուրսորների նկատմամբ, նախատեսում է թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության և դրա հետ կապված փողերի լվացման դեմ պայքարի միջոցառումների մշակում, ինչպես նաև քրեաիրավական հարցերով միջազգային իրավական համագործակցության ամրապնդում:

Նշված երեք կոնվենցիաներով թմրամիջոցների հանձնաժողովին և թմրամիջոցների նկատմամբ վերահսկողության միջազգային կոմիտեին վերապահվել են կարևոր գործառնություններ:

Մասնավորապես, թմրամիջոցների հանձնաժողովը, որի կազմի մեջ մտնում

են ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական խորհրդի կողմից 4 տարի ժամկետով ընտրվող 53 անդամ պետություններ, հանդիսանում է թմրամիջոցների հետ կապված հարցերով կենտրոնական մարմին, որի իրավասությանն են վերապահված թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ոլորտի դինամիկայի և միտումների վերահսկման, դրանց չարաշահման հետ կապված խնդիրները: Հանձնաժողովն ընդունում, ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական խորհրդին, ինչպես նաև վերջինիս միջոցով գլխավոր ասամբլեայի հաստատմանն է ներկայացնում թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությանն առավել արդյունավետ հակազդման նոր համաձայնեցված միջոցների և սկզբունքների վերաբերյալ բանաձևերի նախագծեր: Հանձնաժողովի իրավասությանն է վերապահված նաև նյութերի ներառումը ցուցակներում, դրանցում փոփոխությունների կատարումը:

Թմրամիջոցների նկատմամբ վերահսկողության միջազգային կոմիտեն ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական խորհրդի կողմից 5 տարի ժամկետով ընտրվող 13 անդամից բաղկացած մշտական մարմին է, որը կառավարությունների կողմից տրամադրված տվյալների հիման վրա վերահսկողություն է իրականացնում թմրամիջոցների հետ կապված հարցերով, հավաքում է տեղեկատվություն թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության վերաբերյալ և Թմրամիջոցների հանձնաժողովին ու ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական խորհրդին ներկայացնում է զեկույց աշխարհում տիրող իրավիճակի մասին: Կոմիտեի իրավասությանը վերապահված են նաև լիազորություններ՝ կապված կոնվենցիաների պահանջների կատարման վերահսկման և պետություններին խորհրդատվության տրամադրման հետ:

Թմրամիջոցների մասին 1961թ. միասնական կոնվենցիայի (1972թ. կատարված փոփոխություններով) 4-րդ հոդվածում ամրագրված են ընդհանուր պարտավորությունները, որոնց համաձայն՝ Կողմերը ձեռնարկում են օրենսդրական և վարչական բնույթի այնպիսի միջոցներ, որոնք կարող են անհրաժեշտ լինել իրենց տարածքների սահմաններում Կոնվենցիայի դրույթները գործադրելու և կիրառելու համար, Կոնվենցիայի կիրառման ոլորտում այլ պետությունների հետ համագործակցության զարգացման համար, Կոնվենցիայի դրույթների պահպանման պայմանով, թմրամիջոցների արտադրությունը, պատրաստումը, արտահանումը, ներմուծումը, տարածումը, վաճառքը, օգտագործումը և պահպանումը բացառապես բժշկական և գիտահետազոտական նպատակներով սահմանափակելու համար:

Նույն կոնվենցիայի 36-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ պահպանելով իր սահմանադրական սահմանափակումները՝ յուրաքանչյուր Կողմ ձեռնարկում է միջոցներ, որոնք կապահովեն, որ Կոնվենցիայի դրույթներին հակառակ թմրամիջոցների մշակումը, արտադրությունը, պատրաստումը, առանձնացումը, պահպանումը, առաջարկը, առևտրային նպատակներով առաջարկը, տարածումը, գնումը, վաճառքը, ցանկացած պայմաններով առաքումը, միջնորդությունը,

ուղարկումը, ուղարկումը տարանցիկ երթուղով, ներմուծումն ու արտահանումը և որևէ այլ գործողություն, որը, Կողմերի կարծիքով, կարող է սույն Կոնվենցիայի դրույթների խախտում հանդիսանալ, սահմանվեն որպես պատժելի արարքներ, եթե դրանք կատարվել են կանխամտածված, և ապահովում է, որ լուրջ օրինախախտումները ենթակա լինեն համապատասխան պատիժների կիրառման, մասնավորապես՝ բանտարկության կամ ազատագրկման այլ միջոցի:

Հասարակական կյանքի հիշյալ ոլորտում դրսևորվող արարքների քրեականացման և պատասխանատվության տարբերակման խնդիրներին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի 1988թ. կոնվենցիայում: Մասնավորապես, նշված կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանվում են Կողմերից յուրաքանչյուրի համար պարտադիր չափանիշներ ազգային քրեական օրենսդրության համար:

Նշված հոդվածում ամրագրված դրույթները պարտավորեցնում են կողմերին քրեականացնել ցանկացած թմրամիջոցի կամ ցանկացած հոգեմետ նյութի արտադրությունը, պատրաստումը, վերանշակումը, առաջարկումը, առաջարկումը՝ վաճառքի համար, տարածումը, վաճառքը, ցանկացած պայմաններով կատարվող առաքումը, միջնորդությունը, փոխադրումը, տարանցիկ փոխադրումը, տեղափոխումը, ներմուծումը կամ արտահանումը, պահելը, ձեռք բերելը կամ մշակելը, որը կատարվել է դիտավորությամբ, ինչպես նաև սարքավորումների, սարքերի կամ պրեկուրսորների պատրաստումը, տեղափոխումը, տարածումը, տիրապետումը, եթե հայտնի է, որ դրանք նախատեսված են թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի մշակման, արտադրության կամ պատրաստման համար:

Հատուկ կերպով ընդգծվում է թմրամիջոցների արտադրության նպատակով ափիոնի խաշխաշի, կոկաինի թփի կամ կանեփ բույսի մշակման քրեականացման անհրաժեշտությունը:

Կոնվենցիայի նշված հոդվածում անդրադարձ է կատարված նաև թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառությունից ստացված գույքի օրինականացման, քննարկվող ոլորտում օրինախախտում կատարելու կամ թմրամիջոցներ կամ հոգեմետ նյութեր օգտագործելու հրապարակային սադրանքի կամ ցանկացած այլ միջոցներով դրդելու քրեականացմանը:

Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի 1988թ. կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 5-րդ կետում ամրագրված են թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունների համար պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանքները: Դրանք են.

ա) օրինախախտման մեջ հանցավոր խմբի մասնակցությունը, որի կազմի մեջ է մտնում օրինախախտը,

բ) օրինախախտի մասնակցությունը միջազգային կազմակերպված հանցավորության այլ տեսակներին,

գ) օրինախախտի մասնակցությունը տվյալ օրինախախտման կատարմանը նպաստող ապօրինի գործունեության այլ տեսակներին,

դ) օրինախախտի կողմից բռնության գործադրում կամ զենքի կիրառում,

ե) այն փաստը, որ օրինախախտը պաշտոնատար անձ է հանդիսանում, և տվյալ օրինախախտումը կապված է իր պաշտոնի հետ,

զ) անչափահասների ներգրավում և օգտագործում,

է) այն փաստը, որ օրինախախտումը կատարվել է ուղղիչ հիմնարկում, ուսումնական կամ հասարակական հաստատությունում, կամ դրանց անմիջական հարևանությամբ, կամ այլ վայրերում, որտեղ դպրոցականները և ուսանողները անց են կացնում ուսումնական, սպորտային և հասարակական միջոցառումներ,

ը) նախկին դատվածությունների առկայությունը՝ հատկապես նմանատիպ օրինախախտումների համար, արտասահմանյան կամ սեփական երկրում, որքանով դա ընդունելի է և համապատասխանում է տվյալ Կողմի ազգային օրենսդրությանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում թմրամիջոցների և այլ նյութերի ապօրինի շրջանառության քրեականացման և պատասխանատվության տարբերակման առանձնահատկությունները

Նշված միջազգային իրավական ակտերով նախատեսված արարքների քրեականացմանը վերաբերող պահանջների և 05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան դրույթների համադրման արդյունքում կարելի է արձանագրել, որ ինչպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի, դրանց պատրաստուկների, պրեկուրսորների, խիստ ներգործող կամ թունավոր նյութերի օրինական շրջանառության դեմ ուղղված հանցագործությունների գլխում, այնպես էլ օրենսգրքի ընդհանուր և հատուկ մասերում ամրագրված դրույթներով արարքների քրեականացմանը հիշյալ միջազգային իրավական ակտով ներկայացվող պահանջներն ընդհանուր առմամբ կատարված են:

05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի կարևորագույն առավելություններից մեկը պետք է համարել այն, որ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության համար պատասխանատվություն նախատեսող դրույթներում ընդլայնվել է հանցագործության առարկա հանդիսացող նյութերի շրջանակը՝ բացի թմրամիջոցներից և հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերից ներառելով նաև դրանց պատրաստուկները, համարժեք նյութերը և ածանցյալները, որպիսի հանգամանքն ունի գործնական մեծ նշանակություն և հնարավորություն է տալիս, համապատասխան հիմքերի դեպքում, քրեական հետապնդում իրականացնել

իրավասու մարմնի կողմից սահմանված ցուցակներում չընդգրկված նյութերի շրջանառության դեպքում:

Իրացնելու նպատակով թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի, դրանց պատրաստուկների կամ դրանց համարժեք նյութերի (անալոգի), կամ դրանց ածանցյալների ապօրինի շրջանառության համար պատասխանատվություն նախատեսող ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածի 1-ին մասում պահպանվել է օրենսդրի կողմից նախկինում կիրառված մոտեցումը, որի պայմաններում հանցակազմի երկրնորելի օբյեկտիվ կողմը հնարավորություն է տալիս դրանում նշված գործողություններից (արտադրելը, պատրաստելը, վերամշակելը, ձեռք բերելը, պահելը, տեղափոխելը, առաքելը, տարածելը, գովազդելը կամ դրանք ապօրինի իրացնելը) յուրաքանչյուրի կատարման դեպքում արարքը որակել որպես ավարտված հանցագործություն:

Լիովին արդարացված համարելով հիշյալ մոտեցումը՝ հարկ է նշել, որ ոչ բոլոր պետությունների քրեական օրենսդրությամբ է այն ամրագրված: Օրինակ՝ ՌԳ քրեական օրենսգրքի 228.1 հոդվածով պատասխանատվություն է նախատեսված թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի և դրանց անալոգների ապօրինի արտադրության, իրացման կամ առաքման համար, այսինքն՝ իրացմանը նախորդող գործողությունները (ձեռք բերելը, պահելը, տեղափոխելը և այլ) ենթակա են որակման որպես չավարտված հանցագործություն:

Հաջորդ կարևոր ձեռքբերումը 05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածի 1-ին մասում իրացնելու նպատակով թմրամիջոց, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութ, դրանց պատրաստուկ կամ դրանց համարժեք նյութ (անալոգ), կամ դրանց ածանցյալ ապօրինի գովազդելու համար պատասխանատվության նախատեսումն է:

«Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ գովազդը տարբեր տեսակի տեղեկատվական միջոցների օգնությամբ իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց, ապրանքների, գաղափարների կամ նախաձեռնությունների մասին տեղեկությունների տարածումն է անորոշ թվով անձանց շրջանում, որը կոչված է ձևավորելու կամ պահպանելու հետաքրքրությունը տվյալ ֆիզիկական և իրավաբանական անձի, ապրանքների կամ նախաձեռնությունների նկատմամբ:

Իրավաբանական գրականության մեջ գովազդելը բնորոշվում է որպես գովազդի առարկայի ցուցադրություն, դրա առկայության մասին տեղեկատվության տարածում, որպես կանոն, մեծ թվով անձանց շրջանում, գովազդի օբյեկտը ձեռք բերելու, դրանից օգտվելու հորդոր, կոչ:

Գովազդի առավել ընդգրկուն հասկացություն է տրված ՌԳ գերագույն դատարանի պլենումի 15.12.2022թ. թիվ 37 որոշման մեջ, որի համաձայն՝ գովազդելն իրենից ներկայացնում է ցանկացած եղանակով, ձևով և միջոցներով, անձանց անորոշ շրջանակի հասցեագրված գովազդի օբյեկտի վերաբերյալ տեղեկատվության տարածումը, որն ուղղված է այդ օբյեկտների նկատմամբ ուշադրություն

գրավելուն, դրանց նկատմամբ հետաքրքրություն ձևավորելուն ու պահպանելուն և շուկայի խթանմանը: Ընդ որում, արարքի որակման համար նշանակություն չունի գովազդի օբյեկտի հասանելիությունը արարքի կատարման պահին:

Արգելված օբյեկտների գովազդի համար քրեական պատասխանատվության կարևոր նախապայմաններից են անձի դիտավորությունը, գործողությունների բովանդակության և հանրային վտանգավորության, այդ թվում՝ գովազդվող տեղեկատվության բնույթի, նշված տեղեկատվությունն անձանց լայն շրջանակի հասանելի դարձնելու հանգամանքի գիտակցումը:

Կարծում ենք, որ սոցիալական կայքերում, հեռահաղորդակցման հավելվածներում գործող թմրամիջոցների վաճառքով զբաղվող էջերում առաջարկվող շրջանառությունն արգելված կամ սահմանափակված նյութերի, դրանց արժեքների, ձեռքբերման պայմանների և հնարավորությունների վերաբերյալ տեղեկատվության տեղադրումը, անձանց անորոշ, լայն շրջանակի այդ տեղեկատվությանը հասանելիություն տրամադրելը, ինչպես նաև թմրամիջոցների ապօրինի իրացմամբ զբաղվող անհատական էջերի, դրանց հղումների, դրանցով առաջարկվող թմրամիջոցների և ծառայությունների որակի վերաբերյալ տեղեկություններ տարածող օգտահաշիվների գործունեությանը մասնակցող անձանց արարքները, վերը նշված մյուս հատկանիշների ամկայության պայմաններում, ենթակա են որակման՝ որպես իրացման նպատակով թմրամիջոցների գովազդում: Ընդ որում, տեղեկատվական կամ հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների օգտագործումը որպես հանցակազմի որակյալ հատկանիշ նախատեսելու դեպքում՝ հիշյալ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ գովազդելը ենթակա կլինի որակման՝ որպես ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարված:

Կարծում ենք, որ որպես իրացման նպատակով թմրամիջոցների գովազդում պետք է որակվեն նաև հանրային վայրերում թմրամիջոցների վաճառքով զբաղվող էջերի հղումներ պարունակող գրառումներով, այդ թվում՝ «QR» կոդերի պատկերմամբ նյութեր փակցնելու, գրառումներ կատարելու դեպքերը:

05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված իրավակարգավորումների դրական կողմերի արձանագրումից բացի, հարկ է նշել, որ դրանք գերծ չեն որոշակի բացերից: Ընդ որում, նշված բացերը առավելապես վերաբերում են ոչ թե արարքների քրեականացմանը, այլ դրանց առանձին դրսևորումների համար քրեական պատասխանատվության տարբերակմանը: Մասնավորապես, թեև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածով որպես հանցագործության որակյալ հատկանիշներ նախատեսված են իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունը ուսումնական հաստատությունում կամ դրա հարակից տարածքում, զվարճանքի կամ հանդիսադիր վայրում կամ հաստատությունում, սակայն հասարակության առավել խոցելի հատվածի՝ անչափահասների քրեաիրավական հատուկ պաշտպանության ուղղությամբ բավարար միջոցներ ձեռնարկված չեն:

Հարկ է նշել նաև, որ անչափահասին թմրամիջոց իրացնելու համար տարբերակված՝ ավելի խիստ պատասխանատվություն նախատեսելը համահունչ է նաև միջազգային իրավական ակտերի պահանջներին: Մասնավորապես, ինչպես արդեն նշվել է Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի 1988թ. կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 5-րդ կետում թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունների համար պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանքների շարքում ընդգրկված է նաև ապօրինի շրջանառությանն անչափահասների ներգրավումն ու օգտագործումը:

Բացի այդ, Երեխայի իրավունքների մասին 1989թ. կոնվենցիայի 33-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, ներառյալ՝ օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցները, որպեսզի երեխաներին պաշտպանեն թմրանյութերի և հոգեներգործուն նյութերի ապօրինի օգտագործումից, ինչպես դրանք սահմանված են միջազգային փաստաթղթերում, և կանխեն երեխաների ներգրավումն այդպիսի նյութերի ապօրինի արտադրության ու առևտրի մեջ:

ՌԴ քրեական օրենսգրքի 228.1-րդ հոդվածի 4-րդ մասով որպես հանցակազմի որակյալ հատկանիշ նախատեսված է արարքի կատարումը 18 տարին լրացած անձի կողմից՝ անչափահասի նկատմամբ:

Կարծում ենք, որ օրենսդրական փոփոխության միջոցով համանման դրույթի նախատեսումը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ևս կարևոր քայլ կլինի հանրորեն խիստ վտանգավոր նման դրսևորումների դեմ պայքարում:

Հարկ է նշել նաև, որ իրացման նպատակով արգելված նյութերի շրջանառության համար պատասխանատվություն նախատեսող ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածով որպես որակյալ հատկանիշ նախատեսված չեն նաև արարքը անօգնական վիճակում գտնվող անձի նկատմամբ, վիճակի խոցելիությունը կամ նյութական կամ այլ կախվածությունն օգտագործելով, բռնություն գործադրելով, դա գործադրելու սպառնալիքով, շանտաժով կամ հարկադրանքի այլ եղանակով կատարելը:

Նշված հատկանիշները ևս էապես բարձրացնում են արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը և դրանց օրենսդրական ամրագրումը ևս կարող է արդյունավետ միջոց հանդիսանալ նմանօրինակ դրսևորումների դեմ պայքարում:

Կարծում ենք, որ գոյություն ունեցող սպառնալիքներին և ժամանակակից բացասական հասարակական իրողություններին դիմագրավելու համարժեք քրեափրավական ներգործության միջոցներ նախատեսելու առումով ամենասակնառու բացը 05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքով տեղեկատվական կամ հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների, ներառյալ համացանցի օգտագործմամբ իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության համար քրեական պատասխանատվությունը չտարբերակելն է:

Հանցավոր նպատակներով նոր տեխնոլոգիաների կիրառման գլոբալ խնդիրը, բնականաբար, գտնվում է նաև թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի ոլորտում գործունեություն ծավալող միջազգային կազմակերպությունների ուշադրության կենտրոնում:

Իր 1997 և 1998 թվականների զեկույցներում Թմրամիջոցների նկատմամբ վերահսկողության միջազգային կոմիտեն արձանագրել է, որ էլեկտրոնային և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցներով տարածվում է տեղեկատվություն, որը հանդիսանում է թմրամիջոցների օգտագործման դրոշմը կամ հակում: Համացանցի միջոցով իրականացվում է թմրամիջոցների օգտագործման և արտադրության վերաբերյալ տեղեկատվության փոխանակում²⁵:

2001թ. իր զեկույցում Կոմիտեն անհանգստություն է հայտնել միջազգային վերահսկողության տակ գտնվող թմրամիջոցների նկատմամբ նոր տեխնոլոգիաների կիրառման կապակցությամբ՝ արձանագրելով, որ թմրաբիզնեսով զբաղվող խմբավորումները երկակի են օգտագործում նոր տեխնոլոգիաները՝ հուսալի և օպերատիվ կապի օգտագործմամբ թմրամիջոցների տեղափոխման, առաքման և տարածման արդյունավետությունը բարձրացնելու և իրենց ու իրականացվող ապօրինի գործարքներն իրավասու մարմիններից պաշտպանելու նպատակով:

Նույն զեկույցում Կոմիտեն անդրադարձել է նաև կիրեռահանցագործության հասկացությանը՝ նշելով, որ այն ներառում է գործունեության տարբեր տեսակներ, սակայն բովանդակային առումով այն կարող է օգտագործվել բնորոշելու համար էլեկտրոնային միջոցների օգտագործմամբ օրենքի բոլոր խախտումները²⁶:

Թմրամիջոցների նկատմամբ վերահսկողության միջազգային կոմիտեն 2009թ. հրատարակել է կառավարությունների համար ձեռնարկ՝ համացանցի միջոցով միջազգային հսկողության տակ գտնվող նյութերի ապօրինի առևտրի կանխարգելման վերաբերյալ:

Նշված ձեռնարկում արձանագրվել է, որ վերջին տարիներին զգալիորեն աճել են վեբ-կայքերի միջոցով թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի վաճառքի ծավալները, ինչի հետևանքով համացանցը դարձել է թմրամիջոցների գլխավոր աղբյուրներից մեկը դրանք չարաշահող անձանց համար: Հատուկ մտահոգության առարկա է համարվել այն, որ ունենալով համացանցում անանուն գործելու հնարավորություն՝ արգելված նյութեր կարող են հեշտությամբ ձեռք բերել երեխաներն ու դեռահասները²⁷:

²⁵ Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 1997 год (Е/ШСВ/1997/1), с.6. Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 1998 год (Е/ШСВ/1998/1), с.8.

²⁶ Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 2001 год (Е/ИНСВ/2001/1), с. 1-2.

²⁷ Руководство для правительств по предупреждению незаконной торговли через Интернет веществами, находящимися под международным контролем, ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ, Нью-Йорк, 2009, с. 1-2.

Հանցագործությունների կատարման ընթացքում համակարգչային տեխնիկայի, համացանցի, օնլայն վճարային գործիքների կիրառումը առանձնակի նշանակություն ունի թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի, դրանց պատրաստուկների, դրանց համարժեք նյութերի (անալոգի) և ածանցյալների ապօրինի շրջանառության և մաքսանենգության դեպքերի բացահայտմանը խոչընդոտող հանգամանքների շարքում:

Ոչ ակներևության պայմաններում, կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ կատարվող թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունն օժտված է բարձր լատենտայնությամբ, իսկ համակարգչային տեխնիկայի, համացանցի, հեռահաղորդակցման հավելվածների, զանազան վճարային գործիքների, կրիպտոարժույթի կիրառման արդյունքում բացառվում են իրական անմիջական շփումները հանցագործության առարկան իրացնողի և այն ձեռք բերողի միջև: Ավելին, հիշյալ միջոցների կիրառման արդյունքում նվազագույնի են հասցվում կամ բացառվում են իրական անմիջական շփումները նաև հանցավոր գործունեությանը ներգրավված հանցակիցների միջև:

Նշված հանգամանքներով պայմանավորված՝ հանցագործությունների հիշյալ խումբը մասնագիտական գրականությունում անվանվում է նաև թմրամիջոցների «անշփում» (бесконтактный) իրացում²⁸:

Հիշյալ եղանակով թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի, դրանց պատրաստուկների, դրանց համարժեք նյութերի (անալոգի) և ածանցյալների ապօրինի շրջանառության դեպքերի կտրուկ աճը, դրանում ներգրավված անձանց մեծ շրջանակը, հանցավոր գործունեության կազմակերպված բնույթը վկայում են նախ և առաջ նշված հանցատեսակի դեմ պայքարի քրեաիրավական միջոցների կատարելագործման անհրաժեշտության մասին:

Հիշյալ հանգամանքները հաշվի առնելով՝ կարծում ենք պայքարի արդյունավետ միջոց կարող է հանդիսանալ նշված հանցավոր դրսևորման համար պատասխանատվության խստացումը:

Թմրամիջոցների իրացման համար պատասխանատվություն նախատեսող ՌԴ քրեական օրենսգրքի 228.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասով որպես հանցակազմի որակյալ հատկանիշ նախատեսված է թմրամիջոցների իրացումը, որը կատարվել է զանգվածային լրատվության միջոցների, էլեկտրոնային կամ տեղեկատվական-հեռահաղորդակցական ցանցի միջոցով (ներառյալ համացանցը):

ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 15.12.2022թ. թիվ 37 որոշման համաձայն՝ արարքը ենթակա է որակման հիշյալ հատկանիշով՝ անկախ հանցագործության կատարման փուլից, եթե դրա կատարման համար պայմաններ ստեղծող կամ օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ հանդիսացող դիտավորյալ գործողություններից որևէ

²⁸ Богданов А.В., Ильинский И.И., Хазов Е.Н., Информационно-телекоммуникационная сеть Интернет – как один из наиболее востребованных ресурсов в противодействии незаконному обороту наркотиков // Вестник Московского университета МВД России. 2018;(3). С. 173-179.

մեկը կատարվել է հիշյալ ցանցերի օգտագործմամբ: Մասնավորապես, թմրամիջոցների ապօրինի իրացման դեպքում նշված որակյալ հատկանիշով որակման ենթակա են անձի գործողությունները, որոնք ուղղված են հետագայում իրացնելու նպատակով համացանցի միջոցով թմրամիջոցների ձեռքբերմանը, հանցակիցների ներգրավմանը, թմրամիջոցներ ձեռք բերելու համար տեղեկատվության տեղադրմանը: Հիշյալ հատկանիշով որակման են ենթակա նաև հանցակցությամբ կատարված հանցագործությունները, եթե դրանց նախապատրաստման կամ կատարման ընթացքում հանցակիցների միջև կապը ապահովվել է նշված տեխնոլոգիաների միջոցով (օրինակ՝ թմրամիջոցը թաքստոցում տեղադրողի և այդ նպատակով թմրամիջոցը տրամադրած անձի միջև կապը):

Հարկ է նշել նաև, որ իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ընթացքում էլեկտրոնային կամ տեղեկատվական-հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների, ներառյալ համացանցի օգտագործումը, հետապնդում է 2 հիմնական նպատակ՝ արգելված նյութեր առաջարկել անձանց հնարավորինս մեծ շրջանակի և նվազագույնի հասցնելով կամ բացառելով անմիջական շփումը՝ քողարկել հանցավոր գործունեության մասնակիցներին, խուսափել բացահայտումից:

Բաց աղբյուրներում անձանց մեծ շրջանակի համար թմրամիջոցների ձեռքբերման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության տեղադրումը ընձեռում է դրանք առանց որևէ բարդության ձեռք բերելու հնարավորություն, ինչը թմրամոլության ավելի մեծ տարածման իրական սպառնալիք է ստեղծում, այդ թվում՝ հասարակության առավել խոցելի հատվածների շրջանում:

Հարկ է նշել, որ հիշյալ գործոններով պայմանավորված նշված եղանակով արարքի կատարումն իր հանրային վտանգավորության աստիճանով համադրելի է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված առանձնապես որակյալ հատկանիշներին՝ արարքը հանցավոր կազմակերպության կողմից և առանձնապես խոշոր չափերով կատարելուն, քանի որ նշված արարքի կատարումը, որպես կանոն, կրում է կազմակերպված բնույթ, դրա կատարմանը համապատասխան դերաբաշխմամբ ներգրավվում են առնվազն մի քանի հանցակիցներ, քողարկված հանցավոր գործունեությունը կրում է տևական բնույթ և նույնիսկ առանձին հանցակիցների բացահայտման դեպքում չի դադարեցվում, իսկ շրջանառության առարկա են հանդիսանում առանձնապես խոշոր չափերով տարատեսակ թմրամիջոցներ:

Տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունն առաջին հերթին բնութագրվում է հանցակիցների ճյուղավորված ցանցով, որի կազմում հանցակիցներից յուրաքանչյուր, արգելված նյութերի իրացման ընդհանուր նպատակի իրականացման համար կատարում է միայն որոշակի էպիզոդիկ դեր: Ընդ որում, հանցավոր գործունեության իրականացման ընթացքում հանցակիցների

ցանցի կառուցվածքը, յուրաքանչյուր հանցակցի դերակատարումը հստակեցվել և կոնկրետացվել է այն աստիճանի, որ իրավակիրառ պրակտիկայի արդյունքում ձեռք բերված տվյալների հիման վրա իրավաբանական գրականությունում քննարկումների և վերլուծությունների առարկա է դարձել նշված ցանցի օղակների գործառույթային դերը:

Ս.Վ.Մակսիմովը և Վ.Ս.Օվչինսկին կախված թմրաշրջանառության մեջ անձի դերից առանձնացնում են դրա այնպիսի մասնակիցների ինչպիսիք են կազմակերպիչը (ղեկավարը), պատրաստողներ (արտադրողներ), տեղափոխողներ (փոստատարներ), մեծաքանակ և փոքրաքանակ իրացնողներ, գովազդողներ (տարածողներ), պահակներ (պահեստապետեր), գանձապահներ, հանցավոր ճանապարհով ստացած միջոցներն օրինականացնողներ, «տանիք»²⁹:

Հարկ է նշել, որ թմրահանցավորության մոդերնիզացմանը զուգահեռ փոփոխությունների է ենթարկվում նաև դրանում ներգրավված անձանց շրջանակը:

Ա.Պ.Սուխոդոլովի և Ա.Մ.Բիչկովայի կողմից առանձնացվում է հանցակիցների 2 հիմնական խումբ՝ հանցավոր կազմավորման ղեկավարը և անդամները:

Հանցավոր կազմակերպության ղեկավարը, որպես կանոն, չունի անմիջական կապ ո՛չ արգելված նյութերի, ո՛չ հանցավոր գործունեությանը ներգրավված անձանց մեծամասնության հետ, նրա գործառույթներից են հանցավոր կազմավորման ընդհանուր ղեկավարումը և համակարգումը, իրացման շուկայի ընդլայնումը, թմրամիջոցների մատակարարներ գտնելը և այլն:

Նշված հեղինակների կարծիքով բացի ղեկավարից կարելի է առանձնացնել տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ թմրամիջոցների իրացմանը մասնակցող հետևյալ հանցակիցներին.

- արգելված նյութեր պատրաստողներ (արտադրողներ), վերամշակողները,
- մաքսանենգություն կատարողները, ովքեր իրացման ենթակա թմրամիջոցների խմբաքանակները ներմուծում են իրացման երկրներ,
- մեծածախ սուրհանդակներ (оптовые наркочурьеры), ովքեր իրականացնում են թմրամիջոցների խոշոր խմբաքանակների տեղափոխումն իրացման երկրի տարածքում,
- համացանցային կայքերի, անհատական էջերի պատրաստման, վարման և թարմացման պատասխանատուներ (маркетологи),
- անձինք, ովքեր ստանում են արգելված նյութերի մեծածախ խմբաքանակ, փաթեթավորում այն փոքր չափաբաժիններով և փոխանցում տեղադրողներին (складмены),
- անձինք, ովքեր ստանում են արգելված նյութերի պատվերները, դրանք փոխանցում են տեղադրողներին, վերահսկում են իրացման դիմաց վճարման ստացումը, տեղադրողներից ստանում են հանցագործության առարկայի

²⁹ Криминология : учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2010, с.662-663.

տեղադրման վայրի տվյալները և դրանք փոխանցում ձեռք բերող անձանց (диспетчеры),

- համակարգողներ, ովքեր անմիջականորեն աշխատում են սուրհանդակների, տեղադրողների, պատվերներ ընդունող և փոխանցող անձանց հետ (кураторы),
- անձինք, ովքեր զբաղվում են այլ հանցակիցների, հիմնականում տեղադրողների ներգրավմամբ (кадровики),
- անձինք, ովքեր իրականացնում են արգելված նյութերի տեղադրումը որոշակի վայրում և փոխանցում են հասցեն ու լուսանկարը (закладчики, кладмены),
- զանձապահներ, ովքեր ստանում են ֆինանսական միջոցները բանկային հաշիվներից, իրականացնում են դրանց բաշխումը հանցավոր գործունեության մասնակիցների միջև (кассиры),
- կանխիկացնողներ, ովքեր նպաստում են էլեկտրոնային միջոցների փոխարկմանը կանխիկ դրամական միջոցների (обналичиватели),
- անձինք, ովքեր իրականացնում են գովազդային նյութերի տեղադրում անհատական էջերում, տարածում են դրանք հասարակական և այլ վայրերում (промоутеры, граффитчики, райтеры, трафаретчики, спамеры),
- անձինք, ովքեր բռնություն են կիրառում թմրամիջոցներ հափշտակած կամ այլ վնաս պատճառած հանցակիցների նկատմամբ (коллекторы),
- անձինք, ովքեր ներգրավվում են միջոցների կանխիկացմանը կամ արգելված նյութերի պարունակությամբ առաքանիների ստացմանը կամ ապօրինի գործարքների համար օգտագործվում են նրանց անձնագրային կամ այլ տվյալները (дропы):

Ընդ որում, վերջին կատեգորիայի անձինք նշված հեղինակների կողմից դասակարգվում են 3 խմբի՝ անձինք, ովքեր գիտակցում են հանցավոր գործունեության հանգամանքները, ովքեր տեղյակ են գործունեության հակաիրավականության մասին, սակայն տեղեկացված չեն դրա մանրամասների վերաբերյալ, ովքեր առհասարակ տեղյակ չեն իրենց գործունեության հակաիրավականության մասին³⁰:

Հարկ է նշել, որ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությամբ զբաղվող հանցավոր կազմավորումների կողմից նշված գործառնությունների իրականացումն իր հաստատումն է գտել նաև իրավակիրառ պրակտիկայի ամփոփումներում:

Քննարկվող հանցավոր դրսևորման հանրային վտանգավորության առանձնակի բարձր աստիճանը պայմանավորված է նաև թմրամիջոցների մասին տե-

³⁰ Цифровые технологии и наркопреступность: проблемы противодействия использованию мессенджера «Телеграм» в распространении наркотиков / А.П. Суходолов, А.М. Бычкова // Всероссийский криминологический журнал. 2019. Т. 13, № 1. с. 5–17.

ղեկատվության և բուն արգելված նյութի ձեռքբերման գործընթացի այն աստիճանի պարզեցմամբ, որը բնորոշ է ազատ շրջանառության մեջ գտնվող ապրանքների ձեռքբերմանը: Ավելին, թմրամիջոցների իրացման ընթացքում օգտագործվող տեխնոլոգիաները քողարկված գործելու հնարավորություն են ընձեռում նաև արգելված նյութեր ձեռք բերող անձանց համար, որպիսի հանգամանքը ևս նպաստում է շրջանառության նշված եղանակի տարածմանը:

Հիշյալ հանցավոր դրսևորման հանրային վտանգավորության առանձնակի բարձր աստիճանը, տարածվածությունը և քրեական պատասխանատվության տարբերակման համար նշանակություն ունեցող մյուս գործոնները հաշվի առնելով՝ լիովին արդարացված ենք համարում օրենսդրական փոփոխության միջոցով իրացման նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության համար պատասխանատվություն նախատեսող ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածի 3-րդ մասում որպես հանցակազմի առանձնապես որակյալ հատկանիշ նախատեսել արարքի կատարումը տեղեկատվական կամ հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների, ներառյալ համացանցի օգտագործմամբ:

Եզրակացություն

Քրեականացումը և պատասխանատվության տարբերակումը պետության քրեաիրավական քաղաքականության իրականացման մեթոդներ են (միջոց), որոնք փոխկապակցված են և փոխլրացնում են միմյանց, սակայն չեն նույնանում:

Արարքի քրեականացումը գործընթաց է, որն ուղղված է արարքը որպես հանցագործություն ճանաչելուն կամ արդեն իսկ հանցավոր ճանաչված արարքի շրջանակների ընդլայնմանը, որի արդյունք է հանդիսանում համապատասխան հանցակազմի ամրագրումը քրեական օրենքում կամ արդեն իսկ ամրագրված հանցակազմի հատկանիշների ընդլայնումը:

Վերոգրյալի համատեքստում, անդրադառնալով Ա.Ի. Կորոբենի կողմից քրեական օրենքի հատուկ մասում հանցակազմի հատկանիշների ամրագրման եղանակով քրեականացման դրսևորման 3 հիմնական ձևերի դասակարգմանը, հարկ է նշել, որ հեղինակը փաստացի քրեական պատասխանատվության տարբերակումը համարում է արարքի քրեականացման դրսևորման ձև: Նշված մոտեցումը մեր կողմից ընդունելի չի համարվում, քանի որ քրեական պատասխանատվության տարբերակումն արարքի քրեականացման մաս չի հանդիսանում, թեև այն կարող է իրականացվել քրեականացմանը զուգահեռ, սակայն հանդիսանում է օրինատեղծ գործունեության ինքնուրույն ուղղություն, որի շրջանակներում ինչպես քրեական օրենսգրքում հատուկ նորմերի նախատեսման, այնպես էլ գործող նորմերի կառուցվածքի փոփոխման արդյունքում քրեականացվող կամ արդեն իսկ քրեականացված արարքների համար նախատեսվում են քրեաիրավական ներգործության տարբերակված միջոցներ՝ պայմանավորված տվյալ արարքի, դրա

կատարման հանգամանքների, ինչպես նաև այն կատարող անձի՝ օրենքով նախատեսված առանձնահատկություններով:

Սույն հոդվածում նշված սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, իրավական-քրեաբանական գործոնները քրեականացման գործընթացից բացի, էական ազդեցություն ունեն նաև քրեական պատասխանատվության տարբերակման իրականացման առումով, ուստի դրանք կարող են դիտարկվել որպես հիմք և՛ արարքի քրեականացման, և՛ քրեական պատասխանատվության տարբերակման համար:

Միջազգային իրավական ակտերով նախատեսված՝ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված արարքների քրեականացմանը վերաբերող պահանջների և 05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան դրույթների համադրման արդյունքում կարելի է արձանագրել, որ ինչպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի, դրանց պատրաստուկների, պրեկուրսորների, խիստ ներգործող կամ թունավոր նյութերի օրինական շրջանառության դեմ ուղղված հանցագործությունների գլխում, այնպես էլ օրենսգրքի ընդհանուր և հատուկ մասերում ամրագրված դրույթներով արարքների քրեականացմանը ներկայացվող պահանջներն ընդհանուր առմամբ կատարված են:

Միևնույն ժամանակ, գործող իրավակարգավորումները գերծ չեն որոշակի բացերից, որոնք առավելապես վերաբերում են ոչ թե արարքների քրեականացմանը, այլ դրանց առանձին դրսևորումների համար քրեական պատասխանատվության տարբերակմանը:

Մասնավորապես, քրեական պատասխանատվության տարբերակման հիմք հանդիսացող թվարկված գործոնների հաշվառմամբ լիովին արդարացված ենք համար օրենսդրական վիճակի միջոցով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 393-րդ հոդվածի 3-րդ մասում որպես հանցակազմի առանձնապես որակյալ հատկանիշներ նախատեսել արարքի կատարումը տեղեկատվական կամ հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների, ներառյալ համացանցի օգտագործմամբ, ինչպես նաև արարքի կատարումը 18 տարին լրացած անձի կողմից՝ անչափահասի նկատմամբ:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Թմրամիջոցների վերահսկման միջազգային խորհրդի 2022 թվականի զեկույց (E/INCB/2022/1) (Միավորված ազգերի կազմակերպություն, 2023 թ.): Report of the International Narcotics Control Board 2022 (E/INCB/2022/1) (United Nations, 2023).
2. Թմրամիջոցների համաշխարհային զեկույց 2022, գրքույկ 4, Թմրամիջոցների շուկայի միտումները. կոկաին, ամֆետամինի տիպի խթանիչներ, նոր հոգեակտիվ նյութեր (Միավորված ազգերի կազմակերպության հրատարակություն, 2022թ.): World Drug Report 2022, book 4, Drug market trends: cocaine, amphetamine-type stimulants, new psychoactive substances (United Nations publication 2022):
3. Քրեական իրավունքի ամբողջական դասընթաց / խմբ. Ա. Ի. Կորոբեև, Սանկտ Պետերբուրգ, «Պրես» իրավական կենտրոն, 2008 թ.: Complete Course on Criminal Law / ed. A. I. Korobeeva. St. Petersburg: Legal Center “Press”, 2008.
4. Կուդրյավցև Վ.Ն. , Քրեաիրավական արգելքի հիմքերը, Մոսկվա 2016թ.: V.N. Kudryavtsev, Grounds for Criminal Law Prohibition, M., 2016.
5. Լունեև Վ.Վ., Համաշխարհային և ռուսական քրեաբանության դասընթաց, 2 հատոր, Մ., 2011թ.: Luneev V.V., Course on World and Russian Criminology: textbook. In 2 vols. M., 2011.
6. Գավրիլով Բ.Յա., Ռուսաստանի ժամանակակից քրեական քաղաքականությունը. թվեր և փաստեր, Մ., 2008թ.: Gavrilov B.Ya., Modern Criminal Policy of Russia: Figures and Facts. M., 2008.
7. Չուբարև Ս.Մ., Նորը քրեական և քրեակատարողական օրենսդրության մեջ. պատժիչ քաղաքականության մարդասիրական որոշ ասպեկտներ, Ռուսական իրավունքի ամսագիր, 2004թ., N 4: Zubarev S.M., New in Criminal and Penal Legislation: Some Humanitarian Aspects of Punitive Policy // Journal of Russian Law. 2004. No. 4.
8. Չլոբին Գ.Ա., Քրեաիրավական արգելքի հիմքերը, Մ., 1982թ.: Zlobin G.A., Grounds for Criminal Law Prohibition, M., 1982:
9. Նաումով Ա.Վ. Ռուսաստանի քրեական իրավունք, 3 հատոր, Մ., 2007թ.. Naumov A.V., Russian Criminal Law: Course of Lectures. In 3 volumes. M., 2007.
10. Ռուսաստանի քրեական իրավունք. Ընդհանուր մաս. դասագիրք /խմբ. Վ.Ն. Կուդրյավցև, Վ.Վ. Լունեև, Ա.Վ.Նաումով, «Յուրիստ», Մ., 2005 թ.: Criminal law of Russia: General part / ed. V. N. Kudryavtseva, V. V. Luneeva, A. V. Naumova. M.: Urist, 2005.

11. Կորոբեև Ա.Ի., Խորհրդային քրեաիրավական քաղաքականություն, Վլադիվոստոկ, 1987 թ.:
Korobeev A.I., Soviet Criminal-Law Policy: Problems of Criminalization and Penalization. Vladivostok, 1987.
12. Անտոնով Ա.Դ., Քրեականացման և ապաքրեականացման տեսական հիմունքները, Մ., 2001թ.:
Antonov A.D., Theoretical Foundations of Criminalization and Decriminalization, M., 2001..
13. Կուդրյավցև Վ.Ն., Քրեականացման գիտական նախադրյալներ, Քրեաբանություն և քրեական քաղաքականություն, Մ., 1985թ.:
Kudryavtsev V.N., Scientific Prerequisites for Criminalization, Criminology and Criminal Policy. M., 1985.
14. Կուզնեցովա Ն.Ֆ., Քրեական իրավունքի սոցիալական պայմանավորվածությունը, Իրավաբանական հետազոտություններ, Թբիլիսի, 1977թ.:
Kuznetsova N.F., Social Conditionality of Criminal Law, Legal studies. Tbilisi, 1977.
15. Լոպաշենկո Ն.Ա., Քրեական քաղաքականություն. Մ., 2009թ.:
Lopashenko N.A., Criminal Policy, M., 2009.
16. Կրուգլիկով Լ.Լ., Պատասխանատվության տարբերակման հիմնախնդիրները քրեական օրենսդրության մեջ, Արդարության սկզբունքի իրականացումը քրեական արդարադատության մարմինների իրավակիրառ գործունեության մեջ, Յարոսլավլ, ՅարՊՀ, 1992 թ.:
Kruglikov L.L., Issues of Differentiation of Responsibility in Criminal Legislation, Implementation of the Principle of Justice in the Law Enforcement Activities of Criminal Justice Authorities, Yaroslavl: YarSU, 1992.
17. Կուրլյանդսկին Վ.Ի., Քրեական քաղաքականություն, քրեական պատասխանատվության տարբերակում և անհատականացում, Հանցավորության դեմ պայքարի հիմնական ուղղությունները, Մոսկվա, Իրավականական գրականություն, 1975 թ.:
Kurlyandsky V.I., Criminal Policy, Differentiation and Individualization of Criminal Liability, Moscow, 1975.
18. Վասիլևսկի Ա.Վ., Քրեական պատասխանատվության և պատժի տարբերակումը քրեական իրավունքի ընդհանուր մասում, Նիժնի Նովգորոդ, 2000 թ.:
Vasilievsky A.V., Differentiation of Criminal Liability and Punishment in the General Part of Criminal Law, Nizhny Novgorod, 2000.
19. Լեսնևսկի-Կոստարևա Տ.Ա., Քրեական պատասխանատվության տարբերակում, Տեսություն և օրենսդրական պրակտիկա, Մոսկվա, «Նորմա», 2000 թ.:
Lesniewski-Kostareva T.A., Differentiation of Criminal Liability. Theory and Legislative Practice, Moscow, 2000.

20. Կրուգլիկով Լ.Լ., Պատասխանատվության տարբերակումը քրեական իրավունքում, Սանկտ Պետերբուրգ: Իրավաբանական կենտրոն «Պրես», 2003 թ.: Kruglikov L.L., Differentiation of Liability in Criminal law, St. Petersburg, Legal Center Press, 2003.
21. Մելնիկովա Յու.Բ., Իրավաբանական պատասխանատվություն՝ էությունը, հասկացությունը, տարբերակումը, գիտական աշխատանքների ժողովածու, Յարոսլավլ, Յարոսլավլի համալսարանի հրատարակչություն, 1994 թ.: Melnikova Yu.B., Legal responsibility - essence, concept, differentiation, anthology of scientific works, Yaroslavl, Yaroslavl University Publishing House, 1994.
22. Կարպեց Ի.Ի., Պատժի անհատականացումը խորհրդային քրեական իրավունքում, Մոսկվա, Իրավաբանական գրականություն, 1961 թ.: Karpets I.I., Individualization of Punishment in Soviet Criminal Law, Moscow, 1961.
23. Կորոբեև Ա.Ի., Քրեաիրավական քաղաքականություն՝ միտումներ և հեռանկարներ, Կրասնոյարսկ, Կրասնոյարսկի համալսարանի հրատարակչություն, 1991 թ.: Korobeev A.I., Criminal Law Policy: Trends and Prospects, Krasnoyarsk, Krasnoyarsk University Publishing House, 1991.
24. Թմրամիջոցների վերահսկման միջազգային խորհրդի 1997 թվականի զեկույցը (E/SHCB/1997/1): Report of the International Narcotics Control Board for 1997 (E/SHCB/1997/1).
25. Թմրամիջոցների վերահսկման միջազգային խորհրդի 1998 թվականի զեկույցը (E/SHCB/1998/1): Report of the International Narcotics Control Board for 1998 (E/SHCB/1998/1).
26. Թմրամիջոցների վերահսկման միջազգային խորհրդի 2001 թվականի հաշվետվությունը (E/INCB/2001/1): Report of the International Narcotics Control Board for 2001 (E/INCB/2001/1).
27. Ուղեցույց կառավարությունների համար ինտերնետի միջոցով միջազգային վերահսկվող նյութերի ապօրինի առևտուրը կանխելու վերաբերյալ, ՄԱԿ, Նյու Յորք, 2009 թ.: Guidance for Governments to Prevent Illicit Trade in Internationally Controlled Substances Via the Internet, UN, New York, 2009.
28. Բոգդանով Ա.Վ., Իլյինսկի Ի.Ի., Խազով Է.Ն., Տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության ցանց Ինտերնետը որպես թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի ամենապահանջված ռեսուրսներից մեկը // Ռուսաստանի ՆԳՆ Մոսկվայի համալսարանի տեղեկագիր, 2018 թ.: Bogdanov A.V., Ilyinsky I.I., Khazov E.N. Information and Telecommunication Network Internet as One of the Most Popular Resources in Combating Drug Trafficking, Bulletin of Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2018.

29. Քրեաբանություն, դասագիրք, խմբ.՝ Վ.Ն. Կուդրյավցև, Վ.Ե. Էմինով, Մ., «Նորմա», 2010 թ.:
V.N. Kudryavtsev, V.E. Eminov, Criminology, M., Norma, 2010.
30. Սուխոդոլով Ա.Պ., Բիչկովա Ա.Մ., Թվային տեխնոլոգիաները և թմրահան-
ցավորությունը, թմրամիջոցների տարածման մեջ «Telegram» մեսենջերի
օգտագործմանը հակազդելու հիմնախնդիրներ, Համառուսական քրեաբա-
նական ամսագիր, 2019թ., N 1:
Sukhodolov A.P., Bychkova A.M., Digital Technologies and Drug Crime, Prob-
lems of Countering the Use of the Telegram messenger in Drug Distribution, All-
Russian Criminological Journal, 2019, No. 1.

Armen Panosyan

*Head of the Department for Crimes against Public Health of
the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia*

**THE ISSUES OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR
ILLEGAL TRAFFICKING OF DRUGS, PSYCHIATRIC (PSYCHOACTIVE)
SUBSTANCES, THEIR MIXTURES OR THEIR EQUIVALENTS
(ANALOGUE) OR THEIR DERIVATIVES FOR THE PURPOSE OF
ILLEGAL TRADE OR OTHER SPECIFIC FORMS OF REALIZATION¹**

Abstract

The article refers to the analysis of Article 393 of the Criminal Code of the Republic of Armenia from May 5, 2021, which contains responsibility for the illegal trafficking of drugs, psychiatric (psychoactive) substances, their mixtures or their equivalents (analogue) or their derivatives for the purpose of illegal trade or other specific forms of realization. The article aims to justify the necessity of differentiating criminal liability for individual manifestations of the mentioned crime due to its higher public danger.

In the article, the features and problems of criminalization and differentiation of responsibility for the illegal trafficking of drugs and other substances with the purpose of their realization in the Republic of Armenia were analyzed within the context of legal regulations of international legal acts, including reports from international organizations and perspectives from legal scholars.

Based on the studies conducted within the framework of the article, positive aspects of the legal regulations outlined in Article 393 of the new Criminal Code of the Republic of Armenia were highlighted and analyzed. The factors justifying the need to differentiate responsibility for individual manifestations of the discussed crime, including those committed using information and telecommunication technologies, were examined. Consequently, it was proposed to make changes to Article 393 in the Criminal Code of the Republic of Armenia.

Keywords: illegal drug trafficking; use of information and telecommunication technologies; criminalization; differentiation of criminal liability.

¹ The article was presented on 02.09.2023 and was reviewed on 01.12.2023.

Армен Паносян

*Начальник управления по преступлениям против здоровья населения
Генеральной прокуратуры Республики Армения*

**ПРОБЛЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННЫЙ ОБОРОТ НАРКОТИЧЕСКИХ
СРЕДСТВ, ПСИХОТРОПНЫХ (ПСИХОВОЗДЕЙСТВУЮЩИХ)
ВЕЩЕСТВ, ИХ ПРЕПАРАТОВ ИЛИ РАВНОЦЕННЫХ ИМ ВЕЩЕСТВ
(АНАЛОГОВ) ИЛИ ИХ ПРОИЗВОДНЫХ С ЦЕЛЬЮ СБЫТА ИЛИ
ИХ НЕЗАКОННЫЙ СБЫТ¹**

Абстракт

Статья посвящена анализу статьи 393 Уголовного кодекса Республики Армения от 05.05.2021 г., предусматривающей ответственность за незаконный оборот наркотических средств, психотропных (психовоздействующих) веществ, их препаратов или равноценных им веществ (аналогов) или их производных с целью сбыта или их незаконный сбыт.

Статья направлена на обоснование необходимости дифференциации уголовной ответственности за отдельные проявления указанного преступления, характеризующие повышенной степенью общественной опасности.

В статье в контексте правового регулирования международно-правовых актов, докладов международных организаций, взглядов ученых-правоведов рассмотрены особенности и проблемы криминализации и дифференциации ответственности за незаконный оборот наркотических средств и других веществ с целью сбыта в РА.

На основе исследований, проведенных в рамках данной статьи, представлены положительные аспекты правового регулирования, закрепленного в статье 393 нового УК РА, выявлены и проанализированы факторы, обосновывающие необходимость дифференциации ответственности за отдельные проявления обсуждаемого преступления, в том числе деяния, совершаемые с использованием информационно-телекоммуникационных технологий. На основании этого предложено внести изменения в статью 393 УК РА.

Ключевые слова: незаконный оборот наркотиков с целью сбыта; использование информационно-телекоммуникационных технологий; криминализация; дифференциация уголовной ответственности.

¹ Статья была представлена 02.09.2023 и прошла рецензирование 01.12.2023.

Լևոն Չարխիֆալական

*ՀՀ գլխավոր դատախազության պատիժների և
հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության
նկատմամբ հսկողության վարչության պետ*

ՊԱՏԺԻՑ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏԵԼՈՒ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԱՌԱՋԱՑՈՂ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ¹

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է պատժի նպատակներն իրացված լինելու համատեքստում դրա հետագա կրման նպատակահարմարության, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման քրեաիրավական ինստիտուտի կիրառման ընթացքում առաջացող խնդիրներին, դատապարտյալի պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու և նոր հանցանք կատարելու հավանականությունը գնահատելու համատեքստում իրավատու մարմինների ներկայացրած զեկույցների կազմման կառուցակարգը վերանայելու անհրաժեշտությանը:

Նկատի ունենալով, որ ՀՀ կառավարությունը որդեգրել է քրեակատարողական համակարգը բարեփոխելու ռազմավարություն, որն, ի թիվս այլնի, իրենից ներկայացնում է նաև ազատազրկման ավանդական գաղափարախոսությունից անցում դեպի վերացիալականացման և վերականգնողական արդարադատության՝ հետևաբար հիշյալ նպատակին հասնելուն ուղղված միջոցները պետք է լինեն առավել առարկայական:

Թեև ինչպես 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգիրքը (այսուհետ՝ Գործող քրեական օրենսգիրք), այնպես էլ 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված և 2022 թվականի հուլիսի 1-ին ուժը կորցրած ՀՀ քրեական օրենսգիրքը (այսուհետ՝ Նախկին քրեական օրենսգիրք) պատժի նպատակների մասով ունեն որոշակի տարբերություն՝ պատժի ենթարկված անձին վերացիալականացնելու համատեքստում, այնուամենայնիվ պատժի նպատակներին հասնելուն ուղղված միջոցները նույնական են, քանի որ այդպիսիք պետք է ուղղված լինեն հասարակությանը՝ անվտանգությամբ, տուժողներին՝ սոցիալական արդարության վերականգնման, իսկ դատապարտյալներին՝ վերացիալականացման ճանապարհով հանցավոր վարքագծից հրաժարվելու հնարավորությամբ ապահովելուն:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 15.09.2023թ., գրախոսվել է 11.11.2023թ.:

Հողվածում ներկայացվել է դատապարտյալին պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ իրավասու մարմինների կողմից զեկույցների կազմման գործընթացում իրավակիրառ պրակտիկայում ի հայտ եկած խնդիրները, դրանց լուծման առաջարկները, որոնք համակցության մեջ հնարավորություն կտան առավել ամբողջական և համապարփակ պատկերացում կազմել դատապարտյալի անձի, պատժի կրման ընթացքում նրա դրսևորած վարքագծի, պատժի մնացած մասը կրելու անհրաժեշտության բացակայության, ուղղման ճանապարհին կանգնած լինելու, իրավահպատակ վարքագիծ դրսևորելու հավանականության և պատժի նպատակներն իրագործված լինելու վերաբերյալ:

Հիմնաբառեր- պատիժ, պատժի նպատակներ, պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատել, դատապարտյալի կողմից պատշաճ վարքագիծ դրսևորել, նոր հանցանք կատարելու հավանականություն, վերասոցիալականացում, զեկույցներ:

Ներածություն

Գործող քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված են պատժի նպատակները, դրանք են՝ վերականգնել սոցիալական արդարությունը, վերասոցիալականացնել պատժի ենթարկված անձին և կանխել հանցագործությունները:

Ի տարբերություն գործող քրեական օրենսգրքի՝ նախկին քրեական օրենսգիրքը վերասոցիալականացման փոխարեն պատժի նպատակներից է դիտարկել պատժի ենթարկված անձին ուղղելը:

Առավել վաղ՝ 1961 թվականի մարտի 7-ին ընդունված և 2003 թվականի օգոստոսի 1-ին ուժը կորցրած ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պատժի նպատակների մասով ուներ առավել պահպանողական բնույթ, ինչն արտահայտվում էր առաջնային և երկրորդային նպատակներ սահմանելով: Մասնավորապես. Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածը սահմանում էր, որ պատիժը ոչ միայն մեղքի քավումն է կատարված հանցագործության համար (առաջնային նպատակ), այլև նպատակ ունի դատապարտվածներին ուղղել և վերադաստիարակել աշխատանքին ազնվորեն վերաբերվելու, օրենքները ճշտորեն կատարելու, համակեցության կանոնները հարգելու ոգով, ինչպես նաև կանխել նոր հանցագործությունների կատարումը ինչպես դատապարտվածների, այնպես էլ այլ անձանց կողմից (երկրորդային նպատակ):

Պատժի բովանդակությունն իր մեջ ներառում է մի քանի միջոցներ, ինչպիսիք են՝ պատժիչ միջոցները, որն իրենից ներկայացնում է անձին որոշակի իրավունքներից և ազատություններից զրկելով, դատապարտյալի վրա ազդեցության միջոցներ գործադրելով, որոնք ուղղված են նոր հանցագործություններ կատարելու կանխարգելմանը և արտահայտվում են առօրյա կյանքի մշտադիտարկ-

մամբ, վարքագծի և գործողությունների նկատմամբ սահմանափակումներով, ինչպես նաև համապատասխան միջոցառումներին մասնակցելով, որոնք դրսևորվում են աշխատելու, կրթություն ստանալու հնարավորությամբ և ուղղված են դատապարտյալին բնականոն կյանքին նախապատրաստելուն²:

Ընդ որում, պատիժն ունի ինչպես իրավական, այնպես էլ սոցիալական գործառույթ: Պատժի իրավական գործառույթն արտահայտվում է նրանով, որ այն հանդես է գալիս որպես քրեական պատասխանատվության իրականացման միջոց: Իսկ սոցիալական գործառույթը հանցավորության դեմ պայքարի, հասարակությանը ոտնձգություններից պաշտպանելու միջոց է³:

Առաջին անգամ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտը կիրառվել է Ֆրանսիայում 1885 թվականին: Այդ ժամանակից ի վեր այս ինստիտուտը ընդունվել է աշխարհի գրեթե բոլոր երկրների իրավական համակարգերում (քրեական կամ քրեական դատավարության իրավունք): Դրա կիրառումը հումանիզմի դրսևորում է և ուղղված է դատապարտյալների ուղղմանն ու վերադաստիարակմանը⁴:

Այն կարծիքը, որ քրեական պատիժը պետք է ուղղված լինի առաջին հերթին հանցագործին «շտկելուն», նրան կրկին հասարակության օրինապահ անդամ դարձնելուն, բավական նոր է:

Սկզբում այն կապված էր կրոնական կազմակերպությունների գործունեության հետ, որոնք ձգտում էին, որ հանցագործն ընդունի իր մեղքերը և ներում խնդրի:

20-րդ դարում շատ պետություններում հանցագործի ուղղումը համարվում էր ազատագրկման հիմնական նպատակներից մեկը: Ուղղման հիմնական միջոցը դատապարտյալներին աշխատանքի մեջ ներգրավելն է, ինչպես նաև նրանց կրթություն ստանալու հնարավորություն տալը⁵:

Հակառակ դրան՝ կան որոշակի խումբ մասնագետներ, որոնք դատապարտյալներին ուղղելու սկզբունքային հնարավորությունը կասկածի տակ են առնում⁶:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածը սահմանում է վերասոցիալականացում եզրույթի բովանդակությունը, ինչն իրենից ներկայացնում է դատապարտյալի հետ համագործակցությամբ և նրա ակտիվ մասնակցությամբ իրականացվող գործունեություն՝ ուղղված դատապարտյալի սոցիալական վերաինտեգրմանը և վերականգնմանը:

Ընդ որում, պատժի կրման ընթացքում վերասոցիալականացման որոշակի

² Уголовное право России. Часть Общая / Отв. ред. Л. Л. Кругликов. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2005. § 1.3 главы 14.

³ Уголовное право России. Части Общая и Особенная / Под ред. А. И. Рагоа. М., 2008. С. 181.

⁴ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть / под общ. ред. С. П. Щербы. М.: Юрлитинформ, 2009. С. 397. 448 с. — ISBN 978-5-93295-470-6.

⁵ Punishment Archived 2009-08-21 at the Wayback Machine. // MSN Encarta.

⁶ Назаренко Г. В. Уголовное право: Курс лекций. М.: Осъ 89, 2005. С. 156.

աստիճանի հասած լինելու դեպքում է միայն հնարավոր օբյեկտիվ պատկերացում կազմել դատապարտյալի պատշաճ վարքագծի դրսևորման և նրա կողմից նոր հանցանք կատարելու հավանականության ցածր լինելու մասին, ինչի մասին ամրագրված է նաև գործող քրեական օրենսգրքի վերաբերելի իրավակարգավորումներով:

Աշխարհի շատ երկրներում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը հնարավոր է միայն դատապարտյալին ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների կիրառման դեպքում, սակայն որոշ ազգային իրավական համակարգերում (մասնավորապես՝ հետխորհրդային տարածքի պետություններում) այն կարող է կիրառվել նաև այն դատապարտյալների նկատմամբ, որոնք պատիժ են կրում ուղղիչ աշխատանքների, զինվորական ծառայության մեջ սահմանափակման, կարգապահական գումարտակում պահելու ձևով⁷:

Գիտության մեջ առկա է մոտեցում, որ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը իրականում դատարանի դատավճռի փոփոխություն է⁸:

Այլ հեղինակներ նշում են, որ դատարանի դատավճռի փոփոխությունը կարող է իրականացվել միայն հատուկ դատավարական կարգով և վերադաս դատարանի կողմից, իսկ պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը որոշում է պատիժը կայացրած նույն ատյանի դատարանը, հետևաբար պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը չի խաթարում պատժի կայունությունը⁹:

Մեկ այլ կարծիքի համաձայն՝ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը իրենից ներկայացնում է պատժի վաղաժամ ավարտ՝ պայմանով, որ անձի կողմից փորձաշրջանի ընթացքում կպահպանվեն օրենքով սահմանված պահանջները¹⁰:

Այլ տեսաբանների կարծիքով՝ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը կարող է դիտվել ինչպես դատապարտյալի սուբյեկտիվ իրավունք¹¹, այնպես էլ քրեաիրավական խրախուսման տեսակներից մեկը¹²:

Գործող քրեական օրենսգրքի 85-րդ հոդվածի համաձայն՝ կարգապահական գումարտակում պահելու կամ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող անձը օրենքով սահմանված պատժի նվազագույն ժամկետը կրելուց հետո դատարանի կողմից կարող է պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե

⁷ Додонов В. Н., Сравнительное уголовное право. Общая часть / под общ. ред. С. П. Щербы. М.: Юрлитинформ, 2009. С. 397- 448 с. ISBN 978-5-93295-470-6.
⁸ Андреев В., Как исполняется приговор // Известия. 1987. 3 янв.
⁹ Курс уголовного права. Т. 2. Общая часть: Учение о наказании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М., 2002. 464 с.
¹⁰ Курс уголовного права. Т. 2. Общая часть: Учение о наказании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М., 2002. 464 с.
¹¹ Улицкий С. Я., Некоторые теории юридической природы условно-досрочного освобождения в советском праве. Ученые записки ДВГУ. Владивосток, 1968. Т. 14. С. 89.
¹² Михлин А. С., Проблемы досрочного освобождения от наказания. М., 1982. С. 26.

դատարանը համոզվում է, որ դատապարտյալի վերաօնգիալականացումը հնարավոր է առանց պատժի մնացած մասը կրելու, քանի որ՝

1) պատժի կրման ընթացքում դրսևորել է պատշաճ վարքագիծ, և

2) դատապարտյալի կողմից նոր հանցանք կատարելու հավանականությունը ցածր է:

Ընդ որում, օրենսդիրը դատապարտյալի պատշաճ վարքագիծը և նրա կողմից նոր հանցանք կատարելու հավանականությունը գնահատելիս հաշվի է առնում որոշակի հանգամանքներ:

Դատապարտյալի պատշաճ վարքագծի դրսևորման և նոր հանցանք կատարելու հավանականությունը գնահատող հանգամանքների մասին իրավասու մարմինների, այն է՝ ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական և պրոբացիայի ծառայության զեկույցներում ամրագրված դիրքորոշումները թեև դատարանների համար ունեն մասնագիտական, խորհրդատվական բնույթ¹³, սակայն այդպիսիք իրենց մեջ պետք է պարունակեն այնպիսի փաստական տվյալներ, որոնք հնարավորություն կտան օբյեկտիվ պատկերացում կազմել դատապարտյալի անձի, կատարած հանցանքի նկատմամբ ունեցած անկեղծ վերաբերմունքի, պատժի կրման ընթացքում դրսևորած վարքագծի, հիշյալներից ածանցված՝ դատապարտյալի ուղղման ընդունելի աստիճանի հասած լինելու մասին:

ՀՀ արդարադատության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 12-ի, 2019 թվականի հունիսի 4-ի թիվ 198-Լ հրամաններով սահմանվել են ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական և պրոբացիայի ծառայությունների կողմից պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ զեկույցների կազմման կարգը, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու հարցերով ներկայացվող փաստաթղթերի օրինակելի ձևերը:

ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության պետի կողմից 2019 թվականի հունիսի 07-ին հաստատվել է նաև պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու վերաբերյալ զեկույցի կազմման համար դատապարտյալի անձնական գործի և վարքագծի փաստական նկարագրի վերաբերյալ ներկայացված տեղեկանքում ներառված տեղեկատվության գնահատման չափորոշիչների գնահատման մեթոդական ուղեցույց (այսուհետ նաև՝ Ուղեցույց):

Վերոհիշյալ իրավական ակտերով փաստացի սահմանվել են զեկույցների կազմման չափորոշիչները և դատապարտյալի վարքագծի գնահատման վավերապայմանները, համաձայն որոնց՝ դատապարտյալի կողմից պատժի կրման ընթացքում պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու և նոր հանցանք կատարելու

¹³ Տե՛ս ՇՂ/0021/15/20 գործով Գարիկ Ստեփանի Դավթյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռարեկ դատարանի 2022 թվականի մարտի 23-ի որոշումը:

հավանականությունը գնահատելու համար սահմանվել է որոշակի միավորներ հավաքելու սանդղակ:

Ընդ որում, չափորոշիչները գնահատվում են 0-ից մինչև 5 միավորով, և դրանց գումարման արդյունքում ստացված առավելագույն միավորը կազմում է 43 միավոր: Չեկույցը դրական է գնահատվում չափորոշիչների (այսուհետ նաև՝ Չափորոշիչ) գումարման միջոցով 28 և ավել միավոր կազմելու դեպքում, հակառակ դեպքում՝ այն գնահատվում է բացասական:

Ինչպես արդեն իսկ վերը նշվեց, վերասոցիալականացումը իրենից ներկայացնում է դատապարտյալի հետ համագործակցությամբ և նրա ակտիվ մասնակցությամբ իրականացվող գործունեություն՝ ուղղված դատապարտյալի սոցիալական վերահիմնագրմանը և վերականգնմանը, սակայն մեր գնահատմամբ՝ նախատեսված չափորոշիչներով կազմված զեկույցներով հնարավոր չէ դատապարտյալի վարքագիծը բովանդակային առումով ամբողջապես անհատականացնել, ինչից էլ ածանցված՝ օբյեկտիվ գնահատել պատժի կրման ընթացքում նրա դրսևորած վարքագիծը, հետևաբար՝ նաև կանխատեսում անել հետագայում նոր հանցանք կատարելու հավանականության ցածր լինելու մասին:

Միավորների մեխանիկական գումարման նման եղանակով դատապարտյալի վարքագծի գնահատումը չի ծառայում իր նպատակին և թույլ չի տալիս իրական պատկերացում կազմել դատապարտյալի դրսևորած վարքագծի բովանդակության մասին, քանի որ այդ գնահատումն իրականացվում է ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի կառուցվածքային ստորաբաժանում հանդիսացող սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի կողմից՝ քրեակատարողական հիմնարկներից ներկայացված տեղեկատվության հիման վրա՝ հիմնականում առանց դատապարտյալի հետ շփվելու և նրան անձնապես ճանաչելու:

Այլ կերպ ասած՝ փաստացի Չեկույց կազմողը գերակշիռ դեպքերում անձամբ չի շփվում իր իսկ կողմից բնութագրվող դատապարտյալի հետ, մինչդեռ դատապարտյալի հետ անմիջական շփումն ավելի մեծ հնարավորություն է տալիս անձին օբյեկտիվ բնութագրելու և նրա վարքագծի վերաբերյալ առավել փաստարկված հետևության հանգելու համար, հատկապես, որ իրավակիրառ պրակտիկայում դատապարտյալին պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու վերաբերյալ գործերով դատական քննությանը մասնակցում է համապատասխան քրեակատարողական հիմնարկի սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների բաժնի աշխատակիցը՝ որպես քրեակատարողական ծառայության ներկայացուցիչ:

Ստորև կներկայացվի Չեկույցների կազմման չափորոշիչներով՝ դատապարտյալի վարքագծի գնահատման վավերապայմանների համատեքստում տրամադրվող միավորների վերաբերյալ իրավակիրառ պրակտիկայում առկա խնդիրները և դրանց լուծման առաջարկները:

Չափորոշիչներով նախատեսված է դատապարտյալին տրամադրել 5 միավոր՝ 2 և ավելի անգամ խրախուսվելու, և 3 միավոր՝ 1 անգամ խրախուսվելու համար:

Մինչդեռ որևէ չափանիշ չի սահմանվել այն դեպքերի համար, երբ դատապարտյալը պատժի կրման ընթացքում մեկ կամ մի քանի անգամ խրախուսվել է, սակայն դրանից հետո սկսել է դրսևորել ակնհայտ բացասական վարքագիծ, ինչի համար նրա նկատմամբ կիրառվել են կարգապահական տույժի միջոցներ:

Նախատեսված է նաև, որ կատարած հանցանքի ծանրության աստիճանով պայմանավորված, կարգապահական տույժի, օրենքով սահմանված 6-ամսյա ժամկետը լրանալուց հետո (մեկ տարի, մեկուկես տարի, երկու տարի) դատապարտյալին կարող է տրամադրվել ևս 1 կամ 2 միավոր:

Արդյունքում առաջանում է մի իրավիճակ, երբ դատապարտյալը 2 և ավելի անգամ խրախուսվելու դեպքում ստանում է 5 միավոր, որին, նշված կանոնի համաձայն, կարող է գումարվել ևս 1 կամ 2 միավոր:

Այլ կերպ ասած՝ դատապարտյալին ամեն դեպքում միավոր տրվում է թե՛ խրախուսվելու, թե՛ կարգապահական տույժ ստանալու համար՝ այն պայմաններում, որ առաջին դեպքում գնահատվում է դատապարտյալի՝ պատժի կրման ամբողջ ժամանակահատվածում խրախուսանքի առկայությունը կամ բացակայությունը, իսկ կարգապահական տույժի դեպքում՝ միայն պատժի ժամկետի կոնկրետ ժամանակահատվածը (մեկ տարի, մեկուկես տարի, երկու տարի):

Նման մոտեցմամբ դատապարտյալի վարքագծի գնահատումն արդարացի չէ, քանի որ դատապարտյալի նկատմամբ տույժի միջոց կիրառելու դեպքում բացառապես որոշակի ժամանակահատված անցնելու փաստի հիմքով վարքագծի գնահատումը անհատականացված մոտեցում չի ապահովում, չի խթանում դատապարտյալի իրավահպատակ վարքագծի դրսևորմանը, ավելին՝ խրախուսվելուց հետո բացասական վարքագիծ դրսևորած դատապարտյալի և օրինապահ վարքագիծ դրսևորած դատապարտյալի միջև չի ապահովվում տարբերակված մոտեցում:

Այս համատեքստում իրավաչափ կարող է դիտարկվել դատապարտյալի վարքագծի գնահատումը՝ մեկ տարի կարգապահական տույժի չենթարկվելու և վերասոցիալականացմանը ակտիվ մասնակցելու միաժամանակյա պայմանների առկայության դեպքում:

Նախատեսված է դատապարտյալին տրամադրել 1-3 միավոր՝ պատժի կրման ընթացքում կրթական ծրագրերին, մարզական կամ մշակութային միջոցառումներին կամ դատապարտյալների ինքնագործ միավորումներին մասնակցելու համար:

Ընդ որում, դատապարտյալին՝ որպես մշակութային միջոցառումներին մասնակցություն ունեցող անձ համարելու և առավել ևս մասնակցության հանգամանքը գնահատելու համար, անհրաժեշտ է արձանագրել դատապարտյալի

անմիջական և կոնկրետ մասնակցությունը, ինչը կարող է արտահայտվել այդպիսիք կազմակերպելու կամ կազմակերպելուն ուղղված առարկայական նախաձեռնություն ցուցաբերելու, դրանց իրականացմանն ակտիվորեն մասնակցելու, ինչպես նաև անմիջական մասնակցության մասին վկայող այլ հանգամանքներ:

Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում մարզական կամ մշակութային միջոցառումներին դատապարտյալների մասնակցությունը գնահատելը փաստարկված չէ:

ՀՀ արդարադատության նախարարի 2016 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ 279-Ն հրամանով հաստատվել է կալանավորված անձանց և դատապարտյալների հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործունեության կարգը, համաձայն որի՝ դատապարտյալների հետ իրականացվող սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներն ընթացիկ փուլում ներառում են դատապարտյալների ազատ ժամանակն արդյունավետ տնօրինելու նպատակով մշակութային, մարզական և այլ բնույթի միջոցառումներ կազմակերպելը¹⁴ Հրամանը՝ կալանավորված անձանց և դատապարտյալների հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործունեության կարգը հաստատելու մասին:

Վերոհիշյալ իրավական ակտից ևս բխում է, որ նման միջոցառումները կրում են բացառապես ժամանցային բնույթ և ուղղված են դատապարտյալների ազատ ժամանակն արդյունավետ տնօրինելուն, ավելին՝ նման միջոցառումների արդյունավետությունը որևէ կերպ չի հաշվառվում, ինչի արդյունքում դրանց մասնակցելն առանձին դեպքերում կրում է ձևական բնույթ:

Իրավակիրառ պրակտիկայում արձանագրվել է դեպք, երբ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձը ցանկություն է հայտնել մասնակցել քրեակատարողական հիմնարկում կազմակերպվող շախմատի մրցաշարին, սակայն խաղի կանոնները խախտելու համար կազմակերպիչների կողմից կատարված դիտողությունից հետո հայտարարել է, որ պարտվել է, սակայն կարևորը ոչ թե խաղալն է, այլ փաստացի մրցաշարին ներկա գտնվելը, որպիսի հանգամանքը հետագայում կհամարվի մրցաշարի մասնակցություն:

Այդ մասին դատապարտյալը բարձրաձայնել է նաև ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանում՝ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հարցի քննության ժամանակ՝ հայտարարելով, որ շախմատ խաղալ չգիտի, սակայն շախմատի մրցաշարին մասնակցելու ցանկություն է հայտնել, որպեսզի այդ փաստը հաշվառվի համապատասխան զեկույցներում:

Կատարված դիտարկումները վկայում են նաև, որ միևնույն չափանիշով են գնահատվում ինչպես մի շարք միջոցառումների և դատապարտյալների ինքնա-

¹⁴ ՀՀ արդարադատության նախարարի 2016 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ 279-Ն հրաման:

գործ միավորումների աշխատանքներին մասնակցած, այնպես էլ բացառապես մեկ միջոցառման մասնակցած դատապարտյալները:

Համանման չփաստարկված մոտեցումներից խուսափելու համար՝ առավել արդյունավետ կարող են դիտարկվել և դատապարտյալի դրսևորած պատշաճ վարքագծի համատեքստում գնահատվել այն միջոցառումները, որոնք իրականացվել են ինքնագործ միավորումների կողմից համապատասխան նպատակային ուղղվածությամբ հասարակական, միջազգային և այլ կազմակերպությունների հետ համագործակցությամբ՝ միաժամանակ կոնկրետ տարբերակելով դատապարտյալի կողմից մասնակցությունների հաճախականությունը և այդ ընթացքում նրա ցուցաբերած ակտիվությունը:

Կրթական դասընթացներին մասնակցելու ցանկություն հայտնելու մասին դատապարտյալի կողմից մեկ անգամ ներկայացված դիմումը, խմբերի համալրվածության պատճառաբանությամբ, մերժելու հանգամանքը՝ գործող կարգի համաձայն գնահատվում է մեկ միավորով:

Մինչդեռ հիշյալ հանգամանքը դատապարտյալի պատշաճ վարքագծի մասին չի փաստում, քանի որ բովանդակային առումով այն չի վկայում դատապարտյալի կողմից վերասոցիալականացմանն ուղղված ակտիվ գործողություններ կատարելու մասին:

Նույն հիմնավորմամբ՝ որևէ կերպ արդարացված չէ դատապարտյալի կողմից քրեակատարողական հիմնարկի գրադարանից օգտվելու փաստը բացառապես գիրք ստանալու կամ ընթերցասրահում գտնվելու հանգամանքով պայմանավորելը՝ նկատի ունենալով, որ քրեակատարողական հիմնարկներում որևէ հաշվառում չի իրականացվում դատապարտյալի կողմից ընթերցասրահում զբաղմունքի կամ գրադարանից ստացած գրքերի ըստ նպատակային նշանակության օգտագործելու վերաբերյալ:

Այս համատեքստում հարկ է արձանագրել, որ քրեակատարողական հիմնարկներում գրադարաններից գրքերի տրամադրումն իրականացվում է աշխատակիցների, իսկ առանձին դեպքերում՝ որպես գրադարանավար աշխատող դատապարտյալների կողմից: Տրամադրված գրքերը գրանցվում են համապատասխան մատյանում՝ նշելով դատապարտյալի անունը, ազգանունը, գրքի անվանումը, տրամադրման օրը, ամիսը, տարեթիվը, իսկ վերադարձնելուց՝ վերադարձնելու օրը, ամիսը, տարեթիվը:

Հետևաբար մեր գնահատմամբ՝ անհրաժեշտ է դատապարտյալների կողմից գրադարանից օգտվելու փաստը պատշաճ հաշվառել, մշակել մեխանիզմներ ստացած գիրքը նպատակային նշանակությամբ օգտագործելու հանգամանքը ստուգելու վերաբերյալ, իսկ բացառապես գրադարանից գիրք ստանալու հանգամանքը չգնահատել դատապարտյալի կողմից պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու համատեքստում:

Դատապարտյալի վարքագծի գնահատման վավերապայման չի կարող լինել

և վերասոցիալականացման բաղադրիչ չի կարող դիտարկվել նաև դատապարտյալի կողմից որևէ կինոդիտման մասնակցությունը՝ նկատի ունենալով, որ ինքնին վերցրած այդ հանգամանքը որևէ կերպ չի փաստում դատապարտյալի վարքագծի դեպի դրական փոփոխությունը. այն ևս դատապարտյալի ազատ ժամանակն արդյունավետ տնօրինելու դրսևորում է:

Նույն հիմնավորմամբ՝ համապատասխան միավորով գնահատման ենթակա չէ նաև «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի (այսուհետ նաև՝ ՊՈԱԿ) կողմից կազմակերպված դասընթացներին դատապարտյալների բացառապես մասնակցության փաստը, քանի որ հիշյալ դասընթացներին մասնակցելու արդյունքում դատապարտյալի վարքագծի փոփոխությունը որևէ կերպ չի արձանագրվում, չի հաշվառվում, ավելին, ըստ կարգի՝ դատապարտյալը պարտավոր է միայն ներկա գտնվել դասընթացների սահմանված քանակով ժամերին, ինչի համար էլ ստանում է համապատասխան հավաստագիր:

ՊՈԱԿ-ի կողմից քրեակատարողական հիմնարկներում իրականացվող վերականգնողական ծրագրերի գործընթացը չի կարող համարվել դատապարտյալների վերասոցիալականացմանն ուղղված գործընթացի բաղադրիչ, քանի որ կարևորվում է ներգրավված անձանց ներկայությունը կազմակերպվող աշխատանքներին, իսկ դրանց արդյունքի գնահատման վերաբերյալ որևէ իրավակարգավորում առկա չէ:

Այս համատեքստում ևս հարկ է արձանագրել, որ դատապարտյալների մասնակցությունը դասընթացներին, առանձին դեպքերում, պատշաճ չի վերահսկվում, ինչի արդյունքում կատարված ուսումնասիրություններով բազմիցս արձանագրվել է, որ դատապարտյալը ներկա չի գտնվել դասընթացին, սակայն նշված հանգամանքը չի հաշվառվել, կամ դասընթացի ժամանակ գտնվել է ոչ թե դասասենյակում, այլ միջանցքում, ինչը նույնպես չի հաշվառվել:

Հետևաբար բացառապես իրականացվող ծրագրերին ներկա գտնվելու փաստը դատապարտյալի վարքագծի գնահատման օբյեկտիվ հիմք չի կարող հանդիսանալ, չի կարող վկայել նրա վերասոցիալականացման կամ ուղղման որոշակի աստիճանի հասած լինելու մասին՝ առավել ևս պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատվելու ինստիտուտի հնարավոր կիրառման դեպքում:

Քրեակատարողական հիմնարկներում անցկացվող դասընթացների արդյունավետությունը բարձրացնելու, առանձին դեպքերում դրանց մասնակցության իմիտացիոն ռիսկերը չեզոքացնելու նպատակով անհրաժեշտ է մշակել դատապարտյալների կողմից դասընթացներին մասնակցության արդյունքի ստուգման կառուցակարգ, ստուգման արդյունքները հաշվառել համապատասխան փաստաթղթերում, ինչից էլ ածանցված՝ կարող է գնահատվել դատապարտյալի վարքագիծը վերասոցիալականացման միջոցառումներին մասնակցելու համատեքստում:

Այլ կերպ ասած՝ գնահատման ենթակա պետք է լինի պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի կողմից դրսևորած վարքագծի արդյունքը, այլ ոչ թե բացառապես ներկա գտնվելու փաստը: Մինչդեռ վերը նշվածն ինքնին պասիվ վարքագծի դրսևորում է, հետևաբար չի կարող գնահատվել որպես վերասոցիալականացման բաղադրիչ:

Դատապարտյալի վարքագծի գնահատման չափորոշիչներից է նաև պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի աշխատելու հանգամանքը:

Միաժամանակ գնահատման է ենթակա նաև դատապարտյալի աշխատելու ցանկությունն այն դեպքում, երբ հնարավորություն չի եղել աշխատելու, այդ թվում՝ հիվանդության, հաշմանդամության կամ տարիքի պատճառով:

Ի տարբերություն Նախկին քրեական օրենսգրքի, որով սահմանված էր պատժի կրման ընթացքում առնվազն երեք ամիս աշխատելու հանգամանքը՝ Գործող օրենսգիրքը նման ժամկետային սահմանափակում չի նախատեսում: Հետևաբար ստացվում է մի իրավիճակ, երբ տևական ժամանակ քրեակատարողական հիմնարկում աշխատող և աշխատանքներին դրվագային մասնակցություն ունեցած դատապարտյալների միջև ստեղծվում են անհավասար պայմաններ, ինչը կարող է արդարացի դժգոհության տեղիք տալ:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է նշել, որ քրեակատարողական հիմնարկի կամ դրան հարող տարածքների՝ առանց վարձատրության բարեկարգման աշխատանքներում ընդգրկվելու դեպքում դատապարտյալների կողմից կատարված աշխատանքները որևէ կերպ չեն հաշվառվում, այդ կապակցությամբ համապատասխան փաստաթղթեր չեն կազմվում:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ առանձին դեպքերում դատապարտյալներն ընդգրկվել են քրեակատարողական հիմնարկի կամ դրան հարող տարածքների առանց վարձատրության բարեկարգման աշխատանքներում, սակայն կա՛մ չեն աշխատել, կա՛մ կատարել են այնպիսի աշխատանք, որը չի ներառվել այդ աշխատանքների շրջանակում, կա՛մ հրաժարվել են կատարել իրենց հանձնարարված աշխատանքը:

Բացի այդ, պատժի կրման ընթացքում միայն մեկ անգամ դիմած և աշխատանքով չապահովված դատապարտյալը չի կարող համարվել աշխատելու ցանկություն հայտնող և նրա վարքագիծը գնահատվել, իսկ դատապարտյալի առողջական վիճակի պատճառով անաշխատունակության մասին եզրակացությունը պետք է տրամադրի իրավասու պետական մարմինը:

Հակառակ պարագայում՝ ստացվում է մի իրավիճակ, երբ դատապարտյալը, տեղյակ լինելով աշխատատեղի զբաղված լինելու կամ այդպիսին չլինելու մասին, մեկ անգամ աշխատելու ցանկություն հայտնելու մասին դիմում է գրում, ինչը նշված հիմնավորմամբ մերժվում է, հետագայում աշխատելու ուղղությամբ որևէ քայլ չի ձեռնարկում, սակայն դիմում գրելու փաստով դատապարտյալի վարքագիծը գնահատվում է համապատասխան միավորով:

Վերոշարադրյալ հանգամանքներով պայմանավորված՝ առկա է դատապարտյալների կողմից առանց վարձատրության քրեակատարողական հիմնարկի կամ դրան հարող տարածքների բարեկարգման աշխատանքներ կատարելու հաշվառման կառուցակարգ ներդնելու անհրաժեշտություն, որը հնարավորություն կտա նրանց վարքագիծը օբյեկտիվ գնահատման ենթարկել՝ տարբերակելով աշխատանքները բարեխղճորեն կատարող դատապարտյալին այդ աշխատանքները ոչ պատշաճ կատարողից, կամ հիշյալ աշխատանքներում ներգրավված, բայց չաշխատող դատապարտյալից:

Այս համատեքստում ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ կատարված ուսումնասիրություններով արձանագրվել են դեպքեր, երբ առանձին դատապարտյալներ, որոնք ունեցել են դատական ակտով սահմանված և չկատարված ֆինանսական պարտավորություններ, ընդգրկվել են բարեկարգման չվարձատրվող աշխատանքներում, իսկ նման պարտավորություններ չունեցող որոշ դատապարտյալներ ներգրավվել են տեխնիկատնտեսական աշխատանքներում, որի համար ստացել են համապատասխան վարձատրություն:

Մինչդեռ ֆինանսական պարտավորություններ ունեցող դատապարտյալներին տեխնիկատնտեսական վարձատրվող աշխատանքներում ներգրավելը հնարավորություն կտար նրանց ստացած վարձատրության մի մասն ուղղել այդ պարտավորությունների կատարմանը, ինչն էլ իր հերթին կարող է գնահատվել որպես վերատոցիալականացման բաղադրիչ, ինչպես նաև հանցագործության հետևանքով նյութական վնաս կրած տուժողի մոտ կառաջացնի սոցիալական արդարության վերականգնման համոզմունք:

Հանցագործության արդյունքում դատապարտյալի կողմից տուժողին պատճառված վնասը հարթելու ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցներն ունեն էական նշանակություն պատժի նպատակներից մեկի՝ սոցիալական արդարության վերականգնման տեսանկյունից¹⁵:

«Քրեակատարողական օրենսգրքի 108-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ աշխատանքով ապահովելու նախապատվությունը տրվում է այն դատապարտյալին, որն ունի գույքային պարտավորություններ կամ գտնվում է նյութական ծանր վիճակում:

Վերոհիշյալ իրավակարգավորումից տեսանելի է, որ վերականգնողական արդարադատության տեսանկյունից պետությունը գույքային պարտավորություններ ունեցող դատապարտյալին պատժի կրման ընթացքում աշխատանքով ապահովելու, այդ աշխատանքի դիմաց վարձատրություն ստանալու, գույքային պարտավորությունները մարելու նկատմամբ ունի սկզբունքային մոտեցում:

Դատապարտյալներին համապատասխան աշխատանքով ապահովելու, ըստ

¹⁵ Տե՛ս Արմեն Գազիկի Ղազարյանի գործով «Հ վճռաբեկ դատարանի 2016 թվականի նոյեմբերի 1-ի թիվ ԱՐԱԴ/0002/12/16 որոշումը:

այդմ՝ բովանդակային առումով նաև պատժի կրման ընթացքում վերասոցիալականացմանը մասնակցելու խնդիրը շարունակում է մնալ արդիական:

Կատարված դիտարկումները վկայում են այն մասին, որ հաճախ դատապարտյալները դժգոհում են պատժի կրման ընթացքում համապատասխան աշխատանքով (բացի վճարովի տեխնիկատնտեսական աշխատանքներից) ապահովված չլինելու, դրանից ածանցված՝ նաև զբաղվածություն չունենալու փաստից:

Ընդ որում, դժգոհություններն արտահայտվում են նաև այն համատեքստում, որ տարիքային առանձնահատկություններով կամ այլ հանգամանքներով պայմանավորված՝ քրեակատարողական հիմնարկներում կազմակերպվող տարբեր դասընթացներին մասնակցությունը և այդ կապակցությամբ համապատասխան գիտելիքների ձեռքբերումը զգալի խումբ դատապարտյալների կողմից դիտարկվում է ոչ ռացիոնալ, հակառակ դրան՝ համապատասխան արտադրություններ լինելու և արտադրանք արտադրվելու հնարավորության դեպքում դրանց մասնակցությունը գնահատվում է առավել նպատակահարմար:

Այս կապակցությամբ դատապարտյալների վերասոցիալականացմանը և դրական վարքագծի ձևավորմանը կարող է նպաստել քրեակատարողական հիմնարկներում համապատասխան արտադրությունների հիմնումը և դրանցում դատապարտյալների ներգրավումը՝ այդ եղանակով նպաստելով նաև համապատասխան մասնագիտական (արհեստագործական) հմտությունների ձեռքբերմանը:

Մասնավորապես՝ դատապարտյալներին աշխատանքով ապահովելու նպատակով առաջարկվում է քրեակատարողական հիմնարկներում «Չ զինված ուժերի կարիքների համար ոչ ռազմական բնույթի արտադրատեսակների (զինվորական համագգեստի, դրա առանձին դետալների, «Չ սահմանների սահմանազատման համար անհրաժեշտ միջոցների՝ փշալարերի, դրանց հենապուների, այլ հնարավոր արտադրատեսակի) արտադրությունների հիմնումը և դրանցում դատապարտյալների ներգրավումը՝ հիշյալ արտադրություններում աշխատանքը ներառելով չվարձատրվող (կամ նվազագույն աշխատավարձի դիմաց վարձատրվող) աշխատանքների ցանկում:

Այս համատեքստում առաջարկվում է նաև սահմանել հարկային արտոնություններ այն իրավաբանական անձանց կամ անհատ ձեռնարկատերերի համար, որոնք քրեակատարողական հիմնարկներում կհիմնեն արտադրություններ՝ դատապարտյալներին ապահովելով ամենօրյա աշխատանքով:

Դատապարտյալի վարքագծի գնահատման վավերապայմաններից է նաև դատապարտյալի տարիքը հանցագործության կատարման և պատիժը կրելու ժամանակ 1 կամ 2 միավորով գնահատելը:

Ընդ որում, ինչպես հանցագործության կատարման պահին, այնպես էլ Ձեկույցի կազմման ժամանակ անձի մինչև 28 տարեկան լինելու հանգամանքը գնահատման ենթակա չէ:

Մանան մոտեցումը մեր գնահատմամբ ոչ միայն փաստարկված չէ, այլև իրավական առումով անհիմն, չի բխում վերաբերելի օրենսդրական կարգավորումներից, ավելին՝ հակասում է դրանց տրամաբանությանը:

Մասնավորապես՝ Գործող քրեական օրենսգրքի վերաբերելի իրավակարգավորումներով նախատեսված են անչափահասի նկատմամբ պատիժ նշանակելու առավել մեղմ պայմաններ, մինչդեռ պատժի կրման ընթացքում անչափահաս դատապարտյալի տարիքով պայմանավորված վարքագծի գնահատման որևէ չափանիշ նախատեսված չէ, ինչը հակասում է ՀՀ քրեական և քրեակատարողական օրենսդրության սկզբունքներին:

Հակառակ դրան՝ հատուկ և առավել գիտակցական վարքագիծ դրսևորելու տարիքում, այն է՝ 28 և ավելի բարձր տարեկանում հանցանք կատարած կամ պատիժ կրող անձի համար նախատեսված է վարքագծի գնահատման համապատասխան չափանիշ:

Վերոշարադրյալ հիմնավորումներով, մեր գնահատմամբ, հանցանք կատարելիս և պատիժ կրելիս դատապարտյալի տարիքը որպես կենսագրական տվյալ առանձին գնահատման ենթակա չէ, այլ այն պետք է գնահատվի մյուս հանգամանքների հետ համակցության մեջ:

Գնահատման վավերապայման է նաև, հանցագործության բնույթից և հանրային վտանգավորությունից ելնելով (անզգուշությամբ կատարված ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործություններ), դատապարտյալի վարքագծի համատեքստում համապատասխան միավոր նախատեսելը:

Մինչդեռ մեր դիտարկմամբ՝ հիշյալ հանգամանքներն առանձին վերցրած, որևէ առնչություն չունեն պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի կողմից դրսևորած վարքագծի հետ, հետևաբար դրանք որպես առանձին չափանիշ գնահատման ենթակա չեն կարող լինել:

Գործող քրեական օրենսգրքով որպես դատապարտյալի կողմից կրկին հանցագործություն կատարելու հավանականությունը գնահատող հանգամանք, նախատեսված է նաև ռեցիդիվի առկայությունը, ինչի հիման վրա նշված հանգամանքի վերաբերյալ սահմանվել է գնահատման առանձին չափանիշ:

Կատարված դիտարկումներով հաստատվել է, որ այս չափանիշով առաջնորդվելու դեպքում դատապարտյալի մոտ ռեցիդիվի բացակայությունը գնահատվել է համապատասխան միավորով, ինչն էլ միավորների հանրագումարի արդյունքով Չեկույցը դիտարկվել է դրական:

Մինչդեռ մեր կարծիքով՝ գնահատման ենթակա պետք է լինի ոչ թե ռեցիդիվի բացակայության, այլ դատվածությունը մարված անձի կողմից կրկին հանցագործություն կատարելու հանգամանքը և նման վարքագիծը հետագայում այլևս չկրկնելուն ուղղված քրեակատարողական հիմնարկում նրա հետ տարված սոցիալ-վերականգնողական՝ ուղղման գործընթացով նախատեսված աշխատանքների արդյունքը:

Ըստ չափորոշիչների գնահատման է ենթակա նաև կատարած հանցանքի նկատմամբ դատապարտյալի ունեցած վերաբերմունքը, մասնավորապես՝ հանցանքն ընդունելու և զղջալու պայմաններում նախատեսված է դատապարտյալին գնահատել համապատասխան միավորով:

Պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի դիրքորոշման փոփոխությունը՝ հանցանքն ընդունելու և զղջալու վերաբերյալ, արձանագրվում է արձանագրությամբ, որը հետագայում Չեկոյցների կազմման համար գնահատման հիմք է հանդիսանում:

Մինչդեռ այդ գործընթացին վերաբերելի որևէ իրավական կարգավորում սահմանված չէ:

Հետևաբար, մեր գնահատմամբ, պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի վարքագծի փոփոխությունը իր կողմից կատարված հանցանքն ընդունելու, դրա համար զղջալու համար առանձին դեպքերում կարող է կրել ձևական բնույթ, այն է՝ դրական զեկոյց ունենալու համար համապատասխան միավոր ստանալու ակնկալիքը:

Այդ կապակցությամբ առաջարկվում է մշակել համապատասխան կառուցակարգ և ստեղծել անհրաժեշտ գործիքներ՝ պատժի կրման ընթացքում, ուղղման գործընթացի շրջանակներում իրականացված սոցիալ-հոգեբանական համապատասխան աշխատանքների արդյունքները պարբերաբար հաշվառելու, գնահատելու և դատապարտյալների վարքագծի դրական տեղաշարժերն արձանագրելու համար:

Նման դրական տեղաշարժերի պարբերաբար արձանագրումներն էլ հետագայում կարող են հիմք հանդիսանալ՝ կատարված հանցանքի նկատմամբ պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալի վարքագծի փոփոխություն գրանցելու համար:

Հակառակ պարագայում՝ դատապարտյալը գիտակցելով, որ կազմվող Չեկոյցում կարող է ակնկալել 3 միավոր ստանալու հնարավորություն, հայտարարում է կատարած հանցանքի համար մեղքն ընդունելու և զղջալու մասին և ստորագրում այդ մասին կազմված արձանագրությունը:

Հետևաբար առկա է անհրաժեշտություն, որ դատապարտյալների հետ տարվող սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքների արդյունքներն արձանագրվեն և գնահատվեն պարբերաբար՝ յուրաքանչյուր անգամ անդրադառնալով կիրառված գործիքներին և դատապարտյալի վարքագծի վրա դրանցից յուրաքանչյուրի ունեցած ազդեցությանը:

Գնահատման է ենթակա նաև դատապարտյալի կողմից հանցագործությամբ պատճառված վնասը հատուցված կամ այլ կերպ հարթած լինելը կամ պատճառած վնասը հատուցելու կամ այլ կերպ հարթելու վերաբերյալ գրավոր պարտավորություն ստանձնելը:

Հատկանշական է, որ դատապարտյալի վարքագիծը համապատասխան մի-

ավորով է գնահատվում նաև այն դեպքում, երբ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով դատապարտյալը նման պարտավորություն չունի:

Մեր դիտարկմամբ՝ նման մոտեցումը որևէ կերպ արդարացված չէ, քանի որ դատական ակտով տուժողին պատճառված վնասը հատուցելու պարտավորություն նախատեսված չլինելու դեպքում կամ նյութական հետևանք չնախատեսող հանցագործության համար դատապարտված անձի վարքագիծը այս համատեքստում չի կարող գնահատվել: Այն չի վկայում նաև դատապարտյալի վերասոցիալականացման մասին՝ նկատի ունենալով, որ տվյալ դեպքում դատապարտյալը պատիժ կրելու ընթացքում այդ կապակցությամբ որևէ վարքագիծ չի դրսևորել, ավելի պարզ՝ որևէ միջոց չի ձեռնարկել նյութական վնասը հատուցելու ուղղությամբ՝ այդպիսին պարզապես չլինելու պատճառով:

Մեր դիտարկմամբ՝ գնահատման ենթակա չէ նաև վնասի հատուցման վերաբերյալ գրավոր պարտավորություն ստանձնելու փաստը՝ հաշվի առնելով, որ իրավակիրառ պրակտիկայում այն դատապարտյալի վարքագիծը համապատասխան միավորով գնահատելուց բացի, որևէ այլ հետևանք չի առաջացնում՝ նկատի ունենալով նաև, որ պարտավորությունը հետագայում չկատարելու հանգամանքը պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու գործընթացի վրա որևէ բացասական հետևանք չի կարող առաջացնել:

Հակառակ դրան՝ անհրաժեշտություն է գնահատման սանդղակում ներառել նաև դատական ծախսերն ու դատապարտյալի ունեցած մյուս հնարավոր գույքային պարտավորությունները պատժի կրման ընթացքում հատուցված լինելու փաստը:

Գտնում ենք, որ կատարված հանցանքին առնչվող ցանկացած ֆինանսական պարտավորության նկատմամբ դատապարտյալի դրսևորած վարքագիծը համահավասար պետք է գնահատվի քաղաքացիական հայցի հետ, իսկ դատական ակտով նման պարտավորություն նախատեսված չլինելու պայմաններում դատապարտյալի վարքագծի գնահատումն իրավաչափ չէ:

Դրա մասին է վկայում նաև այնպիսի փաստական հանգամանք, ինչպիսին է հանցագործությամբ պատճառված վնասը դատապարտյալի կողմից դեռևս մինչդատական վարույթի ընթացքում հատուցված լինելը, սակայն կազմվող Չեկույցում հիշյալ փաստը որպես դատապարտյալի կողմից պատժի կրման ընթացքում պատշաճ վարքագծի դրսևորում համապատասխան միավորով գնահատելը:

Մեր դիտարկմամբ՝ հիմնավոր չէ նաև քրեական ենթամշակույթի հանդեպ դատապարտյալի ունեցած բացասական վերաբերմունքի համար 5 միավոր գնահատելու մոտեցումը՝ նկատի ունենալով, որ Ուղեցույցով միավորներ են նախատեսված նաև որոշակի հակումներ, հնարավոր կախվածություններ չունենալու համար:

Դատապարտյալի կողմից նոր հանցանք կատարելու հավանականությունը գնահատելիս քրեական ենթամշակույթի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը հաշվի առնելու հանգամանքն անհրաժեշտ է դիտարկել որոշակի հակումներ, հնարավոր կախվածություններ ունենալու կամ չունենալու համատեքստում,

հատկապես, որ ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ արդեն իսկ քրեական պատասխանատվություն է նախատեսված քրեական ենթամշակույթին հարելու մասով տարբեր արարքների կատարման համար:

Այս առումով ուշադրության է արժանի իրավակիրառ պրակտիկայում գոյություն ունեցող այնպիսի իրավիճակներ, երբ դատապարտյալը դրսևորել է քրեական ենթամշակույթին համապատասխան վարքագիծ, վարել է հանցավոր սպրելակերպ, հանցավոր աշխարհում հայտնի է եղել կոնկրետ մականունով, սակայն պրոբացիայի ծառայության աշխատակցի հետ զրույցի ընթացքում հերքել է քրեական ենթամշակույթին հարելու հանգամանքը, ինչի արդյունքում նրա վերաբերյալ կազմվել է դրական զեկույց՝ հանցանք կատարելու հավանականությունը գնահատելով ցածր:

Դատապարտյալի վարքագծի գնահատման վավերապայման է հանդիսանում նաև դատապարտյալի կողմից վերասոցիալականացմանը, այդ թվում՝ անձնական զարգացման միջոցառումներին մասնակցելու համար:

Մեր գնահատմամբ՝ կրթական ծրագրերին, մարզական կամ մշակութային միջոցառումներին կամ դատապարտյալների ինքնագործ միավորումներին մասնակցելն ինքնին հանդիսանում է մասնակցություն վերասոցիալականացմանը, հետևաբար բովանդակային առումով միևնույն հանգամանքի վերաբերյալ դատապարտյալի վարքագծի կրկնակի գնահատումը՝ նոր հանցագործություն կատարելու հավանականության համատեքստում, փաստարկված չէ:

Դատապարտյալի ընտանիքի կամ արտաքին աշխարհի հետ կապը կամ խնամքի տակ գտնվող անձանց առկայությունը, որպես նոր հանցանք կատարելու հավանականության գնահատում, մեր դիտարկմամբ արդյունավետ չէ՝ նկատի ունենալով, որ ընտանիքի հետ կապը գնահատելիս չի տարանջատվում դրա հաճախականությունը, այսինքն՝ պատժի կրման ընթացքում դատապարտյալն ընտանիքի հետ հեռախոսակապով կամ տեսակցության միջոցով կապը պահել է մեկ կամ մի քանի անգամ, թե պարբերաբար:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է արձանագրել, որ պատժի կրման ամբողջ ժամանակահատվածում մեկ տեսակցություն կամ մեկ հեռախոսազանգ ունեցած դատապարտյալն ու մշտապես այդ իրավունքից օգտվողը գնահատվում են համահավասար:

Իրավակիրառ պրակտիկայում պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման քրեաիրավական ինստիտուտի կիրառման ընթացքում ի հայտ եկած խնդիրների լուծման ուղղված ներկայացված առաջարկությունները մի փոքր մասն են կազմում: Առկա խնդիրներն ավելի շատ են, հետևաբար պահանջվում են առավել թիրախային լուծումներ:

Եզրակացություն

ՀՀ օրենսդրությունը պատժի նպատակների իրացվելիության համատեքստում որդեգրել է վերասոցիալականացման քաղաքականություն, ինչն իրենից ներկայացնում է պատժի կրման ընթացքում այնպիսի համալիր միջոցառումների իրականացում, որն ուղղված է անձի հանցավոր վարքագծի հետևանքով խախտված կամ կորցրած հասարակական կապերի և հարաբերությունների վերականգնմանը, անձի մոտ իրավահպատակ վարքագծի դրսևորմանը:

Վերասոցիալականացման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար կարևոր է ոչ միայն օրենսդրության և դրա կատարումն ապահովող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործում, այլև վերասոցիալականացման բովանդակությունը կազմող բաղադրիչների միջոցով դրանց առարկայական կիրառումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ քայլերի ձեռնարկում:

Սկստի ունենալով, որ վերասոցիալականացման ծրագրերի նպատակներից են դատապարտյալների կրիմինոգեն վարքագիծը բացառելը, նոր հանցագործություն կատարելը կանխելը՝ հետևաբար այդ ծրագրերը պետք է լինեն առարկայական, դատապարտյալների վարքագիծը պետք է գնահատվի այդ ծրագրերին կոնկրետ մասնակցություն ունենալով, իսկ մասնակցության արդյունքները պետք է լինեն տեսանելի և ստուգման ենթակա:

Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ տարբեր կրթական ծրագրերին կամ դասընթացներին մասնակցությունները, եթե առկա չեն դրանց արդյունքները ստուգելու հստակ կառուցակարգեր, ապա գործնականում այդպիսիք ուղղված են լինում դատապարտյալի վարքագծի գնահատման չափորոշիչներին համահունչ միավոր ստանալուն, ինչը չի կարող դիտարկվել որպես վերասոցիալականացման արդյունք:

Հետևաբար քրեակատարողական հիմնարկներում իրականացվող ուղղման գործընթացի ծրագրերը առանձին դեպքերում կարող են կրել ձևական բնույթ, եթե դրանց արդյունավետությունը փաստվում է բացառապես դատապարտյալի ներկա գտնվելու հանգամանքով:

Հիշյալի արդյունքում հնարավոր չէ նաև դիտարկել դատապարտյալի վարքագծի դեպի դրական փոփոխության դինամիկան:

Նույն հիմնավորմամբ՝ դատապարտյալի կողմից պատշաճ վարքագծի դրսևորում չեն կարող գնահատվել այնպիսի հանգամանքներ, որոնք գոյություն են ունեցել օբյեկտիվ իրականության մեջ՝ անկախ դատապարտյալի կամքից, կամ այդպիսիք առկա են եղել մինչև անձի վերաբերյալ դատավճռի կայացումը կամ անձի կողմից դատապարտյալի դատավարական կարգավիճակ ձեռ բերելը:

Միևնույն ժամանակ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել ազատությունից զրկված անձանց զբաղվածության պատշաճ ապահովման հարցին: Այս առումով առանցքային նշանակություն կարող է ունենալ քրեակատարողական հիմնարկներում պետության ֆինանսավորմամբ որոշ արտադրությունների ստեղծումն ու պետության կարիքների համար արտա-

դրանքի թողարկումը, ինչպես նաև հարկային արտոնություններ սահմանելու եղանակով մասնավոր ընկերությունների կողմից քրեակատարողական հիմնարկների տարածքում որոշակի խումբ արտադրատեսակների արտադրություններ կազմակերպելը:

Դատապարտյալին աշխատանքով ապահովումը նրա վերասոցիալականացմանն ուղղված կարևոր բաղադրիչ է, այն կբացառի նաև միջանձնային հարաբերություններում հնարավոր լարվածության աճը, ինչպես նաև կհանդիսանա պատժի նպատակներին հասնելուն ուղղված գործուն միջոց:

Հետևաբար պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտի գործադրման հիմքում պետք է դրվի պատժի նպատակների համակցված իրագործման հնարավորությունը, ինչն էլ իր հերթին բավարար հիմքեր կստեղծի անձի կողմից հասարակությունում վերաինտեգրվելու և ուղղման ընդունելի աստիճանի հասած լինելու կապակցությամբ հիմնավոր կանխատեսում անելու համար:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. ԾԳ/0021/15/20 գործով Գարիկ Ստեփանի Դավթյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2022 թվականի մարտի 23-ի որոշումը:
The verdict from 23.03.2023 on Garik Stepan Davtyan of the Court of Cassation of the RA, of the Case No. SHD/0021/15/20.
2. Արմեն Գագիկի Ղազարյանի գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2016 թվականի նոյեմբերի 1-ի թիվ ԱՐԱԳ/0002/12/16 որոշումը:
The verdict from 01.11.20126 on Armen Gagik Ghazaryan of the Court of Cassation of the RA, of the Case No. ARD/0002/12/16.
3. ՀՀ արդարադատության նախարարի 2016 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ 279-Ն հրամանը՝ կալանավորված անձանց և դատապարտյալների հետ սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործունեության կարգը հաստատելու մասին:
Order of the Minister of Justice of the Republic of Armenia No. 279-N dated July 13, 2016 On Approval of the Procedure for the Activities of Structural Units Engaged in Social, Psychological and Legal Work with Arrested Persons and Convicts
4. Уголовное право России. Часть Общая / Отв. ред. Л. Л. Кругликов. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2005.
Criminal Law of Russia. General Part / Ed. by L. L. Kruglikov. 2nd ed., Moscow, 2005.
5. Уголовное право России. Части Общая и Особенная / Под ред. А. И. Рарога. М., 2008.
Criminal Law of Russia. General and Special / Edited by A. I. Raroga. Moscow, 2008.
6. Додонов В. Н., Сравнительное уголовное право. Общая часть / под общ. ред. С. П. Щербы. — М.: Юрлитинформ, 2009.
Dodonov V. N., Comparative Criminal Law. The General Part / Edited by S. P. Shcherba. — Moscow, Yurлитinform, 2009.
7. Назаренко Г. В., Уголовное право : Курс лекций. — М.: Ось—89, 2005.
Nazarenko G. V., Criminal Law: Course Lectures. — Moscow, Axis—89, 2005.
8. Андреев В., Как исполняется приговор // Известия. 1987. 3 янв.
Andreev V., How the Sentence is Executed // Izvestia. 1987 January 3.
9. Курс уголовного права. Т. 2. Общая часть: Учение о наказании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М., 2002.
Course of Criminal Law. Vol. 2. General Part: The Doctrine of Punishment / Edited by N. F. Kuznetsova, I. M. Tyazhkova/ Moscow, 2002.

10. Улицкий С. Я., Некоторые теории юридической природы условно-досрочного освобождения в советском праве. Ученые записки ДВГУ. Владивосток, 1968. Ulitsky S. Ya. Some Theories of the Legal nature of Parole in Soviet Law. Scientific Notes of the FEFU. Vladivostok, 1968.
11. Михлин А. С. Проблемы досрочного освобождения от наказания. М., 1982. Mikhlin A. S. Problems of the exemption from punishment on parole. Moscow, 1982.
12. Punishment Archived 2009-08-21 at the Wayback Machine. // MSN Encarta.

Levon Charkhifalakyán

Head of the Department of Supervision over Legality of Penalties and Other Means of Compulsion of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia

**PRACTICAL PROBLEMS OF THE CRIMINAL LAW INSTITUTE
ARISING DURING EXEMPTION FROM PUNISHMENT ON
PAROLE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA¹**

Abstract

The article is devoted to the expediency of further serving of punishment in the context of realization of the goals of punishment, the problems of the criminal law institution arising during the exemption from punishment on parole, the need to review the mechanism for reporting submitted by the competent authorities in the context of assessing the likelihood of proper behavior of the convicted person and the commission of a new crime.

Considering that the Government of the Republic of Armenia has adopted a strategy for reforming the penal enforcement system, which, among other things, also represents a transition from the traditional ideology of deprivation of liberty to resocialization and restorative justice, therefore, aimed at achieving this goal, should be more substantive.

The Criminal Code of the Republic of Armenia (adopted on May 5, 2021) and the Criminal Code of the Republic of Armenia (adopted on April 18, 2003 and in force starting from July 1, 2022) have a certain difference in terms of the goals of punishment in the context of the re-socialization of a person who has been punished; however, the measures aimed at achieving the goals of punishment are identical, since such measures should be aimed at ensuring the safety of society, restoring social justice to victims, and by resocialization providing convicts with the opportunity to abandon criminal behavior.

The article presented the problems identified in law enforcement practice by the competent authorities in the process of compiling reports on the exemption from punishment on parole, proposals for their solution, which will make it possible to form a more complete and comprehensive picture of the personality of the convicted person, the behavior shown by him in the process of serving a sentence, the absence of the need to serve the remainder of the sentence, standing in the way of correction, the probability of behavior subordinate to the law and the realization of the goals of punishment.

Keywords: punishment; purposes of punishment; exemption from punishment on parole; proper behavior of the convicted person; the probability of committing a new crime; re-socialization; reports.

¹ The article was presented on 15.09.2023 and was reviewed on 11.11.2023.

Левон Чархифалакян

Начальник управления по надзору за законностью исполнения наказаний и иных мер принуждения Генеральной прокуратуры Республики Армения

ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В ХОДЕ ПРИМЕНЕНИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ИНСТИТУТА УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ В РА¹

Абстракт

Статья посвящена целесообразности дальнейшего отбывания наказания в контексте реализации целей наказания, проблемам, возникающим в ходе применения уголовно-правового института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания, необходимости пересмотра механизма составления докладов, представляемых компетентными органами в контексте оценки проявления надлежащего поведения осужденного и вероятности совершения осужденным нового преступления.

С учетом того, что правительство РА приняло стратегию реформирования уголовно-исполнительной системы, которая, в числе прочего, представляет собой также переход от традиционной идеологии лишения свободы к ресоциализации и восстановительному правосудию, шаги, направленные на достижение указанной цели, должны быть более предметными.

Несмотря на то что в Уголовном кодексе РА, принятом 5 мая 2021 года, и Уголовном кодексе РА, принятом 18 апреля 2003 года и утратившем силу 1 июля 2022 года, цели наказания в контексте ресоциализации лица, подвергшегося наказанию, не совпадают в полном объеме, тем не менее меры, реализуемые для достижения целей наказания, идентичны, поскольку они должны быть направлены на обеспечение безопасности общества, восстановление социальной справедливости по отношению к потерпевшим, обеспечение возможности отказа от преступного поведения путем ресоциализации осужденных.

В статье представлены проблемы, выявленные в правоприменительной практике в процессе составления компетентными органами докладов для представления на условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, выдвинуты предложения по их решению, что позволит составить более полное и всеобъемлющее представление о личности осужденного, о поведении, проявленном им в

¹ Статья была представлена 15.09.2023 и прошла рецензирование 11.11.2023.

ходе отбывания наказания, а также относительно отсутствия необходимости отбывания оставшейся части наказания, становления на путь исправления, вероятности проявления правомерного поведения и реализации целей наказания.

Ключевые слова: наказание; цели наказания; условно-досрочное освобождение от отбывания наказания; проявления надлежащего поведения осужденного; вероятность совершения нового преступления; ресоциализация; доклады.

Աննա Հովհաննիսյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազության միջազգային-իրավական
համագործակցության վարչության պետի տեղակալ*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՅԵԼՈՒ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ¹

Համառոտագիր

Համաշխարհային մակարդակով իրականացվող միգրացիոն և ինտեգրացիոն գործընթացներն անխուսափելիորեն վեր են հանում այդ ոլորտում առկա որոշակի խնդիրներ, որոնց լուծման հարցում կարևորվում է պետությունների միասնական մոտեցումը և համընդհանուր չափանիշների կիրառումը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով նախատեսվում է միջազգային իրավական պաշտպանության տրամադրումը և համապատասխան երաշխիքների կիրառումը դրա կարիքն ունեցող անձանց շրջանակի նկատմամբ:

Սակայն գործնական իրավիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ մի շարք դեպքերում օրենքով նախատեսված կարգով անազատության մեջ հայտնված անձանց կողմից ՀՀ-ում միջազգային պաշտպանություն հայցելու իրավունքից օգտվելը դիտվում է որպես իրենց նկատմամբ օրենսդրությամբ սահմանված որոշակի սահմանափակումներից խուսափելու միջոց:

Սույն հետազոտության նպատակը ՀՀ-ում միջազգային պաշտպանություն հայցելու ընթացակարգերի կիրառման, համապատասխան իրավունքների երաշխավորման գործիքակազմի և մեխանիզմների, կատարված բարեփոխումների հետազոտումն է:

Իրականացված հետազոտության հիման վրա հողվածում ներկայացված են մինչև համապատասխան օրենսդրական բարեփոխումները առկա վիճակը և այդ բարեփոխումների իրականացման անհրաժեշտությունը, դրանց էությունը և առկա որոշ խնդիրների կապակցությամբ առաջարկներ:

Հիմնաբառեր- միջազգային պաշտպանություն, փախստական, ապաստան, հանձնում, էքստրադիցիա, միջազգային համագործակցություն, ապօրինի սահմանահատում:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 09.09.2023թ., գրախոսվել է 30.11.2023թ.:

Ներածություն

Թեմայի արդիականությունը. Հայաստանի Հանրապետության (ստորև՝ ՀՀ) Սահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով նախատեսվում է միջազգային իրավական պաշտպանության² տրամադրումը և համապատասխան երաշխիքների կիրառումը դրա կարիքն ունեցող անձանց շրջանակի նկատմամբ:

Համաշխարհային մակարդակով իրականացվող միգրացիոն և ինտեգրացիոն գործընթացներն անխուսափելիորեն վեր են հանում այդ ոլորտում առկա որոշակի խնդիրներ, որոնց լուծման հարցում կարևորվում է պետությունների միասնական մոտեցումը և համընդհանուր չափանիշների կիրառումը:

1946 թվականին Միավորված Ազգերի Կազմակերպության (ստորև՝ ՄԱԿ) շրջանակներում ստեղծվել է Փախստականների միջազգային կազմակերպությունը³, որի հիմնական նպատակն էր փախստականների ու ներքին տեղահանվածների ռեպատրիացիան ու վերաբնակեցումը, և այս ուղղությամբ ակտիվորեն իրականացնում էր օպերատիվ միջոցառումներ, իսկ 1949 թ. դեկտեմբերի 3-ին ՄԱԿ Գերագույն վեհաժողովը №319 բանաձևով հիմնադրել է ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակը (այսուհետ՝ ՄԱԿ ՓԳՀ)⁴:

1951 թվականին հաստատվել է «Փախստականների կարգավիճակի մասին» կոնվենցիան (ստորև՝ Կոնվենցիա), իսկ 1967 թվականին՝ Կոնվենցիայի արձանագրությունը:

Այսպիսով, միջազգային հանրությունը հետևողականորեն քայլեր է ձեռնարկել զարգացնելու և կատարելագործելու միջազգային պաշտպանություն հայցելու և այն տրամադրելու գործիքակազմը և երաշխիքները՝ նպատակ ունենալով ամրապնդել և ապահովել խոցելի վիճակում հայտնված անձանց հիմնարար իրավունքները:

Սակայն գործնական իրավիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ մի շարք դեպքերում օրենքով նախատեսված կարգով անազատության մեջ հայտնված անձանց կողմից ՀՀ-ում միջազգային պաշտպանություն հայցելու իրավունքից օգտվելը դիտվում է որպես իրենց նկատմամբ օրենսդրությամբ սահմանված որոշակի սահմանափակումներից խուսափելու միջոց:

Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է օտարերկրյա պետությունների կող-

² Սույն հոդվածում առանձնահատուկ չեն տարանջատվում միջազգային պաշտպանության առանձին տեսակները՝ փախստականի և ապաստանի կարգավիճակները՝ հաշվի առնելով, որ ներկայացվելիք հարցերը հավասարապես վերաբերում են նշված երկու կարգավիճակներին՝ հիմք ընդունելով հարցի վերաբերյալ միջազգային ընդհանուր մոտեցումները՝ առավել մանրամասն <https://www.refworld.org/docid/5bd313884.html>, կետ 3.1.3. (մուտք 26.08.2023թ.):

³ <https://www.unhcr.org/publications/refugees-and-displaced-persons-resolution-3-october-1946-document-e-236> (մուտք 28.08.2023թ.):

⁴ <https://www.unhcr.org/media/statute-office-united-nations-high-commissioner-refugees> (մուտք 28.08.2023թ.):

մից հետախուզման մեջ գտնվող և ՀՀ տարածքում ձերբակալված կամ կալանավորված, ինչպես նաև ՀՀ սահմանն ապօրինի հատած անձանց:

Թեմայի նպատակը և խնդիրները. Սույն հետազոտության նպատակը ՀՀ-ում միջազգային պաշտպանություն հայցելու ընթացակարգերի կիրառման, համապատասխան իրավունքների երաշխավորման գործիքակազմի և մեխանիզմների, կատարված բարեփոխումների հետազոտումն է:

Նշված նպատակին հասնելու հետազոտությունը բաժանվել է հետևյալ բաժինների.

Բաժին 1. Իրավիճակը մինչև 2021 թվականի օրենսդրական բարեփոխումները.

Գլուխ 1. ՀՀ սահմանն ապօրինի հատած անձանց նկատմամբ իրականացվող ընթացակարգերը,

Գլուխ 2. Օտարերկրյա պետության կողմից հետախուզվող անձանց նկատմամբ իրականացվող ընթացակարգերը:

Բաժին 2. 2021 թվականի օրենսդրական բարեփոխումները:

Բաժին 1. Իրավիճակը մինչև 2021 թվականի օրենսդրական բարեփոխումները.

Սույն բաժնում ներկայացված հիմնական հարցերն անդրադառնում են ՀՀ-ում ապաստան կամ փախստականի կարգավիճակ հայցող անձանց և այդ կապակցությամբ ի հայտ եկած 2 հիմնական խնդիրներին:

«Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի⁵ (այսուհետ՝ Օրենք) 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապաստանը օտարերկրյա քաղաքացուն կամ քաղաքացիություն չունեցող անձին ՀՀ-ում շնորհված պաշտպանությունն է, որը երաշխավորում է նրա նկատմամբ սույն օրենքի 9-րդ հոդվածով սահմանված սկզբունքի կիրառումը, ինչպես նաև ՀՀ-ում փախստական ճանաչված անձանց՝ Կոնվենցիայով, սույն օրենքով և ՀՀ այլ իրավական ակտերով շնորհված բոլոր իրավունքները:

Օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն՝ ապաստան հայցողն այն օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձն է, որը ՀՀ-ում ապաստանի հայց է ներկայացրել, ինչպես նաև Կոնվենցիան ստորագրած որևէ պետության կողմից փախստական ճանաչված անձը, որը ՀՀ-ում ապաստանի հայց է ներկայացրել:

Ընդ որում, Օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ապաստանի տրամադրումը Հայաստանի Հանրապետությունում պետք է դիտվի որպես խաղաղ և մարդասիրական գործողություն:

⁵ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=154872> (մուտք 25.08.2023թ.):

Գլուխ 1. ՀՀ սահմանն ապօրինի հատած անձանց նկատմամբ իրականացվող ընթացակարգերը:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպայի խորհրդի 04.11.1950թ. կոնվենցիայի⁶ (ստորև՝ ՄԻԵԿ) 5-րդ հոդվածով ամրագրված է հիմնարար սկզբունքի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի ազատությունից զրկել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով՝

(...)

գ. անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը՝ նրա անօրինական մուտքը երկիր կանխելու նպատակով, կամ այն անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը, որի դեմ միջոցներ են ձեռնարկվում՝ նրան արտաքսելու կամ հանձնելու նպատակով:»:

Համանման դրույթ է ամրագրված նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ, որի 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի անձնական ազատության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող անձնական ազատությունից զրկվել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով՝

(...)

7) անձի անօրինական մուտքը Հայաստանի Հանրապետություն կանխելու կամ անձին արտաքսելու կամ այլ պետության հանձնելու նպատակով:»

Այսպիսով, թե՛ միջազգային, թե՛ ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրված է անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման օրինական հիմք այն դեպքերում, երբ վերջինս ապօրինի հատում է տվյալ պետության սահմանը:

Միաժամանակ, հաշվի առնելով հնարավոր տարատեսակ իրավիճակները, որոնց առաջացման հետևանքով հնարավոր է, որ անձի համար առկա լինեն սահմանված կարգով երկիր մուտք գործելու հնարավորությունը բացառող օբյեկտիվ պատճառներ, Կոնվենցիան նախատեսել է նաև այդ դեպքում անդամ պետությունների կողմից ձեռնարկվելիք քայլերը:

Մասնավորապես, Կոնվենցիայի 31-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապաստան տված երկրում անօրինական կարգով գտնվող փախստականների նկատմամբ պայմանավորվող պետությունները պատժամիջոցներ չեն կիրառում իրենց երկիր ապօրինի մուտքի կամ ներկայության համար, եթե փախստականները ուղղակիորեն եկել են այն տարածքից, որտեղ նրանց կյանքը կամ ազատությունը վտանգվում էր Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի իմաստով, մուտք են գործել իրենց տարածք կամ գտնվում են այնտեղ առանց թույլատրության՝ պայմանով, որ նրանք անձամբ, առանց ձգձգման, ներկայանան իշխանություններին և մատնանշեն իրենց ապօրինի մուտքի կամ գտնվելու հիմնավոր պատճառ:

⁶ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=20870> (մուտք 27.08.2023թ.):

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ օրենսդիրը ևս առաջնորդվել է այս մարդասիրական սկզբունքով և քրեական պատասխանատվությունից ազատող համարժեք դրույթ է նախատեսել ինչպես 2003թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 329-րդ, այնպես էլ 2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 469-րդ հոդվածում:

Միաժամանակ, նշված երկու օրենսգրքերի համապատասխան հոդվածների խրախուսական նորմերի վերլուծությամբ ի հայտ են գալիս իրավական կարգավորման որոշակի փոփոխություններ, որոնք անմիջապես փոխկապակցված են միջազգային պաշտպանություն հայցելու ինստիտուտի կարգավորման առարկայի հետ:

Այսպես, 2003թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 329-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ այդ հոդվածի գործողությունը չի տարածվում այն դեպքերի վրա, երբ ՀՀ Սահմանադրությամբ և ՀՀ օրենսդրությամբ վերապահված ապաստանի իրավունքից օգտվելու համար օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, առանց սահմանված փաստաթղթերի կամ առանց պատշաճ թույլտվության, մուտք է գործում Հայաստանի Հանրապետություն:

Այս կապակցությամբ խնդրահարույց էր այն իրավիճակը, երբ ՀՀ սահմանն ապօրինի հատած փախստականը չէր ցանկանում ՀՀ-ում ապաստան ստանալ, այլ ապօրինի մուտք էր գործել ՀՀ այլ երկիր տեղափոխվելու նպատակով, քանի որ նրա նկատմամբ խրախուսական նորմի կիրառելիությունը միանշանակ չէր՝ հաշվի առնելով նորմի բովանդակությունը և Կոնվենցիոն դրույթի հետ հնարավոր հակասությունը:

Բացի այդ, գործնականում ՀՀ տարածք ապօրինի մուտք գործած անձանց կողմից հետագայում փախստականի կարգավիճակ կամ ապաստան հայցելն ընկալվում էր որպես իրենց կողմից կատարված հանցագործության «արդարացում»:

Արդյունքում մի շարք դեպքերում ՀՀ պետական սահմանն ապօրինի հատելուց և այդ հանցավոր արարքը իրավապահների կողմից բացահայտվելուց տևական ժամանակ հետո այն կատարած անձինք դիմում են լիազոր պետական մարմնին՝ իրենց ՀՀ-ում փախստականի կարգավիճակ կամ ապաստան շնորհելու հայցով՝ այդպիսով նպատակ ունենալով խուսափել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 329-րդ հոդվածով (2003թ. ընդունված) նախատեսված քրեական պատասխանատվությունից:

Այսպիսով, թեև վերը նկարագրված կոնվենցիոն նորմի կիրառման բուն էությունը հանդիսացել է հատկապես խոցելի խմբում հայտնված անձանց պաշտպանության և նրան նկատմամբ համապատասխան երաշխիքների ապահովման գործընթացը կարգավորելը, գործնականում այդ մեխանիզմի կիրառումը անձանց կողմից դիտարկվել է որպես քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավոր միջոց:

Անդրադառնալով տվյալ հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների

Եվրոպական դատարանի (ստորև՝ ՄԻԵԴ) կողմից ձևավորված իրավական պրակտիկային՝ հարկ է նկատել, որ ՄԻԵԴ-ն իր մի շարք որոշումներով արձանագրել է, որ թեև չի քննում ապաստանի հարցերը կամ պետությունների կողմից 1951թ. Ժնևի կոնվենցիայով նախատեսված պարտավորությունների կատարումը, սակայն անդրադառնում է նմանօրինակ հարցերին ՄԻԵԿ մի շարք հողվածներով նախատեսված պարտավորությունների կատարման համատեքստում⁷:

Միաժամանակ, ՄԻԵԴ-ը քննարկման առարկա է դարձրել պետությունների՝ սահմանահատման կարգի մասին իրազեկման և դրա իրականացման օբյեկտիվ հնարավորության ստեղծման պարտավորությունների կատարումը⁸:

Բացի այդ, ՄԻԵԴ-ը «Ռախիմովն ընդդեմ Ռուսաստանի» գործով արձանագրել է, որ անձի կողմից այլ պետության տարածք ժամանելիս ապաստանի հայցով անմիջապես չլիմելը էական է նրա պնդումների արժանահավատությունը գնահատելիս⁹:

Նշված հանգամանքների հաշվառմամբ 2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 469-րդ հոդվածի խրախուսական նորմը առավել հստակեցված է՝ նախատեսելով, որ հողվածով նախատեսված դրույթը չի տարածվում, այդ թվում, ապաստան հայցողի վրա, որը, **ուղղակիորեն գալով** այն տարածքից, որտեղ նրա կյանքը կամ ազատությունը **վտանգված է** եղել, **առանց ձգձգման** դիմում է իրավասու մարմին և մատնանշում իր ապօրինի մուտքի **հիմնավոր պատճառը**:

Այսպիսով, տվյալ խմբագրությամբ նորմն առավել հստակեցրել և կարգավորել է դրա կիրառման շրջանակը՝ նախատեսելով խրախուսական դրույթի կիրառման մի քանի պայմանների միառժամանակյա առկայություն՝

- անձը պետք է ՀՀ **ուղղակիորեն** գա այն տարածքից, որտեղ նրա կյանքը կամ ազատությունը վտանգված է եղել (այսպիսով, մեծամասամբ բացառվում է տարանցիկ երկրներում առանց հիմնավոր պատճառի ապաստան չհայցելու և ՀՀ սահմանն ապօրինի հատելուց հետո այդ գործիքակազմի կիրառումը, եթե նախորդ երկրում միջազգային պաշտպանություն հայցելու համապատասխան գործիքակազմը օբյեկտիվ կիրառելի է եղել),
- մեկնման երկրում անձի կյանքը կամ առողջությունը պետք է լինեն **վտանգված**,

⁷ F.G. v. Sweden, §117.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-161829%22%5D%7D>; (մուտք 27.08.2023թ.):

⁸ Shahzad v. Hungary, §59.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-210853%22%5D%7D>; (մուտք 27.08.2023թ.),
M.H. and Others v. Croatia, §294.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-213213%22%5D%7D>; (մուտք 27.08.2023թ.),
A.A. and Others v. North Macedonia, §112-123.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-216861%22%5D%7D>; (մուտք 27.08.2023թ.):

⁹ Rakhimov v. Russia, § 91.
<https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-145366> (մուտք 28.08.2023թ.):

- անձը պետք է դիմի իրավասու մարմնին ապաստանի խնդրանքով **առանց ձգձգման,**

- անձի ապօրինի մուտքը ՀՀ պետք է **հիմնավորվի** վերջինիս կողմից:

Նման կարգավորումը միանշանակ արդարացված է և բխում է նաև ՄԱԿ ՓԳՀ մոտեցումներից¹⁰:

Մասնավորապես, ըստ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի մեկնաբանման՝ «ուղղակիորեն գալ» արտահայտությունը ներառում է մարդու վիճակը, ով մուտք է գործում այն երկիր, որտեղ ապաստան է հայցվում ուղղակիորեն իր ծագման երկրից կամ մեկ այլ երկրից, որտեղ նրա պաշտպանությունը և անվտանգությունը չեն կարող երաշխավորվել: «Ուղղակիորեն» տերմինը չպետք է մեկնաբանվի բառացի՝ ժամանակային կամ աշխարհագրական իմաստով, քանի որ դեպք պետք է ինքնուրույն գնահատվի՝ հաշվի առնելով կոնկրետ առկա փաստական տվյալները և ապացույցները: Երբ գնահատվում է, թե արդյոք տարանցումը մեկ այլ երկրում կամ նախկինում մնալը համահունչ է «ուղիղ գալ» հասկացության հետ, հաշվի առնվող համապատասխան գործոնները ներառում են ուշացման պատճառները, օրինակ՝ միջոցներ ձեռք բերելը՝ ճանապարհը շարունակելու համար, փախստականի մտադրությունը՝ օրինակ՝ ընտանիքի հետ վերամիավորվելու ցանկությունը: Այնուամենայնիվ, այդ իրավիճակը չի չի ներառում այդ դեպքերը, երբ ապաստան հայցողը այլ երկրում ժամանակավորապես կամ մշտապես պաշտպանություն է գտել կամ բնակություն է հաստատել:

Անդրադառնալով ապաստան հայցողի կողմից անհապաղ ներկայանալու պահանջին՝ ՄԱԿ ՓԳՀ-ն ընդգծել է, որ «առանց ձգձգումների» տերմինը չպետք է մեկնաբանվի որպես խիստ ժամանակային պահանջ, և այդ փաստի հաստատումը կամ հերքումը կախված է կոնկրետ գործի հանգամանքներից՝ ներառյալ ապաստան հայցողի ժամանման ժամանակը և եղանակը, պայմանները, տեղեկատվության առկայությունը այն լեզվով, որին անձը տիրապետում է: Ըստ ՄԱԿ ՓԳՀ մոտեցման՝ անգամ այն դեպքերում, երբ անձը ձերբակալվել կամ կալանավորվել է՝ պետության տարածք ապօրինի մուտք գործելու հանգամանքով պայմանավորված, վերջինս, նախքան ապաստանի հայց ներկայացնելու ողջամիտ հնարավորության առկայությունը, գտնվում է Կոնվենցիայի 31-րդ հոդվածի պաշտպանության ներքո, քանի դեռ առկա չեն անձի կողմից «անբարեխիղճ վարքագծի» մասին վկայող տվյալներ:

Ընդ որում, 2021թ. ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված խրախուսական նորմը համանման է նաև այլ երկրների կողմից ամրագրված սկզբունքային մոտեցումներին:

Այսպես, Վրաստանի քրեական օրենսգրքի 344-րդ հոդվածի «Ծանոթագրու-

¹⁰ Submission by the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in the Case of Alizada v. Armenia (application no. 2439/18) before the European Court of Human Rights, p. 5, point 3.1.4-3.1.9 <https://www.refworld.org/docid/5bd313884.html> (մուտք 28.08.2023թ.):

թյան» համաձայն՝ համապատասխան հողվածով նախատեսված քրեական պատասխանատվությունից ազատվում են օտարերկրյա քաղաքացիները կամ քաղաքացիություն չունեցող անձինք, ովքեր Վրաստան են ժամանել ուղղակիորեն այն տարածքներից, որտեղ նրանց կյանքին կամ ազատությանը վտանգ է սպառնում ՄԱԿ-ի 1951 թվականի փախստականների մասին կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն, որոնք Վրաստանում են գտնվում առանց թույլտվության, և նույն Կոնվենցիայի և Վրաստանի օրենսդրության համաձայն՝ ապաստան են հայցել Վրաստանի իշխանություններից՝ պայմանով, որ նրանք անմիջապես ներկայանան իշխանություններին և պատշաճ բացատրություններ տան Վրաստան ապօրինի մուտքի կամ գտնվելու վերաբերյալ, եթե նրանց գործողություններում այլ հանցագործության հատկանիշներ առկա չեն, ինչպես նաև եթե նման արարք է կատարել թրաֆիքինգի (թրաֆիքինգի) զոհը մինչև զոհի կարգավիճակ ստանալը¹¹:

Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով (հոդված 371) և սահմանափակված է համանման մոտեցում, համաձայն որի՝ հողվածով նախատեսված քրեական պատասխանատվությունը չի տարածվում Բելառուսի Հանրապետություն ժամանման դեպքերի վրա՝ Բելառուսի Հանրապետության պետական սահմանը հատելու կանոնների խախտմամբ փախստականի կարգավիճակ, լրացուցիչ պաշտպանության կամ Բելառուսի Հանրապետությունում ապաստան ստանալու համար դիմող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ պայմանով, որ նրանք անմիջապես դիմեն նման միջնորդությամբ¹²:

Այդպիսով, ընդհանուր առմամբ միջազգային հանրությունն առաջնորդվում է այն մոտեցմամբ, որ պետության սահմանն ապօրինի հատելիս ապաստան հայցելու գործիքակազմերի կիրառումը պետք է լինի հստակ և ապահովված լինի որոշակի չափորոշիչներով և նախադրյալներով, ինչը կբացառի միջազգային մարդասիրական քայլի չարաշահման հնարավորությունները:

Այս և օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից հետախուզվող և ՀՀ-ում միջազգային պաշտպանություն հայցելու մեխանիզմը գործարկող անձանց իրավունքների ապահովման և կատարված օրենսդրական բարեփոխումների մասին կխոսվի ստորև՝ սույն հետազոտության Բաժին 2-ում:

Գլուխ 2. Օտարերկրյա պետության կողմից հետախուզվող անձանց նկատմամբ իրականացվող ընթացակարգերը.

Գլոբալիզացման պայմաններում միջազգային հանրության առաջ ծագող մարտահրավերների համատեքստում առավել խնդրահարույց են դառնում քրեական գործերով իրավական օգնության բնագավառում գործնականում ծագող մի շարք խնդիրներ՝ կապված տարբեր պետությունների օրենսդրական կարգավորումների հետ:

¹¹ <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=253> (մուտք 28.08.2023թ.):

¹² <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (մուտք 28.08.2023թ.):

Այնուամենայնիվ, դա նպաստել է նաև միջազգային հանրության ջանքերի միավորմանը հանցավորության դեմ պայքարում միասնական մոտեցումներ և չափանիշներ մշակելու ու արդյունավետ քրեական արդարադատություն իրականացնելու նպատակով:

Այդ նպատակների իրագործման մեխանիզմներից մեկը կոնկրետ հարցերին առնչվող միջազգային պայմանագրերի կնքումն է:

Քրեական արդարադատության ոլորտում միջազգային համագործակցության առանձին ինստիտուտ է հանդիսանում անձին քրեական հետապնդման ենթարկելու կամ պատժի կրման նպատակով մի պետության կողմից մյուսին հանձնելը:

Նշված պարտավորությունն ամրագրված է ինչպես ՀՀ մասնակցությամբ գործող մի շարք բազմակողմ և երկկողմ պայմանագրերով, այնպես էլ ՀՀ ներպետական օրենսդրությամբ:

Ինչպես վերը նշվել է, ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածով նախատեսված է անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հիմք՝ պայմանավորված անձի հանձնման հանգամանքով:

Բացի այդ, այս կառուցակարգն իր արտացոլումն է գտել նաև ՄԻԵԿ 5-րդ հոդվածով նախատեսված՝ անձի ազատության սահմանափակման հիմքերում:

01.07.1998թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ եթե Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված է հանցագործություն կատարած անձի հանձնումը այդ պայմանագրի մասնակից համարվող օտարերկրյա պետությանը, և եթե պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ, ապա Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվող անձի նկատմամբ՝

1) հանձնման թույլտվության կամ հանձնումը մերժելու վերաբերյալ որոշումներն ընդունում է Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազը, եթե գործը գտնվում է մինչդատական վարույթում,

2) հանձնումը մերժելու վերաբերյալ որոշումն ընդունում է Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարը, եթե գործը գտնվում է դատական վարույթի ընթացքում, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ տվյալ անձի վերաբերյալ կա օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռ,

3) հանձնման թույլտվության վերաբերյալ որոշումը ընդունում է համապատասխանաբար գործը քննող կամ դատավճիռը կայացրած դատարանը՝ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի միջնորդությամբ այն դեպքում, երբ գործը գտնվում է դատական վարույթի ընթացքում, կամ տվյալ անձի վերաբերյալ կա օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռ:

Այսպիսով, ի կատարումն ՀՀ-ի կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորությունների, ՀՀ դատախազությունը՝ ի դեմս ՀՀ գլխավոր դատախազի, ի կատար է ածում միջազգային պայմանագրերով և ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված այս կառուցակարգը, որի կապակցությամբ 2017 թվականից ի վեր

կատարվել են որոշակի ուսումնասիրություններ, որոնք առավելապես վերաբերել են ՀՀ-ում հայտնաբերված և օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից հետախուզվող անձանց կողմից ՀՀ-ում միջազգային պաշտպանություն հայցելու ընթացակարգերին և այդ կապակցությամբ ի հայտ եկած խնդիրներին:

2017 թվականից ձևավորված գործնական իրավիճակի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ բազմաթիվ դեպքեր են արձանագրվել, երբ օտարերկրյա պետությունների կողմից հետախուզման մեջ գտնվող անձինք ՀՀ տարածքում ձերբակալվելուց և կալանավորվելուց հետո չվերադարձելիության սկզբունքի ուժով փաստացի «հանձնման անձեռնմխելիություն» ձեռք բերելու նպատակով դիմում էին փախստականի կարգավիճակ ձեռք բերելու կամ ապաստանի հայցով:

ՀՀ ներպետական օրենսդրության վերլուծության և վերաբերելի միջազգային համաձայնագրերի հետ համադրման արդյունքում պարզվել է, որ այդ ժամանակահատվածում ՀՀ օրենսդրությամբ ուղղակիորեն ամրագրված չէին անձի կողմից փախստականի կարգավիճակ կամ ապաստանի հայցով դիմելու ժամկետներ, սակայն տվյալ խնդիրը բազմիցս քննադատության է արժանացել տարբեր մարմինների կողմից և ընդգծվել տվյալ ոլորտում իրավունքի չարաշահման հնարավորության բացառման անհրաժեշտությունը:

Նման պայմաններում երբեմն իրավապահ մարմիններն անձի հանձնումը թույլատրելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման առկայության պայմաններում փաստացի զրկված էին լինում անձի հանձնումն իրականացնելու հնարավորությունից՝ հաշվի առնելով միջազգային և ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված արգելքները:

Նմանօրինակ իրավիճակներում անձը գտնվում էր կալանքի տակ (որի առավելագույն ժամկետը չի կարող գերազանցել 8 ամիսը) և հետախուզումը նախաձեռնող պետությանը հանձնվելուց խուսափելու կամ այդ գործընթացը հետաձգելու նպատակով դիմում էր վերը նշված իրավական մեխանիզմներին՝ պատճառաբանելով, որ իր վերոգրյալ իրավունքը նախկինում իրեն պարզաբանված չի եղել: Նման իրավիճակներում անձի փաստացի հանձնումը հետաձգվում էր մինչև իր հայցի վերաբերյալ վերջնական որոշման, այդ թվում՝ դատական ասյանների բողոքարկման արդյունքում ընդունված դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը:

Ավելին, Օրենքում չկար որևէ դրույթ, որն անձին կարգելի նույն հիմքով կրկին դիմում ներկայացնել լիազոր մարմնին: Մինչդեռ ՀՀ քրեադատավարական օրենքով նախատեսված առավելագույն ժամկետի ավարտից հետո հանձնման նպատակով կալանավորված անձը ենթակա էր անհապաղ ազատ արձակման, ինչը կարող էր հետագա բարդությունների, այդ թվում՝ հանձնման անհնարիության հանգեցնել՝ վերջինիս ՀՀ-ում փախստականի կարգավիճակ կամ ապաստան շնորհելու հայցը մերժելու դեպքում:

Անդրադառնալով հիշյալ ոլորտում առկա մյուս խնդրին՝ փախստականի կարգավիճակ հայցելու կամ ապաստան հայցելու վերաբերյալ դիմումների կապակցությամբ իրականացվող վարչական վարույթների քննարկման ժամկետներին, հատկանշական էր, որ Օրենքի (մինչև 2021թ. բարեփոխումները) 45-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապաստան ստանալու մասին դիմումը լիազոր մարմինը քննարկում է դիմումը լիազոր մարմնում գրանցվելուց հետո՝ եռամսյա ժամկետում, բացառությամբ սույն օրենքով նախատեսված արագացված ընթացակարգերի կիրառման դեպքի: Լիազոր մարմնի պատճառաբանված որոշմամբ դիմումի քննարկման ժամկետը կարող է երկարաձգվել մինչև երեք ամիս ժամանակով, եթե առկա են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված վարչական վարույթի ժամկետի երկարաձգման հիմքեր:

Օրենքի (մինչև 2021թ. բարեփոխումները) 57-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապաստան հայցողները և փախստականներն իրավունք ունեն դատական կարգով բողոքարկելու ապաստանի հայցի կամ փախստականի ճանաչման առնչությամբ հարուցված ապաստանի ընթացակարգի, ինչպես նաև սույն օրենքով նախատեսված վարչական այլ ընթացակարգերի հետևանքով լիազոր մարմնի կայացրած ցանկացած բացասական որոշում՝ դրա մասին տեղեկանալու օրվանից սկսած 30 օրվա ընթացքում:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ բողոքարկման ժամկետը բաց թողնելու պատճառը (պատճառները) վերանալուց հետո ապաստան հայցողը 15 օրվա ընթացքում, բայց ոչ ուշ, քան ապաստանի հայցի առնչությամբ լիազոր մարմնի կայացրած որոշման ընդունման մասին տեղեկանալու օրվանից սկսած երեք ամսվա ընթացքում, կարող է բողոք ներկայացնել դատարան:

Մինչև 2021թ. բարեփոխումները << վարչական դատավարության օրենսգրքի 84-րդ հոդվածն իր հերթին ամրագրել էր դրույթ այն մասին, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելը և բուն դատաքննությունը պետք է իրականացվեին ողջամիտ ժամկետներում՝ առանց հստակ չափորոշիչներ և ընթացակարգեր սահմանելու:

Նման պայմաններում ստեղծվում էր իրավիճակ, երբ անձի հանձնումը թույլատրելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման առկայության պայմաններում անազատության մեջ գտնվող անձի կալանավորումը շարունակաբար երկարացվում է և նա փաստացի չի հանձնվում օտարերկրյա պետությանը՝ դատական ատյաններում իր բողոքի վերաբերյալ քննությանը նրա մասնակցությունն ապահովելու նպատակից ելնելով:

Նույն խնդիրն առկա է նաև ստորադաս դատական ատյանի որոշման դեմ վերադաս դատարան բողոք ներկայացնելու և այն դատարանի կողմից քննարկելու գործընթացներում:

<Նետևաբար, անհրաժեշտություն կար հստակեցնելու անազատության մեջ

գտնվող անձի կողմից փախստականի կարգավիճակ կամ ապաստան հայցելու դիմումների քննարկման և դրանց կապակցությամբ ընդունված որոշումների բողոքարկման ընթացակարգերը՝ սահմանելով հստակ և կանխատեսելի ժամկետներ:

Գործնականում ծագող հաջորդ խնդիրը պայմանավորված է եղել ապաստան հայցողների կողմից ապաստանի հայց ներկայացնելու իրավունքի չարաշահման և կրկնակի հայցերի դեպքում հստակ ընթացակարգի բացակայությամբ: Մասնավորապես, թեև «կրկնակի» բառը ենթադրում է «երկրորդ անգամ», սակայն այն իրավակիրառ պրակտիկայում ընկալվում էր որպես բազմակի անգամ ապաստանի հայց ներկայացնելու հնարավորություն և չարաշահվում էր ապաստան հայցողների կողմից: Միաժամանակ, թեև օրենքում ամրագրված էր, թե լիազոր մարմինը ի դեմս ՀՀ միգրացիոն ծառայության (ներկայումս՝ ՀՀ ներքին գործերի նախարարության միգրացիայի և քաղաքացիության ծառայության), ինչ հիմքերի դեպքում էր քննության առնում կրկնակի հայցը, սակայն չէր նախատեսված, թե այդ հիմքերի բացակայության դեպքում ինչպիսի որոշում պետք է կայացնել լիազոր մարմինը:

Վերը նշված խնդիրների որոշակի հանգուցալուծման նպատակով նախաձեռնվեց օրենսդրական լայնածավալ բարեփոխումների ընթացակարգ:

Արդյունքում նախապատրաստվել և 2021 թվականի մայիսի 5-ին երկրորդ ընթերցմամբ ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» և «Վարչական դատավարության օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքների նախագծերի փաթեթը, որով նախատեսված կարգավորումները և բարեփոխումները կներկայացվեն ստորև՝ սույն Հետազոտության Բաժին 2-ում:

Բաժին 2. 2021 թվականի օրենսդրական բարեփոխումները:

Հարկ է նկատել, որ վերը թվարկված խնդրահարույց հարցերը գտնվել են ինչպես ՀՀ ներպետական, այնպես էլ մի շարք միջազգային կառույցների ուշադրության ներքո:

Այսպես, միջազգային պաշտպանության շնորհման և դադարեցման գործընթացի նվազագույն ստանդարտների վերաբերյալ Եվրոպայի Խորհրդի 2013/32/EU 26.06.2013թ. հրահանգի¹³ 28-րդ հոդվածի 1-րդ մասի «b» կետը, սահմանելով հայցի ուսումնասիրման ընթացակարգերը, ամրագրել է, որ պետությունն իրավասու է դադարեցնել անձի դիմումի ուսումնասիրությունը, եթե ողջամիտ հիմքեր կան համարելու, որ դիմումատուն անուղղակիորեն հետ է կանչել կամ հրաժարվել է իր դիմումից:

Այսպիսի հիմքերի թվին են դասվել այն դեպքերը, երբ դիմումատուն չի պա-

¹³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013L0032#d1e833-60-1> (մուտք 26.08.2023թ.):

տապիսանել իր դիմումի համար էական տեղեկատվություն տրամադրելու հարցումներին կամ չի ներկայացել անձնական հարցազրույցի, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դիմորդը ողջամիտ ժամկետում ցույց չի տալիս, որ իր ձախողումը պայմանավորված է իր կամքից անկախ հանգամանքներով, կամ վերջինս փախել կամ առանց թույլտվության լքել է այն վայրը, որտեղ նա ապրել կամ պահվել է՝ առանց ողջամիտ ժամկետում իրավասու մարմնի հետ կապ հաստատելու, կամ ողջամիտ ժամկետում չի կատարել ներկայանալու պարտականությունները կամ հաղորդակցվելու այլ պարտավորությունները, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դիմումատուն չի հիմնավորում, որ դա պայմանավորված է իր կամքից անկախ հանգամանքներով:

Նշված հրահանգի 13-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «a» կետով ևս ամրագրված է դիմումատուի՝ առանձ ձգձգման, առաջին իսկ հնարավորության դեպքում պետության իրավասու մարմին ներկայանալու պարտավորությունը:

Սակայն այս պարտավորությունն անքակտելիորեն փոխկապակցված է նույն հրահանգի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի «a» կետով սահմանված՝ ապաստանի հայցով դիմելու իրավունքը անձին «ժամանակին» պարզաբանելու պետության պարտականության հետ:

Ընդ որում, հատկանշական է նույն հրահանգի 9-րդ հոդվածով ամրագրված սկզբունքը: Այսպես, նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դիմումատուին թույլատրվում է մնալ անդամ պետությունում՝ միջազգային պաշտպանություն հայցելու ընթացակարգի իրագործման նպատակով, քանի դեռ լիազոր մարմինը որոշում չի կայացրել:

Միաժամանակ, նույն հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի համաձայն՝ անդամ պետությունները կարող են բացառություն անել այն դեպքում, երբ (...) անձը պատշաճ կարգով փոխանցվելու կամ հանձնվելու է երրորդ երկրին կամ միջազգային քրեական դատարաններին կամ տրիբունալներին: Անդամ պետությունը կարող է դիմումատուին հանձնել երրորդ երկիր միայն այն դեպքում, երբ այդ երկրի իրավասու մարմինները համոզված են, որ հանձնման որոշումը չի հանգեցնի ուղղակի կամ անուղղակի վերադարձի (refoulement)՝ խախտելով այդ անդամ պետության միջազգային պարտավորությունները:

Այս առումով հետաքրքիր է նաև ՄԻԵԴ դիրքորոշումը՝ «Ջաբարին ընդդեմ Թուրքիայի» գործով: Նշված գործով դիմումատուի՝ քաղաքական ապաստան տրամադրելու մասին դիմումը մերժվել էր բացառապես այն ներկայացնելու 5-օրյա ժամկետը խախտված լինելու հիմքով: Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ ներպետական իշխանությունները տվյալ դեպքում հաշվի չեն առել այն հանգամանքները, որ անձն իր ծագման երկիր վերադառնալու իրական վախ է ունեցել, իսկ դիմում ներկայացնելու նման կարճ ժամկետ սահմանելը հակասում են ՄԻԵԿ 3-րդ հոդվածով ամրագրված մարդու իրավունքների հիմնարար սկզբունքներին¹⁴:

¹⁴ Jabari v. Turkey, § 40. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58900> (մոււք 27.08.2023թ.):

Այսինքն, ՄԻԵԳ-ն ամրագրել է կոնկրետ գործերով ներկայացված բոլոր հանգամանքները քննության առարկա դարձնելու և դիմումատուի փաստարկները համակցության մեջ գնահատելու մոտեցումները՝ պարտավորեցնելով անդամ-պետություններին քննության առարկա դարձնել ֆորմալ պահանջները չպահպանելու մերժմամբ պայմանավորված՝ ՄԻԵԿ 3-րդ հոդվածով արգելված վերաբերմունքին արժանանալու մասին դիմումատուների պնդումները:

Բացի այդ, Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածով նախատեսված են այն հիմքերը, որոնց առկայությունը բացառում է անձին փախստականի կարգավիճակի տրամադրումը:

Մասնավորապես, Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածով ամրագրված է, որ՝
(...)

Մաս «դ»՝ Կոնվենցիան չի կիրառվում այն անձանց նկատմամբ, ովքեր պաշտպանություն կամ օգնություն են ստանում Միավորված ազգերի կազմակերպության մարմիններից կամ հաստատություններից, բացի Միավորված ազգերի կազմակերպության Փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարից:

Մաս «ե»՝ Կոնվենցիայի դրույթները չեն կիրառվում այն անձի նկատմամբ, որն այն երկրի իրավասու մարմինների կողմից, որտեղ նա ունեցել է բնակության վայր, ճանաչվել է այդ երկրի քաղաքացիությունն ունենալու հետ կապված իրավունքներ ու պարտականություններ ունեցող:

Մաս «զ»՝ Կոնվենցիայի դրույթները չեն կիրառվում այն անձի նկատմամբ, որի վերաբերյալ լուրջ հիմքեր կան ենթադրելու, որ նա.

(ա) կատարել է հանցագործություն ընդդեմ խաղաղության, պատերազմական հանցագործություն կամ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, ինչպես դրանք սահմանված են նման հանցագործությունների կապակցությամբ միջոցառումներ ձեռնարկելու նպատակով ստեղծված միջազգային փաստաթղթերում,

(բ) կատարել է ոչ քաղաքական բնույթի ծանր հանցագործություն սպաստան տված երկրից դուրս՝ նախքան որպես փախստական այդ երկիր ընդունվելը,

(գ) մեղավոր է ճանաչվել Միավորված ազգերի կազմակերպության նպատակներին ու սկզբունքներին հակասող արարքներ կատարելու մեջ:

Այս սկզբունքների և չափորոշիչների համադրման արդյունքում նախաձեռնված օրենսդրական բարեփոխումները էականորեն հստակեցրել են միջազգային պաշտպանություն՝ փախստական կարգավիճակ և սպաստան հայցելու ընթացակարգային երաշխիքները և գործընթացները՝ փորձ կատարելով դրանք հնարավորինս հավասարակշռել ՀՀ-ի կողմից ստանձնած պարտավորություններն ինչպես միջազգային պաշտպանություն տրամադրելու, այնպես էլ հետախուզվող անձանց նկատմամբ հանձնման գործընթացներն իրականացնելու ոլորտներում:

Արդյունքում, ոլորտին առնչվող իրավական ակտերում կատարվել են հետևյալ փոփոխությունները՝

1. «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխություններ և լրացումներ.

ա) Օրենքի 45-րդ հոդվածի 3-րդ մասում կատարված փոփոխություն. ընդհանուր առմամբ նախատեսված է, որ ապաստան ստանալու մասին դիմումը լիազոր մարմինը քննարկում է դիմումը լիազոր մարմնում գրանցվելուց հետո՝ եռամսյա ժամկետում, բացառությամբ սույն օրենքով նախատեսված արագացված ընթացակարգերի կիրառման դեպքի: Լիազոր մարմնի պատճառաբանված որոշմամբ դիմումի քննարկման ժամկետը կարող է երկարաձգվել մինչև երեք ամիս ժամանակով, եթե առկա են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված վարչական վարույթի ժամկետի երկարաձգման հիմքեր:

Կատարված լրացմամբ տվյալ դրույթը կիրառելի չէ այն օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի, որն ապօրինի հատել է Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանը, կամ որի նկատմամբ քրեական հետապնդում է իրականացվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում, կամ որը ենթակա է հանձնման օտարերկրյա պետությանը:

Այսպիսով, նախատեսվել է լիազոր մարմնի՝ օպերատիվ և արդյունավետ գործելու երաշխիք՝ հաշվի առնելով նշված խումբ անձանց առավել խոցելի վիճակը, այդ թվում՝ այն հանգամանքը, որ մեծամասամբ նրանց անձնական ազատության իրավունքը սահմանափակված է լինում:

բ) Օրենքի 47-րդ հոդվածը լրացվել է նոր՝ 2.1 մասով, համաձայն որի՝ այն օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, որն ապօրինի հատել է Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանը, կամ որի նկատմամբ քրեական հետապնդում է իրականացվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում, կամ որը ենթակա է հանձնման օտարերկրյա պետությանը, կարող է դիմել ապաստան ստանալու կամ փախստականի կարգավիճակ ձեռք բերելու համար այդ իրավունքի մասին ծանուցման պահից՝ 15 օրվա ընթացքում:

Իրավասու մարմնի պաշտոնատար անձը սույն մասում նշված անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու, նրան ազատությունից զրկելու կամ նրա ազատությունը այլ կերպ սահմանափակելու պահից սկսած՝ անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում, պարզաբանում է ապաստան կամ փախստականի կարգավիճակ հայցելու նրա իրավունքը, որի վերաբերյալ նրան տալիս է գրավոր ծանուցագիր և ապահովում է նրա իրավունքի իրացումը՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան ստանալու մասին նրա դիմումն ուղարկելով լիազոր մարմին:

Այսպիսով, օրենսդիրը լուծել է մի շարք արդի մարտահրավերներ՝ միաժամանակ սահմանելով սկզբունքային մի քանի նախադրյալներ, այդ թվում՝

- նշված խումբ անձինք իրավունք ունեն ծանուցվեն այդ կառուցակարգին դիմելու իրենց իրավունքի մասին (տեղեկացված լինելու մասին իրավունք),

- նշված իրավունքը պարտավոր է պարզաբանել կոնկրետ իրավասու մարմնի պաշտոնատար անձը (սուբյեկտայնության պահանջ),
- ծանուցումը պետք է լինի գրավոր՝ ապահովվելով պաշտոնատար անձի կողմից իրավունքի իրացումը՝ դիմումը լիազոր մարմնին ուղարկելու միջոցով (հետևողականության պահանջ),
- ծանուցումը սուբյեկտի կողմից պետք է ներկայացվի 24 ժամվա ընթացքում (ժամանակային հստակության պահանջ),
- նշված անձինք կարող են դիմել միջազգային պաշտպանություն ստանալու խնդրանքով՝ ծանուցման պահից՝ 15 օրվա ընթացքում (իրավունքի իրացման ողջամիտ ժամկետ և կոնկրետ ընթացակարգ):

Բացի այդ, հաշվի առնելով մի շարք հիմնարար միջազգային փաստաթղթերով, այդ թվում՝ ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածով նախատեսված պարտավորությունների ապահովման անհրաժեշտությունը, ապահովվել են նաև ապաստան հայցող անձանց համար ընթացակարգային երաշխիքներ:

Այսպես, «M.S.S. ընդդեմ Բելգիայի և Հունաստանի»¹⁵ գործով ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է, որ «(...) ապաստանի ընթացակարգին բնորոշ են լուրջ կառուցվածքային թերություններ, որոնց արդյունքում հավանականությունը, որ ապաստան հայցողների դիմումները և Կոնվենցիայի հիմքերով գանգատները լրջորեն կքննվեն Հունաստանի իշխանությունների կողմից, չնչին են: Նրանք նաև նշում էին, որ արդյունավետ իրավական պաշտպանության բացակայության պայմաններում, ապաստան հայցողները վերջին հաշվով պաշտպանված չեն իրենց քաղաքացիության երկրներ կամայական ձևով վերադարձվելուց: Դատարանը առաջին հերթին ուշադրությունը կենտրոնացնում է ապաստանի ընթացակարգի հասանելիության և ապաստանի հայցերի քննության հարցերում գոյություն ունեցող խնդիրների վրա, որոնց թվին են դասվում պարտադիր ընթացակարգի վերաբերյալ ապաստան հայցողներին տրամադրվող անբավարար տեղեկատվությունը, Ատիկայի ոստիկանության բաժանմունք մուտք գործելու հետ կապված բարդությունները, իշխանությունների և ապաստան հայցողների միջև կապի պահպանման ապահով համակարգի բացակայությունը, թարգմանիչների պակասը և անհատական հարցազրույցների անցկացման համար պատասխանատու անձանց մոտ համապատասխան գիտելիքների պակասը, ապաստան հայցողներին իրավական օգնություն տրամադրելու համակարգի բացակայությունը, որը գործնականում զրկում է նրանց անհրաժեշտ խորհրդատվություն ստանալու հնարավորությունից, և որոշումները տրամադրելու գործընթացի չափազանց մեծ ձգձգվածությունը:

(...)

¹⁵ M.S.S. v. Belgium and Greece, § 300-302, 304. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103050> (մուտք 24.08.2023թ.):

Դատարանը նշում է, որ դիմումատուն պնդում էր, որ չի ստացել որևէ տեղեկատվություն այն ընթացակարգերի մասին, որոնց նա պետք է հետևեր:

(...)

Դատարանի կարծիքով պարտադիր ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվության անհասանելիությունը ակնհայտորեն մեծ խոչընդոտ էր այդ ընթացակարգերի գնահատման համար:»:

Ի կատարումն նշված պարտավորության՝ «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի 52-րդ հոդվածի 8-րդ մասում կատարված փոփոխության համաձայն՝ օրենքի 47-րդ հոդվածի 2.1-ին մասով նախատեսված դեպքերում ներկայացված ապաստանի հայցերով լիազոր մարմնի կողմից կայացված որոշումը՝ անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան ընդունմանը հաջորդող աշխատանքային օրը, ուղարկվում է ապաստան հայցողին՝ հայերեն և նրա համար հասկանալի լեզվով:

Այսպիսով, ամրագրվել է լիազոր մարմնի պարտավորությունը՝ ոչ միայն սեղմ ժամկետում ուղարկել ապաստան հայցողին կայացված որոշումը, այլև այն տրամադրել անձին՝ վերջինիս համար հասկանալի լեզվով:

Նախատեսվել են նաև այդ որոշման բողոքարկման առավել ողջամիտ ժամկետներ. Օրենքի 47-րդ հոդվածի 2.1-ին մասով նախատեսված հայցերով կայացված բացասական որոշումները կարող են բողոքարկվել դրանց մասին տեղեկանալու օրվանից սկսած՝ 10 աշխատանքային օրվա ընթացքում:

Բացի այդ, բողոքարկման ժամկետը բաց թողնելու պատճառը (պատճառները) վերանալուց հետո ապաստան հայցողը ապաստանի հայցով կայացված բացասական որոշումը կարող է բողոքարկել բողոքարկման ժամկետը բաց թողնելու պատճառը (պատճառները) վերանալու օրվանից սկսած՝ 10 օրվա ընթացքում, բայց ոչ ուշ, քան ապաստանի հայցի առնչությամբ լիազոր մարմնի որոշման կայացման մասին իրազեկվելու օրվանից սկսած՝ մեկ ամսվա ընթացքում:

Բացի այդ, Օրենքով հստակեցվել է ապաստանի «կրկնակի» (երկրորդ) դիմում ներկայացնելու ընթացակարգը և բողոքարկումը:

Օրենքի փոփոխված խմբագրությամբ 59-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապաստան տրամադրելու երկրորդ դիմումը կարող է ներկայացվել ապաստան տրամադրելու առաջին դիմումի վերաբերյալ վերջնական բացասական որոշման կամ ապաստան տրամադրելու գործընթացը կարճելու մասին որոշման առկայության դեպքում: Նման դեպքերում ապաստան հայցողն օգտվում է բոլոր այն իրավունքներից, որոնք նախատեսված են առաջին անգամ ապաստան հայցողների համար:

Լիազոր մարմինը երկրորդ դիմումն ստանալուց հետո հարցազրույց է անցկացնում դիմումատուի հետ և հայցի քննությունն իրականացնում է հետևյալ պայմաններից որևէ մեկի առկայության դեպքում.

1) առաջացել են հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի առնչությամբ կամ Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով սահմանված պատճառներով նոր հանգամանքներ,

2) ապաստան հայցողը ներկայացրել է նոր ապացույցներ, որոնք հիմնավոր պատճառներով չեն ներկայացվել առաջին դիմումի քննության ընթացքում:

Նշված պայմանների բացակայության դեպքում լիազոր մարմինը կայացնում է դիմումն առանց քննության թողնելու մասին որոշում, որը Օրենքի 47-րդ հոդվածի 2.1-ին մասով նախատեսված դեպքերում կարող է բողոքարկվել ծանուցվելու օրվանից սկսած՝ 15 օրվա ընթացքում:

2. ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում կատարված փոփոխություններ և լրացումներ.

Հարկ է նկատել, որ մինչև 2021 թվականների փոփոխությունները վերը նշված անձանց կողմից լիազոր մարմնի կողմից կայացված որոշումների բողոքարկման առանձնահատուկ ընթացակարգ նախատեսված չի եղել և համապատասխան բողոքները քննվել են ընդհանուր կարգով:

Մնան մոտեցումը հանգեցրել է թե՛ ողջամիտ ժամկետում գործերի քննության ձգձգման¹⁶, թե՛ անձանց ՄԻԵԿ և վերաբերելի այլ միջազգային պայմանագրերով երաշխավորված իրավունքների իրացման խնդիրների, թե՛ ՀՀ-ի կողմից հանցավորության դեմ միջազգային համագործակցված համատեղ միջոցառումների, մասնավորապես՝ անձանց հանձնման գործընթացների ձգձգման և, առանձին դեպքերում, դրանց ի կատար ածման հնարավորությունների սպառնալից:

Այս խնդիրը լուծելու նպատակով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի «Հատուկ վարույթները» 5-րդ բաժնում նախատեսվել է առանձին 31.6 գլուխ՝ «Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանն ապօրինի հատած կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քրեական հետապնդման կամ օտարերկրյա պետությանը հանձնման ենթակա օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց կողմից փախստականի կարգավիճակ կամ ապաստան տրամադրելու հայցով իրավասու մարմինների կողմից կայացված անբարենպաստ վարչական ակտը վիճարկելու կամ բարենպաստ վարչական ակտ կայացնելու վերաբերյալ գործերը» վերտառությամբ:

Կատարված լրացումներով նախատեսվել է, որ ՀՀ վարչական դատարան կարող է դիմել ՀՀ պետական սահմանն ապօրինի հատած կամ ՀՀ տարածքում քրեական հետապնդման կամ օտարերկրյա պետությանը հանձնման ենթակա այն օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, որը ապօրինի

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ, հետևյալ վարչական գործերով «Դատալեքս» տեղեկատվական համակարգում հասանելի տեղեկությունները՝ թիվ ՎԳ/0170/05/20 վարչական գործով դատական քննությունը տևել է առնվազն 2020 թվականի մարտից մինչև 2022 թվականի հունիս, թիվ ՎԳ/0705/05/20 վարչական գործով՝ 2020 թվականի հունիսից առնվազն մինչև 2022 թվականի դեկտեմբեր, թիվ ՎԳ/5185/05/18 վարչական գործով՝ 2018 թվականի հունիսից առնվազն մինչև 2021 թվականի մայիս:

Ավելին, թիվ ՎԳ-1/0088/05/21 վարչական գործով 2021 թվականի հունիս ամսից նախաձեռնված դատական վարույթով դատական նիստ է նշանակվել մասնավորապես, 2022 թվականի հուլիս ամսին, հաջորդ դատական նիստը՝ ավելի քան մեկ տարի անց՝ 2023 թվականի օգոստոս ամսին, հաջորդ նիստը՝ ևս մեկ տարի անց՝ 2024 թվականի հունիս ամսին:

նի հատել է ՀՀ պետական սահմանը, կամ որի նկատմամբ քրեական հետապնդում է իրականացվում ՀՀ տարածքում, կամ որը ենթակա է հանձնման օտարերկրյա պետությանը՝ ապաստանի հայցի կամ փախստականի կարգավիճակի ճանաչման վերաբերյալ «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված լիազոր մարմնի կայացրած անբարենպաստ վարչական ակտը վիճարկելու կամ բարենպաստ վարչական ակտ կայացնելու պահանջով:

Հստակեցվել է, որ նշված գործերով վարչական դատարան դիմում կարող է ներկայացվել վերը նշված օրենքով սահմանված լիազոր մարմնի կայացրած անբարենպաստ վարչական ակտի մասին իրազեկվելու օրվանից սկսած՝ 10 աշխատանքային օրվա ընթացքում:

Օրենսդիրը նախատեսել է ինչպես պատասխանողի կողմից հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու ժամկետը (դիմումը վարույթ ընդունելու մասին վարչական դատարանի որոշումն ստանալուց հետո՝ 10 օր), այլև սահմանել է վարչական դատարանի կողմից դիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելու օրվանից մեկամսյա ժամկետում գործը քննելու, գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ կայացնելու և հրապարակելու պարտականություն:

Նախատեսվել է նաև դատարական ակտի վերանայման հատուկ կառուցակարգ. վերը նշված դատական ակտը հրապարակման պահից 15-օրյա ժամկետում կարող է բողոքարկվել վերաքննության կարգով:

Վերաքննիչ դատարանը բողոքը քննում և համապատասխան որոշում է կայացնում ու հրապարակում վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելու պահից մեկամսյա ժամկետում:

Ընդ որում, օրենսդիրն ամրագրել է, որ նշված գործերով վարչական դատարանի ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքի քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով անփոփոխ, կամ բավարարում է վերաքննիչ բողոքը՝ բեկանելով վարչական դատարանի դատական ակտը և կայացնելով նոր դատական ակտ:

Այսպիսով, օրենսդիրը չի նախատեսել բողոքարկվող դատական ակտը բեկանելու և նոր քննության ուղարկելու վերաքննիչ դատարանի լիազորություն՝ ամրագրելով, որ վերաքննիչ դատարանի կայացրած դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից և ենթակա չէ բողոքարկման:

Բացի այդ, նշված կառուցակարգերի գործնական կիրառումն ապահովելու նպատակով ՀՀ կառավարության 2021 թվականի նոյեմբերի 4-ի №1791-Ն որոշմամբ փոփոխություն է կատարվել ՀՀ կառավարության 2007 թվականի հունիսի 14-ի «Մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումներից բխող՝ ծանուցման ենթակա իրավունքների ցանկը և ծանուցման կարգը հաստատելու մասին» №818-Ն որոշման մեջ:

Արդյունքում, որոշման №1 հավելվածի 3-րդ կետով ուղղակիորեն ամրագրվել է, որ օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, որն

ապօրինի հատել է Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանը, կամ որի նկատմամբ քրեական հետապնդում է իրականացվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում, կամ որը ենթակա է հանձնման օտարերկրյա պետությանը, քրեական հետապնդում հարուցելու, ազատությունից զրկելու կամ նրա ազատությունն այլ կերպ սահմանափակելու պահից սկսած իրավունք ունի անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում **գրավոր ծանուցագրով** պարզաբանում ստանալու՝ ապաստան ստանալու կամ փախստականի կարգավիճակ ձեռք բերելու իրավունքի մասին, և այդ իրավունքի մասին ծանուցման պահից 15 օրվա ընթացքում ապաստան ստանալու կամ փախստականի կարգավիճակ ձեռք բերելու համար դիմում ներկայացնելու:

Միաժամանակ, նախատեսվել է ոստիկանության ծառայողի պարտականությունը՝ ապահովում նշված իրավունքի իրացումը՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան ստանալու մասին նրա դիմումն ուղարկելով լիազոր մարմին:

Բացի այդ, նույն որոշման №2 հավելվածի 6-րդ կետով ուղղակիորեն ամրագրված է գրավոր ծանուցումը անձին՝ անկախ վերջինիս կողմից ցանկություն հայտնելու նրան տրամադրելու պարտականությունը, ինչը էականորեն կարող է նվազեցնել հետազայում տարատեսակ վիճարկումները:

Այսպես, կբացառվեն ինչպես անձի կողմից վերը նշված իրավունքի իրացման սահմանափակ ժամկետների մասին անտեղյակության հանգամանքով պայմանավորված հետագա չարաշահումները և վիճարկումները, այնպես էլ պետական մարմինների աշխատակիցների (այդ թվում՝ անձի ձերբակալումն իրականացրած անձանց) կողմից վերը նշված՝ անձին գրավոր ծանուցում տրամադրելու պարտականությունը պատշաճ կատարելու հարցում թերանալը՝ անձի կողմից գրավոր ծանուցում ստանալու ցանկություն չհայտնելու հիմնավորմամբ:

Նշված օրենսդրական բարեփոխումները միտված են լուծելու և հավասարակշռելու պետության կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորությունները՝ մի կողմից՝ ապահովելով իրապես խոցելի և միջազգային պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց իրավունքները և երաշխիքները, մյուս կողմից՝ քրեական արդարադատության իրականացման և հանցավորության դեմ պայքարի հարցում միջազգային հանրության ջանքերի միավորման ոլորտներում:

Միաժամանակ, հարկ է նկատի ունենալ, որ վիճելի է նշված մոտեցումների կիրառումը քաղաքական ապաստանի ինստիտուտի նկատմամբ, որի պարագայում դեռևս անհրաժեշտ է կատարել որոշակի օրենսդրական բարեփոխումներ:

Հաշվի առնելով հարցերի լայնածավալությունը և առկա մարտահրավերները՝ գտնում ենք, որ կարգավորման ենթակա հարցերը հնարավոր չէ լուծել «տեղային» մոտեցմամբ, ինչի կապակցությամբ առավել ընդունելի է դիտվում միջազգային պաշտպանության մասին նոր օրենքի մշակումն և ընդունումը:

Եզրակացություն

Միջազգային պաշտպանություն հայցելու և այն ստանալու մեխանիզմները եղել և շարունակում են մնալ կարևոր ու զգայուն մարտահրավեր առաջադեմ հասարակության համար: Այս ոլորտում գրքայ առումով կատարված բարեփոխումները և զարգացումներն իրենց արտացոլումն են գտել նաև ՀՀ իրավակիրառ պրակտիկայում, որը վերլուծվել է սույն հետազոտության մեջ և հանգում է հետևյալ հիմնական փաստարկներին:

1. Միջազգային պաշտպանության իրավունքը երաշխավորված է մի շարք հիմնարար փաստաթղթերով և չի կարող սահմանափակվել զուտ ձևական, ոչ իրատեսական, կամայական պահանջների նախատեսմամբ (իրավունքի իրացման անիրատեսական ժամկետ, կոնկրետ վայր դիմելու կամ որոշակի ձևաչափով դիմելու պահանջ):
2. Տվյալ իրավունքի ապահովումը հանդիսանում է նաև ՀՀ-ի կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորություն:
3. ՀՀ-ն, միանալով մի շարք պայմանագրերի և երկկողմ համաձայնագրեր կնքելով օտարերկրյա պետությունների հետ, ստանձնել է նաև անձանց հանձնելու մասին պարտավորություն¹⁷:
4. Պետության միջազգային պարտավորությունները պետք է բավանսավորվեն, սակայն հակասության դեպքում առավել ուշադրություն և նախապատվություն է տրվում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում ստանձնած պարտավորությունների լիարժեք կատարմանը՝ միտված չեզոքացնելու անձի նկատմամբ արգելված վերաբերմունքի ռիսկերը:
5. Այս առումով ՀՀ-ի կողմից ձեռնարկված օրենսդրական բարեփոխումների արդյունքում կատարվել են գործնական քայլեր՝ անձի իրավունքների ապահովման համատեքստում:
6. Գործող քրեական օրենսգրքով ՀՀ սահմանն ապօրինի հատելու համար քրեական պատասխանատվությունից ազատող խրախուսական նորմը առավել հստակ է ամրագրվել և համահունչ է ինչպես այլ երկրների, այնպես էլ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի կողմից մշակված հիմնական չափորոշիչներին:
7. «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքում և ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները օրենսդրորեն ամրագրել են ինչպես անձի՝ ապաստանի հայցով դիմելու կոնկրետ կառուցակարգերը և երաշխիքները, այնպես էլ իրավասու մարմինների՝ որոշակի գործողություններ կատարելու ուղղակի պարտականություններ (անձին գրավոր պարզաբանել իր իրավունքը, ապահովել դիմումի ընթացքը, դիմումը քննարկել սեղմ ժամկետում և անձին տրա-

¹⁷ Դրանցից մի քանիսը հրապարակված են ՀՀ արդարադատության նախարարության կայք էջում. https://www.moj.am/legal/browse/international_treaties (մուտք 30.08.2023թ.):

մադրել որոշումը՝ իր համար հասկանալի լեզվով, գործի քննությունը դատարանում իրականացնել ողջամիտ ժամկետներում):

8. Մինչույն ժամանակ, ակնհայտ է, որ տվյալ ոլորտում խնդիրները հնարավոր չէ լուծել «տեղային» մոտեցմամբ՝ հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ վերը նշված օրենքն ընդունվել է դեռևս 2008 թվականին, մինչդեռ ներկա գլոբալ, այդ թվում՝ իրավական գործընթացները շարունակաբար զարգանում են, ինչի կապակցությամբ առավել ընդունելի է դիտվում միջազգային պաշտպանության մասին նոր միասնական օրենքի մշակումն ու ընդունումը¹⁸:
9. Նախորդ կետի իրագործումը նաև կփարատի այն հարցը, թե արդյո՞ք կատարված օրենսդրական բարեփոխումները կիրառելի են քաղաքական ապաստան հայցելու ինստիտուտի նկատմամբ:

¹⁸ Տե՛ս, օրինակ, «Միջազգային պաշտպանության մասին» Վրաստանի 01.12.2016թ. օրենքը. <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/3452780/0/ru/pdf> (մուտք 30.08.2023թ.):

Գրականանության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Իրավական ակտեր և նախադեպային որոշումներ
 - 1.1 Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 04.11.1950թ. կոնվենցիա:
The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 04.11.1950.
 - 1.2. Փախստականների կարգավիճակի մասին 28.07.1951թ. կոնվենցիա
The Refugee Convention, 28.07.1951:
 - 1.3. Փախստականների կարգավիճակի մասին 28.07.1951թ. կոնվենցիան լրացնող 31.01.1967թ. արձանագրություն:
 - 1.4. Protocol relating to the Status of Refugees, 31.01.1967.
 - 1.5. 05.07.1995թ. ընդունված ՀՀ Սահմանադրություն՝ 2005թ. փոփոխություններով՝ 06.12.2015թ. խմբագրությամբ:
Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995, with amendments of 2005, in the redaction of 06.12.2015.
 - 1.6. «Փախստականների և ապաստանի մասին» 27.11.2008 ՀՀ օրենք՝ 05.05.2021թ. փոփոխություններով:
Law of the Republic of Armenia On the status of refugees and asylum, 27.11.2008, with amendments of 05.05.2021.
 - 1.7. ՀՀ վարչական դատավարության 05.12.2013թ. օրենսգիրք՝ 05.05.2021թ. փոփոխություններով:
Administrative Procedure Code of the Republic of Armenia, 05.12.2013, with amendments of 05.05.2021.
 - 1.8. 18.04.2003թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Criminal Code of the Republic of Armenia, 18.04.2003.
 - 1.9. 05.05.2021թ. ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Criminal Code of the Republic of Armenia, 05.05.2021.
 - 1.10. 01.07.1998թ. ընդունված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք
Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia, 01.07.1998.
 - 1.11. F.G. v. Sweden - ECHR.
 - 1.12. Shahzad v. Hungary - ECHR.
 - 1.13.M.H. and Others v. Croatia - ECHR.
 - 1.14.A.A. and Others v. North Macedonia - ECHR.
 - 1.15.Rakhimov v. Russia - ECHR.
 - 1.16.Jabari v. Turkey - ECHR.
 - 1.17.M.S.S. v. Belgium and Greece - ECHR.
 - 1.18. ՀՀ կառավարություն 04.11.2021թ. №1791-Ն որոշում՝ ՀՀ կառավարության 14.06.2007թ. №818-Ն որոշման մեջ փոփոխություն և լրացումներ կատարելու մասին:

04.11.2021 Decision of the Government of the Republic of Armenia №1791-Ն on amending and supplementing 14.06.2007 Decision of the Republic of Armenia №818-N.

1.19. Եվրոպայի Խորհրդի 2013/32/EU 26.06.2013թ. հրահանգ:
Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013.

22.07.1999թ. Վրաստանի քրեական օրենսգիրք (30.06.2023թ. փոփոխություններով):

Criminal Code of Georgia 22.07.1999 (with amendments of 30.06.2023).

1.20. 09.07.1999թ. Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք (14.03.2023թ. փոփոխություններով):

Criminal code of the Republic of Belarus 09.07.1999 (with amendments of 14.03.2023).

2. Տեսական և այլ աղբյուրներ

2.1. Ալիզադան ընդդեմ Հայաստանի գործով ՄԱԿ ՓԳՀ զեկույցը Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանին:

Submission by the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in the case of Alizada v. Armenia before the European Court of Human Rights.

2.2. ՄԱԿ տնտեսական և սոցիալական խորհրդի 03.10.1946թ. №E/236 հրահանգը:

UNO Economic and Social Council Directive №E/236, 03.10.1946.

2.3. ՄԱԿ ՓԳՀ 14.12.1950թ. կանոնադրությունը:

Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, 14.12.1950.

2.4. Թիվ ՎԴ/0170/05/20 վարչական գործ:

Administrative case ՎԴ/0170/05/20.

2.5. Թիվ ՎԴ/0705/05/20 վարչական գործ:

Administrative case ՎԴ/0705/05/20.

2.6. Թիվ ՎԴ/5185/05/18 վարչական գործ:

Administrative case ՎԴ/5185/05/18.

2.7. Թիվ ՎԴ1/0088/05/21 վարչական գործ:

Administrative case ՎԴ1/0088/05/21.

Anna Hovhannisyán

*Deputy Head of the Department of International Legal Cooperation
of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia*

SEVERAL ISSUES AND IMPLEMENTED REFORMS FOR SEEKING INTERNATIONAL PROTECTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA¹

Abstract

The migration and integration processes carried out at the global level inevitably bring up certain problems in that field, in the solution of which the common approach of the states and the application of universal standards are important.

The Constitution of the Republic of Armenia and international treaties envisage the provision of international legal protection and the application of appropriate guarantees to those who need it.

However, the analysis of the practical situation has shown that in a number of cases, applying the right to seek international protection in the RA by persons, imprisoned in accordance with the law, is seen as a way to avoid certain restrictions imposed on them under the legislation.

The purpose of this article is to conduct research on implementation of the procedures for requesting international protection, the tools and mechanisms for guaranteeing the relevant rights, and the reforms implemented in the RA.

Based on the conducted analysis, the article presents the current situation before the relevant legislative reforms and the need for the implementation of these reforms, their essence and proposals regarding some of the existing problems.

Keywords: international protection; a refugee; asylum; extradition; international cooperation; illegal border crossing.

¹ The article was presented on 09.09.2023 and was reviewed on 30.11.2023.

Анна Оганесян

Заместитель начальника управления международно-правового сотрудничества Генеральной прокуратуры Республики Армения

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕДУРЫ ОБРАЩЕНИЯ ЗА МЕЖДУНАРОДНОЙ ЗАЩИТОЙ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ И ПРОВЕДЕННЫЕ РЕФОРМЫ¹

Абстракт

Миграционные и интеграционные процессы, происходящие на глобальном уровне, неизбежно выявляют некоторые имеющиеся в данной сфере проблемы, при решении которых важную роль играют единый подход государств и применение универсальных стандартов.

Конституцией Республики Армения и международными договорами предусмотрено предоставление международно-правовой защиты и соответствующих гарантий лицам, нуждающимся в международной защите. Однако изучение практики показало, что в ряде случаев реализация права на получение международной защиты в РА лицами, лишенными свободы в установленном законом порядке, рассматривается как способ избежать определенных установленных законом ограничений в отношении этих лиц.

Целью данного исследования является изучение порядка реализации процедур обращения за международной защитой, применения инструментов и механизмов обеспечения соответствующих прав, а также реформ, реализованных в РА.

На основе проведенного исследования в рамках статьи проанализирована ситуация, сложившаяся до принятия соответствующих законодательных реформ, их суть, обоснована необходимость проведения этих реформ, а также выдвинуты предложения по устранению некоторых существующих проблем.

Ключевые слова: международная защита; беженец; убежище; выдача; экстрадиция; международное сотрудничество; незаконное пересечение границы.

¹ Статья была представлена 09.09.2023 и прошла рецензирование 30.11.2023.

Շուշանիկ Իսրայելյան

*ՀՀ գլխավոր դատաստագրության մարդու դեմ ուղղված
հանցագործությունների գործերով վարչության պետի տեղակալ*

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՍԱՆԿՑԻԱՎ

Համառոտագիր

Հայաստանի իրավական համակարգում ավանդաբար առանձնացվող պատասխանատվության տեսակների ցանկում դատավարական, այդ թվում՝ քրեադատավարական պատասխանատվությունը ներառված չի եղել: 1998 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում նույնպես բացակայում էին «քրեադատավարական պատասխանատվություն» կամ «դատական սանկցիա» հասկացությունները, սակայն առանձին դատավարական նորմեր պարունակում էին դատավարական պատասխանատվության միջոցներ:

Երբ առաջին անգամ ՀՀ դատավարական համակարգ ներմուծվեցին դատական սանկցիաները, նկատողություն տեսակի սանկցիան բովանդակային որոշակի առումով նույնանում էր նախագրուշացման հետ: Այսպես՝ 21.02.2007թ. ՀՀ դատական օրենսգրքով առաջին անգամ ամրագրվեց «դատական սանկցիա» հասկացությունը: Նույն օրը 1998թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ը լրացվեց 314.1-րդ հոդվածով, որը դատական սանկցիաների համակարգում ներառում էր նաև նախագրուշացումը:

07.02.2018թ. ՀՀ դատական օրենսգրքում նախագրուշացումը՝ որպես դատական սանկցիա, փոխարինվեց նկատողությամբ, սակայն, «նկատողություն» դատական սանկցիային զուգահեռ, նույն օրենքում նախատեսվեց նաև դատական սանկցիա կիրառելու իրավասության մասին նախագրուշացնելու վերաբերյալ դրույթ, ըստ որի՝ դատավորն անհրաժեշտության դեպքում հասկանալի ձևով նախագրուշացնում է դատական սանկցիա կիրառելու դատարանի իրավասության մասին, ինչպես նաև պարզաբանում դատական սանկցիա կիրառելու հիմքերը և հետևանքները (ՀՀ դատական օրենսգրքի 49-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Նշված ձևակերպումից ակնհայտ է, որ նախագրուշացումը բովանդակային առումով ոչ թե դատական սանկցիա է, այլ դատական սանկցիա կիրառելու հնարավորության մասին պարզաբանում, նախագրուշացումը դատական սանկցիայի կիրառմանը նախորդող ակտ է:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 04.09.2023թ., գրախոսվել է 15.11.2023թ.:

Արդեն իսկ 2021թ. ընդունված ՀՀ քր. դատ. օր.-ում նախատեսվեց դատավարական սանկցիաների մասին առանձին գլուխ: Դրանով դատավարական սանկցիաների համակարգում ներառվեց նաև նկատողությունը, որը, որպես քիչ թե շատ նոր դատավարական սանկցիա, իրավակիրառ պրակտիկայում ամավել արդյունավետ մեկնաբանության տեսանկյունից, անհրաժեշտություն ունի ուսումնասիրության:

Հիմնաբառեր- քրեադատավարական սանկցիաներ, քրեադատավարական պատասխանատվություն, նկատողություն, նախազգուշացում, դատավարական խախտում:

Ներածություն

Վերջին շրջանում իրավագիտության մեջ տարածում է գտել այն մոտեցումը, որ իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղ պետք է ունենա պատասխանատվության սեփական միջոցները: Որևէ իրավունքի ճյուղ չի կարող բնականոն իրականացնել իր գործառույթներն առանց սեփական պատասխանատվության միջոցների²:

Իրավագիտության մեջ ավանդաբար առանձնացվել են քրեական, վարչական, քաղաքացիական և կարգապահական, որոշ դեպքերում՝ նյութական իրավաբանական պատասխանատվության տեսակները, սակայն հասարակական հարաբերությունների և օրենսդրության զարգացումն առաջ է բերել իրավաբանական պատասխանատվության նոր տեսակներ: Դեռևս 1970-ականներին դատավարական պատասխանատվությունը դիտարկվում էր որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ³:

Ներկայումս իրավագիտության մեջ քրեադատավարական պատասխանատվությունը՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ, ստացել է համընդհանուր ճանաչում⁴, սակայն պոզիտիվ իրավունքում քրեադատավարական պատասխանատվության ինստիտուտը կայացման փուլում է:

² Хачатуров Р. Л., Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности. СПб.: Юридический центр-Пресс, 2007; Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности. 2-е изд., испр. и доп. М.: Норма, 2009.

³ Чечина Н. А., Элькинд П. С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности // Советское государство и право. 1973. № 9. С. 34.
Chechina N. A., Elkind P. S., On criminal procedural and civil procedural liability // Soviet state and law. 1973. No. 9. S. 34.

⁴ Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность. М.: Наука, 1987; Громов Н.А., Полуниин С.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М.: Городец, 1998; Вепрев В. С, Основания уголовно-процессуальной ответственности. М.: Юрлитинформ, 2007; Гамбарян А., Исраелян Ш. Ограничение осуществления права как мера уголовно-процессуальной ответственности // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. № 2.

Ղամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., «Ամբաստանյալին դատական նիստերի դահլիճից հեռացնելը՝ որպես քրեադատավարական պատասխանատվության միջոց»//Օրենք և իրականություն, 2009, № 11:
Ղամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., «Իրավական քաղաքականությունը դատախազների և փաստաբանների նկատմամբ դատական սանկցիաների կիրառման ոլորտում» // Օրենք և իրականություն, 2011, № 6 (188):

1998 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում (այսուհետ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.) բացակայում էին «քրեադատավարական պատասխանատվություն» կամ «դատական սանկցիա» հասկացությունները, սակայն առանձին դատավարական նորմեր պարունակում էին դատավարական պատասխանատվության միջոցներ:

Նշենք, որ ՀՀ դատավարական համակարգում, երբ առաջին անգամ ներմուծվեցին դատական սանկցիաները, սույն հոդվածում քննարկվող տեսակի սանկցիան կոչվում էր ոչ թե նկատողություն, այլ նախազգուշացում: Այսպես՝ 21.02.2007թ. ՀՀ դատական օրենսգրքով (ուժը կորցրել է) առաջին անգամ ամրագրվեց «դատական սանկցիա» հասկացությունը: Նույն օրը 1998թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ը լրացվեց 314.1-րդ հոդվածով, որը դատական սանկցիաների համակարգում, ի թիվս այլնի, ներառում էր նախազգուշացումը:

07.02.2018թ. ՀՀ դատական օրենսգրքում նախազգուշացումը՝ որպես դատական սանկցիա, փոխարինվեց նկատողությամբ, սակայն, «նկատողություն» դատական սանկցիային զուգահեռ, նույն օրենքում նախատեսվեց նաև դատական սանկցիա կիրառելու իրավասության մասին նախազգուշացնելու վերաբերյալ դրույթ:

Արդեն իսկ 2021թ. ընդունված ՀՀ քր. դատ. օր.-ում հարկադրանքի միջոցներ բաժնում նախատեսվեց դատավարական սանկցիաների մասին առանձին գլուխ (17-րդ գլուխը), որով դատավարական սանկցիաների համակարգում, ի թիվս այլնի, ներառված է նկատողությունը, որը, որպես քիչ թե շատ նոր դատավարական սանկցիա, անհրաժեշտություն ունի ուսումնասիրության:

1. ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

1.1. Ընդհանուր դրույթներ

Նկատողությունը ոչ գույքային բնույթի պատժիչ սանկցիայի տեսակ է, որը ներգործում է դատավարական խախտում թույլ տված անձի հոգեբանության վրա և նպատակաուղղված է առաջին հերթին դատավարական այլ իրավախախտումների կանխմանը, պարտականությունների կատարման ապահովմանը: Նկատողությունն արտահայտում է դատավարական խախտման համար պետական պարավանք. այս սանկցիայի կիրառմամբ տեղի է ունենում իրավախախտում թույլ տված անձի վարքագծի իշխանական դատապարտում⁵:

Նկատողության օրենսդրական բնորոշման համաձայն՝ այն որոշակի վարությանի գործողության կատարման ժամանակ կամ դատական նիստի ընթացքում վարույթի մասնակցին կամ այլ անձին ուղղված՝ պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու կամ իրավասու անձի կարգադրություններին ենթարկվելու հրահանգ է (ՀՀ

⁵ Липинский Д. А., Хачатуров Р. Л., Общая теория юридической ответственности: монография. С.Пб.: Юридический центр Пресс, 2007. С. 779; Громов Н. А., Полунин С. А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М.: Городец, 1998. С. 86-87.

քր. դատ. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Այս բնորոշումը մասամբ է արտահայտում իրավաբանական պատասխանատվության այս տեսակի էությունը, քանի որ դրանում շեշտադրվել է միայն այս սանկցիայի կանխարգելիչ (նախագգուշացնող) տեսանկյունը, մինչդեռ, այն ունի նաև դատապարտող (պարսավող) նշանակություն: Վարույթն իրականացնող անձը, «նկատողություն» սանկցիան կիրառելիս, պետք է արտահայտի դատավարական խախտման նկատմամբ իր իշխանական դատապարտումը (պարսավանքը), այնուհետև հրահանգի դրսևորել պատշաճ վարքագիծ:

Նկատողությունը՝ որպես քրեադատավարական սանկցիա, անկասկած միջամտում է մարդու իրավունքներին, շոշափում է նրա իրավաչափ շահերը, հակառակ դեպքում այն չէր կարող համարվել պատասխանատվության միջոց: Մյուս կողմից՝ նկատողությունը, օրենքով նախատեսված դատավարական մյուս սանկցիաների համեմատ, ամենամեղմն է, քանի որ միջամտության ինտենսիվությունը (ուժգնությունը) թույլ է:

1.2. Նկատողության միջամտությունը մարդու սահմանադրական կարգավիճակին

Դատավարական այս սանկցիան ինչպե՞ս է միջամտում մարդու իրավական կարգավիճակին: Նկատողության այն բաղադրիչը, որն արտահայտում է իրավախախտման համար իշխանական դատապարտում (պարսավանք), առնչվում է այնպիսի իրավական բարիքին, ինչպիսին մարդու արժանապատվությունն է (ՀՀ Սահմանադրության 23-րդ հոդված): Ճիշտ է, նկատողության ձևով մարդու արժանապատվությանը միջամտելու ուժգնությունը թույլ է (մակերեսային է), այնուամենայնիվ իրավախախտման համար պերֆորմատիվ պարսավանքն առնչվում է նրա արժանապատվությանը. մարդուն դատավարական իրավախախտում վերագրելը և դրա համար նրան պարսավելը չի կարող չշոշափել նրա արժանապատվությանը:

Երբ անձը կասկածի տակ է դնում իրեն տրված նկատողության հիմքում դրված դատավարական խախտման փաստական հանգամանքները, ապա այս դեպքում մարդու արժանապատվության պաշտպանության սահմանադրական բարիքը կարող է համակցվել անմեղության կանխավարկածի համաիրավական սկզբունքի հետ:

Նկատողության այն բաղադրիչը, որն արտահայտում է պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու կամ իրավասու անձի կարգադրություններին ենթարկվելու հրահանգ, ներգործում է մարդու ազատ գործելու իրավունքին (ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդված), քանի որ նկատողության անհատական ակտով մարդու վրա դրվում է կոնկրետ կարգադրության ենթարկվելու կամ կոնկրետ վարքագիծ դրսևորելու անհատականացված պարտականություն, ինչը սահմանափակում է մարդու ազատ գործելու հնարավորությունը:

1.3. Նկատողությունը և նախազգուշացումը

Հայաստանի իրավական համակարգում նկատողությունը և նախազգուշացումը գործածվել են տարաբնույթ իմաստներով, ինչի վրա իր ազդեցությունն է ունեցել այն, որ խորհրդային և հետխորհրդային որոշ իրավական համակարգերում (օրինակ՝ ռուսական իրավունքում) դրանք ունեցել են տարբեր նշանակություն, օրինակ՝ նախազգուշացումը համարվում է տույժի տեսակ, իսկ բանավոր նկատողությունը՝ ոչ⁶:

ՀՀ դատավարական համակարգում, երբ առաջին անգամ ներմուծվեցին դատական սանկցիաները, քննարկվող տեսակի սանկցիան կոչվում էր ոչ թե նկատողություն, այլ նախազգուշացում⁷: Այսպես՝ 21.02.2007թ., ընդունված ՀՀ դատական օրենսգրքի (ուժը կորցրել է) 63-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն.

«Քրեական գործի քննության ժամանակ ամբաստանյալի կողմից դատական նիստի կարգը խախտելու և նիստի բնականոն ընթացքին խոչընդոտելու կամ նախազահող դատավորի օրինական կարգադրությունները չկատարելու դեպքում դատարանը կիրառում է նախազգուշացում»:

07.02.2018թ. ՀՀ դատական օրենսգրքում նախազգուշացումը՝ որպես դատական սանկցիա, փոխարինվեց նկատողությամբ, սակայն, «նկատողություն» դատական սանկցիային զուգահեռ, նույն օրենքում նախատեսվեց նաև դատական սանկցիա կիրառելու իրավասության մասին *նախազգուշացնելու* վերաբերյալ դրույթ: Այսպես՝ դատավորն անհրաժեշտության դեպքում հասկանալի ձևով նախազգուշացնում է դատական սանկցիա կիրառելու դատարանի իրավասության մասին, ինչպես նաև պարզաբանում դատական սանկցիա կիրառելու հիմքերը և հետևանքները (ՀՀ դատական օրենսգրքի 49-րդ հոդվածի 2-րդ մաս)⁸: Այս ձևակերպումից ակնհայտ է, որ նախազգուշացումը ոչ թե դատական սանկցիա է, այլ դատական սանկցիա կիրառելու հնարավորության մասին պարզաբանում է, նախազգուշացումը դատական սանկցիայի կիրառմանը նախորդող ակտ է:

1.4. Նկատողության պրեյուդիցիալ կապը դատավարական այլ սանկցիաների հետ

Նկատողության պահանջները չկատարելը կարող է առաջ բերել օրենսգրքով նախատեսված այլ սանկցիայի կիրառում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 142-րդ հոդվածի

⁶ Долгих И. П., Предупреждение и устное замечание: к вопросу о разграничении юридических терминов // Актуальные проблемы правовой науки. Сборник статей Международной научно-практической конференции, Уфа, 10 сентября 2014 года. Уфа. 2014. С. 14.

⁷ ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքում առաջուր, որպես վարչական տույժի միջոց, նախատեսված է նախազգուշացումը (տե՛ս նշված օրենսգրքի 25-րդ հոդվածը):

⁸ Դատավարական սանկցիաների իրավական կարգավորման և հնարավոր կոլիզիաների, այդ թվում՝ «նախազգուշացում» - «նկատողություն» հասկացությունների մասով տե՛ս Ա.Դամբարյան, Շ.Իսրայելյան, Քրեադատավարական սանկցիաները (Գիտագործնական մեկնաբանություններ), «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵՏ» հրատ., Երևան, 2022, էջեր 17-21: A. Ghambaryan, Sh. Israyelyan, Criminal Procedural Sanctions (Scientific Comments), “TIGRAN METS” ed., Yerevan, 2022, p. 17-21.

3-րդ մաս): Ավելին, Օրենսդիրը մի շարք սանկցիաների կիրառման համար սահմանել է նկատողություն ստացած լինելու (դրա պահանջները չկատարելու) նախապայման⁹: Սա նշանակում է, որ նշված դատավարական սանկցիաների կիրառման համար նկատողությունն ունի պրեյուդիցիալ նշանակություն: Այսպես՝ դատական նիստի դահլիճից հեռացնելը, դատական տուգանք կիրառել, եթե անձին տրվել է նկատողություն, սակայն վերջինս պիտանի չի եղել:

Վարույթն իրականացնող մարմինը նկատողության յուրաքանչյուր դեպքում պատշաճ ձևով համապատասխան անձին հայտնում է ավելի խիստ սանկցիա կիրառելու և դրա հետևանքների մասին:

2. ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ, ՈՐՈՆՑ ԿԱՐՈՂ Է ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ՏՐՎԵԼ

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

Նկատողություն կարող է տրվել վարույթի մասնակցին կամ այլ անձին: Օրենսդիրը չի հստակեցրել վարույթի այն մասնակիցներին, որոնց կարող է նկատողություն տրվել: Դրա համար, որպես չափանիշ, սահմանված է միայն վարության գործողության կատարմանը կամ դատական նիստին մասնակցելը, ինչը նշանակում է, որ այս սանկցիան կարող է կիրառվել վարության գործողությանը կամ դատական նիստին մասնակցող (դատավարական կարգավիճակ ունեցող) անձի կամ այլ անձի նկատմամբ:

Ինչպես նշվեց, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 17-րդ գլխով նախատեսված դատավարական սանկցիաները կարող են կիրառվել հիմնականում վարույթի մասնավոր մասնակիցների և վարույթին օժանդակող անձանց, ինչպես նաև դատական վարույթին մասնակցող քննիչի և դատախազի նկատմամբ: Այս պարագայում քննիչը և դատախազը ոչ թե վարույթի հանրային մասնակիցներ են, այլ մեղադրանքի կողմի ներկայացուցիչներ:

2.2. Քննչական գործողությանը մասնակցող հանրային մասնակցին նկատողություն տալու անթույլատրելիությունը

Եթե մինչդատական վարույթում հանրային մի մասնակցի կողմից կատարվող վարության գործողությանը մասնակցում է մեկ այլ հանրային սուբյեկտ, ապա նրան նկատողություն չի կարող տրվել: Օրինակ՝ քննչական խմբի ղեկավարն իրավասու է մասնակցելու խմբի այլ քննիչների կողմից կատարվող քննչական գործողություններին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 184-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Քննչական գործողություն կատարող քննիչը չի կարող քննչական խմբի ղեկավարին, որպես դատավարական սանկցիա, տալ նկատողություն: Այս սուբյեկտների միջև թեև առկա են դատավարական հարաբերություններ, սակայն «խմբի ղեկավար - խմբի անդամ» հարաբերությունների՝ որոշ իմաստով ենթակարգային

⁹ Դամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., Քրեադատավարական սանկցիաները (Գիտագործնական մեկնաբանություններ), «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» հրատ., Երևան, 2022, էջ 162:

բնույթը բացառում է քննչական խմբի քննիչի կողմից քննչական խմբի ղեկավարի նկատողություն տալը: Ակնհերև է, որ քննչական խմբի քննիչը չի կարող նկատողություն տալ իրենց աշխատանքները ղեկավարող և իրենց համար պարտադիր հանձնարարություններ տվող անձին¹⁰:

Ասվածը *mutatis mutandis* վերաբերում է նաև այն դեպքերին, երբ քննիչը քննչական գործողության կատարման բնականոն ընթացքն ապահովելու համար դրա կատարմանը ներգրավում է հետաքննության մարմնի աշխատակցի (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 210-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

2.3. Դատական նիստը նախագահողի կողմից դատարանի կազմի մեկ այլ դատավորին կամ պահեստային դատավորին նկատողություն տալը

Դատական վարույթը կոլեգիալ կազմով իրականացնելիս նիստը նախագահողը ղեկավարում է դատական նիստը, միջոցներ է ձեռնարկում ապահովելու օրենսգրքով նախատեսված այլ պահանջների պահպանումը, ինչպես նաև դատական նիստին ներկա գտնվող անձանց պատշաճ վարքագիծը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 34-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), սակայն այդ գործառնության չի բխում նիստը նախագահողի՝ դատական կազմի մյուս դատավորներին նկատողություն տալու լիազորությունը: Ասվածն ունի իրավափիլիսոփայական և ձևական-իրավաբանական հիմնավորումներ:

Իրավափիլիսոփայական տեսանկյունից՝ հասարակության ներկայությամբ դատարանի նախագահի կողմից դատարանի կազմի մեկ այլ դատավորին (լայն իմաստով՝ դատարանն ինքն իրեն) նկատողություն տալը կհեղինակագրկի դատարանին:

Ձևական-իրավաբանական տեսանկյունից՝ դատավարական սանկցիա կիրառելու լիազորությունը վերապահված է դատարանին, և ոչ թե՛ դատական նիստը նախագահողին: Կոլեգիալ կազմով վարույթն իրականացնող բոլոր դատավորները դատարանի կողմից լուծման ենթակա բոլոր հարցերի կապակցությամբ օժտված են հավասար լիազորություններով (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 31-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Եթե լինի այնպիսի իրավիճակ, որ դատարանի կազմի որևէ դատավոր դրսևորի ոչ պատշաճ վարքագիծ, ապա դրան արձագանքելու ձևը կարգապահական վարույթն է կամ բացարկի ինստիտուտի կիրառումը:

Ինչ վերաբերում է պահեստային դատավորին, որը պարտավոր է դատաքննության ընթացքում ներկա լինել դատական նիստի դահլիճում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 32-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), ապա նրա կողմից դատական նիստի բնականոն ընթացքը խոչընդոտելու դեպքում բացակայում է նրան նկատողություն չտալու ֆորմալ-իրավաբանական հիմնավորումը, սակայն այս դեպքում պահպանվում է

¹⁰ Ղամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., Քրեադատավարական սանկցիաները (Գիտագործնական մեկնաբանություններ), «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» հրատ., Երևան, 2022, էջ 52:

դատական իշխանության հեղինակության մասին պահանջը: Ճիշտ է՝ տվյալ դեպքում պահեստային դատավորը գործառության շահերը պահպանելու համար, պարզապես ներկա է դատական նիստի դահլիճում, սակայն՝ եթե նա հանրությանը ներկայանում է դատավորի հագուստով կամ նրան ներկայացնում են որպես դատավոր (թեկուզ պահեստային), ապա նրան նկատողություն տալը կարող է բացասաբար անդրադառնալ դատարանի հեղինակության վրա, ինչպես նաև կասկածի տակ դնել նույն մեղադրանքով նրա կողմից հետագայում որպես արդարադատություն իրականացնող դատարան հանդես գալու հնարավորությունը:

2.4. Այլ անձին նկատողություն տալը

Նկատողություն կարող է տրվել նաև դատավարական հարաբերություններին չմասնակցող (դատավարական կարգավիճակ չունեցող), սակայն վարության գործողություններին կամ դատական նիստին ներկա գտնվող անձանց, օրինակ՝ խուզարկության օբյեկտի օրինական տիրապետողին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 234-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), կամ անորոշ դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձանց, օրինակ՝ դատախարակչական հսկողությունը կիրառելու դեպքում՝ փակ մանկական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցչին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 129-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), զինվորական հսկողությունը կիրառելու դեպքում՝ հրամանատարության ներկայացուցչին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 130-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Տվյալ անձանց կողմից ոչ պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու դեպքում նրանց կարող է տրվել նկատողություն:

3. ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱԼՈՒ ՀԻՄՔԵՐԸ

3.1. Ընդհանուր դրույթներ

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 1-ին մասի ձևակերպումից կարելի է եզրակացնել, որ նկատողություն տալու փաստական հիմքը ոչ պատշաճ վարքագիծն է կամ իրավասու անձի կարգադրություններին չենթարկվելը: «Ոչ պատշաճ վարքագիծը» լայն հասկացություն է, որը կարող է ներառել դատավարական խախտումների տարբեր դրսևորումներ, օրինակ՝ պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը: Իրավասու անձի կարգադրությանը չենթարկվելը պարտականությունը չարամտորեն չկատարելու եղանակներից է: Բացի այդ, պետք է հիշել, որ դատարանի և վարույթի հանրային մասնակցի կողմից իր իրավասության սահմաններում կայացված դատավարական ակտերը ենթակա են պարտադիր կատարման բոլոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պաշտոնատար անձանց, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, այլ կազմակերպությունների կողմից (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 9-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Նկատողություն կարող է տրվել բացառապես դատավարական հարաբերությունների շրջանակներում ոչ իրավաչափ վարքագիծ դրսևորելու դեպքում:

3.2. Դատավարական և կարգապահական խախտումների սահմանազատումը

Օրենսդրությամբ փաստաբանի, դատախազի և քննիչի կողմից պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը համարվում է նաև կարգապահական զանցանք, որի համար նրանց նկատմամբ կարող է, ի թիվս այլ կարգապահական տույժերի, նշանակվել նկատողություն: Օրինակ՝ դատախազին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերից մեկը իր պարտականությունները չկատարելն է կամ ոչ պատշաճ կատարելը («Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Դատախազի պարտականությունների ցանկում նախատեսված է Սահմանադրության, օրենքների, այդ թվում՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի պահանջները կատարելը: Դատախազի նկատմամբ կարող են նշանակվել, ի թիվս այլ կարգապահական տույժերի, նկատողություն և խիստ նկատողություն («Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին և 2-րդ կետեր):

Եթե դատախազը դատական նիստի ընթացքում խախտում է օրենքի պահանջները, ապա, ըստ էության, կատարում է այնպիսի խախտում, որի համար կարող է կիրառվել և՛ դատավարական սանկցիա (նկատողություն), և՛ կարգապահական սանկցիա (նկատողություն): Նույն արարքի համար նույնաբնույթ (միևնույն գործառույթ իրականացնող) սանկցիաների կիրառման դեպքում կիսախտվի non bis in idem սկզբունքը: Ուստի, եթե դատարանը դատական նիստին մասնակցող դատախազին նկատողություն է տվել, ապա նույն խախտման փաստով կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու լիազորությունը, փաստորեն, չի կարող կիրառվել:

Մեկ այլ օրինակ՝ «Փաստաբանի վարքագծի կանոնագրքի» 4.1 կետի համաձայն.

«Փաստաբանը, որը ներկայանում կամ մասնակցում է գործին դատարանի առջև, պետք է ենթարկվի այդ դատարանի գործունեությունը կարգավորող կանոններին, այդ թվում պետք է հարգանքով վերաբերվի դատավորին և/կամ դատավարության մյուս մասնակիցներին: Այդ կանոններին ենթարկվելու պարտականությունը չի սահմանափակում փաստաբանի՝ դատավորի կամ վարույթի այլ մասնակիցների գործողությունների դեմ առարկելու կամ այլ դատավարական իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունը: Փաստաբանը դատարանի հանդեպ հարգանք դրսևորելու հետ միաժամանակ պետք է իր վստահորդի շահերը պաշտպանի անկաշկանդ և անվախ՝ հաշվի չառնելով իր անձնական շահերը»:

Նույն կանոնագրի 6.1.3-րդ կետի համաձայն.

«Մինչդատական վարույթում փաստաբանը պարտավոր է հարգանքով վերաբերվել դատավարության մասնակիցներին և մնալ կոռեկտության շրջանակներում, իսկ դատավարության մասնակիցների (մեղադրող կողմի և այլն)

գործողություններին կամ ոչ կոռեկտ արտահայտություններին անդրադառնալ օրենքով սահմանված եղանակներով՝ դիմումների, հայտարարությունների, միջնորդությունների, բացարկների, առարկությունների կամ բողոքների միջոցով¹¹»:

Այս պարագայում նույնպես, դատավորի կողմից փաստաբանին նկատողություն տալը բացառում է նույն արարքի համար փաստաբանին, որպես կարգապահական տույժ, նկատողություն տալը: Միևնույն ժամանակ, համալիր խախտումների նույնականացումը պարզելիս կարևոր է արարքների փաստական հանգամանքների տարբերության բացահայտումը¹²: Օրինակ՝ վարույթյին գործողության մասին պատշաճ ծանուցված փաստաբանը, իր գերժանրաբեռնվածության պատճառով չի ներկայանում վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով: Նկարագրված իրավիճակում փաստաբանը կատարել է երկու խախտում: Նա խախտել է մեղադրյալին իրավաբանական օգնություն ցույց տալու համար վարույթն իրականացնող մարմնի հրավերով ներկայանալու դատավարական պարտականությունը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 40-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետ), միաժամանակ, խախտել է փաստաբանների համար սահմանված վարքագծի կանոնը, երբ գերզբաղվածության պայմաններում ստանձնել է մեղադրյալի շահերը ներկայացնելու պարտականությունը: Այսպես, «Փաստաբանի վարքագծի կանոնագրքի» 3.1.8-րդ կետի համաձայն.

«Փաստաբանն իրավական օգնություն ցույց տալու հանձնարարությունը չպետք է ընդունի, եթե զբաղվածության կամ որևէ այլ պատճառով չի կարող ապահովել հանձնարարության բարեխիղճ և ժամանակին կատարումը»:

Նկարագրված իրավիճակի փաստական հանգամանքները վկայում են, որ փաստաբանը կատարել է երկու տարբեր խախտում. վարույթն իրականացնող մարմնի հրավերով չներկայանալը (դատավարական խախտում) և զբաղվածության պայմաններում ընդունել է իրավական օգնություն ցույց տալու հանձնարարությունը (կարգապահական խախտում):

4. ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ՏՎԼՈՒ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՆԿԵԿԱՅԻ ԲՈՂՈՔՎՐԿՈՒՄԸ

4.1 Ընդհանուր դրույթներ

Նկատի ունենալով, որ նկատողության՝ որպես դատավարական սանկցիայի ներգործությունը մարդու կարգավիճակին ուժգին չէ՝ Օրենսդիրն այս սանկցիայի կիրառման բարդացված կարգ չի նախատեսել: Այնուամենայնիվ, պետք է քննարկել, թե ով է իրավասու նկատողություն տալ վարույթի մասնակցին կամ այլ անձին, ինչպես նաև նկատողության ամրագրման դատավարական ձևը և այն բողոքարկելու հնարավորությունները:

¹¹ Փաստաբանի վարքագծի կանոնագիրք (19.10.2019թ. խմբագրությամբ) // https://advocates.am/images/general_meetings/2019/Kanonagirk_19.10.2019.pdf:
¹² Դամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., Քրեադատավարական սանկցիաները (Գիտագործնական մեկնաբանություններ), «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» հրատ., Երևան, 2022, Բաժին 1:

4.2. Նկատողություն տալու լիազորություն ունեցող սուբյեկտները

Նկատողություն տրվում է վարության զործողությանը կամ դատական նիստին մասնակցող (ներկա գտնվող) անձանց, ուստի կարելի է եզրակացնել, որ այս սանկցիան կիրառելու լիազորությունն ընդհանուր առմամբ վերապահված է վարության զործողություն կատարող քննիչին և դատարանին:

Մինչդատական վարություն վարության մասնավոր մասնակիցների մասնակցությամբ վարության զործողություններ կատարելու լիազորությունը, որպես կանոն, վերապահված է քննիչին, սակայն որոշ դեպքերում քննիչը վարության զործողության կատարումը օրենքի ուժով պատվիրակում է փորձագետին: Օրինակ՝ այն դեպքում, երբ քննիչն իրավասու չէ ներկա լինելու մերկացմամբ զուգորդվող քննմանը, քննվողի մարմնի վրա հանցագործության հետքերի կամ հատուկ նշանների առկայության պարզումը, քննիչի հանձնարարությամբ, կատարում է բժշկության բնագավառի ձեռնհաս փորձագետը: Այդ ստուգման արդյունքները փորձագետը շարադրում է տեղեկանքում, որը, որպես հավելված, կցվում է արձանագրությանը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 227-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Եթե քննիչը քննման զործողությունը պատվիրակում է փորձագետին, ապա այս դեպքում փորձագետը գործառության շարքում (տվյալ վարության զործողության մասով) հանդես է գալիս որպես ad hoc վարության իրականացնող անձ և կարող է վարության զործողությանը մասնակցող կամ ներկա գտնվող անձանց (այլ անձանց) նկատողություն տալ:

Այս մոտեցման դեպքում ծագում է տրամաբանական հարց՝ փորձագետն ինչ ձևով պետք է ամրագրի նկատողություն տալը՝ պետք է կայացնի առանձին դատավարական որոշում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), թե՞ նկատողության փաստն արտացոլի քննման մասին տեղեկանքում, որի հիման վրա վարության իրականացնող քննիչը կկազմի նկատողության մասին գրավոր որոշում: Թեև փորձագետը գործառության իմաստով վարության իրականացնում, սակայն Օրենսդիրը փորձագետին չի վերապահել նույնիսկ իր կատարած քննման արձանագրությունը կազմելու հնարավորություն, ուստի նրան, առավել ևս, չէր վերապահի իշխանական ակտ՝ դատավարական որոշում կայացնելու լիազորություն: Այս պայմաններում, փորձագետը նկատողության փաստը պետք է շարադրի քննման արդյունքների մասին տեղեկանքում (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 227-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), որը, որպես հավելված, կկցվի նկատողություն տալու մասին քննիչի որոշմանը:

Քննչական մարմնի ղեկավարի՝ լիազորությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս փաստելու, որ վերջինս կարող է անձին նկատողություն տալ բացառապես այն դեպքում, երբ որոշում է կայացրել նախաքննությունն անձամբ կատարելու մասին՝ օգտվելով քննիչի բոլոր լիազորություններից: Քննչական մարմնի ղեկավարի մյուս լիազորություններն ուղղված են ոչ թե նախաքննության կատարմանը, այլ դրա կազմակերպմանը և արդյունավետության ապահովմանը:

Որպեսզի պարզենք, թե դատախազն այս պարագայում կարող է նկատողության տալ, թե՞ ոչ, պետք է պատասխանենք այն հարցին, թե դատախազն արդյոք կարո՞ղ է վարույթի մասնակցի անմիջական մասնակցությամբ կատարել վարության գործողություն: Դատախազը՝ որպես վարույթն իրականացնող մարմին, հանդես է գալիս մեղադրական եզրակացությունը կամ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը քննիչից ստանալու պահից մինչև մեղադրական եզրակացությունը դատարան հանձնելը, քրեական վարույթը կարճելու մասին քննիչի որոշումը հաստատելը կամ վարույթի նյութերը նախաքննության մարմին վերադարձնելը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետ): Դատախազը վարույթն իրականացնող մարմնի կարգավիճակով կարող է հանդես գալ առավելագույնը յոթ օր (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 205-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Մեղադրական եզրակացությամբ ստացված վարույթի նյութերով հսկող դատախազն իրավասու է վերացնել կամ փոխել մեղադրյալի նկատմամբ կիրառված խափանման միջոցը, իսկ եթե խափանման միջոց չի կիրառվել՝ միջոցներ ձեռնարկել խափանման միջոց կիրառելու համար (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 205-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Եթե խափանման միջոցի կիրառման իրավակարգավորումներն այնպիսին են, որ դատախազը վարույթի մասնակցին կամ այլ անձին պետք է ծանոթացնի խափանման միջոց կիրառելու որոշմանը, նրան հանձնի դրա պատճենը, ծանոթացնի մեղադրանքի էությանը (խոսքը մեղադրյալին մեղադրանքի էությանը ծանոթացնելու մասին չէ), բացատրի իրավունքները, պարտականությունները և պատասխանատվությունը, այսինքն՝ նրանց հետ պետք է գտնվի անմիջական շփման մեջ, ապա դատախազը, փաստական հիմքերի առկայության դեպքում, նրանց կարող է նկատողություն տալ:

Դատական նիստը նախագահողը նախապատրաստում և ղեկավարում է դատական նիստը, միջոցներ է ձեռնարկում ապահովելու վարույթի արդարացի իրականացումը և նույն օրենսգրքի այլ պահանջների պահպանումը, ինչպես նաև դատական նիստին ներկա գտնվող անձանց պատշաճ վարքագիծը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 34-րդ հոդված): Արդեն նշվեց, որ վարույթը կոլեգիալ կազմով իրականացնելու դեպքում անձին նկատողություն տալու լիազորությունը վերապահված է ոչ թե նիստը նախագահողին, այլ դատական կազմին: Օրենսդիրը հստակ նշել է, որ Նախագահողը վարույթի հետ կապված բոլոր հարցերը ներկայացնում է բոլոր դատավորների լուծմանը: Որոշումն ընդունվում է դատավորների ձայների պարզ մեծամասնությամբ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 34-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): «Վարույթի հետ կապված բոլոր հարցերը» օրենսդրական ձևակերպումից պարզ է, որ նկատողություն տալու մասին որոշում կայացնում է դատական կազմը, սակայն այն բանավոր հայտարարում է նախագահողը:

4.3. Նկատողություն տալու դատավարական ձևը

Մինչդատական վարույթում նկատողությունը տրվում է գրավոր, իսկ դատական վարույթում՝ բանավոր՝ այն մտցնելով դատական նիստի արձանագրության մեջ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Մինչդատական վարույթում գրավոր տրվող նկատողությունը պետք է ունենա պատճառաբանված որոշման ձև, իսկ դատական վարույթում դատավորը պետք է բանավոր ձևով ներկայացնի դատավարական այն խախտումը, որի համար անձին տրվում է նկատողություն և պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու հրահանգ, որոնք արձանագրվում են:

4.4. Նկատողություն տալու մասին որոշման բողոքարկումը

Մինչդատական վարույթում քննիչի կողմից անձին նկատողություն տալու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել հսկող դատախազին: Եթե հսկող դատախազը վերացնում է քննիչի անօրինական որոշումը, ապա պետք է հանձնարարի նրան՝ չեզոքացնել դրա հետևանքները, եթե այդպիսիք առկա են (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 36-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-կետ), օրինակ՝ հանձնարարի քննիչին ներողություն հայցել վարույթի մասնակցից՝ նրան անհիմն դատավարական իրավախախտում վերագրելու և պարսավելու համար:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 299-րդ հոդվածի 1-ին մասում նախատեսված չէ քննարկվող սանկցիան կիրառելու մասին որոշումը դատական կարգով բողոքարկելու հնարավորություն: Ի դեպ, համեմատության համար նշենք, որ կարգապահական տույժի ձևով նկատողությունը կարող է բողոքարկվել դատարան¹³:

Պետք է պարզել քննիչի կողմից նկատողություն տալու մասին որոշումը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 299-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա բողոքարկելու հնարավորությունը: Այդ նպատակով պետք է պատասխանել այն հարցերին, թե քննարկվող սանկցիան արդյոք հետագայում հնարավոր է լինելու վիճարկել դատաքննության ընթացքում, կամ դատարան բողոքարկելու բացակայությունն արդյոք բողոքարկողին ակնհայտորեն չի՞ զրկելու իր իրավաչափ շահերն արդյունավետ պաշտպանելու իրական հնարավորությունից: Եթե այս հարցերից որևէ մեկին կտրվի բացասական պատասխան, ապա քննիչի՝ նկատողություն տալու մասին որոշումը կարող է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 299-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա բողոքարկվել դատարան:

Դժվար է պատկերացնել, թե վարույթի մասնակիցը քրեական մեղադրանքով դատաքննության ընթացքում քննիչի տված նկատողությունն ի՞նչ հարցի շրջանակներում է վիճարկելու, և դատարանն ինչպե՞ս է արձագանքելու դրան, եթե նույնիսկ քննիչի որոշումը եղել է ակնհայտ ապօրինի. չէ՞ որ մեղադրանք քննող դատարանը, ի տարբերություն քաղաքացիական և վարչական գործեր քննող դատարանների, չունի քննիչի որոշումը վերացնելու լիազորություն, իսկ դատաքննու-

¹³ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 228-րդ հոդվածը:

թյան փուլում, բնականաբար, չի կարող վարույթի հանրային մասնակցի վրա դնել անձի իրավունքների խախտումը վերացնելուն ուղղված կոնկրետ վարույթային ակտեր կայացնելու (կատարելու) պարտականություն: Փաստորեն՝ նշվածը վկայում է, որ անձը գրկված է քննիչի տված նկատողությունը դատաքննության ընթացքում վիճարկելու հնարավորությունից, ուստի մինչդատական վարույթում այն կարող է բողոքարկվել դատարան չՀ քր. դատ. օր.-ի 299-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիման վրա:

Նկատողությունը դատարան բողոքարկելու անհրաժեշտությունը կարևոր է նաև նկատողության և այլ դատավարական սանկցիաների պրեյուդիցիալ կապի տեսանկյունից: Եթե անձը հնարավորություն ունենա դատարանում վիճարկել քննիչի տված նկատողությունը, ապա կկարողանա կանխել իր նկատմամբ առավել խիստ սանկցիայի կիրառումը: Օրինակ՝ անձին վարույթից կարելի է հեռացնել երեք անգամ դատավարական սանկցիայի ենթարկելուց հետո: Եթե անձը կարողանա արդյունավետ պաշտպանվել «նկատողություն» սանկցիայից, ապա կկարողանա նաև կանխել վարույթից հեռացնելու սանկցիայի կիրառումը: Հակառակ դեպքում մասնակից՝ քննիչի տված նկատողությունը պետք է վիճարկի վարույթից հեռացնելու մասին որոշման բողոքարկման շրջանակներում¹⁴:

Եզրակացություն

Նկատողությունը ոչ գույքային բնույթի պատժիչ սանկցիայի տեսակ է, որը ներգործում է դատավարական խախտում թույլ տված անձի հոգեբանության վրա և նպատակաուղղված է դատավարական այլ իրավախախտումների կանխմանը, պարտականությունների կատարման ապահովմանը, ինչպես նաև դատավարական իրավախախտումների նախականիմանը: Նկատողությունը՝ որպես քրեադատավարական սանկցիա, միջամտում է մարդու իրավունքներին, շոշափում է նրա իրավաչափ շահերը, հակառակ դեպքում այն չէր կարող համարվել պատասխանատվության միջոց:

Նկատողության՝ մարդու իրավական կարգավիճակին միջամտության բաղադրիչը, որն արտահայտում է իրավախախտման համար իշխանական դատապարտում (պարսավանք), առնչվում է այնպիսի իրավական բարիքի, ինչպիսին մարդու արժանապատվությունն է: Իսկ երբ անձը կասկածի տակ է դնում իրեն տրված նկատողության հիմքում դրված դատավարական խախտման փաստական հանգամանքները, ապա մարդու արժանապատվության պաշտպանության սահմանադրական բարիքը կարող է համակցվել անմեղության կանխավարկածի համաիրավական սկզբունքի հետ: Նկատողության այն բաղադրիչը, որն արտահայտում է պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու կամ իրավասու անձի կարգադրություններին ենթարկվելու հրահանգ, ներգործում է մարդու ազատ գործելու

¹⁴ Ղամբարյան Ա., ԻսրայելյանՇ., Քրեադատավարական սանկցիաները (Գիտագործնական մեկնաբանություններ), «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» հրատ., Երևան, 2022,Բաժին 7:

իրավունքին, քանի որ նկատողության անհատական ակտով մարդու վրա դրվում է կոնկրետ կարգադրությանը ենթարկվելու կամ կոնկրետ վարքագիծ դրսևորելու պարտականություն, ինչը սահմանափակում է մարդու ազատ գործելու հնարավորությունը:

ՀՀ դատավարական իրավունքում «նկատողություն» տեսակի քրեադատավարական սանկցիան ի սկզբանե նախատեսված է եղել որպես «նախազգուշացում», որն, ըստ էության, ոչ թե դատական սանկցիա է, այլ դատական սանկցիա կիրառելու հնարավորության մասին պարզաբանում, դատական սանկցիայի կիրառմանը նախորդող ակտ: Սակայն օրենսդրական զարգացումներն իրավացիորեն բերել են քննարկվող տեսակի սանկցիայի անվանման և բովանդակության փոփոխության, որպիսի պայմաններում նկատողությունը ձեռք է բերել դատավարական սանկցիայի բնույթ:

Նկատողության պահանջները չկատարելը կարող է առաջ բերել օրենսգրքով նախատեսված այլ սանկցիայի կիրառում, ավելին՝ մի շարք սանկցիաների կիրառման համար նկատողություն ստացած լինելը (դրա պահանջները չկատարելը) նախապայման է: Փաստորեն՝ քրեադատավարական մի շարք սանկցիաների կիրառման համար նկատողությունն ունի պրեյուդիցիալ նշանակություն:

Նկատողություն կարող է տրվել բացառապես դատավարական հարաբերությունների շրջանակներում ոչ իրավաչափ վարքագիծ դրսևորելու դեպքում: Օրենսդիրը չի հստակեցրել վարույթի այն մասնակիցներին, որոնց կարող է նկատողություն տրվել: Դրա համար, որպես չափանիշ, սահմանված է միայն վարությանին գործողության կատարմանը կամ դատական նիստին մասնակցելը, ինչը նշանակում է, որ տվյալ սանկցիան կարող է կիրառվել վարությանին գործողությանը կամ դատական նիստին մասնակցող՝ դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձի կամ այլ անձի նկատմամբ:

Նկատողություն կարող է տրվել նաև դատավարական հարաբերություններին չմասնակցող՝ դատավարական կարգավիճակ չունեցող, սակայն վարությանին գործողություններին կամ դատական նիստին ներկա գտնվող անձանց:

Նկատողություն տրվում է վարությանին գործողությանը կամ դատական նիստին մասնակցող (ներկա գտնվող) անձանց, ուստի տվյալ սանկցիան կիրառելու լիազորությունը, ընդհանուր առմամբ, վերապահված է վարությանին գործողություն կատարող քննիչին և դատարանին, ինչպես նաև դատախազին: Սակայն դատախազի կողմից տվյալ սանկցիայի կիրառումն առավել սահմանափակ կիրառություն կարող է ունենալ՝ պայմանավորված վերջինիս՝ վարության իրականացնող մարմին համարվելու՝ քրեադատավարական փուլային սահմանափակմամբ:

Դատական վարույթը կոլեգիալ կազմով իրականացնելիս՝ նիստը նախազահողի գործառույթներից, սույն աշխատանքում տրված իրավափիլիսոփայական և ձևական իրավաբանական հիմնավորումներից ելնելով, չի բխում նրա կողմից

դատական կազմի մյուս դատավորներին, ինչպես նաև պահեստային դատավորին նկատողություն տալու լիազորությունը:

Եթե մինչդատական վարությամբ հանրային մի մասնակցի կողմից կատարվող վարության գործողությանը մասնակցում է մեկ այլ հանրային սուբյեկտ, ապա նրան նկատողություն չի կարող տրվել:

Վարությի հանրային մասնակիցների կողմից պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը մի կողմից նկատողության կիրառման փաստական հիմք է, մյուս կողմից՝ կարող է դիտարկվել որպես կարգապահական զանցանք: Սակայն նշված մասնակիցների նկատմամբ դատավարական տվյալ տեսակի սանկցիայի կիրառումը բացառում է նույն արարքի համար, որպես կարգապահական տույժ, նկատողություն տալը: Մինչդեռ ժամանակ, պետք է նկատի ունենալ, որ համալիր խախտումների նույնականացումը պարզելիս, կարևոր է արարքների փաստական հանգամանքների տարբերության բացահայտումը:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. ՀՀ Սահմանադրություն:
RA Constitution.
2. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք:
RA Criminal Procedure Code.
3. ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրք:
RA Code of Administrative Offenses.
4. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք:
RA Labor Code.
5. Փաստաբանի վարքագծի կանոնագիրք (19.10.2019թ. խմբագրությամբ):
Lawyer's Code of Conduct (edited on 19.10.2019).
6. Ղամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., «Ամբաստանյալին դատական նիստերի դահլիճից հեռացնելը՝ որպես քրեադատավարական պատասխանատվության միջոց» // Օրենք և իրականություն, 2009, № 11:
Ghambaryan A., Israelyan Sh., “Removing the Defendant from the Courtroom as a Measure of Criminal liability” // Law and Reality, 2009, № 11.
7. Ղամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., Իրավական քաղաքականությունը դատախազների և փաստաբանների նկատմամբ դատական սանկցիաների կիրառման դրոշմում // Օրենք և իրականություն, 2011, № 6 (188):
Ghambaryan, Sh. Israelyan, “Legal Policy in the Field of Applying Judicial Sanctions to Prosecutors and Lawyers” // Law and Reality, 2011, No. 6 (188).
8. Гамбарян А., Исраелян Ш., Ограничение осуществления права как мера уголовно-процессуальной ответственности // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. № 2.
Gambaryan A., Israelyan Sh., Limiting the Exercise of Rights as a Measure of Criminal-procedural Responsibility // Judicial Power and Criminal Process. 2016. No. 2.
9. Ղամբարյան Ա., Իսրայելյան Շ., Զրեադատավարական սանկցիաները (Գիտագործնական մեկնաբանություններ), «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵՏ» հրատ., Երևան, 2022.
Ghambaryan A., Israyelyan Sh., Criminal Procedural Sanctions (Scientific Comments), “TIGRAN METS” ed., Yerevan, 2022.
10. Липинский Д. А., Хачатуров Р. Л., Общая теория юридической ответственности: монография. С.Пб.: Юридический центр Пресс, 2007. С. 779; Громов Н. А., Полунин С. А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М.: Городец, 1998. С. 86-87.
Lipinsky D. A., Khachaturov R. L., General Theory of Legal Responsibility: Monograph. S.Pb. Legal Center Press, 2007. P. 779, Gromov N. A., Polunin S. A. Sanctions in the Criminal Procedure Law of Russia. M.: Gorodets, 1998. S. 86-87.

11. Долгих И. П., Предупреждение и устное замечание: к вопросу о разграничении юридических терминов // Актуальные проблемы правовой науки. Сборник статей Международной научно-практической конференции, Уфа, 10 сентября 2014 года. Уфа. 2014. С. 14.
Dolgikh I. P., Warning and Oral Remark: On the Issue of Delimitation of Legal Terms // Actual Problems of Legal Science. Collection of Articles of the International Scientific and Practical Conference, Ufa, September 10, 2014. Ufa. 2014. S. 14.
12. Ветрова Г. Н., Уголовно-процессуальная ответственность. М.: Наука, 1987.
Ветрова G. N., Criminal-procedural Responsibility. M.: Science, 1987.
13. Громов Н.А., Полунин С.А., Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М.: Городец, 1998.
Gromov N.A., Polunin S.A., Sanctions in Criminal Procedural Law of Russia. M.: Gorodets, 1998.
14. Вепрев В. С., Основания уголовно-процессуальной ответственности. М.: Юрлитинформ, 2007..
Veprev V. S., Grounds of Criminal Procedural Liability. M.: Yurlitinform, 2007.

Shushanik Israyelyan

*Deputy Head of the Department for Combating Crimes against
Humanity of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia*

CONSIDERATION AS A CRIMINAL SANCTION¹

Abstract

In the list of types of liability traditionally distinguished in the legal system of Armenia, procedural, including criminal, liability was not included. The 1998 edition of the RA Criminal Procedure Code also lacked the concepts of “criminal liability” or “judicial sanction”, but separate procedural norms contained procedural liability measures.

When judicial sanctions were first introduced into the judicial system of the Republic of Armenia, the reprimand type sanction was identified with a warning in a certain content sense. Thus, on 21.02.2007 The concept of “judicial sanction” was established for the first time by the RA Judicial Code. On the same day in 1998 RA Cr. judge Or. was supplemented by Article 314.1, which included the warning in the system of judicial sanctions.

07.02.2018 In the RA Judicial Code, the warning as a judicial sanction was replaced by a reprimand; however, along with the “reprimand” judicial sanction, the same law also provided a provision on warning about the jurisdiction to apply a judicial sanction, according to which the judge warns in an understandable manner about the jurisdiction of the court to apply a judicial sanction, if necessary. as well as clarification of the grounds and consequences of applying a judicial sanction (Part 2 of Article 49 of the RA Judicial Code). It is obvious from the mentioned wording that the warning is not a judicial sanction in terms of content, but a clarification about the possibility of applying a judicial sanction, a warning is an act preceding the application of a judicial sanction.

Already adopted in 2021 by the RA Court: a separate chapter on procedural sanctions was provided. With that, the reprimand was also included in the system of procedural sanctions, which, as a more or less new procedural sanction, needs to be studied from the point of view of the most effective interpretation in legal practice.

Keywords: criminal sanctions; criminal liability; notice; warning; procedural violation.

¹ The article was presented on 04.09.2023 and was reviewed on 15.11.2023.

Шушаник Израелян

*Заместитель начальника управления по делам преступлений против человека
Генеральной прокуратуры Республики Армения*

ЗАМЕЧАНИЕ КАК УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ САНКЦИЯ¹

Абстракт

В перечень видов ответственности, традиционно выделяемых в правовой системе Армении, не включена процессуальная, в том числе уголовно-процессуальная ответственность. В Уголовно-процессуальном кодексе РА в редакции от 1998 года также отсутствовали понятия «уголовно-процессуальная ответственность» и «судебная санкция», однако отдельные процессуальные нормы содержали меры процессуальной ответственности.

Когда в судебно-процессуальную систему Республики Армения впервые были введены судебные санкции, санкция типа «замечание» в некотором содержательном смысле отождествлялась с «предупреждением». Таким образом, в Судебном кодексе РА, принятом 21.02.2007, впервые закреплено понятие «судебная санкция». В тот же день Уголовно-процессуальный кодекс был дополнен статьей 314.1, которая включила «предупреждение» в систему судебных санкций.

В Судебном кодексе РА, принятом 07.02.2018, «предупреждение» как судебная санкция заменено «замечанием», однако, наряду с судебной санкцией «замечание», в этом же законе предусмотрено также положение о правомерности применения судебной санкции «предупреждение», согласно которому судья в случае необходимости в понятной форме предупреждает о правомочности суда на применение судебной санкции, а также разъясняет основания и последствия применения судебной санкции (ч. 2 ст. 49 Судебного кодекса РА). Из приведенной формулировки очевидно, что в содержательном смысле предупреждение не судебная санкция, а форма разъяснения возможности применения судебной санкции, предупреждение – это действие, предшествующее применению судебной санкции.

В Уголовно-процессуальном кодексе РА, принятом в 2021 году, процессуальным санкциям отведен отдельный раздел. Тем самым в систему процессуальных санкций включена санкция «замечание», которая как сравнительно новая процессуальная санкция требует дальнейшего изучения в плане более эффективного толкования в правоприменительной практике.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные санкции; уголовно-процессуальная ответственность; замечание; предупреждение; процессуальное нарушение.

¹ Статья была представлена 04.09.2023 и прошла рецензирование 15.11.2023.

Արայիկ Բրուսյան

ՀՀ գլխավոր դատախազության պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության վարչության պետի տեղակալ

ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ԶԵՎՈՎ ՊԱՏԺԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԴԱՏԱԽԱԳԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ¹

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է ազատագրվման ձևով պատժի կիրառման (այսուհետ նաև՝ Պատիժ) օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողությանը վերաբերող գործնականում առկա խնդիրներին և այդ խնդիրների լուծման ուղիներին:

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքով և ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքերով թեև սահմանված են պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողության մասին համապատասխան իրավական կարգավորումներ, սակայն, մեր կարծիքով, նշված իրավակարգավորումները համահունչ չեն ՀՀ սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով ամրագրված դատախազության լիազորությունների տրամաբանությանը, էությանը և իմաստին:

Սահմանադրական հիշյալ իրավադրույթի ուժով ՀՀ դատախազությունը (այսուհետ նաև՝ Դատախազություն) լիազորված է հսկողություն իրականացնելու պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ, ինչը ենթադրում է, որ այդ լիազորություններն իրացնելիս Դատախազությունը պետք է դատախազական անմիջական ներգործության միջոցներ կիրառելու լիազորություններով օժտված լինի, մինչդեռ, գործող օրենսդրության համաձայն՝ ՀՀ դատախազությունը (այսուհետ նաև՝ Դատախազություն), բովանդակային առումով, մշտադիտարկողի դերակատարում է իրականացնում և օրենսդրությանը հակասող իրավական ակտ հայտնաբերելիս ոչ թե վերացնում է այն, այլ Պատիժը կատարող մարմնին միջնորդություն է ներկայացնում վերանայել օրենսդրությանը հակասող ակտը կամ նման միջնորդություն ներկայացնում է հիշյալ ակտի գործողությունը կասեցնելուց հետո: Հատկանշական է, որ

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 04.09.2023թ., գրախոսվել է 15.11.2023թ.:

Դատախազության դիրքորոշմամբ օրենսդրությանը հակասող ակտն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով վերջնական վերանայման արդյունքում կարող է անփոփոխ մնալ, որպիսի որոշման իրավաչափությանը դատական կարգով քննարկման առարկա դարձնելու իրավական հնարավորություն Դատախազությանն ընձեռնված չէ:

Աշխատանքում անդրադարձ է կատարվել պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցներից՝ ազատագրկման ձևով պատժի կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողության հիմնախնդիրներին, և դիտարկվել են այդ խնդիրների լուծման ուղիները:

Հիմնաբառեր- պատիժ, դատախազական հսկողություն, ազատագրկում, օրինականություն:

Ներածություն

Քրեական իրավունքում «հանցագործություն» և «պատիժ» հասկացությունների դիալեկտիկական կապը դրսևորվում է իտալացի հոգեբույժ Չեզարե Լոմբրոզոյի «Կա հանցագործություն, կա պատիժ, չկա հանցագործություն, չկա պատիժ» կարևորագույն դրույթում: Իր ձևակերպումը «պատիժ» հասկացությունն առաջին անգամ ստացել է ֆրանսիական հեղափոխության՝ «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրում» (1789 թ.):

ՀՀ քրեական օրենսդրությունը, միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան, ամրագրում է՝ արարքի հանցավորությունը, դրա պատժելիությունը և քրեաիրավական այլ հետևանքները որոշվում են միայն քրեական օրենքով (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 8-րդ հոդված): «Nulla poena sine lege»² հնագույն սկզբունքից բխում է, որ քրեական պատիժը կարող է նախատեսվել միայն քրեական օրենքով: Հանցավոր արարքն առաջ է բերում դրանում մեղավորի քրեական պատասխանատվությունը: Քրեական պատասխանատվության ձևերից է պատիժը: Այսինքն՝ քրեական օրենսդրության տրամաբանությունից բխում է, որ պատիժը հանցագործության իրավաբանական հետևանքն է և քրեական պատասխանատվության տրամաբանական ավարտը:

Քրեական պատիժը քրեական իրավունքի գիտության առավել բարդ և բազմաբնույթ հիմնախնդիրներից է, որի տեսական խնդիրները մանրամասն վերլուծության են ենթարկվել իրավաբանական գրականության մեջ:

Պատժի նպատակների սահմանումը քրեական իրավունքի ժամանակակից տեսության և պատմության առավել սկզբունքային ու վիճելի խնդիրներից է: Պատժի նպատակների հիմնախնդիրը ոչ միայն և ոչ այնքան իրավաբանական, որքան փիլիսոփայական է, որը դարերի ընթացքում (հնագույն ժամանակներից

² Չկա պատիժ՝ առանց պատժի մասին օրենքի (լատ.):

մինչև անգլիական և ֆրանսիական հեղափոխությունները) զբաղեցրել է ժամանակի խոշորագույն փիլիսոփաների միտքը: Դեռևս XIX դարում այս խնդրին նվիրված էին 24 ինքնուրույն փիլիսոփայական համակարգեր և ավելի քան 100 իրավաբանական հայեցակարգեր³: XX դարում գիտական միտքն այս խնդրի շուրջ նոր զարգացում ապրեց և այժմ էլ շարունակվում է:

Հանցավորության դեմ պայքարի միջոցների համակարգում պատժի դերը վստահորեն կարելի է համարել ոչ հիմնական, քանի որ հանցավորության աճի միտումը կախված է այլ երևույթներից՝ առավել հզոր, քան պատժի հնարավոր ազդեցությունն է՝ տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպակառավարչական և այլն:

Պետությունը, պատժելով հանցագործին, նույնպես կրում է որոշակի կորուստներ՝ կապված արդարադատության իրականացման, պատժի կատարման և այլ հանգամանքների հետ: Այնուամենայնիվ, հասարակության մեջ տիրում է այն թյուր կարծիքը (հատկապես հանցավորության աճի պայմաններում), թե հանցագործությունների կանխման գրավականը քրեական պատիժների խստացումն է: Պատիժն այն միջոցներից մեկն է, որի օգնությամբ պետությունը, ազդելով հանցավորության վրա, պահում է այն որոշակի հարթության վրա: Պատիժը վերջին ծայրահեղ միջոցն է, որը պետք է գործի այն պարագայում, երբ հասարակությունն այլևս ի գործու չէ կանխելու հանցագործությունը: Ոչ թե պատիժների խստությունն է ահաբեկում հանցագործներին, այլ օրենքների գործնական, օպերատիվ, արդյունավետ կիրառումը և հանցագործությունների հուսալի բացահայտումը, ասել է թե՛ պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կատարման անխուսափելիությունը: Պետության համար առավել նպատակահարմար է և շահեկան կանխել հանցագործությունը, քան պատժել հանցագործին:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատիժը կիրառվում է սոցիալական արդարությունը վերականգնելու, պատժի ենթարկված անձին վերասոցիալականացնելու, ինչպես նաև հանցագործությունները կանխելու նպատակով:

Քրեական պատժի նպատակները որոշում են պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների խնդիրների հիմնական ուղղությունները: Պատժի նպատակներն այն փաստական արդյունքն են, որին ձգտում է պետությունը՝ դատապարտելով հանցագործին և կիրառելով նրա նկատմամբ այս կամ այն քրեական պատիժը:

Պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների համակարգը հանդիսանում է ՀՀ իրավապահ մարմինների մասը, որոնց կարևորագույն խնդիրն է պայքարը հանցավորության դեմ: Այս խնդրի իրականացմամբ շահագրգռված է ամբողջ հասարակությունը, որը պետական և հասարակական կազմակերպությունների միջոցով սահմանում է մշտական վերահսկողություն և հսկողություն

³ Ст'ю Куре уголовного права. Общая часть. Том 2. Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М., 1999, էջ 13:

իրավապահ մարմինների գործունեության նկատմամբ: Բացառություն չէ նաև պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների գործունեությունը, որի նկատմամբ վերահսկողությունն ու հսկողությունն ունեն իրենց առանձնահատկությունները:

Պատիժներ կատարող մարմինների և հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերահսկողությունն ու հսկողությունն ունեն սոցիալ-իրավական մեծ նշանակություն: Այս գործընթացում առաջին հերթին ապահովվում է օրինականությունը քրեական պատիժների կատարման բնագավառում: Օրենքների և սահմանված կարգի պահպանությունը պատիժներ կատարող մարմիններում և հիմնարկներում ուղղված է և՛ վարչակազմին, և՛ պատիժը կրող դատապարտյալներին: Այդ մարմինների ողջ գործունեությունը հիմնվում է օրենքների խստիվ պահպանման վրա: Վերոհիշյալ մարմինների պաշտոնատար անձինք պատասխանատվություն են կրում իրենց գործունեության օրինականության համար:

Պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների նկատմամբ վերահսկողություն և հսկողություն ասելով՝ պետք է հասկանալ այդ մարմինների գործունեության և քրեակատարողական օրենսդրության ու այլ նորմատիվ իրավական ակտերի պահանջների համապատասխանության, իրավախախտումների հայտնաբերման ու վերացման և դրանց կանխման նպատակով իրականացվող դիտարկումների և ստուգումների համակարգ:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրքը սահմանում է պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության և հսկողության համակարգը: Հիշյալ իրավակարգավորման համաձայն՝ սահմանված են պատիժները կատարելու նկատմամբ վերահսկողության և հսկողության տարաբնույթ եղանակներ՝ դատախազական հսկողություն, դատական, գերատեսչական և հասարակական վերահսկողություն:

1. Պատիժների և հարկադրանքի միջոցների կիրառման նկատմամբ հսկողության համակարգը.

ՀՀ Սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ Դատախազությունն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով հսկողություն է իրականացնում պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ:

Պատիժներ կատարելիս դատախազական հսկողության առարկան են կազմում՝ պատիժներ կատարող մարմիններում և հիմնարկներում, ինչպես նաև ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու վայրերում անձանց պահելու օրինականությունը, քրեակատարողական օրենսդրությամբ նախատեսված դատապարտյալների, ձերբակալված ու կալանավորված անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, նրանց պահելու կարգն ու պայմանները:

Պատիժները կատարելու և հարկադրանքի միջոցները կիրառելու նկատմամբ

դատախազական հսկողությունն իրականացվում է «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածով սահմանված կարգով:

Քրեակատարողական հիմնարկների և պատիժներ կատարող այլ մարմինների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության կարևոր եղանակներից է դատական վերահսկողությունը: ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրքն առանձնացնում է դատական վերահսկողությունը որպես պատիժներ կատարող մարմինների ու հիմնարկների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության ինքնուրույն տեսակ: Դատական վերահսկողության ձևերը բազմատեսակ են և խիստ արդյունավետ:

Դատարանը վերահսկողություն է իրականացնում պատժի կատարման նկատմամբ, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու, պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու, հղի կանանց կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձանց պատժի կրումը հետաձգելու, հիվանդության պատճառով պատժից ազատելու կամ պատժի կատարումը հետաձգելու հարցերը լուծելիս, ինչպես նաև հարկադրանքի այլ միջոցները կիրառելու նկատմամբ:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքով սահմանված դեպքերում և կարգով՝ դատարանը քննարկում է դատապարտյալի բողոքները՝ պատիժը կատարող մարմնի կամ հիմնարկի վարչակազմի գործողությունների կամ անգործության, ինչպես նաև կայացված համապատասխան որոշումների դեմ:

Քրեական պատիժների կատարման նկատմամբ վերահսկողության առավել լայն բովանդակություն ունի գերատեսչականը, որն իրականացնում են վերադաս մարմինները և դրանց պաշտոնատար անձինք, որոնց ենթակա են քրեակատարողական հիմնարկները և պատիժներ կատարող այլ մարմինները:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատիժ կատարող հիմնարկների և մարմինների գործունեության նկատմամբ վերադաս մարմինները և դրանց պաշտոնատար անձինք օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրականացնում են գերատեսչական վերահսկողություն:

Պետական մարմինների վերահսկողության և հսկողության հետ միաժամանակ գործում է նաև հասարակական վերահսկողության համակարգ: ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի համաձայն՝ հասարակական կազմակերպությունները կարող են օժանդակել պատիժ կատարող հիմնարկների և մարմինների գործունեությանը, այդ թվում՝ դատապարտյալների վերասոցիալականացմանը և նրանց իրավահպատակ վարքագծի ձևավորմանը: Ազատությունից գրկելու հետ կապված պատիժների կատարման նկատմամբ հասարակական վերահսկողությունն իրականացվում է համապատասխանաբար ՀՀ արդարադատության և պաշտպանության նախարարների հաստատած՝ մրցութային կարգով ընտրված հասարակական դիտորդների խմբի միջոցով:

Հասարակական դիտորդների խմբի գործունեության նպատակներն են՝

ազատագրկվածների և քրեակատարողական համակարգի հսկողության տակ գտնվող անձանց իրավունքների պաշտպանության հասարակական վերահսկումը, ազատագրկվածների աշխատանքային և կենցաղային պայմանների բարելավումը, հասարակությանը քրեակատարողական ծառայության հիմնախնդիրները ներկայացնելը, քրեակատարողական օրենսդրությունն ուսումնասիրելը, անհրաժեշտության դեպքում դրանցում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու վերաբերյալ առաջարկություններ ներկայացնելը, քրեակատարողական համակարգի հսկողության տակ գտնվող անձանց հետ կապված այլ խնդիրների լուծմանը աջակցելը:

2. Պատժի կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողության ներպետական կարգավորումները.

«Հ սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 2-րդ մասին 5-րդ կետի համաձայն՝ Դատախազությունն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով՝ հսկողություն է իրականացնում պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ:

«Հ սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասին 2-7-րդ կետերի համաձայն՝

«1. Յուրաքանչյուր ոք ունի անձնական ազատության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող անձնական ազատությունից զրկվել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով՝

1) անձին իրավասու դատարանը դատապարտել է հանցանք կատարելու համար,

2) դատարանի իրավաչափ կարգադրությանը չենթարկվելու համար,

3) օրենքով սահմանված որոշակի պարտականության կատարումն ապահովելու նպատակով,

4) անձին իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով, երբ առկա է նրա կողմից հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկած, կամ երբ դա հիմնավոր կերպով անհրաժեշտ է հանցանքի կատարումը, կամ դա կատարելուց հետո անձի փախուստը կանխելու նպատակով,

5) անչափահասին դատախարակչական հսկողության հանձնելու կամ իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով,

6) հանրության համար վտանգավոր վարակիչ հիվանդությունների տարածումը, ինչպես նաև հոգեկան խանգարում ունեցող, հարբեցող կամ թմրամոլ անձանցից բխող վտանգը կանխելու նպատակով,

7) անձի անօրինական մուտքը Հայաստանի Հանրապետություն կանխելու կամ անձին արտաքսելու կամ այլ պետության հանձնելու նպատակով»:

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Դատախազը հսկողություն է իրականացնում պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ:

2. Սույն հոդվածի իմաստով՝ պատիժ են համարվում քրեական օրենքով սահմանված պատժի տեսակները:

3. Սույն հոդվածի իմաստով՝ հարկադրանքի այլ միջոց է համարվում Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-7-րդ կետերով սահմանված դեպքերում ազատությունից զրկումը:

4. Սույն հոդվածով սահմանված լիազորություններն իրականացնելիս դատախազն իրավունք ունի՝

1) ցանկացած ժամանակ անարգել այցելելու պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման վայրեր, ինչպես նաև դրանց կատարումն ապահովող իրավասու մարմիններ,

2) ծանոթանալու այն փաստաթղթերին, որոնց հիման վրա անձը ենթարկվել է պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների, պրոբացիայի շահառուի անձնական գործին,

3) ստուգելու քրեակատարողական ծառայության մարմինների, դրանց կազմում գործող ստորաբաժանումների, ինչպես նաև պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմների պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառմանը վերաբերող այն ակտերի համապատասխանությունը գործող օրենսդրությանը, որոնք վերաբերում են պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների ենթարկված անձի հիմնական իրավունքներին, պատժի կրման կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման՝ օրենքով սահմանված կարգին, հիմքերին ու պայմաններին: Օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդում է վերանայել այն, իսկ այն դեպքերում, երբ, դատախազի կարծիքով, հապաղումը կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների, դատախազն իրավունք ունի կասեցնելու այդ ակտի գործողությունը և այն վերանայելու կամ վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնելու ակտն ընդունած հիմնարկի կամ մարմնի վերադաս մարմին, իսկ Քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնում գործող տեղաբաշխման հանձնաժողովի դեպքում՝ Քրեակատարողական ծառայության պետին, իսկ նշված մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց կողմից ակտը վերանայելու և այն անփոփոխ թողնելու դեպքում գլխավոր դատախազը կամ նրա տեղակալը, կասեցնելով նշված ակտի գործողությունը, կարող են ակտը վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնել համապատասխանաբար Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության կամ պաշտպանության նախարարին, որը վերջնականապես լուծում է հարցը (...):»:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Հայաստանի Հանրապետության դատախազությունը պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ իրականացնում է հսկողություն՝ «Դատախազության մասին» օրենքով սահմանված կարգով:

2. «Դատախազության մասին» օրենքով սահմանված դեպքերում օրենսդրու-

թյանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդում է վերանայել այն, իսկ այն դեպքերում, երբ, դատախազի կարծիքով, հապաղումը կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների, սպա դատախազն իրավունք ունի կասեցնելու այդ ակտի գործողությունը և այն վերանայելու կամ վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնելու ակտն ընդունած հիմնարկի կամ մարմնի վերադաս մարմին, իսկ քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնում (այսուհետ՝ Քրեակատարողական ծառայություն) գործող տեղաբաշխման հանձնաժողովի դեպքում՝ Քրեակատարողական ծառայության պետին: Մույն մասով նախատեսված գործողությունը դատախազն իրականացնում է ակտի ստացման պահից մեկ ամսվա ընթացքում: Մույն մասով նախատեսված գործողությունը դատախազն իրականացնում է միայն մեկ անգամ:

3. Մույն հոդվածի 2-րդ մասին համապատասխան՝ ակտը վերանայելու և այն անփոփոխ թողնելու դեպքում գլխավոր դատախազը կամ նրա տեղակալը կարող են ակտը վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնել համապատասխանաբար Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության կամ պաշտպանության նախարարին, որը միջնորդագիրն ստանալուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում, վերջնականապես լուծում է հարցը»:

3. Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողություն.

Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողությանը (այսուհետ նաև՝ Դատախազական հսկողություն) վերաբերող իրավական կարգավորումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Դատախազությունը լիազորված է ստուգելու քրեակատարողական ծառայության մարմինների, դրանց կազմում գործող ստորաբաժանումների, ինչպես նաև պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմների պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառմանը վերաբերող այդ ակտերի համապատասխանությունը գործող օրենսդրությանը, որոնք վերաբերում են պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների ենթարկված անձի հիմնական իրավունքներին, պատժի կրման կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման՝ օրենքով սահմանված կարգին, հիմքերին ու պայմաններին:

Դատախազական հսկողության սահմանները հասկանալու համար նախևառաջ անհրաժեշտ է պարզել՝ Պատժի ենթարկված անձի հիմնական իրավունքների, պատժի կրման կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման՝ օրենքով սահմանված կարգի, հիմքերի ու պայմանների շրջանակները:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատիժների կատարման և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցների կիրառման հիմքը դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած եզրափակիչ դատական ակտն է:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՀՀ քրեակա-

տարողական օրենսդրության նպատակներն են դատապարտյալի վերասոցիալականացումը, նրա իրավահպատակ վարքագծի ձևավորումը և նոր հանցագործությունների կանխումը, իսկ խնդիրներն են՝ սահմանել պատիժների կատարման և դատապարտյալի կողմից կրման, քրեախրավական ներգործության այլ միջոցների **կիրառման կարգն ու պայմանները**:

Ինչ վերաբերում է Պատիժների կատարման կարգին ու պայմաններին, ապա դրանց վերաբերյալ կարգավորումները սահմանված են ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի «Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների կատարման կարգն ու պայմանները» վերտառությամբ 3-րդ բաժնում, որի 13-23-րդ գլուխները սահմանում են՝ «Կարճաժամկետ ազատազրկման կատարման կարգը և պայմանները», «Կարգապահական գումարտակում պահելու կատարման կարգն ու պայմանները», «Ազատազրկման և ցմահ ազատազրկման կատարման ընդհանուր դրույթները», «Քրեակատարողական հիմնարկների կանոնակարգը և այն ապահովելու միջոցները», «Պատժի կատարման պայմանները քրեակատարողական հիմնարկներում», «Քրեակատարողական հիմնարկներում բժշկական օգնությունը և սպասարկումը», «Ազատազրկման կատարման առանձնահատկությունները տարբեր տեսակի անվտանգային գոտիներում», «Ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ կիրառվող կարգապահական ներգործության միջոցները», «Ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձանց աշխատանքը և կրթությունը», «Ազատազրկման կատարման առանձնահատկություններն անչափահաս և մինչև 21 տարեկան դատապարտյալների նկատմամբ», «Պատիժ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների պաշտոնատար անձանց գործողությունների, անգործության կամ ընդունած որոշումների բողոքարկման կարգը»:

Այսպիսով, վկայակոչված իրավակարգավորումների համակարգային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողությունը կարող է լինել իրավաչափ, եթե ստուգման ենթակա ակտը վերաբերում է ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 3-րդ բաժնի 13-23-րդ գլուխներում սահմանված իրավահարաբերություններին:

Պատժի կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողության կառուցակարգի կարևոր բաղադրատարր է համարվում՝ կատարված ստուգման շրջանակներում օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելու դեպքում դատախազական ներգործության միջոցի կիրառումը:

Այստեղ պետք է նկատել, որ գործող օրենսդրության համաձայն՝ օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդում է վերանայել այն, իսկ այն դեպքերում, երբ, դատախազի կարծիքով, հապաղումը կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների, ապա դատախազն իրավունք ունի կասեցնելու այդ ակտի գործողությունը և այն վերանայելու կամ վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնելու ակտն ընդունած հիմնարկի կամ մարմնի վերադաս մարմին, իսկ

Քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնում գործող տեղաբաշխման հանձնաժողովի (այսուհետ նաև՝ Տեղաբաշխման հանձնաժողով) որոշման դեպքում՝ Քրեակատարողական ծառայության պետին: Նշված մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց կողմից ակտը վերանայելու և այն անփոփոխ թողնելու դեպքում չ՛զ գլխավոր դատախազը կամ նրա տեղակալը, կասեցնելով նշված ակտի գործողությունը, կարող են ակտը վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնել համապատասխանաբար չ՛զ արդարադատության կամ պաշտպանության նախարարին, որը վերջնականապես լուծում է հարցը:

Հատկանշական է, որ ինչպես հսկող դատախազի, այնպես էլ չ՛զ գլխավոր դատախազի կամ նրա տեղակալի միջնորդագրերի վերանայման արդյունքում Դատախազության կարծիքով՝ օրենսդրությանը հակասող ակտը կարող է մնալ անփոփոխ: Ոլորտը կարգավորող օրենսդրության համաձայն՝ հիշյալ գործառույթը դուրս է մնացել դատական վերահսկողության տիրույթից, ասել է թե՛ վերանայման արդյունքում անփոփոխ թողնված ակտը դատական կարգով բողոքարկելու իրավական ընթացակարգ չի սահմանվել:

Այսինքն՝ չ՛զ սահմանադրությամբ՝ պատիժների և հարկադրանքի միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու իրավունքով օժտված պետական մարմինը՝ Դատախազությունը, գործող օրենսդրությամբ, բովանդակային առումով, ոչ թե հսկողություն է իրականացնում Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ, այլ իրականացնում է մշտադիտարկողի, օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերողի դերակատարում և գործնականում Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու գործառույթներն իրականացնելու համար հստակ և ներգործուն գործիքակազմ չունի:

Չ՛զ քրեական դատավարության օրենսդրության համաձայն՝ մինչդատական քրեական վարույթի օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու շրջանակներում Դատախազությունը օժտված է լայն գործիքակազմով, և հսկողություն իրականացնելու գործառույթներն իրականացնելիս՝ հսկող դատախազի կողմից կայացվող որոշումներում տեսանելի է Դատախազության՝ բացառիկ լիազորություններով օժտված լինելու սահմանադրական դրույթի առկայությունը, քանի որ համապատասխան որոշման օրինականությունն ստուգելու շրջանակներում հսկող դատախազը ոչ թե հիշյալ որոշումը վերանայելու միջնորդագիր է ներկայացնում, այլ իր որոշմամբ վերացնում է այն: Այստեղ կարևոր է նկատել, որ հսկող դատախազի նշված որոշումը կարող է բողոքարկվել դատական կարգով, այսինքն՝ հիշյալ գործառույթը գտնվում է դատական վերահսկողության տիրույթում:

Վերոհիշյալի հաշվառմամբ տեսանելի է, որ չ՛զ սահմանադրությամբ և չ՛զ քրեական դատավարության օրենսդրությամբ՝ մինչդատական քրեական վարույթի օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու շրջանակներում

Դատախազությունն օժտված է բացառիկ լիազորություններով, իսկ պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների նկատմամբ հսկողության շրջանակներում՝ Դատախազության լիազորությունները խիստ սահմանափակված են:

Մեր կարծիքով՝ նման մոտեցումը չի բխում պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների նկատմամբ դատախազական հսկողություն սահմանելու սահմանադրական պահանջի տրամաբանությունից, այսինքն՝ Դատախազության լիազորությունները պետք է լինեն հստակ, ներգործուն և կիրառելի: Ինչպես մինչդատական քրեական վարույթի օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելիս, այնպես էլ պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման ընթացքում Դատախազության լիազորությունների գործիքակազմը և լիազորությունների բնույթը արմատական տարբերություն չպետք է կրեն՝ սահմանադրությամբ սահմանված կարգով բացառիկ լիազորություններով օժտված լինելու հանգամանքով պայմանավորված:

Վերոհիշյալ հանգամանքների համատեքստում կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման շրջանակներում Քրեակատարողական ծառայության մարմինները, դրանց կազմում գործող ստորաբաժանումները, ինչպես նաև պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմերը պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառմանը վերաբերող ակտեր կայացնելիս և դրանք վերանայելիս օժտված են լայն լիազորություններով: Այստեղ պետք է ընդգծել, որ Քրեակատարողական ծառայության մարմինների, դրանց կազմում գործող ստորաբաժանումների, պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմերի կողմից Պատիժների կիրառման, ինչպես նաև դրանց նկատմամբ Դատախազական հսկողություն իրականացնելու համար օրենքով սահմանված լիազորությունները միտված են դատապարտյալի վերասոցիալականացման, նրա իրավահպատակ վարքագծի ձևավորման, ինչպես նաև վերջինիս նոր հանցագործությունների կանխման գործընթացում օրինականության ապահովելուն: Հետևաբար՝ Պատիժը «կիրառող» և դրա կիրառման օրինականության նկատմամբ «հսկողություն» իրականացնող մարմիններին հատկացված լիազորությունները պետք է հավասարակշռված բնույթ կրեն և պետք է «պիտանի» լինեն նշված նպատակներն իրագործելու համար:

Վերոհիշյալի հաշվառմամբ՝ պետք է արձանագրել, որ մեր կարծիքով հիշյալ մարմինների գործունեության համար օրենքով սահմանված լիազորությունները հավասարակշռված չեն, Պատիժ կիրառող մարմինների գործունեության և դրա նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմնի համար օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակներն անհամաչափ լինելու պատճառով գործնականում ստեղծվել է այնպիսի իրավիճակ, որ Պատիժների կիրառման նկատմամբ հսկողություն իրականացնող պետական մարմինը՝ Դատախազությունը, գործնականում փաստացի զրկված է հսկողական ֆունկցիա իրականացնելուց:

Այդ կապակցությամբ տեղին կլինի Պատիժների կիրառման նկատմամբ Դատախազական հսկողության շրջանակներում գործնականում առաջացած խնդրահարույց հարցերի քննարկումը:

Այսպես՝

Դատապարտյալ Գ.Գ-ն Տեղաբաշխման հանձնաժողովի որոշման համաձայն՝ տեղաբաշխվել է ՀՀ ԱՆ համապատասխան քրեակատարողական հիմնարկի (այսուհետ նաև՝ ԶԿՀ) կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկ (նոր կարգավորումներով միջին անվտանգային գոտի):

2022 թվականի հունվարի 21-ին ԶԿՀ-ի պետը միջնորդագիր է ներկայացրել Տեղաբաշխման հանձնաժողովին՝ դատապարտյալ Գ.Գ-ին պատիժը կատարելու համար մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի՝ բաց ուղղիչ հիմնարկ (նոր կարգավորումներով՝ ցածր անվտանգային գոտի) տեղափոխելու հարցը քննարկելու վերաբերյալ:

Տեղաբաշխման հանձնաժողովի՝ 2022 թվականի մարտի 10-ի որոշմամբ դատապարտյալ Գ.Գ-ին պատիժը կատարելու համար մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի՝ բաց ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելը մերժվել է:

ՀՀ գլխավոր դատախազության պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության վարչության դատախազի (այսուհետ նաև՝ Դատախազ) 2022 թվականի մարտի 31-ի որոշմամբ Տեղաբաշխման հանձնաժողովին միջնորդագիր է ներկայացվել՝ պատիժը կատարելու համար դատապարտյալ Գ.Գ-ին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի՝ բաց ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելը մերժելու մասին Տեղաբաշխման հանձնաժողովի՝ 2022 թվականի մարտի 10-ի որոշումը վերանայելու համար:

Դատախազի՝ վերոհիշյալ միջնորդագրի քննարկման արդյունքում Տեղաբաշխման հանձնաժողովի՝ 2022 թվականի ապրիլի 22-ի որոշմամբ պատիժը կատարելու համար դատապարտյալ Գ.Գ-ին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելը մերժելու մասին Տեղաբաշխման հանձնաժողովի՝ 2022 թվականի մարտի 10-ի որոշումը թողնվել է անփոփոխ:

Այնուհետև, Դատախազի կողմից 2022 թվականի մայիսի 11-ին և հունիսի 20-ին նույն հիմնավորմամբ կրկին միջնորդագրեր են ներկայացվել Տեղաբաշխման հանձնաժողովին՝ պատիժը կատարելու համար դատապարտյալ Գ.Գ-ին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելը մերժելու մասին Տեղաբաշխման հանձնաժողովի նախորդ որոշումները վերանայելու վերաբերյալ, սակայն դրանք նույնպես Տեղաբաշխման հանձնաժողովի՝ համապատասխանաբար՝ 2022 թվականի մայիսի 25-ի և 2022 թվականի հունիսի 30-ի որոշումներով՝ նույն հիմնավորումներով մերժվել են, և նախկինում կայացված որոշումները թողնվել են անփոփոխ:

Հատկանշական է, որ Դատախազի հիշյալ միջնորդագրերը վերանայելու մասին որոշումներում Տեղաբաշխման հանձնաժողովը՝ վիճարկվող որոշումը օրենս-

դրությանը հակասելու վերաբերյալ Դատախազի դատողությունների կապակցությամբ պատճառաբանություններ չի կատարել, այսինքն՝ Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության շրջանակներում անտեսվել են հիշյալ ակտն օրենսդրությանը հակասելու մասին Դատախազի պատճառաբանությունները, և նշված ակտի հիմքում դնելով վերացական, ընդհանուր բնույթի դատողություններ՝ վիճարկվող որոշումը թողնվել է անփոփոխ:

Դատապարտյալ Գ.Գ-ին պատիժը կատարելու համար մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելը մերժելու մասին Տեղաբաշխման հանձնաժողովի նախորդ որոշումները վերանայելու վերաբերյալ Դատախազի կողմից 2022 թվականի հուլիսի 25-ին միջնորդագիր է ներկայացվել Քրեակատարողական ծառայության պետին:

Քրեակատարողական ծառայության պետի՝ 2022 թվականի օգոստոսի 5-ի որոշման համաձայն՝ Տեղաբաշխման հանձնաժողովի վիճարկվող որոշումը թողնվել է անփոփոխ:

Պատիժը կատարելու համար դատապարտյալ Գ.Գ-ին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելը մերժելու մասին Տեղաբաշխման հանձնաժողովի նախորդ որոշումները օրենսդրությանը հակասելու հիմքով չէ գլխավոր դատախազի կողմից 2022 թվականի օգոստոսի 29-ին միջնորդագիր է ներկայացվել չէ արդարադատության նախարարին՝ պատիժը կատարելու համար դատապարտյալ Գ.Գ-ին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ (ցածր անվտանգային գոտի) տեղափոխելու հարցին վերջնական լուծում տալու համար:

Չէ արդարադատության նախարարի պաշտոնակատարի՝ 2022 թվականի սեպտեմբերի 30-ի որոշման համաձայն՝ Տեղաբաշխման հանձնաժողովի վիճարկվող որոշումը թողնվել է անփոփոխ: Այստեղ պետք է նշել, որ Քրեակատարողական ծառայության պետի և չէ արդարադատության նախարարի պաշտոնակատարի քննարկվող որոշումներով նույնպես պատշաճ պատճառաբանություն չի կատարվել՝ քննարկվող ակտն օրենսդրությանը հակասելու վերաբերյալ, համապատասխանաբար՝ Դատախազի և չէ գլխավոր դատախազի տեղակալի միջնորդագրերով կատարված դատողությունների վերաբերյալ:

Դատապարտյալ Գ.Գ-ի կողմից Տեղաբաշխման հանձնաժողովի վիճարկվող որոշումը դատական կարգով չի բողոքարկվել, իսկ գործող օրենսդրության համաձայն՝ նման բողոք բերելու լիազորությամբ օժտված է դատապարտյալը կամ վերջինիս պաշտպանը:

Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ Դատախազական հսկողության շրջանակներում Դատախազության դիրքորոշման համաձայն՝ ազատագրվման ձևով պատժի կատարման համար դատապարտյալ Գ.Գ-ն ենթակա է եղել տեղափոխման մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ, քանի որ պատժի կրման ընթացքում նրա դրսևորած վարքագիծը

համապատասխանել է ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությամբ սահմանված չափորոշիչներին, սակայն ինչպես Քրեակատարողական ծառայության համապատասխան մարմինների, այնպես էլ ՀՀ արդարադատության նախարարի պաշտոնակատարի համապատասխան որոշման համաձայն՝ դատապարտյալ Գ.Գ-ն մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ (ցածր անվտանգային գոտի) չի տեղափոխվել, մինչդեռ (նույն ժամանակահատվածում) ԵԴ/0038/12/22 դատական գործով Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քրեական դատարանի՝ 2023 թվականի սեպտեմբերի 30-ի որոշման համաձայն՝ դատապարտյալ Գ.Գ-ն պատժի չկրած մասը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատվել է:

Հատկանշական է, որ պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելիս՝ օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակներում Դատախազության կողմից ձեռնարկվել է հնարավոր բոլոր գործողությունները՝ դատապարտյալ Գ.Գ-ի վերաբերյալ կայացված օրենսդրությանը հակասող որոշումը վերանայվելու և օրինական ակտ կայացնելու համար, սակայն Դատախազությանը վերապահված լիազորությունները սահմանափակ լինելու պատճառով վիճարկվող որոշումը մնացել է անփոփոխ: Այստեղ պետք է հիշատակել, որ դատարանում քննարկվել և բավարարվել է ոչ թե դատապարտյալին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխելու հարցը (որի կիրառման համար ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությամբ սահմանված կարգով դատապարտյալի կողմից դրական վարքագծի դրսևորման ավելի ցածր մակարդակ է պահանջվում), այլ քննարկվել է դատապարտյալին պատժի չկրած մասը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հնարավորության հարցը, և արդյունքում Գ.Գ-ն պատժի չկրած մասը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատ է արձակվել: Այսինքն՝ նշված դատական ակտի գոյությունն ինքնին վկայում է պատիժը կատարելու համար դատապարտյալ Գ.Գ-ին մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի անվտանգային գոտի տեղափոխելը մերժելու մասին Տեղաբաշխման հանձնաժողովի վիճարկված որոշման՝ օրենսդրությանը հակասելու մասին:

Վկայակոչված օրինակի քննարկումից տեսանելի է, որ Դատախազությունը Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ իրական հսկողություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ և պիտանի լիազորություններով օժտված չէ: Այդ հանգամանքը կարող է հանգեցնել ձերբակալված կամ կալանավորված, կամ դատապարտված անձանց հիմնական իրավունքների խախտման, ավելին՝ կոռուպցիոն ռիսկերի կամ Պատիժ կիրառող մարմինների և պաշտոնատար անձանց կամայական մոտեցումների: Այսինքն՝ ստացվում է մի իրավիճակ, երբ պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցները կիրառող մարմինը, որը կրում է ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 3-րդ բաժնում սահմանված՝ դատապարտյալի վերաոսցիալականացման, նրա իրավահպատակ վարքագծի ձևավորման, ինչ-

պես նաև վերջինիս նոր հանցագործությունների կանխման գործընթացի իրականացման պատասխանատվությունը, այդ գործընթացում լիազորված է դատապարտյալների վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու, և նույնիսկ այդպիսի որոշումները օրենսդրությանը հակասելու դեպքում, այդ նույն գործընթացի նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմինը՝ Դատախազությունը, իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակներում ի գործու չէ վերացնելու կամ շտկելու օրենսդրությանը հակասող ակտը:

Վերոհիշյալի համատեքստում հարկ է քննարկել նաև պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողության դրույթներ սահմանող «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ և ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածների համապատասխանությունը իրավական որոշակիության սկզբունքներին:

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ դատախազական ակտ է համարվում որոշումը, հրամանը, կարգադրությունը, միջնորդագիրը, հանձնարարականը, հանձնարարությունը:

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 30-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով դատախազն ընդունում է որոշում, արձակում հրաման կամ կարգադրություն, ներկայացնում միջնորդագիր կամ առարկություն, տալիս հանձնարարական կամ հանձնարարություն, ինչպես նաև ընդունում է օրենքով նախատեսված այլ ակտեր:

2. Սույն օրենքով սահմանված իր լիազորություններն իրականացնելիս, ինչպես նաև դատավարական օրենսգրքերով նախատեսված դեպքերում և կարգով դատախազն ընդունում է համապատասխան որոշումներ:

(...)

5. Հանցագործության պատճառների և նպաստող պայմանների, ինչպես նաև պետական շահերի խախտումներ հայտնաբերելու դեպքերում խախտման պատճառների և նպաստող պայմանների վերացման նպատակով դատախազը կարող է միջնորդագիր ներկայացնել դրանք վերացնելու իրավասություն ունեցող մարմին կամ պաշտոնատար անձին, որը պարտավոր է դրա քննարկման արդյունքների և ձեռնարկած միջոցառումների մասին մեկամսյա ժամկետում գրավոր հայտնել միջնորդագիրը ներկայացրած դատախազին»:

Ինչպես «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածը, այնպես էլ՝ ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածը սահմանում են, որ Դատիժների կիրառման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելիս Դատախազը «օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս վերանայման «միջնորդագիր» է ներկայացնում»:

Վկայակոչված կարգավորումների համակարգային վերլուծությունից տեսանելի է, որ Դատախազությունն իր լիազորություններն իրականացնում է դատախազական ակտեր ընդունելու, արձակելու կամ ներկայացնելու միջոցով,

որոնցից՝ «միջնորդագիր» տեսակի դատախազական ակտը ներկայացվում է հանցագործության պատճառների և նպաստող պայմանների, ինչպես նաև պետական շահերի խախտումներ հայտնաբերելու դեպքերում խախտման պատճառների և նպաստող պայմանների վերացման նպատակով: Ակնհայտ է, որ «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածով և ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածով սահմանված՝ Պատիժների կիրառման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելիս Դատախազը «օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս «վերանայման միջնորդագիր է ներկայացնում» եզրույթը չի համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքին այն պարզ, հասանելի և ընկալելի չլինելու պատճառով, քանի որ «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 30-րդ հոդվածի 5-րդ մասի բնորոշմամբ «միջնորդագիր» տեսակի դատախազական ակտը դատախազի կողմից կարող է ներկայացվել միայն հանցագործության պատճառների և նպաստող պայմանների, ինչպես նաև պետական շահերի խախտումներ հայտնաբերելու դեպքերում: Այսինքն՝ Պատիժների կիրառման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելիս Դատախազի կողմից ներկայացվող «միջնորդագիրն» իր բովանդակությամբ, որպես դատախազական ակտ, սահմանված չէ հիշյալ իրավանորմով, այդ հանգամանքը՝ սահմանված ընդհանուր կանոնից շեղում կարելի է դիտարկել:

Վերոհիշյալի համատեքստում հարկ է քննարկել նաև «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածով և ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածով սահմանված կարգով դատախազի միջնորդագրի հիման վրա՝ Քրեակատարողական ծառայության մարմինների, դրանց կազմում գործող ստորաբաժանումների, պատիժներ և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմների, Տեղաբաշխման հանձնաժողովի համապատասխան որոշումները Քրեակատարողական ծառայության պետի կողմից վերանայելու կամ դրանք վերացնելու իրավական հնարավորությունները:

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ և ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 16-րդ հոդվածների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության շրջանակներում օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդում է վերանայել այն, իսկ որոշ դեպքերում, երբ, դատախազի կարծիքով, հապաղումը կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների, ապա դատախազն իրավունք ունի կասեցնելու այդ ակտի գործողությունը և այն վերանայելու կամ վերացնելու միջնորդագիր ներկայացնել ակտն ընդունած հիմնարկի կամ մարմնի վերադաս մարմին, իսկ Քրեակատարողական Տեղաբաշխման հանձնաժողովի դեպքում՝ Քրեակատարողական ծառայության պետին:

«Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի «Քրեակատարողական ծառայության պետը» վերտառությամբ 26-րդ հոդվածի ուսումնասիրությունից տեսանելի է, որ Քրեակատարողական ծառայության պետն օժտված չէ

Քրեակատարողական ծառայության մարմինների, դրանց կազմում գործող ստորաբաժանումների, պատիժները և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմների, ինչպես նաև Տեղաբաշխման հանձնաժողովի համապատասխան որոշումները վերանայելու կամ դրանք վերացնելու լիազորությամբ: Ավելի պարզ՝ վկայակոչվող կարգավորումներով սահմանված է, որ Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության շրջանակներում օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդագիր է ներկայացնում վերանայել այն, մինչդեռ, քննարկվող ակտերը վերանայելու և որոշում կայացնելու լիազորություն՝ Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածով՝ Քրեակատարողական ծառայության պետին վերապահված չէ:

Գործնականում օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելիս դատախազի միջնորդագրի հիման վրա Քրեակատարողական ծառայության պետի կողմից որոշումներ են կայացվում քննարկվող որոշումներն անփոփոխ թողնելու մասին՝ պատճառաբանելով օրենքով նման լիազորություններ Քրեակատարողական ծառայության պետին վերապահված չլինելու հանգամանքը, ինչը նույնպես վկայում է, որ հիշյալ կարգավորումները ևս չեն համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքներին:

Բարձրացված հիմնախնդիրների համատեքստում ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 23-րդ գլխում սահմանված իրավակարգավորումների քննարկումը ցույց է տալիս, որ ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությունը սահմանում է Պատիժ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների պաշտոնատար անձանց գործողությունների, անգործության կամ ընդունած որոշումների բողոքարկման իրավական ընթացակարգ: Ըստ նշված կարգավորումների՝ դատապարտյալը, ինչպես անձամբ, այնպես էլ փաստաբանի կամ օրինական ներկայացուցչի միջոցով, իրավունք ունի բողոքարկելու պատիժ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների պաշտոնատար անձանց գործողությունը, անգործությունը կամ ընդունած որոշումը՝ վերադատության կարգով կամ պատժի կրման վայրի առաջին աստիճանի ընդհանուր իրավասության դատարան: Բացի այդ, ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 160-րդ հոդվածով սահմանված են Պատիժ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների պաշտոնատար անձանց գործողությունների, անգործության կամ ընդունած որոշումների դեմ ներկայացված բողոքներն առաջին աստիճանի ընդհանուր իրավասության դատարանը քննում է դռնբաց դատական նիստում՝ բողոքը բերող անձի կամ նրա փաստաբանի, ինչպես նաև այն պաշտոնատար անձի մասնակցությամբ, որի գործողության, անգործության կամ ընդունած որոշման դեմ ներկայացվել է բողոք-

քը: Բողոքի քննության արդյունքում կայացված որոշման պատճենն անհապաղ հանձնվում կամ ուղարկվում է բողոքը ներկայացրած անձին, բողոքարկվող որոշումը կայացրած կամ վիճարկվող գործողությունն (անգործությունը) իրականացրած պաշտոնատար անձին և նրա վերադաս մարմնին: Դատարանի հիշյալ որոշումը բողոքարկելու իրավունք վերապահված է բողոք բերած անձին, նրա փաստաբանին կամ օրինական ներկայացուցչին, ինչպես նաև պատիժ կատարող հիմնարկի կամ մարմնի վարչակազմին: Վերոհիշյալ կարգավորումների ուսումնասիրությունից տեսանելի է, որ նշված իրավահարաբերությունների նկատմամբ Դատախազական հսկողությունն իսպառ բացակայում է:

Նշված իրավական ինստիտուտի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կարծես թե ՀՀ քրեակատարողական օրենսդրությունը՝ Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողության ընդհանուր կանոնից շեղվել է, և Պատիժ կատարող հիմնարկների կամ մարմինների պաշտոնատար անձանց գործողությունների, անգործության կամ ընդունած որոշումների բողոքարկման իրավական ընթացակարգի նկատմամբ Դատախազական հսկողություն չի սահմանվել: Ակնհայտ է, որ քննարկվող իրավահարաբերությունները ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 3-րդ բաժնի և 23-րդ գլխով սահմանված կարգով՝ վերաբերում են Պատժի կատարման սահմանված կարգին ու պայմաններին, ուստի քննարկվող իրավահարաբերությունների նկատմամբ Դատախազական հսկողության բացակայությունը ոչ միայն կարող է բացասաբար անդրադառնալ վերը նշված որոշումների օրինականության և հիմնավորվածության ապահովման գործընթացին, այլև անհիմն կարգով սահմանափակվում են Դատախազությանը ՀՀ սահմանադրությամբ վերապահված լիազորությունների շրջանակները:

Եզրակացություն

Պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողությունը պետք է լինի հստակ, ներգործուն և կիրառելի:

Մեր կարծիքով՝ հիշյալ գործառույթի իրականացման շրջանակներում՝ օրենսդրությանը հակասող ակտ հայտնաբերելու դեպքում ստուգվող ակտը վերացնելու լիազորությամբ Դատախազին օժտելը պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման բնագավառում կնպաստի օրինականության ապահովմանը և ամրապնդմանը: Դատախազին նման լիազորություն վերապահելու հետ միաժամանակ՝ Պատիժների կիրառման օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողությունը պետք է գտնվի դատական վերահսկողության ներքո, այսինքն՝ ակտը կայացնող պաշտոնատար անձը կամ մարմինը, կամ վերադաս մարմինը, ինչպես նաև շահագրգիռ անձը (ձերբակալված անձ, կալանավորված անձ, դատապարտյալ), կամ վերջիններիս պաշտպանները (փաստաբանները,

ներկայացուցիչները) կամ օրինական ներկայացուցիչները Դատախազի հիշյալ որոշումը դատական կարգով բողոքարկելու իրավունք պետք է ունենան, և այդ բողոքները դատական կարգով քննարկելու համար պետք է սահմանվի համապատասխան իրավական ընթացակարգ:

Պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառմանը և դրանց օրինականության նկատմամբ դատախազական հսկողությանը վերաբերող հիմնախնդիրների լուծման հիշյալ ուղին ընտրելու դեպքում, մեր կարծիքով, կհավասարակշռվեն Պատիժներ կիրառող մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև հսկողություն իրականացնող մարմնի լիազորությունները, ինչը, անշուշտ, կնպաստի այդ ոլորտում օրինականության ամրապնդմանը: Ավելի պարզ՝ Պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման գործընթացում՝ իրավասու պաշտոնատար անձանց կամ մարմինների որոշումների օրինականությունը կարող է ստուգվել Դատախազության կողմից (հաստատվել դրանց օրինականությունը կամ վերացվել), որպիսի ակտերը կարող են բողոքարկվել դատական կարգով:

Պրակտիկայի ցանկ (reference list, список литературы)

1. ՀՀ սահմանադրություն:
RA Constitution.
2. «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենք:
RA Law “On Prosecutor’s Office”.
3. ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրք:
RA Penitentiary Code.
4. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք:
RA Criminal Procedure Code.
5. «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենք:
RA Law “On Penitentiary Service”.
6. Курс уголовного права. Общая часть. Том 2. Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М., 1999., էջ 13.
Course of criminal law, General Part, Doctrine of Punishment, Edited by Kuznetsova N.F., Tyazhkova I.M., T. 2, M., 1999, p. 13.

Arayik Brutyan

Deputy Head of the Department of Supervision over Legality of Penalties and Other Means of Compulsion of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia

THE ISSUES OF PROSECUTORIAL SUPERVISION OVER THE LEGALITY OF THE APPLICATION OF IMPRISONMENT¹

Abstract

The article is dedicated to the practical problems of prosecutorial supervision over the legality of the application of imprisonment (hereinafter also referred to as “Punishment”) and the ways to solve these problems.

Although the Law of the Republic of Armenia “On Prosecutor’s Office” and the Penitentiary Code of the Republic of Armenia define relevant legal regulations on prosecutorial supervision over the legality of the punishments’ application and other coercive measures, in our opinion, the mentioned legal regulations are not consistent with the logic, essence and meaning of the powers of the Prosecutor’s Office stipulated in point 5, part 2 of Article 176 of the Constitution of the Republic of Armenia.

By virtue of the aforementioned constitutional jurisdiction, the Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia (hereinafter also referred to as the “Prosecutor’s Office”) is authorized to oversee the legality of the punishments’ application and other coercive measures, which implies that the Prosecutor’s Office must be empowered to apply measures of direct prosecutorial influence when exercising these powers; meanwhile, according to the current legislation, the Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia (hereinafter also referred to as the “Prosecutor’s Office”) performs the role of an observer and, upon discovering a legal act that contradicts the legislation, does not abolish it, but files a motion to the body executing the sentence to review the act that contradicts the legislation, or files such a motion after suspension of the said act. It is noteworthy that, according to the position of the Prosecutor’s Office, the act that contradicts the legislation may remain unchanged as a result of the final review in accordance with the procedure established by the legislation, and the Prosecutor’s Office is not given the legal opportunity to make the legality of such a decision subject to judicial review.

The paper addressed the issues of prosecutorial supervision over the legality of punishments and other means of coercion, in the form of imprisonment, and the ways of solving these problems were considered”.

Keywords: punishment; prosecutorial supervision; imprisonment; legality.

¹ The article was presented on 04.09.2023 and was reviewed on 15.11.2023.

Араик Брутян

Заместитель начальника управления по надзору за законностью исполнения наказаний и иных мер принуждения Генеральной прокуратуры Республики Армения

ПРОБЛЕМЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ЗАКОННОСТЬЮ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ¹

Абстракт

Статья посвящена анализу практических проблем прокурорского надзора за законностью применения наказания в виде лишения свободы и выявлению путей решения этих проблем.

Несмотря на то что Закон Республики Армения «О прокуратуре» и Уголовно-исполнительный кодекс Республики Армения определяют соответствующие правовые нормы прокурорского надзора за законностью применения наказаний и других мер принуждения, на наш взгляд, указанные правовые нормы не соответствуют сущности и смыслу полномочий прокуратуры, предусмотренных пунктом 5 части 2 статьи 176 Конституции Республики Армения.

В силу вышеуказанной конституционной юрисдикции Прокуратура Республики Армения уполномочена осуществлять контроль за законностью применения наказаний и других мер принуждения, из чего следует, что Прокуратура должна быть уполномочена применять меры прямого прокурорского вмешательства при осуществлении этих полномочий, поскольку, согласно действующему законодательству, Прокуратура Республики Армения по содержанию выполняет роль наблюдателя и при обнаружении правового акта, противоречащего законодательству, не отменяет его, а вносит в орган, исполняющий наказание, ходатайство о пересмотре деяния, противоречащего законодательству, либо вносит такое ходатайство после приостановления действия указанного деяния. Примечательно, что, согласно позиции Прокуратуры, противоречащий законодательству акт может остаться неизменным в результате окончательного рассмотрения в установленном законодательством порядке, а Прокуратуре не предоставлена законная возможность сделать законность такого решения предметом судебного обсуждения.

В статье рассмотрены вопросы прокурорского надзора за законностью наказаний и других средств принуждения в виде лишения свободы, а также рассмотрены пути решения этих проблем.

Ключевые слова: наказание; прокурорский надзор; лишение свободы; законность.

⁵ Статья была представлена 04.09.2023 и прошла рецензирование 15.11.2023.

Քրիստինե Գաբուզյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազի խորհրդակցական,
Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դասախոս*

ՀԱՅՑԱՅԻՆ ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏԸ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԵԼՈՒ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ¹

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառությանն առնչվող հիմնախնդիրներին: Հոդվածում ուսումնասիրվում են հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառության համար անհրաժեշտ չափանիշները, պայմանները, պրակտիկայում դրանց տրված մեկնաբանությունները:

Հոդվածում զուգահեռներ են անցկացվում հայցային վաղեմության ժամկետի կասեցման և վերականգնման ինստիտուտների միջև, և քննարկվում է հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի գոյության անհրաժեշտությունը:

Արդյունքում, միջազգային փորձի հաշվառմամբ, հիմնավորվում է հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնումը որպես առանձին ինստիտուտ նախատեսելու աննպատակահարմարությունը՝ հաշվի առնելով նաև դրանից բխող գործնական խնդիրները:

Կատարված վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ վերականգնման համար անհրաժեշտ համարվող այնպիսի պայմաններ, ինչպիսիք այդ հանգամանքների՝ անձի հետ կապված լինելն է, միայն ֆիզիկական անձի կողմից միջնորդություն ներկայացնելը, իրականում պետք է բացառվեն՝ նկատի ունենալով նաև պրակտիկայում տրված մեկնաբանությունները, իսկ մյուս պայմանները՝ հանգամանքների բացառիկությունն ու հարգելիությունը, ինչպես նաև այդ հանգամանքների տեղի ունենալը հայցային վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսում, իսկ եթե այդ ժամկետը հավասար է վեց ամսվա կամ պակաս է վեց ամսից՝ վաղեմության ժամկետի ընթացքում, լիովին տեղավորվում են կասեցման հիմքերին ներկայացվող պահանջներում: Իսկ մի բանի համար, որը կարող է լիովին տե-

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 08.10.2023թ., գրախոսվել է 13.11.2023թ.:

ղավորվել կասեցման ինստիտուտի ներքո, կարիք չկա ունենալ լրացուցիչ ինստիտուտ՝ հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնում՝ մանավանդ, նկատի ունենալով, որ այն որևիցե խնդիր չի լուծում, և դեռ ավելին՝ ավելացնում է անորոշությունն ու առաջացնում կիրառման դժվարություններ, հակասություններ, ուստիև առաջարկում ենք հրաժարվել բաց թողնված հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու կառուցակարգից և սահմանափակվել միայն կասեցման ինստիտուտի գոյությամբ:

Հիմնաբառեր – հայցային վաղեմություն, ժամկետ, կասեցում, վերականգնում, բացառիկ դեպք, հարգելի ճանաչել:

Ներածություն

Դեպքերի մեծամասնությունում հայցային վաղեմությունը սկսվելով հոսում է անընդհատ: Սակայն օրենքը հաշվի է առնում, որ իրական կյանքում կարող են առաջանալ այնպիսի հանգամանքներ, որոնք խոչընդոտում են (կամ առնվազն դժվարացնում են) իրավագոր անձին հայց ներկայացնել վաղեմության ժամկետի սահմաններում²: Օրենսդիրը չի կարող հաշվի չառնել նման հանգամանքների գոյությունը և դրանց հետ չկապել համապատասխան իրավական հետևանքներ, ուստի, նկատի ունենալով նշվածը, նախատեսել է համապատասխան կառուցակարգեր, որոնց թվում նաև՝ հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտը:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի³ (այսուհետ նաև՝ ԶՕ) «Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելը» վերտառությամբ 342-րդ հոդվածը սահմանում է՝

«Բացառիկ դեպքերում, երբ դատարանը հայցվորի անձի հետ կապված հանգամանքների (ծանր հիվանդության, անօգնական վիճակի, անգրագիտության և այլն) հաշվառմամբ հարգելի է ճանաչում հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը, քաղաքացու խախտված իրավունքը ենթակա է պաշտպանության: Հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողման պատճառները կարող են ճանաչվել հարգելի, եթե դրանք տեղի են ունեցել հայցային վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսում, իսկ եթե այդ ժամկետը հավասար է վեց ամսվա կամ պակաս է վեց ամսից՝ վաղեմության ժամկետի ընթացքում»:

Հոդվածի տառացի մեկնաբանությունից բխում է, որ հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու համար կարևոր է որոշակի պայմանների միաժամանակյա առկայություն.

² Տե՛ս Мозолин В. П., Масляев А. И., Гражданское право, в 2-х ч., Ч. 1, М.: Изд. Юристъ, 2005, <https://jurisprudence.club/pravo-grajdanskoe/priostanovlenie-pereryiv-vosstanovlenie.html> (մուտք 22.08.2022թ.):

³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքը, ՀՕ-239, ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

1. հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների «բացառիկությունը»,
2. հանգամանքների՝ «անձի հետ կապված» լինելը,
3. հանգամանքների հարգելիությունը,
4. միայն տուժող *քաղաքացու* կողմից վերականգնման հարցի բարձրացումը,
5. վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսում, իսկ եթե այդ ժամկետը հավասար է վեց ամսվան կամ պակաս է վեց ամսից՝ վաղեմության ժամկետի ընթացքում տեղի ունենալը:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ թեպետ հայցային վաղեմությունը քաղաքացիական իրավունքին առավել վաղ հայտնի ինստիտուտներից է, այնուամենայնիվ մինչև օրս առկա կարգավորումները տարրնկալումների, տարատեսակ մեկնաբանությունների տեղիք են տալիս: Դիցուք՝ հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման ինստիտուտի կիրառության համար նախանշված պայմանների առնչությամբ հաճախ ականատես ենք լինում ոչ միատեսակ, հակադիր դիրքորոշումներ արտահայտող դատական պրակտիկայի: Այսպես, դատարանները տարբեր կերպ են մեկնաբանում «անձի հետ կապված հանգամանքներ» ձևակերպումը, ավելի լայն մեկնաբանելով համապատասխան նորմերը՝ հայցային վաղեմության ժամկետի կիրառությունը տարածում են նաև իրավաբանական անձանց նկատմամբ: Անորոշություն է առկա նաև հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառության ժամկետների առնչությամբ. մասնավորապես՝ որքա՞ն պետք է լինի համապատասխան հանգամանքների տևողությունը՝ որպես խոչընդոտ որակվելու և հարգելի ճանաչվելու համար, և որքա՞ն ժամանակ է տրամադրվում անձին դրանք դադարելուց հետո իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելու համար:

Նշված անորոշությունն ու պրակտիկ խնդիրները պայմանավորված են նաև նրանով, որ չնայած հայցային վաղեմության՝ հնագույն ինստիտուտ լինելուն, դրան նվիրված կարգավորումները ժամանակի ընթացքում մնացել են գրեթե անփոփոխ, ինչը խնդրահարույց է զարգացող և արագ փոփոխվող քաղաքացիական իրավահարաբերությունների պարագայում:

Այս ամենը վկայում է, որ հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառության համար անհրաժեշտ պայմաններից յուրաքանչյուրն առանձին ուսումնասիրության կարիք ունի՝ դրանց կիրառության ընթացքում ի հայտ եկող խնդիրներն ուրվագծելու և իրավահարաբերության կողմերի, քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների և ողջ հանրության շահերին համահունչ և իրավական որոշակիությանը համապատասխանող կարգավորումներ նախատեսելու նպատակով:

1. Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների «բացառիկությունը»

Առաջին չափանիշը, որով իրավասու մարմինը պետք է առաջնորդվի անձի հետ կապված այս կամ այն հանգամանքը որպես բաց թողնված հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու հիմք գնահատելիս, «բացառիկությունն» է⁴:

Ինքնին հողվածում այս կամ այն հանգամանքի՝ վերականգնման հիմք լինելը գնահատելու համար որպես ուղենիշ նշված հանգամանքները՝ «ծանր հիվանդություն», «անօգնական վիճակ», «անգրագիտություն» (նամանակավանդ վերջին երկուսը) վկայում են նման դեպքերի հազվագյուտ լինելու, այսինքն՝ բացառիկության⁵ մասին:

Այսպես, օրինակ, անգրագիտության բացառիկության վկայությունը Հայաստանում անգրագիտության ցածր մակարդակն է. 2011թ.-ի մարդահամարի տվյալներով գրաճանաչ չէ Հայաստանի բնակչության միայն 0,3 տոկոսը⁶:

Նշենք նաև, որ սկնհայտ է, որ խոսքը վերաբերում է ընդհանուր անգրագիտությանը, այն չի կարող վերաբերել իրավական անգրագիտությանը⁷, ինչպես նաև այն դեպքերին, երբ անձը պարզապես չի տիրապետում լեզվին (թեպետ ռուսական գրականության մեջ որպես անգրագիտության օրինակ նշվել է նաև այն դեպքը, երբ հայցվորը չի տիրապետում ռուսաց լեզվին⁸): Անշուշտ, պետական

⁴ Պետք է նշել, որ ՔՕ 342-րդ հոդվածի ձևակերպումն այնքան էլ հաջողված չենք համարում. սահմանումից թվում է, թե «բացառիկությունը» վերաբերում է ոչ թե հայցվորի անձի հետ կապված հանգամանքներին, այլ այն դեպքերին, երբ դատարանն իրավասու է հարգելի ճանաչել ժամկետի՝ այդ հանգամանքներով պայմանավորված բացթողումը:

⁵ «Բացառիկ» բառը բնորոշվում է որպես 1. արտակարգ, արտասովոր, 2. բացառություն կազմող, տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 1, Գլխ. խմբ.՝ Ա. Ս. Ղարիբյան, ՀՄՍՀ ԳԱ, Հր. Աճառյանի անվ. լեզվի ին-տ., Երևան, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1969, էջ 306, http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=29&dt=HY_HY&query=%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BC%D5%AB%D5%AF (մուտք 22.08.2022թ.):

Գրեթե նույն բնորոշումն է տալիս նաև Աղայանի բառարանը՝ 1. բացառություն կազմող, ընդհանուր կարգից՝ կանոնից բացառվող, 2. հազվագյուտ, արտակարգ, 3. միայն տվյալ անձին՝ կոլեկտիվին մարմնին պատկանող՝ վերաբերող, տե՛ս Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հատոր 1, Է. Բ. Աղայան, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1976, էջ 182, <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BC%D5%AB%D5%AF> (մուտք 22.08.2022թ.) (Explanatory Dictionary of Modern Armenian, Volume 1:

⁶ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Վիճակագրական - վերլուծական զեկուլյց, ըստ 2017թ.-ի տնային տնտեսությունների կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության արդյունքների, Երևան, 2018, https://www.armstat.am/file/article/poverty__2018-arm.pdf (մուտք 22.08.2022թ.):

⁷ St'u Sdelki, predstavitel'stvo, iskovaya давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации /отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А. М.: Изд. М-Логос, 2018, էջ 1242, Երևան քաղաքի Արարիկի և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի՝ 2013թ. նոյեմբերի 1-ի թիվ ԵԱՔԳ/0887/02/13 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

⁸ St'u Sdelki, predstavitel'stvo, iskovaya давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации /отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А. М.: Изд. М-Логос, 2018, էջ 1242:

լեզվին չտիրապետելը կարող է դժվարություն առաջացնել իրավունքների խախտման մասին իմանալու կամ դրանց պաշտպանության իրականացմանը ձեռնամուխ լինելու հարցում, սակայն ինքնին անգրագիտության վկայություն չէ:

Լեզվին չտիրապետող անձի նկատմամբ պահանջները, ի տարբերություն ընդհանուր անգրագիտություն ունեցող անձի, ավելի խիստ են, նրանից ավելի մեծ շրջահայացություն է պահանջվում: Օրինակ՝ եթե փաստաթղթի բովանդակությունը սխալ հասկանալը, որի պատճառով անձը բաց է թողել հայցային վաղեմության ժամկետը, վերականգնման հիմք պետք է հանդիսանա անգրագետ անձի պարագայում, նույն նշանակությունը չպետք է ունենա պարզապես լեզվին չտիրապետող անձի համար, քանի որ վերջինս, հասկանալով իր՝ լեզվին բավարար չափով չտիրապետելու փաստը, պարտավոր էր հաշվի առնել սխալ հասկանալու ռիսկերը և փաստաթղթի բովանդակությունը պարզելու համար դիմել լեզվին տիրապետող որևիցե անձի կամ թարգմանչի օգնությանը: Նման դեպքում բացակայում է վերականգնելու համար անհրաժեշտ բացառիկությունը:

Ո՛չ իրավաբանական գրականության և ո՛չ էլ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը թույլ չտվեց հայտնաբերել, թե ինչն է ընկալվում վերականգնման հաջորդ հիմքի՝ «անօգնական վիճակի» ներքո:

Հետաքրքիր է այն, որ քրեական իրավունքում «անօգնականությունը» որոշ հետինակներ բնորոշում են հենց քաղաքացիաիրավական կատեգորիաների միջոցով՝ «անօգնական» եզրույթի տակ ընդգրկելով անձի ֆիզիկական կամ հոգեկան վիճակով պայմանավորված հանգամանքների լայն շրջանակ (այդպիսիների թվին են դասվում դատական կարգով սահմանափակ գործունակ ճանաչված անձինք կամ ծանր հոգեկան խանգարումներից տառապող և մասնագիտացված բժշկական հաստատությունում հաշվառված անձինք⁹, ծանր հիվանդներ, տարեցներ, անգիտակից վիճակում գտնվողներ, ծանր ալկոհոլային, թմրանյութային, թունային հարբածության տակ գտնվողներ և այլն¹⁰), որոնց մեծամասնությանը, սակայն, չի կարող իրավական նշանակություն տրվել քաղաքացիական իրավա-հարաբերություններում՝ բաց թողնված հայցային վաղեմության ժամկետները վերականգնելու ինստիտուտի կիրառության համատեքստում¹¹:

Իրականում անօգնական վիճակը կարող է պայմանավորված լինել բազմա-

⁹ Стів Шарикова В. С., Скрипченко Н. Ю., «Беспомощное состояние потерпевшего»: доктринальное определение и правоприменительная практика // Таврический научный обозреватель, № 3 (ноябрь), 2015, էջ 145:

¹⁰ Стів Варданыя А. В., Безручко Е. В., К вопросу о неоднозначной оценке беспомощного состояния в практике верховного суда российской федерации, журнал Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки, №3-2, 2015, էջ 11:

¹¹ Օրինակ՝ գործերից մեկով դատարանը նշել է, որ որպես բացառիկ դեպք վկայակոչած՝ հայցվորի տարիքը (ծնված՝ 18.10.1951թ.) բացառիկ դեպք չէ և հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը հարգելի ճանաչելու պատճառ չի կարող հանդիսանալ: Տե՛ս Երևան քաղաքի Արաբկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի՝ 2013թ. նոյեմբերի 1-ի թիվ ԵԱՔԴ/0887/02/13 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

պիսի հանգամանքներով՝ ինչպես առողջական, տարիքային (անչափահասների դեպքում), այնպես էլ այլ պատճառներով¹²:

Այս առումով կարծում ենք, որ «ծանր հիվանդությունը» որպես առանձին հիմք նշելը տեղին չէ, քանի որ նախ՝ այն կարող է լիովին տեղավորվել «անօգնական վիճակի» ներքո (այն հանգամանքը, որ հարգելի ճանաչելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների շրջանակում չեն կարող ներառվել այն դեպքերը, երբ անձն ունեցել է ներկայացուցչի միջոցով հանդես գալու հնարավորություն¹³, վկայում է այն մասին, որ ծանր հիվանդությունների տակ օրենսդիրը նկատի է ունեցել հենց այն դեպքերը, երբ անձը գտնվում է անօգնական վիճակում, ինչը, կարծում ենք, ավելի համահունչ է նաև բացառիկության հատկանիշին), և բացի այդ, ինքնին նման կատեգորիան բժշկական տեսանկյունից այդքան էլ ճիշտ չէ¹⁴. Թերևս այդ է պատճառը, որ օրենսդրության մեջ տվյալ կատեգորիան կիրառելիս, որպես կանոն, նույն ակտով սահմանվում է նաև այն, թե որոնք են տվյալ ակտով կարգավորվող հարաբերությունների տեսանկյունից համարվում ծանր հիվանդություններ¹⁵, որպիսի մոտեցումը, այսինքն՝ սպառնիչ ցանկի նախատեսումը, անհնար է հայցային վաղեմության վերականգնման ինստիտուտի պարագայում:

Բացի այդ, ոչ բոլոր «ծանր հիվանդությունները» և ոչ միշտ են կարող խոչընդոտել իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելուն: Օրինակ՝ հոգեկան խան-

¹² Որպես անօգնական վիճակի օրինակ գրականության մեջ նշվել է այն դեպքը, երբ հայցվորը պահվել է որպես զերի: Տե՛ս Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации / отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А.; М.: М-Логос, 2018, էջ 1242:

¹³ Տե՛ս Тархов В. А., Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997, էջ 246, Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԳ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

¹⁴ Հիվանդությունների դասակարգման չափանիշների մասին տե՛ս Порядин Г. В., Введение в патофизиологию. Предмет и задачи патофизиологии, Лекция 1, <https://medknigaservis.ru/wp-content/uploads/2019/01/NF0011912.pdf> (մուտք 22.08.2022թ.), Патофизиология: учебник: в 2 т. / под ред. В. В. Новицкого, Е. Д. Гольдберга, О. И. Уразовой, 4-е изд., перераб. и доп., ГЭОТАР-Медиа, 2009, Т. 1, <https://fnkcr.ru/elib/resource20.pdf> (մուտք 22.08.2022թ.), Ефремов А. В., Начаров Ю. В., Самсонова Е. Н., Основы общей нозологии: Учебное пособие, Новосибирск, 2006, <https://studfile.net/preview/2705074/page/6/>, (մուտք 22.08.2022թ.):

Թեև բժշկական գրականության մեջ հանդիպում է դեպք, երբ դասակարգման հիմքում որպես սկզբունք դրված է ծանրությունը, սակայն այդտեղ խոսքը հիվանդի վիճակի ծանրության մասին է (ժայրահեղ ծանր, ծանր, միջին և թեթև աստիճանի ծանրություն): Տե՛ս Курс лекций по патофизиологии: учебное пособие для студентов медицинских вузов: в 4-х ч., Ч. 1, Ю. Ю. Бяловский [и др.] / под ред. Ю. Ю. Бяловского, В. В. Давыдова, Рязань, 2018, 2018, էջ 23, <https://rzgmu.ru/images/files/6/13090.pdf> (մուտք 22.08.2022թ.):

¹⁵ Օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության՝ «Կալանավորված անձանց և դատապարտյալների բուժսանիտարական և բուժկանխարգելիչ օգնությունը կազմակերպելու, առողջապահական մարմինների բուժական հիմնարկներից օգտվելու և այդ նպատակով դրանց բժշկական անձնակազմին ներգրավելու կարգը հաստատելու մասին» 2006 թվականի մայիսի 26-ի N 825-Ն որոշման հավելված 2-ով հաստատված է պատիժը կրելուն խոչընդոտող հիվանդությունների ցանկը (ընդունվել է 26.05.2006թ., ուժի մեջ է մտել 16.07.2006թ., ՀՀԳՏ 2006.07.06/36(491) Հոդ.781):

գարումներն ամենատարբեր բնույթի ու ծանրության են լինում, սակայն անկախ ծանրությունից՝ իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելու խոչընդոտ են միայն, եթե հոգեկան խանգարման հետևանքով անձը առհասարակ կամ տվյալ կոնկրետ ժամանակահատվածում չի կարող հասկանալ իր գործողությունների նշանակությունը կամ դեկլարել դրանք՝ անկախ անգործունակ ճանաչված լինելու հանգամանքից: Անգամ ծանրագույն հիվանդությունների դեպքում, օրինակ՝ ցրված կամ բազմակի սկլերոզի¹⁶ հազվադեպ տեսակի՝ չարորակ ցրված կամ բազմակի սկլերոզի՝ Մարբուրգի հիվանդության դեպքում մի քանի ամիս շարունակ անձը կարող է գտնվել կոմատոզ վիճակում, որից հետո նկատվի դրական դինամիկա¹⁷:

Ստացվում է՝ «անօգնական վիճակը» լայն հասկացություն է, որը ներառում է նաև ծանր հիվանդությամբ պայմանավորված իրավունքների պաշտպանությանը ձեռնամուխ լինելու անկարողությունը, իսկ «ծանր հիվանդություն» եզրույթն, ինչպես տեսանք, ամորոշ է և դրանով իսկ, կարծում ենք, տարաբնույթ մեկնաբանության ու հետևաբար նաև ոչ միատեսակ կիրառման ռիսկեր է պարունակում:

2. Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների՝ «անձի հետ կապված» լինելը

Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառության համար բավարար չէ հայցային վաղեմության ժամկետը բաց թողնելու պատճառ հանդիսացած հանգամանքների բացառիկությունը. «բացառիկ» հիմքերը պետք է կապված լինեն հենց պարտատիրոջ հետ, ընդ որում՝ պահանջվում է, որ այդ հիմքերը լինեն *«անձի հետ կապված»*: Բոլոր այն հանգամանքները, որոնք կապված են պատասխանողի¹⁸ կամ այլ անձանց հետ և թեկուզ իրականում խոչընդոտել են հայցվորի՝ իր իրավունքների պաշտպանությանը ձեռնամուխ լինելուն, չեն կարող համարվել հարգելի¹⁹:

Իսկ ինչ նկատի ունի օրենսդիրը «անձի հետ կապված» հանգամանքի ներքո: ԹՕ 342-րդ հոդվածում թվարկված հիմքերի՝ իրավակիրառողի համար ուղղորդիչ նշանակություն ունեցող ոչ սպառիչ ցանկը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ

¹⁶ Վերջինս ինքնին լայն տարածված հիվանդություն չէ: 2020թ, տվյալներով ամբողջ աշխարհում գրանցված է 2,8 միլիոն հիվանդության դեպք տարբեր երկրներում և պոպուլյացիաներում տարբեր հաճախականությամբ, Atlas of MS, 3rd edition, PART 2: Clinical management of multiple sclerosis around the world, Key findings about the diagnosis and clinical management of MS, MS international federation, April 2021, <https://www.msif.org/wp-content/uploads/2021/05/Atlas-3rd-Edition-clinical-management-report-EN-5-5-21.pdf> (access 24.04.2023):

¹⁷ Տե՛ս Волошина Н. П., Зозуля И. С., Егоркина О. В., Костюковская А. Е., Рассеянный склероз с фульминантным течением, Академия дистанционное обучение, Укр. мед. Часопис, №4 (84) VII - VIII, 2011, էջ 36-38, <https://www.umj.com.ua/article/16414/rasseynnyj-skleroz-s-fulminantnym-techeniem> (մուտք 22.08.2022թ.):

¹⁸ Տե՛ս Гражданское право: учебник, Т. 1 / под редакцией А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого, . М.: Изд. “Проспект”, 2005, էջ 375:

¹⁹ Տե՛ս ի թիվս այլնի Վճռաբեկ դատարանի՝ 2013 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ ԱՎԴ3/0144/02/12 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումը:

թերևս «անձի հետ կապված հանգամանք» ձևակերպումը միտված է ընդգծելու այդ հանգամանքների «սուբյեկտային» բնույթը, որոնք ի տարբերություն կասեցման հիմքերի՝ միայն կոնկրետ անձին առնչվող հանգամանքներ են:

Այսպես, գործերից մեկով Վերաքննիչ դատարանը նշել է՝ «... հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման համար հարգելի ճանաչվող հանգամանքները պետք է ունենան ընդհանուր հատկանիշներ նույն հոդվածում նշված օրինակների հետ: Այդպիսի օրինակների վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ դրանց հիմքում դրված է մեկ ընդհանուր հատկանիշ՝ հայցվորի համար իր անձի հետ կապված՝ իրավունքների և պարտականությունների իրացման անհնարինություն ստեղծող որոշակի օբյեկտիվ իրադրություն, որպիսի պայմաններում հայցվորը, սուբյեկտիվ անկարողությունից ելնելով, չի կարողացել իրացնել օրենքով սահմանված ժամկետում հայց ներկայացնելու իրավունքը»²⁰:

«Անձի հետ կապված հանգամանքներ» ձևակերպումն իրականում սահմանափակում է հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման ինստիտուտի կիրառման հնարավորությունը՝ դրանից բխող բացասական հետևանքներով²¹. «անձի հետ կապված հանգամանք» ձևակերպման նման սահմանափակ մեկնաբանումը պրակտիկայում խնդիրներ է հարուցում՝ հանգեցնելով հակասական դատական պրակտիկայի²²:

Պետք է նշել, որ պրակտիկան իրականում առաջ է գնացել և չի սահմանափակվում հոդվածի տառացի մեկնաբանությամբ: Մանավանդ անտեղին է դառնում նշված հատկանիշի կիրառումը նաև իրավաբանական անձանց նկատմամբ ինստիտուտի գործողությունը տարածելու պարագայում²³:

Բացի այդ, որպես բաց թողնված հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու հիմք նշված այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են այլ անձանց կողմից խոչընդոտներ ստեղծելը կամ փաստաթղթերի ահռելի, անկանոն կուտակումները²⁴ դատարանները չեն համարել հարգելի հիմքեր՝ պատճառաբանելով

²⁰ Տե՛ս Վերաքննիչ դատարանի՝ 2019 հունիսի 6-ի թիվ ԵԱՔԳ/3849/02/15 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

²¹ Գրականության մեջ ևս ընդգծվել է «հայցվորի անձի հետ կապված հանգամանքներով» ձևակերպումից ազատվելու անհրաժեշտությունը: Տե՛ս Տլանով Գ. Թ., Некоторые проблемы применения исковой давности //Научный альманах. N 7 (9), 2015, էջ 1156, <http://ucom.ru/doc/na.2015.07.1154.pdf> (մուտք 22.08.2022թ.):

²² Օրինակ՝ հարազատների հիվանդության, նրանց նկատմամբ խնամք իրականացնելու հանգամանքի՝ որպես վերականգնման հիմքի կապակցությամբ պրակտիկայում տարբեր մոտեցումներ են արտահայտվել: Տե՛ս Վերաքննիչ դատարանի՝ 2019 հունիսի 6-ի թիվ ԵԱՔԳ/3849/02/15 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը և Վճռաբեկ դատարանի՝ 2007 թ. նոյեմբերի 9-ի թիվ 3-1133(ՎԳ) քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը :

²³ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016թ. հունիսի 22-ի թիվ ԵՄԳ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

²⁴ Տե՛ս Երևան քաղաքի առաջին աստիճանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2020թ. օգոստոսի 28-ի թիվ ԵԳ/21599/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը և Վերաքննիչ դատարանի՝ 2020թ. օգոստոսի 21-ի թիվ ՏԳ/2323/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

դրանց՝ հայցային վաղեմության ժամկետները լրանալուց ավելի քան վեց ամիս առաջ տեղի ունեցած լինելու հանգամանքը, այլ ոչ թե անձնական բնույթի բացակայությունը:

Այսինքն՝ ըստ էության չի բացառվում, որ եթե դրանք տեղի ունենային վերջին վեց ամսվա ընթացքում, դատարանը կանդրադառնար դրանք հարգելի ճանաչելու հնարավորությանը:

Այսպես, որպես հարգելի կարող են դիտվել նաև հանգամանքներ, որոնք, կապված չլինելով հայցվորի մեղքի, անփութության կամ անուշադրության հետ, անհնար կամ ծայրահեղ դժվարին են դարձնում իրավունքների պաշտպանությունը. օրինակ՝ ռուսական դատական պրակտիկայում նրանց թվին է դասվել բուժ-հաստատության վարչակազմի կողմից անգործունակին խնամակալ նշանակելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի փոխանցման տևական ձգձգումը²⁵:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառման համար պարտադիր պայման չէ այս կամ այն հանգամանքի՝ հայցվորի անձի հետ կապված լինելը, ընդ որում, այդպիսիք կարող են որակվել նաև այլ անձանց կողմից ստեղծվող խոչընդոտները:

3. Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների հարգելիությունը

Վերը քննարկված հանգամանքներն ինքնին բավարար չեն կոնկրետ հանգամանքը հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնող հիմք դիտելու համար. անհրաժեշտ է, որ այդ հանգամանքներն իրենց բնույթով լինեն հարգելի:

Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով հարգելիության չափանիշին, նշել է, որ նկատի ունենալով այն, որ հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը կարող է պայմանավորված լինել նաև օբյեկտիվ հանգամանքներով, օրենսդիրը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 342-րդ հոդվածում նախատեսել է հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը դատարանի կողմից հարգելի ճանաչելու կառուցակարգ²⁶:

«Հարգելիությունը» որոշելու չափանիշ պետք է դիտվի այն, թե որքանով է կոնկրետ հանգամանքը խոչընդոտել իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելուն: Ընդ որում, նշված շրջանակում չեն կարող ներառվել այն դեպքերը, երբ անձը գրկված չէ ներկայացուցչի միջոցով հանդես գալու հնարավորությունից²⁷:

Հարգելի չեն կարող համարվել այն դեպքերը, երբ ժամկետի բացթողումը ան-

²⁵ Ст'я Определение ВС РФ от 25 ноября 2014 г. № 78-КГ14-36. http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=622776 (մուտք 22.08.2022թ.):

²⁶ Ст'я Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԳ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

²⁷ Ст'я Վճռաբեկ դատարանի 2013 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ ԱՎԳ3/0144/02/12 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը, Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԳ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

ձի մեղավորության, այդ թվում՝ անփութության արդյունք է: Օրինակ՝ դատական պրակտիկայում իրավամբ հարգելի չեն ճանաչվում հայցային վաղեմության ժամկետը բաց թողնելու այնպիսի պատճառներ, ինչպիսիք վիճելի հրամանները (կարգապահական տույժի կիրառման և աշխատանքից ազատելու մասին) օրենքով սահմանված կարգով և ժամկետներում դատարանում վիճարկելու փոխարեն իրավունքների պաշտպանությունը արտադատական կարգով իրականացնելու փորձը²⁸, հայց ներկայացնելու համար ամբողջական փաստաթղթեր չունենալը²⁹, ինչպես նաև հայցադիմումը վերադարձնելուց հետո դատարանի կողմից սահմանված ժամկետում թերությունները շտկելու և կրկին հայցադիմումը ներկայացնելու փոխարեն՝ դատարանի որոշումը բողոքարկելը³⁰:

4. Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու համար դիմելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտը

Մյուս պայմանը, որը բխում է հողվածի տառացի մեկնարանությունից, այն է, որ հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման հարցը կարող է դրվել միայն տուժող քաղաքացու կողմից:

Այս տեսանկյունից ՀՀ դատական պրակտիկան մեկ քայլ առաջ է: Վճռաբեկ դատարանն իր՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԴ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշմամբ³¹, իրացնելով իրեն վերապահված իրավունքի զարգացմանը նպաստելու գործառնությունը (մինչ այդ Վճռաբեկ դատարանը ևս արձանագրել էր, որ որպես հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնում հայցող սուբյեկտ կարող են հանդես գալ բացառապես ֆիզիկական անձինք³²), նշել է, որ որպես հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնում՝ հայցող սուբյեկտ կարող են հանդես գալ ոչ միայն ֆիզիկական անձինք, այլև իրավաբանական անձինք: Թեպետ, պետք է նշել, որ անգամ Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումից հետո էլ դատարանները շարունակում են 342-րդ հոդվածը չկիրառելու հիմքում դնել իրավաբանական անձանց նկատմամբ վերականգնման ինստիտուտի կիրա-

²⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Շիրակի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019թ. դեկտեմբերի 11-ի թիվ ԾԴ-1/0848/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը, Վերաքննիչ դատարանի՝ 2015 թվականի հուլիսի 24-ի թիվ ԿԴ3/1217/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը, ՀՀ Արարատի և Վայոց Ձորի մարզերի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2016թ.-ի մայիսի 5-ի թիվ ԱՎԴ/3507/02/15 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

²⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Շիրակի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019թ. մարտի 4-ի թիվ ԾԴ/3951/02/18 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

³⁰ Տե՛ս Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2020թ. մարտի 17-ի թիվ ԵԴ/36304/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

³¹ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԴ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

³² Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ 2013թ. հոկտեմբերի 4-ի թիվ ԱՎԴ3/0144/02/12 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

ռելի չլինելը³³ արդյունքում շեղվելով Վճռաբեկ դատարանի կողմից խնդրո առարկա նորմին տրված մեկնաբանությունից:

5. Հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի կիրառության ժամկետային պայմանները

Հայցային վաղեմության ժամկետը բաց թողնելու պատճառները կարող են հարգելի ճանաչվել, եթե նրանք տեղի են ունեցել վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսում, իսկ եթե այդ ժամկետը հավասար է վեց ամսվան կամ պակաս է վեց ամսից՝ վաղեմության ժամկետի ընթացքում:

Նշված կարգավորումից, սակայն, հստակ չէ, թե համապատասխան հանգամանքների տևողությունն ինչքան պետք է լինի՝ որպես խոչընդոտ որակվելու և հարգելի ճանաչվելու համար, և որքան ժամանակ է տրամադրվում անձին դրանք դադարելուց հետո իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելու համար:

Վճռաբեկ դատարանը փորձ է արել բացատրել նշված դրույթը, մասնավորապես նշել է հետևյալը՝ «հողվածի հիշատակված դրույթում ամրագրված հանգամանքները պետք է տեղի ունենան հայցային վաղեմության վերջին վեց ամիսների ընթացքում և տևեն մինչև ժամկետի ավարտը: Այլ կերպ՝ եթե հարգելի հանգամանքներն ի հայտ են եկել վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսում, սակայն վերացել են մինչև ժամկետի ավարտը, և անձն ունեցել է հայց ներկայացնելու ժամանակ, սակայն բաց է թողել այն, ուրեմն բացթողումը հարգելի համարվել չի կարող»³⁴:

Չենք կարծում, թե Վճռաբեկ դատարանի պարզաբանումը հստակություն և որոշակիություն է մտցնում բարձրացված հարցերում: Ընդհակառակը, կարծում ենք, որ այն իրավունքների խախտման վտանգ է պարունակում՝ նկատի ունենալով, որ հայց ներկայացնելու համար բավարար է դիտվում վեցամսյա ժամանակահատվածից զգալիորեն պակաս ցանկացած ժամանակահատված, որպիսի պարագայում բացառված չէ, որ հայց ներկայացնելու համար բավարար դիտվի, օրինակ, մեկ կամ երկու շաբաթը և բաց թողնված ժամկետը չվերականգնվի, հնարավոր է, որ անգամ մեկ օրը բավարար համարվի՝ նկատի ունենալով, որ Վճռաբեկ դատարանը շեշտել է, որ այդ հանգամանքները պետք է տեղի ունենան հայցային վաղեմության վերջին վեց ամիսների ընթացքում և ***տևեն մինչև ժամկետի ավարտը***:

Մյուս խնդրահարույց հարցն այն է, թե որքան ժամանակ է տրամադրվում

³³ Տե՛ս ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019թ. հոկտեմբերի 1-ի թիվ № ԳԴ4/2018/02/18 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019 թվականի նոյեմբերի 29-ի թիվ № ԳԴ4/2344/02/18 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը, Տավուշի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2020թ. մարտի 11-ի թիվ ՏԴ/2323/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

³⁴ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի՝ 2013 թ հոտեմբերի 4-ի թիվ ԱՎԴ3/0144/02/12 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

անձին այդ հանգամանքների դադարումից հետո իրավունքների պաշտպանությանը ձեռնամուխ լինելու համար:

Ակնհայտ է, որ վերականգնման հիմք հանդիսացող հանգամանքների գոյությունը դադարելուց հետո անձը չպետք է հնարավորություն ունենա անորոշ ժամկետով ձգձգել իրավունքի պաշտպանությունը:

Գրականության մեջ խոսվում է ողջամիտ ժամկետի մասին այն բանից հետո, երբ դադարել են վաղեմության ժամկետի բացթողումն արդարացնող հարգելի հանգամանքները, որի սահմաններից դուրս հայց ներկայացնելու դեպքում բաց թողնված վաղեմության ժամկետը վերականգնելու մասին հայցվորի միջնորդությունը պետք է դիտել որպես իրավունքի չարաշահում³⁵:

Սակայն, հարցը դիտելով Վճռաբեկ դատարանի վերոնշյալ մեկնաբանության լույսի ներքո, ակնհայտ է ռիսկը, որ որպես բավարար կարող են որակվել նաև շատ կրճատ ժամանակահատվածները:

Քննարկվող ձևակերպման անհաջող ու անորոշ լինելու մասին է վկայում նաև դատական պրակտիկան: Գործերից մեկով դատարանը, անդրադառնալով հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման ինստիտուտի կիրառության ժամանակային սահմանափակումներին, նշել է, որ *հիշատակված իրավանդումի վերլուծությունից բխում է, որ նույնիսկ հայցային վաղեմության ժամկետը հարգելի նախաձեռնման պարագայում, այդ ժամկետը կարող է վերականգնվել հայցային վաղեմության ժամկետով* (ընդգծումը՝ Գ. Բ.)³⁶:

Այսինքն՝ դատարանն, ըստ էության, անալոգիայով կիրառել է 339-րդ հոդվածի 4-րդ մասով կասեցման համար սահմանված կանոնը:

6. Չուգահեռներ հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման և կասեցման ինստիտուտների միջև. հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի անհրաժեշտության հարցը

Հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման համար անհրաժեշտ պայմանների ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում դրա նմանությունը հայցային վաղեմության կասեցման ինստիտուտի հետ, մանավանդ ֆիզիկական խոչընդոտի՝ անհաղթահարելի ուժի հետ:

Քննարկվող հոդվածում օգտագործվող «բացառիկ դեպքերում» արտահայտությունը հիմք է տալիս աղերսներ նկատելու ՔՕ 339-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով՝ որպես հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը կասեցնելու հիմք նախատեսված և որպես արտակարգ և տվյալ պայմաններում անկանխելի հան-

³⁵ Ст'я Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации // отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А. М., Изд.: М-Логос, 2018, էջ 1245:

³⁶ Ст'я ՀՀ Երևան քաղաքի Արաբկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2015թ. ապրիլի 1-ի թիվ ԵԱԲԴ/1553/02/13 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

գամանք բնութագրվող անհաղթահարելի ուժի հետ: Բացառիկության (հազվադեպ լինելու) պահանջը ըստ էության նույնանման է անհաղթահարելի ուժի պարտադիր բնութագրիչ համարվող «արտակարգությանը»:

Բացի այդ, կարող ենք զուգահեռ անցկացնել նաև անհաղթահարելի ուժի բնութագրիչ անկասելիության և վերականգնման հիմքերից պահանջվող հարգելիության միջև:

Պատահական չէ, որ գրականության մեջ հատուկ շեշտվել է դրանց տարբերակման անհրաժեշտությունը՝ հիմքում դնելով այն, որ հարգելի պատճառների թվին են դասվում խոչընդոտները, որոնք անհաղթահարելի են տվյալ անձի համար, բայց անհաղթահարելի չեն ընդհանուր առմամբ³⁷ (նման մոտեցումը չի կարելի ընդունել անվերապահորեն. կասեցման հիմքերում ևս առկա են այնպիսիք, որոնք սուբյեկտիվ բնույթի են, անկանխելի են միայն տվյալ կոնկրետ անձի համար (օրինակ՝ անգործունակ անձի ներկայացուցիչ չունենալը)): Այսինքն՝ վերականգնման հիմքերը նույնացվում են պատահարների³⁸ հետ, մինչդեռ, իրականում առնվազն չեն կարող սահմանափակվել դրանցով (օրինակ՝ վերականգնման հիմքերի շարքում նշված է նաև անգրագիտությունը):

Ուստի, թեև պատահարների հետ նույնացումն անթույլատրելի է, սակայն պարտադիր պայման պետք է լինի անկանխելիությունը, որը, սակայն, ի տարբերություն պատահարների, պետք է վերաբերի ոչ թե բուն իրադարձությանը³⁹ (այս պարագայում իրադարձությունն ինքնին կարող է և անկանխելի լինել), այլ տվյալ պարագայում մեկնաբանվի ավելի լայն. օրինակ՝ եթե անձը իմացել է որոշակի իրադարձության վրա հասնելու մասին, հնարավորություն չի ունեցել կանխել այն, սակայն հնարավորություն է ունեցել մինչև վրա հասնելը քայլեր ձեռնարկել իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ, ապա հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը չպետք է ճանաչվի հարգելի. այսինքն՝ այստեղ կարևոր

³⁷ Ст'ю Тархов В. А., Гражданское право. Общая часть: Курс лекций, Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997, էջ 246:

³⁸ Պատահար են համարվում այնպիսի երևույթները, որոնք տեղի են ունենում պարտապանի կամքից անկախ: Պատահարը սուբյեկտիվորեն անկանխատեսելի և անկանխելի երևույթ է, քանի որ դրա առաջանալու մասին պարտապանը չգիտի և պարտավոր չէ գիտենալ: Ընդ որում՝ դրանք այնպիսի երևույթներ են, որոնք հնարավոր է կանխել, եթե անձը գիտենա դրանց առաջանալու մասին: Ст'ю Բարսեղյան Ս. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, առաջին մաս, 4-րդ հրատ., «Տիգրան Մեծ» հրատ., Երևան, 2014, էջ 538:

Պատահարի և անհաղթահարելի ուժի տարբերությունների մասին առավել մանրամասն տե՛ս Головин Н. М., Разграничение категорий «случай» и «непреодолимая сила» // Политика, государство и право, 2013. № 2 (14), <http://politika.snauka.ru/2013/02/653> (մուտք 22.08.2022թ.):

³⁹ Պատահարն այն է, ինչը ոչ որ նախորդ կանխատեսելի չի կարող: Քանի որ այն նախապես կանխատեսելի հնարավոր չէ, այն բնութագրվում է սուբյեկտիվ անկասելիությամբ: Դրա հետ մեկտեղ, եթե անձը իմանար սպասվող պատահարի մասին, նա կկարողանար այն կանխել: Այսպես, անկանխատեսելիության հատկանիշը դեպքի համար հիմնական է: Ст'ю Иванова С. Н., Понятие непреодолимой силы и ее квалифицирующих признаков в современном гражданском праве // Пробелы в российском законодательстве, Юридический журнал, 2008, Изд. дом ЮР-ВАК, № 2, էջ 111:

նշանակություն չունի անձի կողմից իրադարձության վրա հասնելը կանխատեսելու պարագայում այն կանխելու հնարավորությունը:

Որոշակի բացառիկ հանգամանքներով պայմանավորված հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը հարգելի կարող է համարվել միայն այն պարագայում, երբ հետևանքներն անկանխելի են եղել, և բացակայել է անձի մեղքը:

Այսպիսով, վերը ներկայացված վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ վերականգնման համար անհրաժեշտ համարվող այնպիսի պայմաններ, ինչպիսիք այդ հանգամանքների՝ անձի հետ կապված լինելը, միայն ֆիզիկական անձի կողմից միջնորդություն ներկայացնելը, իրականում պետք է բացառվեն, իսկ մյուս պայմանները՝ հանգամանքների բացառիկությունն ու հարգելիությունը, ինչպես նաև այդ հանգամանքների տեղի ունենալը հայցային վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսում, իսկ եթե այդ ժամկետը հավասար է վեց ամսվա կամ պակաս է վեց ամսից՝ վաղեմության ժամկետի ընթացքում, լիովին տեղավորվում են կասեցման հիմքերին ներկայացվող պահանջներում:

Առկա կարգավորումների պարագայում ստացվում է, որ նմանատիպ հանգամանքների հետ օրենսդիրը կապում է տարբեր իրավական հետևանքներ, մի դեպքում՝ հայցային վաղեմության ժամկետի կասեցում, մեկ այլ դեպքում՝ վերականգնման հնարավորություն:

Մինչդեռ թե՛ կասեցման և թե՛ վերականգնման հիմքերն ըստ էության կարող են վերաբերել թե՛ իրավաբանական և թե՛ ֆիզիկական խոչընդոտների, երկուսն էլ տևական բնույթ ունեն, երկուսի դեպքում էլ մինչև համապատասխան հանգամանքի վերանալը (կասեցման պարագայում իհարկե միայն ֆիզիկական խոչընդոտների դեպքում) կարող է խոչընդոտող բնույթը դադարել և երկուսի պարագայում էլ պետք է պարզել խոչընդոտի գոյության տևողությունն ու ըստ այդմ չհաշվարկել հայցային վաղեմության ժամկետի մեջ:

Երկու դեպքում էլ գործ ունենք այնպիսի հանգամանքների հետ, որոնք գոյություն ունեն օբյեկտիվորեն, և որոնց խոչընդոտող բնույթը կախված չէ կողմերի կամքից, անգամ եթե նրանց գործողությունների հետևանք են (օրինակ՝ կասեցման հիմք հանդիսացող իրավաբանական խոչընդոտների դեպքում), և որոնք չեն կարող կանխվել անձի կողմից:

Գրականության մեջ որպես հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնման ինստիտուտի առանձնահատկություն, որով այն սկզբունքորեն տարբերվում է կասեցումից և ընդհատումից, նշվում է այն, որ վերականգնվում է արդեն լրացած վաղեմությունը, և դատարանը ելնում է այդ հանգամանքից⁴⁰: Միևնույն ժամանակ վերականգնման արդյունքում տեղի չի ունենում հայցային վաղեմության վերսկսում, այլ միայն պաշտպանություն է տրվում անձի խախտված իրա-

⁴⁰ Ст'и Гражданское право: учебник, Т. 1, под редакцией А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого, М.: Изд. "Проспект", 2005, էջ 375:

վունքին հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումը հարգելի համարելու հիմքերի առկայության դեպքում՝ չնայած վաղեմությունն անցած լինելուն⁴¹:

Թեպետ առկա են որոշ տարբերություններ, փաստացի թե՛ կասեցման ու թե՛ վերականգնման իրավական հետևանքը նույնն է. անտեսվում է խոչընդոտների գոյության ժամանակահատվածը, և հնարավորություն է տրվում անձին պաշտպանել իր խախտված իրավունքը:

Սակայն վերականգնման ինստիտուտի կիրառումը օրենսդիրը պայմանավորում է ավելի խիստ չափանիշներով, որոնք, ինչպես տեսանք, անհարկի սահմանափակում են պաշտպանության իրավունքն ու թերևս հենց այդ պատճառով դատական պրակտիկայում հաճախ շրջանցվում:

Բացի այդ, նաև անհասկանալի և անտրամաբանական է, թե ինչու է մի խոչընդոտի (հաճախ բավականին նման) դեպքում հայցային վաղեմության ժամկետը համարվում լրացած, իսկ մյուսի դեպքում՝ ոչ:

Առկա կարգավորումների պարագայում ստացվում է, որ եթե, օրինակ, անձը երկու օր գտնվել է ռազմական դրության փոխադրված զինված ուժերի կազմում, ապա նրան տրամադրվում է լրացուցիչ վեց ամիս ժամանակ իրավունքների պաշտպանության համար: Մինչդեռ, հայցային վաղեմության ժամկետի վերջին վեց ամսվա ընթացքում մեկ ամիս կոմստոգ վիճակում գտնվելուն ոչ մի իրավական նշանակություն կարող է և չտրվել հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքի վրա ազդեցության տեսանկյունից:

Կասեցման դեպքում իրավական նշանակություն չի տրվում նաև ներկայացուցչի միջոցով պաշտպանությունն իրականացնելու հնարավորությանը, ինչը որոշ դեպքերում, կարծում ենք, անհիմն առավելություն է:

Վերոնշյալ հանգամանքները վկայում են այն մասին, որ իրականում բացակայում է կասեցման և վերականգնման հիմք հանդիսացող հանգամանքները սահմանազատելու անհրաժեշտությունը:

Եզրակացություն

Վերոգրյալը ցույց է տալիս, որ առկա է առհասարակ հայցային վաղեմության ժամկետը վերականգնելու ինստիտուտի գոյության նպատակահարմարությունը վերանայելու անհրաժեշտություն: Կարծում ենք՝ կատարված վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնել, որ գործնականում բացակայում է կասեցման և վերականգնման հիմք հանդիսացող հանգամանքներն առանձին նախատեսելու անհրաժեշտությունը, և նման պարագայում վերականգնման հիմք հանդիսացող

⁴¹ Ст'у Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации /отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А. М.: Изд. М-Логос, 2018, էջ 1241, Վճռարեկ դատարանի՝ 2013 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ ԱՎԳՅ/0144/02/12 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումը, Վճռարեկ դատարանի՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԳ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

հանգամանքներին ավելի խիստ պահանջներ առաջադրելը չի համապատասխանում արդարության, համաչափության սկզբունքներին և կարող է անգամ չարաշահումների տեղիք տալ: Ուստի, կարծում ենք, որ բացակայում է կասեցման ու վերականգնման ինստիտուտները տարբերակելու անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, հայցային վաղեմության վերականգնման ինստիտուտի հատկանիշների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ այն մեծամասամբ նույնանում է հայցային վաղեմության ժամկետի կասեցման ինստիտուտի հետ, իսկ եթե ինչ-որ բան բաղի տեսք ունի, լողում է բաղի նման և կականում է բաղի պես, սպա այն հավանաբար բաղ է⁴²:

Ընդ որում, հարկ է նկատել, որ բացառությամբ հետխորհրդային տարածաշրջանի մի շարք երկրների՝ վաղեմության վերականգնման ֆենոմենը գործնականորեն հայտնի չէ արտասահմանյան օրենսդրություններին, այն չի հիշատակվում նաև հայցային վաղեմության ինստիտուտին առնչվող կարգավորումներ պարունակող միջազգային ակտերում (Ունիդրոյաի սկզբունքներ⁴³, Եվրոպական մասնավոր իրավունքի մոդելային կանոններ⁴⁴, «Ապրանքների միջազգային առուծախում հայցային վաղեմության մասին» ՄԱԿ-ի 1974 թվականի կոնվենցիա⁴⁵)⁴⁶:

Ուստի, կարծում ենք, մի բանի համար, որը կարող է լիովին տեղավորվել կասեցման ինստիտուտի ներքո, կարիք չկա ունենալ լրացուցիչ ինստիտուտ՝ հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնում՝ մանավանդ, նկատի ունենալով, որ այն որևիցե խնդիր չի լուծում, և դեռ ավելին՝ ավելացնում է անորոշություն ու կիրառման դժվարություններ, հակասություններ, և կարող ենք «Օկկամի ածելի» սկզբունքի կիրառմամբ հրաժարվել բաց թողնված հայցային վաղեմության

⁴² Տե՛ս [⁴³ Տե՛ս Unidroit Principles Of International Commercial Contracts 2016, <https://www.unidroit.org>](https://idioms.thefreedictionary.com/duck+test(access 24.04.2023): /instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016(access 22.08.2022):</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁴⁴ Տե՛ս Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR), Articles and Comments [Interim Edition, to be completed], prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group), https://www.ccbe.eu/NTCdocument/DCFRpdf1_1262861061.pdf (access 22.08.2022):

⁴⁵ Տե՛ս Convention on the Limitation Period in the International Sale of Goods, Date of adoption: 14 June 1974, Date of adoption of amending protocol: 11 April 1980, Entry into force: 1 August 1988, https://uncitral.un.org/en/texts/salegoods/conventions/limitation_period_international_sale_of_goods#:~:text=The%20Limitation%20Convention%20establishes%20uniform,its%20breach%2C%20termination%20or%20validity (access 22.08.2022):

⁴⁶ Իրավինականների մեծամասնությունում, որոնցում հայրենական իրավունքը դիմում է տվյալ ինստիտուտին, արտասահմանյան իրավակարգերն օգտագործում են այլ միջոցներ. վաղեմության հատուկ (երկարացված) ժամկետներ, հոսքի սկզբի առանձնահատուկ որոշում կամ անչափահասների և անգործունակների պահանջների նկատմամբ վաղեմության ժամկետների լրանալը հետաձգելու մասին կանոնների սահմանում, վաղեմության կասեցման հնարավոր հիմքերի ընդլայնում և այլն: Տե՛ս Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации / отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А. М.: Изд. М-Логос, 2018, էջ 1241:

Ժամկետը վերականգնելու կառուցակարգից և սահմանափակվել միայն կասեցման ինստիտուտի գոյությամբ⁴⁷ :

Այսպիսով, առաջարկում ենք ուժը կորցրած ճանաչել հայցային վաղեմության ժամկետի վերականգնում նախատեսող ՔՕ 342-րդ հոդվածը, իսկ ՔՕ 339-րդ հոդվածի 1-ին մասում կատարել լրացում՝ նախատեսելով, որ հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը համարվում է կասեցված, եթե իրավունքի պաշտպանության իրականացմանն արգելք է հանդիսացել անձի կամքից անկախ և անկանխելի բացառիկ հանգամանք:

⁴⁷ Այս կերպ կլուծվեն նաև խնդիրները՝ կապված այնպիսի հարցերի հետ, թե ինչ տևողության դեպքում է հանգամանքը համարվում խոչընդոտ, դրա վերանալուց հետո ինչքան ժամանակում անձը պետք է իրականացնի իրավունքների պաշտպանությունը:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՕ-239, ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50).
The Civil Code of the Republic of Armenia, HO-239, adopted on 05.05.1998, entered into force on 01.01.1999, Official Journal of the Republic of Armenia 1998.08.10/17(50).
2. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության՝ «Կալանավորված անձանց և դատապարտյալների բուժսանիտարական և բուժկանխարգելիչ օգնությունը կազմակերպելու, առողջապահական մարմինների բուժական հիմնարկներից օգտվելու և այդ նպատակով դրանց բժշկական անձնակազմին ներգրավելու կարգը հաստատելու մասին» 2006 թվականի մայիսի 26-ի N 825-Ն որոշում, ընդունվել է 26.05.2006թ., ուժի մեջ է մտել 16.07.2006թ., ՀՀՊՏ 2006.07.06/36(491) Հոդ.781.
Decision of the Government of the Republic of Armenia No. 825-N of May 26, 2006 “On approving the procedure for organizing medical-sanitary and preventive health care for detainees and convicts, using medical facilities of healthcare authorities and involving their medical staff for this purpose”, adopted on 26.05.2006, entered into force on 16.07.2006, Official Journal of the Republic of Armenia 2006.07.06/36(491), Art. 781
3. Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016թ. հուլիսի 22-ի թիվ ԵՄԴ/2775/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը.
The decision of the Court of Cassation of July 22, 2016 on Civil Case No. EMD/2775/02/14.
4. Վճռաբեկ դատարանի՝ 2013 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ ԱՎԴ3/0144/02/12 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումը.
The decision of the Court of Cassation of October 4, 2013 on Civil Case No. AVD3/0144/02/12.
5. Վճռաբեկ դատարանի՝ 2007 թ. նոյեմբերի 9-ի թիվ 3-1133(ՎԴ) քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը.
The decision of the Court of Cassation of November 9, 2007 on Civil Case No. 3-1133(VD).
6. Վերաքննիչ դատարանի՝ 2020թ. օգոստոսի 21-ի թիվ ՏԴ/2323/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը.
The decision of the Court of Appeal of August 21, 2020 on Civil Case No. TD/2323/02/19.
7. Վերաքննիչ դատարանի՝ 2019 հունիսի 6-ի թիվ ԵԱԶԴ/3849/02/15 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը.
The decision of the Court of Appeal of June 6, 2019 on Civil Case No. YAKD/3849/02/15.

8. Վերաքննիչ դատարանի՝ 2015 թվականի հուլիսի 24-ի թիվ ԿԴ3/1217/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of Appeal of July 24, 2015 on Civil Case No. KD3/1217/02/14.
9. Տավուշի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2020թ. մարտի 11-ի թիվ ՏԴ/2323/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of General Jurisdiction of Tavush Marz of March 11, 2020 on Civil Case No. TD/2323/02/19
10. Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր-իրավասության դատարանի՝ 2020թ. մարտի 17-ի թիվ ԵԴ/36304/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of General Jurisdiction of First Instance of Yerevan of March 17, 2020 on Civil Case No. ED/36304/02/19.
11. Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2020թ. օգոստոսի 28-ի թիվ ԵԴ/21599/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of General Jurisdiction of First Instance of Yerevan of August 28, 2020 on Civil Case No. ED/21599/02/19.
12. Հայաստանի Հանրապետության Շիրակի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019թ. մարտի 4-ի թիվ ՇԴ/3951/02/18 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of General Jurisdiction of Shirak Marz of the Republic of Armenia of March 4, 2019 on Civil Case No. SHD/3951/02/18.
13. ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019թ. հոկտեմբերի 1-ի № ԳԴ4/2018/02/18 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of First Instance of General Jurisdiction of Gegharkunik Marz, RA of October 1, 2019 on Civil Case No. GD4/2018/02/18.
14. ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019 թվականի նոյեմբերի 29-ի № ԳԴ4/2344/02/18 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the General Jurisdiction Court of First Instance of Gegharkunik Marz, RA, of November 29, 2019 on Civil Case No. GD4/2344/02/18.
15. Հայաստանի Հանրապետության Շիրակի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2019թ. դեկտեմբերի 11-ի թիվ ՇԴ1/0848/02/19 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:
The decision of the Court of General Jurisdiction of Shirak Marz of the Republic of Armenia of December 11, 2019 on Civil Case No. SHD1/0848/02/19.
16. ՀՀ Արարատի և Վայոց Ձորի մարզերի ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2016թ.-ի մայիսի 5-ի թիվ ԱՎԴ/3507/02/15 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը:

The decision of the Court of General Jurisdiction of Ararat and Vayots Dzor Marzes of RA of May 5, 2016 on Civil Case No. AVD/3507/02/15.

17. ՀՀ Երևան քաղաքի Արարկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ 2015թ. ապրիլի 1-ի թիվ ԵԱ-ՔԳ/1553/02/13 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը.

The decision of the Court of General Jurisdiction of Arabkir and Kanaker-Zeytun Administrative Districts of Yerevan, RA of April 1, 2015 on Civil Case No. YAKD/1553/02/13.

18. Երևան քաղաքի Արարկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին աստիճանի դատարանի՝ 2013թ. նոյեմբերի 1-ի թիվ ԵԱՔԳ/0887/02/13 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը.

The decision of the Court of First Instance of General Jurisdiction of Arabkir and Kanaker-Zeytun Administrative Districts of Yerevan of November 1, 2013 on Civil Case No. YEAKD/0887/02/13.

19. Convention on the Limitation Period in the International Sale of Goods, Date of adoption: 14 June 1974, Date of adoption of amending protocol: 11 April 1980, Entry into force: 1 August 1988, https://uncitral.un.org/en/texts/salegoods/conventions/limitation_period_international_sale_of_goods#:~:text=The%20Limitation%20Convention%20establishes%20uniform,its%20breach%2C%20termination%20or%20validity (access 22.08.2022).

20. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR), Articles and Comments [Interim Edition, to be completed], prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group), https://www.ccbe.eu/NTC-document/DCFRpdf1_1262861061.pdf (access 22.08. 2022).

21. Unidroit Principles Of International Commercial Contracts 2016, <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (access 22.08.2022).

22. Определение КГД ВС РФ от 25 ноября 2014 г. № 78-КГ14-36, http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=622776 (մուտք 22.08.2022թ.).

The decision № 78-КГ14-36 of the Supreme Court of RF of November 25, 2014, (access 22.08.2022).

23. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հատոր 1, Է. Բ. Աղայան, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1976, <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BC%D5%AB%D5%AF> (մուտք 22.08.2022թ.).

Explanatory Dictionary of Modern Armenian, Volume 1, E. B. Aghayan, “Armenia” pub. house, Yerevan, 1976, <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BC%D5%AB%D5%AF> (access 22.08.2022).

24. Բարսեղյան Տ. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրա-

- վունք, առաջին մաս, 4-րդ հրատ., «Տիգրան Մեծ» հրատ., Երևան, 2014, 560 էջ.
Barseghyan T. K., Civil Law of the Republic of Armenia, first part, 4th ed., “Tigran Mets” pub. house, Yerevan, 2014, p. 560.
25. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 1, Գլխ. խմբ.՝ Ա. Ս. Ղարիբյան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հր. Անառնյանի անվ. լեզվի ին-տ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1969, http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=29&dt=HY_HY&query=%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BC%D5%AB%D5%AF (մուտք 22.08.2022թ.).
Explanatory Dictionary of the Modern Armenian Language, Volume 1, Ch. ed.: A. S. Gharibyan, USSR Academy of Sciences, Institute of Language after Hr. Acharyan, Yerevan, USSR Academy of Sciences Publishing House, 1969, http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=29&dt=HY_HY&query=%D5%A2%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%BC%D5%AB%D5%AF (access 22.08.2022).
26. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Վիճակագրական - վերլուծական զեկույց, ըստ 2017թ.-ի տնային տնտեսությունների կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության արդյունքների, Երևան, 2018, https://www.armstat.am/file/article/poverty__2018-arm.pdf(մուտք 22.08.2022թ.).
Social picture and poverty of Armenia, Statistical-analytical report, based on the results of the comprehensive survey of living conditions of households in 2017, Yerevan, 2018, <https://www.armstat.am/file/article/poverty 2018-arm.pdf> (access 22.08.2022).
27. Варданыан А. В., Безручко Е. В., К вопросу о неоднозначной оценке беспомощного состояния в практике верховного суда российской федерации // журнал Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки, № 3-2, 2015. С. 9-16.
Vardanyan A. V., Bezruchko E. V., On the issue of the ambiguous assessment of the helpless state in the practice of the Supreme Court of the Russian Federation, journal “Izvestiya Tula State University”. Economic and legal sciences, pub. house “Tula State University”, 2015, No. 3-2, p. 9-16.
28. Волошина Н. П., Зозуля И. С., Егоркина О. В., Костюковская А. Е., Рассеянный склероз с fulминантным течением, Академия дистанционное обучение, Укр. мед. Часопис, №4 (84) VII - VIII 2011 г., <https://www.umj.com.ua/article/16414/rasseyannyj-skleroz-s-fulminantnym-techeniem> (մուտք 22.08.2022թ.).
Voloshina N. P., Zozulya I. S., Egorkina O. V., Kostyukovskaya A. E., Multiple sclerosis with fulminant course, Academy of Distance Learning, Ukr. med. Chasopis, No. 4 (84) VII - VIII 2011, <https://www.umj.com.ua/article/16414 /rasseyannyj-skleroz-s-fulminantnym-techeniem> (access 22.08.2022).
29. Головин Н. М., Разграничение категорий «случай» и «непреодолимая сила»// Политика, государство и право, 2013. № 2 (14), <http://politika.snauka.ru/2013/02/653> (մուտք 22.08.2022թ.).

- Golovin N. M., Distinction between the categories “accident” and “force majeure”, *Politics, State and Law*, 2013. No. 2 (14), <http://politika.snauka.ru/2013/02/653> (access 22.08.2022).
30. Гражданское право: учебник, Том 1, под редакцией А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М.: Изд. “Проспект”, 776 с.
Civil law, textbook, revised and supplemented, volume 1, edited by A. P. Sergeev, Yu.K. Tolstoy, pub. house “Prospekt”, Moscow, 2005, p. 776.
31. Ефремов А. В., Начаров Ю. В., Самсонова Е. Н., Основы общей нозологии, Учебное пособие. Новосибирск, 2006, <https://studfile.net/preview/2705074/page:6/> (дата звернення 22.08.2022).
Efremov A. V., Nacharov Yu. V., Samsonova E. N., Fundamentals of general nosology, Textbook, Novosibirsk, 2006, <https://studfile.net/preview/2705074/page:6/> (access 22.08.2022).
32. Иванова С. Н., Понятие непреодолимой силы и ее квалифицирующих признаков в современном гражданском праве//Пробелы в российском законодательстве, Юридический журнал, №2, 2008. М.: Изд. дом Юр-ВАК. С. 111-114.
Ivanova S. N., The concept of force majeure and its qualifying features in modern civil law, Gaps in Russian legislation, Legal Journal, 2008, pub. house Yur-VAK, number 2, p. 111-114.
33. Курс лекций по патофизиологии: учебное пособие для студентов медицинских вузов: в 4-х ч., Ч. 1, Ю. Ю. Бяловский [и др.]/под ред. Ю.Ю. Бяловского, В.В. Давыдова, Рязань, 2018, 2018, 261 с., <https://rzgmu.ru/images/files/6/13090.pdf> (дата звернення 22.08.2022р.).
Course of lectures on pathophysiology: textbook for students of medical universities: in 4 parts, Yu. Yu. Byalovsky [etc.]; edited by Yu. Yu. Byalovsky, V. V. Davydov, Ryazan, 2018, Part 1, 2018, p. 261, <https://rzgmu.ru/images/files/6/13090.pdf> (access 22.08.2022).
34. Мозолин В. П., Масляев А. И., Гражданское право, в 2-х ч., Ч.1, М.: Изд. Юрист, 2005, <https://jurisprudence.club/pravo-grajdanskoe/priostanovlenie-pereryiv-vosstanovlenie.html> (дата звернення 22.08.2022р.).
Mozolin V. P., Maslyayev A. I., Civil Law, in 2 parts, part 1, Moscow, pub. house “Yurist”, 2005, <https://jurisprudence.club/pravo-grajdanskoe/priostanovlenie-pereryiv-vosstanovlenie.html> (access 22.08.2022).
35. Патофизиология: учебник: в 2 т./под ред. В. В. Новицкого, Е. Д. Гольдберга, О. И. Уразовой, 4-е изд., перераб. и доп., ГЭОТАР-Медиа, 2009, Т. 1, 848 с., <https://fnkcr.ru/elib/resource20.pdf> (дата звернення 22.08.2022р.).
Pathophysiology. textbook: in 2 volumes, edited by V. V. Novitsky, E. D. Goldberg, O. I. Urazova, 4th ed., revised and supplemented, GEOTAR-Media, 2009, V. 1, p. 848, <https://fnkcr.ru/elib/resource20.pdf> (access 22.08.2022).
36. Порядин Г. В., Введение в патофизиологию. Предмет и задачи патофизиологии, Лекция 1, <https://medknigaservis.ru/wp-content/uploads/2019/01/NF0011912.pdf>

([url](#) 22.08.2022р.).

Poryadin G. V., Introduction to pathophysiology. Subject and tasks of pathophysiology, Lecture 1, <https://medknigaservis.ru/wp-content/uploads/2019/01/NF0011912.pdf> (access 22.08.2022).

37. Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153–208 Гражданского кодекса Российской Федерации/отв. ред. А. Г. Карапетов, комментарии к статье 163, пунктам 1, 3, 4 статьи 165, статьям 171, 172, 175–177, 202–205 ГК РФ - Павлов А. А. М.: Изд. М-Логос, 2018, 1264 с.
Transactions, representation, limitation periods: comments to articles 153-208 of the Civil Code of the Russian Federation, ch. ed. A. G. Karapetov, comments on article 163, points 1, 3, 4 article 165, articles 171, 172, 175–177, 202–205 Civil Code of the RF - Pavlov A. A.; Moscow, pub. house M-Logos, 2018, p. 1246.
38. Сланов Г. Т., Некоторые проблемы применения исковой давности//Научный альманах, N 7 (9) 2015,
<http://ucom.ru/doc/na.2015.07.1154.pdf> ([url](#) 22.08.2022р.).
Slanov G. T., Some problems of application of limitation periods, Scientific Almanac N 7 (9) 2015 Legal Sciences, <http://ucom.ru/doc/na.2015.07.1154.pdf> (access 22.08.2022).
39. Тархов В. А., Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997, 331 с.
Tarkhov V. A., Civil Law. General part. Course of lectures, Cheboksary: Chuv. book pub. house, 1997, p. 331.
40. Шарикова В. С., Скрипченко Н. Ю., «Беспомощное состояние потерпевшего»: доктринальное определение и правоприменительная практика//Таврический научный обозреватель, № 3 (ноябрь), 2015, с. 145-148.
Sharikova V. S., Skripchenko N. Yu., “Helpless state of the victim”: doctrinal definition and law enforcement practice, Tauride Scientific Observer, No. 3 (November), 2015, pub. house “Interregional Institute for Territorial Development”, p. 145-148.
41. 41. Atlas of MS, 3rd edition, PART 2: Clinical management of multiple sclerosis around the world, Key findings about the diagnosis and clinical management of MS, MS international federation, April 2021, <https://www.msif.org/wp-content/uploads/2021/05/Atlas-3rd-Edition-clinical-management-report-EN-5-5-21.pdf> (access 24.04.2023).
42. Stanley L. Robbins, Jonathan H. Robbins, Dante G. Scarpelli, Classifications Of Diseases, <https://www.britannica.com/science/human-disease/Classifications-of-diseases> (access 22.08.2022).
43. <https://idioms.thefreedictionary.com/duck+test> (access 24.04.2023).

Kristine Gabuzyan

*Adviser to the Prosecutor General of the Republic of Armenia,
Lecturer of the Chair of Civil Law, Faculty of Law, Yerevan State University*

SOME ISSUES OF THE APPLICATION OF THE INSTITUTION OF RESTORATION OF THE LIMITATION PERIOD¹

Abstract

The article is devoted to the problems related to application of the institution of restoration of limitation periods. The article examines the criteria and conditions for application of the limitation period and the interpretations given to them in practice.

The article draws parallels between the institutions of suspension and restoration of limitation periods and discusses the necessity of the existence of the institution of restoration of limitation periods.

As a result, taking into account the international practice, the inexpediency of providing for the restoration of limitation periods as a separate institution is justified, taking into account also the practical problems arising from it.

The conducted analysis allows us to conclude that conditions considered necessary for restoration, such as the fact that these circumstances should be related to a person, only the submission of a petition by a natural person, should in fact be excluded, taking into account the interpretations given in practice, and other conditions - the exclusivity and justifiability of the circumstances, as well as the occurrence of these circumstances in the last six months of the limitation period, and if that period is equal to six months or less than six months during the limitation period, fully fit into the criteria submitted to the grounds of suspension. And for something that can be fully brought under the institution of suspension, there is no need to have an additional institution - the restoration of the limitation periods - especially considering that it does not solve any problem, and even more, it adds uncertainty, difficulties of application and contradictions. Therefore, we suggest abandoning the institution of restoration of limitation periods and limit ourselves only to the existence of the institution of suspension.

Keywords: limitation period; term; suspension; restoration; exclusive circumstances; to recognise justifiable.

¹ The article was presented on 08.10.2023 and was reviewed on 13.11.2023.

Кристине Габузян

*Советник Генерального прокурора Республики Армения,
преподаватель кафедры гражданского права факультета права
Ереванского государственного университета*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА ВОССТАНОВЛЕНИЯ СРОКА ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ

Абстракт

Статья посвящена проблемам, связанным с применением института восстановления срока исковой давности. В статье рассматриваются критерии, условия, необходимые для применения института восстановления срока исковой давности, и толкования, которые им даны на практике.

В статье проводятся параллели между институтами приостановления и восстановления срока исковой давности, а также рассматривается необходимость существования института восстановления срока исковой давности как таковой.

В результате с учетом международного опыта обоснована нецелесообразность предусматривать восстановление срока исковой давности как отдельный институт с учетом вытекающих из этого практических проблем.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что некоторые условия, считающиеся необходимыми для восстановления, например то, что данные обстоятельства должны быть связаны с конкретным лицом или что заявление должно быть подано только физическим лицом, фактически должны быть исключены с учетом толкований, которые были даны на практике, а иные условия – исключительность и уважительность обстоятельств, а также наступление этих обстоятельств в последние шесть месяцев срока исковой давности, а также если этот срок равен шести месяцам или менее шести месяцев в течение срока исковой давности – полностью соответствуют требованиям, предъявляемым к основаниям приостановления. А для того, что вполне можно подвести под институт приостановления, нет необходимости иметь дополнительный институт – восстановление срока исковой давности – особенно если учесть, что он не решает никакой проблемы, и даже более того, добавляет неопределенность, трудности применения и противоречия. Поэтому предлагаем отказаться от института восстановления пропущенного срока исковой давности и ограничиться лишь институтом приостановления.

Ключевые слова: исковая давность; срок; приостановление; восстановление; исключительный случай; признать уважительным.

¹ Статья была представлена 08.10.2023 и прошла рецензирование 13.11.2023.

Եվա Սաղոյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազի խորհրդական,
Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ*

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԶԲՈՍԱԾՐՋԻԿՆԵՐԻ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ¹

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած միջազգային պարտավորությունների համատեքստում հայրենական զբոսաշրջային օրենսդրությամբ ֆինանսական ապահովման ինստիտուտի ներդրման որոշ հիմնահարցերի: Հոդվածը նպատակ ունի զբոսաշրջային գործունեության իրավական կարգավորման միջազգային չափանիշների հետ համեմատության լույսի ներքո անդրադառնալու արտասահմանյան երկրների օրենսդրությամբ և «Զբոսաշրջության մասին» ՀՀ նոր օրենքի նախագծով² նախատեսված ֆինանսական ապահովման միջոցներին, քննարկելու ֆինանսական ապահովման միջոցներով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հիմքերի հետ կապված խնդրահարույց որոշ հարցեր:

Միջազգային և ներպետական փորձի վերլուծության արդյունքում հոդվածում առաջարկվում է որպես զբոսաշրջային գործունեության ոլորտում կիրառվող պարտադիր ֆինանսական ապահովման միջոցներ բանկերի, այլ վարկային հաստատությունների կամ ապահովագրական ընկերությունների երաշխիքից բացի նախատեսել նաև արտագնա զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների տարեկան հատկացումների հաշվին ձևավորված երաշխիքային ֆոնդը: Միևնույն ժամանակ առաջարկվում է տարանջատել ֆինանսական ապահովման նշված միջոցներից յուրաքանչյուրի կիրառության շրջանակը՝ որպես չափանիշ հիմք ընդունելով պարտավորությունը չկատարելու պատճառների օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ բնույթը: Մասնավորապես՝ ֆինանսական երաշխիքով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հնարավորություն առաջարկվում է նախատեսել զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման համար արգելք հանդիսացող արտակարգ և տվյալ

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 30.09.2023թ., գրախոսվել է 13.11.2023թ.:
² Նախագծի՝ ՀՀ Ազգային ժողով ներկայացված տարբերակը հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=71881>

պայմաններում անկանխելի հանգամանքների (անհաղթահարելի ուժ), այդ թվում՝ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի ակտով տվյալ պետություն զբոսաշրջիկների մուտքն արգելելու, ինչպես նաև արտագնա զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցող զբոսաշրջային օպերատորի և իր անունից զբոսաշրջային փաթեթներ իրացնող արտագնա զբոսաշրջային գործակալի անվճարունակության հետևանքով պարտավորության կատարման անհնարինությամբ պայմանավորված՝ զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման պարտավորությունը չկատարելու դեպքում, իսկ երաշխիքային ֆոնդին հատուցման պահանջ ներկայացնելու հնարավորություն՝ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների արարքների առնչությամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքով³ նախատեսված առերևույթ հանցանքի վերաբերյալ քրեական վարույթ նախաձեռնված լինելու, ինչպես նաև երաշխիք տրամադրած ապահովագրական ընկերության կամ բանկի (այլ վարկային հաստատության անվճարունակության) սնանկության դեպքում, եթե նա օրենքի համաձայն պարտավոր էր հատուցել զբոսաշրջիկին պատճառված վնասը:

Հիմնաբառեր- ֆինանսական ապահովում, բանկային երաշխիք, ապահովագրական երաշխիք, զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի անվճարունակություն, կատարման անհնարինություն, կանխամտածված սնանկություն, խարդախություն, երաշխիքային ֆոնդ:

Ներածություն

Չբոսաշրջության ոլորտում ֆինանսական ապահովման կառուցակարգի ներդրումը և առանց ֆինանսական ապահովման զբոսաշրջային գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը քաղաքակիրթ զբոսաշրջային շուկայի ձևավորման նախապայման է, որն էապես բարձրացնում է զբոսաշրջիկների՝ որպես զբոսաշրջային ծառայություններ սպառողների իրավունքների պաշտպանության մակարդակը⁴:

Հայաստանի Հանրապետությունում 2003 թվականին «Չբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի⁵ ընդունումից հետո մինչ օրս զբոսաշրջային գործունեությամբ զբաղվելու համար անհատ ձեռնարկատիրոջ կամ իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունենալուց բացի, որևէ այլ հատուկ պահանջ կամ պայման, այդ թվում՝ ֆինանսական ապահովում ունենալու պարտականություն, նախատեսված չի եղել: Նման իրավիճակը ոչ միայն բացասաբար է անդրադարձել ճանապարհորդության հետ կապված հնարավոր ռիսկերից

³ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն, ընդունվել է 05.05.2021 թ., ուժի մեջ մտել՝ 27.05.2021 թ.:

⁴ Stéu Zavyalova C.B., Механизм финансовых гарантий прав и законных интересов туристов: вчера, сегодня, завтра// Общество: политика, экономика, право, N 9, 2016, <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-finansovyyh-garantiy-prav-i-zakonnyh-interesov-turistov-vchera-segodnya-zavtra> (մուտք՝ 28.09.2023 թ.):

⁵ ՀՕ-11-Ն, ընդունվել է 17.12.2003 թ., ուժի մեջ մտել՝ 08.02.2004, ՀՀՊՏ 2004.01.29/6(305):

զբոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանությունն ապահովող պրակտիկայի ձևավորման վրա, այլև համահունչ չէ զբոսաշրջության ոլորտի իրավական կարգավորման միջազգային չափանիշներին, ինչը, իր հերթին, ճանապարհորդությունների կազմակերպման գործընթացում արտասահմանյան իրավակարգերի հետ անխուսափելի առնչության պայմաններում խնդրահարույց է:

Եվրոպական միության երկրների զբոսաշրջային օրենսդրությունների համար իրավական հիմք հանդիսացող «Փաթեթային ճանապարհորդությունների և առնչվող ճանապարհորդական համաձայնությունների մասին» Եվրոպական խորհրդի և խորհրդարանի 2015 թվականի նոյեմբերի 25-ի դիրեկտիվը⁶ (այսուհետ՝ դիրեկտիվ) նախատեսում է, որ անվճարունակությունից պաշտպանությամբ վերաբերող՝ դիրեկտիվի պահանջները պարտադիր են նաև այն ոչ անդամ պետությունների համար, որոնք որևէ ձևով ուղղորդում են իրենց գործունեությունը ԵՄ անդամ որևէ պետություն (նախաբան, կետ 50):

Այս պահանջի և ընդհանուր առմամբ դիրեկտիվի կարգավորումների՝ Հայաստանի Հանրապետության համար ուղենշային լինելու մասին վկայում է նաև Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական միության և Ատոմային էներգիայի եվրոպական համայնքի ու դրանց անդամ պետությունների միջև կնքված «Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության» համաձայնագրով⁷ Հայաստանի Հանրապետության հանձնառությունը՝ իր օրենսդրությունն աստիճանաբար մոտարկելու Եվրոպական միության օրենսդրության համապատասխան մասերին, այդ թվում՝ դիրեկտիվին⁸:

Զբոսաշրջիկների շահերի պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով սեղմ ժամկետներում իր զբոսաշրջային օրենսդրությունը վերանայելու և արդի միջազգային պահանջներին համապատասխանեցնելու, մասնավորապես՝ ազգային օրենսդրությամբ զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցողների ռեեստր ներդնելու, ինչպես նաև ապահովագրական/ռեզերվային ֆոնդերի կամ, ազգային օրենսդրությանը համապատասխան, ֆինանսական գործիքների միջոցով զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների պատասխանատվությունն ապահովելու օրենսդրական պահանջ սահմանելու պարտականություն Հայաստանը ստանձնել է նաև Եվրասիական տնտեսական միության շրջանակներում⁹:

⁶ Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 “On package travel and linked travel arrangements”, amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 90/314/EEC.

⁷ Կնքվել է 2017 թվականի նոյեմբերի 24-ին, ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից վավերացվել՝ 2018 թվականի ապրիլի 18-ին:

⁸ Համաձայնագրի հավելված VI-ով ՀՀ-ի համար նախատեսվել է 2015/2302 հրահանգի (ԵՄ) դրույթները, այդ թվում՝ դրա կիրարկող ակտերը Համաձայնագիրն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ 3 տարվա ընթացքում կիրարկելու պարտականություն:

⁹ St`u Решение Высшего Евразийского экономического совета от 14 мая 2018 г. № 7 «О внесении изменений в перечень секторов (подсекторов) услуг, в которых функционирует ЕРУ в рамках Евразийского экономического союза».

Ի կատարումն ստանձնած միջազգային պարտավորությունների՝ ՀՀ կառավարությունն իր 2021-2026 թթ. գործունեության միջոցառումների ծրագրով նախատեսել է «Զբոսաշրջության մասին» նոր օրենքի և դրանից բխող մի շարք իրավական ակտերի նախագծերի մշակման և դրանց իրականացման պարտականություն¹⁰: Այդ նպատակով 2022 թվականին շրջանառության մեջ է դրել «Զբոսաշրջության մասին» նոր օրենքի նախագիծը (այսուհետ՝ նաև Նախագիծ), որով, ի թիվս այլ սկզբունքորեն նոր ինստիտուտների, ներդրվել է նաև արտագնա զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցող զբոսաշրջային օպերատորի և իր անունից զբոսաշրջային փաթեթներ իրացնող արտագնա զբոսաշրջային գործակալի կողմից ներկայացվող երաշխիքի ինստիտուտը:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ գործող օրենքով զբոսաշրջային գործունեության ֆինանսական ապահովման ինստիտուտն առհասարակ նախատեսված չէ, իսկ Նախագիծն անցել է պաշտոնական շրջանառության փուլը և ներկայացվել ՀՀ Ազգային ժողով, ինչպես նաև ՀՀ օրենսդրությամբ նախանշված են դրա ընդունման հստակ ժամկետներ՝ զբոսաշրջային գործունեության ոլորտում ֆինանսական ապահովման ինստիտուտը հարկ ենք համարում քննարկել դիրեկտիվի, միջազգային փորձի և նախագծային կարգավորումների համադրված վերլուծության լույսի ներքո:

1. Զբոսաշրջային գործունեության ոլորտում կիրառվող ֆինանսական ապահովման միջոցները

Միջազգային պրակտիկայում, անկախ զբոսաշրջության ոլորտի նկատմամբ պետության որդեգրած քաղաքականությունից¹¹, այդ ոլորտի պետական վերահսկողության մեխանիզմների փոխարեն կամ դրանց զուգահեռ կիրառվում է ֆինանսական ապահովման մեխանիզմը:

Եվրոպական միության երկրներում այս մեխանիզմի կիրառման իրավական հիմքերը դրվել են 1990 թ. հունիսի 13-ի «Համալիր տուրերի, ճանապարհորդությունների և կազմակերպված հանգստի մասին» ԵՄ դիրեկտիվով¹², որը սպառո-

¹⁰ ՀՀ կառավարության 2021 թվականի նոյեմբերի 18-ի թիվ 1902-Լ որոշման հավելված 1-ի «Էկոնոմիկայի նախարարություն» բաժնի 10.1 կետով այս միջոցառման կատարման վերջնաժամկետ է սահմանվել 2024 թվականի հոկտեմբերի 3-րդ տասնօրյակը:

¹¹ Մի շարք երկրներում զբոսաշրջության ոլորտը գտնվում է պետական ուղղակի վերահսկողության ներքո, որն իրականացվում է զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների լիցենզավորման միջոցով: Լիցենզավորման պահանջ ներկայումս նախատեսված է նաև մի շարք երկրների (Բելգիա, Լատվիա, Լիտվա, Ուկրաինա և այլն) օրենսդրություններով: Այնուամենայնիվ, ԵԱՏՄ անդամ պետություններն այս հարցում որդեգրել են առավել ազատական մոտեցում՝ գերծ մնալով զբոսաշրջային գործունեության ոլորտի նկատմամբ պետական վերահսկողության խիստ մեթոդների կիրառումից:

¹² Council of European Union Directive 90/314/EEC of 13 June 1990 “On package travel, package holidays and package tours”.

դի հետ զբոսաշրջային գործարք կնքած կազմակերպչին¹³ և (կամ) վաճառողին պարտավորեցնում էր ներկայացնել բավարար սպացույցներ իր անվճարունակության դեպքում սպառողի կողմից վճարված դրամական միջոցները վերադարձնելու, ինչպես նաև զբոսաշրջիկի՝ հայրենիք վերադարձի (ռեպատրիացիա) համար կատարված ծախսերը հատուցելու հնարավորության վերաբերյալ:

Նույն պահանջն ամրագրվել է նաև ԵՄ 2015 թ. նոր դիրեկտիվով, ի կատարումն որի՝ ԵՄ երկրներն իրենց օրենսդրություններ են ներմուծել համապատասխան կարգավորումներ: Ընդ որում՝ ինչպես 1990, այնպես էլ 2015 թվականի դիրեկտիվն անդամ պետություններին տվել է ֆինանսական ապահովման միջոցների ընտրության հնարավորություն՝ որպես նախապայման նախատեսելով միայն դրանց արդյունավետությունը:

Ըստ այդմ՝ ԵՄ անդամ, ինչպես նաև եվրոպական այլ երկրներում կիրառվում են ֆինանսական ապահովման տարբեր միջոցներ, ինչպիսիք են՝ բանկային երաշխիքը, զբոսաշրջային ընկերությունների պատասխանատվության ապահովագրությունը, բանկային դեպոզիտները, տրաստային հաշիվները, իրենց անդամների համար զբոսաշրջային ընկերությունների ասոցիացիաների երաշխավորությունները, երաշխիքային ֆոնդերը, այս միջոցների զուգակցումը¹⁴:

Նախագիծը արտագնա զբոսաշրջության հետ կապված ծառայություններ մատուցող զբոսաշրջային օպերատորի, ինչպես նաև իր անունից զբոսաշրջային փաթեթներ իրացնող արտագնա զբոսաշրջային գործակալի համար նախատեսում է «Գործունեության իրականացման ծանուցման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված ծանուցման հետ միաժամանակ երաշխիք ներկայացնելու պարտականություն (հոդված 14, մասեր 3-5):

¹³ Կազմակերպչին իր կարգավիճակով նույնանում է ՀՀ զբոսաշրջային օրենսդրությամբ նախատեսված՝ զբոսաշրջային օպերատորի, իսկ վաճառողը՝ զբոսաշրջային գործակալի հետ:

¹⁴ Sten Otcheskij I. E., *Защита прав потребителей в обязательствах по возмездному оказанию туристических услуг* Ж Монография, . М.: Юстициформ, 2017, էջեր 93-94: Այսպես, օրինակ՝ Լիտվայում կիրառվող ֆինանսական ապահովման միջոցներն են՝ ապահովագրական ընկերության կողմից տրամադրված ապահովագրական պոլիսը և/կամ բանկի կամ այլ ֆինանսական հաստատության ֆինանսական երաշխիքը, Լատվիայում՝ ապահովագրությունը կամ բանկային երաշխիքը, Ֆրանսիայում՝ Կոլեկտիվ երաշխավորման կազմակերպության, վարկային կամ ապահովագրական կազմակերպության երաշխիքները, Գերմանիայում՝ 2021 թվականի նոյեմբերից հետո՝ բացառապես «Զբոսաշրջային երաշխավորման ֆոնդերի (Reisesicherungsfondsgesetz) կողմից անվճարունակությունից պաշտպանության մասին» ակտով լիազորված՝ երաշխավորման ֆոնդի երաշխիքը, իսկ այն կազմակերպչների համար, որոնց՝ նախորդ ֆինանսական տարվա ընթացքում ստացված եկամուտը չի գերազանցում 10 մլն եվրոն՝ ապահովագրական ընկերության կողմից տրամադրված ապահովագրական պոլիսը կամ բանկային հաստատության կողմից տրամադրված երաշխիքը, Ավստրիայում՝ բանկային երաշխիքը, ապահովագրական պոլիսը կամ հանրային կազմակերպության երաշխիքը (guarantee from a public corporation), ՌԴ-ում՝ բանկային երաշխիքը, զբոսաշրջային օպերատորի պատասխանատվության ապահովագրությունը, ռեզերվային ֆոնդը և օպերատորի անձնական պատասխանատվության ֆոնդը, Բելառուսում՝ ապահովագրական ընկերությունների, բանկային կամ այլ ֆինանսավարկային կազմակերպությունների, զբոսաշրջային օպերատորների պատասխանատվության ֆոնդեր ձևավորած ասոցիացիաների երաշխիքները:

Թեև Նախագիծը չի հստակեցրել զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների կողմից ներկայացվող երաշխիքի տեսակը՝ երաշխիքի ներկայացման հետ կապված հարաբերությունների կարգավորման լիազորությունը վերապահելով Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը (հոդված 14, մաս 6), այնուամենայնիվ ՀՀ օրենսդրությամբ երաշխիքի պարտավորությամբ որպես երաշխավոր կարող է հանդես գալ բանկը, այլ վարկային հաստատությունը կամ ապահովագրական ընկերությունը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք¹⁵, հոդված 383), ուստի կարելի է եզրակացնել, որ Նախագծով, որպես զբոսաշրջային գործունեության ֆինանսական ապահովման միջոց, ընտրվել է ֆինանսական հաստատությունների կամ ապահովագրական ընկերությունների կողմից տրամադրվող երաշխիքը:

2. Ֆինանսական ապահովման միջոցներով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հիմքերը

2.1 Կատարման պատահական անհնարինությունը

Ինչպես նշվեց, դիրեկտիվն անդամ պետություններին պարտավորեցնում է երաշխավորել, որ իրենց տարածքում հիմնադրված կազմակերպիչները (վաճառողները) տրամադրում են զբոսաշրջիկների կողմից կամ հօգուտ նրանց կատարված վճարումների վերադարձի ապահովում այն դեպքում, **երբ համապատասխան ծառայությունները չեն կարող մատուցվել կազմակերպչի (վաճառողի) անվճարունակության հետևանքով**: Եթե զբոսաշրջային փաթեթում ընդգրկված է փոխադրման ծառայություն, ապա ապահովումը պետք է ծածկի նաև զբոսաշրջիկի հայրենիք վերադարձի ծախսերը (հոդված 17):

Այսինքն՝ դիրեկտիվով նախատեսված՝ պարտադիր ֆինանսական ապահովման մեխանիզմն ուղղված է ոչ թե առհասարակ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների քաղաքացիական կամ պայմանագրային պատասխանատվությանը, այլ միայն անվճարունակության հետևանքով պարտավորության կատարման անհնարինության դեպքում զբոսաշրջային փաթեթի արժեքի, իսկ փաթեթում փոխադրման ծառայություն ընդգրկված լինելու դեպքում նաև՝ զբոսաշրջիկի հայրենիք վերադարձի (ռեպատրիացիա) ծախսերի հատուցումն ապահովելուն:

Իհարկե, զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտները, առաջնորդվելով կամքի ինքնավարության սկզբունքով, զրկված չեն իրենց ընդհանուր պատասխանատվությունը, այդ թվում՝ ցանկացած պատճառով պարտավորությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար պատասխանատվությունը կամավոր ապահովելու հնարավորությունից: Ինչ վերաբերում է զբոսաշրջային գործունեության ոլորտում պարտադիր ֆինանսական ապահովմանը, ինչը, ըստ էության, դիրեկտիվով նախատեսված պահանջ է, ապա կարծում ենք՝ այս դեպ-

¹⁵ ՀՕ-239, ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

քում ֆինանսական ապահովման միջոցներով պահանջ ներկայացնելու հնարավորությունը ոչ թե ցանկացած, այլ միայն որոշակի հանգամանքներով պայմանավորված՝ պարտավորությունը չկատարելու դեպքերով սահմանափակելն արդարացված է՝ հաշվի առնելով պարտադիր ֆինանսական ապահովմամբ հետապնդվող նպատակները. չէ՞ որ քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների տնտեսական գործունեությանը ցանկացած միջամտություն, որը ենթադրում է վերջիններիս իրավունքների սահմանափակում, և որպիսին է նաև պարտադիր ֆինանսական ապահովում ունենալու պահանջը, պետք է հետապնդի համաչափ և արդարացված նպատակ: Հետևաբար, պարտադիր ֆինանսական ապահովման միջոցների կիրառության դեպքերը չպետք է անհարկի ընդլայնվեն, այլ պետք է սահմանափակվեն միայն այն իրավիճակներով, երբ, որևէ գործունեության բարձր ռիսկայնությամբ պայմանավորված, անձանց շահերի պաշտպանությունը պահանջում է իմպերատիվ երաշխիքներ (այդպիսին է օրինակ՝ ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության դեպքը):

Այս կապակցությամբ համակարծիք ենք գրականության մեջ արտահայտված այն տեսակետին, որ զբոսաշրջության ոլորտում պարտադիր ֆինանսական ապահովման մեխանիզմը զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի անվնարունակության հիմքով վերջինիս գործունեության դադարեցման դեպքում (ըստ մեզ՝ կատարման պատահական անհնարինության հանգեցնող որոշակի հիմքերով) զբոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանության միջոց է, որն անհրաժեշտ է տարանջատել այլ հիմքերով զբոսաշրջիկի հետ կնքված պայմանագրից բխող պարտավորությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման համար զբոսաշրջային օպերատորի գույքային պատասխանատվության ապահովման միջոցներից¹⁶:

Անվնարունակության հիմքով ֆինանսական ապահովման միջոցներով հատուցման պահանջներ կարող են ներկայացվել երկու դեպքում. առաջին՝ երբ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների անվնարունակությունը վրա է հասել պայմանագրի կնքումից հետո, սակայն մինչև դրա կատարումը, երկրորդ՝ երբ արդեն պայմանագրի կատարման ընթացքում զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների անվնարունակության արդյունքում ծառայությունների մատուցումը դարձել է անհնարին: Վերջին դեպքում ապահովման մեխանիզմն ուղղված է չմատուցված ծառայությունների արժեքը հատուցելուն¹⁷:

Մինևույն ժամանակ դիրեկտիվը չի հստակեցրել զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների «անվնարունակ» կարգավիճակին համապատասխանող հա-

¹⁶ Ст'ю Завьялова С., նշված աշխատությունը, <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-finansovyh-garantiy-prav-i-zakonnyh-interesov-turistov-vchera-segodnya-zavtra> (մուտք՝ 28.09.2023 թ.):

¹⁷ Ст'ю Carlos Torres, Javier Melgosa Arcos, Laurence Jegouzo and others, Collective commentary about new Package travel directive, ESHTTE, 2020, էջ 90; <https://intranet.eshte.pt/collectivecommentary>

մարվելու պահը՝ նկատի ունենալով տարբեր երկրներում անվճարունակության (սնանկության) վարույթների իրավական կարգավորման տարբերությունները:

«Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁸ կարգավորումների և զբոսաշրջային գործունեության ոլորտում պարտադիր ֆինանսական ապահովմամբ հետապնդվող նպատակների համադրման արդյունքում գտնում ենք, որ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի սնանկության վտանգի վերաբերյալ դիմումը կամ սնանկության դիմումը դատարանի կողմից վարույթ ընդունելու պահից մինչև սնանկության գործն ավարտելու մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելը, այսինքն՝ սկսած զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի առերևույթ անվճարունակության պահից մինչև անվճարունակության փաստի վերջնական հաստատումը, անվճարունակության հիմքով զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման պարտավորությունը կատարելու անհնարինության դեպքում երաշխիք տրամադրած բանկին, այլ վարկային հաստատությանը կամ ապահովագրական ընկերությանը կարող է ներկայացվել զբոսաշրջային փաթեթի արժեքը վերադարձնելու և զբոսաշրջիկի ռեպատրիացիայի ծախսերի հատուցման պահանջ, բացառությամբ եթե կեղծ կամ կանխամտածված սնանկության հատկանիշներ հայտնաբերելու դեպքում սնանկության կառավարչի կողմից օրենքով սահմանված կարգով ներկայացված հաղորդման հիման վրա նախաձեռնվել է քրեական վարույթ (հոդված 58, մաս 3)¹⁹:

Միևնույն ժամանակ, կարծում ենք՝ ֆինանսական ապահովման միջոցներով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հնարավորությունը միայն զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի անվճարունակության հիմքով սահմանափակելն արդարացված չէ, քանի որ անվճարունակությունը պարտավորության կատարման պատահական անհնարինության հանգեցնող միակ դեպքը չէ: Պրակտիկայում հաճախակի են այն դեպքերը, երբ այլ օբյեկտիվ պատճառներով ևս զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցումը դառնում է անհնար:

Պայմանագրային հարաբերություններում պարտապանին պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերից մեկը կատարման անհնարինությունն է: Այն դեպքում, երբ կատարման անհնարինությունն առաջացել է պարտապանի մեղքից անկախ, վերջինս ազատվում է պատասխանատվությունից, եթե ապացուցվի, որ կատարման անհնարինությունը հետևանք է այնպիսի հանգամանքների, որոնք կանխել ինքն ի վիճակի չէր: Կատարման անհնարինություն կարող է առաջանալ պատահարի կամ անհատլթահարելի ուժի, իրավասու մարմինների կողմից պարտավորության կատարումն արգելելու կամ սահմանափակելու հետևանքով²⁰:

¹⁸ ՀՕ-51-Ն, ընդունվել է 25.12.2006 թ., ուժի մեջ մտել՝ 10.02.2007 թ., ՀՀՊՏ 2007.01.31/7(531)

¹⁹ Նման բացառություն սահմանելու անհրաժեշտությունը կհիմնավորվի հաջորդիվ:

²⁰ Տե՛ս Բարսեղյան Տ., ՀՀ քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս, 4-րդ հրատ., Եր., «Տիգրան մեծ» հրատ., 2014, էջեր 537-539:

Միևնույն ժամանակ, գործարարների պարտավորական հարաբերություններում նախատեսված է պատասխանատվության հատուկ կանոն, ըստ որի՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխանատվություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատշաճ կատարումն անհնար է եղել անհաղթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Նման հանգամանքներ չեն, մասնավորապես, պարտականությունների խախտումը պարտապանի կոնտրագենտների կողմից, շուկայում անհրաժեշտ ապրանքների կամ պարտապանի մոտ անհրաժեշտ դրամական միջոցների բացակայությունը (ՀՀ քաղ. օր., հոդված 417, մաս 3):

Հետևաբար, եթե օրենքով կամ պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ, ապա գործարարական գործունեության սուբյեկտը պատասխանատվությունից կազատվի, եթե ապացուցի, որ պարտավորությունը պատշաճ կատարելն անհնար է եղել անհաղթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով:

Արտակարգ և անկանխելի կարող են համարվել ինչպես բնական երևույթները (երկրաշարժ, ջրհեղեղ, փոթորիկ, ձնասափ, հրաբուխ և այլն), այնպես էլ հասարակական երևույթները (պատերազմական գործողություններ, գործադուլ, համաճարակ և այլն): Չրոսաշրջության ոլորտում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների թվին է դասվում նաև օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի՝ տվյալ պետություն զբոսաշրջիկների մուտքն արգելելու որոշումը:

Սա նշանակում է, որ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտները՝ որպես գործարարներ, ճանապարհորդության ընթացքում կատարման պատահական անհնարինության հանգեցնող՝ անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքներ ի հայտ գալու դեպքում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի հիշյալ նորմերի ուժով կարող են ազատվել պատասխանատվությունից, այսինքն՝ նաև նախատեսված ժամկետից շուտ զբոսաշրջիկի վերադարձի (ռեպատրիացիա) հետ կապված ծախսերը հատուցելու պարտականությունից, քանի որ անհաղթահարելի ուժի կամ պարտատիրոջ մեղքի առկայության դեպքում գործարարական բնույթ ունեցող պարտավորությունը դադարում է՝ առանց պատասխանատվություն առաջացնող պարտավորության փոխակերպվելու²¹:

Ինչ վերաբերում է անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքների հետևանքով նախքան ճանապարհորդությունը դրա չեղարկման դեպքում վճարված զբոսաշրջային փաթեթի արժեքը, ինչպես նաև կատարման անհնարինությամբ պայմանավորված՝ զբոսաշրջիկի վերադարձից հետո չմատուցված

²¹ Стѣн Брагинский М., Витрянский В., Договорное право, Общие положения, Книга первая, издание 3-е, М.: изд. Статут, 2001, էջ 263;
https://private-right.ru/wp-content/uploads/Dogovornoe_pravo_T1.pdf.

զբոսաշրջային ծառայությունների արժեքը վերադարձնելու՝ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների պարտականությանը, ապա այս կապակցությամբ հարկ է նկատի ունենալ, որ կատարման անհնարինության դեպքում ապրանքներ փոխանցելու, աշխատանքներ կատարելու կամ ծառայություններ մատուցելու պարտավորությունը թեև դադարում է, սակայն, որպես կանոն, ծագում է պատճառված վնասը հատուցելու, ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների արժեքը վերադարձնելու պարտավորություն: Եթե կատարման անհնարինությունն առաջացել է այնպիսի հանգամանքների հետևանքով, որոնց համար կողմերից որևէ մեկը պատասխանատու չէ, նրանցից յուրաքանչյուրը կարող է պահանջել վերադարձնել այն, ինչի դիմաց ինքը հանդիպական բավարարում չի ստացել: Հակառակ դեպքում, պարտավորության՝ իր մասը կատարած, սակայն հանդիպական բավարարում չստացած կողմի հաշվին վերջինիս կոնտրագենտն անհիմն կհարստանա²²:

Այնուամենայնիվ, պրակտիկան վկայում է, որ զբոսաշրջային փայթեթում ընդգրկված ծառայությունների դիմաց վճարված գումարը զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների կողմից համապատասխան ծառայությունը մատուցող՝ իր կոնտրագենտներին փոխանցելուց հետո, նույնիսկ անհաղթահարելի ուժի հետևանքով ճանապարհորդության չեղարկելիս վերջիններս, որպես կանոն, հրաժարվում են վերադարձել զբոսաշրջային փայթեթի արժեքը՝ վկայակոչելով դրանք արդեն իսկ իրենց կոնտրագենտներին փոխանցված լինելու հանգամանքը:

Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ դիրեկտիվը նախատեսում է նախքան ճանապարհորդությունը ծագած արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով պարտավորությունը չկատարելու դեպքում զբոսաշրջային փայթեթի արժեքի հատուցման, իսկ ճանապարհորդության ընթացքում նույն հանգամանքների ծագելու դեպքում՝ զբոսաշրջիկի վերադարձի և չնախատեսված կացության ծախսերի հատուցման հստակ երաշխիքներ: Այսպես, դիրեկտիվի 12-րդ հոդվածի 2-րդ մասը զբոսաշրջիկին իրավունք է տալիս նախքան ճանապարհորդությունը սկսելը լուծել պայմանագիրը՝ առանց որևէ հատուցում վճարելու այն դեպքում, եթե ժամանման վայրում կամ դրա անմիջական մոտակայքում ծագել են արտակարգ և անխուսափելի հանգամանքեր, որոնք էապես ազդում են զբոսաշրջային փայթեթի մատուցելու, կամ զբոսաշրջիկի՝ ժամանման վայր հասնելու վրա: Այս հիմքով պայմանագիրը լուծելիս զբոսաշրջիկը պետք է իրավունք ունենա ստանալու զբոսաշրջային փայթեթի համար կատարված վճարի ամբողջական հատուցում, բայց այլ լրացուցիչ հատուցում ստանալ չի կարող:

Դիրեկտիվը կարգավորումներ է նախատեսել նաև այն դեպքերի համար, երբ արտակարգ և անխուսափելի հանգամանքները ծագել են ճանապարհորդության ընթացքում: Այսպես, դիրեկտիվի 13-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ այն

²² Ст'у Брагинский М., Витрянский В., նշված աշխատ., նույն տեղում;
https://private-right.ru/wp-content/uploads/Dogovornoe_pravo_T1.pdf..

դեպքում, երբ արտակարգ և անխուսափելի հանգամանքների հետևանքով հնարավոր չէ ապահովել զբոսաշրջիկի՝ ժամանակին հայրենիք վերադարձը, կազմակերպիչը պետք է կրի վերջինիս կացության ծախսերը, ոչ ավելի, քան, երեք օր, եթե ուղևորների իրավունքների պաշտպանության օրենսդրությամբ ավելի երկար ժամկետներ նախատեսված չեն (նախաբան, կետ 35):

Վերոգրյալը թույլ է տալիս պնդել, որ, հաշվի առնելով զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման պարտավորության կատարման անհնարինության հետ կապված ռիսկերը, մասնավորապես՝ ճանապարհորդության ընթացքում կատարման անհնարինություն առաջանալու դեպքում զբոսաշրջիկի անհապաղ վերադարձն ապահովելու անհրաժեշտությունը, անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքների հետևանքով պարտավորությունը չկատարելու համար զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների՝ օրենքի ուժով պատասխանատվությունից ազատված լինելը չի նշանակում, որ զբոսաշրջիկի ծախսերն առհասարակ չպետք է հատուցվեն:

Մեր կարծիքով, այս դեպքում նույնպես որպես զբոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանության միջոց պետք է կիրառվի ֆինանսական երաշխիքի մեխանիզմը: Այդ ուղղությամբ է ընթանում նաև միջազգային պրակտիկան²³:

Ինչպես արդարացիորեն նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, պարտավորական իրավահարաբերությունների առանձնահատկությունն արտահայտվում է ոչ միայն պարտավորության պատշաճ կատարում պահանջելու, այլև պարտավորության չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման դեպքում հատուցում ստանալու՝ պարտատիրոջ իրավունքով. պարտավորական իրավահարաբերությունը փոխկապակցված հարաբերությունների համալիր է: Համապատասխանաբար, պարտավորության ապահովումը չի կարող հանգել միայն պարտապանի կողմից հիմնական պարտավորության պատշաճ կատարման ապահովմանը՝ դրանով իսկ սահմանափակելով պարտատիրոջ իրավունքը՝ ապահովման միջոցով վերացնելու հիմնական պարտավորության չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման հետևանքները: Ապահովման ենթակա է համալիր

²³ Օրինակ՝ Կանադայի Քվեբեք նահանգի Քաղաքացիական օրենսգրքի 2464-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապահովագրողը պարտավոր է հատուցել անհաղթահարելի ուժի կամ ապահովագրի մեղքով պատճառված վնասը, եթե կողմերի միջև կնքված պայմանագրով բացառություն նախատեսված չէ: «Զբոսաշրջության մասին» Բելառուսի 2021 թվականի նոյեմբերի 11-ի օրենքի թիվս այլնի, զբոսաշրջային օպերատորի կողմից պարտավորության կատարման անհնարինության դեպք է ամրագրում նաև անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքները, որոնք ծագել և այդպիսին են ճանաչվել այն երկրում, որի տարածքում նախատեսվում էր իրականացնել միջազգային ճանապարհորդությունը, ինչպես նաև արտասահմանյան պետության իրավասու մարմնի կողմից զբոսաշրջիկների մուտքն իր տարածք արգելելու կամ սահմանափակելու վերաբերյալ որոշման ընդունումը (հոդված 26): Արտակարգ իրավիճակներում զբոսաշրջիկների ռեպատրիացայի ծախսերի հատուցման մեխանիզմներ են նախատեսված նաև «Ռուսաստանի Դաշնությունում զբոսաշրջային գործունեության հիմունքների մասին» 1996 թ. նոյեմբերի 24-ի ՌԴ ֆեդերալ օրենքի 11.4-րդ հոդվածը:

պարտավորական իրավահարաբերությունը, այդ թվում՝ պարտադիրորջը պետք է երաշխավորվի ապահովման միջոցով ստանալու ոչ այնքան պարտավորության պատշան կատարում, որը հաճախ կարող է նաև անհնար լինել, որքան դրա դիմաց փոխհատուցում, այդ թվում՝ վնասների հատուցում²⁴:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ որպես ֆինանսական երաշխիքով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հիմք անհրաժեշտ է նախատեսել զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման համար արգելք հանդիսացող արտակարգ և տվյալ պայմաններում անկանխելի հանգամանքների (անհաղթահարելի ուժ), այդ թվում՝ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի ակտով տվյալ պետություն զբոսաշրջիկների մուտքն արգելելու, ինչպես նաև արտագնա զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցող զբոսաշրջային օպերատորի և իր անունից զբոսաշրջային փաթեթներ իրացնող արտագնա զբոսաշրջային գործակալի անվճարունակության հետևանքով պարտավորության կատարման անհնարինությանը պայմանավորված՝ զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման պարտավորությունը չկատարելը:

Ինչ վերաբերում է անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքներին, ապա դրանք յուրաքանչյուր դեպքում կարող են մասնավորեցվել կոնկրետ պայմանագրով, ինչը թույլ կտա կողմերին խուսափել անհաղթահարելի ուժի մեկնաբանման հարցում իրավական անորոշությունից²⁵:

2.2. Զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների՝ առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ պարունակող արարքները

Գործնականում հաճախ են հանդիպում դեպքեր, երբ զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման պարտավորությունը չի կատարվում սուբյեկտիվ պատճառներով, այդ թվում՝ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների դիտավորյալ հակաիրավական, ընդհուպ՝ քրեական օրենքով նախատեսված հանցակազմների հատկանիշներ պարունակող արարքների արդյունքում: Նման իրավիճակներում ողջամտորեն կարող է բարձրացվել ֆինանսական ապահովման միջոցների կիրառելիության հարցը:

Այս հարցի վերաբերյալ դեռևս ԵՄ նախկին՝ 1990 թվականի 90/134 դիրեկտիվի գործողության ընթացքում իր իրավական դիրքորոշումն է արտահայտել Եվրոպական միության արդարադատության դատարանը: Այսպես, մի գործով Համբուրգի շրջանային դատարանը կասեցրել էր գործի քննությունը և դիմել էր Արդարադատության դատարան՝ ստանալու դիրեկտիվի մեկնաբանությունն առ այն, թե դրանով նախատեսված՝ անվճարունակությունից պաշտպանության մե-

²⁴ St'u Леухова М., Трезубов С., Проблемы правовой природы финансового обеспечения деятельности туроператора//Вестник Кемеровского государственного университета, 2015, N 2 /62/, էջ 279:

²⁵ St'u C. Torres, F. Javier Melgosa Arcos, L. Jegouzo, V. Francescellini, F. Morandi, Tourism law in Europe, pub. house "ESHTE", 2022, էջ 90, <https://publications.eshte.pt/dir/tlie/tlie/4/>.

խանհիզմը կիրառելի է արդյոք այն դեպքերում, երբ ճանապարհորդության կազմակերպիչն անվճարունակ է դառնում ի սկզբանե հանցավոր դիտավորությանը զբոսաշրջիկի կողմից վճարված գումարը ոչ վերջինիս ճանապարհորդությունը կազակերպելու նպատակով օգտագործելու արդյունքում: Մույն գործով Արդարադատության դատարանն արձանագրեց, որ նախևառաջ պետք է նկատի ունենալ, որ դիրեկտիվը ճանապարհորդության կազմակերպչի վրա դրել է պարտականություն՝ ներկայացնելու իր անվճարունակության դեպքում զբոսաշրջիկի կողմից վճարված՝ զբոսաշրջային փաթեթի արժեքի և զբոսաշրջիկի ռեպատրիացիայի ծախսերի հատուցման համար բավարար ապահովում, ընդ որում՝ այդ ապահովման նպատակը կազմակերպիչների անվճարունակության հետևանքով առաջացող ֆինանսական ռիսկերից սպառողներին պաշտպանելն է: Հետևաբար, ակնհայտ է, որ դիրեկտիվը երաշխիքներ չի նախատեսում միայն կոնկրետ պատճառներով առաջացած անվճարունակության համար: Դատարանի եզրահանգմամբ՝ ճանապարհորդության կազմակերպչի ոչ շրջահայաց (հանցավոր) վարքագիծը կամ արտակարգ և չնախատեսված իրավիճակները չեն կարող խոչընդոտել զբոսաշրջային փաթեթի արժեքի վերադարձին և զբոսաշրջիկի ռեպատրիացիային, քանի որ դիրեկտիվը հետապնդում է սպառողների իրավունքների պաշտպանության բարձր մակարդակ ապահովելու նպատակ: Այսպիսով, Արդարադատության դատարանն արձանագրեց, որ անվճարունակությունից պաշտպանության մեխանիզմը կիրառելի է նաև այն դեպքերում, երբ կազմակերպչի անվճարունակությունն առաջացել է վերջինիս խարդախ վարքագծի (fraudulent conduct) արդյունքում²⁶:

Արդարադատության դատարանի՝ նշված իրավական դիրքորոշման համար հիմք հանդիսացող գործի փաստերի, ինչպես նաև Դատարանի եզրահանգումների վերլուծության արդյունքում դժվար չէ նկատել, որ ներկայացված դիրքորոշումը վերաբերելի է այն դեպքերին, երբ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների գործողությունները պարունակում են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 288-րդ հոդվածով նախատեսված՝ կանխամտածված սնանկության հանցակազմի հատկանիշներ:

Միևնույն ժամանակ նույն խնդիրն առկա է նաև զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների հանցավոր այլ արարքների դեպքում: Այսպես, ինչպես արտասահմանյան, այնպես էլ հայրենական պրակտիկայում լայն տարածում ունեն զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների կամ որպես այդպիսիք ներկայացած անձանց կողմից՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 255-րդ հոդվածով նախատեսված՝ խարդախության հանցակազմի հատկանիշներ պարունակող գործողությունների, մասնավորապես՝ խաբեության կամ զբոսաշրջիկների վստահությունը չարա-

²⁶ St'u Judgement of the Court of Justice of European Union of 16 February 2012, issue C-134/11, ECLI:EU:2012:98

շահելու եղանակով խարդախությամբ զբոսաշրջիկների գումարները հափշտակելու դեպքերը²⁷, որոնց պարագայում զբոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը նույնպես արդիական է:

Հարկ է նշել, որ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների հանցավոր արարքներից զբոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանության հարցը քննարկման առարկա է դարձվել նաև իրավաբանական գրականության մեջ: Այսպես, Ի. Օտչեսկին, վերլուծելով ռուսական զբոսաշրջային օրենսդրությունը, որը որպես ֆինանսական ապահովման միջոցներ նախատեսում է զբոսաշրջային օպերատորի պատասխանատվության ապահովագրությունը և բանկային երաշխիքը, և հղում անելով ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 963-րդ հոդվածին, համաձայն որի՝ ապահովագրողն ազատվում է հատուցում վճարելու պարտականությունից, եթե ապահովագրական պատահարն առաջացել է ապահովադրի, ապահովագրված անձի կամ շահառուի դիտավորյալ գործողությունների արդյունքում, ինչպես նաև ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 928-րդ հոդվածի 1-ին մասին, համաձայն որի՝ չի թույլատրվում հակաօրինական շահերի ապահովագրությունը, եզրակացնում է, որ հանցագործության կամ այլ դիտավորյալ իրավախախտման համար պատասխանատվությունն ապահովագրման ենթակա չէ, ուստի այս դեպքում զբոսաշրջային օպերատորի պատասխանատվության ապահովագրությունը՝ որպես ֆինանսական ապահովման միջոց, կիրառելի չէ²⁸: Մ. Բրազինսկին նույն կապակցությամբ նշում է, որ օրենսդիրը, առաջնորդվելով քաղաքացիական իրավունքի հիմնարար սկզբունքներով, անթույլատրելի է համարել ապահովագրական հատուցում վճարելն այն դեպքում, երբ ապահովագրական պատահարն առաջացել է դիտավորյալ հակաիրավական գործողության արդյունքում շահ ստանալու՝ ապահովագրված անձի ձգտման հետևանքով: Այս դեպքում հատուցում պահանջելու իրավունքից զրկելու հիմքում, ի թիվս այլնի, ընկած է նաև հանրային շահը: Այդ իսկ պատճառով օրենսդիրն անթույլատրելի է համարում պայմանագրում որպես ապահովագրական պատահար այնպիսի հանգամանքի ամրագրումը, որը կարող է լինել սեփական դիտավորության հետևանք²⁹:

Կարծում ենք՝ այս վերլուծությունները կիրառելի են նաև հայրենական օրենսդրական կարգավորումների պայմաններում: Այսպես, ՀՀ Քաղ. օր. 1019-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապահովագրողն ազատվում է ապահովագրական հատուցում վճարելուց, եթե ապահովագրական պատահարը վրա է հասել ապահովադրի, ապահովագրված անձի կամ շահառուի դիտավորության

²⁷ Տե՛ս օրինակ՝ «Դավինչի» ՄՊ զբոսաշրջային ընկերության կողմից խարդախությամբ առանձնապես խոշոր չափերով գումար հափշտակելու դեպքով նախաձեռնված քրեական վարույթի վերաբերյալ ՀՀ քննչական կոմիտեի հաղորդումը <https://investigative.am/news/view/davinchi-khardakhutyun.html>.

²⁸ Տե՛ս Отческий И., նշված աշխատ., էջ 103:

²⁹ Հղումը ըստ Отческий И., նշված աշխատ., էջ 104:

հետևանքով: Օրենսգրքի 984-րդ հոդվածի համաձայն՝ չի թույլատրվում հակաօրինական շահերի ապահովագրությունը:

«Չբոսաշրջության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը՝ որպես ֆինանսական ապահովման միջոց նախատեսում է երաշխիքը: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» օրենքով³⁰ ապահովագրական ընկերության կողմից տրամադրվող երաշխիքը ոչ կյանքի ապահովագրության դասերից մեկն է (հոդված 7, մաս 2, կետ 15), հետևաբար դրա նկատմամբ կիրառելի է հակաօրինական շահերի, ինչպիսին է նաև զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների կողմից առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ պարունակող արարքի արդյունքում պարտավորությունը չկատարելու դեպքում զբոսաշրջիկին ծախսերի հատուցման համար ապահովագրական երաշխիք տրամադրելու և այդ դեպքում ապահովագրական հատուցում վճարելու արգելքը:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ ապահովագրության ձևով ֆինանսական ապահովումը զբոսաշրջիկներին չի պաշտպանում զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների հանցավոր և դիտավորյալ հակահրավակական այլ գործողություններից³¹: Մինևույն ժամանակ, մասնագիտական գրականության մեջ կա կարծիք, որ չկա որևէ օրենսդրական արգելք այդ դեպքերում բանկային երաշխիքով հատուցում պահանջելու համար³²: Որոշ հեղինակներ էլ առաջարկում են տարանջատել բանկային երաշխիքի և ապահովագրության կիրառման հիմքերը՝ կանխամտածված սնանկության և խարդախության՝ (զբոսաշրջիկների վնասած գումարների հափշտակության և անհետացման դեպքում) կիրառելով բանկային երաշխիք, իսկ այլ ռիսկերի դեպքում՝ զբոսաշրջային օպերատորների պատասխանատվության ապահովագրության³³:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ երաշխիքի կանոնակարգմանը նվիրված դրույթների ուսումնասիրությունից ևս բխում է, որ նման դեպքերում բանկային երաշխիքի կիրառման ուղղակի արգելք օրենսդրորեն նախատեսված չէ: Մակայն մեր կարծիքով պարտապանի հանցավոր վարքագծի արդյունքում վնաս պատճառելու ռիսկի ֆինանսական ապահովումը չի բխում նաև բանկային երաշխիքի՝ որպես պարտավորության ապահովման միջոցի տրամաբանությունից, քանի որ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի կողմից սեփական դիտավորյալ հակահրավակական արարքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը բանկային երաշխիքով ապահովելու հնարավորությունը «կարժեգրկի» պարտապանի ստանձնած պարտավորությունը՝ կանխավ հիմքեր ստեղծելով վերջինիս անբա-

³⁰ ՀՀ օրենք, ՀՕ-177-Ն, ընդունվել է 09.04.2007 թ., ուժի մեջ մտել՝ 30.09.2007 թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551):

³¹ Տե՛ս Отческий И., նշված աշխատ., էջ 104:

³² Տե՛ս Отческий И., նշված աշխատ., նույն տեղում:

³³ Տե՛ս Дедиков С.В., Выплаты произведены, но проблемы остались// Законы России: опыт, анализ, практика, 2008, N 3, էջ 69:

րեխիդն վարքագծի համար և այդպիսով խախտելով իրավահարաբերության մասնակիցների շահերի հավասարակշռությունը³⁴:

Ավելին, կարծում ենք՝ նման ռիսկերն ապահովելու նպատակով ֆինանսական կազմակերպությունների հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնելն ինքնին անտրամաբանական է, քանի որ դժվար է պատկերացնել պարտավորությունը չկատարելու դիտավորություն ունեցող, առավել ևս՝ հանցավոր նպատակներ հետապնդող անձի կողմից ի սկզբանե իր պարտավորության կատարման ապահովման նպատակով ֆինանսական կազմակերպություններին դիմելը:

Բացի այդ, դատելով ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից առաջարկվող բանկային երաշխիքների տրամադրման պայմաններից, որոնց՝ կոնտրազենտի համապատասխանությունը ենթադրում է վերջինիս հուսալիության բարձր մակարդակ, կարծում ենք՝ բանկերը նույնպես կիռուսափեն երաշխիքներ տրամադրել հանցագործության հետևանքով զբոսաշրջիկի վնասների հատուցման համար:

Մինևույն ժամանակ, չհերքելով ՀՀ զբոսաշրջային պրակտիկայում լայն տարածում ունեցող նման դեպքերի հանրային բարձր վտանգավորությունը և զբոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունը՝ կարծում ենք, որ նշված դեպքերում կարող են կիրառվել պաշտպանության այլ միջոցներ: Ըստ մեզ՝ այդ նպատակին կարող է ծառայել միջազգային պրակտիկայում լայնորեն կիրառվող այնպիսի մեխանիզմ, ինչպիսին երաշխիքային ֆոնդն է:

Երաշխիքային, ռեզերվային կամ նմանատիպ այլ ֆոնդերի կիրառման արտասահմանյան երկրների փորձը վկայում է, որ առանձին տարբերություններով հանդերձ, դրանց գաղափարն ընդհանուր առմամբ այն է, որ զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների կողմից պարտադիր վճարվող որոշակի հատկացումների հաշվին ձևավորվող ֆոնդի միջոցները ծառայում են որպես երաշխիք որոշակի պատճառներով զբոսաշրջային ծառայությունները չմատուցելու դեպքում զբոսաշրջիկների վնասների հատուցման համար:

Զբոսաշրջային փաթեթի արժեքի, ինչպես նաև զբոսաշրջիկների ռեպատրիացիայի ծախսերի հատուցումը երաշխավորող ֆինանսական ապահովման հիմնական միջոցների՝ ապահովագրական ընկերության կամ ֆինանսական հաստատության կողմից տրամադրվող երաշխիք ներկայացնելու՝ օրենսդրական պահանջի առկայության պայմաններում երաշխիքային ֆոնդը, ըստ մեզ, պետք է ծառայի որպես «պահեստային» միջոց այն դեպքերի համար, երբ հատուցումը ֆինանսական ապահովման այլ միջոցներով անհնար է:

Հարկ է նշել, որ երաշխիքային ֆոնդի գաղափարը ՀՀ օրենսդրության համար նոր չէ: Այսպես, «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքը³⁵

³⁴ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Обзор судебной практики Верховного суда Российской Федерации № 3 (2020) (Утвержден Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 25 ноября 2020 г.):

³⁵ ՀՕ-177-Ն, ընդունվել է 18.05.2010 թ., ուժի մեջ մտել՝ 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2010.06.16/26(760):

նախատեսում է վնասների հատուցումն ապահովող Երաշխավորման ֆոնդի ինստիտուտը: Նշված օրենքի 49-րդ հոդվածը սահմանում է այն դեպքերը, երբ անձին պատճառված վնասը հատուցվում է այդ ֆոնդի միջոցներով: Դրանք են՝ պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության պայմանագիր կնքելու պարտականություն ունեցող անձի անհայտ լինելը, պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության պայմանագրի կնքված չլինելը, հափշտակված կամ առանց հափշտակության նպատակի ապօրինաբար տիրացած ավտոտրանսպորտային միջոցի օգտագործմամբ վնաս պատճառելը, վնաս պատճառած ավտոտրանսպորտային միջոցի վերաբերյալ ԱՊՊԱ պայմանագիր կնքած ապահովագրական ընկերության անվճարունակ (սնանկ) ճանաչվելը, եթե նա օրենքի համաձայն պարտավոր էր հատուցել պատճառված վնասը:

Թվարկված դեպքերի ուսումնասիրությունից բխում է, որ դրանք այնպիսի իրավիճակներ են, երբ սուբյեկտիվ պատճառներով անհնար է պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության միջոցով անձանց պատճառված վնասի հատուցումը, բացառությամբ ԱՊՊԱ պայմանագրի կնքած ապահովագրական ընկերության՝ անվճարունակ (սնանկ) ճանաչվելու դեպքի, որը թերևս հիմնական ֆինանսական ապահովման միջոցով հատուցում վճարելու անհնարինության օբյեկտիվ պատճառ է:

Անդրադառնալով զբոսաշրջության ոլորտում հնարավոր նման իրավիճակներին՝ կարծում ենք՝ այսպիսիք են հենց զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների հակաիրավական գործողությունների առնչությամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված առերևույթ հանցանքի վերաբերյալ քրեական վարույթ նախաձեռնված լինելու իրավիճակները³⁶: Միևնույն ժամանակ, որպես երաշխավորման ֆոնդի միջոցներով հատուցման դեպք, ըստ մեզ, անհրաժեշտ է նախատեսել նաև երաշխիք տրամադրած ապահովագրական ընկերության կամ բանկի (այլ վարկային հաստատության անվճարունակությունը) սնանկությունը, եթե նա օրենքի համաձայն պարտավոր էր հատուցել պատճառված վնասը:

Ինչ վերաբերում է Երաշխիքային ֆոնդի միջոցների ձևավորմանը, ապա կարծում ենք՝ այս դեպքում նույնպես անհրաժեշտ է առաջնորդվել ֆինանսական ապահովման այս միջոցը կիրառող երկրների փորձով, ինչպես նաև «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» օրենքով (հոդված 46) ամրագրված կարգավորումներով, մասնավորապես՝ արտագնա զբոսաշրջային օպերատորների և իրենից անունից զբոսաշրջային փաթեթներ իրացնող արտագնա զբոսա-

³⁶ Չբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների դիտավորյալ հակաիրավական այն գործողությունների համար պատասխանատվությունը, որոնք չեն պարունակում առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ, քաղաքացիաիրավական կարգավորումների տիրույթում է, ուստի դրանց համար զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների պատասխանատվության կամ դրա ֆինանսական ապահովման հարցը դուրս է մեր կողմից առաջարկվող երաշխիքային ֆոնդի ինստիտուտի տրամաբանությունից:

շրջային գործակալների՝ նախորդ տարվա շահույթից որոշակի տոկոսով հատկացումներ կատարելու միջոցով Երաշխիքային ֆոնդ ձևավորելով՝ ֆոնդի կառավարչին ընձեռելով վնաս պատճառած անձի դեմ համապատասխան դեպքերում հետադարձ պահանջ ներկայացնելու իրավունք:

Եզրակացություն

Չքոսաշրջիկների գույքային շահերի պաշտպանությունն ապահովելու, ինչպես նաև զբոսաշրջության ոլորտի իրավական կարգավորման միջազգային չափանիշներին համապատասխանելու նպատակով ՀՀ օրենսդրությամբ զբոսաշրջային գործունեության ֆինանսական ապահովման ինստիտուտի ներդրումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Այդ մասին են վկայում նաև ՀՀ ստանձնած միջազգային պարտավորությունները և ի կատարումն դրանց մշակված «Չքոսաշրջության մասին» նոր օրենքի նախագիծը, որը, սակայն, սահմանափակվում է միայն զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների կողմից երաշխիք ներկայացնելու պարտականության ամրագրմամբ՝ առանց մանրամասնելու ֆինանսական ապահովման ինստիտուտի իրավական կարգավորման հետ կապված մի շարք կարևոր հարցեր:

ԵՄ դիրեկտիվը պահանջում է երաշխավորել անվճարունակությունից պաշտպանության մեխանիզմների առկայությունը՝ միևնույն ժամանակ երաշխիքներ նախատեսելով ինչպես նախքան ճանապարհորդությունը սկսելը, այնպես էլ դրա ընթացքում արտակարգ և անխուսափելի հանգամանքների հետևանքով պարտավորության կատարման անհնարինության դեպքում:

Հաշվի առնելով վերագրյալը՝ գտնում ենք, որ որպես ֆինանսական հաստատությունների կամ ապահովագրական ընկերությունների կողմից տրվող երաշխիքով հատուցման պահանջ ներկայացնելու հիմք՝ անհրաժեշտ է նախատեսել զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման համար արգելք հանդիսացող արտակարգ և տվյալ պայմաններում անկանխելի հանգամանքների (անհաղթահարելի ուժ), այդ թվում՝ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի ակտով տվյալ պետություն զբոսաշրջիկների մուտքն արգելելու, ինչպես նաև զբոսաշրջային գործունեության սուբյեկտի՝ անվճարունակության հետևանքով պարտավորության կատարման անհնարինությամբ պայմանավորված՝ զբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման պարտավորությունը չկատարելը:

Ընդ որում՝ մեր կարծիքով ֆինանսական ապահովման այս միջոցով պահանջ կարող է ներկայացվել սնանկության վտանգի վերաբերյալ կամ սնանկության դիմումը դատարանի կողմից վարույթ ընդունելու պահից մինչև սնանկության վարույթն ավարտելու մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելը, բացառությամբ, եթե կեղծ կամ կանխամտածված սնանկության հատկանիշներ հայտնաբերելու դեպքում սնանկության կառավարչի կողմից օրենքով սահմանված կարգով ներկայացված հաղորդման հիման վրա նախաձեռնվել է քրեական վարույթ:

Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պրակտիկայում լայն տարածում ունեն գրոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված առերևույթ հանցագործությունների հատկանիշներ պարունակող արարքներ կատարելու դեպքերը, ինչպես նաև նկատի ունենալով նման դեպքերում ապահովագրական երաշխիքի կիրառման օրենսդրական արգելքը և բանկային երաշխիքի կիրառման աննպատակահարմարությունը՝ կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է ներդնել գրոսաշրջային գործունեության սուբյեկտների հակաիրավական գործողությունների առնչությամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված առերևույթ հանցանքի վերաբերյալ քրեական վարույթ նախաձեռնված լինելու, ինչպես նաև երաշխիք տրամադրած ապահովագրական ընկերության կամ բանկի (այլ վարկային հաստատության անվճարունակության) սնանկության (եթե նա օրենքի համաձայն պարտավոր էր հատուցել պատճառված վնասը) դեպքում արտագնա գրոսաշրջային օպերատորների և իրենց անունից փաթեթներ իրացնող գրոսաշրջային գործակալների ամենամյա հատկացումների հաշվին ձևավորված Երաշխիքային ֆոնդի միջոցներով գրոսաշրջային փաթեթի արժեքը և գրոսաշրջիկի ռեպատրիացիայի ծախսերը հատուցելու իրավական կառուցակարգ:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական միության և Ատոմային էներգիայի եվրոպական համայնքի ու դրանց անդամ պետությունների միջև կնքված «Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության» համաձայնագիր, կնքվել է 2017 թվականի նոյեմբերի 24-ին, ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից: “Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement Between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, on one side, and the Republic of Armenia, on the other side, signed on 24.12.2017, ratified by the National Assembly of RA on 18.04.2018.
2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՕ-239, ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50): The Civil Code of the Republic of Armenia, LA-239 (adopted on 05.05.1998, entered into force on 01.01.1999, Official Journal of the Republic of Armenia 1998.08.10/17(50).
3. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն, ընդունվել է 05.05.2021 թ., ուժի մեջ մտել՝ 27.05.2021 թ.: The Criminal Code of the Republic of Armenia, LA-199-N, adopted on 05.05.2021, entered into force on 27.05.2021.
4. «Զբոսաշրջության և զբոսաշրջային գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-11-Ն, ընդունվել է 17.12.2003 թ., ուժի մեջ մտել՝ 08.02.2004 թ., ՀՀՊՏ 2004.01.29/6(305): “Law on Tourism and Tourism Activity” of RA, Adopted on 17.12.2003, Entered Into Force on 08.02.2004, Official Journal of the Republic of Armenia 2004.01.29/6(305).
5. «Մնանկության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-51-Ն, ընդունվել է 25.12.2006 թ., ուժի մեջ մտել՝ 10.02.2007 թ., ՀՀՊՏ 2007.01.31/7(531): “Law on bankruptcy” of RA, LA-51-N, adopted 17.12.2003, entered into force on 08.02.2004, Official Journal of the Republic of Armenia 2007.01.31/7(531).
6. «Ապահովագրության և սպահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-177-Ն, ընդունվել է 09.04.2007 թ., ուժի մեջ մտել՝ 30.09.2007 թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551):. “Insurance and Insurance Activities” Law of RA, LA-177-N, adopted on 09.04.2007, entered into force on 30.09.2007, Official Journal of the Republic of Armenia 2007.05.30/27(551).
7. «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր սպահովագրության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-177-Ն, ընդունվել է 18.05.2010 թ., ուժի մեջ մտել՝ 30.09.2007թ, ՀՀՊՏ 2010.06.16/26(760):

- “Law on Obligatory Insurance of Liability Arising from Use of Motor Vehicles”, LA-177-N, adopted on 18.05.2010, entered into force on 30.09.2007, Official Journal of the Republic of Armenia 2010.06.16/26(760).
8. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2021-2026 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» 2021 թվականի նոյեմբերի 18-ի թիվ 1902-L որոշում:
“Decision of the Government of the Republic of Armenia No 1902-L of 18 November 2021 ‘‘On approving the 2021-2026 Action Plan of the Government of the Republic of Armenia’’.
9. «Զբոսաշրջության մասին» օրենքի նախագիծ:
The draft law of RA “On tourism”.
<http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=14395&Reading=0>.
10. Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 “On Package Travel and Linked Travel Arrangements”, amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 90/314/EEC.
11. Council of European Union Directive 90/314/EEC of 13 June 1990 “On Package Travel, Package Holidays and Package Tours”.
12. The Civil Code of Germany of 1896.
13. The Civil Code of Quebec of 18.12.1991.
14. The Tourism Code of France of 20.12.2004.
15. “Tourism Law” of Latvia of 7.10.1998.
16. “Law on Tourism” of Lithuania of 19.03.1998.
17. “Austrian Trade Act” of 25.11.1994.
18. Judgement of the Court of Justice of European Union of 16 February 2012, issue C-134/11, ECLI:EU:2012:98
19. Решение Высшего Евразийского экономического совета от 14 мая 2018 г. № 7 «О внесении изменений в перечень секторов (подсекторов) услуг, в которых функционирует ЕРУ в рамках Евразийского экономического союза». Decision of Supreme Eurasian economic council of 14.05.2018 N 7 “On amendments to the list of sectors (subsectors) of services in which the ERU operates within the framework of the Eurasian Economic Union.
20. Федеральный закон РФ «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» от 24.11.1996.
Federal law of the Russian Federation of 24.11.1996 “About Basis of Tourism Activity in Russian Federation”.
21. Закон «О туризме» Республики Беларусь от 11.11.2021.
Law “On tourism” of the Republic of Belarus of 11.11.2021.

22. Обзор судебной практики Верховного суда Российской Федерации № 3 (2020) (Утвержден Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 25 ноября 2020 г.).
Presidium of the Supreme Court of the Russian Federation, Review of judicial practice of the Supreme Court of the Russian Federation, No. 3 (2020).
23. Բարսեղյան Տ., ՀՀ քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս, 4-րդ հրատ., Եր., «Տիգրան մեծ» հրատ., 2014:
Barseghyan T. K., Civil Law of the Republic of Armenia, first part, 4th ed., “Tigran Mets” pub. house, Yerevan, 2014.
24. C. Torres, J. Melgosa Arcos, L. Jegouzo and others, Collective Commentary about new Package Travel Directive, “ESHTE” pub. house, 2020;
<https://intranet.eshte.pt/collectivecommentary>.
25. C. Torres, J. Melgosa Arcos, L. Jegouzo, V. Francescelli, F. Morandi, Tourism law in Europe, “ESHTE” pub. house, 2022; <https://publications.eshte.pt/dir/tlie/tlie/4/>.
26. Брагинский М.: Витрянский В., Договорное право, Общие положения, Книга первая, издание 3-е, М., изд. Статут, 2001.
Braginski M., Vitryanski V., “Contract Law, General Provisions”, Book One, 3rd edition, М., “Statute“ pub. house, 2001).https://private-right.ru/wp-content/uploads/Dogovornoe_pravo_T1.pdf
27. Дедиков С., Выплаты произведены, но проблемы остались//Законы России: опыт, анализ, практика, 2008, N 3.
Dedikov S., “Payments have been made, but problems still remain// Laws of Russia: experience, analysis, practice, 2008, N 3.
28. Завьялова С., Механизм финансовых гарантий прав и законных интересов туристов: вчера, сегодня, завтра// Общество: политика, экономика, право, N 9, 2016.
Zavyalova S., “The mechanism of financial guarantees of the rights and legitimate interests of tourists: yesterday, today, tomorrow// Society: politics, economics, law, N 9, 2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-finansovyh-garantiy-prav-i-zakonnyh-interesov-turistov-vchera-segodnya-zavtra>.
29. Леухова М., Трезубов С., «Проблемы правовой природы финансового обеспечения деятельности туроператора»//Вестник Кемеровского государственного университета, 2015, N 2 /62.
Leukhova M., Trezubov S., “Issues of the legal nature of financial security for the activities of a tour operator// Bulletin of Kemerovo State University, 2015, N 2 /62.
30. Отческий И., «Защита прав потребителей в обязательствах по возмездному оказанию туристических услуг»: Монография, М.: изд. «Юстицинформ», 2017.
Otcheskiy I., “Protection of consumer rights in obligations for the provision of tourist services”, Monography, М., “Justitsinform” pub. house, 2017.

Eva Saghoyan

*Adviser to the Prosecutor General of the Republic of Armenia,
Ph.D. student at Civil Law Chair, Faculty of Law, Yerevan State University*

LEGAL INSTITUTION OF FINANCIAL SECURITY AS A MEAN OF PROTECTION OF TOURISTS' PROPRIETARY INTERESTS¹

Abstract

The article is devoted to some issues of incorporation of financial security mechanism into domestic legislation in the context of the international obligations of the Republic of Armenia. The aim of the article is to compare means of financial security – determined in the laws of foreign countries – with the ones determined in the new draft law “On Tourism” in light of international criteria for the legal regulation of tourism activities, as well as to discuss some problems related to the grounds of payoff by means of financial security. As a result of research of foreign and domestic practice, the author proposes to determine as an obligatory means of financial security for tourism activities not only bank’s or other credit or insurance company’s guarantee, but also a Guarantee Fund, formed through annual payments of subjects of tourism activities. It is also proposed to differentiate the scope of application of each of these means of financial security, taking into account the objectivity or subjectivity of the reasons for non-fulfillment of the obligation as a criterion for such differentiation.

In particular, according to the author, a demand for payoff can be presented to a bank, other credit or insurance company in case of failure to fulfill an obligation due to the impossibility of fulfillment because of force majeure, including acts of a foreign competent authorities prohibiting entry into the territory of a given state and the insolvency of an outbound tour operator and/or a travel agent, who sells travel packages on his own behalf. The same demand can be presented to the Guarantee Fund in case of initiated criminal proceedings in relation to the alleged criminal actions of subjects of tourism activities, as well as in case of insolvency of a bank, other credit or insurance company, if the latter were obliged to pay compensation to the tourist.

Keywords: financial security; bank guarantee; insurance guarantee; insolvency of the subject of tourism activity; impossibility of execution; premeditated bankruptcy; fraud; guarantee fund.

¹ The article was presented on 30.09.2023 and was reviewed on 13.11.2023.

Ева Сагоян

*Советник Генерального прокурора Республики Армения,
аспирант кафедры гражданского права юридического факультета
Ереванского государственного университета*

ИНСТИТУТ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАК СПОСОБ ЗАЩИТЫ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ ТУРИСТОВ¹

Абстракт

Статья посвящена некоторым вопросам внедрения института финансового обеспечения в отечественное туристическое законодательство в контексте международных обязательств Республики Армения. Статья имеет цель сравнивать способы финансового обеспечения, закрепленные в законодательствах зарубежных стран и в новом законопроекте «О туризме», в свете международных критериев правового регулирования туристической деятельности, обсуждать некоторые проблемы, связанные с основаниями осуществления выплат по способам финансового обеспечения. В ходе исследования зарубежной и отечественной практики автор предлагает в качестве способов обязательного финансового обеспечения в сфере туристической деятельности законодательно закрепить не только гарантии банков, иных кредитных или страховых компаний, но и Гарантийный фонд, сформированный за счет ежегодных взносов субъектов туристической деятельности. Также предлагается разграничить сферу применения каждого из способов финансового обеспечения, основываясь на таком критерии разграничения, как объективность или субъективность причин неисполнения обязательства. В частности, требование о выплате можно предъявлять банку, иной кредитной или страховой компании в случае невыполнения обязательства по причине невозможности исполнения в связи с обстоятельствами непреодолимой силы, в том числе с актами иностранных компетентных органов о запрете въезда на территорию данного государства и с неплатежеспособностью выездного туроператора и турагента, реализующего туристические пакеты от своего имени. Предъявление же такого требования Гарантийному фонду возможно при инициированном уголовном производстве по отношению предполагаемых преступных действий субъектов туристической деятельности, а также неплатежеспособности банка, иной кредитной или страховой компании, если последние, в соответствии с законом, были обязаны выплатить возмещение туристу.

Ключевые слова: финансовое обеспечение; банковская гарантия; страховая гарантия; несостоятельность субъекта туристической деятельности; невозможность исполнения; преднамеренное банкротство; мошенничество; Гарантийный фонд.

¹ Статья была представлена 30.09.2023 и прошла рецензирование 13.11.2023.

Ալիսա Ամիրխանյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազության կազմակերպական-վերահսկողական
և իրավական ապահովման վարչության ավագ դատախազ,
արդարադատության երրորդ դասի խորհրդական,
Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

**ԱՊՕՐԻՆԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՏ
ԿՈՌՈՒՊՑԻԱՅԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ԳՈՐԾԻՔ¹**

Համառոտագիր

Կոռուպցիան իր ամենատարբեր դրսևորումներով մշտապես եղել և մնում է հասարակության լայն շերտերին անհարմարություն և անհանգստություն պատճառող, քաղաքացիների շրջանում վրդովմունքի, անապահովության և անարդարության զգացումներ առաջացնող երևույթ, որը ծնում է ապօրինությունների ու ամենաթոշողության միջավայր՝ արժեզրկելով ինչպես անհատի իրավունքների համալիրն ու արժանապատիվ կեցությունը, այնպես էլ հեղինակազրկելով պետությունը ու սպառնալիք ստեղծելով պետականության հիմքերի համար:

Վերջին տարիներին մեր երկրում տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական իրադրության փոփոխման արդյունքում կոռուպցիայի դեմ պայքարը կապված կոռուպցիային հակազդելու աննախադեպ քաղաքական կամքի առկայության հետ, նոր թափ և բովանդակություն է ձեռք բերել: Ըստ այդմ, Հայաստանի Հանրապետությունում կոռուպցիայի կանխարգելումը և դրա դեմ պայքարը հռչակվել են որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող առաջնահերթություններ:

Նման պայմաններում կարևորվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջազգայնորեն ընդունված նոր գործիքների ներդրումը, և դրանց շարունակական կատարելագործումը՝ միաված կոռուպցիայի հակազդմանն ինչպես քաղաքացիաիրավական, վարչաիրավական, այնպես էլ քրեաիրավական հարթություններում:

Այս համատեքստում ավելի քան կարևորվում է ապօրինի հարստացման հանցակազմի վերլուծությունը՝ հաշվի առնելով դրա՝ մեր իրավական համակարգի համար նոր և դեռևս բավարար չափով ուսումնասիրված չլինելը:

Հոդվածում փորձ է արվել հիմնավորել ապօրինի հարստացման դեմ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելու անհրաժեշտությունը՝ ՀՀ-ում կոռուպցիայի

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 12.05.2023թ., գրախոսվել է 10.10.2023թ.:

ընկալման, դրա մակարդակի և տարածվածության, ՀՀ-ի ստանձնած միջազգային պարտավորությունների, միջազգային լավագույն փորձի, ՀՀ-ում ապօրինի հարստացման դեմ այլ՝ ոչ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելու հնարավորության և արդյունավետության համատեքստում: Ըստ այդմ, հողվածում անդրադարձ է կատարվում ՀՀ-ում ապօրինի հարստացման քրեականացման անհրաժեշտությանը, ներկայացվում է ապօրինի հարստացման քրեականացմանը կողմ և դեմ ներկայացվող հիմնական փաստարկները, ինչպես նաև եզրահանգումներ՝ ՀՀ-ում ապօրինի հարստացման քրեականացման հիմնավորվածության առնչությամբ:

Հիմնաբառեր- ապօրինի հարստացում, կոռուպցիայի դեմ պայքար, քրեականացում, անմեղության կանխավարկած, ապօրինի ծագում ունեցող գույք:

Ներածություն

Կոռուպցիան իր ամենատարբեր դրսևորումներով մշտապես եղել և մնում է հասարակության լայն շերտերին անհարմարություն և անհանգստություն պատճառող, քաղաքացիների շրջանում վրդովմունքի, անապահովության և անարդարության զգացումներ առաջացնող երևույթ, որը ծնում է ապօրինությունների ու ամենաթողության միջավայր՝ արժեզրկելով ինչպես անհատի իրավունքների համալիրն ու արժանապատիվ կեցությունը, այնպես էլ հեղինակազրկելով պետությունն ու սպառնալիք ստեղծելով պետականության հիմքերի համար:

Վերջին տարիներին մեր երկրում տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական իրադրության փոփոխման արդյունքում կոռուպցիայի դեմ պայքարը՝ կապված կոռուպցիային հակազդելու աննախադեպ քաղաքական կամքի առկայության հետ, նոր թափ և բովանդակություն է ձեռք բերել: Ըստ այդմ, Հայաստանի Հանրապետությունում կոռուպցիայի կանխարգելումը և դրա դեմ պայքարը հռչակվել են որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող առաջնահերթություններ:

Նման պայմաններում կարևորվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջազգայնորեն ընդունված նոր գործիքների ներդրումը և դրանց շարունակական կատարելագործումը՝ միտված կոռուպցիայի հակազդմանն ինչպես քաղաքացիաիրավական, վարչաիրավական, այնպես էլ քրեաիրավական հարթություններում:

Այս համատեքստում ավելի քան կարևորվում է ապօրինի հարստացման հանցակազմի վերլուծությունը՝ հաշվի առնելով դրա՝ մեր իրավական համակարգի համար նոր և դեռևս բավարար չափով ուսումնասիրված չլինելը:

Սույն հողվածի շրջանակներում փորձ է արվել անդրադառնալ ՀՀ-ում ապօրինի հարստացման քրեականացման անհրաժեշտությանը, քրեականացմանը կողմ և դեմ ներկայացվող հիմնական փաստարկներին՝ ՀՀ-ում կոռուպցիայի ընկալման, դրա մակարդակի և տարածվածության, ՀՀ-ի ստանձնած միջազգային

պարտավորությունների, ապօրինի հարստացման դեմ այլ՝ ոչ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելու հնարավորության համատեքստում:

Ըստ այդմ, աշխատանքի հիմնական նպատակն ապօրինի հարստացման՝ որպես կոռուպցիայի դեմ պայքարի գործիքի վերլուծությունն է վերոնշյալ համատեքստում:

Ապօրինի հարստացումը՝ որպես կոռուպցիայի դեմ պայքարի գործիք

Հայաստանի Հանրապետությունում կոռուպցիայի դեմ պայքարը ռազմավարական նշանակություն ունեցող առաջնահերթություն է: Վերջին տարիներին մեր երկրում տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական իրադրության փոփոխման արդյունքում կոռուպցիայի դեմ պայքարը՝ կապված կոռուպցիային հակազդելու աննախադեպ քաղաքական կամքի առկայության հետ, նոր թափ և բովանդակություն է ձեռք բերել: Ըստ այդմ, կոռուպցիայի դեմ առավել թիրախավորված և արմատական պայքար մղելը, կոռուպցիայի հանրային մերժումն ու կոռուպցիայից զերծ հանրությունը ՀՀ կառավարության ռազմավարական նպատակներն են, որոնք իրենց արտացոլումն են գտել այդ թվում ՀՀ կառավարության ծրագրում²:

ՀՀ-ում ապօրինի հարստացման համար պատասխանատվության միջոցների ներդրման առաջին քայլերը կատարվել են դեռևս 2014 թվականին, երբ նույն թվականի մայիսի 22-ին ՀՀ Ազգային ժողովը հաստատեց ՀՀ կառավարության ծրագիրը 2014-2017թթ.-ի համար: Ծրագրի 2.3 բաժնում «Մարդու իրավունքների պաշտպանության և արդարադատության արդյունավետ համակարգը» վերտառությամբ ներկայացված էր կառավարության կողմից իրականացվելիք հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը, որը պետք է հիմնված լիներ կոռուպցիայի դեմ պայքարի նոր՝ վերախնամատարված տեսլականի վրա: Մասնավորապես, նշվում էր, որ «կմշակվեն և կներդրվեն «չհիմնավորված հարստացման», շահերի բախման, անհամատեղելի գործունեության և այլ սահմանափակումների բացահայտումն ու չեզոքացումը, ինչպես նաև էթիկայի կանոններով սահմանված պահանջների խախտման համար ներգործության միջոցների կիրառումն ապահովող գործուն կառուցակարգեր», իսկ «Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովը պարտավոր կլինի հայտարարագրերի չներկայացման, վարքագծի կանոնադրերի պահանջների՝ ներառյալ շահերի բախման կանոնների, «չհիմնավորված հարստացման» դեպքերի, անհամատեղելի գործունեության և այլ սահմանափակումների խախտում թույլ տված հանրային ծառայողների ու պաշտոնատար անձանց նկատմամբ իրավական ներգործու-

² Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2019 թվականի փետրվարի 8-ի N 65-Ա որոշմամբ հաստատված ՀՀ կառավարության 2019 թվականի ծրագիրը: Հասանելի է հետևյալ համացանցային հղումով՝ <https://www.gov.am/files/docs/3133.pdf> (մուտք՝ 11.05.2023):

թյան միջոցներ կիրառելու առաջարկություններ ներկայացնել իրավասու անձանց կամ մարմինների³»:

ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1141-Ն որոշմամբ հաստատված՝ «ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2015-2018թթ. միջոցառումների ծրագիրը» և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 3-ի N 1332-Ն որոշմամբ հաստատված՝ «ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2019-2022 թվականների միջոցառումների ծրագիրը» մեր երկրում հակակոռուպցիոն քաղաքականության հիմնական ուղղությունները նախանշող առանցքային փաստաթղթերն են:

«ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2015-2018թթ. միջոցառումների ծրագիրը» հակակոռուպցիոն քաղաքականության իրականացմանն ուղղված մի շարք ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ էր նախատեսում, այդ թվում՝ հանրային ծառայողների ու պաշտոնատար անձանց ակտիվների ու շահերի հայտարարագրման համակարգի բարելավում, կոռուպցիոն բնույթի իրավախախտումների քննության արդյունավետությունն ապահովող կառուցակարգերի ներդրում, կոռուպցիայի դեմ պայքարող մարմինների նկատմամբ հանրային վստահությունը բարձրացնելու և ամրապնդելու համար անհրաժեշտ գործուն միջոցների ձեռնարկում, ինչպես նաև **կոռուպցիոն բնույթի իրավախախտումների համար պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության գործուն համակարգի ներդրում, կոռուպցիոն դրսևորումների համար կարգապահական, վարչական և քրեական պատասխանատվության միջոցների շարունակաբար կատարելագործում, որի շրջանակներում էլ նախատեսվում էր իրականացնել ապօրինի հարստացման քրեականացման նպատակահարմարության վերաբերյալ վերլուծություն:**

Ի կատարումն Հակակոռուպցիոն ռազմավարության 2015-2018թթ. միջոցառումների ծրագրի՝ ՀՀ-ում իրականացվեցին համակարգային նշանակություն ունեցող մի շարք օրենսդրական բարեփոխումներ, որոնք որոշակի նախադրյալներ ստեղծեցին հետագա հակակոռուպցիոն քաղաքականության արդյունավետ իրականացման համար: Մասնավորապես՝

- «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունների արդյունքում ընդլայնվեց հայտարարագրման պարտականություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակը,
- «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում ներդրվեցին պատասխանատվություն նախատեսող դրույթներ՝ հայտարարատու պաշտոնատար անձի, ինչպես նաև նրա ընտանիքի կազմի մեջ մտնող անձի կողմից հայտա-

³ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մայիսի 19-ի N 511-Ա որոշմամբ հաստատված ՀՀ կառավարության 2014-2017թթ. ծրագիրը հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.gov.am/files/docs/1321.pdf> (մուտք՝ 11.05.2023):

բարագրերը օրենքով և բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովի կողմից սահմանված պահանջների, կարգի և ժամկետների պահպանմամբ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողով չներկայացնելու կամ հայտարարագիրը դիտավորությամբ չներկայացնելու կամ հայտարարագրում կեղծ տվյալ ներկայացնելու կամ հայտարարագրման ենթակա տվյալը թաքցնելու համար՝ համապատասխան լրացումներ կատարելով նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքում և Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքում,

- 2017 թվականի հունիսի 9-ին ընդունվեց «Ազդարարման համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի և հարակից օրենքներում համապատասխան փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքների նախագծերի փայթեթը՝ ուղղված կոռուպցիոն հանցագործությունների վերաբերյալ ազդարարող անձանց իրավական պաշտպանության երաշխիքների օրենսդրական ամրագրմանը և այլն:

Վերոնշյալ օրենսդրական բարեփոխումների համատեքստում էլ երկարատև ուսումնասիրությունների, քննարկումների ու բանավեճերի արդյունքում, ի վերջո, 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ընդունված ՀՕ-230-Ն օրենքով 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՕ-528-Ն քրեական օրենսգրքում (այսուհետ՝ Նախկին ԶՕ) կատարվեց լրացում, որով քրեականացվեց ապօրինի հարստացումը: Այսպես՝ Նախկին ԶՕ 310.1 հոդվածի համաձայն՝ **«Ապօրինի հարստանալը՝ «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձի՝ հաշվետու ժամանակահատվածում գույքի ավելացումը և (կամ) պարտավորությունների նվազումը, որոնք էականորեն գերազանցում են նրա օրինական եկամուտները և ողջամտորեն չեն հիմնավորվում դրանցով, և եթե ապօրինի հարստացման համար հիմք հանդիսացող այլ հանցագործության հատկանիշները բացակայում են՝ պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից վեց տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ:**

2. Մույն հոդվածում էական է համարվում հանցագործության պահին սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հինգհազարապատիկը գերազանցող գումարը (արժեքը)»:

Արարքի քրեականացման անհրաժեշտությունը հիմնավորվում էր Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած միջազգային պարտավորությունների կատարմամբ և միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում ներկայացված օրինակներով⁴: Մասնավորապես՝ օրենքի նախագծին կից ներկայացված հիմնա-

⁴ Տե՛ս «Քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» օրենքի նախագծի հիմնավորումը՝ հետևյալ համացանցային հղումով՝ <http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8445&Reading=0>: (մուսք՝ 11.05.2023):

վորման (այսուհետ՝ Հիմնավորում) մեջ Նախագծի հեղինակների կողմից վկայակոչվել են ՄԱԿ-ի «Կոռուպցիայի դեմ» կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածը և մի շարք երկրներում ապօրինի հարստացման վերաբերյալ առկա կարգավորումները: Այսպես՝ ներկայացվել են Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Լիտվայի, Սլովակիայի, Արգենտինայի, Պերուի, Ավստրալիայի, Իտալիայի, Ռուսաստանի օրենսդրական կարգավորումները կամ օրենսդրական լուծումները խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ՝ առանց, սակայն, անդրադառնալու դրանց արդյունքներին, վիճակագրությանը կամ իրավակիրառության արդյունավետությունը բնորոշող այլ չափորոշիչներին⁵:

Հիմնավորման մեջ Նախագծի հեղինակների կողմից որևէ ձևով անդրադարձ չի կատարվել նաև ապօրինի հարստացման հանրային վտանգավորության բնույթը, աստիճանը բնութագրող հատկանիշների վերլուծությանը, հիշյալ երևույթի դեմ այլ՝ ոչ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելու անբավարարությանը, ինչպես նաև արարքների քրեականացման գործընթացում ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներին: Այնինչ, յուրաքանչյուր արարքի քրեականացման հիմքում ընկած է, նախ և առաջ, արարքի հանրային վտանգավորության և արարքի նկատմամբ սոցիալական վերահսկողության այլ միջոցների համեմատությամբ դրա քրեականացման նպատակահարմարությունը: Արարքի քրեականացումը հասարակական հարաբերությունների կարգավորվածությունն ապահովող առավել ընդհանուր սոցիալական գործընթացի՝ սոցիալական վերահսկողության համակարգի տարր է: Տեսաբան-գիտնականների կողմից վաղուց արդեն առաջարկվել են հասարակական վտանգավորություն պարունակող վարքագծի քրեականացման սկզբունքները⁶:

Այսպես՝ քրեականացումը պետք է իրականացնել ոչ թե պահի ազդեցության տակ կամ մեկ կոնկրետ դեպքի առնչությամբ, այլ հաշվի առնելով արարքի քրեականացման անհրաժեշտությունը: Բացի այդ, արարքի քրեականացումն իրականացնելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել արարքի հանրային վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը: Մասնավորապես՝ պատճառված վնասի կարևորությունը, մեղքի ձևը արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը բնորոշող այն կարևոր հատկանիշներն են, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել արարքների քրեականացում իրականացնելիս: Կարևոր է հաշվի առնել նաև քրեականացվող արարքի դեմ վարչական կամ քաղաքացիաիրավական միջոցներով պայքարելու ոչ բավարար լինելը և այլն: Այս հատկանիշները կարող են դառնալ այն ցուցիչները, որոնց օգնությամբ կարելի է հանցավոր և իրենից բարձր հանրային վտանգավորություն ներկայացնող արարքները սահմանազատել ոչ հանցավոր արարքներից:

⁵ Տե՛ս նախորդ համացանցային հղումը:

⁶ Տե՛ս Кудрявцев В.Н. Уголовная политика и нормотворчество / В.Н. Кудрявцев // Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева [и др.]. М.: Юрист, 2003., էջ 28-46:

Արարքի քրեականացման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև հանրորեն վտանգավոր այս կամ այն արարքի տարածվածությունը, տվյալ արարքի նկատմամբ հանրության վերաբերմունքը: Եթե օբյեկտիվ իրականության մեջ առկա է իրավական բարիքներին էական վնաս պատճառող արարք, եթե տվյալ արարքը մարդկանց մեծ մասի կողմից դատապարտելի է կամ ընկալվում է որպես բարձր վտանգավորություն ունեցող, ապա դրա դեմ պայքարը քրեաիրավական միջոցներով դառնում է անհրաժեշտ:

Քրեականացումը կարող է պայմանավորված լինել նաև ստանձնած միջազգային պարտավորություններով, գործալ գործընթացներով, գիտատեխնիկական առաջընթացով (մասնավորապես՝ կիբեռահանցավորություն, գենետիկայի, բժշկագիտության բնագավառում ներկայումս տարածում ստացող հանրավտանգ արարքներ, ահաբեկչության տարբեր դրսևորումներ և այլն): Քրեականացումը պայմանավորված է նաև հանրավտանգ արարքների այնպիսի նոր դրսևորումներով կամ դրանց հնարավորությամբ, որոնք հասարակական հարաբերություններում տեղի ունեցող գործընթացների հետևանք են: Մասնավորապես, այդպիսի նոր դրսևորումներ են առկա կամ կարող են ի հայտ գալ տնտեսական, ֆինանսական, ֆիսկալ հարաբերություններում:

Ընդ որում, քրեականացում իրականացնելիս պետք է հաշվի առնել արդեն նշված գործոնները՝ արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը, դրա տարածվածությունը, հասարակական հարաբերությունների զարգացման համար խոչընդոտ լինելը, այլ՝ **ոչ քրեաիրավական միջոցներով այդ արարքի դեմ պայքարի անարդյունավետությունը** կամ համանման հանրային վտանգավորություն ունեցող արարքների արդեն իսկ քրեականացված լինելու փաստը, ինչը ապացուցել է իր արդյունավետությունը: Քրեականացման համար կարևոր չափանիշ կարող է լինել նաև դատական պրակտիկան: Ներկայումս հանդիպում են դեպքեր, երբ իրավակիրառողը հնարավորություն չի ունենում հանրային բարձր վտանգավորություն ներկայացնող և ՔՕ-ով նախատեսված որևէ արարքին շատ նման դրսևորմանը համապատասխան քրեաիրավական գնահատական տալ, որովհետև այն քրեականացված չէ կամ համապատասխան հանցակազմը հստակ ձևակերպված չէ, ապահովված չէ իրավական որոշակիությունը: Փաստորեն առկա է օրենսդրական բացը: Նման դեպքերում հարցի լուծման եղանակը նման արարքները հստակ հատկանիշներով օրենքում նախատեսելն է:

«Ն»-ում ապօրինի հարստացման քրեականացման անհրաժեշտության առկայությանը կամ բացակայությանը հանգելու համար առաջարկում ենք նախ՝ վերոնշյալ չափանիշների հիման վրա վերլուծության ենթարկել դրա հանրային վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը, ինչպես նաև անդրադառնալ հիշյալ երևույթի դեմ այլ՝ ոչ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելու հնարավորությանը և արարքների քրեականացման գործընթացում ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներին:

Այսպես՝ ակնհայտ է, որ կոռուպցիան իր ամենատարբեր դրսևորումներով մշտապես եղել և մնում է հասարակության լայն շերտերին անհարմարություն և անհանգստություն պատճառող, քաղաքացիների շրջանում վրդովմունքի, անապահովության և անարդարության զգացումներ առաջացնող երևույթ, որը ծնում է ապօրինությունների ու ամենաթողության միջավայր՝ արժեզրկելով ինչպես անհատի իրավունքների համալիրն ու արժանապատիվ կեցությունը, այնպես էլ հեղինակագրկելով պետությունն ու սպառնալիք ստեղծելով պետականության հիմքերի համար:

Կոռուպցիոն բնույթի հանցագործությունները, որոնք անմիջականորեն ոտնձգում են պետական համակարգի բնականոն գործունեությունն ապահովող հասարակական հարաբերությունների դեմ և սպառնալիք ստեղծում մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության համար, օժտված են բարձր հանրային վտանգավորությամբ: Դրանց բնորոշ է մեղքի դիտավորյալ ձևը և շահադիտական կամ անձնական շահագրգռվածության այլ նպատակը:

Ընդ որում, մեր երկրում կոռուպցիայի տարածվածության, տասնամյակներ շարունակ առկա համակարգային կոռուպցիոն երևույթների առկայության, հասարակության սոցիալական խիստ բևեռացվածության պայմաններում ինչպես ապօրինի հարստացման քրեականացման պահին, այնպես էլ այժմ առկա է հանրային պահանջ՝ հակակոռուպցիոն գործիքների առավել լայն կիրառմամբ պայքարել ապօրինի հարստացածների դեմ:

Այսպես՝ «Global Financial Integrity» միջազգային կազմակերպության կողմից 2015 թվականին հրապարակված՝ «Չարգացող երկրներից ապօրինի ֆինանսական հոսքերի մասին» զեկույցի համաձայն՝ Հայաստանից 2004 թվականից մինչև 2013 թվականն ընկած ժամանակահատվածում ապօրինի կերպով դուրս է բերվել 9,833 միլիարդ դոլար, որը կազմում է տարեկան մոտավորապես 980 միլիոն դոլար⁷:

Կոռուպցիոն հանցագործությունների պաշտոնական վիճակագրական պատկերը և ս վկայում է երկրում կոռուպցիայի համընդգրկունության, կոռուպցիոն համակարգային երևույթների առկայության և դրա դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտության մասին⁸:

Հատկանշական է, որ ապօրինի հարստացումը քրեականացնելու հնարավո-

⁷ Տե՛ս զեկույցը հետևյալ համացանցյին հղմամբ՝ https://secureservercdn.net/45.40.149.159/34n.8bd.myftpupload.com/wp-content/uploads/2015/12/IFF-Update_2015-Final-1.pdf (մուտք՝ 11.05. 2023):

⁸ Տե՛ս կոռուպցիոն բնույթի հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին հաղորդումները՝ <https://www.prosecutor.am/am/%D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D6%84%D5%AF%D5%B8%D5%BC%D5%B8%D6%82%D5%BA%D6%81%D5%AB%D5%B8%D5%B6%D5%B0%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%A1%D5%A3%D5%B8%D6%80%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB%D6%84%D5%B6%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6%D5%BE%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A5%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%AC/> (մուտք՝ 11.05.2023):

րությունը քննարկելու առաջարկությամբ են հանդես եկել նաև կոռուպցիայի դեմ պայքարի հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպությունները՝ Հայաստանի վերաբերյալ տարբեր տարիներին հրապարակած զեկույցներում:

Այսպես՝ Եվրոպայի Խորհրդի Կոռուպցիայի դեմ պայքարող պետությունների խմբի (ԳՐԵԿՈ)՝ Հայաստանի վերաբերյալ չորրորդ գնահատման զեկույցում նշվում էր եկամուտների հայտարարագրման գործընթացում լուրջ իրավախախտումների դեպքում իշխանությունների կողմից քրեաիրավական պատժամիջոցների կիրառման անհրաժեշտության մասին, այդ թվում՝ հավանություն տալով ապօրինի հարստացման հանցանքի ներմուծմանը՝ իրավակիրառության կառուցակարգերի ամրապնդման նպատակով⁹:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) «Ստամբուլյան հակակոռուպցիոն գործողությունների ծրագրի» 3-րդ շրջանի մոնիթորինգի զեկույցում Հայաստանին խրախուսվում էր հետագա վերլուծություններ իրականացնել ապօրինի հարստացման քրեականացման կարիքների և հնարավորությունների ուղղությամբ¹⁰:

Այսպիսով՝ **ապօրինի հարստացման՝ բարձր հանրային վտանգավորություն ունենալու հանգամանքը կասկածից վեր է, քանի որ ապօրինի հարստացման դեպքում ողջամտորեն ենթադրվում է, որ պաշտոնատար անձի գույքի ավելացումը և (կամ) պարտավորությունների նվազումը, որոնք էականորեն գերազանցում են անձի օրինական եկամուտները և ողջամտորեն չեն հիմնավորվում դրանցով, ձեռք են բերվել ապօրինի՝ վերջինիս ծառայողական դիրքն ու պաշտոնից բխող հնարավորություններն օգտագործելու արդյունքում, ինչի հետևանքով անմիջականորեն սպառնալիքի տակ է դրվել ինչպես պետական ծառայության պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերությունների, այնպես էլ անձանց սեփականության և այլ վերաբերելի իրավունքների պաշտպանությունը:**

Ինչ վերաբերում է ապօրինի հարստացման դեմ այլ՝ ոչ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելու հնարավորությանը, ապա այս հարցում պետությունները տարբեր մոտեցումներ են որդեգրել: Կան երկրներ, որոնք ապօրինի հարստացածների դեմ պայքարն իրականացնում են քրեաիրավական, կան երկրներ, որոնք ապօրինի հարստացման դեմ պայքարում են վարչաիրավական կամ քաղաքացիաիրավական հարթությունում:

Որոշ հեղինակներ այն տեսակետն են հայտնում, որ ապօրինի հարստացման

⁹ Տե՛ս Գրեկոյի՝ Հայաստանի վերաբերյալ չորրորդ գնահատման զեկույց, 2015 թվական, 232-րդ կետ: Հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://rm.coe.int/16806c2bd8> (մուտք՝ 11.05.2023):

¹⁰ Տե՛ս Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության «Ստամբուլյան հակակոռուպցիոն գործողությունների ծրագրի» 3-րդ շրջանի մոնիթորինգի զեկույց, 2014 թվական. Հասանելի է հետևյալ համացանցային հղումով՝ <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Armenia-Round-3-Monitoring-Report-ENG.pdf> (մուտք՝ 11.05.2023):

դեմ պայքարում քրեաիրավական միջոցները պետք է կիրառվեն որպես վերջին միջոց՝ հարկային օրենքները, քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոցները, այդ թվում՝ քաղաքացիական բռնագրավումը, պետք է նախընտրելի լինեն¹¹:

Ապօրինի հարստացման դեմ պայքարի միջոցների ընտրության հարցում թերևս կարելի է համաձայնել Դ. Խաչատուրյանի այն դիտարկման հետ, որ ապօրինի հարստացումը քրեականացնող համապատասխան հոդվածի բացակայությունը պետությունների քրեական օրենսդրության մեջ պայմանավորված է՝ 1) նման հոդված ունենալու անհրաժեշտության բացակայությամբ՝ կապված ապօրինի հարստացման համար հիմք հանդիսացող նախորդող հանցագործությունը բացահայտելու դատավարական միջոցների արդյունավետության, ինչպես նաև ապօրինի ձեռք բերված գույքը քրեաիրավական տիրույթից դուրս բռնագրավվելու հնարավորության հետ, և 2) ինստիտուցիոնալ ռեսուրսների առկայության հետ (այդ թվում՝ կամքի)՝ կապված նախորդող հանցագործությունը բացահայտելու հետ¹²:

Ապօրինի հարստացման հանցանքի և հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված ակտիվների բռնագրավման ինստիտուտի հարաբերակցության առումով ակնհայտ է, որ ապօրինի հարստացման դեմ պայքարը որպես վերջնարդյունք՝ պետք է միտված լինի ապօրինի ձեռք բերված գույքի բռնագրավմանը՝ հօգուտ օրինական տիրապետողի կամ պետության: Քրեաիրավական գործողության տիրույթում ապօրինի ձեռք բերված գույքի բռնագրավումն անխուսափելիորեն կապված է հիմնավոր կասկածից վեր ապացուցողական չափանիշով անձի մեղավորության հաստատման հետ, ինչն ապօրինի հարստացման հանցակազմի իրավակիրառության ընթացքում ի հայտ եկող դժվարությունների հետ մեկտեղ որոշակիորեն բարդացնում է ապօրինի ձեռք բերված գույքի բռնագրավման գործընթացը: Թերևս սա է պատճառը, որ բազմաթիվ զարգացած երկրներ պաշտոնատար անձանց ապօրինի հարստացման դեմ պայքարն իրականացնում են քաղաքացիաիրավական հարթությունում՝ առավել գործուն և արդյունավետ կառուցակարգեր նախատեսելով ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագրավման համար:

Հատկանշական է, որ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագրավումը քաղաքացիաիրավական գործողության տիրույթում արդեն իսկ իրողություն է նաև մեր իրավական համակարգում: Այսպես՝ ԱԺ կողմից 16.04.2020 թվականին ընդունվեց «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքը, որը կարգավորման է ենթարկում «առանց մեղադրական դատավճռի ակտիվների

¹¹ Տե՛ս, օրինակ, Համագործակցություն հանուն լավ կառավարման ծրագրի շրջանակներում ԵՄ և ԵԽ համատեղ սեմինարի նյութեր, 05.06.2018 թվական, Քիշնև, զեկուցողներ Ջոնաթան Ֆիշեր և Անիտա Գլիֆորդ:

¹² Տե՛ս Դ. Խաչատուրյան, Ապօրինի հարստացման և դրա նկատմամբ նախորդող հանցագործությունների ապացուցման առարկան, չափորոշիչն ու մեթոդները, Միջազգային գիտագործնական կոնֆերանսի նյութեր, 2017 թվական, Սարանսկ, էջեր 131-132:

բռնագանձման» (non-conviction based asset forfeiture) ինստիտուտը քաղաքացիական դատավարության շրջանակներում: Այն քրեական վարույթից դուրս իրականացվող գործընթաց է, որը հնարավորություն է տալիս օրենքում հստակորեն ամրագրված հիմքերի առկայության դեպքում ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման վարույթի արդյունքում դատարանի կողմից իրականացնել պաշտոնատար անձի կամ վերջինիս հետ փոխկապակցված անձի գույքի բռնագանձում՝ հօգուտ պետության:

Ելնելով վերոգրյալից՝ գտնում ենք՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարի ներկա փուլում ՀՀ-ում ապօրինի հարստացման դեմ քրեաիրավական միջոցներով պայքարելն արդարացված է՝ հաշվի առնելով այն, որ ապօրինի հարստացման համար հիմք հանդիսացող հանցագործությունը բացահայտելու դատավարական միջոցները երբեմն սուղ են, իսկ քրեաիրավական տիրույթից դուրս ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման կառուցակարգերը մեր երկրում դեռևս կայացման փուլում են:

Այնուամենայնիվ, ապօրինի հարստացման քրեականացումը ինչպես աշխարհի շատ այլ երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում միանշանակորեն չի ընդունվել և բազմաթիվ վեճերի ու տարաձայնությունների տեղիք է տվել: Ըստ այդմ, առաջարկում ենք անդրադառնալ մասնագիտական գրականության մեջ և իրավական հանրության կողմից ապօրինի հարստացման քրեականացմանը կողմ և դեմ ներկայացվող հիմնական փաստարկներին:

Ապօրինի հարստացման քրեականացմանը կողմ ներկայացվող փաստարկներն ու հիմնավորումները հիմնականում շեշտադրում են դրա՝ որպես հակակոռուպցիոն գործիքի արդյունավետությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարի գործում այն դեպքերում, երբ կոռուպցիոն բնույթի այլ հանցագործությունները հնարավորություն չեն տալիս բացահայտել կոռուպցիոն դեպքը և իրականացնել քրեական հետապնդում: Նման պայմաններում ապօրինի հարստացման հանցանքը թույլ է տալիս քրեական վարույթի շրջանակներում հասնել հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված գույքի բռնագրավման:

Այսպես՝ ապօրինի հարստացման քրեականացմանը կողմ փաստարկները (հիմնավորումները) ընդհանուր առմամբ հանգում են հետևյալին.

- Ապօրինի հարստացումը հետևանքային հանցանք է, որը հնարավորություն է տալիս իրավակիրառողին իրավական գնահատական տալու անձի կատարած արարքին այն դեպքում, երբ, օրինակ, կաշառք ստանալու հանցակազմով քրեական գործի քննությունը մտնում է փակուղի կամ կաշառք ստանալու դեպքում առհասարակ քրեական հետապնդում հնարավոր չի լինում հարուցել անհրաժեշտ և բավարար ապացուցողական հենքի բացակայության պատճառով, քանի որ կաշառակերության դեպքում ապացույցների համակցության հավաքումը՝ կապված կաշառակերության գաղտնի բնույթով, հաճախ առանց փաստաթղթային հետքի, երբեմն օտարերկրյա

գործարքներ ընդգրկելով կատարված լինելու պայմաններում, երբեմն անիրագործելի է:

- Ապօրինի հարստացումը հաղթահարում է ապացուցողական խոչընդոտները՝ կապված կաշառակերության և կոռուպցիոն բնույթի մյուս հանցանքների հիմնավորման հետ, և հաստատված համարում հանրային ծառայողի կողմից հանցանքի կատարումը բոլոր այն դեպքերում, երբ հնարավոր չէ ողջամտորեն հիմնավորել վերջինիս եկամուտների էական աճը:
- Անհրաժեշտ չէ հիմնավորել, որ եկամուտների նշանակալից աճը որևէ այլ հանցանքի, օրինակ՝ կաշառակերության, հարկերի վճարումից չարամտորեն խուսափելու կամ այլ հանցանքի հետևանք է:
- Քանի որ ապօրինի հարստացման դեպքում քրեական հետապնդման ենթարկվելն ավելի հեշտ է, այն ավելի ուղիղ ճանապարհ է դեպի քրեական վարույթի շրջանակներում ապօրինի ձեռք բերված գույքի բռնագրավում:
- Այն կարևոր կանխարգելիչ և զսպող նշանակություն ունեցող գործիք է և ցույց է տալիս պետական պաշտոնյային, որ եթե վերջինս ներգրավված է կոռուպցիայի մեջ, կկորցնի իր պաշտոնը, ապօրինի ձեռք բերած ակտիվները, հասարակական դիրքը և, ի վերջո, ազատությունը:
- Ոչ բոլոր իրավունքներն են բացարձակ և այս դեպքում հանրային ոլորտում կոռուպցիայի հաղթահարումը գերակայում է մյուս վերաբերելի իրավունքների¹³:
- Ապօրինի հարստացման քրեականացումը՝ որպես հակակոռուպցիոն գործիք, հավանության է արժանանում տարբեր միջազգային կազմակերպությունների կողմից¹⁴ և այլն:
- Ապօրինի հարստացման քրեականացմանը դեմ փաստարկներն ու հիմնավորումները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի.
 1. ապօրինի հարստացման հանցանքի և անմեղության կանխավարկածի ու դրա հետ սերտորեն փոխկապակցված՝ անձի լռելու և իր դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքների միջև հակասությանը վերաբերող փաստարկներ:
 2. ապօրինի հարստացման հանցանքի՝ քրեական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին հակասելու վերաբերյալ փաստարկներ:
 3. ապօրինի հարստացման արդյունավետ իրավակիրառությանը խոչընդոտող կամ դրա դժվար իրավակիրառությանը վերաբերող փաստարկներ:

¹³ Տե՛ս Համագործակցություն հանուն լավ կառավարման ծրագրի շրջանակներում ԵՄ և ԵԽ համատեղ սեմինարի նյութեր, 05.06.2018 թվական, Քիշնև, գեկուցողներ Չոնաթան Ֆիշեր և Անիտա Գլիֆորդ:

¹⁴ Տե՛ս The accumulation of unexplained wealth by public officials: Making the offence of illicit enrichment enforceable, Anti-corruption resource centre, U4 Brief, January 2012 N1
 Հասանելի է՝ հետևյալ համացանցային հղումով՝ <https://open.cmi.no/cm/mixmlui/bitstream/handle/11250/2474912/The%20accumulation%20of%20unexplained%20wealth%20by%20public%20officials%3a%20Making%20the%20offence%20of%20illicit%20enrichment%20enforceable?sequence=1&isAllowed=y> (access 10.05.2023)

- Ապօրինի հարստացման քրեականացմանը դեմ փաստարկներն առաջին հերթին կապված են ապօրինի հարստացման հանցանքի հետ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի, ինչպես նաև դրա հետ սերտորեն փոխկապված՝ անձի լռելու ու իր դեմ ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատված լինելու իրավունքների միջև հակասության հետ:

Աշխարհի շատ երկրներ խուսափում են ապօրինի հարստացման քրեականացումից՝ մատնանշելով հենց այն խոչընդոտները, որոնք կապված են անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի իրացման հետ¹⁵:

Անմեղության կանխավարկածը մի շարք միջազգային-իրավական փաստաթղթերում ամրագրված հանրաճանաչ սկզբունք է: Այն իր ամրագրումն է ստացել նաև «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում: Այսպես՝ համաձայն կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի՝ «Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան»:

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը մի քանի բաղադրիչից է բաղկացած: Ապօրինի հարստացման ինստիտուտի հետ առերևույթ հակասություն կարող է առաջացնել այս սկզբունքի բաղադրատարր հանդիսացող այն գաղափարը, համաձայն որի՝ անձը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը, անձի մեղավորությունն ապացուցելու պարտականությունը կրում է մեղադրանքի կողմը:

Հիշյալ դրույթն արդար դատաքննության բաղադրատարր հանդիսացող կարևոր երաշխիք է ինչը հնարավորություն է տալիս հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող անձին ապացուցման պարտականությունից ազատված լինելու պայմաններում, արդյունավետ կերպով իրացնել իր պաշտպանության իրավունքը: Մինևույն ժամանակ, անմեղության կանխավարկածը բացարձակ չէ, այն դինամիկ սկզբունք է, և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը՝ որպես կոնվենցիայի կենդանի գործիք, տարբեր տարիներին կայացված վճիռներում զարգացրել է հիշյալ սկզբունքի իրավակիրառությունը: Մասնավորապես՝ ինչպես ցույց է տալիս Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի ուսումնասիրությունը՝ այնպիսի բարձր հանրային վտանգավորություն և բարձր կազմակերպվածության մակարդակ ունեցող անդրազգային հանցագործությունների դեմ պայքարում, ինչպիսիք են թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունը, կոռուպցիան, Եվրոպական դատարանը թույլ է տալիս պայմանականորեն ասված «նահանջ» անմեղության կանխավարկածի սկզբունքից և հնարավոր համարում ապացուցման բեռի տեղափոխումը մեղադրյալի վրա:

Այսպես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը որոշակի բացառիկ դեպքերում համաչափության և ռացիոնալության սկզբունքների պահպան-

¹⁵ ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի իրականացման վերանայում, 2013 թվական, Վիեննա:

ման պայմանով անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում չի համարում ապացուցման բեռի տեղափոխումը մեղադրյալի վրա:

Այսպես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը խնդրո առակա հարցի առնչությամբ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումները.

- *գույքի հանցավոր ծագումը կարող է հաստատվել անուղղակի ապացույցների հիման վրա, այդ թվում՝ եզրահանգումներ անելով այն հանգամանքից, որ մեղադրյալը հրաժարվում է ներկայացնել բացատրություններ գույքի ծագման առնչությամբ*¹⁶,
- *քրեական գործերով արդար դատաքննության հայեցակարգի հետ համատեղելի է դիմումատուի վրա իր գույքային իրավիճակի վերաբերյալ հավաստի բացատրություններ տալու պարտականություն դնելը*¹⁷:

Որոշ հեղինակներ¹⁸ ապօրինի հարստացման դեպքում ապացուցման բեռի տեղափոխումը մեղադրյալի վրա արդարացնում են այն փաստարկմամբ, որ գույքի ենթադրյալ ապօրինի ծագման աղբյուրները մեղադրյալի իմացության շրջանակի մեջ են մտնում և, ըստ այդմ, քրեական հետապնդման մարմինները լուրջ դժվարությունների առջև կկանգնեն այն բացահայտելու առումով:

Իրավաբանական գրականության մեջ¹⁹ ապօրինի հարստացման դեպքում մեղադրյալի վրա ապացուցման բեռի տեղափոխման հարցը քննարկելիս խոսվում է մեղադրյալի կողմից ապացուցման (ապօրինի հարստացումը ժխտելու) իրավաբանական (իրավական) և ապացուցողական պարտականության մասին: Իրավաբանական պարտականության դեպքում մեղադրյալը քրեական հետապնդման մարմնին պետք է «համոզի», որ իր ակտիվները բխել են օրինական աղբյուրից, և ներկայացնի այն հավաստող ապացույցներ, իսկ այն դեպքում, երբ մեղադրյալը կրում է միայն ապացուցողական պարտականություն, բավարար է սոսկ այնպիսի փաստական տվյալների ներկայացումը, որոնք կհերքեն այն ենթադրությունը, որ ակտիվներն անօրինական ծագում ունեն: Եթե մեղադրյալը ցույց է տալիս իր եկամուտների օրինական ծագումը հիմնավորող ապացույցներ, ապա ապացուցման պարտականությունը մեխանիկորեն տեղափոխվում է քրեական հետապնդման մարմնի վրա, որը պետք է ապացույցի, որ եկամուտները

¹⁶ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Ցյուշենն ընդդեմ Բելգիայի» գործով 2017 թվականի մայիսի 2-ի որոշումը, գանգատ 23572/07, կետեր 27-30:

¹⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Գրեյսոն և Բիրամն ընդդեմ Միացյալ թագավորության» գործով 2008 թվականի սեպտեմբերի 23-ի որոշումը, գանգատներ 19955/05 և 15085/06, կետեր 49, 23: Տե՛ս նաև, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Ցյուշենն ընդդեմ Բելգիայի» գործով 2017 թվականի մայիսի 2-ի որոշումը, գանգատ 23572/07, կետ 30:

¹⁸ Տե՛ս Չհիմնավորված հարստության քրեականացման հիմնախնդիրը. ապօրինի հարստացման հանցանքը և մարդու իրավունքների խախտումները, Ջիֆրի Բոլս, Օրենսդրություն և հանրային քաղաքականություն, [Նճ. 17:835 2014], էջ 868:

¹⁹ Տե՛ս Չհիմնավորված հարստության քրեականացման հիմնախնդիրը. ապօրինի հարստացման հանցանքը և մարդու իրավունքների խախտումները, Ջիֆրի Բոլս, Օրենսդրություն և հանրային քաղաքականություն, [Նճ. 17:835 2014], էջ 859-860:

ծագել են ապօրինի աղբյուրից, իսկ եթե մեղադրյալին չի հաջողվում ցույց տալ իր եկամուտների օրինական ծագումը, ապա քրեական հետապնդման մարմինը գալիս է այն եզրահանգման, որ ակտիվները ձեռք են բերվել ապօրինի: Այսինքն՝ ապացուցողական պարտականության դեպքում բավարար է միայն մեղադրյալի կողմից ողջամիտ կասկածի հարուցումը, որ եկամուտները ծագել են օրինական աղբյուրից, իսկ ողջամիտ կասկածից վեր ապացուցողական չափանիշով հարստացման ապօրինի լինելը հիմնավորելու պարտականությունը կրում է մեղադրանքի կողմը: Ապօրինի հարստացումը քրեականացրած շատ երկրներ շեշտում են, որ իրենց ներպետական օրենսդրությամբ մեղադրյալները կրում են միայն ապացուցողական պարտականություն, իսկ ապօրինի հարստացումը հիմնավորելու իրավաբանական պարտականությունը շարունակում է մնալ քրեական հետապնդման մարմնի վրա:

Այնուամենայնիվ, ինչպես ամերիկյան, այնպես էլ ռուսական իրավաբանական հանրույթը ներկայացնող որոշ հեղինակներ գտնում են, որ ապօրինի հարստացման հանցանքի իրավակիրառությունը անխուսափելիորեն առաջացնում է խնդրահարույց իրավիճակներ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի և իր դեմ ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատված լինելու իրավունքի պահպանման առումով, քանի որ հանցանքն ինքնին ենթադրում է մեղադրյալի կողմից բացատրության ներկայացում, և անկախ այն հանգամանքից՝ մեղադրյալը կրում է ապացուցման իրավաբանական, թե ապացուցողական պարտականություն, երկու դեպքում էլ այն ենթադրում է հարստացման օրինականությունը հիմնավորող որոշակի փաստական տվյալների ներկայացում, ինչը մարդու իրավունքների խախտման հավանական ռիսկ է իր մեջ պարունակում²⁰:

Գտնում ենք՝ որոշ իրավիճակներում մեղադրյալի կողմից ապօրինի հարստացման մեղադրանքից պաշտպանվելը կարող է **անխուսափելիորեն** առաջացնել այնպիսի իրավիճակ, երբ մեղադրյալի կողմից իր տիրապետության տակ գտնվող ակտիվների օրինական ծագման վերաբերյալ բացատրությունը վկայի վերջինիս կողմից այլ հակաիրավական արարքների, օրինակ՝ հայտարարագրման ենթակա եկամտի կամ գույքի չհայտարարագրման, կամ կեղծ տվյալների հայտարարագրման կամ հարկերի վճարումից խուսափելու և այլ հակաիրավական արարքների կատարման մասին: **Նման իրավիճակներում մեղադրյալի իրավական վիճակը չփաստարացնելու և ապօրինի հարստացման մեղադրանքի շրջանակներում իր եկամտի ծագման աղբյուրների վերաբերյալ բացատրություն ներկայացնելու պրակտիկան խթանելու առումով կարևոր է քրեական դատավարության օրենսգրքում համապատասխան օրենսդրական փոփոխությունների նախաձեռնումը՝ մեղադրյալի վրա ապացուցման բեռի տեղափոխման հստակ կանոնների**

²⁰ Տե՛ս նախորդ հոդումը, նույն տեղում, ինչպես նաև Դ. Գ. Միխայլենկո, Ապօրինի հարստացումն ազգային օրենսդրություն ներմուծելու խոչընդոտները, Իրավունք և պետություն, N 4 (69), 2015, էջ 58:

ամրագրման հետ մեկտեղ քննարկման առարկա դարձնելով նաև համապատասխան լրացուցիչ երաշխիքների նախատեսման հարցը:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ Սահմանադրության մեջ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի ամրագրմանը, ապա հատկանշական է, որ 2015 թվականին իրականացված սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը որոշակիորեն այլ ձևակերպմամբ է ամրագրվել: Այսպես՝ նախորդ՝ 2005 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ **«Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով:**

Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Չփաստված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի»:

2015 թվականի խմբագրությամբ՝ Սահմանադրության 66-րդ հոդվածում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն ամրագրվել է հետևյալ բովանդակությամբ՝ **«Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղքն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով»:**

Փաստորեն, նոր խմբագրությամբ Սահմանադրության տեքստից հանվել են անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի բովանդակության մաս կազմող դրույթներն առ այն, որ «մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը», և որ «չփաստված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի»: Նման սահմանադրական փոփոխությունների կատարման արդյունքում, ըստ էության, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի սահմանադրական ձևակերպումը «հարմարեցվեց» ապօրինի հարստացման հանցանքի՝ մեր իրավական համակարգ ներմուծմանը:

Ապօրինի հարստացման քրեականացմանը դեմ հաջորդ փաստարկը վերաբերում է քրեական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների հետ դրա հակասությանը: Այսպես՝ ապօրինի հարստացման հանցակազմի դեպքում, ըստ էության, չկա արարք, իսկ պաշտոնատար անձ լինելը և հարստության տիրապետելն ինքնին հանցավոր գործունեություն չէ²¹. այս առումով հանցանքը խոցելի է թվում իրավական որոշակիության տեսանկյունից:

Քրեականացմանը դեմ հաջորդ փաստարկները կապված են ապօրինի հարստացման հանցանքի իրավակիրառության ժամանակ ի հայտ եկող դժվարությունների հետ՝ կապված հանցանքի որակման, ապօրինի ակտիվների ծագման

²¹ Տե՛ս The Accumulation of Unexplained Wealth by Public Officials: Making the Offence of Illicit Enrichment Enforceable, Anti-corruption Resource Centre, U4 Brief, January 2012 N1.

Հասանելի է՝ հետևյալ համացանցային հղումով <https://open.cmi.no/cmi-xmlui/bitstream/handle/11250/2474912/The%20accumulation%20of%20unexplained%20wealth%20by%20public%20officials%3a%20Making%20the%20offence%20of%20illicit%20enrichment%20enforceable?sequence=1&isAllowed=y> (access 10.05.2023).

աղբյուրի բացահայտման, ապօրինի հարստացման հանցանքի ավարտի պահի, ապօրինաբար ձեռք բերված ակտիվների՝ բարեխիղճ ձեռք բերողի տիրապետության տակ անցնելու, անձի իրավական վիճակը վատթարացնող քրեական օրենքի՝ հետադարձ ուժով կիրառվելու անթույլատրելիության, ապօրինի հարստացման փաստը հիմնավորող անհրաժեշտ և բավարար ապացուցողական հենքի ձևավորման հետ և այլն:

Սրա հետ կապված՝ հատկանշական է, որ վերոնշյալ գործոնները չեն կարող որոշիչ լինել ապօրինի հարստացման քրեականացման անհրաժեշտության և դրա դեմ քրեաիրավական միջոցներով պայքարի ընտրության հարցում, քանի որ դրանք, ըստ էության, ապօրինի հարստացման դեպքի հայտնաբերման և բացահայտման գործընթացում ի հայտ եկող խոչընդոտներ կամ դժվարություններ են և, այստեղ տեղին է ևս մեկ անգամ հիշատակել Կուդրյավցևի դիտարկումն առ այն, որ «քրեականացում իրականացնելիս պետք է հաշվի առնել արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը, դրա տարածվածությունը, հասարակական հարաբերությունների զարգացման համար խոչընդոտ լինելը, այլ՝ **ոչ քրեաիրավական միջոցներով այդ արարքի դեմ պայքարի անարդյունավետությունը** կամ համանման հանրային վտանգավորություն ունեցող արարքների արդեն իսկ քրեականացված լինելու փաստը, ինչը ապացուցել է իր արդյունավետությունը»²²:

Ինչ վերաբերում է ինստիտուտի կիրառման արդյունավետությանը միջազգային մակարդակում, ապա 2009 թվականի նոյեմբերին ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ պայքարի կոնվենցիան վավերացրած անդամ-պետությունների կոնֆերանսի երրորդ նստաշրջանի արդյունքում ընդունվեց 3/3 բանաձևը (Ակտիվների վերականգնում), որի 13-րդ կետը անդամ-պետություններին հորդորում էր իրականացնել հետագա ուսումնասիրություն և վերլուծություններ ակտիվների վերականգնման գործողությունների արդյունքների վերաբերյալ և, ըստ անհրաժեշտության, թե ինչպես կարող են իրավական կանխավարկածները, ապացուցման բեռի տեղափոխման միջոցները և ապօրինի հարստացման քննությունը նպաստել կոռուպցիոն հասույթի վերականգնմանը:

Հիշյալ կոչին ի պատասխան՝ առաջին խոր վերլուծությունը Գողացված ակտիվների վերականգնման նախաձեռնության (STAR) և Համաշխարհային բանկի կողմից համատեղ 2012 թվականին իրականացված «Ապօրինի հարստացման քրեականացմամբ կոռուպցիայի դեմ պայքարի» ձեռնարկն²³ է: Հիշյալ ուսումնասիրությամբ ապօրինի հարստացումը քրեականացրած պետությունների փորձի վերլուծության հիման վրա հեղինակների կողմից եզրահանգումներ են կատար-

Տե՛ս Кудрявцев В.Н. Уголовная политика и нормотворчество / В.Н. Кудрявцев // Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева [и др.]. М.: Юрист, 2003., էջ 28-46:
²³ Տե՛ս On the take Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption, Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger, 2012:

վել դրա՝ որպես հակակոռուպցիոն գործիքի արդյունավետության վերաբերյալ՝ փաստելով, որ «Պատշաճ իրավական և ինստիտուցիոնալ երաշխիքների պահպանման պայմանով ապօրինի հարստացման վերաբերյալ դրույթները կարող են արդյունավետ գործիք լինել, որը կգործի արդարացիորեն: Այս առումով պետություններին ուղղված մարտահրավեր է՝ զարգացնել ինստիտուցիոնալ կարողությունները՝ ամրապնդելու անկախությունը և զգոն լինել՝ կանխելու հնարավոր չարաշահումները (...):»²⁴:

Եզրակացություն

Ելնելով վերոգրյալից՝ ակնհայտ է, որ պաշտոնատար անձանց ապօրինի հարստացման դեմ պայքարը՝ որպես կոռուպցիայի դեմ պայքարի կարևոր և առանցքային տարր, առաջնային նշանակություն ունի: Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով մեր երկրում տասնամյակներ շարունակ արմատացած համակարգային կոռուպցիոն երևույթների առկայությունը, ինչպես նաև ներկայումս ՀՀ իշխանությունների քաղաքական կամքը կոռուպցիայի դեմ պայքարի գործում, գտնում ենք՝ ապօրինի հարստացման դեմ պայքարը ևս նոր բովանդակություն է ձեռք բերում: **Նման պայմաններում առաջնային պլան է մղվում ապօրինի հարստացման դեմ պայքարի արդյունավետությունը՝ նախ և առաջ միտված պաշտոնատար անձանց կողմից ապօրինաբար ձեռք բերված գույքը հետ վերադարձնելու կառուցակարգերի կատարելագործմանը:**

Ըստ այդմ, գտնում ենք՝ որ ապօրինի հարստացման հանցակազմի կատարելագործումը՝ ուղղված դրա արդյունավետ իրավակիրառության համար անհրաժեշտ նախադրյալներ ստեղծելուն, կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում և «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի գործողության հետ միաժամանակ կարող է լուրջ արդյունքներ գրանցել կոռուպցիայի դեմ պայքարի գործում:

²⁴ Տե՛ս նախորդ հղումը՝ 39-րդ էջ:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մայիսի 19-ի N 511-Ա որոշմամբ հաստատված՝ ՀՀ կառավարության 2014-2017թթ. ծրագիրը՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://www.gov.am/files/docs/1321.pdf> (մուտք՝ 11.05.2023).
The 2014-2017 Program of the RA Government, approved by the RA Government's Decision No. 511-A of May 19, 2014. Available at the following web link: <https://www.gov.am/files/docs/3133.pdf> (access 11.05.2023).
2. ՀՀ կառավարության 2019 թվականի փետրվարի 8-ի N 65-Ա որոշմամբ հաստատված՝ ՀՀ կառավարության 2019 թվականի ծրագիրը: Հասանելի է հետևյալ համացանցային հղումով՝ <https://www.gov.am/files/docs/3133.pdf> (մուտք՝ 11.05.2023).
The 2019 Program of the RA Government, approved by the RA Government's dDecision No. 65-A of February 8, 2019. Available at the following web link: <https://www.gov.am/files/docs/3133.pdf> (access 11.05.2023).
3. Սարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Ջյուշենն ընդդեմ Բելգիայի» գործով 2017 թվականի մայիսի 2-ի որոշումը, գանգաստ 23572/07, կետեր 27-30.
The decision of the European Court of Human Rights in the case of Csyuschen v. Belgium of May 2, 2017, Application no. 23572/07, paragraphs 27-30.
4. Սարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Գրեյսոն և Բարնհամն ընդդեմ Միացյալ թագավորության» գործով 2008 թվականի սեպտեմբերի 23-ի որոշումը, գանգաստներ 19955/05 և 15085/06, կետեր 49, 23.
The decision of the European Court of Human Rights in the case of Grayson and Barnham v. United Kingdom, Application no. 19955/05 and 15085/06, paragraphs 49, 23.
5. Кудрявцев В.Н. Уголовная политика и нормотворчество / В.Н. Кудрявцев // Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева [и др.]. М.: Юрист, 2003, էջ 28-46.
Kudryavtsev V.N. Criminal policy and norms // Criminal law of Russia.. General part: textbook / V.N. Kudryavtseva [and others]. — M. Jurist, 2003, pages 28-46.
6. Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger. “On the take Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption”, 2012.
7. Դ. Խաչատրյան, Ապօրինի հարստացման և դրա նկատմամբ նախորդող հանցագործությունների սպառնուցման առարկան, չափորոշիչն ու մեթոդները, Միջազգային գիտագործնական կոնֆերանսի նյութեր, 2017 թվական, Սարանսկ:
D. Khachaturyan “The Object, Criteria and Methods of Proving Illicit enrichment and Crimes Preceding it”, Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, 2017, Saransk.

8. Դ. Գ. Միխայլենկո, «Ապօրինի հարստացումն ազգային օրենսդրություն ներմուծելու խոչընդոտները», Իրավունք և պետություն, N 4 (69), 2015, էջ 58.
D. C. Mykhailenko, “Obstacles for introducing illicit enrichment in national legislation”, Law and State, N 4 (69), 2015, p. 58..
9. Ջիֆրի Բոլս, Չհիմնավորված հարստության քրեականացման հիմնախնդիրը. ապօրինի հարստացման հանցանքը և մարդու իրավունքների խախտումները, Օրենսդրություն և հանրային քաղաքականություն, [Vol. 17:835 2014].
Jeffrey Boles “Criminalizing the Problem of Unexplained Wealth: Illicit Enrichment Offenses and Human Rights Violations” Legislation and Public Policy [Vol. 17:835].
10. 10. The Accumulation of Unexplained Wealth by Public Officials: Making the Offence of Illicit Enrichment Enforceable, Anti-corruption Resource Centre, U4 Brief, January 2012 N1. Available at the following web link: (access 11.05.2023) <https://open.cmi.no/cmi-xmloi/bitstream/handle/11250/2474912/The%20accumulation%20of%20unexplained%20wealth%20by%20public%20officials%3a%20Making%20the%20offence%20of%20illicit%20enrichment%20enforceable?sequence=1&isAllowed=y>
11. «Համագործակցություն հանուն լավ կառավարման» ծրագրի շրջանակներում ԵՄ և ԵԽ համատեղ սեմինարի նյութեր, 05.06.2018 թվական, Քիշնև, զեկուցողներ Ջոնաթան Ֆիշեր և Անիտա Գլիֆորդ:
Materials of Workshop of the EU-CE Joint Workshop on Cooperation for Good Governance, 05.06.2018, Chisinau, rapporteurs Jonathan Fisher and Anita Glifford.
12. «Քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» օրենքի նախագծի հիմնավորումը՝ հետևյալ համացանցային հղումով <http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8445&Reading=0> (մուտք՝ 11.05.2023).
Justification of the draft law “On Amendments to the Criminal Code” at the following Internet link: <http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8445&Reading=0>. (access 11.05.2023).
13. «Global Financial Integrity» միջազգային կազմակերպության կողմից 2015 թվականին հրատարակված՝ «Չարգացող երկրներից ապօրինի ֆինանսական հոսքերի մասին» զեկույց՝ հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ https://secureservercdn.net/45.40.149.159/34n.8bd.myftpupload.com/wp-content/uploads/2015/12/IFF-Update_2015-Final-1.pdf (մուտք՝ 11.05.2023).
Report “On Illicit Financial Flows from Developing Countries” published by the International Organization “Global Financial Integrity” in 2015 with the following link: https://secureservercdn.net/45.40.149.159/34n.8bd.myftpupload.com/wp-content/uploads/2015/12/IFF-Update_2015-Final-1.pdf (access 11.05.2023).
14. Կոռուպցիոն բնույթի հանցագործությունների քննության արդյունքների մասին հաղորդումը, որը հրատարակվում է ՀՀ դատախազության պաշտոնական կայքէջում: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://www.prosecutor.am/am/>

D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D6%84-%D5%AF%D5%B8%D5%BC%D5%B8%D6%82%D5%BA%D6%81%D5%AB%D5%B8%D5%B6-%D5%B0%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%A1%D5%A3%D5%B8%D6%80%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D6%84%D5%B6%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%BE%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A5%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%AC/ (մուսք` 11.05.2023).

The report on the results of the investigation of corruption crimes, which is published on the official website of the RA Prosecutor’s Office. Available at the following link:

<http://www.prosecutor.am/am/%D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D6%84-%D5%AF%D5%B8%D5%BC%D5%B8%D6%82%D5%BA%D6%81%D5%AB%D5%B8%D5%B6%D5%B0%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%A1%D5%A3%D5%B8%D6%80%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D6%84%D5%B6%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%BE%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A5%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%AC/> (access 11.05.2023).

- 15. Գրեկոյի Հայաստանի վերաբերյալ չորրորդ գնահատման զեկույց, 2015 թվական, 232-րդ կետ: Հասանելի է հետևյալ համացանցային հղմամբ՝ <https://rm.coe.int/16806c2bd8> (մուսք` 11.05.2023).

Greco Fourth Assessment Report on Armenia, 2015, paragraph 232. Available at the following link: <https://rm.coe.int/16806c2bd8> (access 11.05.2023).

- 16. Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության «Ստամբուլյան հակակոռուպցիոն գործողությունների ծրագրի» 3-րդ շրջանի մոնիթորինգի զեկույց, 2014 թվական. Հասանելի է հետևյալ համացանցային հղումով՝ <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Armenia-Round-3-Monitoring-Report-ENG.pdf> (մուսք` 11.05.2023).

3rd Monitoring Report of the Organization for Economic Co-operation and Development Istanbul Anti-Corruption Action Plan, 2014. Available at the following web link: <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Armenia-Round-3-Monitoring-Report-ENG.pdf> (access 11.05.2023).

- 17. ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի իրականացման վերանայում, 2013 թվական, Վիեննա.

Review of the implementation of the UN Convention against Corruption, 2013, Vienna.

Alisa Amirkhanyan

*Senior Prosecutor at the Department of Organization,
Supervision and Legal Assistance of the Prosecutor
General's Office of the Republic of Armenia,
Third Rank Counsellor of Justice,
Degree applicant of the Department of Criminal Law, Faculty of Law,
Yerevan State University*

ILLICIT ENRICHMENT AS AN INSTRUMENT IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION¹

Abstract

With its various manifestations, corruption has always been and remains a phenomenon that causes discomfort and anxiety for the wide layers of society, causes indignation, insecurity and injustice among citizens, which creates lawlessness and permissiveness, devaluing both the complex of individual rights and dignified life, as well as discrediting the state, posing a threat to the foundations of statehood.

As a result of the change in the socio-political situation in our country in recent years, the fight against corruption, due to the unprecedented political will to fight corruption, has gained new momentum and content. Accordingly, the prevention of corruption and the fight against it in the Republic of Armenia have been declared as priorities of strategic importance.

In such circumstances, it is important to introduce new internationally accepted instruments for combating corruption and to continue to improve them, aimed at combating corruption in the civil, administrative and criminal spheres.

In this context, the analysis of the crime of illicit enrichment is more than important, considering its new and still insufficiently studied nature for our legal system.

In the article, an attempt was made to justify the need to fight against illicit enrichment with criminal legal measures in the context of the perception of corruption in RA, its level and prevalence, the international obligations assumed by RA, international best practices, the possibility and effectiveness of fighting against illicit enrichment in RA with other, non-criminal legal means.

Accordingly, the article refers to the need for criminalization of illicit enrichment in RA, presents the main arguments for and against the criminalization of illicit enrichment, as well as conclusions regarding the justification of criminalization of illicit enrichment in RA.

Keywords: illegal enrichment; fight against corruption; criminalization; presumption of innocence; property of illegal origin.

¹ The article was presented on 12.05.2023 and was reviewed on 10.10.2023.

Алиса Амирханян

*Старший прокурор управления по организации, контролю и правовому обеспечению
Генеральной прокуратуры Республики Армения,
советник юстиции третьего класса,
соискатель кафедры уголовного права юридического факультета
Ереванского государственного университета*

НЕЗАКОННОЕ ОБОГАЩЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ¹

Абстракт

Коррупция в различных своих проявлениях всегда была и остается явлением, причиняющим дискомфорт и тревогу широким слоям общества, вызывающим возмущение, чувство неуверенности и несправедливости у граждан, что создает атмосферу беззакония и вседозволенности, обесценивая комплекс прав личности и достойное проживание, дискредитируя государство и создавая угрозу для основ государственности.

В результате изменения в последние годы общественно-политической обстановки в нашей стране, борьба против коррупции, благодаря беспрецедентной политической воле к борьбе с коррупцией, обрела новый импульс и содержание. Следовательно, предотвращение коррупции и борьба с ней в Республике Армения объявлены в качестве приоритетов стратегического значения.

В подобных условиях становится важным внедрение новых международно признанных инструментов борьбы против коррупции и их постоянное совершенствование, направленное на противодействие коррупции как в гражданско-правовой, административно-правовой, так и в уголовно-правовой сферах.

В этом контексте анализ преступления незаконного обогащения является более чем важным, учитывая его новый и еще недостаточно изученный характер для нашей правовой системы.

В статье предпринята попытка обосновать необходимость борьбы с незаконным обогащением уголовно-правовыми средствами в контексте восприятия коррупции в РА, ее уровня и распространенности, международных обязательств, взятых на себя РА, лучшего международного опыта, возможности и эффективности борьбы с незаконным обогащением в РА другими, не уголовно-правовыми средствами. Следовательно, в статье говорится о необходимости криминализации незаконного обогащения в РА, приводятся основные аргументы за и против криминализации незаконного обогащения, а также выводы относительно обоснованности криминализации незаконного обогащения в РА.

Ключевые слова: незаконное обогащение; борьба с коррупцией; криминализация; презумпция невиновности; имущество незаконного происхождения.

¹ Статья была представлена 12.05.2023 и прошла рецензирование 10.10.2023.

Գայանե Մելիքյան

ՀՀ գլխավոր դատախազության միջազգային-իրավական համագործակցության վարչության ավագ դատախազ, Երևանի պետական համալսարանի քրեական դատախազության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ

ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՓՈԽԱՆՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՁՆՈՒՄԸ ՄԵՐԺԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔ. ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԸՍՏ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ¹

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է Aut dedere aut judicare (extradite or prosecute - հանձնիր կամ դատիր) հանրահայտ սկզբունքի գործնական կիրառման ընթացքում առաջացող խնդիրներին: Հեղինակը, քննարկվող սկզբունքը դիտարկելով որպես հանձնման մասին միջնորդությունը մերժելու տրամաբանական հետևանք, քննարկման առարկա է դարձնում այն դեպքերը, երբ պետությունը, որի կողմից ներկայացված հանձնման մասին միջնորդությունը մերժվել է, հանդես չի գալիս քրեական հետապնդում իրականացնելու մասին խնդրանքով: Հոդվածում վերլուծության են ենթարկվում նման իրավիճակներում քրեական հետապնդման իրականացման հնարավոր բացասական հետևանքները և առաջարկվում համապատասխան լուծումներ:

Միաժամանակ, հոդվածում քննարկման և վերլուծության են ենթարկվել օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից փոխանցված վարույթներով գործնականում առաջացող խնդիրները, հստակ ուրվագծվել են այդ խնդիրների առաջացման պատճառները, որոնց հիման վրա հեղինակը ներկայացրել է համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ կատարելու առաջարկներ:

Հիմնաբառեր- հանձնման մասին միջնորդություն, քրեական հետապնդում, հետախուզվող, միջազգային սկզբունք, յուրիսդիկցիա, միջազգային պայմանագիր, կոնվենցիա, քրեական վարույթ նախաձեռնել, հետապնդման ժամկետ և այլն:

Ներածություն

Aut dedere aut judicare (extradite or prosecute - հանձնիր կամ դատիր) հանրահայտ սկզբունքը քննարկման առարկա է դարձել տեսաբանների կողմից դեռևս

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 05.12.2023 թ. և գրախոսվել է 05.12.2023 թ.:

վաղ ժամանակվանից: Թեև իրավաբանական գրականության մեջ վերոնշյալ սկզբունքը միջազգային համագործակցության շրջանակներում դիտարկելու վերաբերյալ կարծիքները նույնական չեն՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ հեղինակների մի մասի կարծիքով քրեական գործերով միջազգային համագործակցությունը բաղկացած է՝ 1) քրեական գործերով իրավական օգնությունից, 2) հետախուզվող անձանց հանձնումից, 3) պատժի հետագա կրման նպատակով դատապարտյալների փոխանցումից, մեր կարծիքով, միջազգային համագործակցության շրջանակներում պետք է դիտարկել նաև քրեական վարույթների փոխանցումը, ինչը որոշ չափով վերոնշյալ սկզբունքի իրացման եղանակներից է²:

Քրեական վարույթների փոխանցումը, որը, ինչպես արդեն նշվեց, «Հանձնիր կամ դատիր» սկզբունքի արտահայտման ձևերից մեկն է, միջազգային համագործակցության շրջանակներում դիտարկելը արդարացված է նաև այնքանով, որ այն ուղղակիորեն կապված է հանձնման ինստիտուտի հետ: Անձի հանձնումը բացառող հանգամանքների դեպքում պատժի անխուսափելիությունը հանգեցնում է քրեական վարույթի փոխանցման: Այսինքն, վերոնշյալ երկու ինստիտուտները մեկը մյուսի տրամաբանական շարունակությունն են, իսկ թե որքանով է քննարկման ենթակա ինստիտուտը արդյունավետ գործում, որ դեպքերում այն պետք է դիտարկվի որպես հանձնման միջնորդության մերժման պարտադիր հետևանք և ինչ խնդիրներ են առկա քննարկվող ինստիտուտի կիրառման արդյունքում, կքննարկենք ստորև:

Քրեական վարույթի փոխանցումը որպես հանձնումը մերժելու հետևանք. հիմնախնդիրներն ըստ ՀՀ օրենսդրության

Պետության ինքնիշխանությունն ու իրավահավասարությունը միջազգային իրավունքի հիմնաքարային սկզբունքներից են, որոնք ամրագրված են նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության մեջ: Դրանք ծառայում են յուրաքանչյուր պետությանը միջամտությունից պաշտպանելու համար: Իրավագորությունը (jurisdiction) գործիք է, որը օգնում է պետությանը սպահովել իր ինքնիշխանությունը: Գոյություն ունեն իրավագորության (յուրիսդիկցիայի) տեսակներ³, որոնցից մեկը հենց ունիվերսալ իրավագորությունն (յուրիսդիկցիան) է:

Ունիվերսալ յուրիսդիկցիան յուրաքանչյուր պետության դատարանին վերապահված քրեական հետապնդման իրականացման կարողությունն է տվյալ պետության տարածքից դուրս հանցանք կատարած այն անձանց նկատմամբ, ովքեր տվյալ

² St'u Абдуллоев П. С., «Формирование института передачи уголовного судопроизводства в рамках международного сотрудничества на постсоветском пространстве//ВЕСТН. МОСК. УН-ТА. СЕР. 11. ПРАВО. 2015. № 6, էջ 83:

³ St'u Jovana BLEŠIĆ, Aut dedere aut judicare in international and domestic law, 19.04.2022, էջ 2-ում մասնավորապես նշված են յուրիսդիկցիայի հետևյալ տեսակները՝ տարածքային, ազգային, պաշտպանիչ, պասիվ և ունիվերսալ:

պետության քաղաքացին չեն, հանցանքից տուժած անձը կապված չէ տվյալ պետության հետ, իսկ հանցանքը ուղղված չէ տվյալ պետության ազգային շահերի դեմ (այլ խոսքով՝ քննության իրականացումն է այն հանցագործությունների նկատմամբ, որոնց նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի գործողությունը չի տարածվում):

Ներկայումս այս կանոնը համարվում է միջազգային իրավունքի սկզբունք, բացի այդ, այն արտացոլված է նաև մի շարք միջազգային պայմանագրերում, ազգային օրենսդրություններում և դատական պրակտիկայում՝ կապված ինչպես միջազգային հանցագործությունների (ցեղասպանություն, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ և պատերազմական հանցագործություններ), այնպես էլ ազգային օրենսդրությամբ նախատեսված հանցագործությունների (սպանություն, առևանգում, ավազակային հարձակում և այլն) հետ⁴:

«Հանձնիր կամ դատիր» սկզբունքը ունի խոր արմատներ: Դրա հիմնական էությունը այն անձանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու մեջ է, որոնց հանձնումն հայցող օտարերկրյա պետությանը ինչ-ինչ պատճառներով հնարավոր չէ իրականացնել:

Անձին քրեական հետապնդման ենթարկելը օտարերկրյա պետության միջնորդության հիման վրա առաջին անգամ իր արտահայտությունն է գտել Հյուզո Հրոցիոսի «Պատերազմի և խաղաղության իրավունք» (1625 թ.) աշխատության մեջ, որն ուներ հետևյալ արտահայտությունը՝ «aud dedere aut punire» - հանձնիր կամ ինքդ պատժիր: Իհարկե, պետք է նկատի ունենալ, որ սկզբունքի կիրառությունը սահմանափակվում էր այնպիսի հանցագործություններով, որոնք ինչ-որ կերպով վնաս էին պատճառում մարդկությանը, և որոնք ներկայումս ընդունված է անվանել միջազգային հանցագործություններ⁵: Վերջինս պնդում էր, որ ընդհանուր պարտավորություն է հանձնել կամ պատժել անձին բոլոր հանցագործությունների դեպքում, որոնց արդյունքում մեկ այլ պետություն վնաս է կրել: Վերոնշյալ երևույթը Հրոցիոսը բնութագրում էր որպես իրավունք, որը պատկանում է պետությանը՝ պատժելու հանցագործին, որի իրագործմանը որևէ պետություն չի կարող միջամտել: Մեր օրերում սկզբունքը կիրառվում է քրեական հետապնդման ենթարկելու՝ «aud dedere aut judicare» և ոչ թե պատժելու կոնստիտուտում⁶ 21.05.2022 թ.՝ նկատի ունենալով անմեղության կանխավարկածը, որը պատկանում է յուրաքանչյուր անձի:

Քննարկվող սկզբունքի պայմաններում պետությունները չեն կարող ապահով պայմաններ ստեղծել որոշակի կատեգորիայի հանցանք կատարած անձանց համար և ստիպված են կիրառել իրենց յուրիսդիկցիան (որը ենթադրում է ունի-

⁴ St' u International Law Commission, The Obligation to extradite or prosecute, Amnesty International, Publication, 2009, էջ 8:

⁵ St' u M. Plachta, “Aut Dedere Aut Judicare: An Overview of the Modes of Implementation and Approaches”, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 6 (4), 1999, էջ 331:

⁶ St' u Stoyan P., The obligation aut dedere aut judicare (‘extradite or prosecute’) in international law: scope, content, sources and applicability of the obligation ‘extradite or prosecute’ by, 2016 թ., էջ 16:

վերսալ յուրիսդիկցիայի կիրառում) համապատասխան կատեգորիայի հանցանք կատարելու մեջ կասկածվող անձանց նկատմամբ, կամ հանձնել անձին այն պետությանը, որը կարող է և ցանկություն ունի քրեական հետապնդում իրականացնել նշված անձանց նկատմամբ⁷, կամ փոխանցել անձին միջազգային դատարան⁸:

Ինչպես արդեն նշվել է, քննարկվող սկզբունքն իր ամրագրումն է գտել մի շարք միջազգային պայմանագրերում, որոնց անդամակցում է նաև ՀՀ-ն:

«Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» 1984 թ. կոնվենցիան, որը ՀՀ-ի համար ուժի մեջ է մտնել 1993 թվականից, մասնավորապես սահմանում է, որ պետությունը, որը հրաժարվում է իրականացնել այլ պետության տարածքում Կոնվենցիայի համապատասխան հոդվածներով նախատեսված հանցանքներ կատարած անձի հանձնումը, պարտավորվում է այդ անձի վերաբերյալ գործը հանձնել իր իրավասու մարմիններին վերջինիս նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու նպատակով⁹:

Համանման կարգավորումներ են նախատեսված նաև «Ահաբեկչության արգելման մասին» 1997 թ. եվրոպական կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածով (ՀՀ-ի համար ուժի մեջ է մտել 2004 թվականին), «Ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ» 1999 թ. կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով (ՀՀ-ի համար ուժի մեջ է մտել 2004 թվականից):

ՄԱԿ-ի «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» 1957 թ. կոնվենցիայի 16-րդ հոդվածի 10-րդ մասը ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Մասնակից պետությունը, որի տարածքում է գտնվում հանցագործության կատարման մեջ կասկածվող անձը, եթե այդ անձին չի հանձնում այն հանցագործության կապակցությամբ, որի նկատմամբ սույն հոդվածը չի կիրառվում միայն այն բանի հիման վրա, որ նա հանդիսանում է նրա քաղաքացիներից մեկը, **պարտավոր է, հանձնում հայցող Մասնակից պետության խնդրանքով**, առանց չարդարացված ուշացումների, գործը փոխանցել իր իրավասու մարմիններին՝ հետապնդման նպատակով: Այդ մարմիններն ընդունում են իրենց որոշումը և վարույթն իրականացնում են նույն կարգով, ինչ այդ Մասնակից պետության ներքին օրենսդրության համաձայն ցանկացած վտանգավոր բնույթի այլ հանցագործության դեպքում»:

ՄԱԿ-ի «Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին» 1988 թ. կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 9-րդ մասի «բ»

⁷ Տե՛ս International Law Commission, The Obligation to extradite or prosecute, Amnesty International, Publication, 2009, էջ 8:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում: Հատկանշական է, որ հանցանք կատարած անձին միջազգային դատարանին հանձնելը, որպես «հանձնիր կամ դատիր» սկզբունքի ապահովման եղանակ, ձևավորվել է ավելի ուշ, երբ հիմնադրվել է միջազգային դատարանը, և պետությունները եկել են այն եզրահանգման, որ հանցանք կատարած անձին միջազգային դատարանին հանձնելով՝ վերջինները թույլ չեն տալիս միջազգային սկզբունքի խախտում:

⁹ Տե՛ս «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» 1984 թ. կոնվենցիայի 7-րդ հոդված:

կետի համաձայն՝ առանց իր ազգային օրենսդրությամբ սահմանված որևէ քրեական իրավագործություն խախտելու, Կողմը, որի տարածքում գտնվում է ենթադրվող օրինախախտը, այն դեպքում, երբ նա օրինախախտին չի հանձնում այդպիսի օրինախախտման նկատմամբ՝ 4-րդ հոդվածի 2-րդ կետի «բ» ենթակետի համաձայն, գործը փոխանցում է իր իրավասու մարմիններին՝ քրեական հետապնդում սկսելու նպատակով, **եթե հայցող Կողմն իր օրինական իրավագործությունը պահպանելու նպատակով չի դիմում մեկ այլ խնդրանքով:**

Քննարկվող հարցի վերաբերյալ տեսական գրականության, ինչպես նաև վերը մեջբերված և այլ կոնվենցիաների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ անդրազգային կամ ունիվերսալ հանցագործությունների կատարման մեջ կասկածվող անձանց կամ մեղադրյալներին չհանձնելու դեպքում պետությունները պարտավորվում են իրականացնել վերջիններիս նկատմամբ քրեական հետապնդում: Հատկանշական է, որ որոշ ունիվերսալ հանցագործություններ վերոնշյալ փաստաթղթերում բնորոշվում են որպես ոչ քաղաքական: Հակառակ դեպքում հարց էր առաջանալու, թե ինչպես պետք է վարվեր հայցվող պետությունը, որը, օրինակ, կատարված ցեղասպանությունը դիտարկել որպես քաղաքական հանցագործություն: Այդ պատճառով, հանցագործության ոչ քաղաքական լինելու վերաբերյալ հստակ սահմանումը պարտավորեցնում է պետություններին իրականացնել հանձնելու կամ քրեական հետապնդման ենթարկելու պարտավորությունը:

Վերը ներկայացված դեպքերում, ինչպես արդեն նշվել է, խոսքը անդրազգային հանցագործությունների մասին է, իսկ ինչպե՞ս պետք է վարվել մյուս բոլոր քրեորեն հետապնդելի արարքների կատարման մեջ գտնվող անձանց հետ:

Արդյոք, հանձնումը մերժելը բոլոր դեպքերում պետք է հանգեցի քրեական հետապնդման իրականացման հայցվող պետության կողմից:

Այսպես, օրինակ՝ «Հանձնման մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Հանձնումը պետք է կատարվի այնպիսի հանցագործությունների դեպքում, որոնք հայցող և հայցվող կողմերի օրենքներով պատժվում են ազատազրկմամբ կամ կալանքով՝ **նվազագույնը մեկ տարի կամ ավելի ժամկետով կամ ավելի խիստ պատժով:** Երբ դատապարտման կամ բանտարկության դատավճիռը կամ կալանավորման որոշումը կայացվում է հայցող կողմի տարածքում, ապա նշանակված պատիժը պետք է **լինի 4 ամսից ոչ պակաս:**»:

Տվյալ դեպքում հարց է առաջանում՝ ինչպես պետք է վարվի պետությունը, եթե արարքի համար նախատեսված պատիժը, որի համար անձի հանձնումը պահանջվում է, նվազ է 1 տարուց: Արդյո՞ք նման դեպքերում ստացվում է, որ հայցվող պետությունը ո՛չ հանձնում է, ո՛չ էլ անձին ենթարկում քրեական հետապնդման:

Կարծես թե վերը ներկայացված դատողությունը հիմնավորվում է նաև Կոն-

վենցիայի նույն հոդվածի 3-րդ մասի կարգավորմամբ, համաձայն որի՝ «Յուրաքանչյուր Պայմանավորվող կողմ, որի օրենքով նախատեսված չէ հանձնում սույն հոդվածի առաջին կետում նշված որոշակի հանցագործությունների համար, կարող է նման դեպքերում այդպիսի հանցագործությունները բացառել սույն Կոնվենցիայի կիրառման շրջանակներից»:

Վերը ներկայացվածի համատեքստում տեղին է քննարկման առարկա դարձնել 2021 թվականին ընդունված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 173-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, համաձայն որի՝ միջազգային իրավունքին համապատասխան որևէ անձի հանձնման խնդրանքի մերժումը այդ հանձնման խնդրանքում նշված ենթադրյալ հանցանքի կապակցությամբ քրեական վարույթ նախաձեռնելու առիթ է, եթե այդ անձի և նրան վերագրվող ենթադրյալ արարքի վրա տարածվում է Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի գործողությունը:

Հարկ է նշել, որ վերը մեջբերված կարգավորումը նախատեսված չէր 1998 թվականի քրեական դատավարության օրենսգրքում, չնայած այն հանգամանքին, որ թե՛ 2003 թվականի ՀՀ քրեական օրենսգիրքը (հոդված 15-ի 3-րդ մաս), թե՛ 2021 թվականին ընդունված քրեական օրենսգիրքը (հոդված 12-ի 3-րդ մաս) նախատեսել են ունիվերսալ յուրիսդիկցիայի հնարավորություն:

Նման կարգավորման առկայության պայմաններում հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք վերոնշյալ կարգավորումը վերաբերում է վարույթի նախաձեռնմանը բոլոր դեպքերում, երբ հանձնումը չի իրականացվում, թե՛ շարունակում է գործել միայն միջազգային հանցագործությունների նկատմամբ:

Հոդվածի բովանդակության վերլուծությունից ստացվում է, որ քրեական վարույթ պետք է նախաձեռնվի բոլոր դեպքերում, երբ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը տարածվում է տվյալ անձի և վերջինիս արարքի նկատմամբ, անկախ այն հանգամանքից, թե հետախուզում հայտարարած պետությունը հանդես է եկել քրեական հետապնդման ենթարկելու միջնորդությամբ, թե ոչ:

Քրեական վարույթի փոխանցման և քրեական հետապնդման իրականացման միջնորդությամբ հանդես գալու հնարավորություն նախատեսված է ինչպես Մինսկի, Քիշնևի, այնպես էլ «Քրեական վարույթների փոխանցման մասին» 1972թ. եվրոպական կոնվենցիայով:

Այսպես՝ վերոնշյալ կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է «Պայմանավորվող պետությանը բացառապես սույն հոդվածի 1-ին¹⁰ կետով վերապահված իրավասությունը կարող է իրականացվել միայն մեկ այլ Պայմանա-

¹⁰ Տե՛ս Քրեական վարույթների փոխանցման մասին եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Սույն Կոնվենցիայի կիրառման նպատակով ցանկացած Պայմանավորվող պետություն, իր քրեական օրենքին համապատասխան, իրավասու է հետապնդում իրականացնելու ցանկացած հանցագործության առնչությամբ, որի նկատմամբ կիրառելի է մեկ այլ Պայմանավորվող պետության քրեական օրենքը:

վորվող պետության ներկայացրած՝ վարույթ իրականացնելու մասին **խնդրանքի հիման վրա»:**

Մինակի կոնվենցիայի 72-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Յուրաքանչյուր Պայմանավորվող կողմ պարտավորվում է **մյուս Պայմանավորվող կողմի հանձնարարությամբ**, իր օրենսդրությանը համապատասխան, քրեական հետապնդում իրականացնել սեփական քաղաքացիների նկատմամբ, որոնք կասկածվում են հարցնող Պայմանավորվող կողմի տարածքում հանցագործություն կատարելու մեջ:

Համանման կարգավորում է նախատեսված նաև Քիչնևի կոնվենցիայի 91-րդ հոդվածի 1-ին մասով:

Հատկանշական է, որ մեջբերված բոլոր կարգավորումներում նախատեսված է հայցող կողմի խնդրանքի կամ հանձնարարության առկայության պարտադիր բնույթը: Բանն այն է, որ նման պահանջի առկայությունը պատահական չէ: Չէ՞ որ հայցող կողմը, խնդրելով քրեական հետապնդում իրականացնել իր տարածքում հանցանք կատարած անձի նկատմամբ, դրանով իսկ զիջում է քրեական հետապնդման իրականացման իր իրավագործությունը (յուրիսդիկցիան) հայցող պետությանը (ուղարկում է քրեական գործ), որն էլ իր հերթին ունի համապատասխան հետևանքներ այն անձի համար, ում հանձնումը չի իրականացվել: Դա նշանակում է, որ հայցվող պետության կողմից իրականացված քրեական հետապնդումը և դրա արդյունքում վերջնական որոշման կայացումը պարտադիր բնույթ ունի հայցող պետության համար, որն էլ իր հերթին պետք է հանգեցնի հայցող պետությունում տվյալ անձի համար բոլոր իրավական հետևանքների, այդ թվում՝ հետախուզման դադարեցման:

Հակառակ դեպքում, եթե առաջնորդվենք քրեական դատավարության օրենսգրքի 173-րդ հոդվածի 5-րդ մասի կարգավորումներով, ստացվում է՝ անկախ այն հանգամանքից՝ առկա է նման միջնորդություն/խնդրանք, թե ոչ, ՀՀ իրավատու մարմինները պետք է նախաձեռնեն վարույթ, իրականացնեն քրեական հետապնդում և կայացնեն վերջնական որոշում, և տվյալ դեպքում հարց է առաջանում, թե նշված վերջնական որոշումը ի՞նչ նշանակություն կունենա տվյալ հայցող պետության համար, արդյոք այն կընդունվի՞ տվյալ պետության կողմից, չէ որ, եթե վերջինս հանդես չի եկել համապատասխան միջնորդությամբ, իր մոտ շարունակում է առկա լինել հետախուզվող անձի նկատմամբ քրեական գործ/վարույթ, արդյոք այդ պայմաններում ՀՀ-ի կողմից կայացված վերջնական որոշումը պարտադիր է տվյալ պետության համար, և վերջինս կարող է այդ որոշման հիման վրա իր մոտ կարճել քրեական գործը և դադարեցնել անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը իր բոլոր իրավական հետևանքներով: Կարծում ենք, քրեական հետապնդման իրականացման խնդրանքի բացակայության դեպքում նման հետևանքներ հայցող պետությունից ակնկալելը ոչնչով արդարացված չէ: Միգուցե, հայցող պետությունը ցանկություն չունի զիջել իր յուրիսդիկցիան մեկ

այլ պետության և պատրաստ է սպասել այնքան ժամանակ, մինչև հետախուզվող անձը կհայտնաբերվի մեկ այլ պետությունում, որը պատրաստ կլինի հանձնել վերջինիս հետախուզում հայտարարած պետությանը:

Նման կարգավորումը իրականում վտանգավոր հետևանքներ կարող է առաջացնել նաև հետախուզվող անձի համար, որի հանձնումը մերժվել է, սակայն առանց հայցող պետության խնդրանքի՝ վերջինիս նկատմամբ իրականացվել է քրեական հետապնդում: Թեև տվյալ դեպքում կարող է առկա լինել այն տեսակետը, որ ՀՀ-ի կողմից իրականացված քրեական հետապնդումը պետք է պարտադիր հաշվի առնվի հայցող պետության կողմից, քանի որ կիսախտվի կրկին դատվելու անթույլատրելիության միջազգային սկզբունքը: Սակայն տվյալ դեպքում, մեր կարծիքով, առաջանում է երկու հիմնաքարային սկզբունքների՝ կրկին դատվելու անթույլատրելիության և պետության իրավասության բախում, որի պարագայում հետախուզվող անձը չի կարող երաշխավորված լինել, որ ստեղծած իրավիճակը բոլոր դեպքերում կմեկնաբանվի հոգուտ իրեն և չի առաջացնի բացասական հետևանքներ:

Վերոնշյալից բացի, հարկ է նշել, որ մի շարք եվրոպական պետություններ առհասարակ չեն վավերացրել «Քրեական վարույթների փոխանցման մասին» վերը նշված եվրոպական կոնվենցիան, իսկ Մինսկի և Քիշնևի կոնվենցիաների մեջբերված հոդվածներում խոսքը հայցվող պետության սեփական քաղաքացիների նկատմամբ քրեական հետապնդման իրականացման մասին է: Այսինքն՝ մեջբերվածից կարելի է ենթադրել, որ համապատասխան պետությունները պատրաստ չեն զիջել իրենց իրավասությունը, հատկապես երբ խոսքը գնում է սովորական հանցագործությունների մասին:

Ի հիմնավորումն վերը նշվածի՝ ցանկանում ենք քննարկել նաև «Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին» 1959 թ. եվրոպական կոնվենցիան, որի 21-րդ հոդվածը հնարավորություն է նախատեսում իր տարածքում հանցանքի կապակցությամբ հարուցված քրեական գործից ուղարկել դատավարական փաստաթղթեր հայցվող պետությանը, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված է, որ Հայցվող կողմը պետք է ծանուցի Հայցող կողմին նման տեղեկության կապակցությամբ ձեռնարկված ցանկացած գործողության մասին և ուղարկի յուրաքանչյուր արձակված դատավճռի պատճենը:

Փաստորեն, նման հնարավորություն նախատեսելով՝ կոնվենցիան չի կարգավորում, թե նշված դատավճռը ինչ իրավական հետևանք պետք է ունենա հայցող պետության համար (չի առաջացնում պետության համար իր իրավասությունից հրաժարվելու պարտականություն), ինչը ևս մեկ անգամ հիմնավորում է, որ այն հայեցողական նշանակություն կարող է ունենալ հայցող պետության համար՝ անձի համար առաջացնելով անբարենպաստ հետևանքներ:

Ուտի, գտնում ենք, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 173-րդ հոդվածի 5-րդ մասի բովանդակությունը պետք է լրացնել «և եթե առկա է քրեական հետապնդման իրականացման մասին խնդրանք» նախատեսությամբ:

Շարունակելով վերլուծությունը՝ ցանկանում ենք անդրադառնալ նաև այն հարցին, թե ինչպես պետք է վարվեն ՀՀ իրավասու մարմինները քրեական հետապնդում իրականացնելու միջնորդությամբ քրեական վարույթը օտարերկրյա պետության կողմից ՀՀ իրավասու մարմիններին փոխանցելու դեպքում:

Տվյալ դեպքում հարց է առաջանում, թե ինչպես պետք է իրականացվի քննությունը, արդյոք փոխանցված վարույթը/գործը հիմք է քրեական վարույթ նախաձեռնելու համար, թե արդեն իսկ փոխանցված վարույթը/գործը պետք է քննիչն ընդունի իր վարույթ և իրականացնի նախաքննություն:

Հարկ է նշել, որ նշված հարցը կարգավորված չէր ինչպես ՀՀ քրեական դատավարության 1998 թ. օրենսգրքում, այնպես էլ շարունակում է մնալ չկարգավորված 2021 թվականին ընդունված օրենսգրքում և օրենքի նախագծում:

Օրինակ՝ «Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին» Խորվաթիայի Հանրապետության օրենքի 63-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Խորվաթիայի քաղաքացու կամ Խորվաթիայում բնակվող անձի կողմից օտարերկրյա պետության տարածքում կատարված հանցագործության համար օտարերկրյա պետության քրեական հետապնդում իրականացնելու մասին միջնորդությունը քրեական գործի հետ փոխանցվում է իրավասու դատախազին¹¹:

Մերքիայի Հանրապետության «Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին» օրենքի 41-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հանրային դատախազը օրենքով նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում իրականացնում է քրեական հետապնդում օտարերկրյա պետության տարածքում հանցանք կատարած անձի նկատմամբ:

Նույն օրենքի 42-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Մերքիայի Հանրապետության իրավասու մարմիններին պետք է փոխանցվեն քրեական գործի բնօրինակը կամ **հաստատված պատճենը**, իսկ 47-րդ հոդվածի 3-րդ պարբերությամբ սահմանվում է, որ քրեական գործի հարուցումը իրականացվում է Մերքիայի օրենսդրությանը համապատասխան: Հայցող պետության օրենսդրությանը համապատասխան կատարված դատավարական գործողությունները հավասարեցվում են Մերքիայի Հանրապետության օրենսդրությանը համապատասխան կատարված գործողություններին¹²:

Ուկրաինայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 598-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Օտարերկրյա պետության կողմից փոխանցված քրեական վարույթի քննությունը սկսվում է նախաքննության փուլից և իրականացվում է սույն օրենսգրքի դրույթներին համապատասխան:

Օտարերկրյա պետության օրենսդրությանը համապատասխան ստացված նյութերում պարունակվող տեղեկությունները կարող են ճանաչվել թույլատրելի

¹¹ Տե՛ս Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին Խորվաթիայի Հանրապետության 10.12.2004 թ. օրենքի 63-րդ հոդվածը:

¹² Տե՛ս նույն տեղում, 42-47-րդ հոդվածները:

ապացույց, եթե չեն խախտում Ուկրաինայի սահմանադրությամբ և քրեական դատավարությամբ ամրագրված սկզբունքները և չեն ստացվել մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների խախտմամբ»:

Հատկանշական է, որ նույն օրենսգրքի 599-րդ հոդվածը հնարավորություն է տալիս նաև քրեական գործը Ուկրաինայի իրավասու մարմիններից օտարերկրյա պետությանը ուղարկելուց հետո համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում վերսկսել գործի վարույթը (օրինակը չբավարարելով քննության արդյունքներով¹³):

Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 598-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ օտարերկրյա պետության տարածքում հանցանք կատարած անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը շարունակելու վերաբերյալ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի միջնորդությունը քննարկում է Ղազախստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազությունը կամ համապատասխան իրավասու դատախազը¹⁴:

Ի տարբերություն վերը ներկայացված կարգավորումների՝ հարկ է նշել, որ Լատվիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 723-725-րդ հոդվածների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ օտարերկրյա պետության կողմից վերջինիս տարածքում հանցանք կատարած անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու միջնորդությունը հիմք է քրեական գործի հարուցման համար¹⁵:

ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 459-րդ հոդվածը նախատեսում է օտարերկրյա պետության կողմից ստացված քրեական հետապնդում իրականացնելու միջնորդության հիման վրա քրեական հետապնդումը շարունակելու և քրեական գործ հարուցելու առանձին կառուցակարգեր:

Մասնավորապես օտարերկրյա պետության տարածքում հանցանք կատարած և ՌԴ վերադարձած ՌԴ քաղաքացու նկատմամբ քրեական հետապնդման մասին միջնորդությունը ստացվելու և բավարարվելու դեպքում, քրեական գործի նախաքննությունը և դատաքննությունը իրականացվում է ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքին համապատասխան:

Այն դեպքերում, երբ օտարերկրյա պետության տարածքում հանցանք կատարած ՌԴ քաղաքացին վերադառնում է ՌԴ մինչև օտարերկրյա պետությունում քրեական գործի հարուցումը, ապա վերջինիս վերաբերյալ օտարերկրյա պետությունից ստացված նյութերը առիթ են ՌԴ իրավասու մարմինների կողմից քրեական գործի հարուցման համար¹⁶:

¹³ Տե՛ս Ուկրաինայի քրեական դատավարության 13.10.2012 թ. օրենսգրքի 589-599-րդ հոդվածները:

¹⁴ Տե՛ս Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության 04.07.2014 թ. օրենսգրքի 589-րդ հոդված:

¹⁵ Տե՛ս Լատվիայի Հանրապետության քրեական դատավարության 21.06.2007 թ. օրենսգրքի գլուխ 67:

¹⁶ Տե՛ս ՌԴ քրեական դատավարության 18.12.2001 թ. օրենսգրքի 459-րդ հոդված:

Վերը ներկայացված կարգավորումներից կարելի է եզրահանգել, որ քրեական գործի փոխանցման դեպքում հիմնականում գործում է երկու կարգ. մի դեպքում փոխանցված գործը առիթ է քրեական գործի հարուցման համար, իսկ մյուս դեպքում՝ օտարերկրյա պետության կողմից արդեն իսկ հարուցված քրեական գործով քրեական հետապնդումը շարունակելու համար:

Ներկայացված օրինակներում առկա են կարգավորումներ, որոնք հնարավոր են համարում նաև քրեական գործի հաստատված պատճենի ընդունումը, որոշ դեպքերում նախատեսված էր քրեական գործի ստացումը բացառապես սեփական քաղաքացիների նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու նպատակով:

Վերլուծելով ներկայացված դեպքերը՝ «Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին» ՀՀ օրենքի Նախագծում առաջարկվում է նախատեսել, որ.

1. օտարերկրյա պետության կողմից քրեական հետապնդում իրականացնելու մասին միջնորդությունը պետք է վերաբերի ՀՀ քաղաքացիներին կամ ՀՀ-ում մշտապես բնակվող անձանց,

2. միջնորդությանը կից ՀՀ իրավասու մարմիններին պետք է ուղարկվի բացառապես քրեական գործի բնօրինակը, իսկ պատճենը ստացվելու դեպքում այն ենթակա լինի վերադարձման՝ բնօրինակը ուղարկելու առաջարկով: Նման կարգավորման նախատեսումը կարևոր է այնքանով, որ քրեական գործի փոխանցման դեպքում հայցող պետությունը կփոխանցի իր յուրիսդիկցիան տվյալ գործի քննության կապակցությամբ, իսկ ՀՀ իրավասու մարմինների կողմից տվյալ գործով կայացված որոշումը կլինի վերջնական, իսկ քննության արդյունքներով բավարարված չլինելու դեպքում հայցող պետությունը չի կարողանա վերսկսել վարույթը,

3. փոխանցված քրեական գործը չպետք է առիթ հանդիսանա քրեական գործի հարուցման համար ՀՀ իրավասու մարմինների կողմից, այլ առաջարկվող կարգավորման համաձայն՝ այն պետք է թարգմանվի և քննիչի կողմից վարույթ ընդունվի, օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից իրականացված քննության ընթացքում ստացված ապացույցները պետք է համարվեն թույլատրելի և ունենան նույն ուժը, ինչ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսդրության համաձայն ստացված ապացույցները, եթե դրանք չեն ստացվել մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ոտնահարմամբ կամ քրեական վարույթի սկզբունքների խախտմամբ: Եթե փոխանցված վարույթով կատարված ապացուցողական գործողությունների արդյունքում ձեռք բերված ապացույցները չդիտվեն որպես թույլատրելի, ապա իմաստագրվում է վարույթը փոխանցելու ինստիտուտի նախատեսումը: Բացի այդ, կարծում ենք, որ առաջարկվող կարգավորումը համապատասխանում է նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի տրամաբանությանը, որի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ապացույցի թույլատրելիությունը որոշվում է այն ձեռք բերելու պահին գործող օրենքով:

Հարկ է նշել նաև, որ քրեական վարույթների փոխանցման դրույթներ նախատեսող կոնվենցիաները, սահմանելով վարույթի փոխանցման հնարավորությունը, չեն մանրամասնում, թե ինչ կարգով պետք է շարունակվի փոխանցված վարույթով քննությունը համապատասխան պետությունում՝ դրանով իսկ տվյալ հարցի կարգավորումը թողնելով յուրաքանչյուր պետության օրենսդրությանը: Հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ թե՛ նախկին և թե՛ գործող քրեական դատավարության օրենսգրքերով նախատեսված չէ և չի եղել օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից ձեռք բերված ապացույցների «վերիֆիկացման» պահանջ՝ ուստի գտնում ենք, որ փոխանցված վարույթի դեպքում բացակայում է դրա հիման վրա վարույթ նախաձեռնելու և արդեն իսկ կատարված ապացուցողական գործողությունները կրկին կատարելու անհրաժեշտությունը:

Հաջորդ հարցը, որ կցանկանայինք քննարկել փոխանցված քրեական գործով իրականացվող քննության կապակցությամբ, վերաբերում է քրեական հետապնդման ժամկետների հաշվարկին:

1998 թվականին ընդունված օրենսգրքի կարգավորումների պայմաններում փոխանցված քրեական գործը կոնվենցիայով նախատեսված պահանջներին բավարարելու դեպքում¹⁷, ըստ էության, խնդիրներ չէր առաջացնում ժամկետների առումով, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ 2021 թվականին ընդունված քրեական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված են քրեական հետապնդման ժամկետներ՝ կախված կատարված հանցագործության ծանրությունից, հարց է առաջանում, փոխանցված գործի պարագայում ո՞ր պահից պետք է հաշվել քրեական հետապնդման ժամկետները՝ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից մեղադրյալին մեղադրանքը ներկայացնելով, թե՛ ՀՀ իրավասու մարմինների կողմից վերջինիս մեղադրանքը ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխանեցնելու և նոր մեղադրանք առաջադրելու պահից:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ քննարկվող հարցի կապակցությամբ տվյալ պահին առկա չեն պրակտիկ դեպքեր, որոնք հնարավորություն կտային եզրակացնելու, թե որ ուղղությամբ է ընթանում դատական պրակտիկան՝ կարծում ենք, հետագայում նման խնդիրներից խուսափելու նպատակով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում պետք է նախատեսել հետևյալ կարգավորումը՝

¹⁷ Տե՛ս Քիչնևի կոնվենցիայի 92-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, համաձայն որի՝ Հայցող Պայմանավորվող կողմի հարուցած քրեական գործ ուղարկելու դեպքում այդ գործով քննությունը հայցվող Պայմանավորվող կողմի կողմից շարունակվում է նրա ներպետական օրենսդրության համապատասխան: Նախքան քրեական հետապնդում իրականացնելու վերաբերյալ հանձնարարությունն ուղարկելը հայցող Պայմանավորվող կողմը լուծում է քննության, մեղադրյալներին կալանքի տակ պահելու և գործով վարույթ վերսկսելու ժամկետների երկարացման վերաբերյալ հարցը:

Օտարերկրյա պետության կողմից փոխանցված և վարույթ ընդունված քրեական գործով ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված քրեական հետապնդման ժամկետները սկսում են հոսել մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքը ՀՀ օրենսդրությամբ համապատասխանեցնելու և վերջինիս նոր մեղադրանք ներկայացնելու պահից:

Նախ, հարկ է նշել, որ քրեական հետապնդում իրականացնելու մասին որոշումը ողջ դատավարության կենտրոնական փաստաթուղթն է, որը կանխորոշում է գործի հետագա ընթացքը, հետևաբար այն պետք է կազմված լինի ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ համապատասխան և ապահովի նաև անձի համար իրեն ներկայացված մեղադրանքի որոշակիությունը՝ դրանով իսկ ապահովելով վերջինիս պաշտպանության իրավունքը:

Վերոգրյալից բացի, փոխանցված վարույթը ենթադրում է նաև քրեական գործի թարգմանություն և, ինչպես նշվեց, համապատասխանեցում ՀՀ օրենսդրությամբ, որը պահանջում է ողջամիտ ժամկետ: 2021 թվականին ընդունված քրեական դատավարության օրենսգրքով ամրագրված քրեական հետապնդման ժամկետների պարագայում օտարերկրյա պետությունից ստացված քրեական գործերի դեպքում այդ ժամկետը կա՛մ արդեն իսկ լրացած է լինելու, կա՛մ մոտ է լինելու լրանալուն, հետևաբար, օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների կողմից մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքի պահից ժամկետը հաշվարկելու դեպքում անհնարին է լինելու իրականացնել միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունները:

Հետևաբար, օրենսդրությամբ չպետք է նախատեսված լինեն այնպիսի կարգավորումներ, ինչպիսիք անհնար կարող են դարձնել միջազգային պայմանագրերի կատարումը:

Վերջին հարցը, որը կցանկանայինք քննարկել սույն պարագրաֆի շրջանակներում, վերաբերում է ՀՀ իրավասու մարմիններին փոխանցված գործը օտարերկրյա պետությանը վերադարձնելու հնարավորությանը:

Քրեական վարույթների փոխանցման մասին եվրոպական կոնվենցիայի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հայցող պետության կողմից քրեական գործը կարող է փոխանցվել հայցվող պետությանը որոշակի հիմքերի ամկայության դեպքում: Որպես այդպիսիք կարելի է նշել, օրինակ, կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հետևյալ հիմքերը՝

- ա) եթե կասկածվող անձը մշտապես բնակվում է հայցվող Պետությունում,
- բ) եթե կասկածվող անձը հայցվող Պետության քաղաքացի է կամ ծագումով հայցվող Պետությունից է,
- գ) եթե կասկածվող անձը հայցվող Պետությունում կրում է կամ կրելու է պատիժ ազատազրկման ձևով,
- դ) եթե հայցվող Պետությունում տվյալ կասկածվող անձի նկատմամբ իրականացվում է վարույթ նույն կամ այլ հանցագործությունների կապակցությամբ,
- ե) եթե գտնում է, որ վարույթի փոխանցումը բխում է ճշմարտությունը բա-

ցահայտելու շահերից և, մասնավորապես, որ ապացույցի կարևորագույն տարրերը հայցվող Պետությունում են,

գ) եթե գտնում է, որ հայցվող Պետության կողմից դատավճիռն ի կատար անվելու դեպքում դրա իրականացումը կբարելավի դատապարտյալի սոցիալական վերականգնման հնարավորությունները,

ե) եթե գտնում է, որ չի կարող ապահովվել կասկածվող անձի ներկայությունը հայցող Պետությունում իրականացվող դատաքննությանը, և որ կարող է ապահովվել նրա ներկայությունը դատաքննությանը հայցվող Պետությունում,

ը) եթե գտնում է, որ հնարավոր դատավճիռը կայացնելու դեպքում այն ի կատար չի անվի նույնիսկ հանձնման մասին խնդրանք ներկայացնելու դեպքում, բայց գտնում է, որ հայցվող Պետությունը կարող է դա անել:

Մեջբերված, ինչպես նաև կոնվենցիայով նախատեսված այլ հիմքերի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ կոնվենցիան նախատեսում է քրեական գործի փոխանցման հնարավորությունը այն դեպքում, երբ առկա է «կապ» այդ պետության, հանցանքը կատարած անձի և տվյալ քրեական գործի միջև: Այսինքն՝ քրեական գործի փոխանցման նպատակը, ըստ էության, արդյունավետ քննության իրականացումն է, չնայած որ այս տեսակետի վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ առկա են տարբեր կարծիքներ¹⁸:

Ըստ էության, տվյալ հարցի վերաբերյալ քննարկումները բաժանվում են երկու խմբի: Մի մասի կարծիքով՝ քրեական վարույթի փոխանցմամբ ապահովվում է պատժի անխուսափելիության սկզբունքը, իսկ մյուս մասը հիմնականում բարձրացնում է այն հարցը, թե որքանով արդյունավետ կարող է իրականացվել մի գործի քննությունը այն պետության իրավասու մարմինների կողմից, որի տարածքում տվյալ հանցագործությունը չի կատարվել, վկաները և տուժողները չեն գտնվում նրա տարածքում և այլն:

Հարկ է նշել, որ երկրորդ կարծիքի հեղինակների մտահոգություններն արդարացված են: Պրակտիկայում շատ հաճախ հանդիպում են դեպքեր, երբ փոխանցված վարույթով իրականացված քննության շրջանակներում մեղադրյալի մասնակցությունն ապացուցված չլինելու արդյունքում՝ սպառելով նոր ապացույցներ ձեռք բերելու բոլոր հնարավորությունները, վերջինիս նկատմամբ կայացվում է քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում: Հարց է առաջանում՝ տվյալ դեպքում ի՞նչ պետք է անել փոխանցված քրեական գործի հետ: Ինչպես արդեն նշվել է վերևում, գործի փոխանցման հիմքը կապն է տվյալ պետության և հանցանք կատարած անձի միջև, սակայն անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու դեպքում, ըստ էության, քրեական գործը պահել հայցվող պետության իրավասու մարմինների վարույթում իմաստա-

¹⁸ Stéphanie Anne-Sophie Massa, Bridging the legal gap, The International Initiative for Opening Negotiations on a Multilateral Treaty for Mutual Legal Assistance and Extradition in the Domestic Prosecution of Atrocity Crimes, Cambridge University Press 2017, էջ 4:

գրկվում է և հաշվի առնելով կոնվենցիայի դրույթները՝ ենթադրվում է, որ գործը ենթակա է վերադարձման հայցող պետության:

Սակայն այս իրավիճակը ևս առաջ է բերում մի շարք խնդիրներ: Մասնավորապես ո՛չ միջազգային պայմանագրերով, ո՛չ օտարերկրյա պետությունների օրենսդրություններով կարգավորված չէ այն հարցը, թե քրեական գործը վերադարձվելու դեպքում ինչ իրավական արժեք ունի հայցվող պետության կողմից անձի նկատմամբ կայացված քրեական հետապնդումը դադարեցնելու վերաբերյալ որոշումը, արդյո՞ք այն պարտադիր է հայցող պետության համար: Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ տվյալ որոշումը ոչ մի հետևանք չի ունենում հայցող պետության համար և անձի նկատմամբ շարունակվում է գործել հայցող պետության կողմից հայտարարված հետախուզումը:

Վերոնշյալը հաշվի առնելով՝ առաջարկվում է «Քրեական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսել դրույթ, որի համաձայն՝ փոխանցված քրեական վարույթով մեղադրյալի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը հայցող պետությանը վերադարձնելու դեպքում անձը պետք է նախազգուշացվի վերջինիս նկատմամբ գործող հետախուզման և «Սահմանը հատելու դեպքում օտարերկրյա պետությունում հայտնաբերվելու և համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում հետախուզում հայտարարած պետությանը հանձնվելու հնարավորության մասին»:

Եզրակացություն

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 173-րդ հոդվածի 5-րդ մասի բովանդակությունը պետք է լրացնել «և եթե առկա է քրեական հետապնդման իրականացման մասին խնդրանք» նախադասությամբ, որը կհստակեցնի հանձնման մասին միջնորդությունը մերժելու դեպքում վարույթ նախաձեռնելու դեպքերը և նվազագույնի կհասցնի նույն անձի նկատմամբ տարբեր պետություններում նույն արարքի կապակցությամբ գուգահեռ քննության իրականացումը:

Փոխանցված վարույթով նոր վարույթ չպետք է նախաձեռնվի, այլ իրականացված քննությունը պետք է շարունակվի:

Օտարերկրյա պետության կողմից փոխանցված և վարույթ ընդունված քրեական գործով ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված քրեական հետապնդման ժամկետների հաշվարկը առաջարկվում է սկսել մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքը ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխանեցնելու և վերջինիս նոր մեղադրանք ներկայացնելու պահից:

Քրեական հետապնդումը անձի նկատմամբ դադարեցնելու և գործը հայցող պետությանը վերադարձնելու դեպքում օրենսդրությամբ պետք է նախատեսվի անձին դրա մասին հայտնելու պահանջ:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Լատվիայի Հանրապետության քրեական դատավարության 21.06.2007 թ. օրենսգիրք:
Criminal Procedure Code of The Republic of Latvia, 21.06.2007.
2. «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ», 1984 թ.:
UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1984.
3. Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության 04.07.2014 թ. օրենսգիրք:
Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.
4. Ռուսաստանի Դաշնության քրեական դատավարության 18.12.2001 թ. օրենսգիրք:
Criminal Procedure Code of the Russian Federation.
5. Ուկրաինայի քրեական դատավարության 13.10.2012 թ. օրենսգիրք:
Criminal Procedure Code of Ukraine, 13.10.2012.
6. Քրեական վարույթների փոխանցման մասին եվրոպական կոնվենցիա, 15.05.1972:
European Convention on the Transfer of Proceedings in Criminal Matters, 15.05.1972.
7. Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին Խորվաթիայի Հանրապետության 1}10.12.2004 թ.:
Act on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters, 10.12.2004
8. Քաղաքացիական, ընտանեկան և քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավական հարաբերությունների մասին Քիշնևի կոնվենցիա, 07.10.2002 թ.:
Convention on Legal Aid and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases, adopted in Kishinev on 07.10.2002
9. Абдуллоев П.С., Формирование института передачи уголовного судопроизводства в рамках международного сотрудничества на постсоветском пространстве. Москва, 2015.
Abdulloev P.S., Formation of the institution of transfer of criminal proceedings within the framework of international cooperation in the post-Soviet space, Moscow 2015.
10. Jovana BLEŠIĆ, Aut dedere aut judicare in international and domestic law, 19.04.2022,
11. International Law Commission, The Obligation to Extradite or Prosecute, Amnesty International, Publication 2009.

12. M. Plachta, “Aut Dedere Aut Judicare: An Overview of the Modes of Implementation and Approaches”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 6 (4), 1999.
13. Stoyan P. The obligation aut dedere aut judicare (‘extradite or prosecute’) in international law: scope, content, sources and applicability of the obligation ‘extradite or prosecute’ by.
14. (access 20.08.2023)
15. International Law Commission, *The Obligation to Extradite or Prosecute*, Amnesty International, Publication 2009.
16. Anne-Sophie Massa, *Bridging the legal gap, The International Initiative for Opening Negotiations on a Multilateral Treaty for Mutual Legal Assistance and Extradition in the Domestic Prosecution of Atrocity Crimes*, Cambridge University Press:

Gayane Melikyan

Senior Prosecutor of the Department of International Legal Cooperation of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia, Ph.D. Student of the Department of Criminal Procedure and Criminology of YSU

TRANSFER OF CRIMINAL PROCEEDINGS AS A RESULT OF REFUSAL OF EXTRADITION: MAIN ISSUES UNDER THE LEGISLATION OF RA¹

Abstract

The article is devoted to the problems that arise in the practical application of the well-known principle *Aut dedere aut judicare* “Extradite or Prosecute”. The author, considering the principle under discussion as a logical consequence of the refusal of an extradition request, discusses cases when the state that rejected the extradition request does not apply for criminal liability. The article analyzes the possible negative consequences of criminal prosecution in such situations and proposes appropriate solutions.

At the same time, the problems arising in practice during the transfer of proceedings by the competent authorities of a foreign state have been reviewed and analyzed in the article, the reasons of occurrence of these problems have been clearly identified, on the basis of which the author presented proposals for making relevant legislative changes.

Keywords: extradition request; criminal prosecution; wanted person; international principle; jurisdiction; international treaty; convention; to initiate criminal proceeding;

¹ The article was presented on 05.12.2023 and was reviewed on 05.12.2023.

terms of persecution etc.

Гаяне Меликян

*Старший прокурор управления международно-правового сотрудничества
Генеральной прокуратуры Республики Армения, аспирант кафедры
уголовного судопроизводства и криминалистики ЕГУ*

ПЕРЕДАЧА УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА КАК ПОСЛЕДСТВИЕ ОТКАЗА В ВЫДАЧЕ: ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РА¹

Абстракт

Статья посвящена проблемам, возникающим при практическом применении известного принципа *Aut dedere aut judicare* (*extradite or prosecute*) «Либо выдай, либо суди». Автор, рассматривая обсуждаемый принцип как логическое последствие отказа в запросе о выдаче, анализирует случаи, когда государство, которым было отказано в запросе о выдаче, не обращается с просьбой о привлечении к уголовной ответственности. В статье анализируются возможные отрицательные последствия уголовного преследования в подобных ситуациях и предлагаются соответствующие решения.

В то же время в статье были рассмотрены и проанализированы проблемы, возникающие на практике при передаче дел компетентными органами иностранного государства, четко обозначены причины возникновения этих проблем, на основании чего автором были представлены предложения о внесении соответствующих законодательных изменений.

Ключевые слова: запрос о выдаче; уголовное преследование; разыскиваемый; международный принцип; юрисдикция; международный договор; конвенция; возбудить уголовное производство; сроки преследования и т. д.

¹ Статья была представлена 05.12.2023 и прошла рецензирование 05.12.2023.

Հայկ Հարությունյան

*Երևան քաղաքի դատախազության ավագ դատախազ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Հայաստանում Ֆրանսիական
համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի դասախոս*

**ՏՈՒԺՈՂԻ ԵՎ ՀԱՆՑԱՆՔ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՆՁԻ
ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔՈՎ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՂԱՏԵԼՈՒ
ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ¹**

Համառոտագիր

Արդիականություն ու նպատակահարմարություն: Սույն աշխատության շրջանակներում ուսումնասիրության է ենթարկվել քրեական պատասխանատվությունից ազատելու՝ տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության հիմքը, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածում:

Քրեական պատասխանատվությունից ազատելու վկայակոչված հիմքը առաջին անգամ նախատեսվել է 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքով, իսկ 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված քրեական օրենսգրքով նախատեսվեց նշված հիմքի կիրառման ավելի մանրամասն կարգավորումներ:

Մինչդեռ կարելի է փաստել, որ քննարկվող հիմքի կիրառելիության ժամանակ առաջանում են հարցեր, որոնց պատասխանները տրված չեն ո՛չ գործող օրենսդրությամբ, ո՛չ էլ ՀՀ դատական պրակտիկայում: Մասնավորապես՝ ի՞նչ է հաշտությունը, համակցությամբ հանցանք կատարած անձը կարո՞ղ է քննարկվող հիմքով ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելը հանդիսանում է իրավակիրառ մարմնի իրավո՞ւնքը, թե՞ պարտականությունը:

Հիշյալ և առաջ քաշված այլ հարցեր, որոնց անդրադարձել ենք սույն աշխատության շրջանակներում, պահանջում են լուծումներ՝ քրեաիրավական հիմքի լիարժեք կիրառման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված:

Հոդվածի նպատակը: Տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքի քրեաիրավական հիմնախնդիրների ուսումնասիրություն:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 01.09.2023թ., գրախոսվել է 13.11.2023թ.:

Արդյունքները: Հեղինակի կողմից տրվել է հաշտության բնորոշումը, բացահայտվել են «առաջին անգամ հանցանք կատարած անձ» հասկացության կիրառման գործնական խնդիրները, ապացուցվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի 5-րդ մասում նախատեսված՝ հիմքի սահմանափակման կիրառման խնդիրները:

Արդյունքների գործնական և տեսական նշանակությունը: Տեսական նշանակությունն այն է, որ ստացված արդյունքները կարող են տեսական հիմք հանդիսանալ հետագա հետազոտությունների համար, իսկ գործնական նշանակությունը՝ օգտագործվել քրեական օրենսդրության կատարելագործման և պրակտիկայի ձևավորման համար:

Հիմնաբառեր- առաջին անգամ հանցանք կատարած անձ, տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտություն, պատճառված վնասի հատուցում կամ հարթում, ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք, քրեական պատասխանատվությունից ազատել:

Ներածություն

Թեմայի ձևակերպում: Տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքի օրենսդրական և գործնական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը և դրանց լուծումները:

Հետազոտության հիպոթեզի ձևակերպում: Աշխատությունում ներկայացված մոտեցումներն ու կատարված ուսումնասիրության արդյունքների վրա հիմնված առաջարկությունները կարող են օգտագործվել քրեական օրենսդրության կատարելագործման և պրակտիկայի ձևավորման համար:

Հետազոտության արդիականության հիմնավորումը: Ընտրված թեմայի արդիականությունը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ նշված քրեաիրավական հիմքը գործնականում ունի լայն կիրառելիություն, մինչդեռ գործնականում բացակայում է այդ նորմի կիրառելիության միասնական մոտեցումը, որպիսի հանգամանքը պայմանավորված է օրենսդրական թերի կարգավորումներից և պրակտիկայի բացակայությունից:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության՝ քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքի օրենսդրական և գործնական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը և դրանց լուծումները: Այդ նպատակը պայմանավորել է հետազոտության շրջանակներում հետևյալ խնդիրների առաջաշումը՝ «առաջին անգամ հանցանք կատարած անձ» հասկացության գործնական կիրառելիությունը, «հաշտության» հասկացության բնորոշման բացակայությունը, պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման պայմանի բացակայությունը:

§ 1.1. Քրեական պատասխանատվությունից ազատելը՝ որպես քրեական իրավունքի ինստիտուտ

Նոր քրեական քաղաքականությունը քրեական պատասխանատվության և պատժի խնդիրները դիտարկում է որոշակի փոխզիջման՝ որպես իրավական պետությունում տվյալ խնդրի լուծման թույլատրելի միջոց²: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր պետություն պետք է որդեգրի քրեական այնպիսի քաղաքականություն, որի արդյունքում հնարավոր կլինի քրեաիրավական և քրեադատավարական միջոցներով արդյունավետ պայքարել հանցավորության դեմ, ինչպես նաև կանխել այն:

ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա են նորմեր, որոնք կարգավորում են հանցանք կատարելուց հետո անձի կողմից դրսևորած դրական վարքագծի հիման վրա առաջացող հատուկ հասարակական հարաբերություններ: Այդ նորմերում սահմանվում են պահանջներ, որոնց իրականացումը ենթադրում է, որ հանցանք կատարած անձը կորցրել է իր երբեմնի հանրային վտանգավորությունը, ինչը հիմք է՝ անձին ազատելու հետագա քրեաիրավական ներգործության միջոցներից, մասնավորապես՝ քրեական պատասխանատվությունից: Քրեական իրավունքի տեսությունում այդ նորմերն իրենց իրավական բնույթով կարգավորում են հատուկ հարաբերություններ և հանդիսանում խրախուսական նորմեր: Խրախուսանքի համար անհրաժեշտ պայման է հանցանք կատարելուց հետո հանցանք կատարած անձի կողմից դրական վարքագիծ դրսևորելը: Քրեական իրավունքում քննարկվող նորմերի ամբողջությունը կազմում է հենց քրեական պատասխանատվությունից ազատելու ինստիտուտը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերը կարելի է պայմանական դասակարգել ըստ դրանց կիրառման իմպերատիվության հատկանիշի, մասնավորապես՝

1. հանգամանքներ, որոնց առկայության դեպքում հանցանք կատարած անձը **կարող է** ազատվել քրեական պատասխանատվությունից (գործուն գղջալու հիմք),

2. հանգամանքներ, որոնց առկայության դեպքում հանցանք կատարած անձը, **պետք է** ազատվի քրեական պատասխանատվությունից (հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու, տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության, հանցանքի վաղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքեր):

Մեր խորին համոզմամբ, քրեական օրենսդրությունում առկա վերոհիշյալ հանգամանքները հանդես են գալիս որպես պետության այլընտրանքային պատասխան անձի կատարած անօրինականության դեմ, որի միջոցով օրենքով սահմանված կարգով անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու և պատիժ կիրառելու փոխարեն, ինչպես նշում է Ն.Վ. Երոխինը, «(...) պետությունն

² Տե՛ս Якобашвили Г.М. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2002, էջ 4-5:

օրինական «գործարք կնքելով» հանցանք կատարած անձի հետ»³ իր առաջնային խնդիրն է համարում ոչ այնքան հանցագործին պատժելը, որքան արժեքներն ու շահերը օրենքով պաշտպանելը:

§ 1.2. Տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու կիրառման պայմանները

Տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքը նախատեսված է եղել նաև 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ նաև Նախորդ օրենսգիրք) 73-րդ հոդվածում, որը սահմանում է. «Ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա հաշտվել է տուժողի հետ և հատուցել կամ այլ կերպ հարթել է նրան պատճառած վնասը»: Նույնական կարգավորում նախատեսվել է նաև 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ նաև Նոր օրենսգիրք) 82-րդ հոդվածի («Քրեական պատասխանատվությունից ազատելը տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով») 1-ին մասում, որի համաձայն՝ **«Եթե անձն առաջին անգամ է հանցանք կատարել, ապա ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե նրա կատարած արարքը ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք է, և նրա ու տուժողի միջև առկա է հաշտության վերաբերյալ ինքնուրույն և ազատ կամարտահայտության վրա հիմնված փոխադարձ համաձայնությունը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կատարված հանցանքում առկա են ընտանիքում բռնության հատկանիշներ»:**

Նոր քրեական օրենսգրքում տրված բնորոշումն էականորեն տարբերվում է Նախորդ օրենսգրքի 73-րդ հոդվածում նախատեսված ձևակերպումից: Հիմնական տարբերությունը հանգում է նրան, որ նախ՝ քննարկվող քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքը դարձել է «իմպերատիվ», ինչպես նաև օրենսդրի կողմից նախատեսվել է նշված հիմքի կիրառման ավելի մանրամասն կարգավորումներ, մասնավորապես՝ անդրադարձ է կատարվել հանցակցի, ինչպես նաև հանցանք կատարած անչափափաս և սահմանափակ մեղսունակ անձանց կողմից տուժողի հետ հաշտվելու առանձնահատկություններին:

Նոր օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերլուծությունից հետևում է, որ օրենսդիրը սահմանել է չորս պայմաններ (**առաջին անգամ հանցանք կատարել, ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարել, տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտություն, ընտանիքում բռնության հատկանիշների բացակայություն**), որոնք իրենց էությամբ նույնարժեքային չեն, և քրեական

³ Стів Ерохина Н.В., Прекращение уголовного дела и (или) уголовного преследования в связи с деятельным раскаянием на стадии предварительного расследования. М.: Изд-во Моск. ун-та МВД России, 2002, էջ 28:

պատասխանատվությունից ազատելու հարցը լուծելիս յուրաքանչյուրն ունի իր իրավական արժեքը: Ավելին՝ նշված հիմքով անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար անհրաժեշտ է չորս պայմանների միաժամանակյա առկայությունը:

«Առաջին անգամ հանցանք կատարած անձի» հասկացության բնորոշումն առաջին անգամ օրենսդրական մակարդակով նախատեսվել է Նոր օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետում, որի համաձայն՝ **առաջին անգամ հանցանք կատարած է համարվում այն անձը, որը նախկինում հանցանք չի կատարել կամ կատարել է, սակայն ազատվել է քրեական պատասխանատվությունից, կամ որի դատվածությունը սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով մարվել կամ վերացվել է:** Թեև նշված հասկացությունը օգտագործվում էր նաև Նախորդ օրենսգրքում (ընդհանուր և հատուկ մասերում), սակայն օրենսդրորեն տրված չէր դրա բնորոշումը, ինչը գործնականում առաջացնում էր այդ հասկացության միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր: Օրենսդրական ճշգրիտ բնորոշման կարևորությունն առաջին հերթին պայմանավորվում է այն հանգամանքով, որ դրա միջոցով օրենսդիրը սահմանափակում է քրեական պատասխանատվությունից ազատելու նորմի կիրառման շրջանակն այն հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ, ովքեր ունեն հանրային վտանգավորության բարձր աստիճան:

Իրավաբանական գրականությունում գոյություն չունի միատեսակ մոտեցում, թե որն է հանդիսանում առաջին անգամ հանցանք կատարելը:

Իրավաբան-գիտնականների գերակշռող մասը նշում է, որ «Առաջին անգամ կատարված է համարվում այն հանցանքը (արարք), որը անձը փաստացի կատարել է առաջին անգամ, կամ արարքը, որը անձը թեև կատարել է ոչ առաջին անգամ, սակայն կատարված հանցանքի համար անցել են քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները⁴»: Ս.Գ. Կելինսկան կարծում է, որ հանցանքը պետք է համարել առաջին անգամ կատարված, երբ հանցանքը կա՛մ փաստացիորեն, կա՛մ իրավականորեն կատարվել է առաջին անգամ, այսինքն՝ կա՛մ վաղեմության ժամկետները մարվելուց, կա՛մ նախկինում կատարած հանցանքի համար դատվածությունը հանվելուց կամ մարվելուց հետո⁵:

«Առաջին անգամ հանցանք կատարած» օրենսդրական բնորոշման բացահայտման շրջանակներում, անհրաժեշտ է քննարկել այն իրավիճակը, երբ անձը հանցանքը (ոչ մեծ կամ միջին ծանրության) կատարում է իրական կամ իդեալական համակցությամբ, արդյո՞ք վերջինս նշված հիմքով կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից կատարած հանցանքների համար:

Առաջին անգամ հանցանք կատարելու հասկացության ճիշտ կիրառումն ունի

⁴ Ст'ю Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации // Отв. ред. А.В. Наумов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 1996, էջ 206:
⁵ Ст'ю Келина С.Г., Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. / Отв. ред.: Пионтковский А.А. М.: Наука, 1974, էջ 159:

իր կարևորությունը, քանի որ նախ՝ գործնականում նշված իրավիճակները հաճախ են առաջանում, երկրորդ՝ գործնականում բացակայում է նշված հասկացության կիրառման միասնական մոտեցումը:

Ն.Կուզնեցովայի մոտեցման համաձայն՝ եթե անձի կատարած արարքի մեջ առկա է հանցանքի համակցություն, ապա հնարավոր է անձին ազատել քրեական պատասխանատվությունից կատարած արարքներից միայն առաջինից⁶:

Յու.Վ. Մատվեևայի կարծիքով՝ եթե անձի կողմից կատարվում է միանգամից երկու հանցանք, ապա այդ անձին հնարավոր է բոլոր հանցանքերի համար ազատել քրեական պատասխանատվությունից, քանի որ այս դեպքում անձը հանցանքը իրավականորեն կատարել է առաջին անգամ⁷:

«Առաջին անգամ հանցանք կատարելու» հասկացության կիրառելիության վերաբերյալ արդեն իսկ դատարաններում ձևավորվել է որոշակի պրակտիկա: Մասնավորապես՝ Արմավիրի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանը 2023 թվականի ապրիլի 28-ի թիվ ԱԲԴ/0302/01/22 գործով որոշում է կայացրել մեղադրյալ Ս.Դ.-ի նկատմամբ Նախորդ օրենսգրքի 34-177-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով, 177-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով և 177-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով իրականացվող քրեական հետապնդումը դադարեցնել՝ Նոր օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի, այն է՝ տուժող Ռ.Զ.-ի հետ հաշտվելու հիմքով⁸:

Հիշյալ որոշումից հետևում է, որ դատարանը նույն վարույթով, նույն անձի կողմից կատարված մեկից ավելի միջին ծանրության հանցանքները դիտարկել է, որպես առաջին անգամ կատարված հանցանք և անձին ազատել է քրեական պատասխանատվությունից՝ տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով: Ստացվում է, որ եթե անգամ անձի կողմից կատարվել են մեկից ավելի հանցանքներ (ոչ մեծ և միջին ծանրության), ապա վերջինիս արարքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի իմաստով, համարվում է առաջին անգամ հանցանք կատարած անձ:

Այսպիսով, պետք է նշել, որ թե՛ իրական և թե՛ իդեալական համակցության դեպքում անձը մեկ կամ մեկից ավելի արարքներով կատարում է երկու կամ ավելի հանցանքներ, հետևաբար հանցանք կատարած անձը նշված հիմքով կարող է քրեական պատասխանատվությունից ազատվել միայն կատարված հանցանքներից մեկի համար: Սակայն քրեական պատասխանատվությունից ազատելու իրագործման շրջանակներում, կախված համակցության տեսակից (իդեալական կամ իրական), վարույթն իրականացնող մարմինն անձին քրեական պատասխանա-

⁶ Տե՛ս Кузнецова Н., Частичное прекращение уголовного дела при множественности преступлений // Законность. № 3, М., 2001, էջ 31:

⁷ Տե՛ս Матвеева Ю.В., Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием: Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 2001, էջ 19:

⁸ Տե՛ս Արմավիրի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2023 թվականի ապրիլի 28-ի թիվ ԱԲԴ/0302/01/22 գործով որոշումը:

տվությունից ազատելու հարցում պետք է դրսևորի տարբերակված մոտեցում: Մասնավորապես՝ եթե հանցանքը կատարվել է իրական համակցությամբ, ապա անձը պետք է քրեական պատասխանատվությունից ազատվի դրանցից միայն առաջին հանցանքի կատարման համար, իսկ եթե հանցանքը կատարվել է իդեալական համակցությամբ, ապա հանցանք կատարած անձին պետք է հնարավորություն տրվի ընտրելու հանցանքներից որի համար ազատվի քրեական պատասխանատվությունից: Վերջին մոտեցումը հիմնավորվում է նրանով, որ իդեալական համակցության դեպքում անձը մեկ արարքով կատարում է քրեական օրենսգրքի հատուկ մասով նախատեսված երկու կամ ավել հանցանքներ, ինչը գործնականում դժվարացնում է տարանջատել, թե հանցանքներից որն է կատարվել առաջինը: Օրինակ՝ եթե անձն իդեալական համակցությամբ կատարել է ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքներ, ապա վերջինս կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից միջին ծանրության հանցանքի կատարման համար՝ անկախ այն հանգամանքից, թե իդեալական համակցությամբ մեջ ընդգրկված հանցանքներից որ գործողությունն (արարք) է առաջինը կատարվել:

Գործնականում հանդիպող հաջորդ իրավիճակը այն է, երբ հանցանք կատարելու ժամանակ անձն ունեցել է դատվածություն, սակայն հաշտության ժամանակ նշված դատվածությունը մարվել կամ վերացվել է, արդյո՞ք վերջինիս կատարած հանցանքը կարող է գնահատվել առաջին անգամ կատարված:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Սույն օրենսգրքով նախատեսված հանցանքը կատարելու ժամանակ է համարվում գործողությունը կամ անգործությունը կատարելու պահը՝ անկախ հետևանքներն առաջանալու պահից»:

Նշված իրավական նորմի վերլուծությունից հետևում է, որ հանցանք կատարելու ժամանակ է համարվում հենց արարքը կատարելու պահը, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածում նշվում է առաջին անգամ **հանցանք** կատարել հասկացությունը, ինչը ենթադրում է, որ առաջին անգամը վերաբերվում է հանցանքին, իսկ հանցանքի կատարման ժամանակ է համարվում գործողությունը կամ անգործությունը կատարելու պահը: Այլ կերպ՝ օրենսդիրը որպես ելակետային հասկացություն օգտագործում է հանցանքը, հետևաբար անկախ այն հանգամանքից, թե երբ է տուժողը և հանցանք կատարած անձը հաշտվել, եթե այն կատարվել է դատվածության ժամանակ, ապա վերջինս ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի հիմքով չի կարող ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, քանի որ նրա հանցանքը չի համարվի առաջին անգամ կատարված:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածով սահմանված հաջորդ օրենսդրական պահանջն այն է, որ հանցանքը պետք է լինի ոչ մեծ կամ միջին ծանրության: Նույն օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Ոչ մեծ ծանրության հանցանքներ են համարվում սույն օրենսգրքով նախատեսված այն արարքները, որոնց համար սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված առավելագույն

պատիժը չի գերազանցում 2 տարի ժամկետով ազատազրկումը, կամ որոնց համար նախատեսված է ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժ», իսկ նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Միջին ծանրության հանցանքներ են համարվում սույն օրենսգրքով նախատեսված այն արարքները, որոնց համար սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում 5 տարի ժամկետով ազատազրկումը»:

Ի տարբերություն 2003 թվականի մայիսի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 1-ի մասի կարգավորմանը, որտեղ նախատեսված էր բացառապես ոչ մեծ ծանրության հանցանքը՝ նոր քրեական օրենսգրքով օրենսդիրը ընդլայնել է տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու դեպքերը՝ տարածելով նաև միջին ծանրության հանցանքների վրա:

Նոր քրեական օրենսգրքի հեղինակները նշված մոտեցումը հիմնավորել են այն հանգամանքով, որ նախորդ քրեական օրենսգրքում այս ինստիտուտի կիրառության շրջանակները խիստ նեղացված են՝ կապվելով միայն ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարելու հետ: Նման պարագայում այն դառնում է գրեթե ոչ կիրառելի՝ նկատի ունենալով նաև այն, որ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների մի զգալի մասը մասնավոր մեղադրանքի գործեր են, և զուտ տուժողի բողոքի բացակայությունը, նույնիսկ եթե հանցավորի և տուժողի միջև հաշտությունը չի կայացել և տուժողին պատճառված վնասը չի հատուցվել կամ այլ կերպ չի հարթվել, արդեն իսկ անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու պայման է: Հարցի լուծման տարբերակ է միջին ծանրության հանցագործությունների պարագայում ևս այս ինստիտուտի կիրառման հնարավորության ընձեռումը, հատկապես որ մասնավոր մեղադրանքի գործերի շարքում ևս հանդիպում են միջին ծանրության հանցագործություններ⁹:

Նշվածի վերաբերյալ քրեական իրավունքի տեսությունում առկա են տարբեր մոտեցումներ: Այսպես՝ ինչպես նշում է Ի.Մ. Ալիկպերովը. «(...) որոշ դեպքերում անհրաժեշտ է հաշվի առնել տուժողի կարծիքը, մասնավորապես՝ այլ տեսակի (միջին ծանրության և ծանր հանցագործություններ) հանցագործություններ կատարած անձի քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելու դեպքում: Ասվածը, մասնավորապես, վերաբերում է միջին ծանրության և ծանր հանցագործություններին, բայց որոնց դեպքում տուժողի կյանքին կամ առողջությանը ծանր հետևանքներ չեն պատճառվել: Նման դեպքերում զոհի կամքն անտեսելով՝ մեղավորին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը հանգեցնում է նրան, որ տուժողի շահերը խախտվում են երկու անգամ. Առաջինը՝ հանցագործի գործողությունների, երկրորդը՝ պետական մարմինների գործողությունների հետևանքով»¹⁰:

⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգ, էջ 61:

¹⁰ Տե՛ս Аликперов Х. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим // Законность. № 6, М., 1999, էջ 13:

Վ.Գ. Ուլյանովը նույնպես համաձայն է ընդլայնել տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու արարքների շրջանակը՝ դրանում ընդգրկելով նաև միջին ծանրության հանցագործությունները¹¹:

Գտնում ենք, որ տուժողի և հանցանք կատարած անձանց հաշտության դեպքերը նաև միջին ծանրության հանցանքների վրա տարածելով՝ կրնդլայնվի նշված հիմքի կիրառելիությունը, ինչը կխթանի վարույթն իրականացնող մարմնի ծանրաբեռնվածությունը բեռնաթափելուն:

Օրենսդրի կողմից, անձին հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու նախատեսված հաջորդ պայմանը, հանցանք կատարած անձի և տուժողի հաշտությունն է: Ի տարբերություն նախկին քրեական օրենսգրքի՝ նոր քրեական օրենսգրքում, օրենսդիրը չի սահմանափակվում միայն հաշտության հասկացության ամրագրումով, այլ որոշակի չափով փորձում է բնորոշել այն՝ նշելով, որ հաշտությունը պետք է լինի որպես ինքնուրույն, ազատ կամարտահայտության վրա հիմնված փոխադարձ համաձայնություն: Այլ կերպ՝ օրենսդիրը հաշտության հասկացությանն օժտել է ինքնուրույնության, ազատ կամարտահայտության և փոխադարձ համաձայնության չափանիշներով:

Ըստ Խ.Ալիկպերովի՝ հաշտությունը պետք է ընդունել որպես տուժողի կողմից հանցագործություն կատարած անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու մասին ներկայացված դիմումից հրաժարում կամ քրեական գործի կարճման մասին ներկայացված դիմում՝ հաշտության հասնելու վերաբերյալ¹²:

Հաշտությունն այն է, երբ տուժողն իր կամարտահայտությամբ հրաժարվում է դատական կարգով իր իրավունքների պաշտպանությունից¹³:

Դա երկկողմանի կայացված փաստաթուղթ է, որը պահանջում է ոչ միայն տուժողի համաձայնությունը, այլ նաև մեղադրյալի¹⁴:

Հաշտությունը նշանակում է քաղաքացիների միջև օրինական հարաբերությունների վերականգնում՝ բացառելով պետության հարկադրանքի կիրառման անհրաժեշտությունը, (...) ¹⁵:

Հաշտության հասկացության հարցի կապակցությամբ իր դիրքորոշումն է հայտնել նաև Վճռաբեկ դատարանը՝ մասնավորապես նշելով. «(...) Հանցանք կատարած անձի համար հաշտությունը հանցանքի կատարման մեջ իրեն մեղավոր ճանաչելն է, այդ արարքի համար զղջալը, ափսոսանք հայտնելը, իսկ տուժողի

¹¹ St'u Ульянов В.Г., Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 1998, էջ 13-14:
¹² St'u Аликперов X., Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим // Законность. № 6, М., 1999, էջ 12:
¹³ St'u Давыдов П.М., Мирский Д.Я. Прекращение уголовных дел. М.: Юрид. лит., 1963, с. 60:
¹⁴ St'u Каткало С.И., Лукашевич В.З., Судопроизводство по делам частного обвинения. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972, էջ 123:
¹⁵ St'u Гальперин И.М., Об уголовном преследовании, осуществляемом потерпевшим в советском уголовном процессе // Советское государство и право. № 10, М.: Наука, 1957, էջ 52:

համար՝ հանցանք կատարած անձին ներելը: Բացի այդ, հաշտությունն ենթադրում է տուժողի և ենթադրյալ հանցագործի կամավոր և փոխադարձ համաձայնություն միմյանց հետ հաշտվելու վերաբերյալ: Այսինքն՝ հաշտությունը պետք է լինի ինչպես գործողություն, այնպես էլ փոխադարձ գործողությունների արդյունք:

Հաշտության կամավոր բնույթը ենթադրում է հաշտվելու վերաբերյալ կողմերի ինքնուրույն և ազատ կամահայտնություն:

Հաշտության փոխադարձ բնույթը նշանակում է, որ կողմերից երկուսն էլ պետք է հայտարարեն հաշտության մասին»¹⁶:

Վ.Վ. Ցենյովան արդարացիորեն նշում է, որ նպատակահարմար է հաշտությունը դիտարկել երկու ասպեկտների միջոցով. մի կողմից՝ որպես գործընթաց, որն իրականացվում է որոշակի ժամանակի ընթացքում, մյուս կողմից՝ որպես արդյունք, հետևանք, որն ի հայտ է գալիս համապատասխան գործողությունների հետևանքով¹⁷:

Ի.Մ. Գալպերինը նշում է, որ հաշտությունը բնականոն հարաբերությունների վերականգնում է: Այսպես, սույն մոտեցման մեջ արտացոլված են միանգամից մեկից ավել հաշտեցման հատկանիշներ. «վերականգնումը»՝ որպես գործընթաց, սույն գործընթացին նվազագույնը երկու անձանց մասնակցությունը, և «վերականգնումը»՝ որպես արդյունք¹⁸:

Հաշտեցման գործընթացին պետք է մասնակցի են նվազագույնը երկու անձ՝ հանցագործություն կատարած անձը և հանցագործությունից տուժած անձը: Ուստի նպատակահարմար չէ համաձայնել Պ.Ս. Դավիդովայի, Դ.Ս. Միրսկիի, Խ.Դ. Ալեկսեբրովարծում են, թե հաշտությունը տուժողի կողմից հանցանք կատարած անձի դեմ ներկայացրած քրեական պատասխանատվության ենթարկելու դիմումից միակողմանի հրաժարումն է: Հաշտության գործընթացին պարտադիր պետք է մասնակցի են նվազագույնը երկու անձ, քանի որ այն երկկողմանի համաձայնություն է:

Դեռևս XIX դարի վերջերին Ա. Լոխվիցկին նշում էր. «Ի՞նչ է պետք հասկանալ հաշտության եզրույթի տակ, փոխադարձ իրական հաշտեցում, թե՛ բավարար է միակողմանի տուժող կողմի դիմումը, որ նա հաշտվում է: Ակնհայտ է, որ վերջինի դեպքում դա չի արձանագրվի որպես հաշտեցում, այլ՝ որպես ներում: (...): Պատժի չիրականացման գլխավոր հիմքը ոչ թե նվազ հանցագործություններն են, ինչպիսիք են գրպարտությունը, վիրավորանքը և այլն, այլ այն, որ թշնամությունը զիջել է խաղաղությանը, հետևաբար հանրային շահը չի վնասվել: Երբ մեղավորը

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ ԵԱԶԳ/0157/01/10 որոշման 18-րդ կետ:

¹⁷ Տե՛ս Ценева В.В., Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим, дис. ... канд. юрид. наук. Кемерово, 2002, էջ 153:

¹⁸ Տե՛ս Гальперин И.М., Наказание: социальные функции, практика применения. М.: Юрид. лит., 1983, էջ 206:

չի զոջում, թշնամությունը չի դադարում, ապա հաշվի առնելով հանրության շահը՝ նպատակահարմար է նրան բաց թողնել առանց պատիժ կիրառելու: Բայց օրենքը չի սահմանել հաշտեցման ապացույցի որևէ պայման, և մեր պրակտիկան ձևավորվել է միայն վիրավորվածի կամ տուժողի դիմումի հիման վրա»¹⁹:

Մեր կարծիքով Ի.Մ. Գալպերինի այն մոտեցումը, որ պետք է վերականգնվեն «կանոնավոր, բնականոն իրավական հարաբերությունները», այդքան էլ արդարացված չէ: Առաջին՝ բոլոր անձնական հարաբերությունները հնարավոր չէ կարգավորել իրավունքով, երկրորդ, հեղինակի կողմից ներկայացված է ընդարձակ հասկացություն, քանի որ, օրինակ՝ քրեական իրավունքի ոլորտում հնարավոր է հասնել խաղաղության, բայց միևնույն ժամանակ լինել կոնֆլիկտային այլ հարաբերություններում, օրինակ՝ քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում: Մեր կարծիքով այս դեպքում պետք է խոսել կոնկրետ հարաբերությունների մասին, որոնք առաջացել են հանցագործության արդյունքում, և որոնք պետք է կարգավորվեն:

Ավելին, ինչպես նշում է Ռ.Կ. Պլիսկոն, տուժողի հետ հաշտվելը հիմնականում կրում է ձևական (ֆորմալ) բնույթ, որի առկայությունն իրականում չի նախատեսում կողմերի միջև սահմանել բարեկամական կամ մտերմիկ հարաբերություններ: Հարաբերություններն իրենց միջև կարող են մնալ ինչպես նախկինում՝ լարված և թշնամական: Սակայն, եթե այս դեպքում տուժողը չի առարկում քրեական հետապնդման դադարեցման դեմ, և միաժամանակ առկա են օրենսդրական այլ իրականացված պահանջներ, որոնք նախատեսված են տուժողի հետ հաշտվելու դեպքում քրեական պատասխանատվությունից ազատելու նորմում, մեղավորը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից²⁰:

Մեր կարծիքով հաշտությունը կարելի է բնորոշել որպես գործընթաց և արդյունք, որն իր բնույթով ինքնուրույն և ազատ կամարտահայտության վրա հիմնված փոխադարձ համաձայնություն է՝ ուղղված տուժողի և հանցանք կատարած անձի միջև առաջացած հանցանքի հետևանքները վերացնելուն, իրավական միջոցներով հասարակական հարաբերությունները վերականգնելուն և պահպանելուն:

Ի տարբերություն ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորմանը՝ ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասում բացակայում է հանցանքի հետևանքով տուժողին պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման վերաբերյալ օրենսդրական պայմանը: Այլ կերպ՝ նոր օրենսգրքով հանցանքի հետևանքով տուժողին պատճառված վնասի հատուցումը կամ հարթումը՝ այլևս չի դիտարկվում որպես քրեական պատասխանատվությունից ազատելու պայման: Ընդ որում՝ նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի ուսում-

¹⁹ Ст'ю Лохвицкий А., Курс русского уголовного права. С.-Пб.: Журн. М-ва юст., 1867, էջ 266-267:

²⁰ Ст'ю Плиско Р.К., Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим, дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2009, էջ 145:

նասիրությունից ևս հնարավոր չէ եզրահանգել, թե ինչ հիմնավորումների արդյունքում են հեղինակները հրաժարվել նոր քրեական օրենսգրքում նշված պայմանի նախատեսումից:

ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում էր կամընտրային հնարավորություն՝ հատուցել կամ այլ կերպ հարթել պատճառված վնասը:

Լ.Չ Թադևոսյանը նշում է, որ օրենսդիրը սահմանում է հանրային վտանգավոր հետևանքների վերացման երկու տեսակ. առաջին՝ «վնասի հատուցում» և երկրորդ՝ «հանցագործությամբ պատճառված վնասն այլ կերպ հարթելը», երբ հանցագործություն կատարված անձը կարող է, օրինակ, վերադարձնել հափշտակված իրը կամ ամբողջովին փոխհատուցել պատճառված վնասը գումարային տեսքով, վճարել տուժողի բուժման ողջ ծախսերը (եթե հանցագործության արդյունքում կատարվել է անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում, որի արդյունքում տուժողը կորցրել է լսողությունը կամ տեսողությունը, ապա նրան պատճառված վնասը հնարավոր չէ հատուցել, հնարավոր է միայն «հարթել») և այլն²¹:

Իրավաբանական գրականության մեջ սույն հասկացությունների փոխհարաբերակցությունների շուրջ առկա չէ միասնական մոտեցում:

Պ.Գ. Մարֆիցինը կարծում է, որ «վնասը հարթել» հասկացությունն ավելի լայն է իր նշանակությամբ, քան «վնաս հատուցելը»: Հեղինակի կարծիքով. «Պատճառված վնասը հարթելը կարող է կայանալ հափշտակված գումարի կամ գույքի վերադարձմամբ, տուժողին հափշտակվածի փոխարեն այլ առարկաներ տրամադրելով կամ այլ ձևով փոխհատուցելով: Միաժամանակ կարևոր չէ հատուցման ձևը: Հափշտակված առարկաները և արժեքները կարող են վերադարձվել քննիչի կողմից այն ժամանակ, երբ նրանք առգրավված կլինեն մեղադրյալից, գումարային փոխհատուցումը կարող է փոխանցվել առձեռն տուժողին կամ փոխանցվել, օրինակ, նրա բանկային հաշվին և այլն: Բացի այդ, վնասի հարթման այլ տեսակներ են տուժողից ներողություն խնդրելը (այդ թվում՝ հրապարակայնորեն), որևէ օգնություն ցուցաբերելը (նյութական, ֆիզիկական), պատճառված վնասը վերացնելը և այլն»²²:

Վ.Վ. Սվերչկովը նշում է, որ «վնասը հարթել» և «վնասը հատուցել» հասկացությունների տարբերությունը իրավական գործողության բնույթի մեջ՝ համապատասխան տեսակի վնասներ «հաղթահարելով»: Եթե գույքային վնասը «հատուցվում» է, ապա ֆիզիկական և բարոյական վնասը «հարթվում է այլ եղանակով»²³:

²¹ Տե՛ս Тадевосян Л.З., Проблемы ответственности за неоконченную преступную деятельность по уголовному законодательству Республики Армения. Дисс. ... докт. юрид. наук. М., 2009, էջ 329:

²² Տե՛ս Марфицин П.Г., Прекращение уголовного дела в связи с примирением с потерпевшим. // Законодательство и практика. № 2. Омск: Изд-во Ом. юрид. ин-та МВД России, 1999, էջ 37:

²³ Տե՛ս Сверчков В.В., Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. № 12. М.: Наука, 1999, էջ 58:

Գտնում ենք, որ անընդունելի է օրենսգրքի հեղինակների մոտեցումը, որ տուժողին պատճառված վնասի հատուցումը կամ հարթումը այլևս չպետք է դիտարկվի, որպես տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու առանձին օրենսդրական պայման: Վերջին դիրքորոշումը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ նշված հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելը նոր քրեական օրենսգրքով նախատեսվել է որպես պարտադիր հիմք, այլ կերպ՝ եթե առկա են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 83-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված պայմանները, ապա վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելը կրում է պարտադիր (իմպերատիվ) բնույթ, ինչպես նաև տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության դեպքերը ընդլայնվել են՝ տարածվելով դրանք նաև միջին ծանրության հանցանքների կատարման վրա: Ստացվում է, որ օրենդիրը մի կողմից՝ վարույթն իրականացնող մարմնի համար սահմանել է նշված հիմքի կիրառելիության իմպերատիվություն և նշված հիմքի կիրառելիության ընդլայնում (տարածելով միջին ծանրության հանցանքների վրա), իսկ մյուս կողմից բացառել է տուժողին պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման պայմանի նախատեսումը, որպիսի հանգամանքը գործնականում նպաստելու է նշված հիմքի ձևական կիրառման դեպքերին: Այսինքն՝ վարույթն իրականացնող մարմինը զրկված է լինելու գնահատելու տուժողին պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը, որպիսի հանգամանքի բացակայությունն իր հերթին արգելք չի հանդիսանալու վարույթն իրականացնող մարմնի համար չազատել հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվությունից:

Բացի այդ, տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելը (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 83-րդ հոդված) վերականգնողական արդարադատության դրսևորումներից մեկն է, որի կարևոր խնդիրն է, պարզել տուժողի պահանջները, հաշվի առնել դրանք և հատուցել նրան պատճառած վնասը, բարձրացնել տուժողի դերը քրեական դատավարությունում, ինչպես նաև տնտեսել քրեաիրավական հարկադրանքը՝ հանցավորի պատասխանատվությունը սահմանափակելով տուժողին պատճառված վնասները հատուցելով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է օրենսդրական փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 83-րդ հոդվածում՝ նախատեսելով տուժողին պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման պայման, նշվածը նաև հիմնավորվում է հատկապես այն հանգամանքով, որ ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգում չկան հիմնավորումներ խնդրո առարկա պայմանի չնախատեսման վերաբերյալ, հակառակը՝ հայեցակարգի վերաբերելի մասի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ տուժողին պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման պայմանը չի ենթարկվել փոփոխության:

Հարկ է փաստել, որ ի տարբերություն ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի կարգավորման՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 83-րդ հոդվածի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ եթե հանցանք կատարած անձի կողմից իրականացվել են քննարկվող հոդվածում սահմանված բոլոր պայմանները (միաժամանակ հանցանքում բացակայում են ընտանիքում բռնության հատկանիշներ), վարույթն իրականացնող մարմինը կաշկանդված է նրան քրեական պատասխանատվությունից ազատելու մասին որոշում կայացնելու պարտականությամբ, քանի որ օրենսդիրը վարույթն իրականացնող մարմնի համար սահմանել է պարտականություն՝ նախատեսելով «ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից» բառակապակցությունը:

Այդ կապակցությամբ՝ ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի հեղինակները նշել են, որ պետք է հստակ սահմանել, որ տուժողի և հանցավորի հաշտության պարագայում դատարանը հանցանք կատարած անձին ոչ թե կարող է ազատել, այլ ազատում է քրեական պատասխանատվությունից²⁴:

Գրականությունում գոյություն ունեն մոտեցումներ, որոնց համաձայն՝ քննարկվող ոլորտում հայեցողական (դիսպոզիտիվ) նորմերն էական թերություն են հանդիսանում՝ նվազեցնելով դրանց դրական առաքելությունը: Վերոնշյալ մոտեցումը հիմնավորվում է նրանով, որ տվյալ անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելը յուրաքանչյուր դեպքում կախված է ոչ միայն վերջինիս կողմից հանցանք կատարելուց հետո քննարկվող նորմերով նախատեսված դրական վարքագծի դրսևորումից, այլ նաև դատավորի, դատախազի, քննիչի հայեցողությունից: Նման կարգով քրեական պատասխանատվությունից ազատելն իրավակիրառողների կողմից կարող է իրականացվել ոչ օբյեկտիվ, և կայացված որոշումները՝ չհամապատասխանել արդարության սկզբունքին²⁵:

Վերջին մոտեցումը հիմնավորում են նրանով, որ քրեական օրենսգրքում սահմանված «կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից» ձևակերպումը ենթադրում է, որ քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք է հանդիսանում ոչ այնքան օրենսդրի կողմից սահմանված բոլոր պայմանների կատարումը, անձի՝ հանցանք կատարելուց հետո դրսևորած դրական վարքագիծը, որքան քննիչի, դատախազի և դատավորի հայեցողությունը: Նման մոտեցումը դժվար թե հնարավոր լինի գնահատել իրավաչափ, հատկապես եթե հաշվի առնենք այն, որ իրավակիրառ մարմինների հայեցողությունը ոչ միշտ է լինում օբյեկտիվ և արդար:

Իրավակիրառ գործունեությունում քննարկվող հարցի կապակցությամբ հայեցողական մոտեցումը կարող է առաջացնել որոշակի բարդություններ, մասնավորապես՝ այն ժամանակ, երբ նույն փաստական հանգամանքներով երկու

²⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգ, էջ 61:

²⁵ Տե՛ս Алиперов Х., Освобождение от уголовной ответственности (уголовно-правовые аспекты)//Законность. № 5. М., 1999, էջ 20:

քրեական վարույթներից մեկը կարճվում է, իսկ երկրորդը՝ ոչ: Մինչդեռ Լ.Վ. Գոլովկոն առաջարկում է պահպանել քրեական պատասխանատվությունից ազատելու գոյություն ունեցող ֆակուլտատիվությունը՝ պատճառաբանելով, որ պետք է հաշվի առնել հասարակության կարծիքը: Առարկելով իր ընդդիմախոսներին՝ նա նշում է, որ ժամանակն է դադարել իրավակիրառողների հայեցողության մեջ չարիք տեսնելը. դա միայն իրավական տեխնիկայի ռճաճևն է, որի միջոցով պրակտիկ աշխատողներին հնարավորություն է ընձեռվում իրավիճակը հիմնավորված անհատականացնելու²⁶:

Բացի այդ, իրավական հարաբերությունները կարգավորող դիսպոզիտիվ մեթոդն օգտագործելիս օրենսդրի կամքն ուղղված է կոնկրետ իրադրության բոլոր հանգամանքները առավելագույնս հաշվի առնելուն: Իրականում անհնար է նորմատիվ մակարդակում կանխատեսել բազմազան իրավիճակներ և փաստեր, ինչպես նաև հանցանք կատարած անձանց առանձնահատկությունները, և դրանցից յուրաքանչյուրին սահմանել համարժեք օրենսդրական կարգավորում:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ գրականությունում նշված հարցի վերաբերյալ առկա չէ միասնական մոտեցում. մի խումբ գիտնականներ կարծում են, որ տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելը պետք է լինի իմպերատիվ, քանի որ վարույթն իրականացնող մարմինը նույնական փաստական հանգամանքներով տարբեր քրեական վարույթներով չի կարող ապահովել միատեսակ կիրառելիություն, ինչը վտանգելու է արդարության սկզբունքի ապահովվումը, իսկ որոշ գիտնականներ գտնում են, որ դիսպոզիտիվության առկայությունն արդարացված է՝ պայմանավորված քրեական պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքով, որի ապահովման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի շարք պայմաններ և հանգամանքներ, որոնք սպառնիչ կերպով չեն կարող նախատեսվել օրենսդրությամբ և կարող են գնահատվել միայն վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից կոնկրետ քրեական վարույթով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է, որ «Նախկինում սույն հոդվածով նախատեսված հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձը չի կարող նույն հիմքով կրկին ազատվել քրեական պատասխանատվությունից»:

Նշված նորմի վերլուծությունից հետևում է, որ օրենսդիրը նախատեսել է սահմանափակում, այն դեպքում, երբ քրեական վարույթի քննությամբ պարզվում է, որ հանցանք կատարած անձն արդեն իսկ նախկինում քրեական պատասխանատվությունից ազատվել է նույն հիմքով, ապա դրանից հետո վարույթն իրականացնող մարմինը չի կարող կրկին նույն անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատել տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով: Այլ կերպ՝ արգելքը

²⁶ Стіу Головки Л.В., Альтернативы уголовному преследованию в современном праве: Монография. М.: Юрид. центр Пресс, 2002, էջ 267-268:

կիրառելի է այն դեպքում, եթե հանցանք կատարած անձի վերաբերյալ առկա է վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից՝ տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու դատավարական ակտ: Նույն հիմքով կրկին ազատվելու անթույլատրելիությունը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ օրենսդիրը բացառել է հանցանք կատարած անձի մոտ անպատժելիության զգացման ձևավորումը, այլ խոսքով՝ հանցանք կատարած անձը տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատվելուց հետո չի ուղղվել, այլ հակառակը՝ շարունակել է իր հանցավոր վարքագիծը՝ կատարելով նոր հանցանք:

Համաձայնելով օրենսդրի հետ՝ այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ խնդրո առարկա նորմի օրենսդրական ձևակերպման առկա պայմաններում գործնականում ամբողջովին չի իրագործվելու օրենսդրի հիշյալ նպատակը: Բանն այն է, որ օրենսդրի կողմից նախատեսված բացառությունը վերաբերելի չէ այն դեպքերին, երբ, օրինակ, անձը նախկինում քրեական պատասխանատվությունից ազատվել է գործուն գղջալու հիմքով, քանի որ նշված հիմքով պատասխանատվությունից ազատված անձը կրկին կարող է քրեական պատասխանատվությունից ազատվել արդեն տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով: Ստացվում է այնպիսի իրավիճակ, որ նախկին հանցանքի կատարման համար գործուն գղջալու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձը կարող է կատարել նոր հանցանք (ոչ մեծ կամ միջին ծանրության), ապա կրկին ազատվել քրեական պատասխանատվությունից արդեն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 83-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հիմքով:

Արդյո՞ք նշված օրենսդրական կարգավորման պայմաններում կարող է իրագործվել օրենսդրի նպատակը՝ բացառել հանցանք կատարած անձի մոտ անպատժելիության զգացման ձևավորումը:

Գտնում ենք, որ նշված օրենսդրական ձևակերպման պայմաններում գործնականում չի հաշտովելու ամբողջությամբ իրագործել օրենսդրի նպատակը: Բանն այն է, որ նշված նորմի նախատեսմամբ՝ օրենսդիրը դրանով կարգավորել է հասարակական հարաբերություններ, որոնք բացառապես վերաբերելի են տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելուն, մինչդեռ նշված օրենսդրական սահմանափակումը պետք է իրականացվեր քրեական պատասխանատվությունից ազատելու ինստիտուտի հաշվառմամբ: Այլ խոսքով՝ օրենսդրի կողմից նման սահմանափակման նախատեսումը չպետք է վերաբերեր բացառապես քննարկվող հիմքին: Ի վերջո օրենսդրական սահմանափակման նախատեսման տեսանկյունից կարևոր չէ, թե հանցանք կատարած անձը նախկինում որ հիմքով (գործուն գղջալու՞, թե՞ տուժողի հետ հաշտվելու հիմքով) է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, կարևորը այն է, որ հանցանք կատարած անձն արդեն իսկ մեկ անգամ ազատվել է քրեական պատասխանատվությունից քննարկվող հիմքերից որևիցե մեկով, որը

դրաներվել է վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից խրախուսական նորմի կիրառմամբ և վերջինիս ներելով այն նպատակով, որ քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձն այլևս նոր հանցանք չի կատարի, հակառակ դեպքում՝ կրացառվի կրկնակի խրախուսական նորմի կիրառումը:

Հատկանշական է, որ նույնական օրենսդրական սահմանափակում նախատեսված է նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 81-րդ հոդվածի՝ «**Քրեական պատասխանատվությունից ազատելը գործուն զղջալու հիմքով**» 2-րդ մասով, որի համաձայն՝ «Նախկինում սույն հոդվածով նախատեսված հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձը չի կարող նույն հիմքով կրկին ազատվել քրեական պատասխանատվությունից»:

Այսպիսով, գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 81-րդ հոդվածի 2-րդ մասում և 82-րդ հոդվածի 5-րդ մասում կատարել օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններ, որոնց դեպքում գործուն զղջալու և տուժողի հետ հաշտվելու հիմքերով քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձը չի կարող կրկին ազատվել քրեական պատասխանատվությունից նույն հիմքերով, որպիսի հանգամանքն իր հերթին կապահովի օրենսդրի նպատակը՝ բացառել հանցանք կատարած անձի մոտ անպատժելիության զգացման ձևավորումը:

Եզրակացություն

Տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքի կիրառման հիմնախնդիրներին նվիրված սույն գիտական աշխատանքում կատարվել են ներքոհիշյալ եզրահանգումները.

- Տուժողի և հանցանք կատարած անձի՝ հաշտության հիմքով անձը չի կարող ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե վերջինս կատարել է համակցությամբ հանցանք, քանի որ վերջինիս կողմից կատարված հանցանքը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ չի կարող համարվել առաջին անգամ կատարված հանցանք:
- Տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության դեպքերը միջին ծանրության հանցանքների վրա տարածելով՝ գործնականում ընդլայնվելու է նշված հիմքի կիրառելիությունը, ինչն իր հերթին բեռնաթափելու է վարույթն իրականացնող մարմնի ծանրաբեռնվածությունը:
- Հաշտությունը գործընթաց և արդյունք է, որն իր բնույթով ինքնուրույն և ազատ կամարտահայտության վրա հիմնված փոխադարձ համաձայնություն է՝ ուղղված տուժողի և հանցանք կատարած անձի միջև առաջացած հանցանքի հետևանքները վերացնելուն, իրավական միջոցներով հասարակական հարաբերությունները վերականգնելուն և պահպանելուն:

- Անհրաժեշտ է օրենսդրական փոփոխություններ կատարել «ՀՀ քրեական օրենսգրքի 82-րդ հոդվածում» նախատեսելով տուժողին պատճառված վնասի հատուցման կամ հարթման պայման, քանի որ նման օրենսդրական կարգավորման պայմաններում վարույթն իրականացնող մարմինը զրկված է լինելու գնահատելու նշված հանգամանքի առկայությունը կամ բացակայությունը, ինչի բացակայությունն իր հերթին արգելք չի հանդիսանալու վարույթն իրականացնող մարմնին համար չազատել անձին քրեական պատասխանատվությունից, որպիսի հանգամանքը չի բխում վերականգնողական արդարադատության պահանջներից (տուժողի և հանցանք կատարած անձի հաշտության հիմքը հանդիսանում է վերականգնողական արդարադատության դրսևորման եղանակ):
- ՀՀ քրեական օրենսգրքի 81-րդ հոդվածի 2-րդ և 82-րդ հոդվածի 5-րդ մասերում անհրաժեշտ է կատարել այնպիսի փոփոխություններ, որոնց դեպքում գործուն գղջալու և տուժողի հետ հաշտվելու հիմքերով քրեական պատասխանատվությունից ազատված անձը չկարողանա կրկին ազատվել քրեական պատասխանատվությունից նույն հիմքերով, որպիսի հանգամանքն իր հերթին ապահովվելու է օրենսդրի նպատակը՝ բացառելու է հանցանք կատարած անձի մոտ անպատժելիության զգացման ձևավորումը:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Հայաստանի Հանրապետության նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգ:
Concept of the new Criminal Code of the Republic of Armenia.
2. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հուլիսի 13-ի թիվ ԵԱԶԳ/0157/01/10 որոշում:
Clause 18 of Decision № EAKD/0157/01/10 of the RA Court of Cassation, dated July 13, 2011.
3. Արմավիրի մարզի առաջին աստիճանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2023 թվականի ապրիլի 28-ի թիվ ԱԲԳ/0302/01/22 որոշում:
Decision of the Court of General Jurisdiction of the First Instance of Armavir Marz, dated April 28, 2023 in Case № ARD/0302/01/22.
4. Аликперов Х., Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим // Законность. № 6. М., 1999. С. 12.
Alikperov Kh., Exemption from Criminal Liability in Connection with Reconciliation with the Victim // Legality. № 6 - М., 1999, page 12.
5. Гальперин И.М., Наказание: социальные функции, практика применения. М.: Юрид. лит., 1983. С. 206.
Galperin I.M. Punishment: Social Functions, Practice of Application – М.: Leg. lit., 1983, page 206.
6. Гальперин И.М., Об уголовном преследовании, осуществляемом потерпевшим в советском уголовном процессе // Советское государство и право. № 10. М.: Наука, 1957. С. 52.
Galperin I.M. On the Criminal Prosecution Carried out by the Victims in the Soviet Criminal Procedure // The Soviet State and Law. № 10. М.: Nauka, 1957, page 52.
7. Головки Л.В., Альтернативы уголовному преследованию в современном праве: Монография. М.: Юрид. центр Пресс, 2002. С. 267-268.
Golovko L.V. Alternatives to criminal prosecution in contemporary law. Monograph / - М.: Leg. Cent. Press, 2002, pages 267-268.
8. Давыдов П.М., Мирский Д.Я., Прекращение уголовных дел. М.: Юрид. лит., 1963. С. 60.
Davidov P.M., Mirskiy D.Ya., Termination of Criminal Cases. М.: Leg. Lit., 1963, page 60.
9. Ерохина Н.В., Прекращение уголовного дела и (или) уголовного преследования в связи с деятельным раскаянием на стадии предварительного расследования. М.: Изд-во Моск. ун-та МВД России, 2002. С. 28.
Yerokhina N.V. Termination of a Criminal Case and/or Criminal Prosecution in Connection with Active Repentance in the Stage of Preliminary Investigation. – М.: Publ. Moscow, uni. MIA of Russia, 2002, page 28.

10. Катъкало С.И., Лукашевич В.З., Судопроизводство по делам частного обвинения. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. С. 123.
Katkalo S.I., Lukashevich V.Z., Trial Proceedings for Private Charges L.: Publ. Leningr. uni., 1972, page 123.
11. Келина С.Г., Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. / Отв. ред.: Пионтковский А.А. М.: Наука, 1974. С. 159.
Kelina S.G., Theoretical Issues of Exemption from Criminal Liability. / EIC: Piontkovskiy A.A. – M.: Nauka, 1974, page 159.
12. Кузнецова Н., Частичное прекращение уголовного дела при множественности преступлений // Законность. № 3. М., 2001. С. 31.
Kuznetsova N., Partial Termination of a Criminal Case in Case of Multiple Crimes // Legality. № 3 - M., 2001, page 31.
13. Лохвицкий А., Курс русского уголовного права. С.-Пб.: Журн. М-ва юст., 1867. С. 266-267.
Lokhvitskiy A. Russian Criminal Law Course – S.-Pb.: Journal of the Min. of Just., 1867, pages 266-267.
14. Марфицин П.Г., Прекращение уголовного дела в связи с примирением с потерпевшим. // Законодательство и практика. № 2. Омск: Изд-во Ом. юрид. ин-та МВД России, 1999. Стр. 37.
Marfitsin P.G., Termination of the Criminal Case due to Reconciliation with the Victim. // Law and Practice. № 2 - Omsk: Publ. Om., uni. MIA of Russia, 1999, page 37.
15. Матвеева Ю.В., Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. С. 19.
Matveeva Yu. V., Exemption from criminal liability in connection with active repentance: Diss. Abstr. ... PhD in Law - M., 2001, page 19.
16. Плиско Р.К., Освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим: Дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2009. С. 145.
Plisko R.K., Exemption from Criminal Liability in Connection with Reconciliation with the Victim, Diss. ... PhD in Law. Vladivostok, 2009, page 145.
17. Сверчков В.В., Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием // Государство и право. № 12. М.: Наука, 1999. С. 58.
Sverchkov V.V., Actual Issues of Exemption from Criminal Liability in Connection with Active Repentance // State and Law. № 12 - M.: Nauka, 1999, page 58.
18. Тадевосян Л.З., Проблемы ответственности за неоконченную преступную деятельность по уголовному законодательству Республики Армения: Дис. ... докт. юрид. наук. М., 2009. С. 329.
Tadevosyan L.Z., Problems of Responsibility for Unfinished Criminal Activity

under the Criminal Legislation of the Republic of Armenia. Diss. ... PhD in Law. – M., 2009, page 329.

19. Ульянов В.Г., Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 1998. С. 13-14.
Ulyanov V.G., Exercise of the Rights of Victims in the Russian Criminal Process: Diss. Abstr. ... PhD in Law. Krasnodar, 1998, pages 13-14.
20. Ценева В.В., Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим: Дис. ... канд. юрид. наук. Кемерово. 2002. С. 153.
Tseneva V.V., Exemption from Criminal Liability in Connection with Reconciliation with the Victim, Diss. ... PhD in Law. Kemerovo, 2002, page 153.
21. Якобашвили Г.М., Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002. С. 4-5.
Yakobashvili G.M., Exemption from Criminal Liability due to Reconciliation with the Victim: Diss. ... PhD in Law - M., 2002, pages 4-5.

Hayk Harutyunyan

*Senior Prosecutor of Prosecutor's Office of Yerevan City, Ph.D. in Law,
Lecturer at French University in Armenia, Faculty of Law*

CURRENT ISSUES RELATED TO RELEASE FROM LIABILITY BASED ON THE RECONCILIATION BETWEEN THE VICTIM AND THE OFFENDER¹

Abstract

Relevance and expediency: Reconciliation between the victim and the offender as a ground for release from criminal liability envisaged by Article 82 of the Criminal Code of the Republic of Armenia was studied in the scope of this work.

The above-mentioned ground for release from criminal liability was envisaged by the RA Criminal Code adopted on April 18, 2003, for the first time, and more detailed regulations of the application of the mentioned ground were envisaged by the Criminal Code adopted on May 5, 2021.

Meanwhile, it can be stated that questions arise in the course of application of the mentioned ground, the answers whereto are not provided by the current legislation or by the RA judicial practice. Particularly– What is reconciliation? Can the offender committing a combined crime be released from criminal liability based on the discussed ground? Is release from liability based on the reconciliation with the victim the right or the obligation of the law-enforcement authority?

The above-mentioned questions, as well as many other questions which are addressed in this work, require answers, conditioned by the necessity of application of criminal legal basis.

The Purpose of the Article: The study of criminal and legal issues related to the reconciliation between the victim and the offender as a ground for release from criminal liability.

Results: The author provided the definition of reconciliation, identified practical issues regarding application of the term “first-time offender”, proved the issues regarding the limited application of the ground envisaged by Article 82 (5) of the RA Criminal Code.

Practical and theoretical significance of the results: The theoretical significance is that the results shall serve as a theoretical ground for further studies, and the practical significance is that it can be used for the improvement of criminal legislation and for establishing a practice.

Keywords: first-time offender; reconciliation between the victim and the offender, compensation or settlement of the damage caused, crime of minor or medium gravity, release from criminal liability.

¹ The article was presented on 01.09.2023 and was reviewed on 13.11.2023.

Айк Арутюнян

*Старший прокурор Прокуратуры города Еревана,
кандидат юридических наук,
преподаватель юридического факультета
Французского университета в Армении*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА ОСНОВАНИИ ПРИМИРЕНИЯ ПОТЕРПЕВШЕГО И ЛИЦА, СОВЕРШИВШЕГО ПРЕСТУПЛЕНИЕ¹

Абстракт

Актуальность и целесообразность. В рамках данной работы изучению подвергнуто основание освобождения от уголовной ответственности - примирения потерпевшего и лица, совершившего преступление, предусмотренное статьей 82 Уголовного кодекса РА.

Упомянутое основание освобождения от уголовной ответственности впервые было предусмотрено Уголовным кодексом РА от 18 апреля 2003 года, а Уголовным кодексом, принятым 5 мая 2021 года, было предусмотрено более подробное регулирование применения указанного основания.

Между тем, можно аргументировать, что во время применения обсуждаемого основания возникают вопросы, ответы на которые не даны ни в действующем законодательстве, ни в судебной практике РА. В частности, что такое примирение, может ли лицо, совершившее преступление в совокупности, быть освобождено от уголовной ответственности на рассматриваемом основании, освобождение от уголовной ответственности на основании примирения с потерпевшим является правом или обязанностью правоприменительного органа.

Упомянутые и другие выдвинутые вопросы, к которым мы обратились в рамках данной работы, требуют решения, обусловленного необходимостью полноценного применения уголовно-правовой базы.

Цель статьи. Изучение уголовно-правовых задач основания освобождения от уголовной ответственности - примирения потерпевшего и лица, совершившего преступление.

Результаты. Автором дано определение примирения, раскрыты практические проблемы применения понятия «лицо, совершившее преступление впервые», доказаны проблемы применения ограничения основания, предусмотренного частью 5 статьи 82 Уголовного кодекса РА.

¹ Статья была представлена 01.09.2023 и прошла рецензирование 13.11.2023.

Практическая и теоретическая значимость результатов. Теоретическая значимость состоит в том, что полученные результаты могут служить теоретической основой для дальнейших исследований, а практическая значимость – использоваться для совершенствования уголовного законодательства и формирования практики.

Ключевые слова: лицо, совершившее преступление впервые; примирение потерпевшего и лица, совершившего преступление; возмещение или сглаживание причиненного ущерба; преступление небольшой или средней тяжести; освобождение от уголовной ответственности.

Մոնա Մարգարյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազության ՀՀ հսկակոռուպցիոն կոմիտեում
մինչդատական վարույթի օրինականության նկատմամբ հսկողության
վարչության դատախազ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

**ԱՊԱՑՈՒՅՑՆԵՐԻ ԿԵՂԾՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ
ՕՐԵՆՍԳՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ ՈՒ ՉԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ
ԴՐԱ ԿԻՐԱՌԵԼԻՈՒԹՅԱՆԸ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՈՐՈՇ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ¹**

Համառոտագիր

Հոդվածը վերաբերում է ՀՀ նախկին և գործող քրեական օրենսգրքերի այն հոդվածների վերլուծությանը, որոնք քրեական պատասխանատվություն են նախատեսում քաղաքացիական, վարչական կամ քրեական գործով կամ վարչական վարույթով ապացույց կեղծելու համար: Հոդվածը, մասնավորապես, ուղղված է ապացույց կեղծելու համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող օրենսդրության ծագման և դրա զարգացման պատմության ուսումնասիրմանը, հանցատեսակի քրեականացմանն ուղղված օրենսդրության պատմական զարգացումների ընթացքում հանցատեսակի կիրառման հարցում առաջ եկած հիմնախնդիրների հետազոտմանն ու վերլուծությանը, դրա կիրառման առնչությամբ առկա հակասական մոտեցումների ուսումնասիրությանը: Ապացույցներ, բացատրություններ կամ դատավարական փաստաթղթեր, կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալներ, կամ առարկաներ կեղծելը, փոխելը, ոչնչացնելը կամ թաքցնելը, կամ կեղծ ապացույցներ ներկայացնելը որպես նոր խմբագրությամբ գործող հանցատեսակ հանդիսանում է նորույթ, ունի կիրառման ոչ այնքան հարուստ պրակտիկ փորձ, լի է տարաբնույթ խնդրահարույց ձևակերպումներով, որոնք հեղինակի կողմից վեր են հանվել և հետազոտվել, ինչի արդյունքում հեղինակը հանդես է եկել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածում օրենսդրական փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ առաջարկություններով:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 31.08.2023թ., գրախոսվել է 10.11.2023թ.:

Հիմնաբառեր- ապացույց կեղծել, ապացույց կեղծելու համար քրեական պատասխանատվություն, քաղաքացիական, վարչական կամ քրեական գործով, վարչական վարույթով ապացույց, բացատրություններ, դատավարական փաստաթղթեր, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալներ կամ առարկաներ:

Ներածություն

Ապացույց կեղծելու համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող իրավանորմերի վերլուծությունը ներկայումս ունի կարևոր նշանակություն՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ապացույց կեղծելու հանցակազմի քրեականացման և դրա՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում նախատեսվելուց ի վեր դրա կիրառելիությանն առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ են առաջ եկել:

Բանն այն է, որ ապացույց կեղծելու՝ որպես հանցատեսակի կիրառման պրակտիկան, որին հարկ ենք համարում անդրադառնալ ստորև, անհերքելիորեն վկայում է այն մասին, որ քննարկվող հոդվածով նախաձեռնված քրեական վարույթների մեծամասնության շրջանակներում իրականացված նախաքննության ընթացքում վարույթն իրականացնող մարմինը շատ հաճախ եկել է եզրակացության առ այն, որ այն «դատական հեռանկարից» գուրկ է:

Նշվածը պայմանավորված է ինչպես ապացույց կեղծելու համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմերում տեղ գտած խնդրահարույց ձևակերպումներով, այնպես էլ անձանց կողմից կատարված արարքը քննարկվող հանցակազմով որակելիս քրեական պատասխանատվություն նախատեսող այլ հանցատեսակներից տարանջատելու շուրջ առաջ եկած իրավական վեճերով:

Սույն հոդվածում հարկ ենք համարում վերլուծության ենթարկել իրավակիրառ պրակտիկայում ի հայտ եկած վերոնշյալ խնդիրները երկու ուղղություններով:

Նախևառաջ, հոդվածի շրջանակներում անհրաժեշտ է հետազոտական վերլուծության ենթարկել այն թեզը, թե ինչով է պայմանավորված եղել օրենսդրի կողմից ապացույց կեղծելու հանցատեսակի քրեականացման անհրաժեշտությունը, ինչպիսի խնդիրների առաջացումը կանխելու, դրանք լուծելու նպատակ է հետապնդել օրենսդիրը քննարկվող հանցակազմով նախատեսված արարքի կամ արարքների նկատմամբ պետության կողմից վարվող քրեական քաղաքականության մեջ փոփոխություններ կատարելիս:

Այլ կերպ՝ սույն հոդվածում քննարկման առարկա է հանդիսանում ապացույց կեղծելու հանցատեսակի՝ ՀՀ օրենսդրական համակարգում ներդրման պատմության ուսումնասիրությունը:

Այնուհետև, սույն հոդվածի շրջանակներում համակարգային վերլուծության է ենթարկվել 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ նաև՝ ՀՀ քրեական օրենսգրք) ներկայումս գործող խմբագրությամբ

479-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմը, ինչի արդյունքում վեր են հանվել դրա կիրառմանն առնչվող մի շարք հիմնախնդիրներ:

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ սույն հոդվածի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրության արդյունքում փորձ է կատարվել որոշակիորեն համակարգել քննարկվող հանցատեսակին վերաբերող խնդրահարույց ձևակերպումները, ինչի հեռանկարային արդյունքը կարող է լինել դրանում համապատասխան փոփոխություններ կատարելուն ուղղված օրենսդրական նախաձեռնությամբ հանդես գալու համար պարարտ հող նախապատրաստելը:

1. Ապացույցների կեղծման համար քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ օրենսդրության ծագումն ու զարգացումը

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ *«Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի սահմանադրությամբ կամ օրենքով իրեն տրված հիմնական իրավունքները ոտնահարելու դեպքում իրավասու ազգային դատարանների միջոցով արդյունավետ վերականգնելու այդ իրավունքները»*:²

ՀՀ սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *«Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք»*:³

ՀՀ սահմանադրությունն ամրագրում է նաև իրավական պետության հիմնաքար հանդիսացող այն դրույթը, համաձայն որի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Արդարադատության իրականացմանը որևէ միջամտություն արգելվում է: Այսինքն՝ պետական իշխանության մարմիններից հենց դատարանն է, որն իր գործունեությամբ ապահովում է անհատի, հասարակության, պետության շահերի պաշտպանությունը հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ սահմանադրական, քրեական, վարչական, քաղաքացիական, սնանկության գործերով արդարադատության իրականացման միջոցով:

Յուրաքանչյուր գործով դատարանի կողմից արդարադատության իրականացման նպատակն օրինական, հիմնավորված, պատճառաբանված և արդարացի դատական ակտ կայացնելն է, դատական ակտ, որում դատարանի հետևությունները հիմնված կլինեն պատշաճ ընթացակարգով հավաքված, ստուգված և դատարանի կողմից գնահատված ապացույցների վրա: Այսինքն՝ արդարադատություն իրականացնել առանց ապացուցման գործընթացի ան-

² Տե՛ս, «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր», հոդված 8-րդ, 1948թ. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1896>:

³ Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրություն, 2015 թվականի փոփոխություններ, 61-րդ հոդված <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510>:

հնար է: Հետևաբար՝ յուրաքանչյուր ոտնձգություն, որն ուղղված կլինի ապացուցման գործընթացին, խոչընդոտ կատեղծի օբյեկտիվ ճշմարտության բացահայտման համար, ոչ միայն կասկածի տակ կղնի տվյալ գործով կայացված դատական ակտի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը, այլ նաև կվնասի արդարադատության շահն իր ամբողջության մեջ: Այդ պատճառով է, որ արդարադատության դեմ ուղղված հանցագործությունների դեմ պայքարը յուրաքանչյուր իրավական պետության կարևորագույն խնդիրն է, և պետության համապատասխան արձագանքն է քրեական օրենքի հատուկ մասի ինքնուրույն գլխում հիշյալ բնույթի հանցագործությունների ամրագրումը:

Արդարադատության անխոչընդոտ և պատշաճ իրականացման համար որպես յուրատիպ երաշխիք կարելի է ընդգծել 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքում (այսուհետ նաև՝ ՀՀ նախկին քրեական օրենսգիրք) որպես արդարադատության դեմ ուղղված ինքնուրույն՝ ապացույցները կեղծելու հանցակազմի նախատեսումը: Հարկ է նշել, որ սույն հանցակազմը ՀՀ իրավական համակարգին մինչ 2003 թվականն անծանոթ է եղել, քանի որ ՀԽՍՀ 1961 թվականի քրեական օրենսգրքով ապացույցներ կեղծելու հանցակազմ նախատեսված չի եղել: Սակայն նշված օրենսգիրքը նախատեսել է արդարադատության դեմ ուղղված այնպիսի հանցագործությունների համար քրեական պատասխանատվություն, ինչպիսիք են ակնհայտ անմեղ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, ակնհայտ սուտ մատնությունը և ակնհայտ սուտ ցուցմունք տալը, և որպես այդ հանցագործությունների ծանրացնող հանգամանք՝ նախատեսված է եղել վերոհիշյալ հանցավոր արարքների կատարումը՝ գույքորդված արհեստականորեն մեղադրանքի ապացույցներ ստեղծելով: Այսինքն՝ մինչև 2003 թվականը գործող քրեական օրենսգիրքը քննարկվող արարքի քրեականացման հարցը, ըստ էության, լուծվել է՝ մի շարք արարքների համար այնպիսի ծանրացնող հանգամանք նախատեսելով, որը կարելի է դիտարկել որպես ապացույց կեղծելու հանցագործության յուրօրինակ դրսևորում՝ հաշվի առնելով, որ արհեստականորեն մեղադրանքի ապացույց ստեղծելը որոշ չափով նույնիսկ նույնանում է ապացույց կեղծելու հանցակազմի հետ:

Հատկանշական է նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքը, ապացույց կեղծելը (479-րդ հոդված) նախատեսելով որպես առանձին հանցակազմ, արհեստականորեն մեղադրանքի ապացույցներ ստեղծելը որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսում է նաև արդարադատության դեմ ուղղված մի շարք այլ հանցագործությունների դիսպոզիցիաներում, ինչը իրավակիրառ պրակտիկայում խնդիրներ է առաջ բերում արարքի որակման առումով, ինչն առանձին քննարկման առարկա է:

Ինչպես արդեն նշվեց՝ ապացույց կեղծելու հանցակազմը՝ որպես արդարադատության դեմ ուղղված հանցագործություն, նախատեսվել է 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքում: Օրենսգրքի ընդունման

պահին նշյալ հանցագործության համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող հոդվածն ունեցել է հետևյալ խմբագրությունը.

«1. **Քաղաքացիական գործով** սպացույցներ կեղծելը գործին մասնակցող անձի կամ նրա ներկայացուցչի կողմից պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով՝ մեկից երկու տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ մեկից երկու ամիս ժամկետով:

2. **Քրեական գործով** սպացույցներ կեղծելը հետաքննություն կատարող անձի, քննիչի, դատախազի կամ պաշտպանի կողմից պատժվում է ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով կամ առանց դրա:

3. Սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասում նշված անձանց կողմից քրեական գործով սպացույցներ կեղծելը, որը՝

1) կատարվել է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով,

2) անգոռուշությամբ առաջացրել է ծանր հետևանքներ՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից յոթ տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով կամ առանց դրա:⁴»

Նախ, ինչպես կարելի է նկատել, հետագա օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում շտկվել են քննարկվող հանցագործության նախնական տեքստում առկա որոշ վրիպակներ, մասնավորապես, հոդվածից հանվել է դրա 3-րդ մասում առկա «առաջին կամ» բառակապակցությունը, քանի որ քրեական գործով սպացույցները կեղծելու հանցակազմի սուբյեկտ չեն կարող լինել **քաղաքացիական գործով** մասնակցող անձինք և նրանց ներկայացուցիչները: Սակայն, հետագա օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում քննարկվող հանցակազմում կատարվել է նշանակալի փոփոխություն, այն է՝ 2013 թվականի դեկտեմբերի 5-ի ՀՕ-147-Ն օրենքով ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 349-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվել է քրեական պատասխանատվություն ոչ միայն քաղաքացիական, այլ նաև վարչական դատավարության գործով գործին մասնակցող անձի կամ նրա ներկայացուցչի կողմից սպացույցներ կեղծելու համար, ինչը, կարծում ենք, առանցքային նշանակություն ունեցող փոփոխություն է, քանի որ սպացույցների կեղծումը վարչական դատավարության շրջանակներում, նախնառաջ, ունի նույնքան հանրային վտանգավորություն, որքան քաղաքացիական գործերով սպացույց կեղծելը:

Ինչպես ժամանակին նշել է Տ. Մ. Յաբլոնկովը, երբ մի կողմից գործ ունենք

⁴ Տե՛ս, ՀՀ քրեական օրենսգրքը, 2003թ., <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=69646>:

հանրային իշխանության մարմինների հետ, և դատարանին վերապահված չէ ակտիվ դերակատարություն, ապա հաճախ վճիռը կայացվում է այն կողմի օգտին, որը գործը առավել խելամիտ է վարում, իսկ ոչ փորձառու կողմը, չներկայացնելով անհրաժեշտ ապացույցները և չկարողանալով հիմնավորել իր պահանջները, հայտնվում է անբարենպաստ վիճակում:⁵

Եվ այդպիսի անբարենպաստ իրավիճակում հայտնվելու արդյունքում է, որ տեսականորեն հնարավոր են իրավիճակներ, երբ դատավարության մասնակիցները փորձում են դիմել ոչ օրինական միջոցներով իրենց շահերի պաշտպանությանը: Այդ իսկ պատճառով վարչական դատավարության ընթացքում դրա մասնակիցների կողմից ապացույցներ կեղծելուն ուղղված արարքի քրեականացումը լիովին արդարացված է:

Հարկ է նշել նաև, որ քննարկման առարկա հանցակազմի կիրարկման պատմության ընթացքում նաև վիճարկվել է դրա սահմանադրականության հարցը:

Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրական դատարանին ուղղված իր դիմումում ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 349-րդ հոդվածի ենթադրյալ հակասահմանադրականությունը վիճարկելիս դիմողը նշել է. «(...) *դիտարկվող հոդվածը կարող էր ունենալ նաև 4-րդ մաս, որով պարզաբանված կլիներ «կեղծել» կամ «ապացույց կեղծել» հասկացությունները, ինչը կբացառեր հոդվածի իմաստի տարածական մեկնաբանումը: Մասնավորապես, ըստ դիմողի, իրավակիրառ պրակտիկայում հոդվածի տարածական մեկնաբանման շրջանակներում ապացույցի կեղծում է համարվել նաև ցուցմունք տվող վկային ուղղորդելը, մինչդեռ, դիմողի կարծիքով, վկայի ցուցմունքը հետաքննության և նախաքննության ընթացքում առարկայացվում է օրենքով նախատեսված կարգով կազմված արձանագրությամբ, հետևաբար՝ կեղծվել կարող է վկայի ցուցմունքի արձանագրությունը:»⁶*

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, քննարկման առարկա դարձնելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 349-րդ հոդվածի ենթադրյալ հակասահմանադրականության հարցը, գտել է, որ «(...) *դիմողը, ըստ էության, բարձրացնում է վիճարկվող դրույթում «ապացույցներ կեղծել» եզրույթի սահմանման օրենսդրական ամրագրման անհրաժեշտության հարց:*

Օրենսդիրը, չամրագրելով «ապացույցներ կեղծել» եզրույթի սահմանումը, որոշակի հայեցողություն է տվել համապատասխան իրավասությանը օժտված իրավակիրառողին՝ կոնկրետ դեպքում որոշելու, թե ինչ է նշանակում ապացույցներ կեղծել, քանի որ եզրույթի հստակ սահմանման առկայության պարագայում հնարավոր են դեպքեր, որոնք դուրս կմնան դրա բովանդակային սահմաններից:

Վերոգրյալը հաստատվում է նաև ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքով: Այսպես, օրինակ, 2004թ. դեկտեմբերի 21-ի՝ «Բուսույոկն ընդդեմ Մոլդովայի» (Busuioc

⁵ Տե՛ս Яблочков Т. М., Учебник русского гражданского судопроизводства, Ярославль, 1910, էջ 326:

⁶ Տե՛ս, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ 19 սեպտեմբերի 2017թ. ՄԳՈ-1377 որոշումը, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=116052>:

v. Moldova) վճռում ՄԻԵԳ-ի կողմից արձանագրվել է, որ թեև օրենքում որոշակիությունը մեծապես ցանկալի է, սակայն դա կարող է հանգեցնել չստիպարանգ կոշտության, և օրենքը պետք է կարողանա հարմարվել փոփոխվող հանգամանքներին, հետևաբար շատ օրենքներ անխուսափելիորեն ձևակերպվում են այնպիսի հասկացություններով, որոնք քիչ թե շատ անորոշ են, և որոնց մեկնաբանությունը և կիրառումը պրակտիկայի խնդիր է:»⁷

Վերլուծության ենթարկելով ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումն առ այն, որ «սպացույցներ կեղծել» եզրույթի սահմանման չամբագրումը իրավակիրառողին որոշակի հայեցողություն է տվել այն կոնկրետ իրավիճակում գնահատելու այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ գործող խմբագրությամբ քննարկվող նորմում հանցագործության օբյեկտիվ կողմի դրսևորումների հստակեցումն արդարացված է և նաև անհրաժեշտ, հատկապես արարքի կատարման ավարտի հարցը քննարկելիս:

Անդրադառնալով սպացույց կեղծելու համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող՝ 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածին՝ պետք է նշել, որ այն էականորեն տարբերվում է ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 349-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցագործության դիսպոզիցիայից: Գործող իրավանորմն ընդլայնել է ոչ միայն հանցագործության առարկան և սուբյեկտների շրջանակը, այլ նաև կոնկրետ շարադրվելով՝ հստակեցվել են հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի դրսևորումները՝ առավել լայն պաշտպանության տակ վերցնելով արդարադատության իրականացման տարբեր ուղղությունները:

Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Զաղաքացիական, վարչական կամ քրեական գործով կամ վարչական վարույթով սպացույց, բացատրություն կամ դատախազական փաստաթուղթ կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալ կամ առարկա կեղծելը, փոխելը, ոչնչացնելը կամ թաքցնելը կամ կեղծ սպացույց ներկայացնելը՝ պատժվում է տուգանքով՝ տասնապատիկից երեսնապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ հարյուրից երկու հարյուր ժամ տևողությամբ, կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ երկուսից հինգ տարի ժամկետով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով, կամ կարճաժամկետ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:

2. Սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքը, որը կատարվել է՝

- 1) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,
- 2) շահադիտական դրդումներով,

3) իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելով կամ

⁷ Տես՝ նույնը:

4) ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության վերաբերյալ գործո՝ պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից վեց տարի ժամկետով:

3. Մույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված արարքը, որը՝

1) կատարվել է հանցավոր կազմակերպության կողմից կամ

2) անգորշությանը առաջացրել է ծանր հետևանք, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ չորսից ութ տարի ժամկետով»:

Վերոշարադրյալ նորմի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ դրանով նախատեսված հանցակազմի դիսպոզիցիայի մեջ ընդգրկվել է նաև ապացույց կեղծելը վարչական վարույթի ընթացքում: Վարչական վարույթը թեև արդարադատության իրականացման ինքնուրույն ճյուղ չէ, սակայն այն իր մեջ որոշակի առումով նման տարրեր պարունակում է:

Վարչական վարույթը, համաձայն «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի, վարչարարության իրականացման ձևերից մեկն է, որն իրենից ներկայացնում է վարչական մարմնի արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեություն՝ վարչական ակտի ընդունմամբ եզրափակվող: Վարչական ակտը, իր հերթին, անձի համար իրավական հետևանքներ առաջացնող, այսինքն՝ իրավունք կամ պարտականություն սահմանող անհատական իրավական ակտ է, որը վարչական կամ դատական կարգով չբողոքարկվելու պարագայում ստանում է օրինական ուժ: Հատկանշական է, որ վարչական ակտերն ընդունվում են հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով, այսինքն՝ դրանք ուղղակիորեն առնչվում են հանրային շահին: Բացի այդ, վարչարարության իրականացման ընթացքում մեծ են վարչական մարմնին ապացույց կեղծելու, փոխելու, ոչնչացնելու կամ թաքցնելու ռիսկերը, և բոլոր դեպքերում այս գործընթացի շրջանակներում կեղծ միջամտության արդյունքում կայացված ոչ օրինական որոշումը վտանգի տակ է դնում պետական իշխանության հեղինակությունը:

Վերոգրյալով պայմանավորված՝ միանգամայն ընդունելի է 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ ապացույցները կեղծելու համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող 479-րդ հոդվածում, ի թիվս համապատասխան ճյուղային դատավարությունների, վարչական վարույթը ևս նախատեսելը:

Միևնույն ժամանակ, հասկանալի չէ այն հանգամանքը, որ քննարկվող հանցակազմի շրջանակներից դուրս է մնացել մինչդատական քրեական վարույթը, ինչը կարծում ենք, որ ընդունելի չէ հետևյալ պատճառներով:

Նախևառաջ, մինչդատական քրեական վարույթը նախորդում է քրեական գործերով դատաքննությանը, և հենց այս փուլում են ձեռք բերվում գործի համար նշանակություն ունեցող ապացույցները, որոնք հաստատում կամ հերքում են հանցագործության դեպքը, դրա հանգամանքները (ժամանակը, տեղը, եղանակը և այլն), մեղադրյալի առնչությունը դեպքին, ապացույցման են ենթարկվում

ենթադրյալ հանցագործության՝ քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշները, մեղադրյալի մեղավորությունը ենթադրյալ հանցանքը կատարելու մեջ, քրեական պատասխանատվությունը կամ պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, մեղադրյալի անձը բնութագրող հանգամանքները, ենթադրյալ հանցագործությամբ պատճառված վնասը, այն հանգամանքները, որոնք թույլ են տալիս անձին ազատել քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից, այն հանգամանքները, որոնցով անձը հիմնավորում է վարույթի ընթացքում իր գույքային պահանջները, այն հանգամանքները, որոնցով վարույթի մասնակիցը կամ այլ անձը հիմնավորում է իր պահանջները⁸:

Ավելին, քննարկվող հոդվածի դիսպոզիցիայում մինչդատական վարույթի ընթացքում օբյեկտիվ կողմի գործողությունների կատարման ներառումը կարևորվում է նաև այն առումով, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքը նախատեսում է նաև հայեցողական քրեական հետապնդման ինստիտուտը, որով սահմանված լիազորությունների կիրառման դեպքում հսկող դատախազի՝ հանրային քրեական հետապնդում չհարուցելու կամ դադարեցնելու մասին որոշմամբ եզրափակվում է քրեական վարույթի ընթացքը: Հետևաբար, ապացույցների հավաքման, ստուգման, գնահատման այս կարևորագույն փուլը, որը կանխորոշելու է քրեական գործի հետագա ընթացքը, կարծում ենք, չպետք է դուրս մնա քննարկվող հոդվածի դիսպոզիցիայից, և այն նույնպես պետք է վերցվի քրեաիրավական պաշտպանության տակ:

Ասվածն առավել հիմնավոր ներկայացնելու համար պետք է նշել նաև, որ ՀՀ վարչական դատավարության մասին օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով իրավունք ունի դիմելու վարչական դատարան, եթե համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ դրա պաշտոնատար անձի վարչական ակտով, գործողությամբ կամ անգործությամբ՝ 1) խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել նրա՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ (այսուհետ՝ Սահմանադրություն), միջազգային պայմանագրերով, օրենքներով կամ այլ իրավական ակտերով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները: (...):

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Վարչական վարույթը վարչական մարմնի՝ վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեություն է»:

Ստացվում է, որ ինչպես մինչդատական վարույթը նախորդում է քրեական գործի դատական քննությանը, այնպես էլ վարչական վարույթը նախորդում է վարչական դատավարությանը: Մակայն օրենսդիրը վարչական վարույթի շրջանակներում կեղծ ապացույց ներկայացնելն առավել վտանգավոր արարք է դիտել, քան նախաձեռնված քրեական վարույթի շրջանակներում վարույթն իրականացնող մարմնին կեղծ ապացույց ներկայացնելը:

⁸ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածը:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածում ներառել նաև քրեական վարույթով նախաքննության ընթացքում ապացույց կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալ կամ առարկա կեղծելը, փոխելը, ոչնչացնելը կամ թաքցնելը կամ կեղծ ապացույց ներկայացնելը:

Միևնույն ժամանակ, ՀՀ գործող քրեական օրենսգիրքը թեև ընդլայնել է պաշտպանության տակ վերցված արդարադատության իրականացման ճյուղերը, սակայն այն կրկին չի ամբողջացրել, քանի որ ՀՀ-ում գործում են նաև արդարադատություն իրականացնող այլ դատարաններ, որոնցում իրականացվող վարույթների ընթացքում ևս ապացույց կեղծելը կամ կեղծ ապացույց ներկայացնելը կվտանգի արդարադատության իրականացման այդ ճյուղի բնականոն գործընթացը և վնաս կպատճառի այս հանցատեսակի օբյեկտը կազմող հասարակական հարաբերություններին:

Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է սահմանադրական արդարադատությանը՝ որպես արդարադատության յուրահատուկ տեսակ, որի իրականացումը վերապահված է բացառապես ՀՀ սահմանադրական դատարանին: ՀՀ սահմանադրական դատարանը, ի թիվս այլնի, ստուգում է նորմատիվ իրավական ակտերի համապատասխանությունը ՀՀ Սահմանադրությանը, լուծում է սահմանադրական մարմինների միջև վերջիններիս սահմանադրական լիազորությունների առնչությամբ առաջացած վեճերը և այլն: Իր սահմանադրական լիազորությունների իրականացման շրջանակներում ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իրավասու է որոշում ընդունելու համար անհրաժեշտ ապացույցներ ձեռք բերելը հանձնարարել պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, այդ թվում՝ դատարաններին և դատախազության մարմիններին⁹: Ստացվում է, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը, ինչպես և վարչական, քրեական և քաղաքացիական արդարադատություն իրականացնող մարմինները, իր լիազորություններն իրականացնելու և համապատասխան որոշում կայացնելու նպատակով գնահատման է ենթարկում որոշակի փաստական տվյալներ հերքող կամ հաստատող ապացույցներ, սակայն դրանք կեղծելու համար գործող օրենսդրությամբ քրեական պատասխանատվություն չի նախատեսվում:

Բացի այդ, ՀՀ-ում, բացի վարչական դատարանից, որպես մասնագիտացված դատարան, գործում է նաև սնանկության դատարանը, որին ենթակա են սնանկության հարաբերությունները կարգավորող օրենքով նախատեսված բոլոր գործերը:

Նման պայմաններում, կարծում ենք, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածով նախատեսված հիշյալ հանցակազմն ունի լրամշակման կարիք, որի արդյունքում որպես քրեորեն պատժելի արարք պետք է նախատեսվի նաև սնանկության գործերով և սահմանադրական արդարադատության շրջանակնե-

⁹ Տե՛ս «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 76-րդ հոդվածի 3-րդ մասը:

րում տեղի ունեցող դատավարությունների ընթացքում կողմերի կողմից հանցագործության առարկան կազմող ապացույցի, բացատրության կամ դատավարական փաստաթղթի կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալի կամ առարկայի կեղծելը, փոխելը, ոչնչացնելը կամ թաքցնելը, կամ կեղծ ապացույցի ներկայացնելը:

Ինչպես արդեն նշվեց, ի տարբերություն 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքում ամրագրված 349-րդ հոդվածի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքը ընդլայնել է նաև հանցագործության առարկայի շրջանակը, որում հատկապես ուշադրության արժանի է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների և առարկաների ներառումը: Ստացվում է, որ նման պարագայում մեկ քայլ առաջ կատարելով՝ օրենսդիրը պաշտպանում է նաև օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքները, քանի որ դրանք նույնպես ունեն կեղծիքից երաշխավորված լինելու անհրաժեշտություն, ինչպես ապացույցները՝ դատավարության ընթացքում:

Կրկին անդրադառնալով ապացույց կեղծելու արարքի քրեականացման և այդ հանցակազմի հետագա լրացման, կատարելագործման հարցին՝ պետք է նշել, որ 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 349-րդ հոդվածում ապացույցներ կեղծելու հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը կազմող գործողությունները խիստ թերի էին նկարագրված, մասնավորապես «ապացույց կեղծել» հասկացությունը իրավաբանական գրականության մեջ բնութագրվում է ինչպես եղած ապացույցները փոփոխելով՝ դրանցում ջնջում, քերվածք կատարելով կամ մի առարկան ուրիշով փոխարինելով, իրեղեն ապացույցները ձևափոխելով և այլն, այնպես էլ նոր, կեղծ ապացույցներ ներկայացնելով, ընդ որում, ապացույցների կեղծման բոլոր հնարքները բաժանում են երկու խմբի՝ ինտելեկտուալ կեղծիք, երբ ամբողջովին նոր ապացույց է ստեղծվում (այդ թվում՝ եղած իրական ապացույցը փոխարինելու համար), և նյութական կեղծիք, երբ եղած իրական ապացույցը փոփոխությունների է ենթարկվում¹⁰: Մինչդեռ նշված հոդվածի դիսպոզիցիան քաղաքացիական, վարչական կամ քրեական գործով դատարան կեղծ ապացույց ներկայացնելու օբյեկտիվ կողմը չէր նախատեսում, ինչը, թերևս, առավել տարածված իրավիճակ է, քան արդեն իսկ գործում եղած ապացույցը կեղծելը, փոխելը, ոչնչացնելը կամ թաքցնելը: Նման իրավիճակներ պրակտիկայում հաճախ հանդիպում են քաղաքացիական, վարչական դատավարությունների ընթացքում, երբ կողմերն իրենց պահանջները հիմնավորում են կեղծ պայմանագրեր, ստացականներ, վկայականներ, տեղեկանքներ և այլ կեղծ փաստաթղթեր ներկայացնելու միջոցով, որոնք դատարանների կողմից ընդունվում և կցվում են գործին:

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), Երևանի պետական համալսարան, Երևան: ԵՊՀ հրատ., 2012թ., էջ 944:

Նշված բացթողումն արդեն իսկ լրացվել է, և ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է նաև կեղծ ապացույց ներկայացնելու ձևով, որի ներքո պետք է հասկանալ կեղծված ապացույցը դատարան կամ վարչական մարմին հանձնելուն ուղղված գործողությունները:

Հատկանշական է նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքը հրաժարվել է նաև ապացույց կեղծելու հանցագործության սուբյեկտային սահմանափակ շրջանակի նախատեսումից, այսինքն՝ հանցակազմի սուբյեկտը ընդհանուր է, ինչը ևս մեկ քայլ առաջ է նախկին օրենսդրական կարգավորումներից:

Քննարկվող հանցակազմի և իրավակիրառ պրակտիկայի համադրված վերլուծությունը ակնհայտ է դարձնում հանցագործության որակման առումով առկա հետևյալ խնդիրը, ինչին օրենսդրի կողմից որևէ անդրադարձ չի կատարվել:

Այսպես, չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործությունը նկարագրվում է որպես ձևական հանցակազմ, այսինքն՝ ավարտված է համարվում դրա կատարման պահին՝ անկախ հետևանքների վրա հասնելուն, այնուամենայնիվ քննարկվող հանցակազմը ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Այսպես, պատկերացնենք մի իրավիճակ, երբ հայցվոր կողմը քաղաքացիական դատավարության կարգով իրականացվող քաղաքացիական գործով դատաքննության ընթացքում դատարանին է ներկայացնում ապացույց հանդիսացող մի փաստաթուղթ (օրինակ՝ սեփականության իրավունքի գրանցման վկայականի օրինակ), որը կեղծված է: Դատարանն ընդունում է փաստաթուղթը և կցում քաղաքացիական գործի նյութերին, սակայն նշված փաստաթուղթին գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքների պարզաբանման համար որևէ նշանակություն չի տրվում, այն դատարանի կողմից կայացված դատական ակտում վերլուծության չի ենթարկվում:

Հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք նման իրավիճակում արարքը պետք է որակել որպես ավարտված հանցագործություն: Մասնավորապես, արդյո՞ք արարքի որակման տեսանկյունից կարևոր է այն հանգամանքը, թե ապացույցը ներկայացնելով՝ հանցավորը հասնում է իր նպատակին, թե՞ անկախ նշված հանգամանքից, արարքը պետք է համարվի ավարտված:

Քննարկվող հանցակազմի և համարժեք վտանգավորություն ունեցող արդարադատության դեմ ուղղված մեկ այլ հանցակազմի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 504-րդ հոդվածի, որը պատասխանատվություն է նախատեսում քաղաքացիական կամ վարչական գործով կամ վարչական վարույթով սուտ բացատրություն տալու, կամ քրեական, քաղաքացիական կամ վարչական գործով կամ վարույթով սուտ ցուցմունք, կամ փորձագետի կողմից կեղծ եզրակացություն կամ կարծիք տալու, կամ թարգմանչի կողմից սխալ թարգմանություն կատարելու, կամ նոտարի կողմից իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստ հաստատելու գործով վկայի կողմից սուտ ցուցմունք տալու համար, եթե դա էական նշանակություն

է ունեցել գործի լուծման համար կամ խաթարել է գործի կամ վարույթի ընթացքը, վերլուծության արդյունքում հանգում ենք հետևության, որ նշված հետևանքը նույնպես պետք է նախատեսվի քննարկվող հանցակազմում, ավելին՝ այն նույնպես պետք է նախատեսի իրախուսական նորմ այն մասին, որ ապացույցներ, բացատրություններ կամ դատավարական փաստաթղթեր կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալներ կամ առարկաներ կեղծած, փոխած, ոչնչացրած կամ թաքցրած կամ կեղծ ապացույցներ ներկայացրած անձն ազատվի նախատեսված պատասխանատվությունից, եթե նա մինչդատական վարույթի, հիմնական գործի դատական քննության կամ վարչական վարույթի ընթացքում՝ մինչև վարույթն իրականացնողի կողմից դատավճիռ, վճիռ կամ այլ վերջնական (վարույթը եզրափակող) որոշում կայացնելը, կամովին հայտնի իր կատարած արարքի մասին:

Եզրակացություն

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ կարծում ենք, որ շարադրված վերլուծությունների հիման վրա ՀՀ քրեական օրենսգրքի 479-րդ հոդվածը անհրաժեշտ է ենթարկել փոփոխությունների, և քննարկվող նորմը շարադրել հետևյալ կերպ.

«1. Սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական, սնանկության կամ քրեական գործով կամ վարչական վարույթով կամ քրեական վարույթով ապացույց, բացատրություն կամ դատավարական փաստաթուղթ կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալ կամ առարկա կեղծելը, փոխելը, ոչնչացնելը կամ թաքցնելը կամ կեղծ ապացույց ներկայացնելը, եթե դա էական նշանակություն է ունեցել գործի լուծման համար կամ խաթարել է գործի կամ վարույթի ընթացքը,

պատժվում է տուգանքով՝ տասնապատիկից երեսնապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ հարյուրից երկու հարյուր ժամ տևողությամբ, կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ երկուսից հինգ տարի ժամկետով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով, կամ կարճաժամկետ ազատագրվմամբ՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատագրվմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:»

Բացի այդ, առաջարկվում է նաև քննարկվող հանցատեսակի համար նախատեսել իրախուսական նորմ հետևյալ ձևակերպմամբ.

«Սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական, սնանկության կամ քրեական գործով կամ վարչական վարույթով կամ քրեական վարույթով ապացույց, բացատրություն, կամ դատավարական փաստաթուղթ կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալ կամ առարկա կեղծած, փոխած, ոչնչացրած կամ թաքցրած կամ կեղծ ապացույց ներկայացրած անձն ազատվում է նշված արարքների համար նախատեսված քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա հիմնա-

կան գործի մինչդաստական վարույթի, կամ դատական քննության, կամ վարչական վարույթի ընթացքում՝ մինչև վարույթն իրականացնողի կողմից դատավճիռ, վճիռ կամ այլ վերջնական (վարույթը եզրափակող) որոշում կայացնելը, կամովին հայտնել է իր կողմից սպացույց, բացատրություն կամ դատավարական փաստաթուղթ կամ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքով ստացված տվյալ կամ առարկա կեղծելու, փոխելու, ոչնչացնելու կամ թաքցնելու կամ կեղծ սպացույց ներկայացնելու մասին»:

Այսպիսով, պետք է նշել, որ արդարադատության դեմ ուղղված այս հանցագործությունը, որի դրսևորումները պրակտիկայում բազմատեսակ են և բազմաբնույթ, բազմակողմանի ուսումնասիրության և վերլուծության կարիք ունի, որի արդյունքում առաջարկվող փոփոխությունները, լրացումները, գործող հոդվածի մեկնաբանությունները անխուսափելի կդարձնեն քրեական պատասխանատվությունը բոլոր այն դեպքերում, երբ խոչընդոտներ կստեղծվեն արդարադատության իրականացման համար, քանի որ հիշյալ հանցագործությամբ ոչ միայն խախտվում են կոնկրետ անձի կամ անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը, այլև վտանգվում են դատական համակարգի հեղինակությունը, դատական իշխանության նկատմամբ հանրային վստահությունը:

Փրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր», 1948թ.:
The Universal Declaration of Human Rights, 1948.
2. Яблочков Т.М., Учебник русского гражданского судопроизводства, Ярославль, 1910.
Yablochkov T. M., Textbook of Russian Civil Proceedings, Yaroslavl, 1910.
3. Клейнман А.Ф., Новейшие течения в советской науке процессуального права. М., 1967.
Kleinman A.F., The Latest Trends in the Soviet Science of Procedural Law. M., 1967.
4. Рыжаков А.П., Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. 2-е изд. М., 2002.
Ryzhakov A.P. Commentary on the Criminal Procedure Code of the Russian Federation. 2nd ed. - M., 2002.
5. Волкова И.А., Ответственность за фальсификацию доказательств по уголовному делу: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005.
Volkova I. A., Responsibility for the Falsification of Evidence in a Criminal Case: Dis. ... cand. legal Sciences. M., 2005.
6. Горелик А. С., Лобанова Л. В., Преступления против правосудия. СПб., 2005. С. 217; Свечков В. А. Фальсификация доказательств // Законность. 2001. № 11. С. 12; Уголовная ответственность за преступления против правосудия / Под ред. А. В. Галаховой. М., 2003.
Gorelik A.S., Lobanova L.V., Crimes Against Justice. SPb., 2005. S. 217; Sverchkov V. A. Falsification of Evidence // Legitimacy. 2001. No. 11. P. 12; Criminal Liability for Crimes against Justice / Ed. A. V. Galakhova. M., 2003.
7. Курс советского уголовного права. В 6-ти томах. Т. 6 / Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. М., 1971. С. 151. См. также: Власов И. С, Тяжкова И.М. Ответственность за преступления против правосудия. М., 1968.
The Course of Soviet Criminal Law. In 6 volumes. T. 6 / Ed. A.A. Piontkovsky, P.S. Romashkina, V.M. Chkhikvadze. - M., 1971. - S. 151. See also: Vlasov I.S., Tyazhkova I.M. Responsibility for Crimes against Justice. - M., 1968.
8. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ 19 սեպտեմբերի 2017 թ. ՍԴՈ-1377 որոշումը, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=116052>.
RA Constitutional Court Decision: 19 September 2017: SDO-1377, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=116052>.
9. «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ», ընդ. խմբագր.՝ Գ.Հարությունյան, Ա. Վաղարշյան, Երևան, 2010թ.:

“Comments on the Constitution of the Republic of Armenia”, v. editor: G. Harutyunyan, A. Vagharshyan, Yerevan, 2010.

10. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), Երևանի պետական համալսարան, Երևան: ԵՊՀ հրատ., 2012թ.:
Criminal Law of the Republic of Armenia. Special part (sixth edition with amendments and additions), Yerevan State University, Yerevan. YSU Publishing House, 2012.

Sona Margaryan

Prosecutor of the Department of Supervision over Legality of Pre-trial Proceedings in the RA Anti-Corruption Committee of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia, Degree applicant of the Department of Criminal Law, Faculty of Law, Yerevan State University

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION ON CRIMINAL LIABILITY FOR FALSIFYING EVIDENCE AND SOME FUNDAMENTAL ISSUES REGARDING ITS APPLICABILITY¹

Abstract

The article concerns the analysis of articles of the previous and current edition of the Criminal Codes of the Republic of Armenia, which criminalize evidence falsification in civil, administrative or criminal cases or administrative proceedings. The article is particularly targeted at the study of the origin of the legislation establishing criminal liability for falsifying evidence and the history of its development, the research and analysis of the problems that arose during application of the given articles, the study of the contradictory approaches to its application. Falsifying, changing, destroying or hiding evidence, explanations or judicial documents or data or objects obtained as a result of an operational-investigative measure or presenting false evidence as a crime under the new edition of the RA Criminal Code is a novelty, is not widely applied in practice, is full of various problematic formulations, which were raised and researched, as a result of which the author came up with recommendations on making legislative changes in Article 479 of the RA Criminal Code.

Keywords: falsifying evidence; criminal liability for falsifying evidence; evidence in civil, administrative or criminal cases, administrative proceedings; explanations; judicial documents; data or objects obtained as a result of operational-investigative measures.

¹ The article was presented on 31.08.2023 and was reviewed on 10.11.2023.

Сона Маркарян

*Прокурор управления по надзору за законностью досудебного производства в Антикоррупционном комитете РА
Генеральной прокуратуры Республики Армения,
соискатель кафедры уголовного права юридического факультета
Ереванского государственного университета*

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ФАЛЬСИФИКАЦИЮ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И НЕКОТОРЫЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, КАСАЮЩИЕСЯ ЕГО ПРИМЕНИМОСТИ¹

Абстракт

В данной работе проводится анализ статей предыдущей и действующей редакций Уголовного кодекса Республики Армения, которые устанавливают уголовную ответственность за фальсификацию доказательств по гражданским, административным или уголовным делам или административному производству. Статья, в частности, направлена на изучение происхождения законодательства, устанавливающего уголовную ответственность за фальсификацию доказательств, и историю его развития, исследование и анализ проблем, возникших при применении этих статей, изучение противоречивых подходов к его применению. Фальсификация, изменение, уничтожение или сокрытие доказательств, объяснений или судебных документов или сведений или предметов, полученных в результате оперативно-розыскной деятельности, либо представление ложных доказательств, квалифицирующиеся как преступление, предусмотренное новой редакцией Уголовного кодекса РА, является новинкой, не имеет богатого практического опыта применения, насыщен различными проблемными формулировками, которые были выдвинуты и изучены, в результате чего автором были разработаны рекомендации по внесению законодательных изменений в статью 479 УК Республики Армения.

Ключевые слова: фальсификация доказательств; уголовная ответственность за фальсификацию доказательств; доказательства по гражданским, административным или уголовным делам, во время административного производства; объяснения; судебные документы; данные или предметы, полученные в результате оперативно-розыскного мероприятия.

¹ Статья была представлена 31.08.2023 и прошла рецензирование 10.11.2023.

Արգիշտի Սահակյան

Արարատի կայսզորի գինիորսկյան դատասխագության դատասխագ

ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՒԼԻԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ¹

Համառոտագիր

Խուլիզանությունը ընդգրկված է գործող քրեական օրենսգրքի հասարակական կարգի և բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործությունների շարքում, որոնք ոտնձգում են մեր հասարակությունում մարդկանց միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ հարգանքի, պատվի, արժանապատվության, ազատության, անձնական անձեռնմխելիության և այլ արժեքների պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ:

Հետևաբար, խուլիզանության դեմ պայքարը եղել և մնում է իրավապահ մարմինների առաջնահերթ խնդիրներից մեկը, որի լուծման արդյունավետությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով, այդ թվում՝ քրեական օրենսդրության կատարելագործմամբ և դրա կիրարկման միատեսակ պրակտիկայի ձևավորմամբ:

Նշվածի համատեքստում առանձնակի ուշադրության է արժանի խուլիզանության հանցակազմի տեսական վերլուծությունը, մասնավորապես՝ այն հարցերը, որոնք ծագել և ծագում են տեսության մեջ և գործնականում, և որոնք վերաբերում են խուլիզանության հանցակազմի առանձնահատկություններին, նրա շարժառիթների բովանդակային մեկնաբանությանը, խուլիզանական դրդումների և անձնական անբարյացակամ հարաբերություններից բխող վրեժի շարժառիթների տարանջատմանը, դիտավորության դրսևորման եղանակին, խուլիզանության և այլ հանցագործությունների տարանջատմանն ու գուգորդումներին:

Հոդվածի նպատակն է՝ խուլիզանության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմի վերլուծությունը, տեսական և պրակտիկ հիմնախնդիրների վեր հանումը, որոնք կապված են գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի կիրառման հետ, և դրանց լուծումը, այս հանցագործության կատարողների նկատմամբ պատասխանատվության նախատեսող իրավական հիմքի համարժեքության գնահատումը, և դրա հիման վրա՝ քրեական օրենսդրության

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 31.08.2023թ., գրախոսվել է 15.11.2023թ.:

կատարելագործման և դրա կապակցությամբ առաջարկություններ ներկայացնելը:

Սույն աշխատանքում խուլիզանության համար քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ գործող քրեական օրենսդրության իրավական վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են խուլիզանության հանցակազմի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշները և վեր հանվել դրանցում առկա թերությունները: Պարզվել է խուլիզանության հանցակազմը սահմանազատելու չափանիշները նմանատիպ այլ հանցակազմերից: Հիմնավորվել է խուլիզանության հանցակազմում նոր ծանրացնող հանգամանք նախատեսելու անհրաժեշտությունը:

Թեմայի ուսումնասիրության արդյունքները կարող են նպաստել ինչպես իրավակիրառ պրակտիկայում խուլիզանության հանցակազմի որակման հիմնախնդիրների լուծմանը, այնպես էլ խուլիզանության վերաբերյալ քրեական օրենսդրության կատարելագործմանը:

Հիմնաբառեր- խուլիզանություն, հասարակական կարգ, հասարակություն, անհարգալից վերաբերմունք, իրավական նորմեր, բարոյական նորմեր, կոպիտ խախտում:

Ներածություն

Աշխատանքը նվիրված է խուլիզանության համար քրեաիրավական պատասխանատվություն նախատեսող նորմի վերլուծությանը:

Խուլիզանությունը, խուլիզանական դրդապատճառներով կատարվող այլ քրեորեն պատժելի արարքների հետ մեկտեղ, ամենատարածված հանցագործություններից մեկն է: Քրեագետների կարծիքով խուլիզանությունը կարելի է ճանաչել որպես հանցավորության «առաջնային դպրոց», բռնությամբ կատարվող մի շարք հանցագործությունների համար:

Հանցագործությունների այս տեսակի տարածվածությունը հաստատվում է վիճակագրությամբ: 2017-2021 թթ, ՀՀ տարածքում գրանցվել է խուլիզանության 1422 դեպք:

Խուլիզանությունը հանրային մեծ վտանգավորություն ներկայացնող արարք է, որն էական վնաս է պատճառում ինչպես պետության ու հասարակության շահերին, այնպես էլ քաղաքացիների իրավունքներին և օրինական շահերին:

Խուլիզանության հանցակազմի գիտական վերլուծությունը թեպետ եղել է ոչ քիչ թվով գիտնականների ուսումնասիրության առարկան, սակայն դրան առնչվող առանձին հարցեր դեռևս վիճահարույց բնույթ են կրում ինչպես գիտության մեջ, այնպես էլ քրեական իրավունքի գործնական կիրառման ոլորտում: Հարցերը, որոնք ծագել և ծագում են տեսության մեջ և գործնականում, վերաբերում են խուլիզանության հանցակազմի առանձնահատկություններին, նրա շարժառիթների բովանդակային մեկնաբանությանը, խուլիզանական դրդումների և անձնական

անբարյացակամ հարաբերություններից բխող վրեժի շարժառիթների տարանջատմանը, դիտավորության դրսևորման եղանակին, խուլիգանության և այլ հանցագործությունների, մասնավորապես՝ զանգվածային անկարգություններին մասնակցելու, դիակն անարգանքի ենթարկելու և գերեզմանն անարգանքի ենթարկելու հանցակազմերի տարանջատմանն ու զուգորդումներին: Միաժամանակ, հետաքրքրություն են ներկայացնում «Հ քրեական օրենսգրքով («այսուհետ՝ գործող քրեական օրենսգիրք») խուլիգանության համար պատասխանատվություն նախատեսող դրույթի կիրառման հարցերը՝ կապված հանցագործության օբյեկտի, սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ կողմերի, ինչպես նաև ծանրացնող հանգամանքների հետ: Վերոգրյալի հիման վրա կարելի է փաստել, որ խուլիգանության համար քրեական պատասխանատվության հիմնախնդիրները վերլուծության կարիք ունեն:

Հետազոտության նպատակն է խուլիգանության համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմի վերաբերյալ վերլուծության կատարումը, տեսական և պրակտիկ հիմնախնդիրների վեր հանումը, որոնք կապված են գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի կիրառման հետ, և դրանց լուծումը, այս հանցագործության կատարողների նկատմամբ պատասխանատվություն նախատեսող իրավական հիմքի համարժեքության գնահատումը, և դրա հիման վրա՝ քրեական օրենսդրության կատարելագործման և դրա կապակցությամբ առաջարկություններ ներկայացնելը:

- Այս նպատակին հետամուտ փորձ են արվել լուծելու հետևյալ խնդիրները՝
- իրականացնել խուլիգանության համար քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ գործող քրեական օրենսդրության իրավական վերլուծություն՝ միաժամանակ համեմատություն կատարելով 2003 թվականի ապրիլի 18-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգրքում («այսուհետ՝ քրեական նախկին օրենսգիրք») առկա իրավակարգավորումների հետ,
 - բացահայտել խուլիգանության հանցակազմի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշները և վեր հանել դրանցում առկա թերությունները,
 - պարզել խուլիգանության հանցակազմը սահմանազատելու չափանիշները նմանատիպ այլ հանցակազմերից,
 - վերլուծել հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքները:

ԳԼՈՒԽ 1. Խուլիգանության հասկացությունը և տարրերը

§1. Խուլիգանության հասկացությունը

Քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածով խուլիգանությունը սահմանվում էր որպես «դիտավորությամբ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտել, որն արտահայտվել է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով»²: Այս սահմանումը հիմնականում բնութագրում էր խու-

² Տե՛ս ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, 2003 թ., 258-րդ հոդված

լիզանության օբյեկտիվ կողմը, բայց նաև պարունակում էր դրա հիմնական օբյեկտի նշում (հասարակական կարգ) և դրանում արտահայտվող դրդումը (հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք):

Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ «հասարակական կարգի կոպիտ խախտում» և «հասարակության նկատմամբ ակնհայտ անհարգալից վերաբերմունք» գնահատողական հատկանիշները դարձնում են խուլիզանության սահմանումը անորոշ և նշում են, որ խուլիզանության հասկացության մեջ գնահատողական հատկանիշների ավելորդությունները գործնականում հանգեցնում են մեղադրյալի արարքի սխալ որակման:

Ուրիշները կարծում են, որ գնահատողական հատկանիշները հնարավորություն են տալիս ավելի լավ հաշվի առնել սոցիալական իրավիճակը, գործի առանձնահատուկ հանգամանքները, որոնք յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում ունեն բազմազան բովանդակություն և դրսևորման տարբեր ձևեր:

Գործող քրեական օրենսգրքով խուլիզանության (297-րդ հոդված) հանցակազմն էական փոփոխության է ենթարկվել: Օրենսդիրը փորձել է, ի տարբերություն քրեական նախկին օրենսգրքի, հանցակազմը այնպես ձևակերպել, որ ապահովվի իրավական որոշակիությունն ու կոնկրետությունը: Խուլիզանության դիսպոզիցիան ձևակերպվել է կոնկրետ արարքները նշելով³: Այսպես՝ խուլիզանությունը բնորոշվում է հետևյալ կերպ.

«1. Խուլիզանությունը՝ հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք ցուցաբերելը, որը դրսևորվել է անձին ստորացնելով կամ հայհոյանքներով կամ անպարկեշտ արտահայտություններով կամ համակեցության կանոնների ցուցադրաբար անտեսմամբ մարդկանց անդորրը խախտելով կամ նույն եղանակներով հանրային միջոցառումը, արարողությունը խափանելով կամ հասարակական նշանակության օբյեկտի, հիմնարկի կամ կազմակերպության բնականոն աշխատանքը խոչընդոտելով (...):»⁴:

Ինչպես տեսնում ենք, գործող քրեական օրենսգրքում խուլիզանության հասկացությունը ավելի է կոնկրետացվել և ավելի քիչ գնահատում է պահանջում:

Մեր կարծիքով՝ քրեական օրենսդրությունում գնահատողական հատկանիշների առկայությունն անխուսափելի է, բայց դրանց թիվը պետք է նվազագույնի հասցվի, ինչն էլ կատարվել է խուլիզանության հանցակազմի սահմանման մեջ գործող քրեական օրենսգրքում: Եթե մենք ամբողջովին հրաժարվենք գնահատողական հասկացություններից, անհնար կլինի ձևակերպել խուլիզանության և որոշ այլ հանցագործությունների օրենսդրական սահմանումը: Խուլիզանություն-

³ Տե՛ս ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց. /Ա.Գաբուզյան, Ա.Մարգարյան, Տ.Սիմոնյան., 2022. էջ 367: <https://rm.coe.int/new-criminal-code-guideline-arm/1680a72c57>(մուտք 28.08.2023)

⁴ Տե՛ս ՀՀ Քրեական օրենսգրքը, 2022 թ., 297-րդ հոդված

նը կարող է կատարվել բազմապիսի արարքներով և մի շարք օբյեկտների նկատմամբ, ուստի անհնար է խուլիզանության հանցակազմի մեջ նշել խուլիզանական բոլոր արարքները և այն օբյեկտները, որոնց նկատմամբ ոտնձգում են այդ արարքները: Այսինքն հանցակազմում գնահատողական հատկանիշների առկայությունը անհրաժեշտություն է:

Խուլիզանության հանրային վտանգավորությունը հիմնականում այն է, որ այն առավել հաճախ կատարվում է հասարակական վայրերում, և կարող է ուղղված լինել տարբեր օբյեկտների դեմ: Խուլիզանությունը վտանգավոր է նաև այն պատճառով, որ հաճախ այն կատարողները անպատժելիության դեպքում կարող են կատարել այնպիսի ծանր հանցագործություններ, ինչպիսիք են սպանությունը, բռնաբարությունը, կողոպուտը և այլն: Խուլիզանության և այս հանցագործությունների միջև կապը պատահական չէ, քանի որ նրանք բոլորն են ունեն նույն պատճառներն ու պայմանները, որոնք նպաստել են դրանց կատարմանը: Բացի այդ, հաշվի առնելով խուլիզանական դրդումների առանձնահատկությունները, այս հանցագործության վտանգավորությունը նաև համապատասխան գործողությունների որոշակի անկանխատեսելիությունն է, դրանց իրականացման արտաքին պատճառի բացակայությունը կամ ակնհայտ աննշանության, ինչպես նաև մեղավորի անփույթ վերաբերմունքի ինչպես առանձին քաղաքացիների, այնպես էլ ամբողջ հասարակության նկատմամբ:

Մենք կարծում ենք, որ խուլիզանության հանցակազմում առկա «հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք» հասկացությունները ինքնին չեն հանդիսանում հանրորեն վտանգավոր գործողությունների կամ խուլիզանության հետևանքների նկարագրություն: Այս հատկանիշները պետք է դիտարկվեն որպես խուլիզանական գործողությունների սոցիալական հատկություններ, որոնք նրանց հանրորեն վտանգավոր բնույթ են հաղորդում:

Խուլիզանությունը ընդգրկված է գործող քրեական օրենսգրքի հասարակական կարգի և բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործությունների շարքում և նշված օբյեկտների դեմ ուղղված առավել տարածված և վտանգավոր հանցագործություններից է: Անհրաժեշտ է անդրադառնալ խուլիզանության պատճառներին ու պայմաններին:

Խուլիզանության պատճառները դրա կատարումն անմիջականորեն առաջացնող երևույթներն են, իսկ պայմանները այն երևույթներն են, որոնք նպաստում են պատճառների ձևավորմանը և զարգացմանը: Միևնույն ժամանակ, խուլիզանության պայմաններն ինքնին չեն առաջացնում դրա կատարումը, այլ ժամանակի և տարածության մեջ պատճառներին ուղեկցելով՝ ապահովում են դրանց զարգացումը, ինչը հանգեցնում է խուլիզանական գործողությունների անմիջական իրականացմանը:

Բացի պատճառներից և պայմաններից, անհրաժեշտ է նաև ընդգծել խուլի-

զանության առիթները և դրդումները: Առիթները իրավիճակային բնույթի բացասական հանգամանքներ են, որոնք իրենք են պատճառի գործողության համար և հրահրում են իրավախախտման կատարումը:

Դրդումները հանկարծակի չեն առաջանում, այլ ձևավորվում են անհատի հոգեբանության մեջ հասարակության մեջ գոյություն ունեցող արտաքին հանգամանքների ազդեցության տակ: Կան մի շարք գործոններ, որոնք իրենք են խուլիզանություն կատարելու իրանի ձևավորմանը: Դրանցից են միջավայրի բացասական ազդեցությունը, կրթության ցածր մակարդակը, զբաղվածության և մշտական եկամտի բացակայությունը: Խուլիզանների զգալի մասը չունի եկամտի մշտական աղբյուր, կրթության բավարար մակարդակ, ուստի նրանց հնարավորությունները չեն բավարարում իրենց հոգևոր և նյութական պահանջմունքները: Իրենց սոցիալական հատկությունների տեսանկյունից՝ նրանք, ինչպես կարծում են, չեն կարող հույս ունենալ հասարակության մեջ օրինական ինքնահաստատման համար, ուստի ընտրում են հակաօրինական եղանակները:

Շատ դեպքերում խուլիզանություն կատարելու պատճառը (թեկուզ ակնհայտորեն աննշան), տուժողի անօրինական պահվածքն է լինում, որը նվազեցնում է մեղավոր անձի ինքնատիրապետումը, նրան տանում է մոռցիոնալ լարված վիճակի, որում որոշում է կայացվում հանցագործություն կատարելու մասին:

§2. Խուլիզանության օբյեկտը և օբյեկտիվ կողմը

Խուլիզանության էությունը հասկանալու համար կարևոր նշանակություն ունի այս արարքի օբյեկտի ճիշտ սահմանումը: Հանցագործության օբյեկտի պարզումը նախապայման է քրեական օրենսդրության ճիշտ կիրառման և անձի կողմից կատարված հանրորեն վտանգավոր գործողությունների ճիշտ որակման համար:

Նախկին քրեական օրենսգրքում առկա խուլիզանության հանցակազմի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշման համաձայն՝ խուլիզանության հիմնական, անմիջական օբյեկտն այն հասարակական հարաբերություններն են, որոնք կազմում են հասարակական կարգի բովանդակությունը, իսկ պարտադիր լրացուցիչ օբյեկտն անձի անձեռնմխելիության, պատվի և արժանապատվության, առողջության, քաղաքացիների և կազմակերպությունների գույքային շահերի պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերություններն են: Վճռաբեկ դատարանը նշում է, որ հասարակական կարգն ընկալվում է երկու իմաստով՝ լայն և նեղ: Լայն իմաստով՝ հասարակական կարգը հասարակության մեջ առկա սոցիալական կապերի և հարաբերությունների համակցությունն է, որը ձևավորվում է սոցիալական, իրավական և բարոյական նորմերի գործողության արդյունքում, և յուրաքանչյուր հանցագործություն, զանցանք կամ այլ իրավախախտում այս կամ այն չափով հանգեցնում է դրա խախտման:

Խուլիզանության հիմնական հանցակազմի անմիջական օբյեկտն այն հա-

սարակական հարաբերություններն են, որոնք կազմում են հասարակական կարգի բովանդակությունը նեղ իմաստով: Նեղ իմաստով՝ հասարակական կարգն ընկալվում է որպես հասարակական նշանակության վայրերում այնպիսի իրադրության առկայություն, որի պայմաններում ապահովված է քաղաքացիների արժանավայել վարքագիծը, կազմակերպությունների, հիմնարկների և հասարակական նշանակության այլ օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, ինչպես նաև այդ վայրերում գտնվող անձի (անձանց) ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիությունը: Խուլիգանության հիմնական հանցակազմն ունի մեկ, իսկ որակյալ հանցակազմը՝ երկու օբյեկտ: Մասնավորապես՝ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելը, որն արտահայտվել է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով, ենթակա է որակման՝ որպես հասարակ խուլիգանություն, մինչդեռ նույն արարքը, որը զուգորդվում է անձի առողջությամբ, գույքային իրավունքներին և այլին վնաս պատճառելով, ենթակա է որակման խուլիգանության որակյալ հանցակազմով⁵:

Այս որոշումը մասամբ շարունակում է արդիական մնալ գործող քրեական օրենսգրքում առկա խուլիգանության հանցակազմի վերաբերյալ: Հասարակական կարգը շարունակում է մնալ խուլիգանության անմիջական օբյեկտ, պարզապես «հասարակական կարգ» հասկացությունը հանվել է խուլիգանության հանցակազմի սահմանումից: Օրենսդիրը փորձել է Վճռաբեկ դատարանի՝ «նեղ իմաստով հասարակական կարգ» հասկացության մեկնաբանությունը ներմուծել գործող քրեական օրենսգրքի խուլիգանության հանցակազմի մեջ՝ ավելացնելով այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ մարդկանց անդորրը խախտել, հանրային միջոցառումը, արարողությունը խափանել կամ հասարակական նշանակության օբյեկտի, հիմնարկի կամ կազմակերպության բնականոն աշխատանքին խոչընդոտել: Որպես խուլիգանության անմիջական օբյեկտ է հանդել գալիս նաև բարոյականության պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերությունների ամբողջությունը, սրա մասին է խոսում այն հանգամանքը, որ խուլիգանության հանցակազմում որպես արարքի կատարման եղանակ են նշված հայհոյանքները կամ անպարկեշտ արտահայտությունները: Անձի անձեռնմխելիության, պատվի և արժանապատվության պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերությունները շարունակում են մնալ որպես խուլիգանության պարտադիր լրացուցիչ օբյեկտ, իսկ արդեն անձի առողջության, քաղաքացիների և կազմակերպությունների գույքային շահերի պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերությունները՝ ոչ, քանի որ խուլիգանության հանցակազմից դուրս են մնացել այնպիսի ծանրացնող հանգամանքներ, ինչպիսիք են անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելը, ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը և առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը:

⁵ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի մարտի 30-ի որոշումը ԱՎԴ/0014/01/11 գործի վերաբերյալ, 15-րդ կետ: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838> (մուտք 20.08.2023):

Խուլիգանությունը առաջին հերթին ուղղված է հասարակական կարգի և բարոյականության դեմ, իսկ դրա ընթացքում այլ հասարակական հարաբերությունների խախտումը ծառայում է միայն որպես հանցագործության հիմնական օբյեկտի՝ հասարակական կարգի խախտման միջոց:

Չնայած նրան, որ խուլիգանության հիմնական անմիջական օբյեկտները հասարակական կարգն ու բարոյականությունն են՝ խուլիգանության կատարմամբ մի շարք դեպքերում անմիջականորեն խախտվում է հասարակության անվտանգությունը, օրինակ՝ երբ խուլիգանությունը կատարվում է գեների կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ:

Մեղավոր անձը, կատարելով խուլիգանություն, մարտահրավեր է նետում ոչ միայն որոշակի անձի, այլև հասարակությանն ամբողջությամբ, ինչի մասին վկայում է շատ դեպքերում այս ոտնձգության տուժողին պատահականորեն ընտրելը: Խուլիգանության ընթացքում անձնական անվտանգության խախտումը միաժամանակ կարող է ոտնձգություն անել հասարակական անվտանգության նկատմամբ և գործել որպես հասարակական կարգի խախտման միջոց:

Քրեական իրավունքում անվտանգությունը հասկացվում է որպես «անհատի, հասարակության և պետության կենսական շահերի պաշտպանությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից»: Կենսական շահերը «կարիքների ամբողջություն են, որոնց բավարարումը հուսալիորեն ապահովում է անհատի, հասարակության և պետության գոյությունը և առաջադեմ զարգացման հնարավորությունը»: Իսկ «անվտանգության օբյեկտներն են՝ անձը և իր իրավունքներն ու ազատությունները, հասարակությունը և իր նյութական և հոգևոր արժեքները, պետությունը և իր սահմանադրական կարգը, ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը»: Ըստ այդմ՝ հասարակական անվտանգությունը, անձնական անվտանգության և պետության անվտանգության հետ մեկտեղ, անվտանգության բաղկացուցիչ մասն է:

Հասարակական անվտանգությունը հասարակական հարաբերությունների արտաքին և ներքին սպառնալիքներից պաշտպանվածությունն է՝ այն կարիքների ամբողջության բավարարմամբ, որոնք հուսալիորեն ապահովում են հասարակության գոյությունը և դրա առաջադեմ զարգացումը: Անվտանգությունը ձեռք է բերվում այն նյութական և հոգևոր արժեքների պաշտպանության միջոցով, առանց որոնց ներկայիս հասարակությունը չի կարող գոյություն ունենալ և զարգանալ:

«Հասարակական անվտանգություն» և «հասարակական կարգ» հասկացությունները բովանդակությամբ տարբերվում են և չեն կարող ներառվել իրար մեջ կամ փոխարինել իրար:

Վ.Ի. Չարուբինը նշում է, որ «հասարակական կարգ» և «հասարակական անվտանգություն» տերմինները պետք է դիտարկվեն որպես անկախ հասկացու-

թյուններ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի հատուկ բովանդակություն⁶: Սրա մասին խոսում է նաև այն փաստը, որ և՛ նախկին, և, գործող քրեական օրենսգրքերում այս երկու հասկացությունները ներառված են տարբեր գլուխներում:

Որոշ գիտնականներ ինչպես հասարակական կարգը, այնպես էլ հասարակական անվտանգությունը համարում են խուլիգանության օբյեկտ՝ առանց նշելու, թե այդ օբյեկտներից որն է առաջինը, որը՝ երկրորդը⁷: Գտնում ենք, որ հասարակական անվտանգությունը խուլիգանության լրացուցիչ օբյեկտն է:

Մենք կարծում ենք, որ հասարակական անվտանգության և հասարակական կարգի միջև որոշիչ տարբերությունն այն է, որ անվտանգության խախտման դեպքում վերոհիշյալ հարաբերությունների առկայությունը վտանգվում է, իսկ երբ հասարակական կարգն է խախտվում, այդ հարաբերությունները միայն ապակայունանում են: Իհարկե, այդ օբյեկտները սերտորեն փոխկապակցված են և կախված են միմյանցից, ինչի մասին խոսում է շատ դեպքերում խուլիգանության զուգորդումը հասարակական անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունների հետ: Օրինակ՝ խուլիգանության նախապատրաստության նպատակով զենքի ապօրինի ձեռքբերումը ոտնձգում է ոչ միայն հասարակական անվտանգության նկատմամբ, այլև հասարակական կարգի:

Քրեական նախկին օրենսգրքում որպես խուլիգանության ծանրացնող հանգամանքներ էին նախատեսված բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը, ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը և անձի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը: Եթե հասարակական կարգի խախտումը ուղեկցվում էր անձի կամ գույքի նկատմամբ ոտնձգությամբ, ապա արարքի որակումը որոշվում էր հիմնական անմիջական օբյեկտով:

Եթե հանրորեն վտանգավոր արարքի կատարման ժամանակ այդպիսի հիմնական օբյեկտը հասարակական կարգն էր, իսկ մյուս օբյեկտները պակաս նշանակալից էին, ապա ողջ արարքը դիտարկվում էր որպես խուլիգանություն: Եթե կոնկրետ դեպքում անձի նկատմամբ ոտնձգությունն ավելի կարևոր էր, քան հասարակական կարգի խախտումը, օրինակ՝ սպանության, կամ հավասար էր դրան, օրինակ՝ խուլիգանական դրդումներով տուժողի առողջությանը ծանր վնաս հասցնելը, հիմնականը ճանաչվում էին այն հասարակական հարաբերությունները, որոնք ապահովում էին անձի կյանքը կամ առողջությունը: Հետևաբար, արարքը որակվում էր համակցությամբ՝ որպես անձի դեմ ուղղված հանցագործություն և խուլիգանություն:

Գործող քրեական օրենսգրքով վերը նշված ծանրացնող հանգամանքները առկա չեն, և եթե անձը կատարում է բռնություն գործադրելով կամ դա գոր-

⁶ St'u Зарубин В.И., Уголовная ответственность за хулиганство: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. էջ 41.

⁷ St'u Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.М. Лебедева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. էջ 528.

ծաղրելու սպառնալիքով, ինչպես նաև ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով, ապա արարքը որակվում է համակցությամբ՝ խուլիզանություն և կոնկրետ արարքի կատարում:

Նախկին իրավակարգավորումների համաձայն՝ սեփականության հարաբերությունները, անկախ դրա ձևերից, կարող էին հանդես գալ որպես խուլիզանության լրացուցիչ օբյեկտ: Խուլիզանությունը, որը կատարվում էր գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով, ոտնձգություն էր ոչ միայն գույքային հարաբերությունների նկատմամբ, այլև նյութական աշխարհի իրերը, որոնք նաև դառնում էին հանցագործության առարկա: Գործող քրեական օրենսգրքում գույքը ոչնչացնելը և վնասելը նախատեսված չէ որպես ծարացող հանգամանք, ուստի սեփականության հարաբերությունները չեն կարող հանդես գալ որպես խուլիզանության լրացուցիչ օբյեկտ:

Այսպիսով, խուլիզանության հիմնական, անմիջական օբյեկտն այն հասարակական հարաբերություններն են, որոնք կազմում են հասարակական կարգի և բարոյականության բովանդակությունը, իսկ պարտադիր լրացուցիչ օբյեկտն անձի անձեռնմխելիության, պատվի և արժանապատվության պաշտպանությանն ուղղված հասարակական հարաբերություններն են:

Հանցագործության օբյեկտիվ կողմը որոշակի պայմաններում, տեղում և ժամանակահատվածում ընթացող և քրեաիրավական պաշտպանության համապատասխան օբյեկտներին վնաս պատճառող հանրորեն վտանգավոր ոտնձգության արտաքին դրսևորումն է:

Հանցագործության օբյեկտիվ կողմից պետք է տարբերել կոնկրետ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը: Վերջինս ներառում է օրենսդրությամբ սահմանված խիստ որոշակի այնպիսի հատկանիշներ, որոնք նկարագրում են տվյալ հանցագործության օբյեկտիվ կողմը: Հետևաբար հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը քրեական օրենքով սահմանված որոշակի հանցագործության այնպիսի հատկանիշների համակցությունն է, որոնք բնութագրում են կոնկրետ հանցավոր ոտնձգության կատարման արտաքին գործընթացը:

Հանցագործության օբյեկտիվ կողմն են կազմում այն հատկանիշները, որոնք արտաքինից բնութագրում են հանցագործությունը: Դրանց թվին են դասվում հանրորեն վտանգավոր արարքը, հանրորեն վտանգավոր հետևանքները, հանրորեն վտանգավոր արարքի և հետևանքների միջև պատճառական կապը, հանցագործության տեղը, ժամանակը, իրադրությունը, գործիքներն ու միջոցները, ինչպես նաև եղանակը:

Քրեական նախկին օրենսգրքում խուլիզանության հանցակազմը՝ իր օբյեկտիվ կողմի ձևավորմամբ, ձևական-նյութական էր: Մի դեպքում այս հանցագործությունը համարվում էր ավարտված արարքի կատարման պահից (հասարակ խուլիզանություն), մյուս դեպքում՝ հետևանքները վրա հասնելու պահից (գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով գույքորդված խուլիզանություն): Գործող քրեական

օրենսգրքով խուլիզանության հանցակազմը իր օբյեկտիվ կողմից ձևավորմամբ լիովին ձևական է:

Քրեական նախկին օրենսգրքում խուլիզանության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի առանցքը վերը նշված երկու գնահատողական հատկանիշների (հասարակական կարգի կոպիտ խախտում և հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք) համադրությունն էր: Վճռաբեկ դատարանը այդ հատկանիշների վերաբերյալ արտահայտել է մի շարք իրավական դիրքորոշումներ:

Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ կոպիտ խախտումը՝ որպես խուլիզանության հանցակազմի հատկանիշ, բնութագրական է հասարակական կարգի կազմալուծման կամ խախտման գործընթացի արդյունքներին (հետևանքին): Այն արտահայտվում է նրանում, որ անձի կատարած գործողությունների հետևանքով հասարակության անդամների մեջ առաջանում է զայրույթ, վրդովմունք, կամ նրանց անհարմարություն կամ լուրջ անհանգստություն է պատճառվում, կամ առաջանում է վախի զգացում իրենց կյանքի, առողջության, զույքի պահպանության կապակցությամբ: Բացի այդ, կոպիտ խախտումն արտահայտվում է նաև աշխատանքային և այլ գործունեության կամ հասարակական նշանակության արարողության կազմալուծմամբ:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ խախտումը որպես կոպիտ գնահատելիս անհրաժեշտ է ելնել հասարակական կարգի վրա այդ խախտման ունեցած ազդեցությունից: Այս կապակցությամբ Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում ընդգծել, որ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով կարող է խախտվել ցանկացած արարքի կատարման պարագայում, մինչդեռ խուլիզանության առկայության մասին է վկայում այնպիսի արարքի կատարումը, որը միտված է հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելուն և որպես այդպիսին՝ հանդիսացել է խուլիզանություն կատարող անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված նպատակի իրականացման միջոց⁸:

Հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքը պետք է ընկալվի վարքագծի համընդհանուր կանոնների նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունքը, իրեն այլ քաղաքացիներին հակադրելը կամ նրանց նկատմամբ սեփական երևակայական գերազանցության ցուցադրական արտահայտությունը: «Հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքը կարող է դրսևորվել ներկաների կարծիքը անտեսելով, իր գործողությունների անթույլատրելիության վերաբերյալ նկատողությունները արհամարհելով կամ նման նկատողություններից հետո ազդեհիվության մեծացմամբ»⁹:

Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ անձի գործողություններում հասարակության

⁸ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի մարտի 30-ի որոշումը ԱՎԳ/0014/01/11 գործի վերաբերյալ, 18-19-րդ կետեր: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838> (մուտք 20.08.2023):

⁹ Տե՛ս Уголовное право. Особенная часть. Т.2 / Под ред. Л.Д. Гаухмана, СВ. Максимова. М., 1999. էջ 36.

նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքի դրսևորումն արտահայտվում է մարդկային համակեցության կանոնների նկատմամբ ակնհայտ արհամարհանք դրսևորելու, հասարակական վայրերում վարքագծի կանոնները ցուցադրական կերպով անտեսելու, շրջապատի մարդկանց և կոլեկտիվին հակադրվելու ձևով: Հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորող անձը դիտավորյալ կերպով խախտում է հասարակության նկատմամբ հարգանքի դրսևորման տարրերը¹⁰:

Գործող քրեական օրենսգրքում խուլիգանության դիսպոզիցիայի ձևակերպումը շատ նման է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ «հասարակական կարգի կոպիտ խախտում» և «հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք» հասկացությունների մեկնաբանությանը: Պարզապես օրենսդիրը, փորձելով ապահովել իրավական որոշակիությունը, թվարկել է այն արարքները, որոնք խուլիգանության օբյեկտիվ կողմն են հանդիսանում: Փաստորեն խոսքը այնպիսի արարքների մասին է, որոնք անհանգստություն կամ զայրույթ են առաջացնում հասարակության անդամների մոտ:

Անձին ստորացնել ասելով՝ կարելի է հասկանալ անձին ծաղրուծանակի ենթարկելը, վիրավորելը, անպարկեշտ արարքներ կատարել հարկադրելը և այլն: Խուլիգանություն համարվող մնացած արարքներն արդեն մեկնաբանված են վճռաբեկ դատարանի կողմից և հանրահայտ են իրավակիրառողին: Համակեցության կանոնների ցուցադրաբար անտեսմամբ մարդկանց անդորրը խախտելը կարող է դրսևորվել հասարակության ներկայությամբ սեռական հարաբերություն ունենալով, տարբեր բարձր ձայներով, օդ կրակելով և այլն¹¹:

Քրեական նախկին օրենսգրքի 137.1 հոդվածի 1-ին մասով պատասխանատվություն էր նախատեսվում անձին ծանր վիրավորանք հասցնելու համար, որը դրսևորվում էր նրան հայեցողով կամ նրա արժանապատվությունն այլ ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով վիրավորելով: Իսկ որպես ծանրացնող հանգամանք էր նախատեսված նշված արարքը տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն օգտագործելով կամ հրապարակային այլ եղանակով: Վերը նշված հոդվածը ապարքեականացվել է, սակայն ինչպես տեսնում ենք՝ այն իր արտահայտությունն է գտել խուլիգանության հանցակազմում:

Մի շարք գիտնականներ նշում են հասարակական վայրը որպես խուլիգանության օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ:

Կարծում ենք՝ հանցագործության վայրը չի որոշում որևէ արարքի որակումը որպես խուլիգանություն և ավելին, չի հանդիսանում քննարկվող հանցագործու-

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի մարտի 30-ի որոշումը ԱՎԴ/0014/01/11 գործի վերաբերյալ, 20-21-րդ կետեր: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838>(մուտք 20.08.2023):

¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց. /Ա.Գաբուզյան, Ա.Մարգարյան, Տ.Սիմոնյան., 2022. էջ 367: <https://rm.coe.int/new-criminal-code-guideline-arm/1680a72c57>(մուտք 20.08.2023):

թյան պարտադիր հատկանիշ: Այս մասին խոսում է նաև այն, որ խուլիզանության դիսպոզիցիայում խուլիզանության կատարման վայրը նշված չէ որպես հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ: Որոշիչ է ոչ թե վայրը, այլ մարդիկ, հասարակությունը, որին իր վարքագծով մարտահրավեր է նետում հանցագործը:

Այն կարծիքը, որ խուլիզանությունը կարող է կատարվել ցանկացած վայրում, որտեղ պետք է պահպանվի հասարակական կարգը, նույնպես սխալ է: Մեր կարծիքով՝ ավելի ճիշտ է ասել, որ հասարակական կարգը պետք է պահպանվի ցանկացած վայրում, հետևաբար դրա խախտումը կարող է իրականացվել ցանկացած վայրում:

Վճռաբեկ դատարանը քրեական նախկին օրենսգրքում առկա խուլիզանության հանցակազմի վերաբերյալ նշում է, որ արարքը չի կարող որակվել որպես խուլիզանություն, եթե տվյալ արարքի արդյունքում հասարակությանը լուրջ սահանգստություն չի պատճառվում: Կարծում ենք, որ այդ որոշումը արդիական է նաև գործող քրեական օրենսգրքում առկա խուլիզանության հանցակազմի մասով:

Արարքը խուլիզանություն որակելու համար անհրաժեշտ է մանրակրկիտ ուսումնասիրել ոչ միայն մեղավոր անձի գործողությունները, այլև տուժողի վարքագիծը ոտնձգությունից առաջ: Եթե հաստատվում է, որ հակամարտության նախաձեռնողը տուժողն է եղել, կամ հանցագործություն կատարած անձի գործողությունները հիմնականում եղել են տուժողի հետ թշնամական հարաբերությունների պատճառով, ապա արարքը չի կարող որակվել որպես խուլիզանություն: Մինևույն ժամանակ, արարքը խուլիզանություն որակելու համար բավարար չէ այն փաստը, որ այդ անձը հանդիսանում է հանցագործության նախաձեռնողը կամ ակտիվ կողմը: Անհրաժեշտ է պարզել մեղավորի գործողությունների դրդումները:

Քրեական իրավունքի գրականության մեջ, ինչպես նաև իրավապահ մարմինների պրակտիկայում հաճախակի է դրվում այն հարցը, թե արդյո՞ք պարտադիր է այլ անձանց ներկայությունը տվյալ հանցագործությունը կատարելիս:

Նախկին իրավակարգավորումների համաձայն՝ հրապարակայնությունը, խուլիզանության պարտադիր հատկանիշ չէր համարվում: Խուլիզանությունը հնարավոր էր կատարել այլ մարդկանց բացակայության պայմաններում, օրինակ՝ գիշերվա ժամերին ամայի փողոցում խուլիզանական շարժառիթով հասարակական գույքի ոչնչացումը: Սակայն նման դեպքերում անհրաժեշտ էր, որ կատարված փաստը վաղ թե ուշ հայտնի դառնար հասարակությանը: Գործող քրեական օրենսգրքում առկա խուլիզանության հանցակազմի դիսպոզիցիայից երևում է, որ հասարակության ներկայությունը պարտադիր է արարքը խուլիզանություն որակելու համար, քանի որ նշված են այնպիսի արարքներ, ինչպիսիք են՝ մարդկանց անդորրը, միջոցառումները կամ արարողությունները խափանելը կամ հիմնարկների կամ կազմակերպությունների բնականոն աշխատանքը խոչընդոտել:

Մակայն հասարակության ներկայությունը կարող է անմիջական չլինել այն դեպքում, երբ արարքը կատարվում է տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն օգտագործելով:

Նկատենք, որ արարքում խուլիզանության հանցակազմի առկայությունը կամ բացակայությունը որոշվում է ոչ միայն արարքի կատարման եղանակով, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև իրավիճակը՝ որում կատարվել է արարքը:

Հանցագործության կատարման իրավիճակ (պայմաններ) ասելով՝ պետք է հասկանալ այն հանգամանքները, որոնցում կամ որոնց առկայությամբ կատարվել է հանցագործությունը: Մակայն այս հատկանիշը խուլիզանության օբյեկտիվ կողմի ֆակտուտատիվ հատկանիշ է: Այնուամենայնիվ, արարքին ճիշտ իրավական գնահատական տալու համար դրա կարևորությունը չի կարելի թերագնահատել, քանի որ առաջին հերթին արարքի պայմանները հաշվի առնելը դրա կատարման եղանակի և հետևանքների հետ մեկտեղ հնարավորություն են տալիս որոշել արարքի շարժառիթը, և համապատասխանաբար, սահմանազատել հարակից հանցագործություններից, և երկրորդ՝ իրավիճակը, որում կատարվել է արարքը, հիմնականում ցույց է տալիս հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունքի առկայությունը (բացակայությունը):

Խուլիզանական դրդումների առկայության մասին խոսում են այնպիսի պայմաններ, որոնք վկայում են, որ մեղավորի գործողությունները օբյեկտիվորեն ազդում են ոչ միայն անհատի, այլև ամբողջ հասարակության շահերի վրա: Այդպիսի պայման կարող է լինել այլ անձանց համար արարքի ակնհայտությունը, արարքի կատարման ժամանակ այլ անձանց ներկայությունը, որոնք հանցագործի արարքը ընկալում են որպես իրենց անվտանգությանը սպառնացող, անդորրը խանգարող և այլն:

§3. Խուլիզանության սուբյեկտը և սուբյեկտիվ կողմը

Խուլիզանության սուբյեկտի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել հանցավորի անձ հասկացությունը:

Հանցավորի անձը կրիմինոլոգիայի մեջ սովորաբար սահմանվում է որպես սոցիալական էական հատկությունների, հատկանիշերի, կապերի և հարաբերությունների ամբողջություն, որոնք բնութագրում են քրեաիրավական արգելքը խախտողին: Հանցավորի անձի կառուցվածքում առանձնանում են մի քանի ենթահամակարգեր, բաղադրիչներ, հատկանիշներ (սոցիալ-ժողովրդագրական, սոցիալ-դերային, իրավական և բարոյահոգեբանական): Հանցավորի անձը անցնում է կյանքի տարբեր փուլեր, որի ընթացքում նրա մոտ կարող են ձևավորվել և դրսևորվել քրեածին և քրեական հատկանիշներ, իսկ ոմանց մոտ՝ հակակրիմինալ, դրական միտումներ:

Խուլիզանի անհատականության ձևավորման առանձնահատկությունները

բացահայտելու տեսանկյունից ուշադրության է արժանի «քրեածին անձ» հասկացությունը, որը «հանցավոր անձ» հասկացության բացատրությունն է և արտացոլում է հանցագործություն կատարելու և կրկնելու նախատրամադրված սուբյեկտի հատկությունները: Հանցավորությունը մարդու մեջ ձևավորված սուբյեկտիվ հատկությունների համադրություն է, որը կրիտիկական զանգվածին հասնելու պահին առաջացնում է նոր էֆեկտ՝ անօրինական կերպով գործելու կարողություն: Անհատի հանցավորությունը ձևավորվում է նախքան հանցագործություն կատարելը, կազմվում է դրա կատարման պահին, գոյություն ունի (կարող է գոյություն ունենալ) նաև քրեական պատասխանատվության իրականացումից հետո՝ հանդիսանալով հանցագործության կրկնության նախապայման:

Այսպիսով, եթե «հանցավորի անձ» հասկացությունը ենթադրում է անձի կողմից արդեն իսկ կատարված հանցագործության առկայություն և «իր ամբողջական տեսքով գոյություն ունի հանցագործության կատարման պահին», ապա «քրեածին անձ» տերմինը ներառում է անձի հատկությունները իրենց զարգացման մեջ ինչպես հանցագործության կատարումից առաջ, այնպես էլ դրա կատարման ընթացքում և դրանից հետո, այսինքն՝ դա դիմամիկ հասկացություն է:

Հանցագործի անձի սոցիալ-ժողովրդագրական նկարագրությունը հիմնված է առաջին հերթին այնպիսի հատկությունների վրա, ինչպիսիք են սեռը և տարիքը: Խուլիգանություն կատարողների ճնշող մեծամասնությունը տղամարդիկ են: Մա հավաստվում է վիճակագրությամբ. 2017-2021 թթ. խուլիգանությունների միայն 2,5%-ն է կատարվել կանանց կողմից: Այս իրավիճակը բացատրվում է տղամարդկանց և կանանց սոցիալական դերերով, սեռերի հոգեֆիզիկական առանձնահատկություններով, ինչպես նաև այն փաստով, որ այդպիսի հանցագործությունները հաճախ կատարվում են ակոհոլային հարբեցողության պայմաններում: Իսկ հարբեցողությունը հիմնականում բնորոշ է տղամարդկանց:

Խուլիգանություն կատարած անձանց տարիքային կատեգորիայի հարաբերակցությունը ցույց է տալիս, որ հիմնական մասը կազմում են 18-40 տարեկան անձինք: Խուլիգանություն կատարած անձանց կրթական մակարդակը, որպես կանոն, բարձր մակարդակի վրա չէ:

Ամփոփելով՝ մենք կքննարկենք խուլիգանի անձի հոգեբանական առանձնահատկությունները: Քրեագետների դիտարկումների համաձայն՝ հանցագործություններ կատարած մի շարք անձանց բնութագրական է անգիտակցական ցանկությունը «դուրս գալ իրենց «Ես»-ի սահմաններից, բարձրանալ, ըստ իրենց, ավելի բարձր մակարդակի: Նրանք կարիք ունեն «դուրս գալ» առօրյա ընդհանուր կյանքից, զգալ իրենց ուժեղ, աչքի ընկնել, կատարել ոչ սովորական արարք, որը նրանց վեր է դասում մյուսներից: Հաճախ այդպիսի վարքագիծը թելադրված է ներքին անգիտակցական դրդումներով: Այս առումով, նրանք վատ են յուրացնում հասարակության պահանջները, ավելի հեշտ են խախտում հասարակական ար-

գեղքները և ավելի հեշտ ընդունում արարքների հանցավոր եղանակները: Այս պնդումները լիովին վերաբերվում են խուլիգանի անձին:

Խուլիգանի անձը հոգեբանական առանձնահատկություններով էապես տարբերվում է ինչպես օրինապաշտ քաղաքացիներից, այնպես էլ այլ հանցագործություններ կատարած անձանցից: Դա արտահայտվում է ընդգծված եսասիրությամբ, հասարակության մեջ ընդունված վարքագծի կանոնների մեծամասնության մերժմամբ, համամարդկային արժեքների անտեսմամբ և ուրիշներից «վեր բարձրանալու» ցանկությամբ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտող այլ գործողությունների կատարման մեջ:

Խուլիգանությունը և խուլիգանական դրդումներով կատարվող այլ հանցագործությունները պետք է դիտարկվեն որպես ագրեսիայի դրսևորման յուրօրինակ տեսակ, իսկ այդ գործողությունների կատարման ընթացքում բռնության գործադրման կամ դրա սպառնալիքի դեպքում՝ նաև դաժանության դրսևորում: Չնայած այն հանգամանքին, որ ագրեսիան և դաժանությունը որոշ չափով բնորոշ են գրեթե ցանկացած անձի՝ խուլիգանների և այլ բռնի հանցագործների դեպքում այդ հատկությունները ձեռք են բերում գերաճած հատկանիշներ:

Ագրեսիվությունն ու դաժանությունը դառնում են անձի կայուն հատկանիշներ ոչ թե ակնթարթորեն, այլ աստիճանաբար՝ նրա սոցիալականացման ընթացքում:

Սոցիալականացման գործընթացում կան մի քանի հանգամանքներ, որոնք պայմանավորում են համապատասխան մոտիվացիոն ոլորտի ձևավորումը և որպես հետևանք, դիտարկվող հանցագործության կատարումը: Դրանք են՝ ոչ բարեկեցիկ ընտանիքը, ընտանիքի անբավարար նյութական ապահովվածությունը, կրթական հաստատությունների կրթական և ուսուցողական գործառնության բացակայությունը կամ թուլությունը, ոչ ֆորմալ միջավայրի բացասական ազդեցությունը:

Այսպիսով, խուլիգանությունը բնութագրվում է այս արարքի տարածվածությամբ, որը կատարվում է հիմնականում հասարակական վայրերում շատ դեպքերում ակոհոլային հարբեցողության վիճակում գտնվող անձանց կողմից:

Հանցագործության հաջորդ տարրը դա սուբյեկտիվ կողմն է: Այն մեղավոր անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր կողմից կատարված և քրեական օրենսդրությամբ որպես հանցագործություն նախատեսված հանրորեն վտանգավոր արարքի նկատմամբ:

Սուբյեկտիվ կողմը բնութագրում է մեղավոր անձի հոգեբանության մեջ տեղի ունեցող գործընթացները և ենթակա չէ մարդկային զգայարանների կողմից ուղղակի ընկալմանը, բայց այն կարող է հաստատվել հանցագործի վարքագիծը վերլուծելու և գնահատելու միջոցով:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի բովանդակությունը բացահայտվում է այնպիսի հատկանիշների օգնությամբ, ինչ-

պիսիք են մեղքը, շարժառիթը, նպատակը և հույզերը: Միևնույն ժամանակ, մեղքը հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշն է, իսկ շարժառիթն ու նպատակը գործում են որպես դրա ֆակուլտատիվ հատկանիշներ և որպես կանոն՝ ձեռք են բերում պարտադիր կարգավիճակ, եթե դրանք քրեական օրենսգրքի կոնկրետ հոդվածում նշված են որպես այդպիսին:

Գործող քրեական օրենսգրքում էական փոփոխությունների է ենթարկվել մեղքի ինստիտուտը: Մեղքի բնորոշման մեջ նշվում է արարքի հակաիրավակա-նությունը գիտակցելու մասին: Այսպես՝ «Քրեական օրենսգրքով նախատեսված պատժի սպառնալիքով արգելված արարքը համարվում է մեղավորությամբ կատարված, եթե այն կատարողը գիտակցել է իր արարքի հակաիրավականությունը կամ թեև չի գիտակցել, բայց կարող էր գիտակցել դա»:

Քրեաիրավական իմաստով դրդումը սովորաբար սահմանվում է որպես շարժառիթ, որով առաջնորդվել է հանցագործություն կատարած անձը: Դրդումը պայմանավորված է անձի ներքին պահանջմունքներով և ցանկություններով, որոնք անձի մոտ առաջացնում են հանցագործության կատարման վճռականու-թյուն, և որոնցով նա առաջնորդվում է այն կատարելիս:

Հանցագործության նպատակը, ինչպես շարժառիթը, համարվում է ֆակուլ-տատիվ հատկանիշ: Այն սերտորեն կապված է շարժառիթի հետ, բայց բնութագ-րում է կամային գործընթացի բոլորովին այլ կողմ՝ որոշելով գործունեության ուղղությունը: Այլ կերպ ասած՝ հանցագործության նպատակը այն ցանկալի ար-դյունքն է, որին անձը ձգտում է հասնել հանցագործություն կատարելու միջոցով:

Ելնելով նշված տեսական դրույթներից՝ վերլուծենք խուլիգանության սուբյեկ-տիվ կողմը: Գիտնականների մեծ մասը հիմնավոր կերպով պաշտպանում է այն կարծիքը, որ խուլիգանությանը բնորոշ է բացառապես ուղղակի դիտավորությու-նը: Միևնույն ժամանակ, որոշ գիտնականներ այն կարծիքին են, ըստ որի՝ այս հանցագործությունը կարող է կատարվել ոչ միայն ուղղակի, այլև անուղղակի դի-տավորությամբ:

Գործող քրեական օրենսգրքում ուղղակի դիտավորությունը սկզբում սահ-մանվում է դիտավորության ընդհանուր հատկանիշը ներկայացնելով, այն է՝ անձը գիտակցում է իր արարքի այն փաստական հանգամանքները, որոնք հանցակազ-մի հատկանիշ են: Այնուհետև ներկայացվում է արարքի նկատմամբ անձի վերա-բերմունքը. արարքը կատարելը նրա նպատակն է կամ նպատակին հասնելու միջոցը: Ձևական հանցակազմներում հանրորեն վտանգավոր հետևանքները հան-ցակազմի հատկանիշ չեն, ուստի հանցանք կատարողի գիտակցական և կամային վերաբերմունքը դրսևորվում է ոչ թե հետևանքների, այլ կատարվող արարքի նկատմամբ: Անուղղակի դիտավորության դեպքում անձը գիտակցում է իր արար-քի այն փաստական հանգամանքները, որոնք հանցակազմի հատկանիշ են, ու թեև այդ արարքը կատարելը և տվյալ հանցանքն իրականացնելը նրա նպատա-կը չէ, այնուամենայնիվ կատարում է դա: Սակայն խուլիգանության դեպքում այդ

արարքը կատարելը անձի նպատակն է կամ նպատակին հասնելու միջոցը: Անձը խուլիզանությունը կատարում է, քանի որ նպատակ ունի ընդգծել սեփական անձի առավելությունները, ցույց տալ իր արհամարանքը հասարակության մեջ ընդունված կանոնների նկատմամբ: Ուստի կասկածի տակ չի կարող դրվել այն կարծիքը, որ խուլիզանությունը կարող է կատարվել մեղքի միայն մեկ ձևով՝ ուղղակի դիտավորությամբ:

Մեղքի ձևը որոշվում է գիտակցական և կամային վերաբերմունքի բնույթով: Գիտակցական հատկանիշը արտահայտվում է մեղավորի կողմից իր արարքի այն փաստական հանգամանքների տեղեկացվածության մեջ, որոնք խուլիզանության հանցակազմի հատկանիշ են: Նա կատարում է գործողություններ, որոնցով հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք է ցուցաբերում: Որոշիչ գործոնն այն է, որ մեղավորը գիտակցի իր արարքի հակաիրավականությունը, ընդ որում՝ շատ կարևոր է նաև, որ նա հնարավորություն ունենա դա գիտակցելու:

Խուլիզանության սուբյեկտիվ կողմը դիտարկելիս մեծ նշանակություն ունի արարքի շարժառիթի սահմանումը: Քրեական իրավունքի տեսության մեջ շարժառիթը որպես կոնկրետ հանցագործությունների սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ համարելու երկու պայման կա. 1) շարժառիթի ուղղակիորեն առկայությունը քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի հոդվածի դիսպոզիցիայում, 2) շարժառիթի առկայությունը բխում է հատուկ մասի իրավական բնույթից և որոշվում է այս նորմը քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի այլ նորմերի հետ համեմատելով:

Քրեական նախկին օրենսգրքի 258–րդ հոդվածում խուլիզանական դրդումի սահմանումը տրված չէր, միայն նշված էր դրա արտաքին դրսևորումը՝ հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքի տեսքով: Մեր կարծիքով՝ նշված հանգամանքը օրենսդիրի էական բացթողում էր, որն ուղղակիորեն ազդում էր արարքի որակման ճշգրտության և, որպես արդյունք, միատեսակ իրավակիրառության վրա: Սակայն այս բացը լրացվեց Վճռաբեկ դատարանի կողմից խուլիզանական դրդումի սահմանմամբ:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ խուլիզանությունը կարող է կատարվել խուլիզանական դրդումներով, որը դրսևորվում է հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելու, հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելու ձգտմամբ: Խուլիզանական դրդումների հիմքում ընկած են նաև անձի անգուսպ եսամոլությունը, սեփական անձի առավելությունն ընդգծելու միջոցով ներքին բավականություն ստանալու, զվարճանալու ձգտումը:

Խուլիզանություն կատարող անձն ինքնահաստատվում է, ձգտում հակահասարակական վարքագծով ապացուցել իր անկախությունը հասարակության մեջ

ընդունված վարքագծի կանոններից, իր անձը հակադրելով հասարակությանը՝ ցույց տալ իր գերակայությունը և այլն:

Արարքը խուլիզանություն կամ այլ հանցագործություն որակելու հարցի լուծումը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում կախված է արարքի շարժառիթից, ինչպես նաև հանցավորի հետապնդած նպատակից:

Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում ընդգծել, որ խուլիզանական դրդումներն անհրաժեշտ է սահմանազատել արարքը կատարելու պահին անձի մոտ առկա հուզական վիճակից, որն անձի մոտ առաջացնում է լարվածություն, էմոցիոնալ բռնկվածություն և այլն: Մասնավորապես, եթե արարքը սկսվել է կենցաղային հողի վրա առաջացած վեճի կամ տուժողի հակաօրինական կամ հակաբարոյական վարքագծի հետևանքով, ապա անհրաժեշտ է պարզել՝ անձի արարքը (հայեցողություններ տալը կամ այլ վարքագիծը) ստեղծված իրավիճակին համարժեք հուզական դրսևորում է, թե՞ ուղղված է դիտավորությամբ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելուն, որն արտահայտվել է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն դեպքում, երբ հանցավորի վարքագիծն ուղղված է կոնկրետ անձի, պայմանավորված է նրա հակաօրինական կամ հակաբարոյական վարքագծով և հանդիսանում է հանցավորի հուզական վիճակի արտահայտություն, խուլիզանության հանցակազմը բացակայում է:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ արարքը խուլիզանություն կարող է որակվել այն դեպքում, երբ անձի մոտ առկա են խուլիզանական դրդումներ: Վերոգրյալի հետ մեկտեղ՝ Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում ընդգծել, որ արարքը խուլիզանություն կարող է որակվել նաև այն դեպքերում, երբ անձի մոտ առկա են հանցանքի կատարման այլ դրդումներ, սակայն հանցանքի կատարման ընթացքում ձևավորվում են խուլիզանական դրդումներ¹²:

Ճիշտ է, Վճռաբեկ դատարանի նշված որոշումը վերաբերում է խուլիզանության նախկին հանցակազմին, սակայն գտնում ենք, որ այն արդիական և կիրառելի է նաև հիմա: Արարքը չի կարող որակվել որպես խուլիզանություն՝ առանց անձի գործողություններում խուլիզանական դրդումները հաստատելու:

Որոշ դեպքերում խուլիզանությունը կարող է կատարվել կենցաղային հողի վրա առաջացած վեճի արդյունքում: Այս դեպքում նախ անհրաժեշտ է պարզել, թե ո՞վ է հանդիսացել վեճը նախաձեռնողը: Այս կապակցությամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ արարքը չի կարող որակվել որպես խուլիզանություն, եթե վիճաբանությունն առաջանում է տուժողի ոչ իրավաչափ վարքագծի հետևանքով և, հետևաբար, հանցանք կատարած անձի մոտ բացակայում են

¹² Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի մարտի 30-ի որոշումը ԱՎԳ/0014/01/11 գործի վերաբերյալ, 24-27-րդ կետեր: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838> (մուտք՝ 20.08.2023):

խուլիգանական դրդումները: Նման պարագայում արարքը կարող է խուլիգանություն որակվել միայն այն դեպքում, երբ խուլիգանական դրդումներն առաջանան հետագայում և արարքը վերաճի խուլիգանության¹³:

Միևնույն ժամանակ, հանցագործությունը որակելիս անընդունելի է դրա կատարման խուլիգանական դրդապատճառների վերաբերյալ եզրակացություն անել միայն այն հիմքով, որ որևէ այլ դրդապատճառ բացակայում է, կամ դրդապատճառ չկա ընդհանրապես:

Խուլիգանական դրդումների առկայության մասին կարող են վկայել հետևյալ օբյեկտիվ գործոնները.

- ա) արարքը հասարակական վայրում կատարելը,
- բ) արարքի կատարումը, չնայած ոչ հասարակական վայրում (իր սովորական իմաստով), բայց այլ անձանց համար ակնհայտության պայմաններում (օրինակ՝ անտառում՝ զբոսաշրջության ճամբարում),
- գ) տուժողի կողմից սադրանքի բացակայությունը, հանցագործությունը կատարելը արտաքին պատճառի բացակայության կամ ակնհայտ աննշանության պայմաններում:

Խուլիգանական դրդումի մասին կարող է խոսել կամ մատնանշված գործոնների համադրությունը, կամ դրանցից մեկը: Այս շարժառիթի առկայության վերաբերյալ վերջնական եզրակացությունը կարող է արվել միայն արարքի՝ իրավական նշանակության ունեցող բոլոր հատկանիշներն ուսումնասիրելուց հետո:

Շարժառիթը որոշում է արարքի նպատակը: Դրանք միասին ծառայում են որպես մեղավորության ձևավորման հիմք և ցույց են տալիս դիտավորության ուղղությունը: Ըստ այդմ՝ խուլիգանությունը և խուլիգանական դրդումներով այլ հանցագործությունները բնութագրվում են նրանով, որ դրանց իրականացման գլխավոր նպատակը, առաջին հերթին, հասարակական կարգը խաթարելն է:

Ինչ վերաբերում է խուլիգանության նպատակին, ապա պետք է նշել, որ քրեական իրավունքի տեսության մեջ տեսակետ կա, որ խուլիգանության նպատակը պետք է որոշվի միայն քրեաիրավական իմաստով՝ այսինքն այն պետք է հասկանալ որպես հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք ցուցաբերելու անձի ցանկություն: Այս դիրքորոշումը չի կարող ճիշտ համարվել, քանի որ անհրաժեշտ է տարբերակել ուղղակի դիտավորության անբաժանելի մաս համարվող նպատակը հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի անկախ հատկանիշ համարվող նպատակից: Առաջին դեպքում նպատակը օբյեկտիվ կողմի արտացոլումն է և ունի նյութական օբյեկտիվ մարմնավորում վերջինիս հատկանիշների մեջ, որոնք նշված են քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի կոնկրետ հոդվածում: Նպատակը՝ որպես հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի

¹³ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի մարտի 30-ի որոշումը ԱՎԳ/0014/01/11 գործի վերաբերյալ, 28-րդ կետ: [https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838\(մուտք՝ 20.08.2023\):](https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838(մուտք՝ 20.08.2023):)

անկախ հատկանիշ, չունի այդպիսի մարմնավորում: Այն բնութագրում է հանցագործի հոգեբանական վերաբերմունքը հանցագործության հանցակազմից դուրս գտնվող հետևանքների նկատմամբ, այսինքն՝ նրանց, որոնք նշված չեն քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածում որպես տվյալ հանցագործության հանցակազմի հատկանիշ:

Ըստ այդմ նպատակը՝ որպես հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի ինքնուրույն հատկանիշ, միշտ կապվում է հետևանքների հետ, որոնք ընկած են կոնկրետ հանցակազմի շրջանակներից դուրս, բայց ոչ գործողությունների հետ, իսկ խուլիգանության ընթացքում հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունքը արարքի սոցիալական բնութագրերն են, որոնք նախատեսված են գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածում:

Հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք արտահայտելու ցանկությունը խուլիգանություն կատարելիս դիտավորության կամային հատկանիշի բաղադրիչն է, ոչ թե սուբյեկտիվ կողմի ինքնուրույն հատկանիշ համարվող նպատակը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ նպատակը խուլիգանության ֆակուլտատիվ հատկանիշն է՝ անհրաժեշտ է պարզել դրա առկայությունն ու բովանդակությունը այն ոտնձգությունը որակելու յուրաքանչյուր դեպքում, որն արտաքնապես նման է քննարկվող արարքին կամ խուլիգանական դրդումներով կատարված այլ հանցագործությանը: Դա անհրաժեշտ է արարքի շարժառիթը ճիշտ որոշելու, և այն հարակից հանցագործություններից սահմանազատելու համար:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ նշենք, որ խուլիգանությունը կարող է կատարվել միայն ուղղակի դիտավորությամբ արարքում խուլիգանական դրդումների պարտադիր արտացոլմամբ, որոնք որոշում են գործողության ուղղությունը:

ԳԼՈՒԽ 2. Խուլիգանության հարաբերակցությունը այլ հանցագործությունների հետ և սահմանազատումը այլ արարքներից

§1. Խուլիգանության սահմանազատումը հարակից հանցագործություններից

Ավելի վաղ մենք արդեն քննարկել ենք հարակից հանցագործություններից խուլիգանության սահմանազատման որոշ առանձնահատկություններ: Այս պարագրաֆում այդ առանձնահատկությունները ավելի մանրամասն կվերլուծենք:

Քրեական նախկին օրենսգրքով խուլիգանության հանցակազմը հարաբերակցվում էր մարդու կյանքի և առողջության, սեփականության, հասարակական կարգի, պետական իշխանության դեմ ուղղված այնպիսի հանցագործությունների հետ ինչպիսիք էին. 1) խուլիգանական դրդումներով կատարված սպանություն-

նը, խուլիգանական դրդումներով առողջությանը ծանր կամ միջին ծանրության վնաս պատճառելը, 2) ծեծը (համապատասխանում է գործող քրեական օրենսգրքի 195-րդ հոդվածին), 3) սպանության, առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու կամ գույքը ոչնչացնելու սպառնալիքը (համապատասխանում է գործող քրեական օրենսգրքի 194-րդ հոդվածին), 4) գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը, 5) վանդալիզմը (սպաքրեականացվել է), 6) իշխանության ներկայացուցչի նկատմամբ բռնություն գործադրելը (համապատասխանում է գործող քրեական օրենսգրքի 452-րդ հոդվածին):

Գործող քրեական օրենսգրքում սահմանազատման այդ խնդիրը չի առաջանում, և եթե անձը խուլիգանությունից բացի կատարում է վերը նշված հանցագործություններից որևէ մեկը, սպա նրա արարքը որակվում է համակցությամբ՝ խուլիգանություն և կոնկրետ հանցագործություն: Օրինակ՝ եթե անձը խուլիգանական դրդումներով առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելուց բացի կատարում է նաև խուլիգանության օրգանական մաս կազմող այլ գործողություններ, սպա արարքը պետք է որակվի հանցագործությունների համակցությամբ՝ գործող քրեական օրենսգրքի 167-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 12-րդ կետով և 297-րդ հոդվածի 1-ին մասով: Իսկ եթե խուլիգանությունը արտահայտվում է միայն առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելով, սպա արարքը պետք է որակվի միայն գործող քրեական օրենսգրքի 167-րդ հոդվածի 2-րդ մասին 12-րդ կետով:

Քրեական օրենսդրության, ինչպես նաև քննչական և դատական պրակտիկայի վերլուծությունը թույլ է տալիս առանձնացնել գործող քրեական օրենսգրքում առկա հասարակական կարգի և անվտանգության դեմ ուղղված հետևյալ հանցագործությունները, որոնցից անհրաժեշտ է տարբերակել խուլիգանությունը. 1) զանգվածային անկարգություններին մասնակցելը (գործող քրեական օրենսգրքի 327-րդ հոդված), 2) դիակն անարգանքի ենթարկելը (գործող քրեական օրենսգրքի 305-րդ հոդված), 3) գերեզմանն անարգանքի ենթարկելը (գործող քրեական օրենսգրքի 306-րդ հոդված): Ի դեպ՝ տարբերակման այս խնդիրը կար նաև քրեական նախկին օրենսգրքում:

Չանգվածային անկարգությանը մասնակցելը տարբերվում է խուլիգանությունից, առաջին հերթին, ոտնձգության հիմնական օբյեկտով (հասարակական անվտանգության), օբյեկտիվ կողմի բարդությամբ: Որպեսզի անձի արարքը որակվի նշված հոդվածով, անհրաժեշտ է, որպես կանոն, մեկից ավելի անկարգություն կատարող՝ այն զանգվածային համարելու համար: Չանգվածային անկարգություններ են համարվում հասարակական անվտանգությանն սպառնացող զանգվածային անկարգություններին մասնակցելը, եթե մասնակցի արարքը զուգորդվել է բռնություն գործադրելով կամ անձի կյանքը կամ առողջությունը վտանգող այլ արարքի կատարմամբ, հրկիզումով, գույք ոչնչացնելով կամ վնասելով, հրագեն, պայթուցիկ նյութ կամ պայթեցման սարք գործադրելով կամ այդ գործողություն-

ները կազմակերպելով կամ ղեկավարելով: Օբյեկտիվ կողմի բարդությունն այն է, որ արարքը միաժամանակ զուգորդվում է այնպիսի գործողությունների հետ, ինչպիսիք են բռնություն գործադրելը կամ անձի կյանքը կամ առողջությունը վտանգող այլ արարքի կատարումը, հրկիզումը, գույք ոչնչացնելը կամ վնասելը, հրազեն, պայթուցիկ նյութ կամ պայթեցման սարք գործադրելը: Այս հանցագործության օբյեկտիվ կողմը ոչ միայն վերը նշված գործողություններն են, այլ նաև դրանց կազմակերպումը կամ ղեկավարումը: Չանգվածային անկարգության մասին, որպես կանոն, կարող են վկայել բռնության, հրկիզումների, գույք ոչնչացնելու և այլ գործողությունների կատարումն առավել ընդգրկուն տարածքներում, գործողությունների առավել տևականությունը, կատարողների և պատճառված վնասների մեծաքանակությունը:

Մեր կարծիքով՝ զանգվածային անկարգություններ իրականացնելու գործընթացում կարող են իրականացվել խուլիգանության օբյեկտիվ կողմը կազմող գործողությունների մեծ մասը: Նման գործողություններն այս պարագայում անկարգությունների օրգանական մասն են կազմում և չեն պահանջում լրացուցիչ որակավորում: Սակայն, եթե զանգվածային անկարգությունները կատարվել են խուլիգանական շարժառիթներով, ապա արարքը պետք է նաև լրացուցիչ որակել որպես խուլիգանություն:

Դիակն անարգանքի ենթարկելը սահմանվում է որպես դիակը պղծելը, ապօրինի արտաշիբիմելը, նրա հագուստը կամ նրա վրա գտնվող այլ իրը վերցնելը կամ մահացածի հիշատակն այլ կերպ անարգելը: Գերեզմանն անարգանքի ենթարկելը սահմանվում է որպես մահացածին թաղելու վայրը կամ գերեզմանի վրա եղած շինությունը կամ առարկան ոչնչացնելը, վնասելը կամ պղծելը: Այս հանցագործությունների առարկաններն են հանդիսանում դիակը, թաղման վայրը, գերեզմանի վրա եղած շինությունն ու առարկան, իսկ խուլիգանության դեպքում որպես առարկա հանդես է գալիս հասարակական կարգը: Խուլիգանական դրդումները հանդես են գալիս որպես հիշյալ հանցագործությունների ֆակուլտատիվ հատկանիշ, բայց խուլիգանության սուբյեկտիվ կողմի անբաժանելի մասն են: Հենց այդ հատկանիշն է առավելապես հնարավորություն տալիս սահմանազատել այս երկու հանցագործությունները: Բացի դրանից խուլիգանության օբյեկտիվ կողմը՝ հասարակական կարգը խախտող գործողությունները, ավելի լայն է, իսկ դիակը կամ գերեզմանը անարգանքի ենթարկելու օբյեկտիվ կողմը կազմող գործողությունները հասարակական կարգը խախտող գործողությունների միայն մի մասն են կազմում:

Խուլիգանությունը այլ հանցագործություններից սահմանազատելու գլխավոր տարրերն են. հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունքը և խուլիգանական դրդումները:

Այսպիսով, մենք քննարկեցինք իրավապահ մարմինների պրակտիկ գործու-

նեության ընթացքում ամենաշատ հանդիպող դեպքերը, որոնք պահանջում են խուլիզանության սահմանազատում այլ հանցագործություններից: Դա պետք է իրականացվի՝ կախված հանցագործների դիտավորության բովանդակությունից և ուղղությունից, դրդապատճառներից, նպատակներից, արարքի կատարման եղանակից և այլ հանգամանքներից:

§ 2. Խուլիզանության ծանրացնող հանգամանքները

Գործող քրեական օրենսգրքում նախատեսվել են խուլիզանության հետևյալ ծանրացնող հանգամանքները՝ արարքը, որը կատարվել է՝

- 1) մի խումբ անձանց կողմից, ,
- 2) անօգնական վիճակում գտնվողի նկատմամբ կամ
- 3) տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն օգտագործելով,
- 4) զենքի կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ կամ դրա գործադրման սպառնալիքով:

Գործող քրեական օրենսգրքում չեն նախատեսվել խուլիզանության այնպիսի ծանրացնող հանգամանքներ, ինչպիսիք էին բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, ինչպես նաև ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով խուլիզանությունը, կազմակերպված խմբի կողմից խուլիզանությունը, իշխանության ներկայացուցչին կամ հասարակական կարգի պահպանության պարտականություն իրականացնող կամ հասարակական կարգի խախտումը խափանող անձին դիմադրություն ցույց տալով, անձի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելով, բացառիկ ցինիզմով զուգորդված խուլիզանությունը, զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների գործադրմամբ խուլիզանությունը:

Եթե իշխանության ներկայացուցչին կամ հասարակական կարգի պահպանության պարտականություն իրականացնող կամ հասարակական կարգի խախտումը խափանող անձին դիմադրություն է ցույց տրվել, սպա արարքը պետք է որակել որպես խուլիզանություն և վարչական իրավախախտում: Եթե իշխանության ներկայացուցչի նկատմամբ ինտենսիվ դիմադրություն, բռնություն է գործադրվել, սպա արարքը պետք է որակել նաև 452-րդ հոդվածի 3-րդ մասով պաշտոնատար անձի օրինական ծառայողական կամ քաղաքական գործունեությանը միջամտելու նպատակով պաշտոնատար անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի, կամ մերձավորի, կամ նշված անձանց դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողի նկատմամբ բռնություն գործադրելը: Այդ դեպքում առողջությանը վնասի պատճառումը չի որակվում՝ բացառությամբ առողջությանը պատճառված ծանր վնասի: Եթե զենք է օգտագործվել, սպա արարքը կորակվի համակցությամբ, եթե զենքն անօրինական է եղել:

Խուլիզանությունը, որը կատարվել է մի խումբ անձանց կողմից, արարքը որակյալ դարձնող հատկանիշ է և նախատեսված է գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով: Օրենքի սահմանումից հետևում է, որ արարքի որակման համար կապ չունի խմբի կողմից խուլիզանությունը կատարվել է նախնակա՞ն, թե՞ առանց նախնական համաձայնության: Երկու դեպքում էլ գործ ունենք համակատարման՝ խմբի անդամների կողմից խուլիզանության կատարման հետ:

Ինչպես նշեցինք, արարքը կազմակերպված խմբի կողմից կատարելը որպես ծանրացնող հանգամանք հանվել է խուլիզանության հանցակազմից: Սակայն, եթե խուլիզանությունը կատարվի հանցավոր կազմակերպության կողմից, ապա արարքը կրկին կորակվի գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով:

Նախկինում օրենսդիրը մի խումբ անձանց կողմից կատարված խուլիզանության համար պատասխանատվությունը կապում էր քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված արարքի հետ: Այսինքն՝ արարքը որակվում էր խմբի կողմից կատարված միայն այն դեպքում, երբ առկա էր քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը, կամ գույքի ոչնչացումը կամ վնասումը: Ուստի խմբի կողմից քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված խուլիզանության կատարման դեպքում հանցավորի արարքը չէր կարող որակվել քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով՝ որպես մի խումբ անձանց կողմից կատարված: Խմբի առկայության նման դեպքում, փաստորեն, հանցակիցներից յուրաքանչյուրի արարքը ենթակա էր որակման քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասով, չնայած այն իր բնույթով, բնականաբար, ավելի վտանգավոր արարք էր, քան քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված նույն հանցագործությունը մեկ անձի կողմից կատարելը:

Գործող քրեական օրենսգրքում այս խնդիրը առկա չէ, քանի որ 297-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված ծանրացնող հանգամանքը վերաբերում է 297-րդ հոդվածի 1-ին մասին, իսկ բռնության, դրա սպառնալիքի, գույքի ոչնչացման կամ վնասման հետ կապված ծանրացնող հանգամանքը հանվել է խուլիզանության հանցակազմից: Վերջինի մասին արդեն բազմիցս նշել ենք:

Խմբի կողմից խուլիզանության կատարման դեպքում խմբի յուրաքանչյուր անդամի գործողություն ենթակա է որակման գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով:

Գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով որպես ծանրացնող հանգամանք է նախատեսվում արարքն անօգնական վիճակում գտնվող անձի նկատմամբ կատարելը: Գործող քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ անօգնական վիճակում գտնվող է համար-

վում այն անձը, որն իր ֆիզիկական կամ հոգեկան վիճակով պայմանավորված՝ ի վիճակի չէ դիմադրություն ցույց տալ կամ ղեկավարել իր արարքը կամ գիտակցել իր նկատմամբ կատարվող արարքի բնույթը, ինչպես նաև 12 տարին չլրացած անձը: Արարքն անօգնական վիճակում գտնվող անձի նկատմամբ կատարելը, որպես ծանրացնող հանգամանք, նախկինում ևս առկա էր քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի մի շարք հոդվածներում, սակայն այդ հասկացության բացատրությունը քրեական նախկին օրենսգրքով տրված չէր:

Խուլիզանության հաջորդ ծանրացնող հանգամանքը արարքի կատարումն է տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն օգտագործելով: Նշված ծանրացնող հանգամանքը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է հղում կատարել բլանկետային նորմերին, որոնք են՝ «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» և «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» ՀՀ օրենքները:

Տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ հասկացությունը ներառում է բոլոր այն միջոցները, որոնք ծառայում են տեղեկատվության ստեղծման, պահպանման, մշակման և զանգվածային լսարանին փոխանցման համար: Նշված տեխնոլոգիաների զարգացումը հասել է մի մակարդակի, երբ կյանքի ոլորտների մեծ մասն անհնար է դարձել առանց դրանց օգտագործման: Այս զարգացումը ոչ միայն նոր հնարավորություններ է բացում հասարակության և պետության համար, այլև հանցագործներին զինում է հանցագործությունների կատարման նոր մեթոդներով, ինչպես նաև լրացուցիչ հանցավոր սպառնալիքներ է ստեղծում հասարակական կյանքի բազմաթիվ ոլորտների համար: Ինչպես գիտենք, խուլիզանության դեպքում անձը ցանկանում է, ցույց տալ իր արհամարական վերաբերմունքը հասարակության, նրանում ընդունված վարքագծի կանոնների և նորմերի նկատմամբ: Իսկ վերը նշված տեխնոլոգիաները ավելի լայն հնարավորություններ են տալիս՝ անձին իր հանցավոր դիտավորությունը իրականացնելու: Այս տեխնոլոգիաների օգտագործման միջոցով խուլիզանություն կատարելու դեպքում հասարակության մեծ թվով անդամների է անհանգստություն պատճառվում, որի արդյունքում մեծանում է արարքի հանրային վտանգավորությունը: Ուստի արդարացված է խուլիզանության հանցակազմում այս ծանրացնող հանգամանքի նախատեսումը:

297-րդ հոդվածի 3-րդ մասում որպես առավել ծանրացնող հանգամանք է նախատեսված հոդվածի 1-ին համ 2-րդ մասով նախատեսված արարքի կատարումը զենքի կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ, կամ դրա գործադրման սպառնալիքով: Սա խուլիզանության ամենավտանգավոր տեսակն է: Սակայն գտնում ենք, որ խուլիզանության արդյունքում խայթարվող հասարակական հարաբերությունների բնույթը, ինչպես նաև տուժողին հասցվող վնասի աստիճանը էապես պայմանավորված չպետք է լինի այն հանգամանքով,

թե հանցագործության գործիքը՝ որպես զենք օգտագործվող առարկան, նախապես հարմարեցված կամ պատրաստված է, թե՛ ոչ, և այն հանցավորի կողմից բերվել է, թե՛ վերցվել է դեպքի վայրից:

Իրավակիրառ պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ անձը, կատարելով խուլիզանություն, հանցագործության վայրից վերցնում է շիշ, քար և այլ առարկաներ ու դիտավորությամբ վնաս պատճառում տուժողին, ինչն էապես մեծացնում է անձի արարքի հանրային վտանգավորությունը: Որպես կանոն՝ դրանք իրենց վտանգավորության աստիճանով չեն զիջում նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկային կամ միջոցին:

Ուստի, իրավական որոշակիությունն ապահովելու և իրավակիրառ գործունեության ընթացքում բարդություններից խուսափելու նպատակով, անհրաժեշտ է կատարել օրենսդրական փոփոխություն և գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված արարքի ծանրացնող հանգամանքից հանել առարկայի կամ միջոցի նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված լինելու բաղադրիչը:

Քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասում որպես առավել ծանրացնող հանգամանք էր նախատեսված նույն հոդվածի երկրորդ համ երրորդ մասով նախատեսված արարքի կատարումը զենք կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների գործադրմամբ: Ինչպես տեսնում ենք, նախկինում արարքը որպես զենք օգտագործվող առարկաների գործադրմամբ խուլիզանության հանցակազմով որակելու համար անհրաժեշտ չէր, որ այդ առարկաները հատուկ հարմարեցված լինեին. դրանք կարող էին վերցված լինել նաև դեպքի վայրից¹⁴: Սակայն անհրաժեշտ էր, որ անձը կատարեր 258-րդ հոդվածի 2-րդ կամ 3-րդ մասով նախատեսված արարքները: Ստացվում է, եթե խուլիզանության ընթացքում գործադրվեր զենք, սակայն չլինեին 2-րդ կամ 3-րդ մասով նախատեսված արարքները (բռնություն կամ դրա սպառնալիք, գույքը ոչնչացնել կամ վնասել և այլն), ապա արարքը պետք է որակվեր 258-րդ հոդվածի 1-ին մասով՝ որպես հասարակ խուլիզանություն:

Այս հանգամանքով էլ պայմանավորված՝ Վճռաբեկ դատարանը նշում էր, որ զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների գործադրմամբ խուլիզանության ծանրացնող հանգամանքը հանցավորին կարող է մեղսագրվել, եթե նշված առարկաների օգտագործումը գույքողվել է՝ ա) բռնություն գործադրելով, կամ բ) բռնություն գործադրելու սպառնալիքով, կամ գ) անձանց կյանքի կամ առողջության համար իրական վտանգ ստեղծելով: Գործադրում ասելով՝ պետք է հասկանալ կամ նշված առարկաների փաստացի գործադրումը, կամ գործադրման փորձը, կամ դրա սպառնալիքը¹⁵:

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2007 թվականի հուլիսի 13-ի որոշումը ՎԲ-125/07 գործի վերաբերյալ: <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=38639> (մուտք 20.08.2023):

¹⁵ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2017 թվականի ապրիլի 12-ի որոշումը ՏԳ/0085/01/14 գործի վերաբերյալ: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=116735> (մուտք 20.08.2023):

Սա սխալ իրավակարգավորում էր, քանի որ այդ դեպքում զենքի գործադրումը փաստացի հաշվի չէր առնվում, իսկ զենքով խուլիզանությունը իրականացնելը ավելի մեծ վտանգավորություն ունի, քան հասարակ խուլիզանությունը: Ինչպես տեսնում ենք գործող քրեական օրենսգրքով արարքը 297-րդ հոդվածի 3-րդ մասով որակելու համար չի պահանջվում բռնություն գործադրելու կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքի, կամ անձանց կյանքի կամ առողջության համար իրական վտանգ ստեղծելու առկայությունը: Անհրաժեշտ է միայն խուլիզանությունը կատարել զենքի կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ կամ դրա գործադրման սպառնալիքով: Օրինակ՝ այդպիսի իրավիճակ կարող է լինել խուլիզանության ընթացքում զենքով օդ կրակելը:

Ինչպես տեսանք, նշված առարկաների գործադրման սպառնալիքը առկա էր նաև Վճռաբեկ դատարանի վերը նշված որոշման մեջ, որն այժմ իր արտահայտությունն է գտել խուլիզանության հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքում:

Մի խումբ անձանց կողմից կատարված խուլիզանությունը 297-րդ հոդվածի 3-րդ մասով որակելու համար բավարար է նրանցից թեկուզ մեկի մոտ զենքի կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի առկայությունը և դրա գործադրումը կամ գործադրման սպառնալիքը: Բայց մյուս հանցակիցները դրա մասին պետք է իմանան: Սակայն եթե մյուս հանցակիցները զենքի կամ առարկայի կամ միջոցի գործադրման մասին չգիտեն, կամ դեմ են արտահայտվել և փորձել են կանխել, ապա այն գործադրող հանցակցի արարքը պետք է որակվի որպես սահմանազանցում:

Խուլիզանությունը մի շարք դեպքերում կատարվում է ակոհոլի, թմրամիջոցների, հոգեմետ կամ թունավոր, կամ դրանց համարժեք նյութերի ազդեցության տակ: Հարբած (ոչ սթափ) վիճակը մեծացնում է ազդեսիվ, հակասոցիալական գործողությունների ռիսկը, և համապատասխանաբար, ավելացնում է խուլիզանության հետ կապված իրավախախտումների թիվը: Արարքը հարբած վիճակում կատարելը մեծացնում է վերջինիս հանրային վտանգավորությունը և ավելի մեծ անհանգստություն է պատճառում հասարակությանը: Եթե անձը խուլիզանությունը կատարում է հարբած վիճակում և զրկված չէ դրա հետևանքով արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու և այն դեկավարելու կարողությունից, դա խոսում է խուլիզանական դրդումների ավելի արտահայտված լինելու մասին: Ուստի կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է կատարել օրենսդրական փոփոխություն և խուլիզանության ծանրացնող հանգամանքների մեջ ավելացնել արարքը հարբած (ոչ սթափ) վիճակում կատարելը:

Քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 4-րդ կետով սահմանված հանցակազմը նախատեսում էր քրեական նախկին օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված այնպիսի արարքի կատարումը, որն անձի

առողջությանը պատճառել է միջին ծանրության վնաս: Խուլիզանության հանցակազմի համար այս ծանրացնող հանգամանքի նախատեսումը գործնականում որոշակի շփոթ էր առաջացնում՝ կապված քրեական նախկին օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետով նախատեսված հանցակազմի, այն է՝ խուլիզանական դրդումներով առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելու հետ: Քրեական նախկին օրենսգրքի 113-րդ հոդվածում որպես ծանրացնող հանգամանք արդեն իսկ նախատեսված էր խուլիզանական դրդումներով առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը: Սրա հետ կապված էլ գործող քրեական օրենսգրքում նշված ծանրացնող հանգամանքը նախատեսված չէ:

Քրեական նախկին օրենսգրքում որպես խուլիզանության ծանրացնող հանգամանք էր նախատեսված արարքի կատարումը, որը զուգորդվել է բացառիկ ցինիզմով: Բացառիկ ցինիզմն անձի խիստ անամոթ, լկտի վարքագծի դրսևորումն է և վերաբերմունքը հասարակության նկատմամբ: Բացառիկ ցինիզմը գործող քրեական օրենսգրքում նախատեսված չէ որպես ծանրացնող հանգամանք, սակայն այն որոշակի չափով իր արտահայտությունն է գտել և մանրամասնեցվել է հանցակազմի մեջ, քանի որ սահմանման մեջ նշված է «հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունք ցուցաբերելը»: Համաձայն ենք նշված փոփոխությանը, քանի որ խուլիզանության հատկանիշներ հանդիսացող վերը նշված վերաբերմունքի դրսևորումն իր մեջ արդեն իսկ պարունակում է որոշակի ցինիզմ, բացի դրանից ցինիզմի բացառիկության որոշումը հանգեցնում էր սուբյեկտիվ մոտեցումների և առաջացնում էր դժվարություններ արարքի որակման հարցում:

Եզրակացություն

Խուլիզանության հանցակազմի ուսումնասիրության արդյունքում հանգում ենք հետևյալ եզրակացությունների.

1. Քրեական օրենսդրությունում գնահատողական հատկանիշների առկայությունն անխուսափելի է, բայց դրանց թիվը պետք է նվազագույնի հասցվի, ինչն էլ կատարվել է խուլիզանության հանցակազմի սահմանման մեջ գործող քրեական օրենսգրքում: Եթե մենք ամբողջովին հրաժարվենք գնահատողական հատկացություններից, անհնար կլինի ձևակերպել խուլիզանության և որոշ այլ հանցագործությունների օրենսդրական սահմանումը: Խուլիզանությունը կարող է կատարվել բազմապիսի արարքներով և մի շարք օբյեկտների նկատմամբ, ուստի անհնար է խուլիզանության հանցակազմի մեջ նշել խուլիզանական բոլոր արարքները և այն օբյեկտները, որոնց ոտնձգում են այդ արարքները: Այսինքն հանցակազմում գնահատողական հատկանիշների առկայությունը անհրաժեշտություն է:
2. Հասարակական անվտանգության և հասարակական կարգի միջև որոշիչ տարբերությունն այն է, որ անվտանգության խախտման դեպքում հասարա-

կական հարաբերությունների առկայությունը վտանգվում է, իսկ երբ հասարակական կարգն է խախտվում, այդ հարաբերությունները միայն ապակայունանում են:

3. Գործող քրեական օրենսգրքում խուլիգանության դիսպոզիցիայի ձևակերպումը շատ նման է ՀՀ վճարելի դատարանի՝ «հասարակական կարգի կոպիտ խախտում» և «հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք» հասկացությունների մեկնաբանությանը: Պարզապես օրենսդիրը, փորձելով ապահովել իրավական որոշակիությունը, թվարկել է այն արարքները, որոնք խուլիգանության օբյեկտիվ կողմն են հանդիսանում:
4. Հանցագործության վայրը չի որոշում որևէ արարքի որակումը որպես խուլիգանություն և, ավելին, չի հանդիսանում քննարկվող հանցագործության պարտադիր հատկանիշ: Այս մասին խոսում է նաև այն, որ խուլիգանության դիսպոզիցիայում արարքի կատարման վայրը նշված չէ որպես հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ: Որոշիչ է ոչ թե վայրը, այլ մարդիկ, հասարակությունը, որին իր վարքագծով մարտահրավեր է նետում հանցագործը: Այն կարծիքը, որ խուլիգանությունը կարող է կատարվել ցանկացած վայրում, որտեղ պետք է պահպանվի հասարակական կարգը նույնպես սխալ է: Ավելի ճիշտ է ասել, որ հասարակական կարգը պետք է պահպանվի ցանկացած վայրում հետևաբար դրա խախտումը կարող է իրականացվել ցանկացած վայրում:
5. Խուլիգանության հանցակազմի դիսպոզիցիայից երևում է, որ հասարակության ներկայությունը պարտադիր է արարքը խուլիգանություն որակելու համար, քանի որ նշված են այնպիսի արարքներ, ինչպիսիք են՝ մարդկանց անդորրը, միջոցառումները կամ արարողությունները խափանել կամ հիմնարկների կամ կազմակերպությունների բնականոն աշխատանքը խոչնդոտել: Սակայն հասարակության ներկայությունը կարող է անմիջական չլինել այն դեպքում, երբ արարքը կատարվում է տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն օգտագործելով:
6. Խուլիգանությունը արտահայտվում է հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք ցուցաբերելով և կարող է կատարվել միայն ուղղակի դիտավորությամբ՝ արարքում խուլիգանական դրդումների պարտադիր արտացոլմամբ, որոնք որոշում են գործողության ուղղությունը:
7. Խուլիգանությունը հասարակական կարգի և անվտանգության դեմ ոտնձգող այլ հանցագործություններից (զանգվածային անկարգություններին մասնակցելը, դիակն անարգանքի ենթարկելը և գերեզմանն անարգանքի ենթարկելը) սահմանազատելու գլխավոր միջոցը դա խուլիգանական դրդումն է:
8. 297-րդ հոդվածի 3-րդ մասում որպես առավել ծանրացնող հանգամանք է նախատեսված հոդվածի 1-ին համ 2-րդ մասով նախատեսված արարքի կատա-

րումը զենքի կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ կամ դրա գործադրման սպառնալիքով: Սա խուլիզանության ամենավտանգավոր տեսակն է: Սակայն գտնում ենք, որ խուլիզանության արդյունքում խաթարվող հասարակական հարաբերությունների բնույթը, ինչպես նաև տուժողին հասցվող վնասի աստիճանը էապես պայմանավորված չպետք է լինի այն հանգամանքով, թե հանցագործության գործիքը՝ որպես զենք օգտագործվող առարկան, նախապես հարմարեցված կամ պատրաստված է, թե՛ ոչ, և այն հանցավորի կողմից բերվե՞լ է, թե՞ վերցվել է դեպքի վայրից: Իրավակիրառ պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ անձը, կատարելով խուլիզանություն, հանցագործության վայրից վերցնում է շիշ, քար և այլ առարկաներ ու դիտավորությամբ վնաս պատճառում տուժողին, ինչն էապես մեծացնում է անձի արարքի հանրային վտանգավորությունը: Որպես կանոն դրանք իրենց վտանգավորության աստիճանով չեն զիջում նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկային կամ միջոցին:

Ուստի, իրավական որոշակիությունն ապահովելու և իրավակիրառ գործունեության ընթացքում բարդություններից խուսափելու նպատակով անհրաժեշտ է կատարել օրենսդրական փոփոխություն և գործող քրեական օրենսգրքի 297-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված արարքի ծանրացնող հանգամանքից հանել առարկայի կամ միջոցի նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված լինելու բաղադրիչը:

9. Խուլիզանությունը մի շարք դեպքերում կատարվում է ավտոհոլի, թմրամիջոցների, հոգեմետ կամ թունավոր կամ դրանց համարժեք նյութերի ազդեցության տակ: Հարբած (ոչ սթափ) վիճակը մեծացնում է ագրեսիվ, հակասոցիալական գործողությունների ռիսկը և համապատասխանաբար ավելացնում է խուլիզանության հետ կապված իրավախախտումների թիվը: Արարքը հարբած կատարելը մեծացնում է վերջինիս հանրային վտանգավորությունը և ավելի մեծ անհանգստություն է պատճառում հասարակությանը: Եթե անձը խուլիզանությունը կատարում է հարբած վիճակում և զրկված չէ դրա հետևանքով արարքի հակաիրավականությունը գիտակցելու և այն դեկավարելու կարողությունից, դա խոսում է խուլիզանական դրդումների ավելի արտահայտված լինելու նորմերի մասին: Ուստի, անհրաժեշտ է կատարել օրենսդրական փոփոխություն և խուլիզանության ծանրացնող հանգամանքների մեջ ավելացնել արարքը հարբած (ոչ սթափ) վիճակում կատարելը:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. ՀՀ Զրեական օրենսգիրք. ընդունվել է 18.04.2003 թ.:
Criminal Code of the Republic of Armenia. Adopted 18.04.2003,
2. ՀՀ Զրեական օրենսգիրք. ընդունվել է 01.07.2022 թ.:
Criminal Code of the Republic of Armenia. Adopted 01.07.2022,
3. ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնարանման ուղեցույց. /Ա.Գաբուզյան, Ա.Մարգարյան, Տ.Սիմոնյան., 2022. էջ 50-55, 367: <https://rm.coe.int/new-criminal-code-guideline-arm/1680a72c57> (մուտք 28.08.2023):
A Guide for the Interpretation of Conceptual Approaches and New Institutions in the New RA Criminal Code / A. Gabuzyan, A. Margaryan, T. Simonyan., 2022: page 50-55, 367.
4. Зарубин В.И., Уголовная ответственность за хулиганство: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. С. 41.
Zarubin V.I. Criminal Liability for Hooliganism: Dissertation. ... Candidate of Legal Sciences. М., 2001. Page 41.
5. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.М. Лебедева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 528.
Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation /Under the general editorship V.M. Lebedev. Second edition, amendments and additions. М.: Norma, 2004. Page 528.
6. Уголовное право. Особенная часть. Т.2 / Под ред. Л.Д. Гаухмана, С.В. Максимова М., 1999. С. 36.
Criminal law. Special part. V.2 / Edited by L.D. Gauhman, S.V. Maksimova. М., 1999. page 36.
7. ՀՀ վճարելի դատարանի թիվ ԱՎԴ/0014/01/11 գործով որոշում:
<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838>(մուտք 20.08.2023)
Decision of the Court of Cassation of RA on case AVD/0014/01/11
<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=76838>(access 20.08.2023).
8. ՀՀ վճարելի դատարանի թիվ ՏԴ/0085/01/14 գործով որոշում:
<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=116735>(մուտք 20.08.2023).
Decision of the Court of Cassation of RA on case TD/0085/01/14
<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=116735>(access 20.08.2023).
9. ՀՀ վճարելի դատարանի ՎԲ-125/07 գործով որոշում:
<https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=38639>(մուտք 20.08.2023).
Decision of the Court of Cassation of RA on case VB-125/07
<https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=38639> (access 20.08.2023).

Argishti Sahakyan

Prosecutor of Ararat Garrison Military Prosecutor's Office

CRIMINAL LIABILITY FOR HOOLIGANISM¹

Abstract

Hooliganism is one of the crimes in the current Criminal Code, targeted against public order and morality, encroaching on public relations, aimed at protecting mutual respect, honour, dignity, freedom, personal integrity and other values that exist among people in our society.

Therefore, the fight against hooliganism has been and remains one of the priority tasks of law enforcement agencies, the effectiveness of which is determined by a number of factors, including the improvement of criminal legislation and the formation of a unified practice of its application.

In the context of the above-mentioned, the theoretical analysis of the signs of the offense of hooliganism deserves special attention; in particular, in theory and practice, issues arise regarding the signs of the offense of hooliganism, the meaningful interpretation of its motives, the definition of hooligan motives and revenge motives arising from personal unfriendly relations, the emergence and manifestation of intent, division and combination of actions related to hooliganism and other crimes.

The purpose of the article is to analyze the norm providing for criminal liability for hooliganism, highlighting theoretical and practical issues related to the application of Article 297 of the current Criminal Code and the solutions to those issues, assessment of the sufficiency of the legal basis for imposing liability on the perpetrators of this crime, and on the basis of this, the improvement of criminal legislation and the formulation of appropriate recommendations.

As a result of the legal analysis of the current criminal legislation on criminal liability for hooliganism, this thesis identified objective and subjective signs of the offense of hooliganism and noted the gaps in them. The criteria for delimiting the corpus delicti of the crime of hooliganism from other similar crimes are determined. The need to provide for a new aggravating circumstance as part of the crime of hooliganism has been established.

The results of the study of the topic can contribute both to solving the problems of qualifying the offence of hooliganism in law-enforcement practice, and to improving the article of criminal law on liability for hooliganism.

Keywords: hooliganism; public order; society, disrespectful attitude; legal norms; moral standards; gross violation.

¹ The article was presented on 31.08.2023 and was reviewed on 15.11.2023.

Аргишти Саакян

Прокурор Военной прокуратуры Араратского гарнизона

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ХУЛИГАНСТВО¹

Абстракт

Хулиганство относится к числу преступлений действующего Уголовного кодекса, направленных против общественного порядка и нравственности, посягающих на общественные отношения, направленные на защиту взаимного уважения, чести, достоинства, свободы, неприкосновенности личности и других ценностей, существующих между людьми в нашем обществе.

Поэтому борьба с хулиганством была и остается одной из приоритетных задач правоохранительных органов, эффективность которой определяется рядом факторов, в том числе совершенствованием уголовного законодательства и формированием единой практики его применения.

В контексте вышеизложенного особого внимания заслуживает теоретический анализ признаков состава хулиганства, в частности, в теории и на практике возникают вопросы, касающиеся признаков состава хулиганства, содержательной трактовки его мотивов, определения хулиганских побуждений и мотивов мести, возникающих из личных недружественных отношений, возникновение и проявление умысла, разделение и совокупность действий, связанных с хулиганством и другими преступлениями.

Цель статьи – анализ нормы, предусматривающей уголовную ответственность за хулиганство, освещение теоретических и практических вопросов, связанных с применением ст. 297 действующего УК, и их решение, оценка достаточности правовой основы для возложения ответственности на лиц, совершивших данное преступление, и на основе этого усовершенствование уголовного законодательства и формулирование соответствующих рекомендаций.

В результате правового анализа действующего уголовного законодательства об уголовной ответственности за хулиганство в данной работе были выявлены объективные и субъективные признаки состава преступления хулиганства и отмечены имеющиеся в них пробелы. Определены критерии отграничения состава преступления хулиганства от других аналогичных преступлений. Установлена необходимость предусмотреть новое отягчающее обстоятельство в составе преступления хулиганство.

Результаты исследования темы могут способствовать как решению проблем квалификации состава хулиганства в правоприменительной практике, так и совершенствованию статьи уголовного законодательства об ответственности за хулиганство.

Ключевые слова: хулиганство; общественный порядок; общество, неуважительное отношение; правовые нормы; моральные нормы; грубое нарушение.

¹ Статья была представлена 31.08.2023 и прошла рецензирование 15.11.2023.

Միլենա Առուստամյան

Լոռու մարզի դատախազության դատախազ

ՇՈՐԹՄԱՆ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ¹

Համառոտագիր

Հայաստանի Հանրապետությունում ներկայումս իրականացվող քրեաիրավական ոլորտի բարեփոխումների համատեքստում կարևոր նշանակություն ունեն շորթման հանցակազմի ուսումնասիրությունը և ոլորտում առկա հիմնախնդիրների վեր հանումը: Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին տարիներին տեղի ունեցած դատաիրավական բարեփոխումների հետևանքով մշակվել են մի շարք նոր օրենսգրքեր, որոնց թվում է նաև 2022 թվականի հուլիսի 1-ից ուժի մեջ մտած Հայաստանի Հանրապետության քրեական նոր օրենսգիրքը: Ներկայումս գործող քրեական օրենսգրքով որոշակի փոփոխություններ են կատարվել սեփականության, տնտեսության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների քրեաիրավական պաշտպանության, այդ թվում՝ շորթման ոլորտում: Հետևաբար, շորթման քրեաիրավական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը ունի տեսագործնական կարևոր նշանակություն: Միևնույն ժամանակ, բացի շարադրվածից, պետք է ավելացնենք, որ շորթումը բոլոր ժամանակներում խոչընդոտել է ինչպես կազմակերպաիրավական ցանկացած ձև ունեցող իրավաբանական անձանց, այնպես էլ ֆիզիկական անձանց կենսագործունեությանը:

Աշխատանքի նպատակն է վերլուծության ենթարկել շորթման հանցակազմի քրեաիրավական բովանդակությունը, վեր հանել քննարկվող ոլորտում առկա խնդիրները, ինչպես նաև ներկայացնել ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքով սահմանված շորթման հանցակազմի քրեաիրավական բնութագիրը: Շորթումը շարունակում է մնալ հանցագործություն, որն ունի լատենտայնության բարձր մակարդակ: Շորթման դեպքերից տուժած ոչ բոլոր անձիք են դիմում իրավապահ մարմիններին պաշտպանության այդ միջոցը համարելով ոչ արդյունավետ: Լատենտայնության բարձր մակարդակը թույլ չի տալիս դատախազություններ անել հանցագործության այս տեսակի իրական տարածվածության վերաբերյալ:

Սույն աշխատության շրջանակներում ուսումնասիրվել և ներկայացվել է սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների քրեաիրավական բնութագիրը և քննարկվել են շորթման հասկացության առանձնահատկությունները:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 01.09.2023 թ., գրախոսվել է 09.11.2023 թ.:

Վերլուծության են ենթարկվել շորթման հանցակազմի տարրերը, ինչպես նաև հետազոտվել են դրա ծանրացնող հանգամանքները, կատարվել են համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ կատարելու առաջարկներ, որոնք միտված են շորթման համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածի առավել հստակ սահմանմանը և գործնականում նման արարքների առավել դյուրին որակմանը:

Հիմնաբառեր- շորթում, շանտաժ, սպառնալիք, հափշտակություն, գույք, իրավունք, հանցագործություն, տուժող, պահանջ:

Ներածություն

Շորթումը, հանդիսանալով սեփականության դեմ ուղղված այլ հանցագործության տեսակ, ունի հանրային վտանգավորության մեծ աստիճան: Ցանկացած երկրում արտադրական հարաբերությունների հիմքը կազմում է սեփականությունը (շարժական կամ անշարժ գույքը), որի իրավունքը պատկանում է տարբեր սուբյեկտների:

Այս հանցագործության տարածվածությունը ժամանակի ընթացքում ընդլայնվել է՝ ոտնահարելով ավելի մեծ քանակությամբ անձանց շահեր: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը և դրանց լայն կիրառությունը կյանքի տարբեր ոլորտներում նպաստել են այս արատավոր երևույթի տարածմանը, քանի որ հանցավորների առջև բացվել են իրենց ապօրինի պահանջների ներկայացման և դրանց կատարմանը հասնելու նոր ուղիներ:

Ներկայացված դիտարկումների լույսի ներքո կարող ենք նշել, որ սույն աշխատանքի թեմայի ուսումնասիրության արդիականությունը, ինչպես նաև տեսական ու գործնական նշանակությունը պայմանավորված են վերոնշյալ դիտարկումներով, ինչպես նաև այն փաստով, որ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքով որոշակի փոփոխությունների է ենթարկվել շորթման հանցակազմի քրեաիրավական բովանդակությունը:

Աշխատանքի ուսումնասիրության նպատակը և խնդիրները

Սույն աշխատանքի ուսումնասիրության նպատակն է վերլուծության ենթարկել շորթման հանցակազմի քրեաիրավական բովանդակությունը, վեր հանել քննարկվող ոլորտում առկա հիմնահարցերը, ինչպես նաև ներկայացնել ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքով սահմանված շորթման հանցակազմի քրեաիրավական բնութագիրը:

Շարադրված նպատակի կենսագործմամբ էլ պայմանավորված են սույն հետազոտության ներքոնշյալ խնդիրները.

1. ուսումնասիրել և ներկայացնել շորթման՝ որպես սեփականության դեմ ուղղված այլ հանցագործության տեսակի քրեաիրավական բնութագիրը և քննարկել շորթման հասկացության առանձնահատկությունները,

2. վերլուծության ենթարկել շորթման օբյեկտի և օբյեկտիվ կողմի քրեաիրավական հիմնահարցերը,
3. ներկայացնել շորթման սուբյեկտի և սուբյեկտիվ կողմի քրեաիրավական բնութագիրը,
4. հետազոտել շորթման հանցակազմի ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքների որակման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև ներկայացնել այլ հանցագործություններից շորթման հանցակազմի տարանջատման հիմնախնդիրները:

ԳԼՈՒԽ 1. ՇՈՐԹՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ԱՅԼ ՀՎՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

§1.1. Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների քրեաիրավական ընդհանուր բնութագիրը

ՀՀ Սահմանադրության 10-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչվում և հավասարապես պաշտպանվում են սեփականության բոլոր ձևերը²:

ՀՀ Սահմանադրության «Սահմանադրական կարգի հիմունքներ» բաժնում ամրագրված սույն հոդվածը ելակետային նշանակություն ունի տնտեսական հարաբերությունների սահմանադրաիրավական կանոնակարգման համար: Հետևաբար, սեփականության պաշտպանության քրեաիրավական միջոցների սահմանումը ունի առանցքային նշանակություն շարադրված սահմանադրաիրավական նորմի կենսագործման առումով:

Սեփականության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրության շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով: Ոչ ոք չի կարող զրկվել սեփականությունից՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի: Ինչպես նշվեց, սահմանադրական պահանջ է սեփականության բոլոր ձևերի (մասնավոր, պետական, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների սեփականության) հավասար պաշտպանությունը, որն իրականացվում է մի քանի ձևերով (ֆիզիկական, քաղաքացիաիրավական, վարչական և քրեական): ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163-րդ հոդվածը սահմանում է, որ սեփականատերն իրավունք ունի իրեն պատկանող գույքի նկատմամբ, իր հայեցողությամբ, կատարել օրենքին չհակասող և այլ անձանց իրավունքներն ու օրենքով պահպանվող շահերը չհասխատող ցանկացած գործողություն, այդ թվում՝ իր գույքը որպես սեփականություն օտարել այլ անձանց, նրանց փոխանցել այդ գույքի օգտագործման, տիրապետման և տնօրինման իրավունքները, գույքը գրավ դնել կամ տնօրինել այլ եղանակով³: Սեփականատիրոջ իրավագործությունների մատնանշված եռամիաս-

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, էջ 2:

³ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրք, HO-239, էջ 43:

նությունն ունի գիտագործնական կարևոր նշանակություն: Այն ապահովում է իրի նկատմամբ սեփականատիրոջ լիակատար գերիշխանությունը, նրա սեփականության ազատությունը:

Կարծում ենք, արդարացված է «Հ գործող քրեական օրենսգրքի որդեգրած այն մոտեցումը, որով սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունները բաժանվում են երկու խմբի՝ 1) հափշտակություններ և 2) սեփականության դեմ ուղղված այլ հանցագործություններ: Վերջին խմբում ընդգրկված հանցագործությունները հափշտակություններ չեն, սակայն գույքային վնաս են պատճառում սեփականատերերին: Ընդ որում՝ պետք է նկատել, որ վերոնշյալ խումբ հանցագործություններում, ըստ «Հ նոր քրեական օրենսգրքի, արմատական փոփոխություններ են տեղի ունեցել: Նախ՝ հարկ է նշել, որ «Հ քրեական օրենսդրության պատմության մեջ առաջին անգամ նոր քրեական օրենսգրքում տրվել է հափշտակության հասկացությունը, ինչն, անշուշտ, առաջընթաց է, քանի որ թույլ է տալիս հստակորեն սահմանազատել հափշտակությունները համարնույթ այլ հանցատեսակներից (օրինակ՝ շորթումից, խաբեության, վստահությունը չարաշահելու կամ ապօրինի այլ եղանակով գույքային վնաս պատճառելուց և այլն): Այսպես, «Հ նոր քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 16-րդ կետն ունի հետևյալ բովանդակությունը՝ «Հափշտակություն՝ ուրիշի գույքն ապօրինի, անհատույց հանցավորինը կամ այլ անձինը դարձնելը: Հափշտակությունն ավարտված է համարվում, եթե հանցավորն այդ գույքն ապօրինաբար տնօրինելու կամ օգտագործելու իրական հնարավորություն է ունեցել»⁴: Ինչպես նկատելի է, նշված ձևակերպմամբ ավանդաբար հափշտակության հասկացության մեջ ներառված շահադիտական դրդումների կամ շարժառիթների մասին որևէ նշում չկա: Սա ամենևին պատահական չէ և պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ թեև հափշտակությունների մեծամասնությունը կատարվում է շահադիտական դրդումներով, սակայն գործնականում լինում են դեպքեր, երբ ուրիշի գույքն ապօրինի, անհատույց հանցավորինը կամ այլ անձինն է դարձվում այլ շարժառիթներով, օրինակ՝ վրեժի, խանդի և այլն: Բացի այդ շարժառիթները, դրդապատճառները և ընդհանրապես մոտիվացիոն ոլորտը խոր հոգեբանական գործընթացներ են, որոնց իրական բնույթը հաճախ չի գիտակցվում անգամ հանցանք կատարած անձի կողմից, իսկ դրանք հանցակազմի հատկանիշ դարձնելը ավելորդ բարդացնում է հանցագործությունների որակման գործընթացը⁵:

§1.2. Շորթման հանցակազմի քրեաիրավական բնութագիրը

Շորթման հանցակազմի հանրային վտանգավորությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն ոտնձգում է ոչ միայն սեփականության, այլև այնպիսի բարիքների դեմ, ինչպիսիք են անձի կյանքն ու առողջությունը, պատիվն ու արժանապատվու-

⁴ Տե՛ս «Հ քրեական օրենսգրք, ՀՕ-199-Ն, էջ 3:

⁵ Տե՛ս ««Հ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց», Եվրոպայի խորհուրդ, հուլիս, 2022 թ., էջ 316:

թյունը, անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը: Շորթունը հանդիսանում է երկօրյեկտ հանցագործություն, այսինքն՝ ունի երկու անմիջական օբյեկտներ՝ հիմնական անմիջական և լրացուցիչ անմիջական:

Շորթման հիմնական անմիջական օբյեկտը սեփականության իրավունքն ապահովող հասարակական հարաբերություններն են, իսկ որպես լրացուցիչ անմիջական օբյեկտ կարող են հանդիսանալ անձի պատիվն ու արժանապատվությունը, անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը, առողջությունը ապահովող հասարակական հարաբերությունները:

Մեր կարծիքով հանցավոր վարքագծի մոտիվացիան կարևոր դեր է խաղում հանցագործության օբյեկտի սահմանման հարցում: Ուրիշի գույքին տիրանալու, գույքային օգուտ ձեռք բերելու ցանկությունը ընկած է շորթման կատարման հիմքում, իսկ սպառնալիքը և դրա իրագործումը նախ և առաջ միջոց են հանդիսանում շորթողի կողմից իր շահադիտական նպատակներին հասնելու համար:

Շորթման դեպքում պահանջի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ դրա իրականացումը ենթադրվում է ապագայում: Այլ կերպ ասած՝ նպատակին հասնելը շորթման ժամանակ վերաբերում է ապագային: Գրեթե բոլոր դեպքերում շորթողը, պահանջելով իրեն հանձնել գույքը կամ գույքային օգուտ տրամադրել, ցանկանում է դրանք որքան հնարավոր է շուտ ստանալ, սակայն դրա ստանալու կոնկրետ պահը մնում է անհայտ և ենթադրվում է մոտ ապագայում:

Գրականության մեջ մի շարք հեղինակներ, մասնավորապես՝ Օ.Կորյագինան այն կարծիքն է հայտնել, որ «պահանջ» հասկացությունը չի տալիս ամբողջական պատկերացում հանցավորի մտադրության վերաբերյալ, քանի որ շորթման ժամանակ հնարավոր է և՛ սկնարկ, և՛ խնդրանք⁶: «Պահանջ» հասկացության ոչ հաջող լինելու մասին է խոսել նաև Ս.Ելիսեևնան, որն առաջարկում է այն փոխարինել քրեական իրավունքում առավել օգտագործվող «հարկադրանք» հասկացությամբ⁷: Ընդհանուր առմամբ, կարելի է համաձայնվել այս տեսակետի հետ, սակայն, կարծում ենք, որ «հարկադրանք» տերմինը կարող է առաջ բերել մի շարք նոր խնդիրներ՝ շատ դեպքերում դժվարություն առաջացնելով շորթունը հարակից հանցագործություններից սահմանազատելու հարցում: Բացառված չէ, որ եթե «պահանջ» տերմինը փոխարինվի «հարկադրանք» տերմինով, հանցագործության ավարտման պահը կարող է տեղափոխվել ավելի ուշ փուլ: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ մեր կողմից ուսումնասիրված արտասահմանյան երկրների մեծ մասում օգտագործվում է ոչ թե «պահանջ» այլ «հարկադրանք» տերմինը (Բուլղարիա, Լեհաստան, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իսպանիա, Իտալիա և այլն): Կարծում ենք, որ դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այդ երկրներից որոշների քրեական օրենսդրություններում շորթունը նկարագրված է նյութական հանցակազմով,

⁶ Ст'ю Корягина О. В., Уголовно-правовая и криминологическая характеристика вымогательства, 1998, էջ 17:

⁷ Ст'ю Елисеев С. А., Преступления против собственности по уголовному законодательству России. ISBN: 978-5-94552-180-3 Томск, 1999, էջ 363:

որտեղ ուղղակիորեն նշվում է, որ տուժողին պատճառվում է գույքային վնաս, իսկ «հարկադրանք» տերմինը ցույց է տալիս հանցագործության ավարտման ավելի ուշ փուլ, քան թե «պահանջ» հասկացությունը (Բուլղարիա, Շվեյցարիա):

Շատ դեպքերում շորթողը գույքը, գույքի նկատմամբ իրավունքը հանձնելու կամ գույքային բնույթի այլ գործողություններ կատարելու պահանջը տուժողին հայտնում է առանց սպառնալիք ներկայացնելու կամ սպառնալիքը կրում է քողարկված բնույթ, կամ էլ ներկայացվում է ակնարկների ձևով: Սպառնալիքը հանդիսանում է շորթման օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ, որի բացակայության դեպքում բացակայում է նաև հանցակազմը: Սպառնալիքի ամփոփության կամ բացակայության գնահատման հարցում չափազանց կարևոր է հաշվի առնել տուժողի սուբյեկտիվ ընկալումը, ինչպես նաև հանցավորի դիտավորության ուղղվածությունը: Եթե տուժողը հանցավորի պահանջներից, գործողություններից հասկանա, որ դրանք չկատարելու դեպքում հանցավորը նկատի ունի իր նկատմամբ բռնության գործադրման կամ այլ գործողությունների կատարման սպառնալիք, և այն ընկալի որպես իրական ու միանգամայն իրագործելի, ապա սպառնալիքը ամփոփվում է:

Ս.Աբրոսիմովը պրակտիկայից բերում է մի շարք օրինակներ, որտեղ շորթողի պահանջները չեն ուղեկցվել որևէ կոնկրետ սպառնալիքով, ինչպես, օրինակ, «մենք իմացել ենք, որ դուք առևտրով եք զբաղվում, քաղաքում բոլորը մեզ վճարում են, հաջորդ ամսվանից սկսած դուք մեզ կվճարեք ամեն ամիս (նշվում է գումարի չափը)»⁸:

Հիմք ընդունելով այս հանգամանքը՝ մի շարք հեղինակներ, մասնավորապես Ի.Ռիժկովան⁹ և Ս.Աբրոսիմովը¹⁰, առաջարկում են շորթման համար պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածը ձևակերպել հետևյալ կերպ. նշված հոդվածի առաջին մասը պետք է պատասխանատվություն նախատեսի ուրիշի գույքը, գույքի նկատմամբ իրավունքը հանձնելու կամ գույքային բնույթի այլ գործողություններ կատարելու անօրինական պահանջի համար՝ մեղմացնելով պատասխանատվությունը, իսկ երկրորդ մասով պատասխանատվություն նախատեսել սպառնալիքով ուղեկցվող շորթման համար: Կարծում ենք, այդ տեսակետը միանգամայն անընդունելի է, քանի որ այդ կերպ անհամեմատ ընդլայնվում է շորթման հանցակազմը՝ իր մեջ ներառելով գույքի պահանջի բոլոր դեպքերը՝ առանց բացառության:

Անդրադառնանք չ՛ գործող քրեական օրենսգրքում շորթման հանցակազմում կատարված էական փոփոխություններին:

Չ՛ քրեական օրենսգրքի հոդված 258-ը պատասխանատվություն է սահմանում շորթման համար: Հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Շորթումը՝ անձի կամ ուրի-

⁸ St' u Abrosimov S., Проблемы ответственности за вымогательство // Законность. 1999. № 5. էջ 25:

⁹ St' u Ryjkova I. D., Вымогательство: теоретико-правовой анализ и криминологическая характеристика, 2008, էջ 164:

¹⁰ St' u Abrosimov S. Проблемы ответственности за вымогательство // Законность. 1999. № 5. էջեր 25-26.

շի գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը հանցավորին կամ մեկ այլ անձին հանձնելու կամ հանցավորի կամ մեկ այլ անձի օգտին գույքային բնույթի գործողություն կատարելու կամ գույքային բնույթի պարտավորություն ստանձնելու կամ գույքային իրավունք ձեռք բերելուց ձեռնպահ մնալու պահանջը, որը կատարվել է՝ 1) անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կամ անձի դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սպառնալիքով, 2) անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կամ նրանց օրինական տնօրինության, տիրապետման, օգտագործման կամ պահպանության տակ գտնվող գույքը ոչնչացնելու, վնասելու, վերցնելու կամ չվերադարձնելու սպառնալիքով, 3) շանտաժով կամ 4) հարկադրանքի այլ եղանակով(...)¹¹:

Այս ձևակերպումն էականորեն տարբերվում է նախկին օրենսգրքում առկա շորթման հանցակազմից: Ընդլայնվել և հստակեցվել են թե՛ հանցագործության օբյեկտիվ կողմը կազմող արարքների շրջանակը և թե՛ դրա կատարման եղանակները: Նոր ձևակերպման համաձայն՝ շորթումը բնութագրվում է որպես անձի կամ ուրիշի գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը հանցավորին կամ մեկ այլ անձին հանձնելու կամ հանցավորի կամ մեկ այլ անձի օգտին գույքային բնույթի գործողություն կատարելու կամ գույքային բնույթի պարտավորություն ստանձնելու կամ գույքային իրավունք ձեռք բերելուց ձեռնպահ մնալու պահանջ, որը կարող է իրականացվել մի շարք եղանակներով: Այս առումով՝ հարկ է նկատել, որ «Հ քաղաքացիական օրենսգրքի հոդված 132-ը, որպես քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտի տեսակ, նախատեսում է գույքը՝ ներառյալ դրամական միջոցները, արժեթղթերը և գույքային իրավունքները¹²: Նոր իրավակարգավորմամբ՝ նախատեսվել է նաև հանցավորի կամ մեկ այլ անձի օգտին գույքային բնույթի գործողություն կատարելու կամ գույքային բնույթի պարտավորություն ստանձնելու կամ գույքային իրավունք ձեռք բերելուց ձեռնպահ մնալու պահանջը, այսինքն՝ հստակեցվել է նախկին օրենսգրքում առկա «գույքային բնույթի այլ գործողություններ» ընդհանրական հասկացությունը, որը տարամեկնաբանությունների տեղիք էր տալիս: Հստակ նշվել են նաև շորթման կատարման եղանակները՝ 1) անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կամ անձի դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սպառնալիք, 2) անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կամ նրանց օրինական տնօրինության, տիրապետման, օգտագործման կամ պահպանության տակ գտնվող գույքը ոչնչացնելու, վնասելու, վերցնելու կամ չվերադարձնելու սպառնալիք, 3) շանտաժ (շանտաժի հասկացությունը տրված է քրեական օրենսգրքի հոդված 3-ով, որի 13-րդ կետը սահմանում է՝ «շանտաժ՝ անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կամ անձի դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողի մասին արատավորող կամ նշված անձանց իրավունքներին կամ օրինական շահերին վնաս

¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն, էջ 89:
¹² Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՕ-239, էջ 41:

պատճառող կամ անձի համար անցանկալի տեղեկություններ հրապարակելու կամ իրավունքներից, ազատություններից զրկելու կամ դրանք սահմանափակելու սպառնալիքը»), 4) հարկադրանքի այլ եղանակ¹³:

Այսպիսով, ընդլայնվել է նաև շորթման ժամանակ պահանջին ուղեկցվող սպառնալիքի բովանդակությունը: Նախ՝ ընդլայնվել է այն սուբյեկտների շրջանակը, որոնց նկատմամբ կարող է սպառնալիք կիրառվել՝ դրանց շարքում ընդգրկելով ոչ միայն անձին, նրա մերձավորին, այլև մերձավոր ազգականին, անձի դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողին, ինչը ողջունելի է և շորթման հանցակազմի առավել համընդգրկուն կարգավորում է իրենից ներկայացնում: Բացի այդ, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սպառնալիքից զատ, արդարացիորեն նախատեսվել է նաև գույքը վերցնելու կամ չվերադարձնելու սպառնալիքը:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նկատել, որ նախկին քրեական օրենսգրքի 182-րդ հոդվածում օգտագործվում էր անձի կամ նրա մերձավորի իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս պատճառող տեղեկություններ հրապարակելու սպառնալիք արտահայտությունը, որը պրակտիկայում թյուրըմբռնման տեղիք էր տալիս: Մասնավորապես, միանշանակ չէր՝ արդյոք շորթման հանցակազմն առկա էր բոլոր այն դեպքերում, երբ անձը սպառնում էր այնպիսի տեղեկություններ հրապարակել, որոնք վերաբերում էին տուժողի ոչ օրինական շահերին, օրինակ՝ նրա կողմից հանցանք կամ այլ հակաիրավական արարք կատարելու վերաբերյալ տեղեկությունների հրապարակմանը: Օրենքի տառացի մեկնաբանման դեպքում ստացվում էր, որ նման դեպքերում շորթումը բացակայում էր: Այս առումով, ճիշտ մոտեցում է դրսևորվել նոր քրեական օրենսգրքում, որտեղ ընդլայնվել է շանտաժի բովանդակությունը կազմող արարքները՝ դրանց մեջ ներառելով նաև անձի համար անցանկալի տեղեկություններ հրապարակելու սպառնալիքը:

Ըստ էության՝ նշված եղանակներից ամբողջությամբ նորույթ է միայն վերջին՝ 4-րդ կետը: Ընդհանուր առմամբ նոր քրեական օրենսգրքի ողջունելի նորամուծություններից է նաև այն, որ շորթման եղանակների սպառնիչ ցանկ չի սահմանվել, քանի որ օբյեկտիվ իրականության մեջ շորթման ժամանակ տրվող սպառնալիքը կարող է տարաբնույթ լինել, ուստի ճիշտ չէ այն սպառնիչ կերպով թվարկելը, ինչպես որ արվել էր նախկին քրեական օրենսգրքում:

ԳԼՈՒԽ 2. ՇՈՐԹՄԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԿԱԶՄԻ ՈՐԱԿՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

§ 2.1 Շորթման հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքների որակման հիմնահարցերը

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է շորթման հանցակազմի հետևյալ ծանրացնող հանգամանքները, որոնք են՝ շորթումը, որը կատարվել է՝ 1) անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կամ ան-

¹³ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքի, ՀՕ-199-Ն, էջ 89:

ձի դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողի նկատմամբ բռնություն գործադրելով, 2) անօգնական վիճակում գտնվողի նկատմամբ, 3) ընտանեկան դրությամբ կամ հաշմանդամությամբ պայմանավորված՝ խոցելի վիճակում գտնվող անձի նկատմամբ, 4) հանցավորից նյութական կամ այլ կախվածության մեջ գտնվող անձի նկատմամբ, 5) անչափահասի նկատմամբ, 6) արգելանքի վերցված, ձերբակալված, կալանավորված կամ քրեակատարողական հիմնարկում պատիժ կրող անձի նկատմամբ, 7) ժամկետային զինծառայողի նկատմամբ, 8) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ, 9) իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելով կամ 10) խոշոր չափերով¹⁴:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ քննարկվող հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքներից մի քանիսին, որոնք կարող են խնդրահարույց լինել իրավակիրառ պրակտիկայում: Անձի կամ նրա մերձավորի նկատմամբ բռնություն գործադրելով շորթման վերաբերյալ քրեական իրավունքի տեսության մեջ առկա են տարբեր մեկնաբանություններ: Գ. Կրիգերը, քննարկման առարկա դարձնելով շորթման քննարկվող ծանրացնող հանգամանքը, նշել է. «Շորթման հանցակազմի պարագայում «բռնություն» հասկացության տակ նկատի է ունեցվում այնպիսի բռնությունը, որը չի առաջացնում առողջության կարճատև քայքայում կամ աշխատունակության կորուստ, այլ այդ հասկացությունն ընդգրկում է միայն ծեծը կամ ֆիզիկական ցավ պատճառելը: Բռնության այս հասկացության մեջ կարող են ներառվել նաև ազատությունից զրկելը, տուժողի կամ նրա մերձավորների առևանգումը, եթե այդ դեպքում վտանգ չի ստեղծվել նրանց կյանքի կամ առողջության համար»¹⁵:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի բնորոշմամբ՝ բռնությունը բնութագրվում է որպես դիտավորությամբ, անձի կամքին հակառակ կամ առանց նրա կամքը հաշվի առնելու կատարված ցանկացած արարք, որի արդյունքում անձը զրկվել է կյանքից, կամ սահմանափակվել է նրա ազատությունը, կամ նրա առողջությանը վնաս է պատճառվել, կամ նրան պատճառվել է ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք:

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը սահմանել է նաև կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնության հասկացությունը, որի համաձայն՝ կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնություն է համարվում այնպիսի գործողություններ կատարելը, որոնք ուղղված են անձի առողջությանը ցանկացած ծանրության (թեթև, միջին կամ ծանր) վնաս պատճառելուն կամ սպանելուն¹⁶: Անհրաժեշտ է նշել, որ, օրինակ, Գերմանիայում, Լեհաստանում, Իսպանիայում, Դանիայում բռնության փաստացի գործադրումը դրա գործա-

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն, էջ 89:
¹⁵ Տե՛ս Кригер Г. Л., Ответственность за разбой, М.: Юрид. Ли., 1968, էջ 105:
¹⁶ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի դեկտեմբերի 16-ի թիվ ԱԲԴ/0038/01/13 որոշումը:

դրման սպառնալիքի հետ միասին կամ առանց դրա մտնում է շորթման հասարակ հանցակազմի մեջ, որպիսի մոտեցումը, գտնում ենք, արդարացի չէ: Հարկ է նկատել, որ քննարկվող ծանրացնող հանգամանքով նախատեսված բռնության գործադրման զոհ կարող են հանդիսանալ ինչպես շորթման տուժողը, այնպես էլ նրա մերձավորները: Մերձավորներ բառն օգտագործելով՝ օրենսդիրն էականորեն ընդլայնել է քննարկվող նորմի կիրառման շրջանակները: Տուժողի «մերձավորներ» ասելով՝ տվյալ դեպքում հասկացվում են ինչպես նրա մերձավոր ազգականները, որոնց ցանկն օրենսդրական հիմք ունի (ծնողները, երեխաները, որդեգրողները, որդեգրվածները, պապերը, տատերը, թոռները, եղբայրները, քույրերը, ամուսինները), այնպես էլ այլ անձինք, որոնց շահերը թանկ են տուժողի համար, որոնց մասին հոգ տանելը մարդու կարևորագույն հոգևոր պահանջ-մունքներից է: Վերջիններիս թվին կարող են դասվել այլ ազգականները, փեսացուն, հարսնացուն, ընկերները և այլն: Ինչ վերաբերում է արատավորող տեղեկությունների փաստացի հրապարակմանը, որոնք ունեն վիրավորական կամ զրպարտիչ բնույթ, ապա, ինչպես գիտենք, համապատասխան հոդվածները, որոնք պատասխանատվություն էին նախատեսում վիրավորանքի կամ զրպարտության համար, ապաքրեականացվել են, և այդ դեպքում արարքը չի կարող որակվել հանցագործությունների համակցությամբ: Եթե օրենսդիրը մասով նախատեսում է կոնկրետ գործողությունների կատարման սպառնալիքը, ապա պետք է նախատեսի այդ գործողությունների փաստացի կատարումը՝ որպես ծանրացնող հանգամանք: Այսպիսով, քանի որ առկա են բազմաթիվ կարծիքներ բռնության հասկացության հետ կապված, փորձելով ընդհանրացնել նշված դիրքորոշումները՝ կարծում ենք, որ բռնությունը պետք է բնութագրվի որպես դիտավորությամբ անձի կամքին հակառակ կամ առանց նրա կամքը հաշվի առնելու կատարված ցանկացած արարք, որի արդյունքում անձը զրկվել է կյանքից կամ սահմանափակվել է նրա ազատությունը, կամ նրա առողջությանը վնաս է պատճառվել, կամ նրան պատճառվել է ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք:

Շորթման հաջորդ ծանրացնող հանգամանքը այն մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարելն է: Խմբի կողմից կատարվող հանցավոր ոտնձգությունն ունի անչափ բարձր հանրային վտանգավորություն: Խմբի յուրաքանչյուր անդամի վարքագիծն ամրապնդում է մյուս անդամների հանցավոր գործողություններ կատարելու կամքը, այսինքն՝ հանցավոր ոտնձգության ուժը կրկնապատկվում, եռապատկվում է, ուստի, տուժողի՝ դիմադրություն ցույց տալու հնարավորությունն էապես սահմանափակվում է¹⁷: Ներկայացված դիտարկումների հիման վրա հարկ է արձանագրել, որ մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ շորթման կատարման մասին կարելի է խոսել,

¹⁷ Стів Чечель Г. И., Криминальные группировки // Криминальное насилие и жестокость. М., 1995, էջ 21-22:

եթե առկա է համակատարում, այսինքն՝ երկու կամ ավելի անձինք անմիջակա-
նորեն մասնակցում են շորթման օբյեկտիվ կողմը հանդիսացող գործողություն-
ների կատարմանը, մի կատարողի գործողությունները լրացնում են մյուսի կամ
մյուսների գործողությունները, ինչը թույլ է տալիս, միավորելով ջանքերը, հաս-
նել իրենց համար ցանկալի արդյունքին: Որպես համակատարողներ հանդես են
գալիս 14 տարին լրացած մեղսունակ ֆիզիկական անձինք, համակատարողնե-
րի միջև նախնական համաձայնությունը ձեռք է բերվել մինչև շորթման օբյեկտիվ
կողմի սկսելը, համակատարողներից մեկը կամ մի քանիսը տուժողի կամ նրա
մերձավորի նկատմամբ սպառնալիքների գործադրմանն ուղղված արարքներ են
կատարում, մասնավորապես՝ գործադրում են բռնություն կամ կատարում այլ՝
ինքնուրույն որակման ենթակա գործողություններ՝ ուղղված սպառնալիքի ամ-
րապնդմանը: Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ շորթումը՝ որպես հանցա-
վոր արարք, ավարտված է համարվում սպառնալիքով զուգորդված պահանջ
ներկայացնելու պահից՝ նշենք, որ շորթումը, որը կատարվել է խոշոր չափերով,
ծանրացնող հանգամանքն առկա կլինի, երբ հանցավորը տուժողին ներկայացնի
խոշոր չափերով գույք հանձնելու պահանջ:

Ինչ վերաբերում է իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ
դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելուն, ապա հարկ է նշել,
որ անձի կողմից նշված լիազորություններն ու ազդեցությունն օգտագործելով՝
հանցավոր արարքի կատարումը ևս էապես բարձրացնում է արարքի հանրային
վտանգավորության մակարդակը: Նման լիազորություններ ունենալը խոսում է
որոշակի կարգավիճակի մասին, ինչով պայմանավորված, անձը հասարակության
աչքերում այլոց համեմատ կարող է ունենալ ավելի մեծ հնարավորություններ:
Հասարակության լայն շերտերի նման ընկալման պայմաններում տուժողը շատ
դեպքերում հետագա խնդիրներից խուսափելու համար կատարում է հանցավո-
րի պահանջները:

Հարկ ենք համարում անդրադարձ կատարել նաև շորթման հանցակազմի
այնպիսի ծանրացնող հանգամանքի առկայության նպատակահարմարությանը,
ինչպիսին է զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների գործադրմամբ
շորթման կատարումը: Հանցավորի մոտ զենքի առկայությունն, ինքնին, էապես
մեծացնում է վերջինիս հանրային վտանգավորությունը, քանի որ տվյալ պայման-
ներում հնարավոր չէ բացառել զենքի գործադրման իրական հնարավորությունը:
Բացի այդ, հանցավորի մոտ զենքի առկայության պայմաններում տուժողի հնա-
րավոր վարքագծի ընտրության սահմանները նեղանում են, ընդհուպ գրոյանում
են, քանի որ տուժողը, քաջ գիտակցելով զենքի գործադրման հնարավորությու-
նը, ականջալուր է լինում հանցավորի պահանջներին: Ակներև է, որ այս արարքն
ունի առավել բարձր հանրային վտանգավորություն, քան շորթման հասարակ
հանցակազմը: Հատկանշական է, որ մեր կողմից ուսումնասիրված երկրներից
շատերում զենքի գործադրմամբ շորթման կատարումը համարվում է ծանրաց-

նող հանգամանքներում կատարված: Հիմք ընդունելով նշվածը՝ գտնում ենք, որ շորթման տարբեր դրսևորումների համար դիֆերենցացված պատասխանատվություն սահմանելու տեսանկյունից անչափ կարևոր է զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների գործադրմամբ շորթման կատարումը նախատեսել որպես շորթման հանցակազմի ծանրացնող հանգամանք, ինչն, անշուշտ, կապահովի պատժի չափի որոշման հարցում արդարացված տարբերակված մոտեցումը անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելիս:

Միևնույն ժամանակ, հարկ ենք համարում նշել նաև, որ որպես շորթման ծանրացնող հանգամանք՝ կարելի է նախատեսել նաև «Պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկա պահանջելով» կատարելը: Քանի որ նոր քրեական օրենսգրքում որպես հափշտակության ինքնուրույն տեսակ նախատեսված չէ նախկին քրեական օրենսգրքի հոդված 180-ով նախատեսված «Առանձնակի արժեք ունեցող առարկաներ հափշտակելու» հանցակազմը, այն որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսվել է մի շարք հափշտակության եղանակների պարագայում, և ավելորդ չէր լինի այն նախատեսելը նաև շորթման հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքներում, քանզի գործնականում հնարավոր են դեպքեր, երբ հանցավորը շորթմամբ պահանջի այնպիսի գույք, որը իրենից պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք է ներկայացնում, ինչը, ակնհայտորեն, օժտված է բարձր վտանգավորությամբ: Ուստի, մեր համոզմամբ, պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ներկայացնող առարկայի շորթումը պետք է նախատեսվի որպես առավել ծանրացնող հանգամանք, ինչպես որ դա կարգավորվել է հափշտակության բոլոր եղանակների դեպքում:

Անդրադառնալով շորթման առավել ծանրացնող հանգամանքներին՝ նշենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածը սահմանում է շորթման առավել ծանրացնող հանգամանքները: Մասնավորապես, շորթումը, որը կատարվել է՝ 1) հանցավոր կազմակերպության կողմից, 2) անզգուշությամբ մարդու մահ կամ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելով կամ 3) առանձնապես խոշոր չափերով¹⁸:

Հարկ ենք գտնում անդրադառնալ, մասնավորապես, հանցավոր կազմակերպության կողմից շորթմանը: Այսպես, շորթումը հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարելու մասին կարելի է խոսել այն դեպքում, երբ մի խումբ անձինք միավորվել են շորթման կատարման համար կամ նաև այլ հանցագործությունների կատարման համար, և շորթման կատարումը ընդգրկված է եղել կազմակերպության բոլոր անդամների դիտավորության մեջ: Այսինքն՝ անձը պետք է գիտակցի, որ կազմում է կազմակերպության մասնիկը, որը միավորվել է շորթում կատարելու նպատակով, իր գործողություններով լրացնի խմբի մյուս անդամների գործողությունները՝ խմբի համար ցանկալի արդյունքին հասնելու համար:

¹⁸ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքի, ՀՕ-199-Ն, էջ 89:

§ 2.2 Ծորթման հանցակազմի՝ այլ հարակից հանցագործություններից սահմանազատման հիմնախնդիրները

Ծորթումը հաճախ շփոթում են այնպիսի հանցագործությունների հետ, ինչպիսիք են՝ ավազակությունը, ինքնիրավությունը և այլն¹⁹: Մասնավորապես, շորթումը պետք է տարբերել ավազակությունից: Ավազակության դեպքում բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը գործադրվում են որպես գույքը վերցնելու կամ այն պահելու միջոց, մինչդեռ շորթման ժամանակ բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը հանդիսանում են տուժողի կամքի վրա ճնշման միջոց: Քանի որ շորթման օբյեկտիվ կողմը կարող է իրականացվել բռնության գործադրմամբ կամ դրա գործադրման սպառնալիքով, շորթման հասկացությունը նմանվում է ավազակության հասկացությանը, ուստի իրավակիրատ պրակտիկայում ամենահաճախը առաջանում են շորթման և ավազակության սահմանազատման հետ կապված հարցերը: Ծորթման և ավազակության ժամանակ կարող են առկա լինել այնպիսի միանման հատկանիշներ, ինչպիսիք են գույքը հանձնելու պահանջը, բռնության գործադրումը կամ դրա գործադրման սպառնալիքը: Քննարկվող երկու հանցագործությունների սահմանազատման համար հարկ է քննարկման առարկա դարձնել երկու հանցակազմերի դիսպոզիցիայում հանդիպող «սպառնալիք» հասկացությունը: Ավազակության դեպքում բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը գործադրվում է որպես գույքը վերցնելու կամ այն պահելու միջոց, մինչդեռ շորթման ժամանակ բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը տուժողի կամքի վրա ներգործելու, այն ճնշելու միջոց է:

Ավազակության ժամանակ գույքին տիրանալը տեղի է ունենում բռնության գործադրման կամ դրա գործադրման սպառնալիքի հետ միաժամանակ կամ դրա գործադրումից անմիջապես հետո, իսկ շորթման դեպքում հանցավորը ցանկանում է գույքը ստանալ հետագայում: Ավելին՝ շորթման ժամանակ, ի տարբերություն ավազակության, սպառնալիքը կարող է լինել անգամ քողարկված, սակայն բոլոր դեպքերում տուժողին պետք է հասկանալի լինի դրա իմաստը, և տուժողն ընկալի դրա իրականացման անխուսափելիությունը: Ավազակության ժամանակ հանցավորը գույքը վերցնում է դրա օրինական տիրապետողի կամքին հակառակ, իսկ շորթման դեպքում տուժողն ինքն է գույքը հանձնում հանցավորին, չնայած դա անում է հարկադրված՝ սպառնալիքի կամ բռնության ազդեցության տակ, սակայն այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ հնարավոր են դեպքեր, որ ավազակության դեպքում էլ տուժողը ինքը հանձնի գույքը, ուստի հիմնական տարբերությունը գույքը հանձնելու պահի մեջ է. ավազակության դեպքում պահանջում է գույքը հանձնել հենց այդ պահին, իսկ շորթման դեպքում՝ սպազայում:

Ավազակության դեպքում հանցավորի դիտավորությունն ուղղված է տուժողի մոտ գտնվող գույքի անհապաղ հափշտակմանը, մինչդեռ շորթման դեպքում հանցավորը ցանկանում է տուժողից գույքը ստանալ սպազայում: Եթե շորթողի պա-

¹⁹ Ст'ю Скуратов Ю. И., Судебная практика по уголовным делам: учеб. пособие, М.: Норма, 2001, էջ 632:

հանջը չի կատարվում, և հանցավորը, մերժում ստանալով, անմիջապես բռնություն է գործադրում ու վերցնում գույքը, ապա շորթումը վերանում է ավագակության, և կատարվածը հանցագործությունների համակցությամբ որակելու անհրաժեշտություն չկա: Սակայն, այն դեպքում, երբ շորթողի պահանջը չի կատարվում, և որոշ ժամանակ անց նա բռնությամբ կամ դրա սպառնալիքով վերցնում է ուրիշի գույքը, ապա այդ դեպքում ևս հանցավորի գործողությունները պետք է որակվեն համակցությամբ՝ շորթում և ավագակություն²⁰:

Ընդհանրացնելով վերոնշյալը և նկատի ունենալով, որ ավագակության և բռնությամբ կամ դրա սպառնալիքով գուցորդված շորթման հանցակազմերը իրենց էությամբ շատ մոտ են, ինչը գործնականում դրանց որակման հարցում բազում խնդիրներ է առաջացնում՝ կարծում ենք, որ շորթման օրենսդրական բնորոշման մեջ պետք է սահմանվեն շորթման այն էական հատկանիշները, որոնք պայմանավորում են դրա տարբերակումը ավագակությունից: Ինչպես արդեն նշեցինք, դրանց տարբերակման հիմնական ցուցիչը հանցավորի պահանջների կատարման ժամանակային պահն է. մասնավորապես՝ եթե ավագակության դեպքում հանցավորը բռնության կամ սպառնալիքի գործադրմամբ հենց այդ պահին հափշտակում է տուժողի գույքը, ապա շորթման դեպքում գույքը հանձնելու պահանջն ուղղված է ապագային, ուստի, կարծում ենք, որ այդ հանգամանքը պետք է օրենսդրական ամրագրում ստանա: Ուստի առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասը ձևակերպել հետևյալ կերպ. «Շորթումը՝ անձի կամ ուրիշի գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը հանցավորին կամ մեկ այլ անձին ապագայում հանձնելու կամ հանցավորի կամ մեկ այլ անձի օգտին գույքային բնույթի գործողություն կատարելու կամ գույքային բնույթի պարտավորություն ստանձնելու կամ գույքային իրավունք ձեռք բերելուց ձեռնպահ մնալու պահանջը, որը ...»:

Իրավակիրառ պրակտիկայում հաճախ որոշակի դժվարություններ են առաջանում շորթման և ինքնիրավչության հանցակազմերի սահմանազատման հարցում: Ինքնիրավչության անմիջական օբյեկտը հանդիսանում է քաղաքացիների կողմից իրենց իրավունքների և ազատությունների իրականացման սահմանված կարգը, իսկ լրացուցիչ օբյեկտ է հանդիսանում քաղաքացիների և կազմակերպությունների իրավունքներն ու օրինական շահերն ապահովող հասարակական հարաբերությունները²¹:

Օրենքում ինքնիրավչությունը բնորոշվում է որպես օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտմամբ իր իրական կամ ենթադրյալ իրավունքն ինքնակամ իրականացնելը, որն էական վնաս է պատճառել անձի կամ կազմակերպության իրավունքներին, ազատություններին կամ օրինական շահերին կամ հասարակության կամ պետության օրինական շահերին:

²⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 412:

²¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս: Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 908:

Շորթման հիմնական օբյեկտը, ինչպես նշվել է, սեփականության իրավունքն ապահովող հասարակական հարաբերություններն են, իսկ որպես լրացուցիչ օբյեկտ կարող են հանդիսանալ անձի պատիվն ու արժանապատվությունը, անձի անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը, առողջությունն ապահովող հասարակական հարաբերությունները: Ի տարբերություն ինքնիրավւթյան՝ շորթման համար պատասխանատվություն նախատեսող հողվածի դիսպոզիցիայում թվարկվում է հանցագործության առարկան և, ելնելով դրա սահմանումից, հարկ է արձանագրել, որ շորթումը հնարավոր է միայն ուրիշի գույքի նկատմամբ: Այսինքն՝ այնպիսի գույքի նկատմամբ, որի հետ կապված ոսնձգողը չունի ո՛չ իրական, ո՛չ էլ ենթադրյալ իրավունքներ: Իրական իրավունքի տակ հասկացվում են այնպիսի իրավունքներ, որոնք անձին են պատկանում օրինական հիմունքներով: Այս դեպքում ինքնիրավւթական գործողությունները առկա կլինեն այն ժամանակ, երբ հանցավորը խախտում է իրեն պատկանող իրավունքի իրականացման կարգը: Ենթադրյալ իրավունքի տակ հարկ է հասկանալ այնպիսի իրավունքներ, որոնք իրականում անձին չեն պատկանում, սակայն վերջինս սխալմամբ կարծում է, որ օժտված է նման իրավունքով: Քննարկվող հանցագործությունների տարբերակման մյուս հատկանիշները ոսնձգության օբյեկտիվ կողմի բնութագրիչներն են: Շորթման օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է միայն ակտիվ գործողություններով, որոնք ստիպում են տուժողին կատարել հանցավորի գույքային պահանջները: ՀՀ քրեական օրենսգրքում ամրագրված է, որ հանցավորն ինքնակամ իրականացնում է իր իրական կամ ենթադրյալ իրավունքները: Սակայն, մեր կարծիքով, որոշ դեպքերում ինքնիրավւթյունը կարող է իրականացվել նաև անգործությամբ, մասնավորապես, երբ անձը պարտավոր է գործել իրավական ակտի, պայմանագրի համաձայն, բայց հրաժարվում է իրականացնել իր պարտականությունները: Այս հարցի վերաբերյալ գրականության մեջ գոյություն ունեն տարբեր կարծիքներ: Հեղինակների մեծ մասը կարծում է, որ ինքնիրավւթյունը կարող է կատարվել միայն գործողությամբ: Այսպես, Ն. Գ. Իվանովի կարծիքով ինքնիրավւթյան օբյեկտիվ կողմը կարող է իրականացվել միայն գործողությամբ: Այնպիսի արարքներ, ինչպիսիք են, օրինակ, դատական որոշումները չկատարելը, ինքնիրավւթյուն չեն հանդիսանում²²:

Սակայն գոյություն ունեն նաև այլ կարծիքներ: Մասնավորապես, Ա. Կլադկովը գրում է. «Ինքնիրավւթյունը կարող է իրականացվել ինչպես գործողությամբ, այնպես էլ անգործությամբ: Օրինակ՝ անձը, երբ պահում է, չի հանձնում, այդ թվում նաև պետական մարմիններին, վիճարկվող գույքը, ինչի արդյունքում սեփականատերը կրում է էական նյութական վնաս»²³: Ի տարբերություն շորթման՝ ինքնիրավւթյունը ենթադրում է, որ այս կամ այն գործողության իրավաչափությունը պետք է վիճարկվի քաղաքացիների կամ կազմակերպությունների

²² Стіи Российское уголовное право: В 2-х п. Т. 2. Особенная часть / под. ред. проф. А. И. Парога. М.: Профобразование, 2001, էջ 792:

²³ Стіи Уголовное право России. Особенная часть: Учебник / Отв. ред. проф. Б. В. Здравомыслов. М.: Юрист, 1996, էջ 496.

կողմից: Ընդ որում՝ այն կարող է վիճարկվել ոչ միայն դատարանում կամ վարչական մարմնում, այլև դրանցից դուրս: Ծորթման դեպքում պահանջը ուղղված է ուրիշի գույքին, այդ պատճառով նման դեպքերում չի կարելի խոսել կողմերի իրական կամ ենթադրյալ իրավունքների երկկողմանիության մասին, քանի որ այս կամ այն գույքի նկատմամբ բացառիկ իրավունքները պատկանում են միայն տուժողին: Սպառնալիքը՝ որպես ինքնիրավչության օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ, ի տարբերություն շորթման, սահմանափակվում է միայն տուժողի մարմնական անձեռնմխելիությունը խախտելով: Պետք է նշել նաև, որ ինքնիրավչության դեպքում բռնությունը հանդիսանում է իր իրական կամ ենթադրյալ իրավունքները իրականացնելու միջոց, իսկ շորթման դեպքում՝ հանցավորի անօրինական պահանջները իրագործելու միջոց: Ինքնիրավչությունը նկարագրված է նյութական հանցակազմով և ավարտված է համարվում հետևանքների առաջացման պահից, մինչդեռ շորթումը նկարագրված է ձևական հանցակազմով. ավարտված է համարվում հանցավորի կողմից պահանջ ներկայացնելու պահից՝ անկախ հանրորեն վտանգավոր հետևանքներից: Սույն հանցագործությունները տարբերվում են միմյանցից նաև սուբյեկտիվ կողմով: Ծորթումն իր էությանը հանդիսանում է շահադիտական-բռնի հանցագործություն, որը կատարվում է միայն ուղղակի դիտավորությամբ: Ծորթողը ցանկանում է տուժողից կամ նրա մերձավորից գույք, գույքային օգուտ ստանալ, գիտակցում է, որ այդ գույքի նկատմամբ չունի ո՛չ իրական, ո՛չ էլ ենթադրյալ իրավունքներ: Նա ցանկանում է ապօրինի հարստանալ ուրիշի հաշվին: Ինքնիրավչության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի դիտավորությամբ:

«Նախկին քրեական օրենսգիրքը քրեական պատասխանատվություն էր նախատեսում կաշառքի շորթման համար: Այդ առումով մասնագիտական գրականության մեջ ընդհանուր ճանաչում է ստացել այն մոտեցումը, որ կաշառք ստանալը շորթմամբ առկա է այն ժամանակ, երբ պաշտոնատար անձը պահանջում է անձից կաշառք տալ իրեն՝ հակառակ դեպքում սպառնալով ոտնահարել նրա իրավունքները կամ օրենքով պաշտպանվող շահերը, կամ էլ, թեև ուղղակիորեն չի պահանջում կաշառք տալ, բայց անձին այնպիսի պայմանների մեջ է դնում, որ վերջինս հարկադրված կաշառք է տալիս իր իրավունքներին և օրենքով պաշտպանվող շահերին սպառնացող հնարավոր վտանգը կանխելու համար²⁴: Կաշառքի շորթման հարցին անդրադարձել է նաև ՌԴ Գերագույն Դատարանի Պլենումն իր 2000 թ. փետրվարի 10-ի N 6 որոշման 15-րդ կետով: Ըստ այդ որոշման՝ շորթում նշանակում է պաշտոնատար անձի կաշառք տալու պահանջը՝ փողի, արժեթղթերի և այլ գույքի տեսքով, այնպիսի գործողություններ իրականացնելու սպառնալիքի տակ, որոնք կարող են վնաս պատճառել քաղաքացիների օրինական շահերին կամ նրանց դնել այնպիսի պայմաններում, որոնց

²⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս: Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 844

դեպքում նա ստիպված կլինի կաշառք տալ՝ իր՝ օրենքով պաշտպանվող շահերին սպառնացող վտանգավոր հե-տևանքները կանխելու նպատակով²⁵: Բ. Վոլժեն-կինը արտահայտել է այն դիրքորոշումը, որ համապատասխան նորմի մանրա-կրկիտ վերլուծությունը ապացուցում է Գերագույն Դատարանի դիրքորոշման ճշմարտացիությունը: Կաշառքի շորթման համար օրենսդրի կողմից խստացված պատասխանատվություն է նախատեսված այն պատճառով, որ շորթման դեպ-քում տուժում են քաղաքացիների օրինական շահերը: Եթե խոսքը գնար քաղա-քացիների այնպիսի շահերի մասին, որոնք չեն պաշտպանվում օրենքով, պատասխանատվությունը չէր խստացվի²⁶: Կաշառքի շորթման և շորթման հան-ցակազմերը միմյանցից տարբերակվում են նաև հանցագործության սուբյեկտով: Կաշառքի շորթման սուբյեկտը հատուկ է, որպես այդպիսին կարող է հանդես գալ միայն պաշտոնատար անձը: Այս երկու հանցակազմերը միմյանցից կարող են տարբերվել նաև հանցագործության առարկայով, քանի որ կաշառքի շորթման դեպքում հանցագործության առարկան ավելի լայն է սահմանված (որևէ այլ առա-վելություն ստանալը): Տարբերիչ հատկանիշ է նաև այն, որ կաշառքի շորթումը կատարվում է պաշտոնատար անձի ծառայողական գործունեության հետ կապ-ված, իսկ հասարակ շորթումը կապված չէ այդպիսի գործունեության հետ:

Եզրակացություն

Անփոփելիվ սույն աշխատանքի շրջանակներում կատարված ուսումնասի-րություններն ու հետազոտությունները՝ կատարել ենք մի շարք եզրահանգում-ներ ու առաջարկություններ, որոնք ներկայացված են ստորև.

«Չ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածով, ի համեմատ նախկին օրենսդրու-թյամբ առկա կարգավորումների, ընդլայնվել է շորթման ժամանակ պահանջն ուղեկցվող սպառնալիքի բովանդակությունը: Ընդլայնվել է այն սուբյեկտների շրջանակը, որոնց նկատմամբ կարող է սպառնալիք կիրառվել՝ դրանց շարքում ընդգրկելով ոչ միայն անձին, նրա մերձավորին, այլև մերձավոր ազգականին, ան-ձի դաստիարակության, խնամքի կամ հսկողության տակ գտնվողին, ինչը ողջու-նելի է և շորթման հանցակազմի առավել համընդգրկուն կարգավորում է իրենից ներկայացնում: Բացի այդ, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սպառնալիքից զատ, արդարացիորեն նախատեսվել է նաև գույքը վերցնելու կամ չվերադարձնելու սպառնալիքը:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նկատել, որ նախկին քրեական օրենսգրքի 182-րդ հոդվածում օգտագործվում էր անձի կամ նրա մերձավորի իրավունքնե-

²⁵ Ст'и Постановление Пленума Верховного Суда РФ № 6 от 10.02.2000 г. «О судебной практике по делам о взяточничестве и коммерческом подкупе» // Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда РФ по уголовным делам. М., 2003, էջ 214:

²⁶ Ст'и Волженкин Б.В., Служебные преступления: Комментарий законодательства и судебной практики, СПб.: Юридический центр Пресс, 2005, էջ 560:

րին ու օրինական շահերին էական վնաս պատճառող տեղեկություններ հրապարակելու սպառնալիք արտահայտությունը, որը պրակտիկայում թյուրըմբռնման տեղիք էր տալիս:

Ընդհանուր առմամբ, քրեական օրենսգրքի ողջունելի նորամուծություններից է նաև այն, որ շորթման եղանակների սպառիչ ցանկ չի սահմանվել, քանի որ օբյեկտիվ իրականության մեջ շորթման ժամանակ տրվող սպառնալիքը կարող է տարաբնույթ լինել, ուստի ճիշտ չէ այն սպառիչ կերպով թվարկելը, ինչպես որ արվել էր նախկին քրեական օրենսգրքում:

Նկատի ունենալով, որ ավագակության և բռնությամբ կամ դրա սպառնալիքով գուգորդված շորթման հանցակազմերն իրենց էությամբ շատ մոտ են, ինչը գործնականում դրանց որակման հարցում բազում խնդիրներ է առաջացնում՝ կարծում ենք, որ շորթման օրենսդրական բնորոշման մեջ պետք է սահմանվեն շորթման այն էական հատկանիշները, որոնք պայմանավորում են դրա տարբերակումը ավագակությունից: Ուստի, առաջարկում ենք «Քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասը ձևակերպել հետևյալ կերպ. «Շորթումը՝ անձի կամ ուրիշի գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը հանցավորին կամ մեկ այլ անձին սպազայում հանձնելու կամ հանցավորի կամ մեկ այլ անձի օգտին գույքային բնույթի գործողություն կատարելու կամ գույքային բնույթի պարտավորություն ստանձնելու կամ գույքային իրավունք ձեռք բերելուց ձեռնպահ մնալու պահանջը, որը ...»:

Միևնույն ժամանակ, հարկ ենք համարում նշել, որ որպես շորթման ծանրացնող հանգամանք՝ կարելի է նախատեսել նաև «Պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկա պահանջելով» կատարելը: Քանի որ նոր քրեական օրենսգրքում որպես հափշտակության ինքնուրույն տեսակ նախատեսված չէ նախկին քրեական օրենսգրքի հոդված 180-ով նախատեսված «Առանձնակի արժեք ունեցող առարկաներ հափշտակելու» հանցակազմը, այն որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսվել է մի շարք հափշտակության եղանակների պարագայում, և ավելորդ չէր լինի այն նախատեսելը նաև շորթման հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքներում, քանզի գործնականում հնարավոր են դեպքեր, երբ հանցավորը շորթմամբ պահանջի այնպիսի գույք, որը իրենից պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք է ներկայացնում, ինչը, ակնհայտորեն, օժտված է բարձր վտանգավորությամբ:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. ՀՀ Սահմանադրություն:
The Constitution of the Republic of Armenia.
2. ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ՀՕ-199-Ն:
Criminal Code of the Republic of Armenia, HO-199-N.
3. ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց, Եվրոպայի խորհուրդ, հուլիս, 2022 թ.:
“A guide to the interpretation of conceptual approaches and new institutions in the new RA Criminal Code”, Council of Europe, July, 2022.
4. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012:
“Criminal Law of the Republic of Armenia. Special Part”, Yerevan, YSU, 2012.
5. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՕ-239:
Civil Code of the Republic of Armenia, HO-239
6. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի դեկտեմբերի 16-ի թիվ ԱԲԴ/0038/01/13 որոշում
ԱԲԴ/0038/01/13 Decision of the Court of Cassation of RA, December 16, 2014.
7. Абросимов С., Проблемы ответственности за вымогательство /Законность. 1999. № 5.
Abrosimov S. “Problems of Liability for Extortion”/ Legality/ 1999. № 5.
8. Волженкин Б.В., Служебные преступления: Комментарий законодательства и судебной практики, СПб.: Юридический центр Пресс, 2005.
Volzhenkin B.V. Service Crimes: “Commentary of Legislation and Judicial Practice”. SPb.: Legal Center Press, 2005.
9. Елисеев С.А. Преступления против собственности по уголовному законодательству России. ISBN: 978-5-94552-180-3 Томск, 1999.
Eliseev S.A. Crimes against Property according to the Criminal Legislation of Russia, ISBN:978-5-94552-180-3, Tomsk, 1999.
10. Кригер Г. Л., Ответственность за разбой, М./Юрид. Лит, 1968.
Krieger G. L., “Liability for Robbery” Moscow, /Yurid. lit./, 1968.
11. Корягина О.В., Уголовно-правовая и криминологическая характеристика вымогательства, 1998.
Koryagina O.V. Criminal Law and Criminological Characteristics of Extortion, 1998.
12. Постановление Пленума Верховного Суда РФ «О судебной практике по делам вымогательства» от 4 мая 1990 г. (с изм. от 25.10.1996 г.) / Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда Российской Федерации по уголовным делам. М., 2003.

Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation “On Judicial Practice in Cases of Extortion” of May 4, 1990 (as amended on 25.10.1996) / Collection of resolutions of the Plenums of the Supreme Court of the Russian Federation on criminal cases. Moscow, 2003.

13. Постановление Пленума Верховного Суда РФ № 6 от 10.02.2000 г. «О судебной практике по делам о взяточничестве и коммерческом подкупе» /Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда РФ по уголовным делам. М., 2003.

Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation No. 6 of 10.02.2000 “On Judicial Practice in Cases of Bribery and Commercial Bribery” / Collection of resolutions of the Plenums of the Supreme Court of the Russian Federation on criminal cases, M, 2003.

14. Рыжкова И.Д. Вымогательство: теоретико-правовой анализ и криминологическая характеристика, 2008.

Ryzhkova I.D. “Extortion: theoretical and legal analysis and criminological characteristics”, 2008.

15. Российское уголовное право: В 2-х п. Т.2. Особенная часть/ под. ред. проф. А.И. Рарога. М.: Профобразование, 2001.

“Russian Criminal Law: In 2 p. Vol. 2. Special part / edited by Prof. A.I. Rarog. M./Profobrozovanie/ 2001.

16. Скуратов Ю. И., Судебная практика по уголовным делам: учеб. пособие, М.: Норма, 2001.

Skuratov Y. I., “Judicial Practice in Criminal Cases: Textbook” Moscow: /Norma/ 2001.

17. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник/ Отв. ред. проф. Б. В. Здравомыслов. М.: Юристъ, 1996.

Criminal Law of Russia. Special Part: Textbook” / Edited by Prof. B. V. Zdravomyslov. Moscow: Yurist, 1996.

18. Чечель Г. И., Криминальные группировки // Криминальное насилие и жестокость. М., 1995.

Chechel G. I., Criminal gangs // Criminal Violence and Cruelty, Moscow, 1995.

Milena Arustamyan

Prosecutor of the Prosecutor's Office of Lori region

CRIMINAL-LAW CHARACTERISTICS OF EXTORTION¹

Abstract

In the context of criminal-law reforms, which are currently being implemented in the Republic of Armenia, the study of the crime of extortion and identification of problems in this sphere are of great importance. As a result of judicial reforms in the Republic of Armenia, recently, a number of new legal codes have been developed, including the new Criminal Code of the Republic of Armenia, which entered into force on July 1, 2022. According to the currently effective Criminal Code, certain changes have been made in the area of criminal defence of crimes against property, economy and economic activity, including the extortion criminal offence. Therefore, the study of criminal-law key issues of extortion criminal offence is of great visual and practical importance. However, in addition to the abovementioned, it should be added that extortion has always hindered the activities of both legal entities with any form of organizational law and individuals.

The aim of the study is to analyze the criminal law content of the crime of extortion, to identify the existing problems in the area under consideration, as well as to introduce the criminal law characteristic of the crime of extortion defined under the current Criminal Code of the Republic of Armenia. Extortion remains a high-level latency crime. Many of the victims of extortion do not address law-enforcement agencies, considering this method of defence as ineffective. The high level of latency does not allow evaluation of the true prevalence of this type of crime.

Within the framework of this article, the criminal-law characteristics of crimes against property are studied and presented, and the peculiarities of the concept of extortion are considered.

The corpus delicti of extortion is analyzed, and its aggravating circumstances are considered; proposals are made to introduce corresponding amendments to the legislation for a more precise definition of the article providing for criminal liability for extortion and the easiest possible definition of similar acts in practice.

Keywords: extortion; blackmail; threat; theft; property; law; crime; victim; demand

¹ The article was presented on 01.09.2023 and was reviewed on 09.11.2023.

Милена Арустамян

Прокурор прокуратуры Лорийской области

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЫМОГАТЕЛЬСТВА¹

Абстракт

В контексте реформ уголовно-правовой сферы, реализуемых в настоящее время в Республике Армения, изучение преступления вымогательства и освещение проблем в этой сфере имеют большое значение. В результате судебных реформ в Республике Армения за последние годы был разработан ряд новых кодексов, в том числе новый Уголовный кодекс Республики Армения, вступивший в силу 1 июля 2022 года. В действующий Уголовный кодекс внесены определенные изменения в сфере уголовной защиты преступлений против собственности, экономики и экономической деятельности, в том числе вымогательства. Поэтому исследование уголовно-правовых проблем вымогательства имеет большое теоретическое значение. Вместе с тем, в дополнение к изложенному следует добавить, что вымогательство всегда препятствовало жизнедеятельности как любых форм юридических, так и физических лиц.

Цель данной научной статьи - проанализировать уголовно-правовое содержание вымогательства, осветить существующие проблемы в обсуждаемой сфере, а также представить уголовно-правовую характеристику преступления вымогательства, определенную действующим Уголовным кодексом Республики Армения. Вымогательство остается преступлением с высоким уровнем латентности. Не все жертвы вымогательства обращаются в правоохранительные органы, считая этот способ защиты неэффективным. Высокий уровень латентности не позволяет судить об истинной распространенности данного вида преступлений.

В рамках данной научной статьи изучены и представлены уголовно-правовые характеристики преступлений против собственности, а также рассмотрены особенности понятия вымогательства. Проанализированы составы преступления вымогательства, а также рассмотрены его отягчающие обстоятельства, внесены предложения о внесении соответствующих изменений в законодательство, направленных на более четкое определение статьи, предусматривающей уголовную ответственность за вымогательство, и упрощение квалификации таких деяний в практике.

Ключевые слова: вымогательство; шантаж; угроза; хищение; имущество; право; преступление; потерпевший; требование.

¹ Статья была представлена 01.09.2023 и прошла рецензирование 09.11.2023.

Сона Амирян

*Аспирант Российско-армянского университета (РАУ)
по направлению «Уголовно-правовые науки»*

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РОЛИ И МЕСТА НОВОЙ МОДЕЛИ ПОЛИЦЕЙСКОГО ДОЗНАНИЯ В СИСТЕМЕ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА¹

Абстракт

В данной статье была изучена общая характеристика роли и места новой модели полицейского дознания в системе досудебного производства по новому УПК РА. При изучении выбранной тематики были проанализированы законодательные признаки полицейского дознания. В данной статье также представлен опыт досудебного производства иностранных государств романо-германской и англосаксонской правовых семей, а также в определенной степени проведен сравнительно-правовой анализ уголовно-процессуальной политики относительно функционирования и структуры вышеуказанного института. Необходимо отметить, что в общих чертах изучена новая модель полицейского дознания, ее значение в уголовно-процессуальных отношениях, а также причины частичной инкорпорации негласных следственных действий в уголовно-процессуальное законодательство. Актуальность выбранной тематики заключается в отсутствии единого подхода к пониманию новой модели полицейского дознания и неисследованный характер вышеупомянутого института. Целью исследования данной темы является изучение системы и пределов полицейского дознания в уголовном процессе, в частности изучение общей характеристики модели полицейского дознания, раскрытие сущности понятия «полицейское дознание», определение органов, которые уполномочены осуществлять полицейское дознание, установление способов проведения полицейского дознания в процессе предварительного следствия, а также выявление иных вспомогательных функций органов полиции. В данной статье при изучении выбранной темы использованы сравнительно-правовой метод, дедуктивный и индуктивный методы, а также анализ и абстрагирование. В результате изучения темы можно прийти к выводу, что полицейское дознание больше не является самостоятельной формой предварительного рас-

¹ Статья была представлена 30.10.2023 и прошла рецензирование 15.11.2023.

сследования, а осуществляет «вспомогательную» функцию в процессе предварительного следствия, содержание которой раскрыто в данной статье.

Ключевые слова: полицейское дознание; негласные следственные действия; ОРМ.

Введение

Новая модель уголовного судопроизводства Республики Армения в какой-то мере изменила полномочия и структуру правоохранительных органов. Она предусматривает ряд основополагающих и принципиальных изменений, которые влияют и в процессе применения повлияют на уголовно-процессуальные отношения между участниками уголовного процесса. Одной из так называемых крупных реформ является формирование новой конструкции предварительного расследования. И в данной конструкции свое особое место занимает именно полицейское дознание.

1. Модель полицейского дознания по Уголовно-процессуальным кодексам Республики Армения от 1 июля 1998 года и Российской Федерации

Модель полицейского дознания в рамках предыдущего Уголовно-процессуального кодекса Республики Армения (был принят 1 июля 1998 года) в определенной степени была похожа на российскую модель вышеуказанного института. Схожесть заключалась в том, что дознание являлось формой предварительного расследования, имела свои конкретные цели и задачи. Однако система и структура каждого из них имеет свои особенности. Например, если в рамках российского уголовно-процессуального законодательства дознание считается отдельной формой предварительного расследования, которое осуществляется со стороны органов дознания по конкретному уголовному делу, по которому производство предварительного следствия является необязательным, то по предыдущему Уголовно-процессуальному кодексу Республики Армения дознание являлось первоначальной стадией предварительного расследования, которое не предполагало завершения предварительного расследования. Иными словами, по армянской модели дознание предшествовало предварительному следствию, в то время как по российской модели предварительное расследование могло начаться и завершиться только дознанием. Еще в период действия предыдущего уголовно-процессуального законодательства многие представители уголовно-процессуальной науки и правоприменители дознание отождествляли с оперативно-розыскной деятельностью, тем самым в правовом смысле ставили между ними знак равенства. Однако следует отметить, что данная позиция не столь однозначна с точки зрения значения вышеуказанных понятий и их цели. В частности, если дознание является

начальной формой предварительного расследования и имеет уголовно-процессуальное значение, то оперативно-розыскная деятельность по функциональным аспектам намного шире, так как она осуществляется как в рамках уголовного процесса, так и до его начала. Более того, оперативно-розыскная деятельность осуществляется также в процессе административного производства. Следовательно, сведения, которые были получены в ходе проведения ОРМ, не имели доказательственной силы и приобретали статус доказательства только после проведения следователем следственных действий. Однако подобная конструкция не имела всеобщего признания, что привело к разработке новой модели дознания еще в 2006 году. Была создана рабочая группа по разработке нового проекта УПК РА, которая обсуждала и предлагала новую концепцию полицейского дознания. Основополагающие концепции и предложения по вышеуказанной тематике не привели к большим изменениям. Новая концепция обсуждалась также в 2013 году рабочей группой по разработке нового проекта УПК РА, однако вновь принципиальных изменений не произошло.

2. Опыт иностранных государств в системе досудебного производства

Изучив иностранный опыт модели полицейского дознания, можно прийти к выводу, что последнее достаточным образом отличается от модели армянского досудебного процесса из-за особенностей всей системы и структуры досудебного производства, а также уголовно-процессуальной политики иностранных государств. *Например, в уголовном процессе Германии нет стадии предварительного следствия, расследование здесь осуществляется в форме дознания полицией под руководством прокуратуры*². В основе построения данной модели лежит то обстоятельство, что субъектом собирания материалов, которые необходимы для решения вопроса о возбуждении уголовного преследования в отношении конкретного лица, являются органы дознания, то есть сотрудники соответствующего подразделения полиции. *Как отмечает С.Г. Коновалов, «хотя формально именно прокуратура рассматривается как dominus processus в досудебном производстве, de facto дознанием обычно занимается полиция, она не только держит в своих руках материалы уголовных дел, но и самостоятельно направляет ход расследования»*³. В свою очередь, французская модель досудебного производства состоит из двух стадий: первоначальная стадия, то есть деятельность органов дознания и предварительное следствие, которое осуществляется следственным судьей. Итак, согласно статье 14 Уголовно-процессуаль-

² Махов В.Н. Начало досудебного производства в уголовном процессе России и зарубежных государств // Вестник Московского университета МВД России. 2018. №1. С. 168. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalo-dosudebnogo-proizvodstva-v-ugolovnom-protssesse-rossii-i-zarubezhnyh-go-sudarstv/viewer>.

³ Коновалов С.Г. Постсоветские реформы досудебного производства в свете германских процессуальных институтов: Монография. М.: Издательский дом «Городец», 2023. С. 50–51.

ного кодекса Франции, «в соответствии с различиями, установленными в этом разделе, она (ред. судебная полиция) отвечает за регистрацию преступлений, сбор доказательств и розыск виновных до начала расследования»⁴. То есть судебная полиция осуществляет дознание в виде регистрации преступления, сбора доказательств и розыска виновных. После проведения всех вышеуказанных действий уголовное дело передается следственному судье для проведения предварительного следствия. Данная модель в определенной степени схожа с предыдущей моделью предварительного расследования в Армении, где дознание как форма предварительного расследования завершалось после передачи уголовного дела следователю. В англосаксонской правовой семье, где среди приоритетных источников права преобладает прецедент, а акты процессуального (формального) права превалируют над нормами материального, модель досудебного производства в значительной степени отличается от романо-германской правовой семьи. Как известно, в странах с англо-американской правовой семьей одним из самых важных принципов уголовно-процессуальной политики является обеспечение в уголовном судопроизводстве содержания права, но не его формы. Например, в уголовно-процессуальных законодательствах англосаксонских государств не столь строго урегулирована деятельность полиции. Предварительное же следствие в уголовно-процессуальном законодательстве англосаксонских стран, как правило, отсутствует, так как существует полицейское расследование (дознание), которое проводит следственные действия. *Например, предварительное (досудебное) расследование в американском уголовном процессе своеобразно, в нем отсутствует единый порядок. В соответствии с федеральными правилами оно начинается после возбуждения уголовного преследования по жалобе пострадавшего против конкретного лица, предположительно совершившего преступление. Право предварительного расследования предоставлено многим органам (всего их около пятидесяти), наиболее распространенным среди которых является полиция. Она расследует преступления в форме дознания, представляющего собой предварительную проверку посредством гласных и негласных методов поступившей информации о преступлении*⁵. В свою очередь, как отмечает И.А. Фадеев, «предварительное следствие в трактовке континентального права в США отсутствует, письменного процесса не существует, добытые сведения оформляются полицейскими документами, которые доказательствами не являются и силы их источников не имеют»⁶. Изучив уголовно-

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Франции. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.

⁵ Ларичев В.В. Предварительное расследование преступлений в США и Германии: дис... канд. юрид. наук. М.: 2004. С. 83–84.

⁶ Фадеев И.А. Полицейское расследование (дознание) в США // Вопросы российского и международного права, 2022. Т.12. № 2А. С. 360-369. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politseyskoe-doznanie-v-velikobritanii>.

процессуальное законодательство Англии, ученый И.А. Фадеев отметил, что *«особенность уголовно-процессуального законодательства Англии заключается в немедленном вызове в суд обвиняемого, доставляемого полицией, где в устной форме происходит слушание по его обвинению»*⁷. Из вышесказанного можем прийти к выводу, что, несмотря на то обстоятельство, что в англосаксонском уголовном процессе есть институт полицейского дознания, последнее в классическом смысле судопроизводством не считается. Данная позиция обусловлена состязательным характером уголовного судопроизводства и тем обстоятельством, что начальным этапом уголовного процесса считается возникновение спора в суде. Если рассмотреть опыт государств СНГ относительно модели досудебного производства, то есть определенная схожесть с положениями нового Уголовно-процессуального кодекса РА. Например, негласные следственные действия под тем или иным названием были инкорпорированы в Уголовно-процессуальные кодексы Грузии, Украины, Казахстана, Эстонии и т. д. Несмотря на то обстоятельство, что определенные оперативно-розыскные мероприятия вошли в список негласных следственных действий, продолжают действовать правовые акты, которые регулируют оперативно-розыскную деятельность в целом, исключением является уголовно-процессуальное законодательство Эстонии. Согласно пункту 1 части 1 статьи 136.2 Уголовно-процессуального кодекса Эстонии, *«оперативно-розыскные мероприятия (ред. негласные следственные действия) совершаются также для обнаружения и пресечения готовящихся преступлений»*⁸. То есть уголовно-процессуальное законодательство Эстонии по части негласных следственных действий применяется слишком широко, в частности, еще до возбуждения уголовного дела, в то время как по уголовно-процессуальному законодательству Армении проводится только после инициирования уголовного производства.

3. Модель полицейского дознания по Уголовно-процессуальному кодексу Республики Армения, принятому 30 июня 2021 года

3.1. Общая характеристика модели полицейского дознания

Предварительное расследование является одной из самых сложных и многогранных стадий уголовного производства в целом. Сложность и многогранность в первую очередь проявляется в самой системе досудебного производства в общем, а также в понятии места и роли отдельно взятых правовых институтов в данной системе. Как отмечает Л.В. Головкин: *«Цель предварительного расследования состоит в обеспечении органов правосудия материалами об исследованных*

⁷ Фадеев И.А. Полицейское дознание в Великобритании // Вестник Академии права и управления, 2022. №1(66). С. 48-49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politseyskoe-doznanie-v-velikobritanii/viewer>.

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/sea-duste-tolked/УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ КОДЕКС 01.09.2023.pdf>.

и предварительно доказанных обстоятельствах преступления (в случае передачи дела в суд) или в установлении отсутствия оснований для проведения судебного разбирательства по делу (в случае прекращения уголовного дела)»⁹. В свою очередь, А.Б. Судницын считает, что под задачами предварительного расследования можно понимать «выраженные в законе или вытекающие из него объективно существующие формы правового должествования, реализуемые путем выполнения процессуальных действий и принятия процессуальных решений, направленные на достижение цели и реализацию назначения предварительного расследования»¹⁰. Армянский законодатель в определенной степени для упрощения способов достижения вышеуказанных целей изменил модель досудебного производства и предусмотрел новую конструкцию досудебного процесса. В частности, с принятием нового Уголовно-процессуального кодекса РА роль и место так называемого полицейского дознания кардинально изменились. Если по прежнему Уголовно-процессуальному кодексу РА дознание являлось отдельной формой предварительного расследования, то по новому Уголовно-процессуальному кодексу РА, принятому 30 июня 2021 года, оно по большому счету осуществляет «содействующие или вспомогательные» функции. Проводя системный анализ нового Уголовно-процессуального законодательства Армении, вспомогательные функции органов дознания в рамках уголовного производства можем условно разделить на две группы: само дознание в уголовно-процессуальном значении и так называемые иные содействующие функции, закрепленные Уголовно-процессуальным кодексом РА.

3.2. Понятие и сущность полицейского дознания

Несмотря на то обстоятельство, что дознание не является отдельной формой предварительного расследования, впервые на законодательном уровне в определенной степени раскрыто определение понятия «дознание». Итак, согласно пункту 6 части 1 статьи 6 УПК РА, «дознание – совершаемая со стороны органов дознания в ходе предварительного следствия и содействующая последнему деятельности, которая включает проведение негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий»¹¹. Из следующего определения правового института дознания можно выделить следующие признаки: субъекты, осуществляющие дознание, наличие содействующей функции и способы проведения дознания.

⁹ Курс уголовного процесса / Под ред. д. ю. н., проф. Л.В. Головки. 2-е изд., испр. М.: Статут, 2017. С. 625.

¹⁰ Судницын А.Б. Задачи предварительного расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2009. С. 23.

¹¹ Уголовно-процессуальный кодекс Армении, принятый 30 июня 2021 года, п. 6 ч.1 ст.6. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166538>.

3.3. Органы, которые уполномочены осуществлять полицейское дознание

Дознание осуществляется со стороны органов дознания. УПК РА определяет перечень органов, уполномоченных осуществлять дознание в ходе предварительного следствия. В частности, из пункта 21 части 1 статьи 6 Уголовно-процессуального кодекса РА вытекает, что органами дознания являются руководитель подразделения (начальник органа дознания), который осуществляет оперативно-розыскные функции, и сотрудники (дознаватели), которые правомочны в рамках предварительного следствия совершать негласные следственные действия и оперативно-розыскные мероприятия. Из вышесказанного можем прийти к выводу, что законодатель дал исчерпывающий перечень субъектов, которые правомочны осуществлять дознание. Осуществление дознания надлежащим субъектом, иными словами, субъектом, указанным законом, имеет важное уголовно-процессуальное значение, так как дознание, совершенное иными субъектами уголовного процесса или же другими должностными лицами, может привести к недопустимости доказательств. Данное утверждение имеет место быть, так как вытекает из содержания части 2 и пункта 1 части 3 статьи 97 Уголовно-процессуального кодекса РА. Несмотря на то обстоятельство, что Уголовно-процессуальный кодекс РА закрепил адресатов дознания, однако не определил, какие государственные структуры или органы должны осуществлять дознание. По нашему мнению, регулирование данного вопроса не является предметом уголовно-процессуальных отношений, поскольку не имеет уголовно-процессуального характера, и должно регулироваться Законом «Об оперативно-розыскной деятельности» РА. В свою очередь, согласно статье 8 Закона «Об оперативно-розыскной деятельности» РА:

«1. Право на осуществление оперативно-розыскной деятельности в пределах отведенных им законом полномочий и в процессе уголовно производства в установленных законом случаях и порядке при осуществлении дознания имеют:

- 1) полиция;*
 - 1.1) военная полиция;*
 - 1.2) уполномоченный орган государственного управления внутренних дел в отношении его структурных подразделений и сотрудников государственных органов.*
- 2) органы национальной безопасности;*
- 3) налоговые органы;*
- 4) таможенные органы – в целях пресечения и раскрытия контрабанды и других преступлений;*
- 5) уголовно-исполнительная служба – только в уголовно-исполнительных учреждениях;*
- 6) антикоррупционный комитет;*
- 7) служба внешней разведки;*

8) служба государственной охраны.

2. Органы, предусмотренные частью 1 настоящей статьи, должны иметь в своей структуре соответствующие подразделения, на которые возложено осуществление оперативно-розыскных мероприятий, а также в случаях и порядке, предусмотренных Уголовно-процессуальным кодексом Республики Армения осуществление негласных следственных действий. Структура, субординация этих подразделений, а также порядок организации работы и документирования оперативно-розыскных мероприятий устанавливает руководитель органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность.

(...)

3.1. В рамках проводимого в ходе уголовного производства дознания отношения руководителя и сотрудников оперативного подразделения со следователем, осуществляющим производство, надзирающим прокурором и вышестоящим прокурором регулируются Уголовно-процессуальным кодексом Республики Армения (статья 16.12.22 в части изменения закона 479 вступит в силу со дня вступления в силу Устава соответствующего подразделения уполномоченного органа государственного управления в области внутренних дел)¹².

Из вышеизложенной статьи следует, что Закон четко предусмотрел перечень государственных органов, которые уполномочены осуществлять как оперативно-розыскную деятельность, так и негласные следственные действия. Необходимо заметить, что часть 1.2. еще не вступила в силу из-за отсутствия устава соответствующего подразделения уполномоченного органа государственного управления в области внутренних дел. Однако устав соответствующего подразделения уполномоченного органа государственного управления в области внутренних дел до сих пор не был принят, следовательно, вышеуказанная статья не вступила в силу. Подобная ситуация может создать практические проблемы при проведении соответствующих оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий, так как отсутствуют необходимые подразделения уполномоченного органа государственного управления в области внутренних дел. В то же время вышеупомянутая статья закрепила, что отношения, возникающие между органами дознания и следователем, также вышестоящим и надзирающим прокурорами, регулируются Уголовно-процессуальным кодексом РА, тем самым давая этим отношениям уголовно-процессуальный характер. Данная правовая позиция достаточно понятна с точки зрения роли и места новой модели дознания, осуществляемого сугубо в рамках предварительного следствия, выступающего в качестве единственной формы предварительного расследования.

¹² Закон РА «Об оперативно-розыскной деятельности», ст. 8. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=175784>.

3.4. Содействующая функция дознания

Полицейское дознание совершается в процессе предварительного следствия. Иными словами, на иных стадиях уголовного производства или за рамками уголовного процесса по УПК РА не может быть проведено дознание. Из законодательного определения дознания вытекает, что дознание является частью предварительного следствия и не может существовать в качестве отдельной формы предварительного расследования. Данное утверждение подтверждается также содействующим характером полицейского дознания. Касательно «параллельности» дознания и предварительного следствия Г. Гукасян, который являлся координатором рабочей группы по разработке проекта нового УПК РА, выразил точку зрения, что *«дознание по новому УПК РА больше не является самостоятельной формой досудебного производства и действует исключительно параллельно с предварительным следствием»*¹³. По нашему мнению, данное утверждение не является столь однозначным по следующим соображениям. Согласно части 3 статьи 188 Уголовно-процессуального кодекса РА *«в рамках дознания оперативно-розыскные мероприятия могут проводиться по поручению следователя или по инициативе органа дознания»*¹⁴. Несмотря на то что определенная «параллельность» дознания может существовать в случае инициативы органа дознания, мы не можем столь однозначно утверждать, что дознание может проводиться параллельно с предварительным следствием в случае наличия поручения следователя. Необходимо отметить, что в математическом смысле параллель – прямая, не пересекающаяся с другой прямой. Более того, позиция Г. Гукасяна не может являться однозначной в случае проведения негласных следственных действий, так как последние могут проводиться органами дознания исключительно по поручению следователя. В этом контексте дознание является частью только предварительного следствия, проводится исключительно по поручению следователя и не может так сказать «самостоятельно» и параллельно существовать. Из вышесказанного можем прийти к выводу, что предварительное следствие и дознание постоянно пересекаются в процессе своей деятельности, отправной точкой почти во всех случаях для осуществления дознания является начало предварительного следствия, более того окончание предварительного следствия влечет автоматическое завершение также дознания.

¹³ Практическое руководство по интерпретации основных институтов, инновационным подходам и концептуальным решениям нового УПК РА / Г.Гукасян, Д.Мелконян, А.Никогосян. С. 104. URL: <https://rm.coe.int/new-criminal-procedure-code-guideline-/1680a72908>.

¹⁴ Уголовно-процессуальный кодекс РА, принятый 30 июня 2021 года, п.б ч.1 ст.6. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166538>.

3.5. Способы совершения полицейского дознания в процессе предварительного следствия

Армянский законодатель определил два способа проведения дознания: путем проведения негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий. Из определения понятия «дознание» вытекает, что деятельность включает одновременно проведение и негласных следственных действий, и оперативно-розыскных мероприятий. Исходя из филологического толкования норм права, можем прийти к выводу, что необходимы одновременно два условия, то есть проведение как ОРМ, так и негласных следственных действий, чтобы данная деятельность считалась дознанием. С другой стороны, если прибегнуть к систематическому способу толкования норм права, можем констатировать, что в рамках дознания может проводиться как только ОРМ, так и только негласные следственные действия, так как статья 188 Уголовно-процессуального кодекса РА дает такую возможность. Однако для обеспечения единообразного толкования и понятия «нормы», по нашему мнению, необходимо внести корректировку в определение понятия «дознание» следующим образом: *«Дознание – совершаемая со стороны органов дознания в ходе предварительного следствия и содействующая последнему деятельность, которая включает проведение негласных следственных действий ИЛИ/И оперативно-розыскных мероприятий».*

3.6. Причины частичной инкорпорации оперативно-розыскных мероприятий в новый УПК РА

Авторы проекта нового УПК РА в своем обосновании отметили, что предусматривается инкорпорация оперативно-розыскной деятельности в УПК, отождествляющая последнюю с дознанием¹⁵. Несмотря на то обстоятельство, что авторы проекта УПК РА в своем обосновании не упомянули о причинах подобной интерпретации, однако одной из главных причин, по нашим соображениям, является придание сведениям, которые будут получены при проведении ОРМ, доказательственную силу. Таким образом, некоторые ОРМ включены в УПК РА в качестве негласных следственных действий. Армянский законодатель предусмотрел исчерпывающий список негласных следственных действий. Последними являются:

- внешнее наблюдение;
- внутреннее наблюдение;
- контроль над переписками и другими нецифровыми сообщениями;
- контроль над цифровыми, в том числе телефонными, сообщениями;
- контроль над финансовыми сделками;

¹⁵ Проект и обоснования Уголовно-процессуального кодекса РА. URL: <https://www.edraft.am/projects/2085/justification>.

- имитация получения взятки и дачи взятки¹⁶.

При исследовании сущности и значения вышеуказанных негласных следственных действий можем прийти к выводу, что, во-первых, их объединяет секретный характер их проведения, во-вторых, все перечисленные негласные действия осуществляются при использовании оперативной техники: технических средств связи, технических средств и систем визуального контроля, технических средств фиксации и так далее. Тем самым обеспечивается достоверность фактических данных, полученных при помощи вышеотмеченных негласных следственных действий. Итак, статьями 242 и 243 нового Уголовно-процессуального кодекса РА предусмотрены условия и основания для проведения негласных следственных действий, а также гарантии их правомерности. Тем самым армянский законодатель установил определенные рамки для проведения негласных следственных действий. Данные рамки связаны, во-первых, с ограничением прав субъектов уголовного процесса, во-вторых, с секретным характером проведения вышеуказанных негласных следственных действий для лиц, в отношении которых последние проводятся. В связи с чем законодатель предусмотрел определенные гарантии их проведения. Общими и обязательными условиями при проведении любых негласных следственных действий являются наличие инициированного уголовного процесса, наличие поручения следователя и судебная санкция для проведения негласных следственных действий. То, насколько эти гарантии полноценны и обеспечивают правовую безопасность в целом, является отдельным предметом для исследования.

3.7. Иные вспомогательные функции органов полиции

Функции полиции в рамках досудебного производства не заканчиваются проведением оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий, последние также обладают так называемыми иными вспомогательными полномочиями. Итак, согласно статье 42 Уголовно-процессуального кодекса РА:

1. Дознаватель:

1) в соответствии с Законом «Об оперативно-розыскной деятельности» осуществляет оперативно-розыскную деятельность;

2) осуществляет негласные следственные действия в соответствии с настоящим Кодексом;

3) содействует совершению иных доказательственных и процессуальных действий;

4) представляет результаты оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий следователю в соответствии с законом;

¹⁶ Уголовно-процессуальный кодекс РА, принятый 30 июня 2021 года, ст. 241. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166538>.

5) в случае обнаружения в ходе расследования особенностей других предполагаемых преступлений немедленно сообщает об этом следователю в письменной форме;

6) при наличии немедленно возникшего обоснованного подозрения в совершении преступления производит задержание и сопровождающий его личный обыск, немедленно информируя об этом компетентного прокурора;

7) немедленно освобождает задержанного по собственной инициативе до доставления его в административное здание следственного органа, если отпадает необходимость содержания этого лица под стражей, немедленно информируя об этом руководителя следственного органа;

8) принимает меры по сохранению предметов и документов, имеющих значение для уголовного производства, а также места происшествия;

9) осуществляет иные полномочия, возложенные на него настоящим Кодексом и Законом «Об оперативно-розыскной деятельности».

2. Следователь осуществляет полномочия, предусмотренные пунктами 2 и 3 части 1 настоящей статьи, исключительно по поручению следователя¹⁷.

Часть 3 той же статьи определяет полномочия руководителя органа дознания. Как видно из вышеотмеченной статьи, законодатель не определил исчерпывающий перечень полномочий дознавателя при осуществлении им вспомогательных функций в процессе предварительного расследования, а дал возможность осуществлять иные полномочия, возложенные на него настоящим Кодексом и Законом «Об оперативно-розыскной деятельности». Иными словами, полномочия дознавателя в процессе предварительного следствия могут также быть закреплены в иных нормативно-правовых актах, например, в Законе «Об оперативно-розыскной деятельности». Необходимо отметить, что законодательная формулировка пункта 2 части 1 статьи 42 Уголовно-процессуального кодекса, в частности формулировка «*дознаватель содействует совершению иных доказательственных и процессуальных действий*», оставляет желать лучшего, так как, по нашим соображениям, не раскрывает сущность данного полномочия, а в частности, что имел в виду законодатель «*под иными доказательственными и процессуальными действиями*». Иначе говоря, есть неопределенность содержания вышеуказанной правовой нормы, что может привести к возможности допуска неограниченного усмотрения в процессе правоприменения. Насколько целесообразно наделять дознавателя полномочиями, которые в определенной степени непонятны с точки зрения их использования в конкретных уголовно-процессуальных отношениях, покажет правоприменительная практика.

¹⁷ Уголовно-процессуальный кодекс РА, принятый 30 июня 2021 года, ст. 42. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166538>.

Заключение

Если обобщить вышесказанное, можем прийти к определенным выводам:

Во-первых, полицейское дознание больше не является самостоятельной формой предварительного расследования, а осуществляет «содействующую» функцию в процессе предварительного следствия с целью раскрытия преступления.

Во-вторых, дознание в уголовно-процессуальном аспекте проявляется только при проведении ОРМ и негласных следственных действий со стороны органов дознания.

В-третьих, причиной инкорпорации ОРМ в уголовный процесс является обеспечение доказательственной базы для достижения целей уголовного процесса, предусмотренных ч. 2 Уголовно-процессуального кодекса РА.

Список литературы (գրականության ցանկ, reference list)

1. Закон РА «Об оперативно-розыскной деятельности» [Электронный ресурс]. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=175784>.
Law of the Republic of Armenia “On Operational Search Activities” [Electronic resource]. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=175784>.
2. Уголовно-процессуальный кодекс РА, принятый 30 июня 2021 года [Электронный ресурс]. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166538>.
Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia, adopted on 30.06.2021 [Electronic resource]. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166538>.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Франции [Электронный ресурс]. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.
French Code of Criminal Procedure [Electronic resource]. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии [Электронный ресурс]. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/УГОЛОБНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ КОДЕКС 01.09.2023.pdf>.
Code of Criminal Procedure of Estonia [Electronic resource]. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/CRIMINAL PROCEDURE CODE 01.09.2023.pdf>.
5. Проект и обоснования Уголовно-процессуального кодекса РА [Электронный ресурс]. URL: <https://www.edraft.am/projects/2085/justification>.
Draft and justification Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia [Electronic resource]. URL: <https://www.edraft.am/projects/2085/justification>.
6. Коновалов С.Г. Постсоветские реформы досудебного производства в свете германских процессуальных институтов: Монография. М.: Издательский дом «Городец», 2023. С. 50–51.
Konovalov S.G. Post-Soviet reforms of pre-trial proceedings in light of German procedural institutions: Monograph. М.: Gorodets Publishing House, 2023. P. 50–51.
7. Курс уголовного процесса / Под ред. д. ю. н., проф. Л.В. Головки. 2-е изд., испр. [Электронный ресурс]. М.: Статут, 2017. С. 625.
Course of Criminal Procedure / Edited by Doctor of Law, Prof. L.V. Golovko. 2nd ed. [Electronic resource]. М.: Statute, 2017. P. 625.
8. Ларичев В.В. Предварительное расследование преступлений в США и Германии: дис... канд. юрид. наук. М., 2004. С. 83–84.
Larichev V.V. Preliminary investigation of crimes in the USA and Germany: dis... cand. legal Sci. М.: 2004. P. 83–84.

9. Махов В.Н. Начало досудебного производства в уголовном процессе России и зарубежных государств [Электронный ресурс] // Вестник Московского университета МВД России. 2018. №1. С. 168. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalo-dosudebnogo-proizvodstva-v-ugolovnom-protssesse-rossii-i-zarubezhnyh-gosudarstv/viewer>.
Makhov V.N. The beginning of pre-trial proceedings in criminal proceedings in Russia and foreign countries [Electronic resource] // Vestnik of Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2018. №1. P. 168. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalo-dosudebnogo-proizvodstva-v-ugolovnom-protssesse-rossii-i-zarubezhnyh-gosudarstv/viewer>.
10. Практическое руководство по интерпретации основных институтов, инновационным подходам и концептуальным решениям нового УПК РА [Электронный ресурс] / Г.Гукасян, Д.Мелконян, А.Никогосян. С. 104. URL: <https://rm.coe.int/new-criminal-procedure-code-guideline-/1680a72908>.
Practical guide to the interpretation of basic institutions, innovative approaches and conceptual solutions of the new Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia [Electronic resource] / G.Ghukasyan, D.Melkonyan, A.Nikoghosyan. P. 104. URL: <https://rm.coe.int/new-criminal-procedure-code-guideline-1680a72908>.
11. Судницын А.Б. Задачи предварительного расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2009. С. 23.
Sudnitsyn A.B. Problems of preliminary investigation: abstract. dis..cand. legal Sciences. Omsk, 2009. P. 23.
12. Фадеев И.А. Полицейское расследование (дознание) в США [Электронный ресурс] // Вопросы российского и международного права, 2022. Т.12. № 2А. С. 361. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politseyskoe-doznanie-v-velikobritanii>.
Fadeev I. A. Police investigation (inquiry) in the USA [Electronic resource] / Matters of Russian and International Law, 2022. Vol. 12, Is. 2A, P. 61. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politseyskoe-doznanie-v-velikobritanii>.
13. Фадеев И.А. Полицейское дознание в Великобритании [Электронный ресурс] // Вестник Академии права и управления, 2022. №1(66). С. 48–49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politseyskoe-doznanie-v-velikobritanii/viewer>.
Fadeev I.A. Police inquiry in the UK [Electronic resource] // Bulletin of the Academy of Law and Management. P. 48–49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politseyskoe-doznanie-v-velikobritanii/viewer>.

Սոնա Ամիրյան

*Հայ-ռուսական համալսարանի «Քրեաիրավական գիտություններ»
ուղղվածության ասպիրանտ*

ՈՍՏԻԿԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՄՈՂԵԼԻ ԴԵՐԻ ԵՎ ՏԵՂԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ¹

Համառոտագիր

Այս հոդվածում քննարկվել են ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով սահմանված մինչդատական վարույթի համակարգում ոստիկանական հետաքննության նոր մոդելի դերի և տեղի ընդհանուր բնութագրերը: Ընտրված թեման ուսումնասիրելիս վերլուծվել են ոստիկանական հետաքննության օրենսդրական առանձնահատկությունները: Այս հոդվածում ներկայացվել է նաև ժամանակակից հետաքննության և անգլո-սաքսոնական իրավական ընտանիքների օտարերկրյա պետությունների մինչդատական վարույթի փորձը, ինչպես նաև որոշակի չափով իրականացվել է քրեադատավարական քաղաքականության իրավահամեմատական վերլուծություն՝ կապված վերը նշված ինստիտուտի գործողության և կառուցվածքի հետ: Հարկ է նշել, որ ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվել են ոստիկանական հետաքննության նոր մոդելը, դրա նշանակությունը քրեական դատավարական հարաբերություններում, ինչպես նաև քրեադատավարական օրենսդրության մեջ գաղտնի քննչական գործողությունների մասնակի ներառման պատճառները: Ընտրված թեմայի արդիականությունը ոստիկանական հետաքննության նոր մոդելի միասնական մոտեցման բացակայության և վերոնշյալ ինստիտուտի չուսումնասիրված լինելու հանգամանքի մեջ է: Այս թեմայի հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել քրեական դատավարությունում ոստիկանական հետաքննության գործողության համակարգն ու սահմանները, մասնավորապես՝ բացահայտել ոստիկանական հետաքննության մոդելի ընդհանուր բնութագիրը, ուսումնասիրել «ոստիկանական հետաքննության» հասկացությունն ու էությունը, սահմանել ոստիկանական հետաքննություն իրականացնելու իրավասություն ունեցող մարմիններին, նախաքննության ընթացքում սահմանել ոստիկանական հետաքննության անցկացման եղանակները, ինչպես նաև բացահայտել ոստիկանության նախաքննության ընթացքում այլ օժանդակ գործառնությունները: Այս հոդվածում ընտրված թեման ուսումնասիրելիս կիրառվել են իրավահամեմատական մեթոդը, դեդուկտիվ և ինդուկտիվ, ինչպես նաև վերլուծության ու վերացականության մեթոդները: Թեմայի ուսումնասիրու-

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 30.10.2023թ., գրախոսվել է 15.11.2023թ.:

թյան արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ ոստիկանական հետաքննությունն այլևս նախաքննության ինքնուրույն ձև չէ, այլ նախաքննության ընթացում հետաքննությունը իրականացնում է «օժանդակող» գործառույթ, որի բովանդակությունը բացահայտված է այս հոդվածում:

Հիմնաբառեր- ոստիկանական հետաքննություն, գաղտնի քննչական գործողություններ, ՕՀՄ:

Sona Amiryan

*Ph.D. Student of the Russian-Armenian University the Direction of
“Criminal Law Sciences”*

GENERAL DESCRIPTION OF THE ROLE AND PLACE OF THE NEW MODEL OF POLICE INQUIRY IN THE SYSTEM OF PRE-TRIAL PROCEEDINGS¹

Abstract

This article examined the general characteristics of the role and place of the new model of police inquiry in the system of pre-trial proceedings under the new Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia. When studying the chosen topic, the legislative features of police investigation were analyzed. This article also presents the experience of pre-trial proceedings in foreign states of the Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal families, and also, to a certain extent, presents a comparative legal analysis of criminal procedural policy regarding the functioning and structure of the above-mentioned institution. It should be noted that the new model of police inquiry, its significance in criminal procedural relations, as well as the reasons for the partial incorporation of covert investigative actions into criminal procedural legislation have been studied in general terms. The relevance of the chosen topic lies in the lack of a common approach to understanding the new model of police investigation and the unexplored nature of the above-mentioned institution. The purpose of the study on this topic is to study the system and limits of police inquiry in criminal proceedings, and in particular, to study the general characteristics of the model of police inquiry, to reveal the concept and essence of “police inquiry”, to determine the bodies that are authorized to carry out police inquiry, to establish methods for conducting police inquiry in the process of preliminary investigation, as well as identifying other auxiliary functions of the police. In this article, when studying the chosen topic, the comparative legal method, deductive and inductive methods, as well as analysis and abstraction are applied. As a result of studying the topic, we can come to the conclusion that police inquiry is no longer an independent form of preliminary investigation, but carries out an “auxiliary” function in the process of preliminary investigation, the content of which is disclosed in this article.

Keywords: police inquiry; undercover investigative activity; operational-search activity.

¹ The article was presented on 30.10.2023 and was reviewed on 15.11.2023.

Лидия Мартынова

*Университет KAZGUU им. М.С. Нарикбаева, юридический факультет,
школа административного и немецкого права,
юрист в международной юридической фирме ТОО «ALC Attorneys»*

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ УСЛУГИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА¹

Абстракт

Актуальность исследуемой темы прежде всего обусловлена становлением и стремительным развитием института государственных услуг. Это, в свою очередь, ставит перед исследователем практическую и теоретическую задачу установления соотношения используемых понятий в публично-сервисной деятельности. В статье рассматриваются понятие и основные признаки государственных услуг, приведена система субъектов их предоставления. На основании доктринальных источников выявлена корреляция понятий публичной, муниципальной, государственной, административной, социальной, коммунальной и информационной услуг. Автор предлагает классификацию государственных услуг по наиболее актуальным для казахстанской практики критериям. Проведенный анализ понятий и уточнение признаков государственной услуги позволили сформировать авторское определение административной услуги. В заключении автор характеризует систему государственных услуг и субъектов их предоставления в Республике Казахстан как одно из наиболее быстро развивающихся направлений, требующих проведения системного реформирования законодательства Республики Казахстан.

Целью настоящей статьи является формирование системы государственных услуг и субъектов их предоставления, а также выявление особенностей деятельности НАО «ГК «Правительство для граждан»».

Ключевые слова: государственная услуга; муниципальная услуга; социальная услуга; информационная услуга; органы исполнительного типа; административная услуга; публичная услуга; коммунальная услуга; общее и особенное административное право; государственная корпорация.

¹ Статья была представлена 27.02.2023 и прошла рецензирование 21.03.2023.

Введение

Современный этап развития государственного управления характеризуется существенными изменениями, которые проявляются в том, что все чаще принудительные (властные) инструменты деятельности уступают место сервисным. Государственные услуги стали на сегодняшний день основным трендом, который, однако, находится на начальном этапе своего развития и требует как надлежащего доктринального, так и нормативного обеспечения. Поэтому можно согласиться с мыслью, что регулирование правоотношений в сфере государственных услуг носит развивающийся характер и не имеет на текущий момент однозначного решения в юридической науке. Именно поэтому определение государственной услуги стало предметом широкой дискуссии в юридической литературе².

Подобное положение вещей объясняет отсутствие единого подхода к пониманию термина «государственная услуга» и определению его содержания. Отметим, что наряду с термином «государственная услуга» в литературе нередко встречаются и такие понятия, как «публичная услуга»³, «административная услуга»⁴, «социальная услуга»⁵, которые употребляются применительно к одной и той же сфере правового регулирования. В этой части мы полностью поддерживаем Л.К. Терещенко, которая указывает на невозможность отождествления перечисленных понятий, поскольку они имеют различное содержание. Однако и их полное противопоставление является ошибочным, поскольку одна и та же услуга может быть и государственной, и публичной, и социальной⁶. В связи с этим представляется целесообразным обозначить свою (авторскую) позицию касательно содержания и соотношения указанных понятий. На наш взгляд, они (понятия)

² Аубакирова И.У. Человеческое измерение системы государственной службы в контексте правового обеспечения государственных услуг // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. 2010. № 2 (18). С. 21-26; Карловская Е.А. Типология и систематика государственных услуг // Вестник ТОГУ. 2012. № 1 (24). С. 179-181; Козлова Л.С., Садовская Т.Д. Отдельные аспекты административно-правового регулирования предоставления муниципальных услуг // Вестник Тюменского государственного университета. 2014. № 3. С. 157-161; Нургазинов Б.К., Макенов Т.К., Тебаев Д.Б. Государственные услуги как инструмент обеспечения прав и законных интересов физических и юридических лиц // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. 2020. № 4 (18). С. 24–31; Терещенко Л.К. Государственные и муниципальные услуги: проблемы правоприменения // Журнал российского права. 2019. № 10. С. 101–110; Тулеубаева А.Ш. Государственные услуги в контексте административной реформы в Республике Казахстан: опыт, проблемы, решения: (монография) / А.Ш. Тулеубаева; Под общ. науч. ред. д.ю.н., проф М.Ч. Когамова. Алматы: Жетіжарғы, 2012. С. 176.

³ Понкин И.В. Понятие публичных услуг // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2014. № 1 (38). С. 134-138.

⁴ Тимошук В. Адміністративні послуги: Посібник / [В. Тимошук]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні. DESPRO». К.: ТОВ «Софія-А». 2012. С. 104.

⁵ Исаков А.Р. Обеспечение качества государственных услуг: Административно-правовой аспект: дис... к.ю.н., Саратов, 2014. С. 41-42.

⁶ Терещенко Л.К. Услуги: государственные, публичные, социальные // Журнал Российского права. 2004. № 10 (94). С. 15–23.

образуют некий логический ряд, который требует своего упорядочивания, что, безусловно, окажет позитивное влияние как на юридическую доктрину, так и на правотворческую и правоприменительную деятельность.

Соотношение применимых понятий

Проанализируем перечисленные понятия, двигаясь от общего к частному.

Как указывает Ю.А. Тихомиров, **публичная услуга** – это юридически и социально значимые действия в интересах общества, государства и граждан⁷. Главной особенностью таких услуг является их социальная значимость – удовлетворение общественных потребностей, поэтому действует юридическая конструкция: если услугополучатель вправе получать услугу, орган обязан ее предоставить⁸. Мы считаем, что это наиболее широкий по своему содержанию термин. На схожей позиции пребывают и другие авторы. Так, А.Н. Костюков отмечает, что к публичным услугам следует относить не только государственные услуги, но и иную деятельность субъектов публичной администрации, осуществляемую в целях удовлетворения публичного интереса⁹.

Опираясь на изложенное выше, считаем возможным выделить следующие признаки публичной услуги:

1. Социальная значимость, выраженная в удовлетворении общественных потребностей;
2. Максимально широкий круг услугополучателей и услугодателей, включая как субъектов делегированных полномочий, так и отдельных частных лиц (физических и юридических¹⁰);
3. Предоставление публичных услуг осуществляется в рамках как государственного, так и негосударственного сектора;
4. Правовой основой выступают нормы права различной правовой природы. Не исключается их регулирование также и за счет норм морали, обычаев и т. п.;
5. Восстановление прав, нарушенных в рамках предоставления / непредоставления публичной услуги, обеспечивается широким спектром как юридических, так и неюридических инструментов.

⁷ Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. М.: Юстицинформ, 2001. С. 200.

⁸ Тихомиров Ю.А. Управление на основе права. М.: Формула права, 2007. С. 132.

⁹ Костюков А.Н. Проблемы правового регулирования публичных услуг в России // Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт) / Под общ. ред. Е.В. Гринько, Н.А.Шевелевой. М., 2007.

¹⁰ Компания Илона Маска «Tesla», не являясь национальным оператором Украины, обеспечивающим предоставление услуг связи, на бесплатной основе обеспечивает предоставление услуг спутниковой связи в Украине URL: \ <https://zona.media/article/2022/05/18/starsandstripes?ysclid=lanb55d6t2227764168>.

На следующем уровне находится **государственная услуга**. Ее отличительной особенностью является тот факт, что субъектом ее предоставления выступает государство в лице соответствующих органов, которые, как известно, связаны в любых своих действиях и решениях, в том числе и в сфере услуг, правом и законом¹¹. Иными словами, не может быть государственной услуги вне рамок правового поля и вне рамок тех функций, для реализации которых создан тот или иной орган государственной власти. При этом стоит особенно обратить внимание на тот факт, что субъектом предоставления таких услуг может быть фактически любой орган государственной власти – суд¹², министерство, органы полиции¹³.

Очень приближенной к государственной услуге по своим характеристикам является **муниципальная услуга**¹⁴, которая, исходя из ее названия, предоставляется органами (субъектами) местного самоуправления, которое (местное самоуправление), как известно, отделено (должно быть отделено в организационном и финансовом плане) от органов государственной власти.

Безусловно, исходя из предназначения органов власти, центральным субъектом оказания услуг населению являются органы исполнительного типа, что предполагает необходимость отграничения услуг, которые оказываются ими, от предоставляемых иными государственными субъектами. Для выполнения этой задачи наиболее удачным представляется термин «**административная услуга**», который в полной мере согласовывается с терминологическим рядом, используемым для обозначения тех или иных аспектов функционирования и регулирования деятельности следующих органов: административный орган, административный акт, административно-правовые отношения, административная процедура, административное усмотрение и т. д.

Именно по такому пути пошла Украина, где был принят Закон «Об административных услугах»¹⁵, в котором под административной услугой понимается результат **осуществления властных полномочий** (выделено мной – Л.М.) субъектом предоставления административных услуг по заявлению физического

¹¹ В Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. в п. 4 ст. 3 говорится: «Государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов...» URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.

¹² Пономаренко В.А. Гражданское судопроизводство как услуга в электронном сервисном государстве // Lex Russica. 2016. №2 (111). С. 49-58.

¹³ В Законе Украины от 2 июля 2015 года № 580-VIII «О Национальной полиции» в ст. 2. говорится: «Заданиями полиции являются предоставление полицейских услуг в сферах...» URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38962211&pos=37;-42#pos=37; 42.

¹⁴ Кирсанов С.А. Муниципальные услуги как вид публичных услуг // Управленческое консультирование. 2008. №4. С. 30-42.

¹⁵ Закон Украины от 6 сентября 2012 года № 5203-VI «Об административных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.01.2022). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31269904&pos=8;-88#pos=8;-88.

или юридического лица, направленного на приобретение, изменение или прекращение прав и/или осуществления обязанностей такого лица в соответствии с законом¹⁶. Как следует из определения, административная услуга всегда связана с осуществлением властных полномочий соответствующим субъектом, с чем, однако, мы согласиться не можем. На наш взгляд, такой подход не отвечает современной концепции «сервисного государства»¹⁷, которая характеризуется не властной, а сервисной деятельностью административных органов. Кроме того, он не позволяет отделять сервисную деятельность административных органов от решений, принятых в процессе реализации принудительных полномочий. В этой части можно согласиться с А.Ф. Васильевой, которая подчеркивает, что позитивное государственное управление строится на совместной работе, сотрудничестве государства и гражданина, в основе таких взаимоотношений лежит доверие¹⁸.

В завершение сформулированной позиции укажем еще и на то, что анализ реестра административных услуг¹⁹, а также судебных актов РК²⁰ позволяет сделать вывод, что отношения по предоставлению административных услуг возникают вне рамок отношений власти и подчинения. Это, в частности, проявляется в том, что результатом оказания государственных услуг, как правило, становится реализация предоставленных услугополучателю прав, которая выражена в издании благоприятного административного акта. Несмотря на то что большинство административных услуг – это требование государства, которое указывает на необходимость подчиниться, такие услуги не приобретают властный характер и их реализация происходит на основе воли услугополучателя, без государственного принуждения²¹. Прав в этой части Р.С. Мельник, который пишет, что административно-правовые отношения на сегодняшний день и в современных условиях организации публичного управления далеко не всегда характеризуются властным характером, и особенно в ситуациях, когда граждане становятся «клиентами» государства²².

¹⁶ Там же.

¹⁷ Зайковский В.Н. «Сервисное государство»: новая парадигма или современная технология государственного управления // Приоритеты России. 2014. № 24 (261). С. 18–27.

¹⁸ Васильева А.Ф. Сервисное государство: административно-правовое исследование оказания публичных услуг в Германии и России: монография. М.: РАП, 2012. С. 74-77.

¹⁹ Портал державних послуг. URL: <https://igov.org.ua/>.

²⁰ Решение СМАС города Нур-Султан от 28 января 2022 года № 7194-21-00-4/2176; Решение СМАС города Нур-Султан от 02 ноября 2021 года № 7194-21-00-4/924; Решение СМАС города Нур-Султан от 3 февраля 2022 года № 7194-21-00-4/2238.

²¹ Тимошук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / В.Тимошук / Асоціація міст України. К.: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. С. 124.

²² Мельник Р.С. Общее административное право Республики Казахстан: учебник: в 3 томах / Р.С. Мельник. Алматы: LEM, 2022. С. 306.

Таким образом, под **административной услугой** предлагаем понимать услугу, которая предоставляется административным органом по обращению услугополучателя и направлена на реализацию прав, свобод и законных интересов услугополучателя. Предоставление такой услуги непосредственно связано с выполнением отдельных государственных функций или их совокупности²³.

На основании сформулированного определения могут быть выделены следующие признаки административной услуги:

1. Такие услуги предоставляются только по заявлению физических и (или) юридических лиц. Важно отметить, что лицо, обращаясь за получением услуги, самостоятельно определяет необходимость конкретной услуги. Например, гражданин самостоятельно определяет, регистрировать или не регистрировать бизнес, получать или не получать разрешение на строительство и др.
2. Обязательным участником процедуры предоставления административной услуги выступает орган (субъект) исполнительного типа. В литературе таких участников называют «субъект публичной администрации», «субъект властных полномочий», «субъект публичного управления»²⁴. Как указывает Р.С. Мельник, разница в приведенной терминологии не принципиальна, поскольку названные категории – синонимы²⁵.
3. Наличие субъективного публичного права у частного лица, которое выражается в возможности гражданина требовать от административного органа реализации предоставленного ему права²⁶.
4. Процедура предоставления государственной услуги завершается принятием административного акта²⁷ в отношении конкретного адресата.

Наряду с «административной услугой» в юридической литературе и в нормативно-правовых актах встречаются и такие категории, как «социальная услуга», «информационная услуга», «коммунальная услуга». Представляется целесообразным установить корреляцию данных категорий с понятием «административная услуга».

²³ Статья 41 Кодекса Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI «Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>.

²⁴ Талапина Э.В., Тихомиров Ю.А. Публичные функции в экономике // Право и экономика. 2002. № 6. С. 5; Сатникова Л.В. Услуги в гражданском праве России // Рос. акад. наук, Ин-т государства и права. М.: Волтерс Клувер, 2006. С. 64.

²⁵ Мельник Р.С. Учебное пособие 100 ответов на 100 вопросов по общему административному праву. Киев: Юринком Интер, 2017. С. 113.

²⁶ Мицкевич Л.А. Субъективные публичные права граждан // Административно-правовой статус гражданина. М., 2004. С. 79–84.

²⁷ Административный акт – решение, принимаемое административным органом, должностным лицом в публично-правовых отношениях, реализующее установленные законами Республики Казахстан права и обязанности определенного лица или индивидуально определенного круга лиц (пп. 4 ч. 1 ст. 4 АППК РК). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>.

Как отмечает Н.В. Путило, **социальные услуги** – это все виды услуг, объединенные сферой реализации социальных прав, оплата которых полностью или частично производится за счет бюджетных средств или средств государственных внебюджетных фондов²⁸. Автор определяет, что одним из характерных признаков таких услуг выступает их направленность на реализацию государственной социальной политики, целевых программ содействия благосостоянию населения²⁹.

Согласно национальной отраслевой рамке квалификаций³⁰, предоставление социальных услуг обеспечивается по следующим направлениям:

1. Социальные выплаты гражданам, имеющим право на социальное обеспечение.
2. Предоставление специальных социальных услуг и социальной защиты уязвимым группам населения. Данная группа включает предоставление социальных услуг в различных сферах общественных отношений (медицинские, бытовые, педагогические, трудовые, экономические и др.).
3. Социальное сопровождение лиц, оказавшихся в трудной жизненной ситуации³¹.

Принимая во внимание изложенное, следует отметить, что сфера предоставления социальных услуг, как и круг субъектов их предоставления, максимально разнообразны. Это позволяет сделать вывод, что, несмотря на отличительные признаки по сфере предоставления данных услуг, в основе которых лежат нормы медицинского, социального, трудового и иных самостоятельных отраслей права, данные услуги могут обладать признаками, характерными для административной услуги.

Следующей, наиболее близкой по своей направленности к социальной услуге, является **коммунальная услуга**, посредством предоставления которой обеспечивается необходимое санитарное состояние населенных пунктов, а также поддерживается жизнеобеспечение³². Анализ нормативного регулирования³³ коммунальных услуг позволяет выделить следующие характерные для такого вида услуг признаки:

1. Субъектом предоставления коммунальных услуг выступают как физические, так и юридические лица вне зависимости от формы собственности.

²⁸ Путило Н.В. К вопросу о природе социальных услуг // Журнал российского права. 2006. №4. С. 16-22.

²⁹ Там же.

³⁰ Отраслевая рамка квалификаций «Социальное обеспечение и социальные услуги» (утверждена Отраслевой комиссией по социальному партнерству и регулированию социальных и трудовых отношений, 2019 год). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36170745.

³¹ Там же.

³² Комиссарова Л.А. Природа жилищно-коммунальных услуг как социально значимого общественного блага // Вестник НГИЭИ. 2014. №11. С. 1-8.

³³ Приказ и.о. министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 29 апреля 2020 года № 249 «Об утверждении перечня коммунальных услуг и типовых правил предоставления коммунальных услуг». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020542>.

2. Права, обязанности услугополучателей и услугодателей возникают на основании заключенного типового договора на оказание услуг³⁴.

3. Такие правоотношения имеют гражданско-правовой характер, поскольку в основе предоставления услуг лежит гражданско-правовой договор, регулируемый нормами гражданского права³⁵.

Таким образом, принимая во внимание изложенное, делаем вывод, что коммунальные услуги допустимо рассматривать как отдельный вид публичной, но не административной услуги, основанной на нормах гражданского права.

И последней услугой, содержание которой будет рассмотрено в настоящей статье, выступает **информационная услуга**.

Как указывает Ю.А. Тихомиров, информационные услуги могут быть сопутствующими либо представлять собой начальный этап при оказании иных публичных услуг³⁶. Под информационными услугами следует понимать действия обладателя информации или оператора информационной системы по обеспечению пользователей документированной информацией для обеспечения их потребностей³⁷. Субъектом, предоставляющим информационные услуги, выступают как органы исполнительного типа, так и частные лица, которые в литературе именуются как супервайзер, менеджер, провайдер³⁸.

Изложенное выше свидетельствует о наличии в информационных услугах собственных содержательных признаков, которые могут закладываться в числе прочего нормами административного права. Следовательно, можно сделать вывод, что те информационные услуги, предоставление которых обеспечено органами исполнительного типа и завершается изданием административного акта, являются подвидом административной услуги.

Установленная корреляция социальной и информационной услуги с понятием «административная услуга» позволяет сделать вывод, что разносторонний терминологический аппарат обусловлен сферой нормативного регулирования (отраслями законодательства) рассматриваемых услуг, а именно особенностью предмета обращения в административные органы. В процедурном аспекте часть

³⁴ Приказ министра национальной экономики Республики Казахстан от 24 июня 2019 года № 58 «Об утверждении типовых договоров предоставления регулируемых услуг». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 25 июня 2019 года № 18889. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024862>.

³⁵ Там же.

³⁶ Публичные услуги и право. Научно-практическое пособие / Под ред.: Тихомиров Ю.А. М.: НОРМА, 2007. С. 344–349.

³⁷ Стащенко С.П. Понятие и элементы публичных информационных услуг, предоставляемых федеральными органами исполнительной власти // Вестник Московского государственного университета МВД России. 2010. № 2. С. 144.

³⁸ Костылев А.К. Информационное право: учебное пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2010. С. 244.

таких услуг также не имеет каких-либо существенных отличий, и они могут иметь общие признаки с административной услугой, а именно:

1. Субъектом предоставления выступает административный орган.
2. Результатом предоставления услуг становится административный акт.

Следовательно, такие услуги, как социальная, информационная, выступают отдельным подвидом административной услуги, и порядок их предоставления регулируется нормами административного права. Вместе с тем следует отметить, что наряду с административно-правовым регулированием данных услуг отдельные социальные и информационные услуги подлежат частноправовому регулированию³⁹, что, соответственно, выводит их за рамки системы административных услуг.

Делая промежуточный вывод, можно отметить, что термин «публичная услуга» выступает родовым понятием по отношению к «государственной, социальной, административной, коммунальной услуге»; а такие услуги, как «социальная, информационная услуга», являются отраслевыми услугами, выступающими подвидом административной услуги. В поддержку нашего вывода следует привести высказывание В.П. Тимощука, который указывает, что такой подход не вступает ни в одно из противоречий с общим понятием административной услуги, поскольку все подобные отношения относятся к отраслям законодательства, которые «выросли» из административного права и носят административный характер⁴⁰.

Исходя из изложенного, можно сделать вывод, что национальное законодательство наполнено большим количеством терминов, близких по значению, что усложняет как правоприменительную деятельность, так и теоретическое изучение данного института. На наш взгляд, законодатель должен провести основательную ревизию наличествующего терминологического аппарата. Как показывает наш анализ, вполне достаточным был бы термин «административная услуга», при помощи которого можно обозначить подавляющее большинство услуг, порядок предоставления которых регулируется нормами административного права. Но это, конечно же, вопрос будущего. Сегодня, с учетом положений действующего законодательства, мы вынуждены оперировать категорией «государственная услуга», в рамках которой могут быть выделены следующие подвиды услуг:

1. Административная услуга – предоставляется органами государственной власти и / или субъектами делегированных полномочий на основании и в порядке, определенном нормами административного права. Отдельными подвидами административных услуг являются социальные услуги, информационные услуги;

³⁹ Синкевич Ж.В. Правовая природа социальной услуги: конвергенция частных и публичных начал // Сибирский юридический вестник. 2020. № 2 (89). С. 52.

⁴⁰ Тимошук В.П. «Адміністративна процедура та адміністративні послуги». Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П.Тимошук. К.: Факт, 2003. 496 с. URL: <http://5rik.ru/clear/list-1150-str-1.php>.

5. В зависимости от сферы общественных отношений, в которых возникают соответствующие отношения:

- 1) экологические;
- 2) регистрационные;
- 3) финансовые;
- 4) здравоохранения;
- 5) образования и науки;
- 6) социального обеспечения;
- 7) информационных;
- 8) энергетики;
- 9) предпринимательства;
- 10) транспорта и коммуникаций;
- 11) сельского хозяйства;
- 12) ветеринарии;
- 13) миграционные и т. д.

В контексте последнего критерия для классификации отметим, что именно он, на наш взгляд, был положен в основу построения реестра государственных услуг⁴⁴, который включает в себя на сегодняшний день 1323 государственные услуги, объединенные в 31 группу. В этой части прослеживается некая взаимосвязь с Особенным административным правом, отрасли которого, по мнению Р.С. Мельника, формируются исходя из основных функций публичного управления, предопределяемых сферами управленческой деятельности⁴⁵. Иными словами, это означает, что каждая отрасль Особенного административного права может / должна выступать нормативной основой для предоставления соответствующего количества (вида) государственных услуг.

Система субъектов, уполномоченных на предоставление государственных услуг

В завершение нашего анализа необходимо остановиться также и на вопросе о системе субъектов, которые уполномочены на предоставление государственных услуг. Этот вопрос мы частично затрагивали выше, однако считаем необходимым несколько конкретизировать ранее сформулированные положения. В части формирования заявленной системы целесообразно отталкиваться от основных групп (видов) субъектов публичного управления, которые представлены следующим образом:

⁴⁴ Приказ и.о. министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 31 января 2020 года № 39 / НК. Об утверждении реестра государственных услуг. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019982>.

⁴⁵ Мельник Р.С. Общее административное право Республики Казахстан: учебник: в 3 томах / Р.С. Мельник. Алматы: LEM, 2022. С. 80.

1. Центральные государственные органы публичного управления (республиканского уровня):

- 1) правительство и подчиненные ему органы и должностные лица;
- 2) органы и должностные лица, подчиненные Президенту РК;
- 3) субъекты, входящие в судебную ветвь власти. Департамент по обеспечению деятельности судов при Верховном суде Республики Казахстан (аппарат Верховного суда Республики Казахстан).

2. Субъекты публичного управления местного уровня:

- 1) акимы, акиматы;
- 2) территориальные подразделения центральных исполнительных органов.

3. Государственные субъекты органов публичного управления в форме акционерного общества, государственного предприятия и иной организационно-правовой форме:

- 1) республиканское государственное учреждение «Межрегиональная инспекция связи» Комитета телекоммуникаций МЦРИАП;
- 2) некоммерческое акционерное общество «Государственная корпорация “Правительство для граждан”» и другие.

4. Субъекты делегированных полномочий. Субъекты частного права, получившие на временной основе полномочия от государства на выполнение отдельных управленческих функций⁴⁶:

- 1) национальная палата предпринимателей «Атамекен».

Как следует из изложенного, в процесс «служения обществу» вовлечены не только органы исполнительной власти, но и другие субъекты, наделенные соответствующими административными полномочиями. Все они, таким образом, выступают субъектами предоставления государственных услуг. Для отдельных субъектов этот вид деятельности является первостепенным, в то время как для других – дополнительным. При этом все эти субъекты объединяет тот факт, что в подавляющем большинстве случаев они в процессе своей деятельности в данной сфере руководствуются нормами административного права.

Раскрывая систему субъектов публичного управления, задействованных в предоставлении государственных услуг, следует обратить особое внимание на НАО «Государственная корпорация “Правительство для граждан”» (далее по тексту – Государственная корпорация), которая была создана в качестве «центрального оператора» государственных услуг. Государственная корпорация и ее территориальные подразделения выступают «единым окном» для граждан и субъектов хозяйственной деятельности по большинству вопросов, связанных с оказанием государственных услуг⁴⁷.

⁴⁶ Мельник Р.С. Общее административное право Республики Казахстан: учебник: в 3 томах / Р.С. Мельник. Алматы: LEM, 2022. С. 211–217.

⁴⁷ Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.09.2022 г.). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088>.

Подобная модель была реализована с целью повышения качества, прозрачности и доступности государственных услуг, оказываемых физическим и юридическим лицам⁴⁸. На первом этапе функционирования Государственная корпорация выполняла исключительно «посредническую работу» между услугополучателем и услугодателем, при этом не имея полномочий рассматривать и принимать решения по принятым заявлениям граждан⁴⁹. На сегодняшний день работа Государственной корпорации как единого провайдера выстроена следующим образом: сотрудники фронт-офисов, проводя первичную проверку, принимают заявления от граждан, передают их в уполномоченные органы и возвращают гражданам оформленные документы.

Следует отметить, что такая модель взаимодействия Государственной корпорации с гражданами имеет ценность для населения именно тогда, когда они могут получать необходимые им услуги по принципу «одного окна»⁵⁰. Реализация данного принципа обеспечена посредством взаимодействия органов публичного управления и интеграции информационных систем сервиса цифровых документов. Данная модель позволяет решить следующие задачи:

1. Оптимизировать штат непосредственных услугодателей путем сокращения их разнообразия и количества.
2. Уменьшить перечень необходимых для получения государственной услуги документов за счет их нахождения в соответствующих базах данных государственных органов.
3. Минимизировать прямой контакт услугополучателей и услугодателей.
4. Сократить административные барьеры для частных лиц.
5. Нейтрализовать коррупционные риски.

Порядок взаимодействия Государственной корпорации с иными органами публичного управления (непосредственными услугодателями) определен Правилами деятельности Государственной корпорации «Правительство для граждан»⁵¹, согласно которым взаимодействие с услугодателями осуществляется с использо-

⁴⁸ Джаненова С. Центры обслуживания населения по принципу «Одного окна»: от граждан для правительства к «Правительству для граждан»? // Программа для молодых исследователей в области публичной политики Фонда Сорос-Казахстан. Алматы. 2018. С. 7.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Принцип «одного окна» – форма централизованного оказания государственной услуги, предусматривающая минимальное участие услугополучателя в сборе и подготовке документов при оказании государственной услуги и ограничение его непосредственного контакта с услугодателями. (п. 2 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах»). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088>.

⁵¹ Приказ министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 22 января 2016 года № 52. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 25 февраля 2016 года № 13248 «Об утверждении Правил деятельности Государственной корпорации "Правительство для граждан". URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013248>.

ванием информационной системы мониторинга оказания государственных услуг, а также посредством использования иных средств взаимодействия, определенных законодательством РК⁵².

Однако следует отметить и недостатки указанной модели. Во-первых, отсутствие у работников Государственной корпорации глубоких знаний касательно всех видов государственных услуг и условий их предоставления, что приводит к необоснованным отказам в принятии документов. Во-вторых, недостаточно четкое распределение полномочий между органом, непосредственно предоставляющим услугу, и Государственной корпорацией. В-третьих, неразработанность четких механизмов прямой коммуникации между сотрудниками Государственной корпорации и непосредственными услугодателями, что приводит к волоките и бюрократизму, поскольку часто невозможно в оперативном порядке согласовать отдельные технические или организационные вопросы.

Наряду с изложенным следует отметить, что на сегодняшний день Государственная корпорация выступает также и непосредственным услугодателем по ряду государственных услуг: государственной регистрации недвижимого имущества⁵³; регистрации залога движимого имущества⁵⁴; государственной регистрации юридических лиц⁵⁵ и иных государственных услуг в соответствии с законодательством РК⁵⁶. В этой части также наблюдаются проблемы с уровнем квалификации сотрудников Государственной корпорации, что снижает эффективность ее деятельности. Ситуация может быть исправлена лишь путем изменения процедур подбора персонала, включая повышение требований к его компетенции.

Наряду с изложенным следует отметить, что изначально запланированная модель полномасштабного предоставления государственных услуг посредством

⁵² Там же: п. 31 Правил. Взаимодействие Государственной корпорации с услугодателями осуществляется в соответствии с законодательством Республики Казахстан в сфере оказания государственных услуг. Так, в соответствии со Стандартом работы фронт-офисов прием документов, первичный анализ документов услугополучателя на предмет соответствия стандарту государственной услуги обеспечивается сотрудниками Государственной корпорации. После чего Государственная корпорация при содействии почтовой службы обеспечивает передачу документов непосредственному услугодателю, который также обеспечивает возврат готовых документов в Государственную корпорацию.

⁵³ Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 4 мая 2020 года № 27 «Об утверждении Правил оказания государственной услуги «Государственная регистрация прав (обременений прав) на недвижимое имущество». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020610>.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Приказ и.о. министра юстиции Республики Казахстан от 29 мая 2020 года № 66 «Об утверждении правил оказания государственных услуг в сфере государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020771>.

⁵⁶ Приказ и.о. министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 31 января 2020 года № 39 / НК «Об утверждении реестра государственных услуг». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019982>.

Государственной корпорации не получила своей реализации, так как определенное количество государственных услуг продолжает предоставляться непосредственно административными органами путем прямого контакта с услугополучателями. Такая ситуация наблюдается в отношении следующих государственных услуг: государственная регистрация внесенных изменений и дополнений в учредительные документы некоммерческих организаций (заявление предоставляется напрямую в территориальные департаменты юстиции)⁵⁷; выдача разрешения иностранцам и лицам без гражданства на постоянное жительство в Республике Казахстан⁵⁸; выдача удостоверений личности моряка Республики Казахстан⁵⁹; постановка на учет детей, являющихся гражданами Республики Казахстан, переданных на усыновление (удочерение) иностранцам⁶⁰, и другие услуги.

На наш взгляд, подобное положение дел является неоправданным и создает условия для злоупотреблений со стороны административных органов. Нет никаких объективных причин для того, чтобы выводить названные виды государственных услуг за рамки компетенции Государственной корпорации.

Таким образом, Государственная корпорация на сегодняшний день выполняет две основные функции: посредническую и непосредственно правоприменительную. Разграничение этих функций является важным, поскольку нарушения прав граждан, которые могут произойти в рамках реализации названных функций, будут «включать» в действие различные механизмы их защиты и ответственности Государственной корпорации. В первом случае частные лица в подавляющем большинстве случаев не смогут воспользоваться возможностями административной юстиции; тогда как во втором – административные суды смогут проверить законность решений (действий) услугодателей.

⁵⁷ Закон Республики Казахстан от 17 апреля 1995 года № 2198 «О государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003592.

⁵⁸ Приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 992 «Об утверждении Правил выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012880>.

⁵⁹ Приказ и.о. министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 3 апреля 2020 года № 181 «Об утверждении Правил оказания государственной услуги "Выдача удостоверений личности моряка Республики Казахстан"». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020309>.

⁶⁰ Приказ министра иностранных дел Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 11-4/137 «Об утверждении Правил постановки на учет в Министерстве иностранных дел Республики Казахстан и осуществления заграничными учреждениями Республики Казахстан контроля за детьми, являющимися гражданами Республики Казахстан, переданными на усыновление иностранцам». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020479>.

Заключение

Таким образом, система государственных услуг и субъектов, уполномоченных на их предоставление, является чрезвычайно разветвленной и динамично развивающейся. Динамизм проявляется прежде всего в том, что рассматриваемые системы стараются «успеть» за теми общественными отношениями, которые формируются в обществе. В этой части, таким образом, нужно обеспечить постоянный мониторинг того, насколько в действительности потребности общества и возможности (предложения) государства в этой сфере совпадают. Необходимо обеспечить создание условий для пересмотра основной части понятийного аппарата системы «государственных услуг». Изложенное выше обуславливает целесообразность и необходимость введения предложенного модельного определения административных услуг, имеющих непосредственную взаимосвязь с отраслями Особенного административного права, которые, в свою очередь, являются нормативной основой для предоставления соответствующего количества (вида) государственных услуг.

Следует отметить, что существующая сегодня модель института государственных услуг была заложена еще в 2005 году. И с этой даты прошло много времени. Появились новые вызовы, которые требуют основательных реформ. Более детально о наших предложениях в этой части речь пойдет в следующих работах.

Список литературы (қаралған нәрселердің тізімі, reference list)

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения 15.01.2023).
The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted during the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of 09/19/2022) [Electronic resource]. (Accessed 15.01.2023).
2. Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI «Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350> (дата обращения: 15.01.2023).
Code of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2020 No. 350-VI “Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350> (Date of application: 15.01.2023).
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2022 г.) [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 30.01.2023).
The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), adopted by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on December 27, 1994 (with amendments and additions as of 11/24/2022) [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (Accessed: 30.01.2023).
4. Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.09.2022 г.) [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088> (дата обращения: 30.01.2023).
Law of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2013 No. 88-V “On Public services” (with amendments and additions as of 04.09.2022) [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088> (Accessed: 30.01.2023).
5. Закон Республики Казахстан от 17 апреля 1995 года № 2198 «О государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств» [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003592 (дата обращения: 30.01.2023).
Law of the Republic of Kazakhstan dated April 17, 1995 No. 2198 “On State Registration of Legal Entities and Registration of Branches and Representative Offices” [Electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003592 (Accessed: 30.01.2023).

6. Закон Украины от 6 сентября 2012 года № 5203-VI «Об административных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.01.2022 г.) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31269904&pos=8;-88#pos=8;-88 (дата обращения: 30.01.2023).
Law of Ukraine of September 6, 2012 No. 5203-VI “On Administrative Services” (with amendments and additions as of 01/27/2022) [Electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31269904&pos=8;-88#pos=8;-88 (Accessed: 30.01.2023).
7. Закон Украины от 2 июля 2015 года № 580-VIII «О Национальной полиции» [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38962211&pos=37;-42#pos=37;-42 (дата обращения 17.11.2022).
Law of Ukraine No. 580-VIII of July 2, 2015 “On the National Police” [Electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38962211&pos=37;-42#pos=37;-42 (Accessed: 17.11.2022).
8. Приказ и.о. министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 29 апреля 2020 года № 249 «Об утверждении перечня коммунальных услуг и типовых правил предоставления коммунальных услуг» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020542> (дата обращения: 30.01.2023).
Order of the Acting Minister of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan dated April 29, 2020 No. 249 “On Approval of the List of Utilities and Standard Rules for the Provision of Utilities” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020542> (Accessed: 30.01.2023).
9. Приказ и.о. министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 3 апреля 2020 года № 181 «Об утверждении Правил оказания государственной услуги “Выдача удостоверений личности моряка Республики Казахстан”» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020309> (дата обращения: 30.01.2023).
10. Приказ и.о. министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 31 января 2020 года № 39 / НК. «Об утверждении реестра государственных услуг» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019982> (дата обращения: 30.01.2023).
Order of the Acting Minister of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2020 No. 39 / NK. “On Approval of the Register of Public Services” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019982> (Accessed: 30.01.2023).

11. Приказ и.о. министра юстиции Республики Казахстан от 29 мая 2020 года № 66 «Об утверждении правил оказания государственных услуг в сфере государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020771> (дата обращения: 30.01.2023).
Order of the Acting Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated May 29, 2020 No. 66 “On Approval of the Rules for the Provision of Public Services in the Field of State Registration of Legal Entities and Registration of Branches and Representative offices” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020771> (Accessed: 30.01.2023).
12. Приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 992 «Об утверждении Правил выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012880> (дата обращения: 30.01.2023).
Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2015 No. 992 “On Approval of the Rules for Issuing Temporary and Permanent Residence Permits to Foreigners and Stateless Persons in the Republic of Kazakhstan” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012880> (Accessed: 30.01.2023).
13. Приказ министра иностранных дел Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 11-4/137 «Об утверждении Правил постановки на учет в Министерстве иностранных дел Республики Казахстан и осуществления загранучреждениями Республики Казахстан контроля за детьми, являющимися гражданами Республики Казахстан, переданными на усыновление иностранцам» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020479> (дата обращения: 30.01.2023).
Order of the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan dated April 23, 2020 No. 11-4/137 “On Approval of the Rules for Registration with the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan and the Implementation, by Foreign Institutions of the Republic of Kazakhstan, of Control over Children who are Citizens of the Republic of Kazakhstan, Transferred to Foreigners for adoption” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020479> (Accessed: 30.01.2023).
14. Приказ министра национальной экономики Республики Казахстан от 24 июня 2019 года № 58 «Об утверждении типовых договоров предоставления регулируемых услуг». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 25 июня 2019 года № 18889 [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024862> (дата обращения: 30.01.2023).

Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated June 24, 2019 No. 58 “On Approval of Standard Contracts for the Provision of Regulated Services”. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on June 25, 2019 No. 18889 [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024862> (Accessed: 30.01.2023).

15. Приказ министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 22 января 2016 года № 52. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 25 февраля 2016 года № 13248 «Об утверждении Правил деятельности «Государственной корпорации “Правительство для граждан”» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013248> (дата обращения: 30.01.2023).

Order of the Minister for Investment and Development of the Republic of Kazakhstan No. 52 dated January 22, 2016. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on February 25, 2016 No. 13248 “On Approval of the Rules of Operation of the State Corporation “Government for Citizens”” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013248> (Accessed: 30.01.2023).

16. Приказ министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 24 апреля 2020 года № 155 / НК «Об утверждении Правил оказания проактивных услуг» (с изменениями от 17.10.2022 г.) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32397413 (дата обращения: 30.01.2023).

Order of the Minister of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan dated April 24, 2020 No. 155 / NK “On Approval of the Rules for the Provision of Proactive Services” (as amended on 10/17/2022) [Electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32397413 (Accessed: 30.01.2023).

17. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 4 мая 2020 года № 27 «Об утверждении Правил оказания государственной услуги «Государственная регистрация прав (обременений прав) на недвижимое имущество» [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020610> (дата обращения: 30.01.2023).

Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2020 No. 27 “On Approval of the Rules for the Provision of Public Services “State Registration of Rights (encumbrances of rights) to Immovable Property” [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020610> (Accessed: 30.01.2023).

18. Решение СМАС города Нур-Султан от 28 января 2022 года № 7194-21-00-

4/2176.

Decision No. 7194-21-00-4/2176 of the SIAC of the City of Nur-Sultan dated January 28, 2022.

19. Решение СМАС города Нур-Султан от 02 ноября 2021 года № 7194-21-00-4/924.

Decision No. 7194-21-00-4/924 dated November 02, 2021 of the SIAC of the city of Nur-Sultan.

20. Решение СМАС города Нур-Султан от 3 февраля 2022 года № 7194-21-00-4/2238.

Decision No. 7194-21-00-4/2238 dated February 3, 2022 of the SIAC of the city of Nur-Sultan.

21. Аубакирова И.У. Человеческое измерение системы государственной службы в контексте правового обеспечения государственных услуг // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. 2010. № 2 (18). С. 21–26.

Aubakirova I.U. “The Human Dimension of the Public Service System in the Context of Legal Provision of Public Services” // Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan. 2010. № 2 (18). PP. 21–26.

22. Васильева А.Ф. Сервисное государство: административно-правовое исследование оказания публичных услуг в Германии и России: монография. М.: РАП, 2012. С. 74–77.

Vasilyeva A.F. “Service State: Administrative-legal Research of Public Services in Germany and Russia”. Monograph. Moscow: RAP, 2012. P. 74–77.

23. Джаненова С. Центры обслуживания населения по принципу «Одного окна»: от граждан для правительства к «Правительству для граждан»? // Программа для молодых исследователей в области публичной политики Фонда Сорос-Казахстан. Алматы. 2018. С. 7.

Dzhanenova S. “One-Stop-Shop Service Centers: from Citizens for Government to Government for Citizens?” // Program for young researchers in the field of public policy of the Soros Foundation-Kazakhstan. Almaty. 2018. P. 7.

24. Зайковский В.Н. «Сервисное государство»: новая парадигма или современная технология государственного управления // Приоритеты России. 2014. № 24 (261). С. 18–27.

Zaikovsky V.N. “Service State”: A New Paradigm or Modern Technology of Public Administration // Priorities of Russia. 2014. № 24 (261). PP. 18–27.

25. Исаков А.Р. Обеспечение качества государственных услуг: Административно-правовой аспект: дис... к.ю.н. Саратов, 2014. С. 41–42.

Isakov A.R. “Ensuring the Quality of Public Services: Administrative and Legal Aspect. D. thesis for the degree of Candidate of Sciences. Saratov, 2014. PP. 41–42.

26. Карловская Е.А. Типология и систематика государственных услуг // Вестник

- ТОГУ. 2012. № 1 (24). С. 179–181
Karlovskaia E.A. “Typology and Systematics of Public Services” // Vestnik (Herald) of ТОГУ. 2012. № 1 (24). P. 179–181.
27. Кирсанов С.А. Муниципальные услуги как вид публичных услуг // Управленческое консультирование. 2008. №4. С. 30–42.
Kirsanov S.A. “Municipal Services as a Type of Public Services”. State and Municipal Service // Management Consulting. 2008. №4. P. 30–42.
28. Козлова Л.С., Садовская Т.Д. Отдельные аспекты административно-правового регулирования предоставления муниципальных услуг // Вестник Тюменского государственного университета. 2014. № 3. С. 157–161.
Kozlova L.S., Sadovskaya T.D. “Certain Aspects of Administrative and Legal Regulation of the Provision of Municipal Services” // Vestnik (Herald) of Tyumen State University. 2014. №3. P. 157–161.
29. Комиссарова Л.А. Природа жилищно-коммунальных услуг как социально значимого общественного блага // Вестник НГИЭИ. 2014. №11. С. 1–8.
Komissarova L.A. “The Nature of Housing and Communal Services as a Socially Significant Public Good” // Bulletin NGIEI. 2014. №11. P. 1–8.
30. Компания Илона Маска «Tesla», не являясь национальным оператором Украины, обеспечивающим предоставление услуг связи, на бесплатной основе обеспечивает предоставление услуг спутниковой связи в Украине [Электронный ресурс]. URL:
<https://zona.media/article/2022/05/18/starsandstripes?ysclid=lanb55d6t2227764168> (дата обращения: 14.11.2022).
“Tesla”, the company of Ilon Musk, not being a national operator of Ukraine, providing communication services, provides satellite communication services in Ukraine on a free-of-charge basis [Electronic resource]. URL:
starsandstripes?ysclid=lanb55d6t2227764168 (Accessed 14.11.2022).
31. Костылев А.К. Информационное право: учебное пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2010. С. 244.
Kostylev A.K. Information Law: Textbook. Tyumen: Tyumen State University Press, 2010. P. 244.
32. Костюков А.Н. Проблемы правового регулирования публичных услуг в России. // Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт) / Под общ. ред. Е.В. Гринько, Н.А. Шевелевой. М., 2007.
Kostyukov A.N. “Problems of Legal Regulation of Public Services in Russia”. // Public Services: Legal Regulation (Russian and foreign experience) / Ed. by E.V. Grinko, N.A. Sheveleva. Moscow, 2007.
33. Мельник Р.С. Общее административное право Республики Казахстан: учеб-

- ник: в 3 томах / Р.С. Мельник. Алматы: LEM, 2022.
Melnik R.S. “General Administrative Law of the Republic of Kazakhstan”: textbook: in 3 volumes / R.S. Melnik. Almaty: LEM, 2022.
34. Мельник Р.С. Учебное пособие 100 ответов на 100 вопросов по общему административному праву. Киев: Юринком Интер, 2017.
Melnik R.S. Textbook 100 Answers to 100 Questions on General Administrative Law. Kiev: Jurinkom Inter, 2017.
35. Мицкевич Л.А. Субъективные публичные права граждан // Административно-правовой статус гражданина. М., 2004. С. 79–84.
Mickiewicz L.A. “Subjective Public Rights of Citizens” // Administrative-legal status of a citizen. Moscow, 2004. PP. 79–84.
36. Неделько С.И., Мурзина И.А., Егоров С.Н. Понятие государственной услуги как категории государственного управления // Общественные науки. Социология. 2008. № 3. С. 7–8.
Nedelko S.I., Murzina I.A., Egorov S.N. “The Concept of Public Service as a Category of Public Administration” // Social Sciences. Sociology. 2008. № 3. P. 7–8.
37. Нургазинов Б.К., Макенов Т.К., Тебаев Д.Б. Государственные услуги как инструмент обеспечения прав и законных интересов физических и юридических лиц // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. 2020. № 4 (18). С. 24–31.
Nurgazinov B.K., Makenov T.K., Tebaev D.B. “State Services as a Tool to Ensure the Rights and Legitimate Interests of Individuals and Legal Entities” // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. 2020. № 4 (18). PP. 24–31.
38. Отраслевая рамка квалификаций «Социальное обеспечение и социальные услуги» (утверждена Отраслевой комиссией по социальному партнерству и регулированию социальных и трудовых отношений, 2019 год) [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36170745 (дата обращения: 15.01.2023).
Sectoral Qualifications Framework “Social Welfare and Social Services” (approved by the Sectoral Commission on Social Partnership and Regulation of Social and Labor Relations, 2019) [Electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36170745 (Date of accession 15.01.2023).
39. Понкин И.В. Понятие публичных услуг // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2014. № 1 (38). С. 134–138.
Ponkin I.V. “The Concept of Public Services” // Vestnik of Omsk University. Series “Law”. 2014. № 1 (38). P. 134–138.
40. Пономаренко В.А. Гражданское судопроизводство как услуга в электронном сервисном государстве // Lex Russica. 2016. №2 (111). С. 49–58.
Ponomarenko V.A. “Civil Litigation as a Service in the Electronic Service State”

- // Lex Russica. 2016. №2 (111). P. 49–58.
41. Портал державних послуг [Електронний ресурс]. URL: <https://igov.org.ua/> (дата звернення: 24.10.2022).
Portal of State Services [Electronic resource]. URL: <https://igov.org.ua/> (Date of access: 24.10.2022).
42. Путило Н.В. К вопросу о природе социальных услуг // Журнал российского права. 2006. № 4. С. 16–22.
Putilo N.V. “To the Question of the Nature of Social Services” // Journal of Russian Law. 2006. № 4. P. 16–22.
43. Сатникова Л.В. Услуги в гражданском праве России. Рос. акад. наук, Ин-т государства и права. М.: Волтерс Клувер, 2006. С. 64.
Satnikova L.V. “Services in the Civil Law of Russia”. Russian Academy of Sciences, Institute of State and Law. Moscow: Wolters Kluver, 2006. P. 64.
44. Синкевич Ж.В. Правовая природа социальной услуги: конвергенция частных и публичных начал // Сибирский юридический вестник. 2020. № 2 (89). С. 52.
Sinkevich J.V. “Legal Nature of Social Service: Convergence of Private and Public Elements” // Siberian Law Bulletin. 2020. № 2 (89). P. 52.
45. Стащенко С.П. Понятие и элементы публичных информационных услуг, предоставляемых федеральными органами исполнительной власти // Вестник Московского государственного университета МВД России. 2010. № 2. С. 144.
Stashchenko S.P. “The Concept and Elements of Public Information Services Provided by Federal Executive Bodies” // Bulletin of the Moscow State University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2010. № 2. P. 144.
46. Талапина Э.В., Тихомиров Ю.А. Публичные функции в экономике // Право и экономика. 2002. № 6. С. 5.
Talapina E.V., Tikhomirov Y.A. “Public Functions in Economy”. Law and Economy. 2002. №6. P. 5.
47. Терещенко Л.К. Государственные и муниципальные услуги: проблемы правоприменения // Журнал российского права. 2019. № 10. С. 101–110.
Tereschenko L.K. “State and Municipal Services: Problems of Law- Enforcement” // Journal of Russian Law. 2019. № 10. P. 101–110.
48. Терещенко Л.К. Услуги: государственные, публичные, социальные // Журнал Российского права. 2004. № 10 (94). С. 15–23.
Tereschenko L.K. “Services: State, Public, Social” // Journal of Russian Law. 2004. № 10 (94). PP. 15–23.
49. Тимошук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / В.Тимошук / Асоціація міст України. К.: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. С. 124.

- Tymoshchuk V. “Provision of Administrative Services in the Municipal Sector”. Training Manual for Local Self-government Officials / V. Tymoshchuk / Association of Ukrainian Cities. К.: “Enterprise “V&A” LLC, 2015. P. 124.
50. Тимощук В. Адміністративні послуги: Посібник / [В. Тимощук]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні. – DESPRO». К.: ТОВ «Софія-А». 2012. С. 104.
Tymoshchuk V. Administrative services: Manual / [V. Tymoshchuk]; Swiss-Ukrainian project “Decentralization Support in Ukraine - DESPRO”. К.: Sofia-A LLC. 2012. P. 104.).
51. Тимощук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П.Тимощук. К.: Факт, 2003. 496 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://5rik.ru/clear/list-1150-str-1.php> (дата обращения: 30.01.2023).
Tymoshchuk V.P. “Administrative Procedure and Administrative Services”. Foreign Experience and Proposals for Ukraine / Author-compiler V.P. Tymoshuk. К.: Fact, 2003. 496 p. [Electronic resource]. URL: <http://5rik.ru/clear/list-1150-str-1.php> (Accessed January 30, 2023).
52. Тихомиров Ю.А. Публичные услуги и право / Под ред. Ю.А. Тихомирова. М.: НОРМА, 2007. С. 344–349.
Tikhomirov Y.A. “Public Services and the Law”. Ed. by Y.A. Tikhomirov. Moscow: NORMA, 2007. PP. 344–349.
53. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. М., 2001. С. 200.
Tikhomirov Y.A. “Theory of Competence”. М., 2001. P. 200.
54. Тихомиров Ю.А. Управление на основе права. М.: Формула права, 2007. С. 132.
Tikhomirov Y.A. “Management on the Basis of Law”. М.: Formula prava, 2007. P. 132.
55. Тулеубаева А.Ш. Государственные услуги в контексте административной реформы в Республике Казахстан: опыт, проблемы, решения (монография) / А.Ш. Тулеубаева. Под общ. науч. ред. д.ю.н., проф М.Ч. Когамова. Алматы: Жетіжарғы, 2012. С. 176.
Tuleubaeva A.Sh. “Public Services in the Context of Administrative Reform in the Republic of Kazakhstan: Experience, Problems, Solutions (monograph) / A.Sh. Tuleubaeva. Under the general scientific editorship of Doctor of Law, Professor M.Ch. Kogamov. Almaty: Zhetizhargy, 2012. P. 176.

Լիդիա Մարտինովա

*Մ.Ս. Նարիկյանի անվան KAZGUU համալսարան, իրավագիտություն
ֆակուլտետ, վարչական և գերմանական իրավունքի դպրոց,
«ALC Attorneys» միջազգային իրավաբանական ընկերության իրավաբան*

ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՂԱԶԱԽՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ՀԱՍԿԱԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ¹

Համառոտագիր

Ուսումնասիրվող թեմայի արդիականությունը հիմնականում պայմանավորված է հանրային ծառայությունների ինստիտուտի ձևավորման և արագ զարգացման հետ: Նշվածով պայմանավորված է հանրային ծառայության գործունեության մեջ օգտագործված հասկացությունների հարաբերակցությունը տարբերակելու գործնական և տեսական խնդիրը: Հոդվածում քննարկվում են հանրային ծառայությունների հայեցակարգը և հիմնական առանձնահատկությունները, ներկայացվում է դրանց տրամադրման սուբյեկտների համակարգը: Դոկտրինալ աղբյուրների հիման վրա բացահայտվել են հանրային, համայնքային, պետական, վարչական, սոցիալական, կոմունալ ծառայությունների և տեղեկատվական ծառայությունների հասկացությունների փոխկապակցվածությունը:

Հեղինակն առաջարկում է հանրային ծառայությունների դասակարգումը Ղազախստանի ներպետական պրակտիկայի համար առավել համապատասխան չափանիշների հաշվառմամբ: Պետական ծառայության հասկացության և տարրերի առանձնահատկությունների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ձևավորել վարչական ծառայության հեղինակային սահմանումը:

Եզրափակելով՝ հեղինակը բնութագրում է պետական ծառայությունների համակարգը և Ղազախստանի Հանրապետությունում դրանց մատուցման սուբյեկտների շրջանակը՝ որպես ամենաարագ զարգացող ոլորտներից մեկը, որը պահանջում է համակարգված օրենսդրական բարեփոխումներ Ղազախստանի Հանրապետությունում:

Սույն հոդվածի նպատակն է ձևավորել հանրային ծառայությունների համակարգ և դրանց մատուցման սուբյեկտների ցանկը, ինչպես նաև բացահայտել «Կառավարությունը քաղաքացիների համար» գործունեության առանձնահատկությունները:

Հիմնաբառեր- պետական ծառայություն, համայնքային ծառայություն, սոցիալական ծառայություն, տեղեկատվական ծառայություն, գործադիր բնույթի մարմիններ, վարչական ծառայություն; հանրային ծառայություն, կոմունալ ծառայություններ, ընդհանուր և հատուկ վարչական իրավունք, պետական կորպորացիա:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 27.02.2023թ., գրախոսվել է 21.03.2023թ.:

Lidiya Martynova

*University KAZGUU named after M.S. Narikbayev, Faculty of Law,
School of Administrative and German Law,
Lawyer at international law firm “ALC Attorneys”*

STATE SERVICES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: THE CONCEPT AND SYSTEM¹

Abstract

The relevance of the topic under study is primarily due to the formation and rapid development of the institution of public services. This, in turn, poses to the researcher the practical and theoretical task of establishing the correlation between the used concepts in public service activities. The article deals with the concept and basic characteristics of public services, the system of subjects of their provision. On the basis of doctrinal sources, the correlation of the concepts of public, municipal, state, administrative, social, communal and informational services has been identified. The author offers a classification of public services according to the most relevant criteria for the practice of Kazakhstan. The analysis of concepts and clarification of signs of public services allowed to form the author's definition of an administrative service. In conclusion, the author characterizes the system of public services and subjects of their provision in the Republic of Kazakhstan as one of the most dynamically developing areas requiring a systematic reform of the legislation of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of this article is to form a system of public services and subjects of their provision, as well as to identify the specifics of the activities of the NJSC “SC “Government for citizens””.

Keywords: state service; municipal service; social service; information service; executive bodies; administrative service; public service; communal service; general and special administrative law; state corporation.

¹ The article was presented on 27.02.2023 and was reviewed on 21.03.2023.

ՀՀ ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅԱՆ «ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒՄ ՏՊԱԳՐՎՈՂ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻՆ ՆԵՐԿԱՅՑՄԱՅՎՈՂ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԸ

Հոդվածին ներկայացվող ընդհանուր պահանջները.

1. Տպագրման ներկայացվող հոդվածը պետք է անդրադառնա իրավագիտության ոլորտի արդիական կոնկրետ խնդրի, լինի հիմնավորված, առաջադրի որևէ հստակ թեզ, պարունակի իրավունքի բնագավառին վերաբերող վերլուծություններ, շարադրված լինի գրագետ և համապատասխանի ակադեմիական չափանիշներին:

2. Հոդվածը կարող է լինել հայերեն, անգլերեն կամ ռուսերեն:

3. Հոդվածի ընդհանուր ծավալը պետք է լինի 20-30 էջի սահմաններում:

4. Հոդվածը պետք է բաղկացած լինի (նշված հերթականությամբ).

ա) վերտառությունից (title, заглавие),

բ) հեղինակի մասին տեղեկատվությունից (data, данные),

գ) ներածությունից (introduction, введение),

դ) բուն հետազոտությունից՝ համապատասխան բաժիններով (գլուխներով) և պարագրաֆներով,

ե) եզրակացությունից (conclusion, заключение),

զ) համառոտագրից (abstract, абстракт),

է) հիմնարարներից կամ բանալի բառերից (keywords, ключевые слова),

ը) գրականության ցանկից (reference list, список литературы):

Հոդվածին ներկայացվող տեխնիկական պահանջները.

5. Տեքստը մուտքագրվում է «Յունիկոդ» (Unicode) կոդավորման համակարգի տառատեսակների կիրառմամբ:

6. Հոդվածի հայերեն տեքստը պետք է շարադրել GHEA Grapalat, ռուսերեն և անգլերեն տեքստերը՝ Times New Roman:

7. Հոդվածի էջերը համարակալվում են:

8. Յուրաքանչյուր էջ պետք է լինի A4 (201x297 մմ) ֆորմատի և համապատասխանի հետևյալ չափանիշներին. լուսանցքներ՝ ձախից՝ 2 սմ, աջից՝ 1 սմ, վերևից՝ 2,5 սմ, ներքևից՝ 2 սմ:

9. Միջտողային հեռավորությունը պետք է լինի 1,5 սմ: Պարբերությունների միջև չպետք է լինի այլ հեռավորություն:

10. Պարբերությունները պետք է երկու կողմից հավասարեցված լինեն և սկսվեն 1 սմ խորքից:

11. Տեքստը, բացառությամբ՝ վերտառության և տողատակի ծանոթագրությունների, շարադրվում է 12 տառաչափով:

12. Վերտառությունը պետք է լինի 14 տառաչափով, կենտրոնում (Center) և թավ (Bold) տառատեսակով: Վերտառությունն ամբողջությամբ գրվում է մեծատառերով:

13. Տողատակի ծանոթագրությունները (References) պետք է լինեն 10 տառաչափով և երկու կողմից հավասարեցված:

Հոդվածի առանձին մասերին ներկայացվող ընդհանուր պահանջները.

14. Վերտառությունը պետք է բաղկացած լինի առավելագույնը 20 բառից և համապատասխանի հոդվածի բովանդակությանը: Այն ներկայացվում է եռաբառ (հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն) և չպետք է պարունակի հապավումներ, էթե դրանք հանրահայտ չեն:

15. Հեղինակի մասին տեղեկատվությունը ներկայացվում է էլեկտրոնային եղանակով՝ եռաբառ (հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն), և պետք է լրացվի Հավելված 1-ի նմուշների ձևաչափի վրա:

16. Եթե հոդվածի հեղինակները մի քանիսն են, ապա յուրաքանչյուր հեղինակի համար Հավելված 1-ով սահմանված տեղեկատվությունը տրվում է առանձին՝ կցված ըստ նրանց որոշած հերթականության:

Հոդվածին ներկայացվող բովանդակային պահանջները.

17. Ներածությունը պետք է պարունակի.

ա) թեմայի ձևակերպում,

- բ) հետազոտության հիպոթեզի ձևակերպում,
 - գ) հետազոտության արդիականության հիմնավորում,
 - դ) հետազոտության նպատակի և խնդիրների ձևակերպում,
 - ե) օգտագործված մեթոդների վերաբերյալ տեղեկատվություն (ըստ հեղինակի ցանկության):
18. Բուն հոդվածը պետք է համապատասխանի վերտառությանը, պարունակի իրավունքի բնագավառին վերաբերող վերլուծություններ, գիտական ուսումնասիրության մեթոդների կիրառում, դրա հիման վրա՝ առաջադրված խնդիրների լուծումներ:
19. Եզրակացությունը պետք է ներառի.
- ա) հետազոտության ընթացքում ձեռք բերված հեղինակային արդյունքների համառոտ ներկայացում,
 - բ) ուսումնասիրության եզրակացությունների ամփոփում (յուրաքանչյուր կետ պետք է նվիրված լինի ներածության մեջ նշված խնդիրներին պատասխանելուն կամ ներածությունում նշված հիպոթեզի (եթե այդպիսիք կան) դրույթներն ապացուցելու փաստարկ հանդիսանա):
20. Համառոտագիրը ներկայացվում է եռալեզու (հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն), 200-300 բառերի սահմանում և պետք է ներառի.
- ա) խնդրի ուսումնասիրության արդիականությունն ու նպատակահարմարությունը (ուսումնասիրվող խնդրի արդիականության համառոտ և հակիրճ նկարագրությունը),
 - բ) հոդվածի նպատակը,
 - գ) հեղինակային արդյունքները (հոդվածում բացահայտվածը, հիմնավորվածը, և ապացուցվածը),
 - դ) ստացված արդյունքների գործնական և տեսական նշանակությունը:
21. Եռալեզու (հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն) նշվում են 5-10 բանալի բառեր, որոնք միմյանցից անջատվում են ստորակետներով (,):

Հոդվածի ներկայացման կարգը.

22. Հոդվածը ներկայացվում է էլեկտրոնային (Microsoft Word) տարբերակով հետևյալ էլ. հասցեին ուղարկելու միջոցով. orinakanutyun@prosecutor.am
23. Էլեկտրոնային նամակում անհրաժեշտ է կատարել նշում այն մասին, որ հոդվածն ուղարկվում է տպագրման:

Հոդվածների ընդունումը և գրախոսումը.

24. Այն հոդվածները, որոնք չեն համապատասխանում վերոնշյալ բոլոր պահանջներին, ենթակա են վերադարձման և չեն փոխանցվում գրախոսման:
25. Վերոնշյալ բոլոր պահանջներին համապատասխանող հոդվածները ենթակա են անանուն և գաղտնի գրախոսման «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի գրախոսների կողմից:
26. Յուրաքանչյուր իրավունքի ճյուղին վերաբերող հոդվածը գրախոսում է տվյալ ոլորտում առնվազն իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան ունեցող և (կամ) տվյալ ոլորտում ակտիվ մասնագիտական գործունեություն ծավալող անձը:
27. Գրախոսը ստուգում է աշխատանքի արդիականությունը, գիտականությունը, օրիգինալությունը, ակադեմիական չափանիշներին համապատասխանությունը և առաջադրված խնդրի լուծման մակարդակը:
28. Գրախոսականում նշվում են աշխատանքի և՛ դրական, և՛ բացասական կողմերը:
29. Գործում է ակադեմիական ազատության սկզբունքը:
30. Տպագրման են ենթակա այն հոդվածները, որոնք երաշխավորվել են գրախոսի կողմից:
31. Գրախոսականների էլեկտրոնային տարբերակները կարող են տրվել առանց գրախոսող անձի ինքնության բացահայտման բացառապես հոդվածի հեղինակին և միայն վերջինիս պահանջի դեպքում:

Հոդվածներին ներկայացվող պահանջների ամբողջական տարբերակը տե՛ս հետևյալ կայքէջում՝ www.prosecutor.am

Կոնտակտային տվյալներ.

Հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան, 0010, Վազգեն Սարգսյան 5
Հեռ՝ 010-511-506

REQUIREMENTS FOR ARTICLES TO BE PUBLISHED IN THE SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL “LEGALITY” OF THE RA PROSECUTOR’S OFFICE

General requirements for the article:

1. The article submitted for publication should address an existing specific problem in the field of law, be evidence-based, present a clear thesis, contain thorough and accurate analysis related to the field of law, as well as be written in academic language and be in compliance with academic standards.
2. The article may be submitted in Armenian, English or Russian.
3. The number of pages of the article should range between 20 and 30 pages.
4. The article should contain the following sections:
 - (a) title,
 - (b) information about the author,
 - (c) introduction,
 - (d) the main research with corresponding sections (chapters) and paragraphs,
 - (e) conclusion,
 - (f) abstract,
 - (g) keywords,
 - (h) reference list.

Technical requirements and guidelines:

5. All manuscripts submitted for publication should be in Unicode fonts.
6. GHEA Grapalat should be used for Armenian texts, and Times New Roman for Russian and English texts.
7. The pages of the article should be numerated.
8. The typesetting of the text of the article should be carried out on a computer in the MS Word program (A 4 format) and meet the following criteria: margins from the left: 2 cm, from the right: 1 cm, top: 2,5 cm and bottom: 2 cm.
9. The line spacing should be 1,5 cm. Other line spacing should not be used between paragraphs.
10. Paragraphs should be aligned on both sides and start at 1 cm depth.
11. The font of the text should be 12, except for the title and footnotes.
12. The title should be in font 14 in the center and bold. The title should be written entirely in capital letters.
13. The footnotes should be in font 10 and aligned on both sides.

General requirements for separate parts of the article:

14. The title should contain up to 20 words and be relevant to the content of the article. It should be presented in three languages (Armenian, English and Russian) and should not contain abbreviations, unless they are well known.
15. Information about the author should be submitted electronically in three languages (Armenian, English and Russian) and be filled in the samples according to Appendix 1.
16. If the article has co-authors, the information defined in Appendix 1 should be provided separately.

Content requirements:

17. The introduction should contain:
 - (a) formulation of the issue,
 - (b) presentation of hypothesis of the research,
 - (c) justification of the relevance and importance of the research,
 - (d) formulation of the aims and objectives of the research,
 - (e) methodology.
18. The article itself should correspond to the title, contain analysis in the field of law, contain a suitable research methodology to achieve the objectives and the solution of problems described in the introduction.
19. The conclusion should contain:

(a) a summary of the author’s findings deriving from the research,
(b) key points of the conclusions of the research (each paragraph should be devoted to the objectives mentioned in the introduction or should serve as an argument, proving the propositions of the hypothesis (if any) mentioned in the introduction).

20. The abstract should be provided in three languages (Armenian, English and Russian) within 200 -300 words and should include:

- (a) brief and concise description of relevance and importance of the research,
- (b) the aim of the article,
- (c) the author’s findings (disclosed, substantiated and proven in the article),
- (d) the practical and theoretical importance of the obtained outcomes.

21. 5-10 key words should be highlighted in three languages (Armenian, English and Russian) which are separated from each other with a semicolon (;).

The procedure for article submission:

22. The article should be submitted electronically (Microsoft Word) via the following e-mail:

orinakanutyun@prosecutor.am

23. The e-mail should indicate that the article is being sent for publication.

Admission and review of articles:

24. Articles that fail to meet the above-mentioned requirements will be returned and will not be submitted for review.

25. Articles meeting all the mentioned requirements are peer-reviewed anonymously and confidentially by the reviewers of the Scientific-Practical Journal “Legality”.

26. The article is reviewed by at least a candidate of a legal science and/or a specialist implementing a professional activity that is active in the given field.

27. The reviewer evaluates the article based on the accuracy of the scientific research, its relevance, scientificity, originality, compliance with academic standards and the level at which the defined objectives are achieved.

28. Both positive and negative aspects are mentioned in the review.

29. The principle of academic freedom applies.

30. Articles endorsed by a reviewer are eligible for publication.

31. Electronic versions of reviews can be provided only to the author of the article and at his or her request, without disclosing the identity of the reviewer.

See the full version of requirements for articles on the following website: www.prosecutor.am

Contacts

Address- Vazgen Sargsyan Street 5, Yerevan, 0010, Armenia

Tel.- 010-511-506

ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ, ПУБЛИКУЕМЫМ В НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОМ ЖУРНАЛЕ «ЗАКОННОСТЬ» ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Общие требования к статье:

1. Представляемая для публикации статья должна затрагивать актуальную, конкретную проблему в области юриспруденции, быть обоснованной, излагать четкий тезис, содержать анализы, относящиеся к области права, быть изложена грамотно и соответствовать академическим стандартам.
2. Статья может быть на армянском, английском или русском языке.
3. Общий объем статьи должен быть в пределах 20-30 страниц.
4. Статья должна состоять из следующих частей (в указанном порядке):
 - а) заглавие (title);
 - б) данные об авторе (data);
 - в) введение (introduction);
 - г) основное исследование с соответствующими разделами (главами) и параграфами;
 - д) заключение (conclusion);
 - е) абстракт (abstract);
 - г) ключевые слова (keywords);
 - з) список литературы (reference list).

Технические требования к статье:

5. Текст набирается шрифтами системы кодировки «Юникод» (Unicode).
6. Армянский текст статьи должен быть изложен шрифтом GHEA Grapalat. Русский и английский тексты – шрифтом Times New Roman.
7. Страницы статьи нумеруются.
8. Страницы должны быть формата А4 (201x297 мм) и соответствовать следующим критериям: поля слева 2 см, справа 1 см, сверху 2,5 см, снизу 2 см.
9. Расстояние между строк должно быть 1,5 см. Других интервалов между абзацами быть не должно.
10. Абзацы должны быть выровнены по обеим сторонам и начинаться на 1 см в глубину.
11. Размер шрифта текста – 12, кроме заглавия и сносок.
12. Заглавие набирается прописной буквой, по центру, жирным шрифтом, размер шрифта – 14.
13. Сноски должны быть выровнены по обеим сторонам. Размер шрифта сносок – 10.

Общие требования к отдельным частям статьи:

14. Заглавие должно состоять максимум из 20 слов и соответствовать содержанию статьи. Оно представляется на трех языках (армянском, английском и русском) и не должно содержать сокращений, если последние не являются общеизвестными.
15. Информация об авторе представляется на трех языках (армянском, английском и русском), в электронном виде, и должна быть заполнена на примере Приложения 1.
16. При наличии нескольких авторов статьи установленная Приложением 1 информация по каждому автору приводится отдельно с определенного ими порядка.

Требования к содержанию статьи:

17. Введение должно содержать:
 - а) формулировку научной и (или) практической проблемы;
 - б) представление исследовательской гипотезы;
 - в) обоснование актуальности исследования;
 - г) представление цели и задач исследования;
 - д) информацию об использованных методах (по желанию автора).
18. Статья должна соответствовать заглавию, содержать анализы в области права, научное и (или) практическое исследование, применение методов научного исследования и решение поставленных задач, описанных во введении.

19. Заключение должно содержать:

- а) краткое изложение авторских результатов, полученных в ходе исследования;
- б) краткие выводы по результатам исследования (каждый пункт должен быть посвящен решению определенной научной и (или) практической проблемы, упомянутой во введении, или излагать аргументы по доказыванию положений гипотезы (если таковая имеется), упомянутой во введении).

20. Абстракт представляется на трех языках (армянском, английском и русском), в пределах 200-300 слов, и должен содержать:

- а) актуальность и целесообразность изучения научной и (или) практической проблемы (краткое и лаконичное описание актуальности изучаемой проблемы);
- б) цель статьи;
- в) авторские результаты (раскрытые, обоснованные и доказанные в статье);
- г) практическая и теоретическая значимость полученных результатов.

21. На трех языках (армянском, английском и русском) также указываются 5-10 ключевых слов, отделяемых друг от друга точкой с запятой (;).

Порядок представления статьи:

22. Статья представляется в электронной (Microsoft Word) версии по следующему электронному адресу

orinakanutyun@prosecutor.am

23. В электронном письме должно быть указано, что данная статья отправляется для публикации.

Прием и рецензирование статей:

24. Статьи, не соответствующие вышеуказанным требованиям, подлежат возврату и не представляются на рецензирование.

25. Статьи, соответствующие указанным требованиям, подлежат анонимному и конфиденциальному рецензированию рецензентами научно-практического журнала «Законность».

26. Статья, относящаяся к каждой отрасли права, рецензируется лицом, имеющим степень не ниже кандидата юридических наук в данной области и (или) осуществляющим активную профессиональную деятельность в данной сфере.

27. Рецензент проверяет актуальность работы, научность, оригинальность, соответствие академическим стандартам и уровень решения предъявленной проблемы.

28. В рецензировании отмечаются как положительные, так и отрицательные стороны работы.

29. Действует принцип академической свободы.

30. Печатанию подлежат статьи, гарантированные рецензентом.

31. Электронные версии рецензий предоставляются без раскрытия личности рецензента исключительно автору статьи и только по его запросу.

Полную версию требований к статьям смотрите на сайте: www.prosecutor.am

Контактные данные

Адрес: Республика Армения, г. Ереван, 0010, улица Вазгена Саргсяна 5

Тел.: 010-511-506

© «Օրինականություն», Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր
նախագահություն, 2023, N 134

© “Orinakanutiun” (Legality) - Prosecutor General's Office of the Republic of
Armenia, 2023, N 134

© «Оринаканутюн» (Законность) – Генеральная прокуратура Республики
Армения, 2023, N 134

Խմբագրական խորհրդի նախագահի օգնական՝ Կ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Assistant to the Chair of the Editorial Board: K. HARUTYUNYAN
Ассистент председателя редакционной коллегии: К. АРУТЮНЯН

Հրատարակիչ տնօրեն՝ Ա. ՉՈՒՆԳՈՒՐՅԱՆ
Publishing director: A. CHUNGURYAN

Համակարգչային ձևավորող՝ Հ. ԱԲԵԼՅԱՆ
Computer designer: H. ABELYAN
Верстка: А. АБЕЛЯН

Հանձնված է տպագրության՝ 19.12.2023

Չափսը՝ 70x100 1/16

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: 26.5 տպ. մամուլ:

Տպարանակը՝ 500

Գրանցման վկայական՝ N 688

Տպագրված է «Աստղիկ գրատուն» հրատարակչությունում

Info@astghikgratun.am

www.astghikgratun.am